Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet

Tredie Skoletrin

P. A. Jensen

1863

INDHOLD

TREDIE SKOLETRIN. FØRSTE AFDELING. HJEMMET.

1. Faderen. ... 11
2. Det døende Barn. ... 12
3. De utaknemmelige Børn. ... 13
4. Vesle Hans's Eventyr. ... 14
5. Luther lærer sine Børn. ... 17
6. Smaabørns Sang. ... 18
7. En Høstaften paa Oplandet. ... 18
8. Budeiens Vise. ... 20
9. Mit Uhr. ... 21
10. Moder har lært mig det. ... 21
11. Guds Fred. ... 22
12. Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet! ... 23
13. Strikkevise. ... 23
14. Arbeidsherren og Arbeideren. En Tiltale til Menigmand. ... 24
15. Den gamle kristelige Dagvise. ... 25
16. Dyrene ere ogsaa Vorherres Pleiebørn. ... 27
17. Forskjelligt Slags Dyrplageri. ... 28

ANDEN AFDELING. FÆDRELANDET.

18. Mit Fødeland. ... 30

NORGES BESKRIVELSE.

19. Grændser ... 32
23. Fjorde og Bugter. ... 34
24. Veirlaget og dets Virkninger. ... 35
25. Fiskerierne. ... 36
26. Agerbruget. ... 38
27. Fædriften ... 39
28. Skovdrift og Bergværksdrift. ... 40
29. Fabrikdrift, Handel og Skibsfart. ... 41
30. Religion og Oplysning ... 42
31. Statsforfatning. ... 43
32. Forsvarsvæsen ... 44
33. Byer i Kristiania og Hamar Stifter ... 45
34. Byer i Kristianssands og Bergens Stifter. ... 46
35. Byer i Throndhjems og Tromsø Stifter. ... 47

36. Slutning. 47
37. Nordmandssang..... 48

SKILDRINGER AF DYRELIVET PAA NORGES FJELDE, I DETS SKOVE OG VED DETS KYSTER.

38. Overblik..... 50
39. Norges Herlighed. 51

I. OM DYRELIVET PAA NORGES HØIFJELDE.

40. Fjeldfinken, Gulerlen, Sivspurven, Rødstjerten o. fl. 53
41. Heiloen. En Rypejagt. 54
42. Lemæn. 55
43. Fjeldanden. Uglen. Sæterbesøget..... 56
44. En Hugorm. Fjeldvaaken. Stenuglen. 56
45. Fjeldrypen. Boltiten. Snetitingen..... 57
46. En Undersøgelse. 58
47. Fjeldraken. Jerven. Edelfalken. 59

II. OM DYRELIVET I NORGES STORSKOVE.

48. Indledning. 60
49. Ensomhed..... 60
50. Aftenvandring i Skoven. Trosten. Rødkjælken. Gjøgen. Stokanden. Lommen. 61
51. Om Natten ved Stokilden. Natteravnen..... 63
52. Rugden. Mækregauken. Hubroen..... 64
53. Orfuglelegen..... 65
54. Tiurlegen..... 66
56. Fiskeørnen (Fiskejon). Hjerpen. Tommeliten. Fuglekongen. 70
57. Hakkespætterne..... 71
58. Norges Natur. 72

III. NORGES KYSTSTRÆKNING OG DENS DYRELIV.

59. Nordhavet. 75
60. Indledning. 77
61. Sildehvalen..... 78
62. Mærkelige Fjeldformer. Græsklædte Fjelde..... 78
63. De nordlandske Handelssteder. Iser eller Niser. 79
64. Uveiret den 19de Februar 1849. 80
65. Den norske Fisker..... 81
66. Rosser..... 82
67. Rok. Nordishavet..... 83
68. Kobber. 84

69. Ægværet Ederfuglen. 84
70. Søfuglen. 85
71. Spoverne. 86
72. Tyvjoen. Dalrypen. 86
73. Den lille Graamaage. Graagaasen. Et Skarvebjerg. 87
74. Udsigt fra Borgøvær. 88
75. Svartbagen og Graamaagen. Teisten. 89
76. Ternen. Kjelden. 89
77. Fuglebjergene og deres fornemste Beboere. 90
78. En Hilsen hjem. 91

TREDIE AFDELING. VERDEN.

79. Om Menneskets Forhold til den øvrige Skabning. 93
80. De forskjellige Menneskeracer. 95
81. Vild og halvvild Tilstand. 95
82. Oplysning og Dannelse (Kulturtrin). 96
83. Menneskets Pligt imod Dyrene. 98

OM DET MENNESKELIGE LEGEMES SUNDHED.

84. Hvorledes gjøres Hjemmet sundt? 100
85. Frisk Luft. 101
86. Lys. 102
87. Vand. 102
88. Melk. 103
89. Brød. 104
90. Øl. 105
91. Kaffe. 106
92. Brændevin. 106
93. Tobak. 107

OM SUNDHEDENS VEDLIGEHOLDELSE.

94. Menneskets Levealder. 109
95. Om Oplysningens Indflydelse paa Sundheden. 110
96. Nogle Iagttagelser fra det daglige Liv. 111
97. Urigtige Maader at søge Raad mod Sygdomme paa. 112
98. Slutning. 113
99. Om Formue eller Rigdom. 113
101. Lysten til at samle Formue 114
102. Om Befolkningen. 114
103. Om Frembringelse (Tilvirkning, Produktion). 117
104. Om Betaling. 118

105. Tilvirkningens Arter. 118
106. Om Forbrug. 119
107. Om Ødselhed og Sparsomhed. 119
108. Midlerne til Frembringelse kunne inddeles i: 120
109. Om Eiendom af Naturkræfter. 121
110. Fast og omløbende Kapital. 122
112. Arbeidets Deling. 123
113. Afsætnings-Marked. 123
114. Arbeidets Deling efter Landene 124
115. Sølv, Guld, Penge. 124
116. Vexler. 125
117. Banker. 125
118. Banksedler. 126
120. Monopol (Enehandel). 127
122. Landskyld, Jordleie. 129
123. Om Velstandens Fordeling. 129
124. Om Skatter. 131
125. Misbrug af Velstandslæren. 135

AF JORDENS OG FOLKESLAGENES BESKRIVELSE.

126. Landene ved Jordens Midte og begge dens Poler. 136
127. Den sydlige Halvkugle. 137
128. Australia. 137
129. Sydamerika. 138
130. Afrika. 139
131. De barbariske Folkeslag. 141
132. Asia. Sibirien. 142
133. Høiasia eller Tartariet 142
134. Indien og China (Kina). 143
135. Vestasia. 145
136. Syrien, Fønikien og Jødeland eller Kanaan. 146
137. Muhamedanerne og Korstogene. 147
138. Arabien og Lilleasia. 148
139. Europa. 149
140. Den græske Halvø. 150
141. Tyrkerne. 151
142. Italien. Romerne. Folkevandringen. 152
143. Italiens Middelalder. Paven. 154
145. De Franskes Nybygder. De Franskes Erobring i Afrika. 156
146. De Franskes Borgerkrige. 157
147. Den spanske Halvø. 159
148. Opdagelser. 159

149. De spanske Kongers Uduelighed. 160
150. Spaniens Forfald. 161
151. Tyskland. 162
152. Tysklands Beboere. 163
153. Hansestæderne. 164
154. Kirkeforbedringen. 165
155. Trediveaarskrigen. 166
156. Tysklands Krige med Frankrige, Preussen og Østerrige. 166
157. Ungarn. 168
158. Schweiz. 168
159. Nederlandene. 168
160. Rusland. 169
161. Peter den store. 171
162. Alexander den første, Nikolaus og Alexander den anden. 172
163. Det britiske Rige eller England. 174
164. London. 175
165. Englands Indbyggere. 175
166. Statsforfatning og Religion. 176
167. Englands Kolonier (Nybygder). 177
168. De engelske Opfindelser. 178
169. Europas Nordlande eller Skandinavien. 179
170. Agerdyrkning og Fædrift. 179
171. Fiskerier, Bergværker, Fjelde og Vasdrag. 180
173. Udskillelsen i tre Folk. 182
174. Kristendommen. 183
175. De skandinaviske Foreninger. 185
176. Kirkeforbedringen. 186
177. Krige mellem Sverige og Danmark-Norge. 187
178. Enevoldsmagten i Danmark-Norge. 188
179. Sveriges og Finlands Historie. 189
180. De skandinaviske Rigers Deltagelse i Revolutionskrigen. 190
181. Fredstiden efter 1814. 192
183. Inddeling. Russisk og britisk Amerika. 194
184. C. De forenede Stater i Nordamerika. 194
185. Deres Statsforfatning. 195
186. Negerslaveriet. 196
187. Borgerkrigen. 196
188. D. Mexiko, Mellemamerika og Vestindien. 197
189. Bliv i Landet og ernær dig redelig! 198
190. Indledning. 199
191. Det assyriske, babyloniske og persiske Rige. 201
192. Det græske Folk. 201
193. Det makedoniske Rige. 202

194. Romer-Riget i dets Opkomst. 204
195. Romer-Riget i dets Stigning. 205
196. Romer-Riget i dets Fald. 206
197. Det sidste Rige. 207

FJERDE AFDELING. KIRKEN. KIRKEHISTORIE.

198. Den første kristne Kirke. Apostlene. 210
199. Kristendommens Udbredelse. Forfølgelser mod de Kristne. 212
200. Gudstjenesten. 214
201. Konstantin den store. 214
202. Den arianske Strid, om Christus er sand Gud. Kirkemødet i Nicæa. 215
203. Den hellige Antonius og Munkedømmet. Paul fra Teben. 216
204. Helgener. 217
205. Augustin og Pelagius. 218
206. Pavedømmet. 220
207. Muhammed. 222
208. Kristendommens Udbredelse. 223
209. Overtro og Vranglære. 226
1. Albigensere og Valdensere. 228
2. Viklif og Huss. 229
3. Thomas fra Kempen. 229
4. Videnskaberne og Bogtrykkerkunsten. 230
211. Martin Luther. 230
212. Zvingli og Kalvin. 234
213. Reformationens Udbredelse. 236
214. Ignatius Lojola og Jesuiterne. 238
215. Pietisterne. Brødremenigheden. Kvækerne. Metodisterne. 239
216. Vantroen i det 18de Aarhundrede. 243
217. Troens Kamp i det 19de Aarhundrede. 244
218. Missionsvæsenet og Bibelselskaberne. 245

KIRKEHISTORISKE DIGTE.

219. Kirken. 247
220. De hellige tre Konger. 248
221. Polykarp. 251
222. Ansgar og Odbert. 252
223. Luthers Minde. 255
224. Vor Gud, han er saa fast en Borg. 256
225. Hans Tausen. 257
226. Thomas Kingo[1]). 258
227. Johan Nordal Brun[2]). 259
228. Herrens Aar. 260

229. Om det Skjønne i Almindelighed og Sandsen derfor. 261
230. Om det Skjønne i Naturen og Menneskelivet. 264
231. Om de skjønne Kunster. 265
232. Godt Grandelag. 268
233. Sangen. 268
234. Skoven. 269
235. Da jeg var lille. 270
236. Islands Opdagelse. 271
237. Modersmaalet. 273
238. Nordens Enhed. 273
239. Thyre Danebods[1]) Vise. 274
240. Julesang. 276
241. Kjeld Stub. 278
242. Lodsen. 279
243. Morgenvandring. 282
244. Hardanger. 283
245. Kong Beles og Thorsteins 1) Visdomssprog. 286
246. Ny Kjæmpevise. 288
247. Ludvig Holberg. 289
248. De Kristnes Jaggernaut. 291
249. Dyre Vaa. 291
250. Børneeventyret. 293
251. Bergens Stift. 295
252. Nordmandssang. 297
253. En simpel Mand. 300

254. Indledning. 305
255. Stenalderen og Bronsealderen. 306
256. Jernalderen. 307
257. Levninger fra Jernalderen. 307
258. Fortsættelse. 308
259. Fortsættelse. 310
260. Kirkelige Redskaber. 311
261. Stavekirker. 311
262. Verdslige Træbygninger. 313
263. Stenkirker. 314
264. Andre Stenbygninger. 315
267. O hil dig, Norge. 318

SPROGPRØVER FRA ÆLDRE TIDER.

268. Af Haavamaal eller den Høies Sang. ... 319
269. Af Snorre Sturlassøns Heimskringla. ... 320
270. Et Brev fra Eidsberg. ... 320
271. Af Bonden Laurentz Hanssøns Oversættelse af norske Kongesagaer. ... 320
272. Af Peder Claussøns Oversættelse af Snorre Sturlassøns norske Kongesagaer. ... 321
273. Huorledis at Løwen som var Konge offuer alle Diur, lod vdrobe en fast Fred, och bod alle Diur komme til Herredag. ... 321
274. Om Bergens Oprindelse og Tilvæxt. ... 322
275. Allehaande Fugler og flyvende Diur i Nordlandene. ... 325

PRØVER AF FOLKESPROGET.

276. Forord. ... 328

I BYGDEMAAL:

277. Søfjoren. ... 329
278. Magnus aa havfrúva. ... 330
279. Reisi til Sætren. ... 331
280. Hejmreisi fraa Sætren. ... 332

I NORMALSPROG.

281. Norske Ordsprog. ... 333
282. Merkedagarne. ... 334
283. Haralds Haugen. ... 337
284. Rundarne. ... 339
285. Vaaren. ... 341
286. Dei Gamle. ... 342
287. Sigurd Jorsalafare. ... 342

PRØVER AF DET SVENSKE SPROG.

288. Svenska ordspråk. ... 345
289. Necken. ... 345
290. Dödskallen. ... 346
291. Björnens födo-ämnen. ... 347
292. Om Frodefriden. ... 348
293. Lefnadssättet på Gustaf Wasas tid. ... 349
294. Glacieren på Sulitelma. ... 350
295. Liten Karin. ... 351

296. Karl den tolfte. 351
297. Den lilla Kolargossen. 353
298. Den Gamle. 356
299. Vårt land. 358
300. Hell dig, du höga Nord. 360
Rettelser og Tillæg, ... 360
I tredie Skoletrin. 361
Fortegnelse over endeel af J. W. Cappelens Forlags- og Commissions-Skrifter363

TREDIE SKOLETRIN. FØRSTE AFDELING. HJEMMET.

1. Faderen.

Den mægtigste Mand i Præstegjeldet hed Thord Øveraas. Han stod en Dag i Præstens Kontor, høi og alvorlig: „Jeg har faaet en Søn," sagde han, „og vil have ham over Daaben." — „Hvad skal han hede?" — „Finn, efter Far min." — „Og Fadderne?" — De bleve nævnte og vare da Bygdens bedste Mænd og Kvinder af Mandens Slægt. „Er det ellers noget?" spurgte Præsten; han saa op. — Bonden stod lidt: „Jeg vilde gjerne have ham døbt for sig selv," sagde han. — „Det vil sige paa en Hverdag?" — „Paa Lørdag førstkommende, 12 Middag." — „Er der ellers noget?" spurgte Præsten. — „Ellers er der ingenting." Bonden dreiede Huen, som vilde han gaa. Da reiste Præsten sig: „Endnu dog dette," sagde han, og gik lige bort til Thord, tog hans Haand og saa ham ind i Øinene: „give Gud, at Barnet maa blive dig til Velsignelse!"

Sexten Aar efter den Dag stod Thord atter i Præstens Stue. „Du holder dig godt, du Thord," sagde Præsten; han saa ingen Forandring paa ham. „Jeg har heller ingen Sorger," svarede Thord. — Hertil taug Præsten; men en Stund efter spurgte han: „Hvad er dit Ærinde i Kveld?" — „I Kveld kommer jeg om Sønnen min, som skal konfirmeres i Morgen." — „Han er en flink Gut." — „Jeg vilde ikke betale Præsten, før jeg hørte, hvad Nummer han fik paa Kirkegulvet." — „Han skal paa Nummer 1." — „Jeg hører dette, og her er 10 Daler til Præsten." — „Er der ellers noget?" spurgte Præsten; han saa paa Thord. „Ellers er der intet." Thord gik.

Atter løb otte Aar hen, og saa hørtes der Støi en Dag foran Præstens Kontor; thi mange Mand kom, og Thord først. Præsten saa op og kjendte ham. „Du kommer mandstærk i Kveld." — „Jeg vilde begjære Lysning for Sønnen min; han skal giftes med Karen Storlien, Datter af Gudmund, som her staar." — „Dette er jo Bygdens rigeste Gjente." — „De sige saa," svarede Bonden, han strøg Haaret op med den ene Haand. Præsten sad en Stund og som i Tanker; han sagde intet, men førte Navnene op i sine Bøger, og Mændene skrev under. Thord lagde tre Daler paa Bordet. „Jeg skal blot have en," sagde Præsten. — „Ved det nok; men han er mit eneste Barn; vilde gjerne gjøre det vel." Præsten tog mod Pengene. „Det er tredie Gang, du paa Sønnens Vegne staar her nu, Thord." — „Men nu er jeg ogsaa færdig med ham", sagde Thord, lagde sin Tegnebog sammen, sagde Farvel og gik, — Mændene langsomt efter. Fjorten Dage efter den Dag roede Fader og Søn i stille Veir over Vandet til Storlien, for at samtale om Bryllupet.

„Den Toften ligger ikke sikkert under mig," sagde Sønnen og reiste sig for at lægge den tilrette. I det samme glider den Tilje, han staar paa; han slaar ud med Armene, giver et Skrig og falder i Vandet. — „Tag i Aaren!" raabte Faderen, han reiste sig op og stak den ud. Men, da Sønnen har gjort et Par Tag, stivner han. „Vent lidt!" raabte Faderen, han roede til. Da vælter Sønnen bagover, ser langt paa Faderen — og synker.

Thord vilde ikke rigtig tro det; han holdt Baaden stille og stirrede paa den Pletten, hvor Sønnen var sunken ned, som skulde han komme op igjen. Der steg nogle Bobler op, endnu nogle, saa bare en stor, der brast, — og speilblank laa atter Søen.

I tre Dage og Nætter saa Folk Faderen ro rundt om denne Pletten, uden at tage Mad eller Søvn til sig; han soknede efter sin Søn. Og paa den tredie Dag om Morgenen fandt han ham og kom bærende opover Bakken med ham til sin Gaard.

Det kunde vel være gaaet et Aar hen siden hin Dag. Da hører Præsten sent en Høstkveld nogen rusle ved Døren ude i Forstuen og famle varsomt efter Laasen. Præsten aabnede Døren, og ind traadte en høi, foroverbøiet Mand, mager og hvid af Haar. Præsten saa længe paa ham, før han kjendte ham; det var Thord. — „Kommer du saa sent?" sagde Præsten og stod stille foran ham. — „Aa — ja, jeg kommer sent," sagde Thord, han satte sig ned. Præsten satte sig ogsaa, som om han ventede; det var længe stilt. Da sagde Thord: „Jeg har noget med, som jeg gjerne vilde give til de Fattige." — Han reiste sig, lagde Penge paa Bordet og satte sig atter. Præsten tællede dem op. „Det var mange Penge," sagde han. — „Det er Halvten af min Gaard; jeg solgte den idag." Præsten blev siddende i lang Stilhed; han spurgte endelig, men mildt: „Hvad vil du tage dig for?" — „Noget bedre." — De sad der en Stund, Thord med Øinene mod Gulvet, Præsten med Øinene paa ham. Da sagde Præsten sagte og langt: „Nu tænker jeg, at Sønnen din endelig er bleven dig til Velsignelse." — „Ja, nu tænker jeg det ogsaa selv," sagde Thord, han saa op, og to Taarer randt tunge ned over hans Ansigt.

2. Det døende Barn.

4

C. Andersen

Moder! jeg er træt, nu vil jeg
sove,
Lad mig ved dit Hjerte slumre
ind!

Græd dog ei! det maa du først
mig love;
Thi din Taare brænder paa min
Kind.

Her er koldt, og ude Stormen 5
truer;
Men i Drømme der er alt saa smukt,
Og de søde Englebørn jeg skuer,
Naar jeg har det trætte Øie lukt.

Moder! ser du Englen ved min
Side?
Hører du den deilige Musik?
Se, han har to Vinger, smukke
hvide;
Dem han sikkert af Vorherre fik.
Grønt og Gult og Rødt for Øiet
svæver;
Det er Blomster, Engelen udstrør.
Faar jeg ogsaa Vinger, mens jeg
lever?
Eller, Moder! faar jeg, naar jeg dør?

Hvorfor trykker saa du mine Hænder?
Hvorfor lægger du din Kind til min?
Den er vaad, og dog som Ild den
brænder;
Moder! jeg vil altid være din.
Men saa maa du ikke længer sukke;
Græder du, saa græder jeg med dig.
O! jeg er saa træt, maa Øiet lukke!
Moder! — se, nu kysser Englen
mig.

3. De utaknemmelige Børn.

Gamle og vise Mænd have med Rette sagt: „Gud, Forældre og Lærere kan man aldrig noksom takke og gjengjælde.“ Men desværre, det gaar altfor ofte her i Verden efter det bekjendte Ordsprog, at en Fader kan lettere ernære sex Børn, end sex Børn en Fader. Man har saaledes en Fortælling om en Fader, som i levende Live gav sine Børn alt, hvad han eiede og havde, idet han ventede, at de saa siden skulde underholde ham. Da han nu havde været hos den ældste Søn, blev denne kjed af ham og sagde: „Fader, i Nat har min Kone født en Søn, og, hvor eders Lænestol staar, der skal hans Vugge staa. Vil I ikke flytte hen til min Broder, som har en større Stue?“ — Da han nu havde været en Tid hos den anden Søn, blev denne ogsaa træt af ham og sagde: „Fader, I vil gjerne have et varmt Værelse, og jeg faar ondt i Hovedet deraf; vil I ikke gaa til min Broder, som er Bager, han kan bedre taale det!“ Faderen gik, og, da han havde været hos den tredie Søn i nogen Tid, blev han ogsaa denne til Besvær, saa at han sagde: „Fader, hos mig gaar man bestandig ud og ind, og I faar ikke eders Middagslur; vil I ikke hellere hen til Søster Katrine ved Stadsporten, hvor der er mere roligt?“ Og den Gamle, som mærkede, hvad Klokken var slaaet, sagde ved sig selv: „Velan, det vil jeg gjøre; jeg vil drage bort og gjøre Forsøg paa at bo hos mine Døtre. Kvinderne have i Almindelighed et ømmere Hjerte.“ Men, da han havde været en Tid hos sin Datter, blev hun ogsaa kjed af ham og foregav, at hun altid var i en skrækkelig Angst, saa ofte Faderen gik til Kirke eller andetsteds hen og maatte ned ad den høie Trappe; hos Søster Elisabet behøvede han ikke at gaa ned ad nogen

Trappe; thi hun boede i Stuen. For at alting kunde gaa af i Fred, gav den Gamle hende for et Syns Skyld Ret og begav sig til sin anden Datter. Og, da han havde været hos hende et Par Dages Tid, faldt han ogsaa hende til Byrde, hvorfor hun ved en tredie Person gav ham at forstaa, at hendes Værelser, saa nær ved Vandet, vare altfor fugtige for en Mand, som plagedes af Gigt; hendes Søster, som var gift med Graveren ved St. 6
Johannes-Kirke, havde derimod en meget tør og sund Bolig.

Den Gamle troede selv, at hun kunde have Ret, og begav sig til sin yngste Datter, Lene. Og, da han havde været en ganske kort Tid hos hende, sagde hendes Søn til sin Morfader: „Moder sagde igaar til Moster Elisabet, at for eder findes ikke noget bedre Kvarter, end i et Kammer, saaledes som Fader graver det." Over denne Tale brast den Gamles Hjerte, saa at han sank tilbage i sin Lænestol og døde. St. Johannes-Kirkegaard modtog ham og var barmhjertigere imod ham end hans sex Børn; thi der kan han nu sove uforstyrret og i Fred.

4. Vesle Hans's Eventyr. 6

„Vinteren er kommen,
Se, hvor hvid den lyser
Hutetu! min Bestemor
Hun sidder nu og fryser.
Jeg maa gaa i Skoven,
Finde Kvist og Kvas derfor.
Hun jo mig
Saa tidt hos sig
Har varmet ved sit Hjerte?"

Vesle-Hans til Skoven
Vandrer ufortrøden.
„Stakkers gamle Bestemor
Har ingen Ved til Grøden.
Bare ikke Ulven,
Bare ikke Bamsen stor
Bryder frem
Fra Skovens Hjem
Og tager hele Gutten.

Gamle Bedstemoder
Maa da Livet miste,
Stirre paa den vilde Skov,
Til hendes Øine briste.
Jeg igjen vil komme,
Kjære Ulv, og bli' dit Rov,
Bare jeg
Maa gaa min Vei
Med dette lille Knippe."

Hør, hvor Vinden tuder
I de tørre Grene!
Vinden har saa barsk en Røst,
Men vil dog bedre mene:
Den vil bare give
Hans hver Kvist, som sidder løst.
Hans skal den
Ta' op igjen
Og i sit Knippe binde.

Nu er Knippet færdigt;
Knapt han kan det bære,
Det sin gamle Bedstemor
Vil Vesle-Hans forære.
Hvor skal Vei han finde?
Sneen over Stien for.
Glad og angst
Han ta'r sin Fangst,
Men ved ei Vei at finde.

Hu, hvor fælt det rasler!
Bamse! Hu! der er den!
Hans dog slipper ei sin Bør
For alt hvad godt i Verden.
Liden Ekorn bare
Al den Støi i Skoven gjør!
Den kun vil
Ham Veien til
Hans Bedstemoder vise.

Liden Ekorn foran
Hopper langs ad Gjerde,
Svinger sig fra Gren til Gren;
Der, er ei Ondt paafærde.
Vesle-Hans bagefter
Slæber sig paa tunge Ben.
Gode Børn
Ei Ulv og Bjørn
Af Gud faar Lov at ænse.
„Gudskelov, der ligger 7
Bedstemoders Hytte."
Ekorn sætter sig paa Tag;
Nu har den gjort sin Nytte.
„Nu skal Bedstemoder
Varme sig i Ro og Mag;
Eventyr
Om Skovens Dyr
Hun skal mig nu fortælle."

Vesle-Hans paa Døren
Banker med sit Knippe:
„Kjære, gamle Bedstemor,
Du vil mig ind dog slippe?"
Bedstemoder spørger,
Saa han knapt sit Øre tror:
„Hvor har du
Vel plukket nu
De Blommer, som du bærer?"

Hans ei tror sit Øie;
Er det bleven Sommer?
Hver en Kvist i Knippet var
Bedækt med friske Blommer.
Hæggen sine hvide,
Tornen sine røde bar;
Birkens Blad
Saa frodigt sad
Som ved Skjersommertide.

Vesle-Hans med Taarer
Sig mod Væg mon vende:
„Hvilket Gavn er nu derved?
Det kan jo ikke brænde!“
— „Kan det ikke brænde?
Ak, mit Barn, din Kjærlighed
Er den Ild,
Som varm og mild
Min Vinter gjør til Sommer.“

5. Luther lærer sine Børn.

7

Saasnart Luthers Børn vare gamle nok dertil, begyndte han at undervise dem, og, skjønt han holdt Lærere til dem, sysselsatte han sig dog med dem, gav dem ofte noget for, vakte deres Aandsevner og indprentede dem Gudsfrygt. Snart gav han dem Gaader at gjette, snart lærte han dem Ordsprog, snart fortalte han dem Fabler.

For Johannes skrev han engang følgende Fabel: „En Krebs vilde reise over Land; underveis møder den en Slange, som bliver dens Reisekammerat. Nu snor og slynger Slangen sig, gaar paa tvers og gjør sig krum. Krebsen, der med sine mange Ben var slet tilfods, følger sin slemme og bugtede Reisefælle, taber Veiret og afmagres paa denne besværlige Reise. Da det nu blev Aften, lagde begge sig ind under en Busk. Slangen snor sig sammen og begynder at sove og snorke. Krebsen er træt, men kan ikke faa Søvn i sine Øine, fordi Slangens Snorken og Hvislen forstyrrede den; derfor støder den til hin, at den skal ligge stille. Da nu Slangen farer op og vil forsvare sig, griber Krebsen den med sin Klo om Hovedet og trykker haardt til, indtil den taber Veiret, strækker sig lige ud og ligger død paa Stedet. „Ei,“ siger Krebsen, „var du idag gaaet saaledes frem, saa havde ogsaa jeg bedre kunnet følge dig.“ Men Fablen sluttede Luther med disse Ord: „Kjære Søn! det er ikke alene en skjøn Skat at have en god Nabo, men ogsaa, naar Gud i Land og Embede forunder os gode, retskafne Folk. Det holder haardt at komme frem med slemme og falske Mennesker og falder en meget surt. Thi en snedig og lumsk Ven er meget værre end en aabenbar, opbragt Fiende.“

Luther bevarede en levende Erindring om den haarde Opdragelse, han selv havde faaet som Dreng, og den Forkuelse, han derved havde været udsat for, og han advarede ofte mod en altfor vidt dreven Strenghed med Hensyn til Børnene. „Man maa,“ sagde han, 8
„straffe dem saaledes, at Æblet er ved Siden af Riset. Mange uduelige Skolemestre fordærve ædle Gemytter med sin Buldren, Skjelden og Smelden, Rap og Slag, naar de ikke omgaaes Børnene anderledes, end en Bøddel eller Stokmester omgaaes en Tyv.“ Men Lydighed krævede han af sine Børn, og større Forseelser hos dem straffede han selv strengt.

6. Smaabørns Sang.

Nu vaagne alle Guds Fugle smaa,
De flyve fra Reden og sjunge;
De prise vor Herre, saa godt de formaa;
De takke for Livet og Lyset med fløitende Tunge.

Nu kvidrer Svalen paa Kirketag,
Og Spurven ved Menneskers Huse;
De synge: „Godmorgen!“ de synge: „Goddag!“
De synge: „Guds Fred! Gud ske Lov!“ og i Luften hensuse.

Smaafuglens Sang vor Herre forstaar;
Han kjender hver Sjel i sit Rige;
De Fattiges Lovsang han ikke forsmaar;
Han ser, hvad de maalløse Skabninger alle vil sige.

Os ser du ogsaa, du kjære Gud!
Du hører vor Røst i din Himmel;
Naar Fuglene flagre af Rederne ud,
Du hører Smaabørnenes Pris i din jublende Vrimmel.

7. En Høstaften paa Oplandet.

H. Winsnæs

Det var en af de sidste Dage i September Maaned, at man paa Gaarden Berg ventede Buskapen hjem fra Sæteren. Dagen havde været travl for Underbudeien, der havde passet Hjemkreaturene Sommeren over og nu ventede sin Øverstkommanderende tilbage. Hun havde skuret Melkeboden, bestrøet Gulvet med hakket Brisk og sat de rene Melkeringer tilrette. Hun havde lagt Strøelse i alle Baaser og friskt Græs i enhver Hæk til Vederkvægelse for de trætte Kjør.

Men hun var for længe siden færdig, og nu var alt saa stille paa Gaarden, som om baade Mennesker og Dyr lyttede i spændt Forventning.

Klokken gik til 9, og man hørte endnu intet. Det var bælmørkt; thi det var dybeste Næ, saa at ingen Lysning fra Maanen adspredte den tætte Taage; som en fin Regn lagde den sig paa alle Gjenstande.

Men, var det mørkt ude, saa var det desto lysere inde i det store Kjøkken. Et svært Baal brændte paa Skorstenen og kastede sit stærke Skin paa Kobber- og Bliktøi, saa de smaakrusede Sukkerbrødsformer blinkede næsten som store Stjerner fra det sortmalede Bræt, hvorpaa de vare hængte i en Krands. Over Ilden hang en Gryde med Poteter, og ved Siden, nede paa Asken, stod en Kaffekjedel og kogte og sprutede, saa at Laaget løftedes[9] af Dampen, og Kjedelen sendte Kaffeduften ud i Kjøkkenet. Kokkepigen stod ved Retterbænken og skar store Skiver af en Fleskebog, medens hun af og til skottede til Kaffekjedelen, at den ikke kogte over.

Nu kom Underbudeien ind med sin Lygte i Haanden, fulgt af Gaardshunden. Hun bad Kokkepigen passe Hunden, saa at den ikke slap ud og skræmte Kreaturene, naar de kom, og saa gjorde hun en Bemærkning, der vist var gjort over 20 Gange i den sidste Time. „Sæterfolket bier længe i Kveld; bare der ikke er hændt dem noget." Og ud vandrede hun atter, ligesom dreven af Uro. Inde i Dagligstuen sad den gamle Gaardbruger Berg og hans Hustru. Paa Bordet stod et Lys, og der laa et Par Aviser; men Far Berg havde ikke Lyst til at læse i Aften. Han var nylig kommen op efter en svær Sygdom og maatte holde sig inde; dette nedstemte hans Sind og gjorde hans Utaalmodighed endnu større. Han vandrede frem og tilbage paa Gulvet, men maatte ofte sætte sig og puste ud. Det var enligt for de to Gamle; deres Børn vare bortgiftede eller døde, og en Dattersøn paa 10 Aar havde de hos sig; han var Bedsteforældrenes Lyst og Glæde.

Men i Aften kunde Jakob ikke være inde i Stuen. Han løb fra Kjøkkenet til Drengestuen, fra Drengestuen til Fjøset og saa tilbage igjen. Nu kom han da ogsaa løbende ind til de Gamle og raabte: „Bedstemoder! nu hører jeg Hornet langt oppe i Heien; Knut blæser saa friskt, saa —," og saa var han atter væk. „Synes du ikke, Far, at vi skulde slukke Lyset?" sagde Mor Berg; „saa se vi bedre ud i Gaarden." Dette blev gjort, og nu saa man de to Lygter, der bleve baarne af Underbudeien og Staldkarlen, at nærme sig Porten, der lukkede for en bred Gade med Træer paa Siderne (Allé), som førte op til Gaarden. De stillede sig saa, at Lygteskinnet belyste de nærmeste Træer ved Indgangen, og nu hørtes Hornet nærmere og nærmere, blandet med Kjøernes Brølen, Bjeldernes Klang og Fæhundens Gjøen. Alt vilde bringe sin Hjemkomsthilsen.

Snart saa man Toget skride ind igjennem Porten. Først kom to Karle, der kjørte Læssene med Sætermaden, med Kopper og Kar. Man havde først maattet bringe dette paa Kløv; men den sidste Mil kunde de kjøre. Disse Karle kjørte lige hen til Staburet, hvor Maden siden skulde bringes ind. Derpaa kom Sæterbudeien ridende, og efter hende fulgte den store Skare af forskjelligfarvede Kjør, Oxer og Kalve, og saa en Mængde Faar. Da Taagen skjulte alt, og man blot kunde skjelne det Stykke af Gaardspladsen tydeligt, der blev oplyst af Lygterne, saa det ud, som om det vrimlede af Dyr; thi det samme viste sig flere Gange at gaa forbi Lygterne. Knut Gjetergut sluttede Toget. Han blæste en munter Trille i sit Horn, men en langdraget Tone tilslut til Ære for Reisens heldige Udfald. Ved hans Side gik hans Ven Fæhunden. Men nu havde Jakob i sin Iver sluppet Gaardshunden ud med sig af Kjøkkenet, og der blev et forfærdeligt Slagsmaal imellem de to Hunde, hvis Gjøen overdøvede enhver anden Lyd. De havde glemt sit Venskab fra Vinteren af; Gaardshunden var vant til at fare mod enhver Fremmed, der viste sig paa Gaarden ved Aftenstid, og Fæhundens Pligt var at forsvare Buskapen. Enhver af dem ansaa sig for den Fornærmede, og de sloges paa Liv og Død, indtil Budeien var kommen ned af Hesten og nu med en bydende Stemme lokkede Fæhunden til sig. Den var vant til at lyde hendes Røst og gik knurrende med Halen mellem Benene hen til hendes Fødder; Gaardshunden blev greben ved det ene Øre af Staldkarlen og ført ind i Drengestuen, og nu drog Toget mere fredeligt henimod Fjøset, for at bindes paa det vante Sted.

Mor Berg foldede sine Hænder og sagde: „Nu maa vi takke Gud, der har bevaret vor Eiendom i denne vanskelige Sommer."

„Det har vist været en daarlig Busommer," svarte hendes Mand. „Det er rimeligt, Far, i al den Regn; men vi have dog faaet Mennesker og Fæ uskadte hjem, og, er der liden Budrot, saa vilde den været mindre, naar ikke Vorherre havde lagt sin Velsignelse til."

Derpaa tændte Mor Berg atter Lyset for sin Mand og gik ud i Kjøkkenet, for at hilse paa de Hjemkomne og høre deres Hændelser.

Overbudeien og Gjetergutten vare denne Aften fritagne for at binde Kreaturene ind; de bleve behandlede som Gjæster og sad allerede om Bordet tilligemed de to Karle, der havde fulgt dem. Paa Bordet stod et Lys, et stort Fad med rygende Poteter, en Stegepande paa en Jernring fyldt med stegt Flesk og en Spølkum Kaffe for hver Person. Jakob stod ved Siden og saa paa, og saa tog han sig en Potet af og til, medens Mor Berg bad dem at gjøre sig tilgode.

Da Maaltidet var endt og Bordbønnen holdt, satte Knut sig hen paa Skorstenskanten. Uagtet han var kobberrød i Ansigtet af Veiret og den hede Kaffe, saa syntes han dog, at han i Aften havde Ret til alle Hjemmets Goder, ogsaa Heden, og saa skulde det nydes altsammen, om det end sved i Ansigtet.

Jakob havde havt stor Lyst til at begynde en Passiar med Knut; men Sæterbudeien sagde: „Du faar gaa og lægge dig nu Knut! jeg kjender den, der var oppe idag, før Solen randt, og som har gaaet i ulændt Vei hele Dagen. Tak nu Gud vakkert, som har ført dig vel hjem fra alle Farer i Fjeldet, og sov godt.“ Knut gik da til Sengs, og gid hvert Menneske maatte sove saa sødt, som han sov den Nat!

8. Budeiens Vise.

10

Saa lang er naa Vintren for den, som skal stelle;
Og da maa det just om Forsynlighed gjælde.

Thi den, som uvittig med Fodret vil sløse,
Den faar vel se Jammer om Vaaren i Fjøse.

Men Kulde og Snefog mig slet ikke skræmmer,
Om Istappen hænger om Skjortet som Bræmmer.

Saa lunt er der altid i Fjøse om Kvelden;
Og den, som er træt, sover godt under Felden.

Aa, sørg inte, Kua mi! for Vinterens Dage! 11
Vor Herre han sender nok Vaaren tilbage.

Og Sørpe og Fo'er skal jeg give dig paa Baasen,
Til Græsset og Løvknuppen spretter i Aasen!

Og Kalvene dine dem passer jeg gjerne;
Jeg har jo alt Guldhorn og Brandgaas og Stjerne.

Men der skal blive Sprang, naar vi Kalven kan løse,
Naar alle Smaakvierne slippe af Fjøse,

Og Kjøerne stanges og holde Spektakel,
Og snuse og glo, som var alting Mirakel.

Og skal jeg til Sæters, saa drager jeg gjerne;
Der skal jeg vel stelle og yste og kjerne.

Paa Sætren er vel adskillige Farer;
Men Gud er jo med, som os alle bevarer.

Og Fristelser er der paa mange Slags Maader;
Men Døren er stærk og har dygtige Skaader.

Saa reiser jeg hjem med de bredfulde Butter;
Paa Gaarden jeg hilses af Jenter og Gutter.

Og Kjøerne røte og kjendes ved Hjemmet,
Og jeg bli'er traktert, som jeg rentop var fremmed.

Ja! lykkelig den, som en Buskap kan eie!
Men, har jeg inte Gaard, vil jeg være Budeie.

9. Mit Uhr.

11

Jeg havde et meget smukt Gulduhr, som tiltrak sig alles Beundring. Det havde dog en Feil, og det var ret en slem Feil; thi det gik ikke; Forgjeves trak jeg det op; Spindelen vilde ikke bevæge sig, Viseren altsaa heller ikke. Saaledes var mit Uhr aldeles unyttigt; thi hvad hjalp det, at det saa smukt ud? Det opfyldte ikke sin Bestemmelse: at vise Tiden.

Mit Uhrs Tilstand bragte mig til at anstille nogle Betragtninger. Er der ikke mange Folk i Verden, baade ældre og yngre, som ikke bedre opfylde sin Bestemmelse end mit Uhr? Og, naar de ikke opfylde sin Bestemmelse, hvad hjælper det saa, hvor smukke de ere og hvor behagelige forøvrigt? De ere alligevel ikke til mere Nytte i Verden end mit Uhr. Enhver Ting og ethvert Menneske, som ikke opfylder sin Bestemmelse, er unyttigt. Gud har ikke skabt os, for at vi bare skulle more os og tilbringe vort Liv i verdslige Nydelser. Han har sat os i Verden, for at vi skulle gjøre hans Villie.

Dersom nogen af mine unge Læsere spørger mig: „Hvorledes kan da et Barn opfylde Guds Villie?" saa svarer jeg: ved at agte og adlyde sine Forældre, ved at holde sig fra det slette og søge det gode Selskab; ved at holde sig nær til Guds Ord i den hellige Skrift og leve derefter. I det Hele gjør et Barn Guds Villie, naar det giver ham sit Hjerte, sætter sin 12
Lid til Sønnen som sin eneste Frelser og beder ham om den Helligaand, uden hvis Hjælp vi slet intet Godt kunne gjøre.

Tænk dog ret over disse Ting, og enhver af eder gjøre sig selv det Spørgsmaal som for Guds Ansigt: „Opfylder jeg den Bestemmelse, hvortil Gud har skabt mig?"

10. Moder har lært mig det.

12

Nu skal I høre en vakker Fortælling om Bønnens Magt. Skibet Karoline var paa en Reise i Verdenshavet og var alt langt borte fra Amerikas Kyst, da et skrækkeligt Uveir brød løst; det varede i fem Dage, og Mandskabet ansaa sig aldeles fortabt. Just da

Uveiret rasede paa det værste, og Skibet omtumledes som en Bold, kom Tougværket oppe paa Stormasten i Ugreie, og man maatte se til at faa det klart. Men det syntes umuligt i denne rygende Storm at gaa op i Masten; det vilde være et livsfarligt Vovestykke. Styrmanden befalede alligevel en Kahytsgut at gaa tilveirs. Det var en ung, spæd Dreng, eneste Søn af en fattig Enke, der havde sendt sin Øiesten fra sig, fordi hun neppe havde det tørre Brød til sig selv.

Da Gutten hørte Styrmandens Befaling, tog han sin Hue af, saa først op til Masten og derpaa ned i de skummende Bølger. Han taug et Øieblik; men pludselig raabte han: „Jeg kommer strax," og løb i det samme ind i Kahytten. Neppe var et Minut gaaet, før han kom igjen, og nu gik han op ad Vanterne kjek og freidig.

Den Mand, der har fortalt dette, stod just paa Dækket og fulgte Drengen med Øinene, til det sortnede for dem.

Han spurgte Styrmanden: „Hvorfor sendte du ham derop? han kommer jo ikke levende ned igjen." Styrmanden svarede: „Mænd snuble, hvor Gutter staa; han der klatrer jo som en Ekorn." — Den anden saa igjen op; endnu var Gutten deroppe. Nu hang han i Merset og klatrede hurtigt videre; Stormen rasede og bøiede Masten helt ned imod Bølgerne. Gutten holdt sig tappert fast, og inden et Kvarters Forløb var han i god Behold nede paa Dækket igjen. — „Gud være lovet!" raabte Fortælleren; af Angst havde han ikke før kunnet faa et Ord over sine Læber.

Endnu samme Dag opsøgte han Gutten. „Var du ikke bange?" spurgte han ham. „Jo," sagde Gutten. „Ja det kunde jeg nok skjønne, da du betænkte dig i Kahytten." „Betænkte mig? Nei, men jeg vilde først bede. Jeg tænkte som saa: du kommer ikke levende ned igjen; det er bedst at bede først. Siden var jeg ikke bange." „Hvor har du lært at bede?" „Da jeg var hjemme; min Moder lærte mig det. Da jeg saa reiste fra hende, sagde hun, at jeg aldrig maatte glemme at bede til Gud; thi saa vil Gud bevare mig fra enhver Fare; derfor forsømmer jeg det heller aldrig."

„Moder har lært mig det." Moderen er det dog bestandig! Maatte denne Historie blive bekjendt for ret mange Mødre. Ogsaa deres Børn maa jo ud i Storm og Bølger, om ikke alle just paa Havet; vel den, som da kan bede!

11. Guds Fred.

13

Lyksalig, lyksalig hver Sjel, som har Fred!
Dog ingen kjender Dagen, før Solen gaar ned.

Godmorgen! Godmorgen! sang Fuglen paa Kvist;
Tidt saa den Aftensolen bag Fængselets Rist.

Tidt dufted, tidt nikked Smaablomsten ved Gry;
Før Aften laa den knust under Hagelveirets Sky.

Tidt leged Smaabarnet i Morgensol rød;
Ved Kveld det laa paa Leiet saa stille og død.

Paa Jorden ei lever saa salig en Sjel,
Jo Lykken kan omskiftes fra Morgen til Kveld.

Lyksalig dog Sjelen, som kjender Guds Fred,
Skjønt ingen kjender Dagen, før Solen gaar ned!

Godmorgen! vi sjunge med Fuglen helt fro,
Skal selv i mørke Fængsel til Natten vi bo.

Guds Børn kan sig glæde som Blomsten ved Gry,
Skal selv de ligge knust under Aftenens Sky.

Som Barn kan jeg frydes i Morgensol rød,
Om ogsaa jeg før Aften er stille og død.

Guds Fred og Godaften! vi sjunge ved Kveld;
Vorherre selv bevare hver frygtende Sjel.

Lyksalig, lyksalig hver Sjel, som har Fred!
Guds Fred er Sjelesolen, som aldrig gaar ned.

12. Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet! 13

Rabbi Meir, den store Lærer sad paa Sabatsdagen og underviste Folket. Imidlertid døde hans to Sønner, begge skjønne af Skabning og vel underviste i Guds Lov. Hans Hustru tog dem og bar dem op paa Kammeret, lagde dem paa en Seng og bredte et hvidt Klæde over deres Lig. Om Aftenen kom Rabbi Meir hjem: „Hvor ere mine Sønner," sagde han, „at jeg kan give dem Velsignelsen?"

„De ere gangne til Skolen," var Hustruens Svar. „Jeg har seet mig om," sagde han, „men er ikke bleven dem var." Hun rakte ham et Bæger; han lovede Herren ved Sabatens Ende, drak og spurgte atter: „Hvor er mine Sønner? ogsaa de skulde drikke af Velsignelsens Vin." — „De ere vist ikke langt borte," sagde hun og satte Aftensmaden frem for sin Mand. Da han efter Maaltidet havde takket Gud, sagde hun: „Rabbi, tillad mig et Spørgsmaal." „Tal, min Kjære!" svarede han. — „For faa Dage siden," sagde hun, „gav en mig nogle kostbare Smykker i Forvaring, og nu fordrer han dem tilbage; skal jeg give ham dem igjen?" — „Dette skulde min Hustru ikke først spørge om," sagde Rabbi 14
Meir; „vilde du betænke dig paa at give enhver sit tilbage?" — „O nei!" svarede hun; „men uden dit Vidende vilde jeg ikke tilbagegive noget." Derpaa førte hun ham op paa Kammeret, traadte hen og tog Klædet af Ligene. „Ak, mine Sønner!" jamrede Faderen, „mine Sønner!" — Hun vendte sig bort og græd. Endelig greb hun hans Haand og sagde: „Rabbi! har du ikke lært mig, at man ikke maa vægre sig for at give betroet Gods tilbage? Se, Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet!" — „Herrens Navn være lovet!" gjentog Rabbi Meir med bævende Stemme. Ja, vel er det sagt: „Den, som har fundet en dydig Hustru, har en Skat, større end kostelige Perler; hun oplukker sin Mund med Visdom, og paa hendes Tunge er himmelsk Lærdom."

13. Strikkevise.

Saa knytter jeg Traad,
Saa øver sig Haanden i kvindelig Daad;
Ved Haanden at hænge man bliver saa træt,
Ved Haanden at røre gaar Tiden saa let.
Jeg knytter ei Silke, jeg knytter ei Guld,
Min Traad er af Uld.

Min uldene Traad,
Naar Vinteren bruser, skal varme min Fod;
Men intet paa Stikke, men intet paa Ten,
Saa mangen maa skjælve paa islagte Sten.
Gud se til de Usle, som nøgne og blaa
I Sne-Vandet gaa!

Jeg knytter kun Traad,
Jeg knytter ei Baand af ugudeligt Raad;
Vig langt fra mit Hjerte, du Mørkhedens Aand,
Som lærer at binde bestrikkende Baand!
Skal Mennesket knytte for Menneskets Barn
Et fangende Garn?

Min knyttede Traad
Mig minder om Livet; — mit Liv er en Traad:
Hver maskeklæd Stikke er fuldendte Dag,
Hver Maske, hver Knude et Pulsaareslag —
Naar Livet har Ende, o Gud, i din Haand
Annam da min Aand!

14. Arbeidsherren og Arbeideren. En Tiltale til Menigmand.

Hvor forskjellige end Menneskesamfundets Klasser ere, kunne de dog ikke undvære hinanden. Men ingen trænger mere til hinanden end den, der er rigest, og den, der er fattigst. Det er ligesom en Ring, der slutter sig sammen. Den Rige, som sidder i stor Drift, behøver den Fattiges Arbeidskraft, og denne noget af den Riges Formue. Det gaar op i op. — Men — betænker dog! naar I Arbeidere kunne lægge jer til at sove, ubekymrede om hele Verden, kan det hænde, at Arbeidsherren endnu har saa meget at tænke paa, at I gaa igjen ud paa Arbeide, før han endnu har faaet sig den første Blund.

Men — hvad opdagede jeg vel en Sommermorgen, da Arbeiderne fra Forstæderne just gik til sit Arbeide rundt om ude paa Løkkerne! Solen var endnu ikke ganske oppe, men Lærkerne dirrede allerede høit oppe under de smaa, røde, spraglede Skyer. Det var en Morgen til at prise Gud og fryde sig i, men ikke til at tænke eller øve noget Ondt i, som det jeg fik se. — Jeg blev nemlig var en ung Arbeider, som saa ud til mere af Naade og Barmhjertighed at have faaet Arbeide, end fordi han kunde gjøre nogen Nytte. Han gik

udad Veien ved den nye Bro, hvor Selskabet for Kristiania Bys Vel saa ofte har maattet plante Træerne om igjen, fordi de ødelagdes af uforsigtige Bønder og skadefro Skøiere fra Byen. Han standser under en af de skjønneste Popler, som var bleven skaanet og allerede var tæt nok med Løv til at skygge. Pludselig ser han sig om som en Ulv, der vil bryde ind, og — en, to, tre! — der ligger den unge Poppel med sin Krone. Skurken tilbens da; men, alt som han løb, knak Grenene efter ham hele Veien ned igjennem, og han endte først med at vælte overende en af de Bænke, som hint velgjørende Selskab har ladet udsætte til Hvile for alle, — ogsaa for den Fattige, ogsaa for eder, ogsaa for hint Menneske og hans Fader, naar han kom hjem, træt af Arbeide. Og da skulde ogsaa Poppelen skygget den Gamle!

Men vi maa vende tilbage til Forholdet mellem den Rige eller Arbeidsherren og den Fattige eller Arbeideren. Og det er som oftest slet nok og kun sjelden, som det bør, formedelst Feil fra begge Sider. Jeg vil ikke tale om, at Arbeideren ofte staar saa lidet paa den Mands Bedste, i hvis Arbeide han henter sit Brød, at han endog søger at tilføie ham ligefrem Skade; thi dette er jo aabenbar Forbrydelse. Jeg vil heller ikke videre berøre, hvor slet Arbeidsherren da igjen paa sin Side behandler de Arbeidsfolk, han dog nødes til at have. Men der er en Feil ved alt for mange af vore Arbeidsfolk, som skader dem selv, Arbeidsherren og den hele Arbeidsklasse, saa de Uskyldige ofte faa lide derfor. Jeg mener hermed den Ligegyldighed for Arbeidsherrens Fordel, det Dagtyveri, den Mangel paa Iver for Arbeidets Drift og Fremgang, som i saa høi Grad har svækket Tilliden til Fattigmand hos dem, der have Arbeide at give. Derfor faa I ogsaa saa vakker Lov, naar man hører en saadan omtaler sine Arbeidere, nemlig omtrent som saa: „Rakkerpak! — ikke værd at hjælpe! sender jeg en ny Arbeider paa Tomten eller paa andet Yrke, saa ved jeg, at jeg kun har en Dagtyv mere at gjøre Afregning med, og at jeg har skaffet Brændevinshandleren en ny Kunde o. s. v.“

Men tro I mig; der lider mangen en brav Mand imellem eder for sligt Rygtes Skyld. Kunde Arbeidsherren derimod stole paa sine Arbeidere og være vis paa, at de stode paa hans Bedste, — ja tro mig: I kunde da nok komme paa Kontoret, om I behøvede et lidet 16
Forskud! Arbeidsherren vilde nok bryde sig om, hvorledes I havde det hjemme, baade fordi han maa agte eder, og fordi han har sin store Fordel af eders Nidkjærhed. Thi denne er ligesom Regnen, der vel falder i Draaber, men dog bringer den store Sø til at stige, mens Dagtyveriet er som Lækken under Øltønden.

15. Den gamle kristelige Dagvise. 16

Den signede Dag med Fryd vi ser
Fra Himlen til os nedkomme;
Den lyse fuld venlig mer og mer,
Os alle til Lyst og Fromme!
Det kjendes paa os, som Lysets Børn,
At Natten den nu er omme!

Den signede Stund, den Midnatstid,
Vor Herre han lod sig føde,
Da klared det op i Østerlid
Til deiligste Morgenrøde.
Da Lyset oprandt, som Jordens
Kreds
Skal lysne udi og gløde.

Om levende blev hvert Træ i Skov,
Og var saa hvert Blad en Tunge,
De kunde dog ei Guds Naades Lov
Med værdelig Lov udsjunge;
Thi evig nu skinner Livets Lys
For Gamle og saa for Unge.

Forgjeves det er med liden Magt,
At ville mod Bjerg opspringe;
Men Fuglen den lille naar sin Agt,
Naar Veiret den bær paa Vinge;
Saa hjælper og os Guds Aand
fuldgod
Vor Frelser et Tak at bringe.

Med Sus og med Brus den stride Aa
Nedfuser fra Klippetinde;
Ei mæle saa lydt de Bække smaa,
Dog risle de fort og rinde,
Saa frydelig sno de sig fra Eng
Op under de grønne Linde.

Saa takke vi Gud, vor Fader god,
Som Lærken i Morgenrøde,
For Dagen, han os oprinde lod,
For Livet, han gav af Døde,
For alt, hvad paa Mark i Tidens Løb
Der groed til Sjeleføde.

Men Dagen den aldrig er saa lang,
Til Aften den jo skal stunde;
Saa sluttes vort Dagværk og engang,
Ak, maatte vi det begrunde!
Da bæres vi bort til Graven trang,
Alt under de tause Lunde.

Som Guld er den aarle Morgenstund,
Naar Dagen opstaar af Døde;
Dog kysser os og med Guld i
Mund
Den liflige Aftenrøde,
Saa tindre end maa det matte
Blik,
De blegnende Kinder gløde!

Saa reise vi til vort Fædreland;
Der ligger ei Dag i Dvale,
Der stander en Borg saa prud
og grand
Med Gammen i gyldne Sale;
Saa frydelig der til evig Tid
Med Venner i Lys vi tale!

16. Dyrene ere ogsaa Vorherres Pleiebørn. 16

efter Lindeqvist

Forældre og Lærere bør stedse have sin Opmærksomhed henvendt paa, at Børn ikke faa Leilighed til enten selv at pine og plage Dyrene eller blive Vidne til, at andre gjøre det. Fra ældgammel Tid har det været en rigtig Tro, at Børn, som finde Fornøielse i at 17
mishandle Dyr, have et naturligt Anlæg til at blive haardhjertede og farlige Mennesker. Et gammelt Folk dømte saaledes en Dreng fra Livet, fordi han havde stukket Øinene ud paa en Krage; de sluttede nemlig deraf, at han vilde blive et ondt og farligt Menneske. En fransk Konge fandt Behag i paa Jagten at myrde Dyr og at vaske sine Hænder i deres Blod; han endte med paa engang at lade 50,000 Mennesker myrde blandt sine egne Undersaatter.

„Havde min Fader revset mig," sagde en Morder paa Veien til Retterstedet, „engang jeg stak Øinene ud paa unge Spurve, saa var jeg nu ikke kommen i Hænderne paa Mestermanden." Ak, af Dyrplageren bliver altfor let en Menneskemorder! Husk kun paa den blodtørstige romerske Keiser Domitian! han begyndte med at spidde Fluer, men endte med at udgyde Menneskeblod som Vand.

Disse Ord ere ikke mine; men jeg underskriver dem af mit ganske Hjerte, ja jeg tilføier, og det fornemmelig om Husdyrene, at de skulde ansees som vore ringere Brødre, ligesaa nyttige og uundværlige for os, som vi Mennesker selv ere det for hverandre indbyrdes. Deraf følger, at det baade er taabeligt og uretfærdigt at misbruge den Magt, som Gud i sit hellige Ord har givet os til at „herske over Dyrene."

Det ofte forekommende Dyrplageri har tilvisse mere sin Grund i Uforstand, Uvorrenhed og daarlige Vaner end i onde Hensigter eller Lyst til at volde Dyrene Lidelser; thi, saavidt jeg har kunnet erfare, finde Menneskene af Naturen mere Behag i at forkjæle end i at mishandle og plage Dyrene.

Jeg skulde kunne anføre utallige Exempler paa Landalmuens Kjærlighed til sine Husdyr; men jeg skal indskrænke mig til at nævne følgende. I Fjeldbygderne er det meget almindeligt, at, saasnart Børnene kunne tale, oplæres de til at lokke paa Kreaturene: Kobaana, Kobaana mine! og til at kjærtegne og lege med alle Slags Ungkreature. Mellem den fattige Husmandskjærring og hendes Ko er der ofte et saa venskabeligt Forhold, at baade hun og Børnene fælde Taarer, naar Koen skal sælges, og denne vantrives ofte længe og i høi Grad paa det nye Sted, selv om den faar baade mere og bedre Foder, end den nogensinde fik paa den magre Husmandsplads. Engang — det var i Thelemarken — undersøgte jeg i Selskab med nogle Bønder en vakker Ko, og jeg kom til at udpege enkelte Feil ved den. Da Eierens Datter hørte mine Bemærkninger over Koen, kjælede hun for Dyret og ytrede med Taarer i Øinene: „Aa nei! skal de tale ilde om dig, som er saa snil og melker saa godt da!“ Paa flere Steder har jeg hørt og seet, at, naar man slipper et klippet Faar fra sig, saa lægger man Haanden paa Dyrets Ryg og siger: „Tak for Toppen, Gud bevare Kroppen!“ og, naar Børn ere nærværende, maa de hver især lægge sin Haand paa Faaret med samme fromme Udtalelse. En engelsk Forfatter beretter, at de Lam, som opammes med Komelk, blive saa glade i Budeien, at de følge hende, hvor hun gaar, og, for at forhindre, at de skulle være urolige, naar hun ikke er hos dem, ophænger man i Lammebingen et af Budeiens Forklæder eller Skjørter; Lammene 18
samle sig da om dette og slaa sig til Ro.

17. Forskjelligt Slags Dyrplageri. 18

Jeg vil først og fremst nævne Sultefodring; thi for dette stygge Dyrplageri ere næsten alle vore Husdyr udsatte, dog mest Kvæget og Faarene. Udsultede Dyrs Udseende er skrækkeligt; deres Øine stirre uafladeligt efter Foder, og alle Legemets Bevægelser ere slappe, langsomme og usikre. Kroppen afmagres, saa at det endnu levende Dyr ser ud som et blot og bart Benrangel, overtrukket med fortørret Hud, og selv Benene angribes, saa at de ikke formaa at støtte den afpillede Krop, men briste ofte under Dyrets Forsøg paa at reise sig. En forstandig Mand har sagt: „Vis mig dine Kreaturer, og jeg skal sige dig, baade hvad Husholder du er, og hvad Hjerte du har.“ Hvad Sultefodringen angaar, saa indeholder hint Ord den fuldkomneste Sandhed; thi det er altid en meget slet Husholdning at sultefodre sine Kreaturer; derimod er det nok mange, som drive Sultefodringen til det yderste, uden at man just kan sige, at de have et haardt Hjerte, eller at de gjøre det af Ondskab; thi ofte sker det kun af gammel Vane, og fordi man ikke har tænkt over, at saadant er baade daarligt og syndigt. Far og Bedstefar have baaret sig ad paa samme Vis, og, hvad man vænner sig til at se fra Barnsben, tykkes man, skal være saa og ikke anderledes. Man tør dog nære sikkert Haab om, at dette Slags Dyrplageri vil formindskes Aar for Aar; thi Sagen er den, at det er en ren Fordel at føde Kreaturene rigeligt, og det er sikkert, at i Lande, hvor man driver den allerfordelagtigste Husdyravl, f. Ex. i Holland, England, Schweiz o. s. v., der er man urokkeligen overbevist om, at Velfødningsbruget er det ene rigtige. Ogsaa her i Landet vinder denne Mening, som har Erfaring for sig, flere Tilhængere for hvert Aar.

Af alle vore Husdyr er Hesten mest udsat for Mishandling. Den største Del af vore Gaardbrugere fodre og behandle rigtignok sine Heste ret godt; men ved Skydsstationerne, paa Tømmerkjørsel og i de fleste, især større Byer, er Mishandling af disse Dyr meget

almindelig og ikke sjelden af oprørende Beskaffenhed. Dertil hører f. Ex. at benytte udkjørte, udmagrede, hungrige, tørstige, halv brudte eller halte Heste til Skyds og Trækning af Læs, hvis Tyngde langt overgaar det udpinte Dyrs Kræfter. Paa de Mennesker, der gjøre sig skyldige i dette Slags Hesteplageri, bør man vel søge at virke ved Skrifter og forstandige Forestillinger; men, da dette sjelden frugter, bliver det eneste endnu virksomme Middel her at forfølge dem med Lovens hele Strenghed, og ethvert veltænkende Menneske, der har nogen Medlidenhedsfølelse med de uskyldigt mishandlede Dyr, burde gjøre alt sit, for heri at yde Politiet den fornødne Haandsrækning.

Ofte mishandles Skydshestene af de Reisende selv. De fleste saadanne ville gjerne komme fort frem, naar de fare med Skyds, og mange have ikke Begreb om eller Forstand paa, hvad en Hest kan taale; de ere utrættelige i at svinge Svøben og gjøre sig til af sin indbildte Kudskedygtighed, naar de have Mod til at pidske paa en af Sved dryppende, 19
anpusten og overanstrengt Skydshest. Paa mange af disse Slags Hesteplagere kan man maaske indvirke ved Tale og Skrifter, og slige Skrifter burde findes paa alle Skydsstationer; men af egen Erfaring ved jeg, at den Reisende her maa selv arbeide med; han maa være særdeles opmærksom paa sig selv, hvis han vil undgaa nogensinde at gjøre sig skyldig i Mishandling mod en Skydshest, hvis Kræfter og Udholdenhed han ikke kjender. Jeg har til alle Tider baade af Medfølelse og af Klogskab kjørt vakkert med Skydsheste, og ofte har jeg gaaet tilfods det hele Skifte, naar jeg fik fat paa afkræftede Heste; men desuagtet har jeg det paa min Samvittighed engang at have kjørt skarpere, end Hesten godt kunde taale; dette kom dels deraf, at Veilaget var tungt, og Hesten havde mere Livlighed end Kræfter, saa den sprang fortere, end den taalte, dels deraf, at jeg selv havde en hel Del Beregninger i Hovedet, saa at jeg glemte at undersøge, om det snille Dyrs Kræfter svarede til dets gode Villie. Saa meget tør jeg sige, at min Sorg ved Synet af det udmattede Dyr var mig en god Lærepenge for Eftertiden.

ANDEN AFDELING. FÆDRELANDET.

18. Mit Fødeland.

Hvor i Verden jeg gaar, om i Syd, om i Vest,
Det er dog ei min hjemlige Strand;
Thi det Fjeld, som jeg saa i min Barndom, er bedst:
Jeg er stolt af mit Fædreneland.

Ei fordi der er Pragt i den vilde Natur,
Ei for Klippens den ensomme Gru;
Ei fordi der er Gjenklang af Oldtidens Lur
Mellem Fjeldenes Vægge endnu.

Thi det lader vel skjønt, naar den skinnende Bræ
Staar mod Himlen i Aftenens Glød —
Der er deiligt i Birkenes lysgrønne Læ,
Ak! men al denne Skjønhed er død.

Og jeg elsker vel høit vore Fædres Bedrift,
Og hvert Sagn driver Blod i min Kind,
Dog jeg ser kun dets Kraft end i Sten og i Skrift:
Den er stor, men den er ikke min.

O! men Folket, som lever med mig paa en Dag,
Det er mit, er mit Fødelands Lyst —
Og Naturen er skjøn kun ved Hjerternes Slag,
Som en Blomst paa den Elskedes Bryst.

Høit paa Himlen i Nord har der tændt sig en Sol,
Frihed luer i Mændenes Barm.
Lad det storme da kun om vor islagte Pol:
Her vi eie en Kraft, som er varm.

Der er Haab i det fri, i det dristige Blik,
Der er Magt i det levende Ord;
I vort Modersmaal er der en kvægende Drik,
Og i Hjemmet alene den gror.

Ofte synger en Fugl om den deilige Frugt
Fjernt i Syd over Bølgernes Vei.
Ak, hans Stemme er sød, og han lover saa smukt —
O! men tro ham, o tro ham dog ei!

Thi jeg kjender ham godt, jeg har sværmet og drømt,
Jeg har flygtet med ham mangen Nat;
Men der kaldte dog altid en Stemme saa ømt
Fra det Hjem, som jeg havde forladt.

Har du Hjerte dertil, prøv at gaa, prøv at gaa
For dig selv i det fremmede Land!
O! hvor snart vil da Taaren i Øiet dig staa
For det Hjem, som ei glemme du kan.

Du vil savne den Jord, hvor din Moder har grædt,
Hvor som Barn du i Skovene sang.
I det Land, hvor din Fader til Jorden er stædt,
Vil du længes at hvile engang.

Hvor i Verden du gaar, om i Syd, om i Vest,
Det er dog ei din hjemlige Strand.
Thi det Fjeld, som du saa i din Barndom, er bedst,
Og dit Liv er dit Fædreneland.

NORGES BESKRIVELSE.

19. Grændser.

Navnet Norge er en Forkortelse for Norvegr, d. e. den nordlige Vei. Dette Navn passer godt; thi Landet udstrækker sin Fjeldkyst længst nord af alle Lande i Europa; dets nordligste Dele skyde endog sine nøgne Næs ud i Nordishavet. Men længere sydpaa bliver Landet venere, indtil den ene store frugtbare Dal udbreder sig jevnsides den anden langs med vakre Søer og Elve. Dalførene skilles enten ved skovdækte Aaser eller ved høie, nøgne Fjelde, hvor ofte Sne- og Isbræerne ligge Aaret rundt. Hver af Landets større Dele eller Stifter bestaar af slige Dalklynger. Af Naturen deles Norge i det Nordenfjeldske, Søndenfjeldske, Vestenfjeldske og Østenfjeldske; dog falder det Søndenfjeldske og Østenfjeldske sammen. Dovrefjeld fra Øst mod Vest skiller mellem det Nordenfjeldske og Søndenfjeldske, og Langfjeldene fra Nord mod Syd afskjære det Vestenfjeldske fra det Østenfjeldske. I Øst hænger Norge sammen med Rusland og Sverige, og Fjeldkjeden Kjølen følger her Rigsgrændsen et langt Stykke; men paa de øvrige Kanter er vort Fødeland omgivet af det vilde Hav: Nordishavet mod Nord, Atlanterhavet og Nordsøen mod Vest, Skagerrak og Kattegat mod Syd. Hinsides Havet mod Syd har det Danmark til Naboland og mod Sydvest og Vest det store Øland England og Skotland med alle dets Øer. Længere Nord ude i Havet ere Færøerne og Island de nærmeste Lande, og faa Dagsreiser fra Island strækker det øde og barske Grønland sig ud i et isfuldt Hav.

20. Størrelse og Inddeling.

Norges største Længde fra Nordost til Sydvest er 230 geografiske Mile. Bredden er høist forskjellig, størst fra de yderste Øer i Bergens Stift til Rigsgrændsen mod Sverige, omtrent 60 Mile, medens den paa andre Steder, især i Nordland, kun er et Par Mile. Hele Landets Fladeindhold er omtrent 5,800 geogr. □ Mile, eller omtrent 2500 norske □ Mile. I geistlig Henseende er Norge delt i 6 Stifter eller Bispedømmer, nemlig Kristiania Stift og Hamar Stift i Sydost, Kristianssands Stift i Sydvest, Bergens Stift i Vest, Throndhjems Stift Nord for Dovre, og Tromsø Stift, som indbefatter Nordlandene og Finmarken, Nord for Throndhjems Stift. Bispedømmerne ere igjen delte i Provstier og disse i Præstegjeld, hvoraf de fleste indbefatte flere Kirkesogne. Overøvrigheden for Stiftet er Biskopen og Stiftamtmanden, og for Skoleväsenets Vedkommende Skoledirektøren. Tilsammen kaldes denne Styrelse Stiftsdirektionen. I verdslig Henseende er Norge delt i Amter eller Overøvrighedsdistrikter og disse igjen i Fogderier. Landets Folkemængde udgjør omtrent 1½ Million. Det er altsaa kun en ringe

Folkemængde paa et saa stort Stykke af Jordkloden, ja en eneste By i England, nemlig London, har næsten dobbelt saa mange Mennesker som hele Norges Land. Men Sagen er, at af Sletteland har Norge kun lidet; derimod er det meste af Landet en sammenhængende Fjeldmasse af de haardeste Bjergarter, bedækket med tyndt Jordlag, og saaledes er den baade af den Grund, og fordi den ligger over Vækstgrændsen, ikke skikket til Opdyrkning.

21. De høieste Fjeldtoppe.

Paa de store Fjeldstrækninger rage enkelte Toppe høit op i Veiret; de vigtigste ere: 22
Sulitjelma og Syltoppene paa Kjølen, Snehætten og Rundane paa Dovre, Galdhøpiggen og Lomseggen i Gudbrandsdalene og Skagastølstinderne i Sogn paa Langfjeldene. Galdhøpiggen er af alle disse den høieste; den naar næsten op til halvniende tusind Fod i Høide. Med Rette kaldes hele Fjeldmarken her for Jøtunfjeldene; den er omtrent 100 geogr. □ Mile og udgjør Norges høieste og vildeste Strøg. Jostedalsbræen, mellem Sognefjord og Nordfjord i Bergens Stift, er en Fjeldstrækning af 12—14 geogr. Miles Længde, belagt baade Sommer og Vinter med Sne og Is, og her rager Lodalskaupen omtr. 6,400 Fod op i Veiret. Folgefonden i Hardanger er en lignende Snebræ, der naar til 5,000 Fods Høide. Til hine Fjeldtinder kan vi endnu føie Gausta i Thelemarken; vi har da nævnt de vigtigste i Norge. Nordkap i Nord, Stat i Vest og Lindesnes i Syd ere de yderste Fjeldspidser (Forbjerge) ud imod Havet.

Naar man kunde laane en Ørns Vinger og svinge sig op i Luften og derfra betragte Landet, vilde dette se ud som en stor Fjeldslette med mange større og mindre Revner eller Sprekker; det er disse Revner, vi kalde Dale og Fjorde, hvor Folket bor paa de smale Jordstrimler, som Fjeldet og Vandet levner dem. Man vilde ogsaa fra Høiden se Landet gjennemstrømmet af utallige større og mindre Elve, Aaer og Bække, der vise sig som blaa Baand. Havet har rundt om Norges Kyst, især i Vest, gjort dygtige Skaar i Fjeldmassen, der hæver sig bent op indtil flere tusinde Fods Høide. Hele Kysten bestaar af Tusinder af Halvøer, Øer og Holme, store og smaa om hinanden; for Ørnen maa Norges Kyst se ud som et i mangfoldige Tunger og Spidser udklippet Ark Papir*).

22. Dalfører og Vasdrag.

Af de Fordybninger i Bjergmassen, som vi kalde Dale, ere følgende de mærkeligste:

1. Østerdalen er Landets østligste Dalstrøg langs Rigsgrændsen. Den gjennemstryger Hamar Stift i sydlig Retning fra Bergstaden Røraas, og dens hele Længde er 45 geografiske Mile. Her er Norges næststørste Indsø, Fæmundsø, som er 8 Mile lang og ligger over 2000 Fod over Havet. Derfra udstrømmer Fæmunds-Elven, som falder i den svenske Indsø Venern, men gaar igjen ud af denne under Navn af Gøtaelv, som danner Fossen Trollhættan og falder ud i Havet ved Staden Gøteborg. — Glommen, Norges største Elv, gjennemstrømmer Dalføret ned til Kongsvinger, hvor den paa et lidet Stykke bøier mod Vest og saa mod Syd, til den falder i Øieren, en Indsø paa Nedre Romerike. Gjennem Mørkfos gaar den videre sydover, danner Sarpfossen ved Sarpsborg og falder ved Fredriksstad i Havet. Dens hele Længde er 80 geografiske Mile. Over Sarpfossen er nu bygget en prægtig Bro, et af Landets skjønneste Bygværker.

Østerdalen udvider sig mod Syd til en betydelig Slette, der underNavn af Romerike 23
udbreder sig paa begge Sider af det nylig nævnte Elvedrag, Glommen. Her er Vasdraget Vormen, der kommer ud af Mjøsen og kan befares til Eidsvold. Ved Nes falder den ud i

Glommen. Fortsættelsen af Romeriksletten kaldes Smaalenene, som begrændses af Rigsgrændsen og Kristianiafjorden. Hovedvasdraget er ogsaa her Glommen. — Østerdalens Rigdom bestaar i dens store Furu- og Granskove.

2. Gudbrandsdalene gaar vest for Østerdalen, skilt fra denne ved høie Fjelde og Aaser. Den er en af de frugtbareste og bedst befolkede af Norges Dale; dens hele Længde udgjør omtrent 15½ geografiske Mile; men selve Dalføret er intetsteds over en Mil bredt, i Almindelighed meget smalere. Vasdraget i denne Dal kaldes Laagen, der falder ud i Landets største Indsø Mjøsen, som er 12 Mile lang og ligger 400 Fod over Havet. — Her ender Gudbrandsdalene. — I Mjøsen ligger den deilige Helgeø, ved dens Nordende Byen Lillehammer og ved dens frugtbare Bredder de to nye Kjøbstæder Hamar og Gjøvik, den første paa den østlige, den sidste paa den vestlige Side. Omkring Indsøen ligger Landets frugtbareste Egne, Hedemarken og Thoten; her er Fjeld- og Aasmarken ubetydelig i Forhold til det opdyrkede Land.

3. I de tvende lange Dale vestenfor Gudbrandsdalene og nærmest Bergens Stift, Valders og Hallingdal, strømme de Vasdrag, som tilsammen danne Dramselven, der ved Drammen falder ud i Dramsfjord. Her ere flere betydelige Indsøer, hvoraf Randsfjorden er halvt saa stor som Mjøsen. Valders og Hallingdal have endnu temmelig gode Skove, ligesom ogsaa Numedal og Sandsvær søndenfor, der gjennemstrømmes af en anden Laagen Elv, som falder ved Laurvik i Havet. — Syd for Randsfjorden ligger Tyrifjorden. Mellem begge disse har vi en af Landets vakreste og frugtbareste Egne, nemlig Ringeriket, bekjendt for sine historiske Minder og den vide og deilige Udsigt, man har fra Krogkleven, Indgangen til Ringeriket.

Alle disse Dalstrøg gaa i Retningen mod Syd eller Sydost; men i Thelemarken, Syd for disse, gaa Dalførene i meget forskjellige Retninger. Af Vasdrag her kan mærkes Maaneelven med Vandfaldet Rjukan, som har over 700 Fods Fald; Elven strømmer ned i Tinsøen, denne igjen i Hiterdalsvandet, som atter staar i Forbindelse med Nordsjø, der ved Skiens-Kanalen er sat i farbar Forbindelse med Skiens-Elven, som ved Porsgrund falder ud i Frierfjorden. — Foruden disse Dalfører kunne vi endnu mærke os den deilige Romsdal med Fjeldtoppen Romsdalshorn og Vasdraget Raumaelven, Guldalen med Gulelven, Orkedalen med Orkla-Elv og Namdalen med Vasdraget Namsen, alle i Throndhjems Stift. I Nordlandene ere Vasdragene smaa, i Finmarken større. Her kunne især mærkes Alten-Elv i Vestfinmarken og Tana-Elv i Østfinmarken. Den sidste er Grændseflod mod Rusland.

---

*) Efter H. Wergeland.

23. Fjorde og Bugter.

23

Af Havets Indskjæringer dannes de store Fjorde og mindre Bugter; de betydeligste ere:

Svinesund og Idefjord ved Fredrikshald, som paa et Stykke danne Grændsen mellem 24
Norge og Sverige. Kristianiafjorden gaar fra Øen Færder 12 Mile nordover til Kristiania. Ved en Arm af den — Dramsfjorden — ligger Drammen. I det smale Drøbaks-Sund ligger Kaholmen med Fæstningen Oskarsborg. Langesundsfjorden med Frierfjord gaar op til Porsgrund, hvor den optager Skienselv. Alle disse skjære ind i Kristiania Stift. —

Stavangerfjord i Kristiansands Stift gaar ind mellem Tungenes paa Jæderen og Skudesnes paa Karmøen. Dens Munding heder Buknfjord. — Hardangerfjord, hvis Munding kaldes Bømmelfjord, i Bergens Stift, er hele 18 Mile lang. Den omgives af høie Fjelde, hvoraf de inderste ere indtil 4,000 Fod høie og tillige meget bratte. Nede mod Søen er dog en smal Strimmel dyrkbart Land, som paa de fleste Steder ogsaa er ret godt opdyrket. Især gjør man sig Flid med Frugttræer, saa at Hardangerbønderne udføre en Mængde Æbler, Pærer og Kirsebær i sine Jægter, med hvilke de reise hele Kysten rundt. Veirlaget er der fortræffeligt, og Frugterne naa til en saa stor Fuldkommenhed, at de har vakt Opsigt paa Frugtudstillingerne i flere af Europas største Byer. Bjørei-Aaen danner Vøringfossen, et 800 Fod høit Vandfald, og optages af Hardangerfjorden. Korsfjord og Hjeltefjord ere Indløb til Bergen. Sognefjorden, ligeledes i Bergens Stift, er 16 Mile lang og deler sig i mange Arme; de største af disse ere: Lysterfjord, Lærdalsfjord og Aurlandsfjord med Nærøfjord. De omgives gjerne af høie og bratte Fjelde, fornemmelig Nærøfjorden. Nordfjord skjærer ind i Distriktet af samme Navn; Storfjord løber ind i Søndmøre, og Romsdalsfjord skjærer ind i Romsdalen. Saavel dens som Hardangerfjordens, Sognefjordens og Storfjordens Bredder bereises ofte af Udlændinge, der ville se disse Egne paa Grund af deres Naturskjønheder.

I Throndhjems Stift har man Throndhjemsfjord, med dens Arm Beitstadfjord, Namsenfjord og Foldenfjord; den sidste er inderst omgiven af bratte Fjeldvægge. I Nordland findes Saltenfjord, der gaar fra Bodø østover gjennem den farlige Saltstrøm, og Vestfjord, som er en Havbugt mellem Lofotens Øer og Fastlandet. Til den hører den bekjendte Moskøstrøm mellem Værø og Moskenes. Altenfjord, Porsangerfjord, Laxefjord, Tanafjord og Varangerfjord løbe alle ind i Finmarken, den sidste allerøstligst.

24. Veirlaget og dets Virkninger.

24

Man skulde tro, at Norge, siden det ligger saa nær ved Polen, maa have et ligesaa barskt Klimat eller Veirlag som andre Lande under samme Beliggenhed; men dette er ikke Tilfældet. Her voxe de samme Frugter som i England, det nordlige Frankrige og Tyskland. Træfrugter opnaa endog en større Fuldkommenhed somme Steder i vore Fjorddale end i hine Lande. Dette kommer af, at Landet ligger ved et stort Hav, hvor Strømninger fra Jordens varmeste Strøg nærme sig vore Kyster og meddele Vandet en Del af sin Varme; denne udbreder sig da ogsaa over Landet formedelst Havets 25
Uddunstninger. Under disse Omstændigheder komme Bjergene os tilgode; thi den milde Havluft strømmer ind igjennem de trange, dybe Fjorde, og Fjeldvæggene holde den tilbage i længere Tid, end om Landet havde været fladt. Jorden og Planterne faa saaledes Tid til at indsuge denne milde, frugtbargjørende Luft, og dette tilligemed den stærke Solvarme i de trange Dale bevirker, at Væxterne kunne udvikle sig i en forholdsvis kortere Tid end i de sydligere Slettelande.

Vi har altsaa Uret i at klage over, at Norge af Naturen er stedmoderligt behandlet. Det er vel sandt, at Jorden mange Steder ikke er meget frugtbar, og at den er vanskeligere og kostbarere at dyrke end i mange andre Lande; men det er ikke Veirlagets Skyld. Ligetil Kautokeino i Finmarken kan Poteten opnaa Modenhed. Langt mod Nord modnes ogsaa Kirsebær. Imidlertid er Veirlaget forskjelligt i de forskjellige Egne af Landet; selv i den samme Egn, ja selv paa den samme Gaard er det saa forskjelligt, at

Kornet kan være modent i Bakkehældninger mod Syd, medens det paa den nordre Side af Bakken endnu er grønt. Myrenes Uddunstninger og Skovenes Kjølighed har ogsaa megen Indflydelse paa Veirlaget i en Egn. Jo mere og jo bedre Jorden bliver opdyrket, desto mildere bliver Veirlaget. Imidlertid have ogsaa Skovene sin store Nytte for Jorddyrkningen. De trække Skyerne til sig, som ved Regn og Taage gjør Klimatet fugtigt. Derimod lide Egne, som ere blottede for Skov, Mangel paa Regn, og har følgelig et tørt, ofte for tørt Veirlag for Planternes Vækst.

Jo længere man kommer fra Havkysten, desto stadigere bliver Veirlaget. I Kystegnene forandrer det sig hyppigt og hurtigt; den ene Storm afløser den anden; Solskin og Regn afvexle ofte flere Gange daglig. Den stærke Flod og Fjære i Havet fører dette med sig, og hverken Kulde eller Varme er her meget stærk. Ja, medens Kulden ved Kysten sjelden naar op til 10 Grader, er den inde i Landet dobbelt saa streng, og det samme Forhold finder Sted med Varmen. Begge Dele har sine Fordele og Mangler. Ved Kysten tiltrænger Kornet formedelst den mindre Varme længere Tid til at opnaa Modenhed; men saa er det heller ikke udsat for at dræbes eller skades af Frosten. Inde i Landet derimod er dette ofte Tilfældet; thi den pludselige Overgang fra den stærke Varme om Dagen til Kulden om Natten er større, end at Planternes fine saftfyldte Rør kan taale den. Ind- eller Oplandet har derfor i Almindelighed streng og stadig Vinterkulde, og dette har til Følge, at Elve, Vande og Myrer fryse. Færselen med tunge Læs bliver derved mulig paa Steder, hvor det under andre Omstændigheder vilde være ufremkommeligt. Sneen beskytter Planterne for de pludselige og ødelæggende Overgange af Kulde og Varme og giver de grusbedækkede Veie et Overlag, hvorpaa Bondens Slæde glider frem med Lethed.

Vi se saaledes, at Landets Veirlag bereder Beboerne mange Fordele, som fuldelig opveie Ubehagelighederne. Disse kunne afhjælpes ved varme Klæder og gode Huse, saa at Vinterens Kulde ikke kan siges at være brydsommere end Sommerens Hede. I det Hele taget er Norges Klimat sundt som faa Landes, og de Sygdomme, som synes at være en 26
Følge af Klimatet, vilde være langt sjeldnere, dersom Menneskene tog mere fornuftigt Hensyn til Veirlaget og gjorde et flittigere Brug af det herlige Vand til Legemets Renlighed og Forfriskning, og af den gode Luft til sine Boligers Renselse for alle Slags usunde Uddunstninger.

25. Fiskerierne. 26

Norges naturligste Næringskilde er Fiskeriet. Der gives mange Lande, som ere ligesaa meget omgivne af Havet som Norge; men der gives intet Land, som har saa mange Slags og saa rige Fiskerier som dette. Her fiskes Aaret rundt overalt, hvor Fisk kan svømme, baade i salt og ferskt Vand. Dette daglige Fiskeri bidrager dog kun til Forsyning med Føde for Landets egne Indbyggere. Men det er de aarlige, store Fiskerier, som tildels foregaa flere Mile ude i Havet, hvori en af Landets største Rigdomskilder bestaar. Det er især to Slags Fisk, som gjæster os, nemlig Silden og Torsken. Der er mange Slags Sild og Torsk, hvoraf der fiskes mere og mindre hele Aaret rundt i alle Fjorde og Bugter; men det er blot to Slags, som danne de store Fiskerier. En Gang hvert Aar kommer nemlig et vist Slags Sild og et vist Slags Torsk i ustyrtelig Mængde ind under Norges Kyst, for at yngle eller, som det kaldes, gyde Rognen. Man antager, at disse Fiskearter have sit stadige Ophold i Nordishavet, og at de ifølge Naturens Orden forlade dette, for paa nogle

Grunde ved Norges Kyst at gyde sin Rogn. Det er ved denne Leilighed, at mange Tusinder af vort Lands Indbyggere møde frem for at fange alt, hvad fanges kan af disse Fiskearter. Silden (Graabensild) viser sig i store Stimer fornemmelig paa Strøget mellem Stavanger og Aalesund, undertiden i størst Mængde paa Stavangerkanten, undertiden nordligere. Her fanges nu undertiden 6—800,000 Tønder Sild. Fisket foregaar fra Begyndelsen af Januar til ud i Februar. En travl Tid er det for Fiskerne, og meget ondt lide de af Storm og Uveir. Mange sætte Livet til; men det afskrækker ingen fra at møde frem; thi som oftest fortjenes der vakre Penge; ja man regner undertiden i Gjennemsnit 50 Daler for hver Mand. Over 3000 Baade anvendes ved Fisket. Foruden de egentlige Fiskere er mer end tusinde Mand sysselsatte med at føre den fangne Sild i flere hundrede Fartøier, større og mindre, hen til Salterierne. Dette er Steder, hvor der er indrettet Boder og Skjul til at tilberede Silden for Nedsaltningen i Tønder; thi næsten al den Sild, som fanges ved det saakaldte Vaarsildfiske, sendes til Udlandet, navnlig til Rusland og Tyskland, for at sælges der.

Dette skaffer Landet en Indtægt af 3—4 Millioner Speciedaler om Aaret; men — det forstaar sig — der er ogsaa store Udgifter forbundne med Fisket. Fiskerens Udrustning med Baade, Fiskeredskaber og Levnetsmidler koster ikke lidet, og Handelsmændene maa staa i stort Forskud for Salt, Fartøiers Udrustning og Arbeidsløn. Store Summer staa saaledes paa Spil, og undertiden kan Fisket slaa saa daarligt til, at Fortjenesten er liden eller ingen, ja at mange lide store Tab.

Vaartorsken (Skreien) fiskes ligefra Aalesund til Vardø; men det egentlige 27
Vaartorskfiske, eller, som det ogsaa kaldes, Lofotfisket. foregaar mellem Aalesund og Lofotøerne. Dette Fiske begynder i Almindelighed sidst i Januar eller først i Februar og vedvarer til April. Efter denne Tid trækker Fisken sig nordover langs Kysten af Finmarken under Forfølgelsen af en liden Fisk, som kaldes Lodden, hvorefter ogsaa Finmarkfisket kaldes Loddefisket. Dette Fiske har dog langtfra saa stor Betydning som det tidligere, da Aarstiden gjør det vanskeligt at behandle Fisken; den er desuden nu for mager til afsættelig Handelsvare. Alene i Lofoten forsamles 20—30,000 Mennesker under Vaartorskfisket, fornemmelig fra Nordland og Finmarken, men ogsaa fra nordre Throndhjems Amt og Fosens Fogderi. Fartøier lige fra Throndhjem, Romsdalen og Bergen indfinde sig i hundredevis for at kjøbe Fisk, Lever og Rogn. Af Torskens fede Lever koges nemlig Tran, og Rognen udføres til Frankrige, hvor den bruges som Agn til Fangsten af det Slags Smaasild, som vi indføre hos os under Navn af Sardeller. Den bedste Fisk tilberedes til den saakaldte Klipfisk; den flækkes, saltes, tørres paa Klipperne og bringes derpaa hen til beleilige Tørkesteder længere sydpaa og nærmere Udskibningsstederne; hid føres den, naar den tilslut er færdig. Klipfisken gaar fornemmelig til Spanien. Den mindre gode Fisk hænges paa Hjeld, som det kaldes tørres og bliver siden udskibet især til Italien under Navn af Rund- eller Tørfisk. Der fanges aarlig 20—25 Millioner Torsk i Lofoten, og af Klipfisk og Tørfisk udføres tilsammen omtrent 2 Millioner Voger om Aaret. Af de mange Penge, som Vaartorskfiskeriet indbringer Landet, faar Fiskeren Broderparten; men Udrustningen er ogsaa ligesom ved Sildefisket kostbar, og Fiskeren maa døie meget Ondt og mange Farer, der endog koste mange Livet. Alligevel glæder alle Mand sig til Fisket, og Unggutten anser sig ikke for Mand, førend han har deltaget i et eller flere Fiskerier.

Foruden disse store Fiskerier har man om Sommeren i Finmarken Seifisket, som afgiver et godt Byttemiddel mod Russernes Rugmel; endvidere Hummerfiskeriet,

fornemmelig syd paa Landet, hvor Engelsmændene opkjøbe al den Hummer, de kan faa. Endelig har vi den herlige Lax, som fanges i Mængde, dels i Fjordene, naar den om Vaaren kommer ind fra Havet, for at gaa op i Elvene, dels i disse Elve selv. Ogsaa denne Fisk udføres for en Del til England, men det meste fortæres dog i Landet selv, enten fersk eller røget. Makrellen bør heller ikke forglemmes, da den afgiver et billigt Fødemiddel for mange Mennesker.

Til den Næringsvei, vi her have omhandlet, maa ogsaa regnes Hvalros- og Sælhundefangsten under Spitsbergen, der sysselsætter mange Skibe og Folk. Af Dyrenes Spek koges Tran, og deres Skind bruges til forskjellige Ting.

Fiskefangst er saa gammel en Bedrift i Landet, som Folket selv. Lofotfisket gaar vel saa langt tilbage i Tiden, som Historiens Optegnelser. Men det har naturligvis gaaet fremad med den som med alle andre Næringsveie, eftersom Indsigt og Oplysning har tiltaget. Medens Forfædrene med sine ufuldkomne Redskaber ikke bragte det mer end til 28
Fangsten af nogle hundrede tusinde Fisk, kan vi nu fiske millionvis med Nutidens forbedrede Redskaber og fornuftigere Stel. Vi have ogsaa let for at blive af med denne Vare; thi paa enkelte Ugedage i den hele Fastetid maa Katholikerne ikke spise Kjød; al den Fisk, vi ikke bruge selv, afskibe vi da til de katholske Lande, hvor man har fuldt Brug for den.

26. Agerbruget. 28

Agerbruget er en af Norges vigtigste, ja paa en Maade den allervigtigste Næringsvei; thi den største Del af Landets Befolkning sysler med den. Dermed er ikke sagt, at det er den fordelagtigste, eller den Næringsvei, som er mest overensstemmende med Landets naturlige Beskaffenhed i det Hele taget, ligesaalidt som man tør sige, at det overalt i Landet drives paa den forstandigste Maade. — Ukyndighed, slette Redskaber, seig Vedhængen ved det Gamle, den Uvane at dyrke Korn paa Steder, hvor det ikke er aarvist — alt dette viser, at Agerbruget hos os staar paa et lavere Standpunkt, end det burde, skjønt man ikke tør negte, at det Aar for Aar gaar fremad idetmindste paa nogle Kanter af Landet. Fornys indeholdt Norge ikke mere end omtrent 50 geogr. Kvadratmile dyrkbart Land.

De Kornsorter, der almindelig dyrkes i Landet, er Havre, Byg, Rug og en Del Hvede samt Ærter. Havren er den almindeligste, undtagen i Fjeldbygderne østenfjelds og i Fjordbygderne vestenfjelds, hvor Byg helst dyrkes. De bedste Kornegne findes i Kristiania og Hamar Stift, fornemmeligen i Fogderierne i Smaalenenes og Akershus Amter, samt i Hedemarkens Fogderi, der ikke alene kan brødføde sig selv, men ogsaa i gode Aaringer afsætte 50—60,000 Tønder. Ringerike, Hadeland, Thoten, Grevskaberne, Lister, Jæderen og endel af Ryfylke brødføder ogsaa sig selv. De til Throndhjemsfjorden stødende Egne, især Stør- og Værdalen, Orkedalen samt den nedre Del af Guldalen, ere ogsaa selvhjulpne, ja kan i gode Aaringer afsætte en Del. Men endnu indføres der Aar om andet fra Udlandet, fornemmelig fra Danmark, Tyskland og Rusland, over en Million Tønder Korn, og det er tungt at vide, at mange tusinde Tønder brændes til Brændevin eller brygges til Øl.

Af Rodfrugter dyrkes især Potetes, ofte i altfor stor Mængde, og det Værste er, at Størstedelen af denne Frugt gaar i Brændevinskjedelen. Af Rod- og Havefrugter

forøvrigt, saasom Kaalrabi, Næper, Gulerødder og Kaal dyrkes langtfra saa meget, som der burde, skjønt de trives næsten overalt godt, og afgive en sund og nærende Føde baade for Mennesker og Dyr. Dog maa man sige, at der i den sidste Tid anvendes større Iver og Omhyggelighed med Dyrkningen af disse nyttige Produkter. — Værdien af Agerbrugets Frembringelser anslaaes til omtrent otte Millioner Speciedaler.

27. Fædriften.

28

Nær forbunden med Agerbruget er Fædriften, ja saa nær forbunden, at man har sagt: Engen er Agerens Moder, det vil sige: jo rigere Engen er, desto bedre vil Fæet kunne fødes, og, jo bedre Fæet fødes, desto rigere Gjødning faar Ageren. Men staar Agerbruget 29
her i Landet lavt, saa staar Fædriften endnu lavere. Og dog er Landet saa særdeles vel skikket for al Slags Fædrift. Ser man hen til Kvægholdet i Landet, skulde man tro, at vi havde en sand Overflod paa Fødevarer; men langtfra, at det er saa! Der indføres aarlig Smør og Ost og Kjød fra Udlandet for mange hundrede tusinde Speciedaler, istedetfor at det Omvendte burde være Tilfældet. Paa mange af de store Fjeldsletter findes ypperlige Græsgange, hvor Kvæget om Sommeren i kort Tid bliver meget fedt og giver rigelig Melk, det vil sige, naar det er blevet godt fodret om Vinteren. Men det er just Ulykken, at Kvæget i Almindelighed om Vinteren sultefødes, eller dog fødes saa slet, at det hverken Vinter eller Sommer kan gjøre den Nytte, som det burde gjøre. I enkelte høiere liggende Dale, hvor Kornet er udsat for at fryse bort, er Fædriften Hovednæringen, og der har man vistnok et omhyggeligere Stel; men ogsaa der tiltrænges store Forbedringer, især i Smør- og Osttilvirkningen. I de Egne af Landet derimod, hvor man betragter Fædriften som Binæring, er Kreaturstellet ofte saa daarligt, at Nytten af Kreaturene er saare liden. Det kan uden Overdrivelse paastaaes, at en Indskrænkning af Kreaturholdet til det Halve af, hvad det nu er, vilde afgive et passende Forhold til Fodermængden.

Hvad der er sagt om Hornkvæget, gjælder ogsaa om Hesten, Faaret, Gjeden og Svinet, som alle holdes i for stor Mængde og fødes slet. Hesteavlen udgjør en vigtig Bedrift i mange Egne; men kun paa faa Steder lægger man Vind paa at drive denne Bedrift til nogen Fuldkommenhed. I Romsdals Amt avles et betydeligt Antal Heste, som sælges især til Svenskerne; men Priserne maa rette sig efter den Omhu og Bekostning, der er anvendt paa dem, og denne er liden. Den oprindelig norske Race findes bedst vedligeholdt i Bergens Stift, Thelemarken, Valders og det nordlige Østerdalen; det er smaa, stærke, fyrige og nøisomme Dyr, som med sikker Fod klatre i Fjeldene og modigt bryde sig Vei gjennem den dybe Sne.

Faar er her nok af, men faa, som holdes saa, at de betale Foderet, hvor knapt det end tildeles dem. For at skaffe den nødvendige Uld til en Families Beklædning, maa der holdes 40 til 50 Sauer; men saa tage de ogsaa tiltakke med, hvad Huset formaar. Fra Sneen gaar, til den kommer, maa de selv sørge for Føden. Kun paa nogle enkelte Øer holdes Faar af en bedre Sort, de saakaldte Udgangsfaar, der gaa ude baade Sommer og Vinter, og faa nærende Foder, forsaavidt de ikke selv kan finde det. En saadan Udganger leverer tolv til femten Mærker fin Uld om Aaret, medens man ellers af de andre Sauer maa lade sig nøie med tre til fire Mærker, der ofte ikke er stort bedre end Gjederag.

Gjedeavlen afgiver i de Egne, der er passende for disse Dyr, et godt Udbytte af Ost og Skind, men drives nu blot i Fjeldbygderne og der, hvor Agerbruget er aldeles forsømt. Gjeden er paa en vis Maade et Skadedyr; thi den farer ilde med Ungskoven.

Svineavlen er mindre betydelig og utilstrækkelig for Behovet. Flæsk hører heller ikke 30
til Folkets daglige Kost, undtagen i de bedste Kornbygder. Men Svinene faa mangesteds ikke en bedre Behandling end de andre Husdyr.

Staten har imidlertid nu taget sig af Agerbrugets og Fædriftens Forbedring. Den har nemlig oprettet en høiere Landbrugsskole (paa Aas) og understøtter Landbrugsskoler i flere Amter; fremdeles har den ved Stamhollænderier sørget for Kvægracernes og ved Stamschæferier for Faareracernes Forædling. Ogsaa de Dyrskuer, som aarlig holdes paa forskjellige Steder af Landet, bidrage meget til, at Folket faar Øiet oppe for denne vigtige Sag, saa det er at haabe, at vi med Tiden skulle have baade Ære og Fordel af vor Fædrift og de Produkter, som deraf lade sig udbringe.

Værdien af Fædriftens Produkt anslaaes til omtrent 12 Millioner Speciedaler; men alligevel indføres der Smør, Ost, Talg, Uld, Læder og Skind for henved 1 Million.

28. Skovdrift og Bergværksdrift. 30

Skovdriften udgjør især i Hamar og Kristiania Stift og den østlige Del af Kristiansands Stift en vigtig Næringsvei. Ogsaa i det Nordenfjeldske, fornemmelig i nordre Throndhjems Amt, sysselsættes en Mængde Mennesker med Skovdrift. Hvad der især skaffer Landet en betydelig Indtægt af denne Næringsvei, er Gran- og Furutræernes Skur til Planker og Bord, som i stor Mængde (omtrent 300,000 Læster) udskibes til England og Frankrige. En Mængde Trær bliver desuden hugget til Ved eller brændt til Kul, og en stor Del anvendes til Hus- og Skibsbygning, Gjerder o. s. v. Af Fururødderne brændes Tjære. Flere Løvtræers Bark bruges i Garverierne, og Birkens Næver til Tagtækning, Træerne selv til Brændsel, Husgeraad og Redskaber. Ved denne Næringsvei komme Vasdragene til god Nytte; thi ved Hjælp af dem flødes Tømmeret saa nær til Udskibningsstederne som muligt; der skjæres det til Planker og Bord paa Sage, som drives med Vandkraft, men i den senere Tid ogsaa med Dampkraft. Man anslaar Sagproduktionens Værdi til omtrent 4 Millioner Speciedaler. Men Norges Skove ere længe drevne paa Rov, det vil sige, man har, for i Hast at faa Penge, hugget ned baade de gamle og de unge Træer; derfor vil rimeligvis vore nærmeste Efterkommere finde denne Næringsvei meget indskrænket, ja flere Bygdelag ville blive ubeboelige, naar de med Tiden miste sine Skove ved denne uforstandige Hugst.

Træerne behøve mindst 50 Aar til at naa sin fulde Vext som Gavntræ, og paa veirhaarde, høitliggende Steder kan Skoven, naar den engang er bortryddet, ikke voxe op igjen, da de unge Skud intet Ly har. Nu prøver nok Landsstyrelsen paa at frelse, hvad frelses kan, ved Love og andre Foranstaltninger; men, kommer ikke dette med det første istand og begynder at virke, staar Skoven i Fare for at ødelægges. — I Skovene færdes Vildtet. Dette tjener os ikke blot til Næringsmiddel, men ogsaa til Beklædning og Bedækning; thi mange Dyrs Skind skaffer os ypperligt Pelsværk. Dog er Jagten ingen 31
Mands eneste Næringsvei hos os. Til dens Opkomst har man i den senere Tid givet Love, som frede Vildtet i Yngletiden. Saadanne fredede Dyr ere alslags Hjort, Bæver, Hare og de nyttigste Fugle. Det er en Skam, at saa mange overtræde disse Love og skyde Vildtet i

Utide, og ligesaa stor Skam er det, at Byfolk og Lækkermunde kjøbe Vildt, som er skudt i ulovlig Tid. For Udryddelse af norske Rovdyr: Graaben, Bjørn, Gaupe og Jerv, Ørn, Høg o. fl. er sat Præmie.

Bergværksdriften i Norge er langtfra saa betydelig, som man skulde vente. Hidindtil har man kun fundet faa Bjerge, der indeholde nyttige Metaller. Sølvværket paa Kongsberg, nogle Kobberværker, hvoraf det paa Røraas er det vigtigste, 15 Jernværker og et Blaafarveværk paa Modum er det Hele. Sølvværket drives for Statens Regning og giver i de senere Aar et Overskud af henved et hundrede Tusinde Daler aarlig. Det hele aarlige Udbytte af Bergværksdriften anslaaes til omtrent en Million Spd. — Af nyttige Stenarter have vi adskillige, saasom Kvernsten fra det Throndhjemske, Brynesten, Skifersten, Granit, Klæbersten, Kalk og Cement. Dog er Indtægten heraf ikke saa særdeles betydelig.

29. Fabrikdrift, Handel og Skibsfart.

31

Ogsaa Fabrikdriften er en af Landets Næringskilder. Denne er endnu ikke stor; men den har dog i de senere Aar taget betydelig til. Af Papirmøller gives flere, fornemmelig langs Akerselven ved Kristiania, hvor ogsaa Bomuldsspinderier, Maskinvæverier, en Seildugsfabrik samt flere mekaniske Værksteder ere anlagte. Lignende Anlæg findes ogsaa andre Steder fornemmelig i Drammen, Bergen og Throndhjem. Ved Throndhjem er ogsaa en Kobbervaltsefabrik og et Kromfarveværk. Sæbesyderier og Lysestøberier drives flere Steder fabrikmæssigt ligesom Brændevinsbrændingen og Ølbrygningen. Dertil komme nu Møllebrug, Sagbrug, Reberbaner, Tobaksfabriker og flere andre. Ved al saadan Bedrift komme de mange Vandfald i vore Elve til god Nytte, og den, der eier et fordelagtigt beliggende Vandfald, har deri en Kapital, som, vel brugt, nok vil forrente sig. Imidlertid har man ogsaa begyndt at anvende Dampkraft til Fabrikdrift.

Skibsbyggeriet drives rundt hele Kysten og inde i Fjordene, overalt nemlig, hvor der er Adgang til Træmaterialier. Denne Bedrift har især i de senere Aar tiltaget i en overordentlig Grad, og her bygges Skibe, som seile ligesaa godt og ere ligesaa smukke som noget andet Lands Fartøier.

Vi have nu tilbage at omtale de to Næringsveie, der ere ligesom alle de andre Næringsveies Tjenere, nemlig Handel og Skibsfart. Det er disse to, hvoraf de øvriges Vext og Trivsel er afhængig; de er ligesom Pulsaarene for Legemet; uden dem vilde alt Liv og al Bevægelse ophøre.

Det er et Lands Beliggenhed og naturlige Beskaffenhed, som bestemmer Beboernes Næringsveie. Norge, der har en saa vidtstrakt og fiskerig Kyst, saa mange skovdækkede 32
Aaser, frugtbare Dale og rige Græsgange maa naturligvis have flere Næringsveie, end mange andre Lande. Det er ved Handel og Skibsfart, at Landets Frembringelser skal komme dette tilgode. Handelsmanden og Sømanden er Mellemmand mellem Landets Næringsdrivende og mellem disse og andre Landes Beboere. For at Fiskeren og Bergmanden og Skovbrugeren og Jordbrugeren stadigt kan vedblive sin Dont, bringer Handelsmanden dem, hvad de tiltrænge, og modtager og omsætter han for dem, hvad de ved sit Arbeide frembringe; men hertil behøver atter Handelsmanden Sømandens Hjælp.

Vi behøve bare at kaste et Blik paa Kartet, for at indse, at Havet er Nordmændenes rette Element, og saa har det været i umindelige Tider. Mange Tusinder af vore

Landsmænd tilbringe, saa at sige, sin hele Levetid paa Havet. Naar man hører, at Norge, som kun beboes af 1½ Million Mennesker, er det fjerde i Rangen blandt søfarende Nationer, saa kan man nok skjønne, af hvilken stor Vigtighed Handel og Søfart er for Landet. Norges Handelsflaade udgjør nu over 5,000 Skibe med 33,000 Mands Besætning, og norske Skibe sees paa alle Have og i alle Havne. Og, medens disse vore Sømænd færdes paa Havet, ere andre Tusinder sysselsatte langs Kysten med at bygge og udruste nye Skibe og med at udbedre de gamle eller skadelidte. Atter andre Tusinder fare med Smaafartøier indenskjærs og paa de mange Fjorde. Norges Søfolk nyde stor Anseelse over den hele Verden for sin Dygtighed og Uforfærdethed. Derfor gaar ogsaa en Mængde af vore Skibe i Fragtfart, det vil sige, de leies af andre Folk til at føre og hente Varer for dem; thi selv har vi ikke saa meget at ind- eller udføre, at der kunde blive Brug for de mange Skibe, Landet eier. — Vore Udførselsvarer ere fornemmelig: Fiskevarer, Trælast og Jern; vore Indførselsvarer: Korn, især fra Danmark og Preussen, Fedevarer, nemlig Smør, Ost, Kjød, Flesk og Talg, især fra Danmark, Salt især fra Spanien, Portugal, Italien og Frankrige, og Kolonialvarer, især Kaffe, Sukker, The, Tobak og Bomuld, — alle Slags Fabriktilvirkninger samt Vin og Brændevin.

30. Religion og Oplysning.

32

Den evangelisk-lutherske Religion er Statens offentlige Religion. Grundloven fastsætter, at Kongen og Embedsmændene skulle bekjende sig til den. Ellers have alle kristelige Religionssekter og nu ogsaa Jøderne fri Religionsøvelse inden Ærbarheds og Lovens Grændser. Her findes saaledes nogle faa Katholiker, Kvækere, Baptister og Methodister, med særskilte Gudshuse og under særegne Menighedsforstandere; men de have ingen anden Hjælp af Staten til sine kirkelige Indretninger, end at den beskytter dem ligesaa vel som andre Undersaatter mod Overlast. Med Skolevæsenet bliver det Dag for Dag bedre, og paa en god og kristelig Ungdomsundervisning beror jo ogsaa, snart sagt, alt. Paa flere Steder i Landet har man med rosværdig Iver og stor Anstrengelse oprettet baade mange og gode Skoler. Intet lønner sig bedre; thi intet er skadeligere, end at Sjelens Evner ligge ubrugte; de trænge til at voxe, udvikles og styrkes, de, ligesaa vel som Legemet. Rundt omkring i Præstegjeldene paa Landet er der Almueskoler; disse ere 33
dels faste, dels, hvor Forholdene ikke tillade noget bedre, Omgangsskoler. Lærerne blive bedre og bedre lønnede og Skolerne bedre og bedre udstyrede. Der er oprettet flere Seminarier og Lærerskoler til at danne duelige Almueskolelærere; paa enkelte Steder i Bygderne ere høiere Almueskoler og i Byerne Borgerskoler, som begge meddele en videre gaaende Almen-Oplysning. Borgerskolerne ere i Regelen tillige Handelsskoler. Sømandsskoler haves i flere af Sødistrikterne. Kunst- og Tegneskoler samt Haandgjerningsskoler for Kvinder ere oprettede i mange Byer. I Kristiania, Kristiansand, Bergen og Throndhjem ere Instituter for Døvstumme, og i den sidste Tid har man begyndt at tage sig alvorligt af de Blinde. For de egentlige Videnskaber og saadanne Kundskaber, som fordres af Statens Embedsmænd, blev 1811 stiftet et Universitet i Kristiania, der nu har 30 Lærere og 500 Studerende. 3 Latinskoler eller lærde Skoler, 10 Latin- og Realskoler samt 3 Middel- og Realskoler, som alle staa under Regjeringens Tilsyn, og derhos nogle Skoler, som ere oprettede af Private, forberede til Universitetet. For de Officerer, som skulle være kyndige i Beleirings- og Befæstningsvidenskaben

(Ingeniørvidenskab), er en militær Høiskole i Kristiania; Krigsskolen i Kristiania danner Landofficerer, og et Søkadetinstitut (Søkrigsskole) i Horten danner Søofficerer. Kristiania, Bergen, Throndhjem og Arendal har Museer eller Samlinger af Oldsager, af naturhistoriske Gjenstande og Kunstgjenstande og derhos gode Biblioteker eller Bogsamlinger, og rundt om i Landet oprettes flere og flere Almuebogsamlinger, ligesom der baade af hele Selskaber og enkelte Mænd arbeides ret ivrigt for Folkeoplysningens Fremme. Universitets-Biblioteket eier omtrent 140,000 Bind, der udlaanes til Studerende og andre.

Det kommer nu kun an paa, at Folket selv vil flittig nytte de Midler, man med stor Flid og Bekostning giver det ihænde, at man anser Skolerne som et virkeligt Gode, agter og elsker Skolelærerne som Børnenes Venner og Velgjørere, bidrager alt, hvad man kan, til at Skolerne ikke blot besøges, men ogsaa benyttes paa den rette Maade, og at man ikke skyr, men med Redebonhed og Velvillie gjør de Opofrelser, som udfordres til, at det kan gaa stadigen fremad i den begyndte gode Retning.

31. Statsforfatning.

33

Den Lov, ved hvilken vor Statsforfatning er bestemt og ordnet, er Norges Riges Grundlov. Den blev given af Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814 og paa Grund af Foreningen med Sverige den 4de November samme Aar nærmere bestemt paa et overordentligt Storthing i Kristiania.

Ifølge denne Lov er Norge et frit og selvstændigt Rige, forenet med Sverige under en fælles Konge. Denne er for Tiden Kong Karl; arveberettiget er kun Mandsslægten. — Den hele Statsmyndighed pleier man at dele i den lovgivende, dømmende og udøvende Magt. Hos os er den lovgivende Magt hos Folket og udøves af Storthinget, som bestaar af Folkets udvalgte Repræsentanter eller Fuldmægtige. Omtrent to Tredieparter af Repræsentanterne vælges fra Landdistrikterne, og en Tredjepart fra Byerne. Ingen kan vælges til Repræsentant, førend han er 30 Aar gammel, har været 10 Aar bosat i Riget og er stemmeberettiget Borger. Storthinget samles hvert 3die Aar i Oktober Maaned i Kristiania. I samlet Møde fattes Beslutninger især om Statens Indtægter og Udgifter. Til Behandling af andre Sager deler Storthinget sig i 2 Afdelinger, Odelsthinget og Lagthinget. I Odelsthinget skal ethvert Lovforslag fremsættes enten af et af dettes egne Medlemmer eller af Regjeringen. Lagthinget dannes derved, at Storthinget af sin egen Midte udvælger en Fjerdepart. Naar et Lovforslag er bifaldt i Odelsthinget, sendes det til Lagthinget, og, hvis det ogsaa der bifaldes, sendes det til Kongen. Han kan nu enten forkaste det eller med sin Underskrift sanktionere d. e. bekræfte det; ved Bekræftelsen bliver Beslutningen Lov. — Naar et Lovforslag af 3 ordentlige Storthing uforandret er antaget og forelagt Kongen til Underskrift, da bliver det Lov, selv om Kongen ikke giver det Sanktion. — Den dømmende Magt udøves af Domstolene. For de fleste Sagers Vedkommende danne Domstolene 3 Instanser eller Trin, saaledes at man kan appellere eller indanke en Sag fra den lavere til den høiere Domstol. Det første Trin er Underretten, som paa Landet beklædes af Sorenskriveren, og i Byerne af Byfogden. Det andet Trin dannes af Stifts-Overretterne, af hvilke man for Tiden har fem. Det tredie Trin dannes af Rigets Høiesteret i Kristiania. Af Høiesteret og Lagthinget dannes Rigsretten, der dømmer Statsraadets, Høiesterets og Storthingets Medlemmer for

34

Embedsforbrydelser. — Den udøvende Magt eller Retten til at iværksætte er hos Kongen. Hans Person er hellig, d. e. ingen har Ret til at laste eller anklage ham. Hans Raadgivere, som tilsammen danne Statsraadet, bære Ansvaret for hans Regjeringshandlinger. De vælges af Kongen selv blandt norske Borgere. Dette Statsraad bestaar af 10 Medlemmer (en Statsminister og ni Statsraader); 7 af Statsraaderne opholde sig i Kristiania; Statsministeren er stadig hos Kongen i Stockholm tilligemed de to øvrige Statsraader, hvilke sidste vexle hvert Aar. Ethvert Andragende til Kongen maa sendes ham gjennem Regjeringen i Kristiania. Kongen kan begynde Krig og slutte Fred, oprette Overenskomster (Traktater) med fremmede Magter og fører den øverste Befaling over Rigets Land- og Sømagt. Han udnævner alle Embedsmænd og kan efter eget Godtykke afskedige sine Statsraader, Biskopper, Amtmænd, høiere militære Befalingsmænd og nogle faa andre Embedsmænd; men ellers kan ingen Embedsmand mod sin egen Villie afskediges uden efter Lov og Dom. Kongen kan ogsaa, om han finder det fornødent, sammenkalde Storthinget udenfor den almindelige Tid. Et saadant Storthing kaldes et overordentligt Storthing; men dertil foregaar ikke noget nyt Valg, og det kan hæves af Kongen, naar han finder for godt; derimod kan et ordentligt Storthing ikke hæves, før det har været samlet i 3 Maaneder. I Regjeringssager skal Kongen ifølge Grundloven raadføre sig med sit Statsraad; men han kan afgjøre dem efter eget Skjøn. Finder imidlertid en Statsraad, at en kongelig Beslutning enten i sig selv strider mod Rigets Forfatning og Love eller er skadelig for Landet, saa skal han klart og bestemt udtale sig imod den og tilføie sin Mening i Statsraadsprotokollen. Ellers kan han vente at blive tiltalt af Odelsthinget for Rigsretten. Den norske Regjering forbereder alle de vigtigste Sager, inden disse forelægges Kongen, men afgjør paa egen Haand de mindre vigtige. Forretningerne fordeles mellem 7 Departementer, og i Spidsen for hvert af disse staar en Statsraad, som da naturligvis har mange Kontorembedsmænd under sig. — Statsudgifterne beløbe sig aarlig til over halvfemte Million Speciedaler. Dette Beløb faaes fornemmelig ind igjennem Told, Brændevinsafgift og Maltafgift. Vore Penge ere dels Sølvpenge, dels Papirpenge; Guldpenge have vi ikke. Norges Bank udsteder Papirpenge til et vist lovbestemt Beløb efter dens Sølvbeholdning. Bankens Sæde er i Throndhjem; men den har Underafdelinger i de vigtigste Byer.

Saavel i Byerne som paa Landet haves Kommunebestyrelser eller Formandskaber og Repræsentantskaber. De Stemmeberettigede i hver By og hvert Præstegjæld vælge 3 til 12 Formænd og et tre Gange saa stort Antal Repræsentanter. Formandskabet afgjør Sagerne dels alene, dels sammen med Repræsentantskabet. I visse Sager, saasom Pengebevilgninger, Salg af Kommunens Eiendomme m. m. maa altid Repræsentanterne sammenkaldes og fatte Beslutning, som indsendes til Amtmandens Samtykke. I enkelte Tilfælde, f. Ex. naar ved Kommunen paabyrdes Udgifter, der vare længere end 5 Aar, er Kommunebestyrelsens (Formands- og Repræsentantskabets) Beslutninger ikke gyldige uden Kongens Stadfæstelse.

I mange Sager, der vedkomme det hele Amt, saasom Amts-Veivæsenet, Distriktslægevæsenet, Landbrugsskolerne og Almueskolerne danne alle Præstegjæld inden Amtet en Amtskommune, hvis Anliggender afgjøres af Amtsformandskabet. Dette sammentræder hvert Aar og bestaar af Ordførerne fra de forskjellige Præstegjælds Formandskaber, af Amtmanden, som leder Forhandlingerne, af Skoledirektøren i Behandlingen af Skolesager, begge uden Stemmeret, samt af Amtets Fogder, ligeledes uden Stemmeret.

32. Forsvarsvæsen.

Hver Mands Søn er værnepligtig og forbunden til en vis Tid at gjøre Tjeneste som Militær. Den norske Hær bestaar i Fredstid af 14,000 Mand Linjetropper af forskjellige Vaabenarter og Grader, af 8,000 Mand Reserve samt Landværnet. I Krig vil Linjetropperne udgjøre omtrent 18000 Mand. Landværnet kan ei bruges udenfor Rigets Grændse. Flaaden bestaar af 3 Fregatter, 5 Korvetter samt af nogle Brigger, Skonnerter, Bugserdampskibe og Dampkanonbaade, alt tilsammen 21 Skibe med 238 Kanoner og en Dampkraft, som udgjør 1880 Hestes Kraft. Fremdeles have vi en Roflotille, som bestaar af 113 smaa Fartøier med tilsammen 171 Kanoner samt 312 Stykker mindre Skyds. Denne er beregnet paa Kystens og Indløbenes Forsvar. Flaadens Hovedstation er Horten; men ogsaa i Fredriksværn, Kristianssand, Bergen og Throndhjem ligge Kanonbaade, for hvilke Værfter ere oprettede paa alle disse Steder. I mange Byer er oprettet Borgervæbninger, og, naar Nøden er overmaade stor, kan Landstormen eller Almenbevæbningen, hvortil enhver vaabenfør Mand hører, opbydes; men den er vist hidtil for største Parten aldeles uøvet i at bruge Vaaben. — Et stort Fremskridt er gjort ved de frivillige Skytterlag og Vaabenøvelsesforeninger, som ere oprettede rundt om i Landet; thi derved sikres man et vaabenkyndigt, frivilligt og derfor ypperligt Forsvar i Nødstid.

33. Byer i Kristiania og Hamar Stifter.

Seiler man opad Kristianiafjorden fra Syd af, saa har man paa den østlige Side i Smaalenenes Amt Byerne Fredrikshald med Fæstningen Fredrikssten, Fredriksstad, Sarpsborg, Moss og i Akershus Amt Drøbak. Fjorden indknibes ved Drøbak til et smalt Sund, og her ligger Kaholmen med Fæstningen Oskarsborg, der skal forsvare Indløbet til Hovedstaden.

Kristiania, Rigets Hovedstad og Stiftsstad i Kristiania Stift, ligger i en vakker Dal ved Bjørviken, Kristianiafjordens Nordende. Den er anlagt af Kristian den Fjerde 1624 og er Sædet for Regjeringen, Høiesteret og Storthinget; her er Universitetet, flere lærde Skoler og Krigsskolen. Den har henved 50,000 Indbyggere. Det kongelige Slot, Universitetsbygningen samt Storthingsbygningen ligge i den vestlige Del af Byen og ere store og vakre Bygninger. Forøvrigt er Byen med Undtagelse af Forstæderne regelmæssigt og smukt bebygget, med rette, brede Gader. Den gamle Fæstning Akershus paa en Odde ved Byens Sydende er Hovedoplagssted for Armeens Fornødenheder og har et Slaveri for grove Forbrydere. I Kristiania er ogsaa et Tugthus og tillige et stort Bodsfængsel, hvor de enkelte Fanger holdes i afsondrede Celler. Byen har megen Indførsel, da den forsyner ei blot sit store Opland, men tildels ogsaa flere Smaabyer ved Kristianiafjorden. Ved Akerselvens mange Fosser er anlagt en hel Del Fabriker, og en betydelig Forstad, Sagene, kan siges derved at være opstaaet. Forstaden Oslo ligger paa Østsiden af Havnen og Akerselven. Den var tidligere Rigets Hovedstad og er fremdeles Sædet for Stiftets Biskop. Kristiania har 5 lutherske Kirker og en katholsk. Byens Omegn er meget vakker; især udmærker sig Ladegaardsøen med det vakre Lystslot Oskarshal. Paa Gaarden Gaustad i Nordvest for Byen er et stort Sindssyge-Asyl og paa en anden Gaard, Grefsen, en Vandkur-Anstalt. Fra Kristiania gaar en Jernbane, som ved Øierens Nordende deler sig i to Arme, den ene over Glommen til Rigsgrændsen, den anden til

Eidsvoldsbakken. Eidsvold, hvor vore Forfædres Eidsiva-Thing holdtes, er bekjendt af Rigsforsamlingen 1814 og den der givne Grundlov. Den gamle Jernværksbygning, hvor Møderne holdtes, vedligeholdes til Minde om vor Friheds Gjenfødelse og prydes med Eidsvoldsmændenes og andre bekjendte Nordmænds Portræter. Stedet har et kraftigt Jernbad.

Den næststørste By i Kristiania Stift er Drammen ved Dramselvens Munding. Andre Byer i Stiftet ere: Kongsberg, der er bekjendt af sit Sølvværk, sin Vaabenfabrik og sin Mynt. Holmestrand, Horten, den gamle Stad Tønsberg, Ladestedet Sandefjord, Laurvik og Staværn med Fredriksværns Fæstning ligge alle paa den vestlige Side af Fjorden. 37
Drammen har over 10,000 Indbyggere; men de andre ere temmelig smaa. I Hamar Stift ligge: Kongsvinger i Solør, Lillehammer og de nye Stæder Hamar og Gjøvik ved Mjøsen. Over Filefjeld føre to Veie fra Kristiania Stift til det Bergenske, den ene gjennem Hallingdal, den anden gjennem Valders. Til Throndhjem gaa to Hovedveie, en gjennem Østerdalen over Røraas, en anden gjennem Gudbrandsdalene over Dovre. Paa Dovre og Filefjeld er ved Statens Hjælp oprettet Fjeldstuer til de Reisendes Bekvemmelighed. Til Kristianssands Stift fører en Vei langs Kysten. Under Arbeide er en Jernbane fra Drammen til Randsfjorden og Aadalen.

34. Byer i Kristianssands og Bergens Stifter. 37

I Kristianssands Stift har vi Skien, Porsgrund, Brevik, Stathelle, Langesund, Kragerø*), Risør, Arendal, Grimstad og Kristianssand. Denne sidste Stad ved Otteraaens Udløb er Stiftsstad. Byen er meget regelmæssigt og rummeligt bebygget og har en udmærket Havn samt 9,500 Indbyggere. Endvidere har vi i samme Stift Mandal, Farsund, Flekkefjord, Ekersund og Stavanger. Denne sidste ligger ved Buknfjord, er en af Norges ældste Stæder, har 12,000 Indbyggere, en gammel, prægtig Domkirke og stor Udførsel af Vaarsild. Gaarden Sole, i Syd for Stavanger, var i Oldtiden Erling Skjalgssøns berømte Herresæde. I Nord for Stavanger er Kobbervik paa den historisk mærkelige Karmø. Her, paa Gaarden Avaldsnes, tog Kongerne Harald Haarfagre og Haakon Adelstensfostre ofte sit Ophold. Hovedveien fra Kristianssands Stift til Bergens Stift gaar langs Kysten og berører de fleste Byer i Kristianssands Stift. Den afbrydes paa enkelte Steder af Fjorde. En anden betydelig Vei fører fra Kristianssand opigjennem til Sætersdalen, og i det for sin Naturskjønhed berømte Øvre Thelemarken er anlagt fortrinlige Veie, som dog ikke ere fortsatte til Vestkysten.

Bergen, fordum Bjørgvin, Stiftsstad i Bergens Stift, er anlagt af Olaf Kyrre og ligger i en Halvkreds eller lig en Hestesko omkring Vaagen eller Havnen, omgivet af Fjelde, hvoraf nogle ere omtrent 2000 Fod høie. Byen har 5 Kirker og et stort Museum. Længe var den Norges vigtigste Handelsstad og har fremdeles værdifuldere Udførsel end nogen anden norsk By. Udførselsartiklerne ere især Fiskevarer: Tørfisk, Klipfisk, Vaarsild, Sommersild, Tran og Rogn. Bergens indenlandske Handel er størst med Nordlands Amt, hvorfra 2–300 store, sværtladede Raaseilsjagter til de saakaldte Stevnetider bringe Fiskevarer og hjemhente igjen alle sine Fornødenheder. Staden har adskillige Fæstningsværker, og især bør mærkes Bergenhus. Her ligger Kong Haakon Haakonssøns berømte Kongehal og det saakaldte Valkendorfs Taarn. Byen har 26,000 Indbyggere. — Stordøen i Syd for Bergen er især bekjendt fra Haakon Adelstensfostres Historie.

Lærdalsøren er et Strandsted ved den inderste Ende af Sognefjorden. Aalesund paa Søndmøre har omtrent 2000 Indbyggere. Langs Kysten af Bergens Stift gaar en Hovedvei til Throndhjems og Kristisands Stifter; men den afbrydes særdeles ofte af Fjorde. 38
Det samme gjælder Veien til Kristiania om Vos og Lærdalsøren; der støder den sammen med de to Veie, som komme fra Valders og Hallingdal.

*) Hvilke dog endnu (1863) tilhøre Kristiania Stift.

35. Byer i Throndhjems og Tromsø Stifter. 38

Molde og Kristianssund gjæstes begge af Reisende, som besøge den deilige Romsdal. — Throndhjem, fordum Nidaros, Stiftsstaden i Throndhjems Stift, ligger paa en Tange ved Nidelvens Udløb i Throndhjemsfjorden og er Hovedsædet for Norges Bank. Blandt de 4 Kirker udmærker sig den vidtberømte Domkirke. I Middelalderen var den et af Nordens herligste Bygværker; men nu er den i stort Forfald. Efter Grundloven skulle Norges Konger krones her. Throndhjem udfører især Fiskevarer, Trælast og Kobber. Omtrent ¼ Mil i Nord ligger Fæstningen Munkholmen. I Øst for Throndhjem ligger Gaarden Lade, som i Oldtiden var de mægtige Lade-Jarlers Herresæde. Stiklestad, hvor Olaf faldt 1030, ligger i Værdalen, et af Stiftets smukkeste og frugtbareste Dalstrøg. Røraas med Norges vigtigste Kobberværk ligger mere end 2000 Fod over Havfladen. Levanger ligger ved Throndhjemsfjorden og Namsos ved Namsenelvens Udløb. Foruden de før nævnte Veie i Throndhjems Stift gaar en Vei over Røraas til Herjedalen i Sverige, en anden fører gjennem Værdalen til Rigsgrændsen og videre til Jemteland i Sverige og en tredie igjennem Namdalen til Nordland.

I Tromsø Stift ligger Bodø i Nordland, Tromsø, Stiftsstaden, derimod i Senjen i Finmarken. Hammerfest, Vardø med Fæstningen Vardøhus og Vadsø ved Varangerfjord ere smaa Byer i Finmarken. I Nordland og Finmarken har man næsten ingen Kjøreveie. Færselen foregaar her enten tilvands eller ogsaa med Rensdyr over Fjeldene, hvor Telte og andre Fornødenheder maa medbringes. Vil man videre ned igjennem Sverige, fortsættes gjerne Reisen i Baad nedad de store Elve.

36. Slutning. 38

Vi ere under Beskrivelsen af vort kjære Fædreland nu komne til dets yderste Grændser, og det er da rimeligt og rigtigt at standse og endnu engang lade Blikket glide henover dets Fjelde og Dale. I dette Land var det, at vore Fædre levede, stred og virkede i gode som i onde Dage. Her — tænker enhver brav Nordmand — her saa ogsaa mit Øie første Gang Dagens Lys; her stod min Vugge, her er jeg opammet. Meget godt har jeg allerede nydt her i baade timelig og aandelig Henseende. Norges Love ere gode og vise; de tilstaa mig stor Frihed og beskytte mig mod Vold og Uret. Enkelte andre Lande ere rigtignok rigere end mit Fødeland; men Luften er sjelden saa sund, Vandet sjelden saa rent og friskt som her, og paa faa Steder er man saa sikker paa Liv og Eiendom som her. Vel giver Moder Norge mig Føden noget sparsomt iblandt; men derved lærer hun mig at udvikle mine legemlige og aandelige Kræfter, holder mig fra Dorskhed, Blødhed og

Vellyst, lærer mig at bede til ham, som alene raader for Liv og alt, og opdrager mig strengt, men derfor saare godt. Derfor vil jeg ogsaa elske Moder Norge fremfor alle andre Lande paa Jorden; jeg vil love hende Troskab og vise mig som hendes taknemmelige 39
og lydige Søn, flittig og blid i Fred, uforsagt og kjek i Krig, om hun nogensinde skulde komme i Fare. Lykken følger den Modige, har man sagt; men, hvorledes det end har sig hermed, saa ved jeg forvist, at Vorherre følger den Gudfrygtige. „Aldrig har jeg seet en Retfærdig forladt eller hans Børn mangle Brød," siger David, og der har vist aldrig nogen seet, at et gudfrygtigt Folk enten er gaaet tilgrunde eller er blevet varigen undertrykt af sine Fiender. Gudsfrygt er Rigernes Styrke langt mer end Volde, Mure og store Hære. Men Gudsfrygt er ogsaa den Enkeltes Styrke; jeg vil derfor blive i det Land, hvori Herren satte mig; jeg vil stole paa Herren og ernære mig redeligt.

37. Nordmandssang. 39

Hvor herligt er mit Fødeland,
Det havomkrandste gamle Norge!
Sku disse stolte Klippeborge,
Som evig trodse Tidens Tand, —
Urverdners gamle Bautastene,
Som gjennem Klodens Storme ene
Som Kjæmper end i Brynjer blaa
Med Sølverhjem om Issen staa!

Da Akethor saa Norges Fjeld,
Sin Kongestol han der opreiste;
De Kjæmper, som mod Skyen
kneiste,
De huede hans Heltesjel.
Naar høit i Sky sin Vogn han
kjørte,
Sin Hyldest han fra Klippen hørte;
De Kjæmpestemmer hylded Thor,
Da var der Helteold i Nord!

Da ser jeg, hvor min Nordmand gik
I Stormgang fast, saa Jorden
bæved;
Ham Døden var en Mø, som
svæved
Udi hans Arm med Freias Blik
Og i en Runddands over Valen
Ham hæved op til Gudesalen;
Og end i Livets Afskedsstund
Et Drapa kvad den blege Mund.

Jeg har de gamle Sagn saa kjær;
Naar Luren gjennem Dalen toner
Vemodig gjennem Birkens Kroner,
Da drømmer jeg om Blod paa
Sværd.
Naar Fossen vildt fra Klippen
skummer,
Sin monotone Bas den brummer:
Da tykkes mig, jeg hører Klang
Af Vaabenstorm og Skaldesang.

I Fjeldets Søn endnu jeg ser
Et Skud af gamle Kjæmpestammen;
I Øiet funkler Helteflammen,
Som freidig kun ad Faren ler.
I Pigens Øine blaa jeg skuer
Uskyldighed og Sjofnas Luer,
Og Iduns evig unge Vaar
Paa hendes Kinder farvet staar.

Ja! herligt er mit Fødeland,
Det gamle klippefaste Norge,
Med Sommerdal og Vinterborge,
Som evig trodse Tidens Tand.
Om Kloden rokkes end, dets Fjelde
Skal Stormen dog ei kunne fælde;
Som Bauta end de skulle staa
Og vise, hvor vort Norge laa.

SKILDRINGER AF DYRELIVET PAA NORGES FJELDE, I DETS SKOVE OG VED DETS KYSTER.

38. Overblik.

40

Norge, vort vidtstrakte Fædreland, er med Hensyn til sin Natur et af Europas mærkeligste Lande. Det har blandt dem alle den længste og ørigeste Kyststrækning; gjennem dybe og milelange Kløfter i Landets Fjeldmasse trænger Havet ind og danner de smale, men dybe Fjorde, hvori de fra Snefonderne udspringende Elve styrte ned over Fjeldvæggene, ofte i Fosse, som ved sin Høide og sine alvorlige, kjæmpestore Omgivelser fylde Beskueren med skrækblandet Beundring.

Paa og i Havet, der omgiver Kystbeltets utallige større og mindre Øer, Holmer og Skjær, rører sig et Liv saa rigt og mangfoldigt, baade iøinefaldende og skjult, at Naturforskerens Sind maaske i høiere Grad end ved andre Naturundersøgelser gribes af den tilbedende Følelse, der bragte Salmisten David til at udsjunge sin herlige Lovsang over Skaberens Almagt, Visdom og Godhed (104de Salme).

Fast ligesaa mærkeligt, og for Norge særegent, er dets vidtstrakte Høifjeldsletter. I en Høide af 3—4000 Fod over Havfladen, bedækkede med et broget Dække af forskjelligfarvede Mose- og Lavarter, Fjeldurter og krybende Buske af Fjeldbirk, Brisk, mangfoldige Slags Virevikkel og Lyngplanter, indtage de mere end Halvdelen af Landets Overflade. Derfra hæve sig mægtige Fjeldtoppe, enten enkeltstaaende eller flere samlede, ofte saa høit, at de naa over Snegrændsen og vise Beskueren midt om Sommeren et Billede, der har bragt en af vore Digtere til at sammenligne dem med staalklædte Kjæmper med Sølvhjelm om Issen.

I Fjeldslettens mange Fordybninger samler sig Vandet fra den smeltende Sne og den faldende Regn og danner en utallig Mængde større og mindre Fjeldvande, der oplive det ensformige i Landskabet.

De større Fordybninger, der strække sig fra Høifjeldene ned mod Fjordbundene, kaldes Dalfører, og i intet Land ere disse længere, trangere og mere maleriske end i vort Fædreland. I disse Dale, som i de lavere Dele ved Havet ofte udvide sig saaledes, at der dannes betydeligere Sletter, bor Størstedelen af Norges Befolkning. Skraaningen af disse Fordybninger og selve Dalbunden, der altid gjennemstrømmes af en Elv, vare fordum bedækkede med sammenhængende Skove af Gran og Furu, og i mange Dalstrækninger er

dette endnu Tilfældet, medens den tiltagende Befolkning og ufornuftig Behandling af Skovene i andre have gjort Fjeldsiderne nøgne.

En af Norges Digtere, Johan Nordal Brun, har i en af sine Sange skildret Fædrenelandets Natur og Herlighed, saaledes som den fremtræder i dets Fjeld, Dal og Hav, med saa sande og livlige Træk, at den er bleven en af vore kjæreste Fædrelandssange, og jeg vil derfor i min udførligere Skildring af Norges Dyreliv følge den af Digteren angivne Bane, idet jeg indbyder mine unge Læsere til at følge mig paa nogle Udflugter mellem vore Høifjelde, i vore skovrige Dale og dyrkede Sletter og tilsidst paa Havet mellem de klippefaste Øer. Jeg skal forsøge derunder at vise eder de 41
mærkværdigste og for enhver af disse Egne mest eiendommelige Dyr og fortælle eder et og andet om deres Udseende og Levemaade.

39. Norges Herlighed. 41

N. Brun

Bor jeg paa det høie Fjeld,
Hvor en Fin skjød en Ren med sin Rifle paa Skien, —
Hvor der sprang et Kildevæld,
Og hvor Ryperne plasked i Lien:
Jeg med Sang vil mane frem
Hver en Skat, som er skjult udi Klippernes Rifter;
Jeg er glad og rig ved dem,
Kjøber Vin og klarerer Udgifter.
Klippens Top, som Granen bær,
Muntre Sjeles Fristed er;
Verdens Tummel nedenfor
Til min skyhøie Bolig ei naar.

Bor jeg i den lave Dal,
Hvor en Elv løber let gjennem skovrige Sletter, —
Hvor Løvhytten er min Sal,
Og den voxende Grøde mig mætter, —
Hvor de muntre Faar og Lam
Tripper om, nipper Løv, og hvor Oxerne bøge,
Ler jeg høit ad Modens Kram
Og ad Renter, som Rigdom forøge.
Fra min lave, rolige Dal
Ser jeg mange Mægtiges Fald,
Sidder paa min Tue tryg
Og udtømmer en Glædskabs Pokal.

Bor jeg ved den nøgne Strand,
Paa en Holm, fuld af Æg, mellem rullende Bølger,
Hvor en Fuglehær paa Vand
Sild og Brisling og Morten forfølger, —
Trak jeg mig en Fiskedræt,
Fuld af Rogn, saa min Baad var paa Vei til at synke;
Naar jeg da er glad og mæt:
Lad den Gjerrige længe nok klynke.
En Ret nok paa Nøisomheds Bord:
Fisken svømme! det var et Ord;
Derpaa drak jeg mig et Glas,
Sang og drak Fiskeriernes Flor.

Sjunger Bjerg og Dal og Strand!
Guld af Bjerg, Brød af Dal, fuldt af Fiske fra Stranden!
Lad saa Daaren drikke Vand,
Skjænker Vin udi Glasset til Randen!

Norges Land er ingen Ørk, 42
Glæden fødes, og det udaf selve Naturen;
Være, hvo som vil, en Tyrk,
Sidde tørstig og vranten og sturen!
Vi drak Norges Hæder og Held,
Sang om Strand, om Dal og om Fjeld;
Alting blomstre for enhver,
Som vort Land og vort Selskab har kjær!

I. OM DYRELIVET PAA NORGES HØIFJELDE.

40. Fjeldfinken, Gulerlen, Sivspurven, Rødstjerten o. fl.

42

En klar Julimorgen droge vi afsted, fem i Følge. To af os vare ældre Jægere, som ofte til forskjellige Aarstider havde været paa Høifjeldet; to vare unge, som nu skulde gjøre sin første Fjeldvandring, og den femte var Veiviseren, en letvindt 18aarig Fjeldgut. Paa en møisommelig, brat Kløvvei steg vi fra Dalen op gjennem Granskoven og vare efter et Par Timer komne saa høit, at Granen stod forkuet med vissen Top mellem den endnu frodigtvoxende Fjeldbirk. — Vi gik op paa en nøgen Høide, hvorfra vi kunde overskue den vidtstrakte Fjeldslette, hvorover vi den Dag skulde vandre. Den friske, kjølige Bjergluft borttog i nogle faa Øieblikke Trætheden, og vi følte os stærkere og lettere end nogensinde. — Vi vare mere end to Mil fjernede fra Foden af det Fjeld, som vi næste Dag skulde bestige, og dog forekom det os, at vi inden et Par Timer skulde kunne være paa Toppen. I den lette og klare Fjeldluft synes nemlig alle langt bortliggende Fjelde at rykke en nærmere, og kun ved lang Øvelse kan man lære at bedømme Afstandene paa Høifjeldet.

Vi gaa nu gjennem en Birkeli og høre Fuglestemmer, der ere de unge Jægere ubekjendte. Fjeldfinkens Sang have de forhen ikke hørt, men ofte om Høsten og Vaaren dens knirkende Lokketoner. Den har nu faaet en anden Dragt, end da den besøgte os paa sin Vandring til Fjeldet. Den er nemlig nu i sin Bryllupsdragt. Hoved, Nakke og Bryst glindsende blaasort, med rustgule Skulderfjedre og rustgult Bryst.

Gulerlen, der ogsaa besøgte os i Mai, men blot nogle Dage, gjenfinde vi her, med endnu mere gult Underliv og mørkere Hoved. Sivspurven lader sine ensformige Strofer lyde fra Birkekrattet, og vi se, at dens hvide Halsring er bleven bredere og hvidere. Fra en brat Fjeldvæg lyder Ringtrostens høie, ensformige Fløiten næsten ligesom en Andunges Piben, naar den er kommen bort fra sin Moder.

Tys! en svirrende Lyd som af den sitrende Streng paa en Langleik lyder i nogen Afstand. Det er ikke Vandets Rislen i den lille Bæk, som strømmer ned igjennem Krattet. — Hold dig rolig! og du vil snart faa en høist blandet, besynderlig og skjøn Musik at høre. Grundtonen er altid den samme surrende; men deri indblandes enkelte klare Fløitetoner og Strofer af bekjendte Fugles Sang og Lokketone, der vexler paa det mangfoldigste, saa at man maa tro, at to eller flere Sangere have forenet sig for at give en Koncert. Tonerne lyde snart nærmere, snart fjernere. Nærmer du dig, da forstummer Sangen længe, førend

43

du synes at være nær det Sted, hvorfra den sidst tonede, og istedetfor denne faar du nær ved dig høre Rødstjertens kjendte Huit. Se dog ret paa den Fugl, som nu fra Toppen af en lav Birkebusk udstøder dette Huit og vender Brystet mod dig, og du vil se Nordens smukkeste Sangfugl med dens glindsende asurblaa Strubeskjold. Det er Blaastrubesangeren, der af Helgelændingerne kaldes Bjeldefugl og af Lapperne med et Navn, der i vort Sprog betyder Tusindtunge.

Fra Birkelien vandre vi over en lavere liggende, tuet Myrestrækning, bevoxet med Dvergbirk og lavt Virekrat, gjennemstrømmet af en liden Bæk. Rundt om os lyder Engpiplærkens raske og velklingende Sang. Den hækker overalt paa Fjeldsletterne, hvor Dvergbirken voxer. Den lille Sanger stiger ligesom Træpiplærken rask jublende i Veiret, men ikke høit, svinger med et endnu hurtigere Tempo om i en liden Kreds og sænker sig med opadrettede Vinger ned paa en nærliggende Tue.

41. Heiloen. En Rypejagt.

43

Længe forinden vi betraadte Myrstrækningen, hørte vi Heiloens eller Fjeldloens enstonende, klagende Fløiten, og, da vi naaede den mest tuede Del, saa vi os paa alle Sider omringede af disse smukke Fugle, der sad paa Tuerne og vendte sit sorte, med Hvidt indfattede Bryst mod Vandringsmændene, som trængte sig ind paa deres Enemærker. Overkroppen er brun med smukke, gule Dropler. De ere ikke saa skye ved sine Klækkesteder, som naar de Høst og Vaar flokkevis trække gjennem Landets lavere Egne. Hver Gang Børsen knaldede, — vi vilde nemlig have en Heilo tilmands til Aftensmad — traadte flere og flere Fugle op paa Tuerne, saa at det var vanskeligt for de unge Jægere at afholde sig fra at skyde flere end det bestemte Antal; men de to gamle Jægere, der havde sine Hønsehunde med sig, lovede dem Ryper at øve deres Skydefærdighed paa, og vi forlod derfor Heiloernes Tilholdssted og steg opad en jævnt hældende, sumpig, med graa Virebuske bedækket Strækning, idet Hundene, der hidtil lydige havde gaaet ved Siden af sine Herrer, fik Befaling til at opsøge Trakten, der saa ud til at være en god Rypetrakt. Det varede ikke længe, førend Hundenes Bevægelser viste, at de havde faaet Lugten af Ryper; pludselig standsede først den ene og derpaa den anden, men saa langt adskilte, at det var tydeligt, at de havde fundet hver sin Rype. De to ældre Jægere, hver ledsaget af en yngre, der skulde faa det første Skud, nærme sig nu Hundene, der med udstrakt Hale, fremrakt Hals og stirrende Øine staa som forstenede. De træde lige til Siden af Hundene med Fingeren paa Hanen, færdige til Angreb. Hunde og Jægere ere nu lige ubevægelige; men de yngre skjelve næsten af spændt Forventning. Paa Marken foran Hunden opdages ingen Rype, og Hunden faar Befaling til at gaa længere frem. Neppe har den, ledsaget af Jægeren, gjort et Par Skridt, før den brune Fugl med de hvide Vinger flyver med snurrende Vingeslag op bag en liden Virebusk og lader høre sin høitlydende Stemme, der ligner et Menneskes Latter. Den yngre Jæger affyrer sit Gevær, men feiler; den ældre lægger roligt til Kinden, trykker af, og Rypen, som nu er omtrent 40 Skridt borte, styrter, idet den snurrer rundt i Luften, stendød i Marken. Hunden faar Befaling til at bringe den til Jægeren, og, medens denne roligt 44
begynder at lade paany, bringer Hunden den skudte Fugl, som den forsigtigt bærer i Munden og afleverer i sin Herres Hænder. Næsten i samme Øieblik knalde de to andre Jægeres Børser med samme Udfald. Hundene begynde atter at søge og faa paany Stand;

men denne Gang er den ene af de yngre Jægere roligere,og hans Skud bringer Rypesteggens Haanlatter til at forstumme, hvorimod den anden atter feiler, og først ved det tredie Skud kan han stikke en vakker Rypesteg i sin Jagttaske.

42. Lemæn.

44

Klokken er 2, og Jagten maa afbrydes, for at vi i betimelig Tid kan komme til vort endnu fjerne Nattekvarter. Veiviseren fortæller, at der paa Veien did findes en enlig Sæter, hvor vi kunne faa Melk, saa meget vi ville forlange, og, da den varme Dag har gjort os baade tørstige og sultne, følge vi ham vel tilmode. Forfriskede ved den deilige Fjeldmelk bærer det atter afsted, idet de unge Jægere med Veiviseren syngende ile foran, for at se efter Ænder i nogle smaa Fjeldvande, der ligge ved Siden af Veien, som knapt synlig slynger sig frem over den bølgeformige Fjeldslette. Sangen standser pludselig, og vi se vore unge Ledsagere fare omkring hver med en afbrukket Birkebusk i Haanden, leende og slaaende mellem Tuerne. Her var en ny Jagt; men Vildtet var ikke spiseligt. De vare komne til et Sted, hvor det i bogstavelig Forstand vrimlede af Lemæn. Ved hvert Skridt, som man gjorde mellem Tuerne, styrtede 4—5 af Gangen frem og satte sig gnelrende kjekt til Modværge, saa at et eneste Slag med Busken kunde dræbe flere. Da de fore løs paa vore Støvler, hvori de bede med sandt Raseri, var det paa en vis Maade en Nødværgekamp, hvori især Dølegutten viste sig ivrig; thi han kjendte tilfulde den Skade, som de for nogle Aar siden havde anrettet nede i Dalen, hvor de hos hans Forældre, der vare fattige Husmandsfolk, havde fortæret det meste af Afgrøden. Han syntes saaledes at være i sin gode Ret, naar han ødelagde dette „Ufrø.“ Vi standsede imidlertid Kampen, ved saa hurtigt som muligt at ile gjennem denne Strækning, og medtog nogle af de faldne Fiender, for at undersøge dem noget nærmere. Det var Dyr, noget mindre end Vonden (Jordrotten), af samme Skabning, men med ganske kort Hale, sorte og gule paa Hovedet, Ryggen og Siderne og graagule paa Bugen. I en Hun, som vi aabnede, fandt vi sex Unger. Saadanne føde de flere Gange om Aaret, og, da disse igjen blive Mødre i en Alder af 3 Maaneder, kan man forklare sig, hvorledes nogle Par kan i Løbet af nogle faa Aar formere sig til Tusinder. Man behøver saaledes ei at ty til en saa naturstridig og urimelig Mening som den, at de regne ned fra Luften. Naar Høifjeldet er blevet opfyldt af deres Mængde, vaagner Vandringsdriften ligesom paa engang hos disse talløse Skarer, der flokke sig sammen og drage nedad Dalsiderne og gjennem Dalførerne i Millioner. Paa denne Vandring ledsages de af sine Fiender: Ræve, Røskatte, Høge, Ugler og Ravne, der fraadse i det rige Bytte. Skarerne trænge bestandigt fremad og forsøge at svømme over stride Elve og brede Søer, ja vove sig endog ud i Havet; men her finde de sin Grav. Nogle enkelte, der ikke have fulgt Strømmen, blive tilbage paa Fjeldene og blive Stamfædre til nye 45
Skarer. Der kan medgaa 10—15 Aar mellem hver saadan Udvandring fra en og samme Del af Norges Høifjelde; men Lemænsvandringerne norden- og søndenfjelds indtræffe ikke altid samtidigt.

43. Fjeldanden. Uglen. Sæterbesøget.

45

Da vi nu fra en Høide overskuede de smaa Fjeldvande, hvori vi haabede at finde Ænder, opdagede vi strax en liden Flok, der ligesom var falden i Søvn paa den blanke, solbelyste Vandflade; thi gjennem Kikerten saa vi, at de havde gjemt Hovedet under Vingen. Vi udkastede vor Angrebsplan saaledes, at to af os skulde gaa ned til det ene Vand, hvori ingen And opdagedes, og sætte sig mellem Dvergbirkene tæt ved Bredden, medens de to andre skulde søge at komme de slumrende Ænder paa Skud. Vor Plan lykkedes, og efter en halv Times Forløb havde vi stukket tre smukke, store Fjeldænder i vore Jagttasker. Deres Neb var lyseblaat med sort Spids, Hoved og Nakke sorte med grøn Glands; Hals og Bryst sortglindsende, Ryg og Skuldre hvide, vatrede med fine, sorte Bølgelinjer og hvidt Vingespeil; Øinene prægtigt gule. Vore Hunde hentede de skudte Ænder ud af Vandet.

Vi vare nu saaledes vel forsynede med Proviant til næste Dag og besluttede os derfor til ikke at lade os standse paa vor Vandring hverken ved Ryper, Ænder eller Lemæn. Men, da vi omtrent en halv Mil fra Sæteren gik gjennem en lang Strækning, bevoxet med Dvergbirk, hvor der vrimlede af Lemæn, opskræmte vi et Par Fugle, der i Flugten formedelst sine ualmindelig lange Vinger syntes at være meget store. Denne Fristelse var for stor, og de yngre Jægeres Børser knaldede atter, hvorved den ene af Fuglene vingeskudt tumlede ned fra Luften. Da en af Hundene løb til, for som sædvanligt at apportere (bringe Vildtet), kastede Fuglen sig paa Ryggen, hug sine hvasse Klør fast i Hundens Læbe og Øre og slap ikke Taget, forinden jeg med et Stik af min Pennekniv gjennem dens Nakke havde givet den en hurtig Død. Det var en kortøret Ugle med glimrende, gule Øine, ovenpaa tegnet med mørkebrune og rustgule Flekker, nedenunder blegt rustgul med brune Længdestreger; de sammenlagte Vinger rak ud over den korte Hale. Da denne Ugle ikke er meget lyssky, saa ser man den paa Fjeldsletterne flyve omkring om Dagen, naar Himlen er overskyet. Den har om Sommeren sit Tilhold paa den Del af vore Høifjelde, hvor den finder Lemæn, som er dens fornemste Føde, og lægger sit Rede paa Marken paa en Tue mellem Videbuske.

Vi havde nu naaet en Høide og saa under os en med Huse bestrøet Sætervang, — Maalet for vor Dagsreise. Snart vare vi i den rummelige, renlige Sæterstue, og efter at have slukket vor Tørst af de fyldte Melkeboller, maatte vi alle ifærd med at plukke, rense, vaske og stege vort Jagtbytte, hjulpne af et Par lattermilde Sæterjenter. To raske Smaagutter bragte os et Knippe vakre, spettede Kjøer, som de havde fisket i Aaen nedenfor Sæteren, og i Glæden over den blanke Tolvskilling, som hver af dem fik for Fisken, gjorde de det ene Rundkast efter det andet paa den grønne Sætervold. Et herligere 46
Maaltid end det, vi saaledes selv havde tillavet, syntes ingen af os at have nydt, og vi kunde med fuld Ret istemme: „Klippens Top, som Granen bær, muntre Sjeles Fristed er. Verdens Tummel nedenfor til vor skyhøie Bolig ei naar.“

44. En Hugorm. Fjeldvaaken. Stenuglen.

46

Da vi den næste Morgen fuldt rustede traadte ud af Sæterstuen, laa Fjeldtoppen, som vi skulde bestige, indhyllet i Taage; men en frisk Vestenvind lovede os længere ud paa Formiddagen en klar Himmel. Paa vor Vei opad Lien traf vi ligesom igaar en Mængde

Lemæn. En stor Hugorm laa lige i Fodstien, badende sig i Solskinnet. Den løftede, hvæsende og spillende med sin kløftede Tunge, Hovedet truende i Veiret, og mine to unge Ledsagere fore forskrækkede et Par Skridt tilbage. Jeg satte raskt Foden paa dens Nakke saaledes, at jeg kunde gribe den lige bag Hovedet og løftede den i Veiret. I dens vidtopspilede Gab kunde vi nu i Overmunden se dens to spidse Gifttænder. Dens Farve paa Oversiden var graabrun med et sort Siksakbaand efter Midten; nedenunder var den mørk staalgraa. Den var 1¼ Alen lang, og paa Midten havde den en stærk Udvidning, der føltes som en bevægelig Klump. Da vi, efter at have knust dens Hoved, aabnede Bugen for at se, hvad Klumpen indeholdt, fandt vi, at det var en Lemæn, som den nylig havde slugt. Ved at undersøge Bygningen af dens Mund, kunde vi forklare os, hvorledes den havde kunnet sluge et Dyr, der var meget tykkere end den selv. Kjævebenene vare nemlig ikke fast forbundne indbyrdes, men blot forenede med Baand, der ere elastiske som Viskelær.

Da vi vare komne op paa den Strækning, der strakte sig opad mod Foden af det Fjeld, som vi skulde bestige, kom en stor Fugl med langsomme Vingeslag strygende saa tæt forbi os, at et Skud strakte den stendød til Marken. Det var en Fjeldvaak — Veiviseren kaldte den Sjøvaak — en Rovfugl, der har sit Tilhold paa Fjeldene, hvor den især nærer sig af Lemæn. Den er lidt større end Mus- eller Ormevaaken, som forekommer i de lavere liggende Skovbygder, lysere af Farve, og dens Fødder ere fjerklædte lige til Tæerne.

Et Udraab af Veiviseren: „Sjaa Kvitørna“ bragte os til at se i den Retning, hvor han pegede, og vi saa nu en prægtig, stor, snehvid Fugl med raske Vingeslag flyve opad Skraaningen, hvor den i nogle hundrede Alens Afstand satte sig paa en spids Bjergknab. Fra sit ophøiede Sæde syntes den roligt at skue ned paa os, der langsomt rykkede nærmere i spændt Forventning, om den vilde blive siddende, indtil vi kunde komme paa Skudhold. Pludselig faar den Øie paa vore Hunde, der i kort Afstand fra os gjennemsøgte et Krat af lave Virebuske, og styrter sig med et skarpt Skrig: „Kræ-u, Kræ-u“ saa tæt ned mod den forreste af dem, at denne udstøder et forskrækket Bjæf. Idet den atter stiger i Veiret, knalde paa engang fire Børser, og den snehvide Fugl tumler ned af Luften. Vi have nu for vore Fødder en gammel Han af Sneuglen, der maaler 2½ Alen mellem Vingespidserne. Det krumme Neb er ganske skjult mellem hvide, haarformige, foroverliggende Fjer, og i det runde Hoved glimre de guldgule Øine. Denne Ugle, der har sit 47
Tilhold paa Nordens Høifjelde, blændes ikke af Sollyset og flyver derfor omkring paa lyse Dagen. Dens Næring bestaar af Lemæn, Harer og Ryper.

45. Fjeldrypen. Boltiten. Snetitingen. 47

Vi vare nu komne til Stenuren, der omringede Fjeldets Fod, og begyndte at klavre opad mod en lidt høiere liggende Snefond, da en Lyd som af et snorkende Menneske lod sig høre tæt ved os. Det er to Fjeldrypehanner, som løbe foran os paa Stenhellerne. Paf! Paf! de ere vore. Ved Skudene komme flere Ryper frem, som have ligget mellem Stenene i Uren, og inden ½ Time have vi en Tylvt i vore Jagttasker. Dette var det i Forveien bestemte Antal, og det var alene Hanner; thi det var aftalt, at den, der paa denne Aarstid skjød en Hunrype, skulde betale en drøi Mulkt.

Af begge Slags Ryper have vi altid flere Hanner end Hunner, og de Fjeldrypehunner, som ikke have faaet nogen Mage, slaa sig da ofte sammen i smaa Selskaber, hvorimod

Enstakningerne af Lirypen ere mindre selskabelige. — I Stemme, Opholdssted, Levemaade og Sædvaner ere disse to Slags Ryper meget ulige. Fjeldrypen forlader aldrig om Sommeren Bratfjeldet, hvor den især træffes i Nærheden af Snefonderne, medens Lirypen lever mellem Birken og i Virekrattet paa Fjeldsletten og den øverste Del af Lierne.

Idet vi gik over Snefonden, saa vi ganske friske Spor efter 11 Rensdyr, som havde ligget og hvilet paa Sneen. Forinden vi naaede Toppen af Fjeldet, traf vi paa en sumpig Strækning nogle smukke Fugle, der i Skabning lignede Heiloen, men vare mindre, kortere og tykkere, med sort Kalot, et bredt hvidt Baand over Øinene til Nakken, graa Overkrop, rustrødt Bryst med en stor sort Flek i Midten. De vare saa spake, at de løbe blot nogle faa Skridt foran os. Denne Fjeldlo kaldte Veiviseren Boltit; paa Vestlandet, hvor den i Træktiden viser sig om Vaaren, kaldes den Rundfugl. Paa Stenene, der stak op igjennem den Snefond, der indtog den sidste Afsats af Fjeldet, sad kvidrende Snetitinger, hvis Stemmer løde vakkert fra Snemarken. I sin rene, sorte og hvide Sommerdragt er Snetitingen en af vore vakreste Smaafugle. Den og Fjeldrypen trives bedst mellem Sten og Sne og oplive om Sommeren de ellers øde Fjeldtoppe.

46. En Undersøgelse.

47

Klokken 11 naaede vi omsider Fjeldets Top; Vestenvinden havde feiet Taagen og Skyerne væk, saa at vi fra vort høie Standpunkt (henved 5000 Fod over Havet) overskuede maaske 100 geografiske □ Mile af vort Fædreneland. Rundane og Snehætten lige i Nord, mere vestlig Loms- og Valdersfjeldene, hvoriblandt vi mente at skimte Galdhøpiggen, Norges høieste Fjeldtop; i Nordost gjenkjendte vi det afrundede Tronfjeld, og lige i Øst havde vi for os Renhølens takkede Ryg. Paa Fjeldsletten nedenunder os blinkede Fjeldvandene i det klare Solskin; og, sænkede Blikket sig ned gjennem den mørke, skovrige Fjelddal, paa hvis øverste Skrænt Sæterbygningerne, som vi om Morgenen 48
havde forladt, tog sig ud som Dvergboliger, skimtede vi hist og her Fjeldelven og nederst i Fordybningen et mørkt Fjeldvand, bekjendt som et af de bedste Fiskevande i vid Omkreds.

Vor Veiviser, som formodede, at der var Rensdyr i Nærheden, og som var gaaet ud paa det Sted, hvorfra han kunde se lige ned paa Fjeldsletten mod Syd, kom nu springende tilbage med den Melding, at en „otrulig stor Reinhop“ gik lige ned under Styrtningen. Vi ilede efter ham hen til Randen af Skrænten og fik snart Øie paa Flokken, der bestod af Simler med sine Kalve og nogle Ungbukke. De store og gamle Hanner leve paa denne Aarstid for sig selv. — Dyrene løb meget urolige om hverandre, slog med Forfødderne, stak Hovedet hurtigt mod Jorden og viste mange sære Fagter. Da jeg spurgte Veiviseren, hvad dette skulde betyde, sagde han: „Dei dræp og æt Lemæn.“ „Aa Snak!“ indvendte en af mine unge Ledsagere; „Renen er jo et drøvtyggende Dyr, som lever af Fjeldurter og Renmose.“ „Jau, de veit eg nok,“ gjensvarede Gutten, „men han tæk ful Lemæn endaa.“ Dette var et naturhistorisk Spørgsmaal, som maatte afgjøres, og vi besluttede at komme efter, om det forholdt sig rigtigt, som Gutten paastod. Vi skyndte os derfor at stige ned ad en brat Stenur ved Siden af Styrtningen. Renflokken hørte Larmen af de nedrullende Stene, for sammen i en tæt Klynge, saa op mod Uren, og afsted bar det i skarpt Trav. Da vi kom ned paa Aastedet, opdagede vi snart, at Gutten havde Ret; thi vi fandt der flere

søndertraadte Lemæn, men hos alle var Gorsækken (Maven) borte. De fine Fjeldurter, som Lemæn fortærer, og hvormed dens Mave er fuldstoppet, maa rimeligvis smage Renen fortræffeligt. At ofte hele Lemæn tygges og svælges, er efter gamle Renjægeres Opgivende ikke nogen Tvivl underkastet. Gutten paastod, at „Gjeita aat Lemæn liksaa rat som Rein."

47. Fjeldraken. Jerven. Edelfalken.

48

Idet vi langs Foden af Fjeldet gik gjennem en Strækning, bevoxet med Virevikkel, støkte Hundene op en Fjeldrak (Hvidræv), som, idet den for os forbi, fik et Par Skud Rypehagl, der saarede den saaledes, at den blev greben og dræbt af Hundene. Den var ikke hvid som om Vinteren, men Hoved, Nakke og Ryg vare mørkegraa, og kun Siderne, Bugen og Struben vare hvide. Denne Ræveart forlader sjelden Høifjeldet, hvor den lever af Lemæn, Harer og Ryper. Den er langtfra saa slu som Rødræven.

Vor Veiviser, der tidligere i 3 Aar havde været Gjeter paa den Sæter, hvor vi havde ligget om Natten, fortalte os, at Jerven havde sit Tilhold i Stenurene paa det Fjeld, vi havde besteget, og at den engang, medens han var Gjeter, havde dræbt en Sau og to Lam, før han blev Udyret var og jog det bort ved Stenkast; „men den var mest slik, at den ikje ville gi sig," tilføiede han. I Forhold til sin Størrelse — den er neppe større, men meget kraftigere bygget end Rødræven — er Jerven vort stærkeste og mest blodtørstige Rovdyr. I Skabning har den Lighed baade med Maaren og Bjørnen, hvilken sidste den især ligner i 49
Fødernes Dannelse. Den er brun af Farve med en sort, busket Hale. Den anfalder og dræber baade de voxne Rener og især Kalvene. Overalt i Landet, hvor Renen færdes, finder man ogsaa denne dens farligste Fiende.

Vi vare denne Gang ikke saa heldige at faa se Edelfalken gjøre Jagt paa Fjeldryperne, hvilket undertiden hænder, naar Falken er i Nærheden af det Sted, hvor man opskræmmer en Flok af disse Fugle; thi da begynder Jagten øieblikkelig, idet den med Pilens Fart styrter efter sit Bytte, som den ofte griber i første Slag; men ikke sjelden støder den forbi, og da begynder egentlig det Spændende i Skuespillet. Med den Følelse, som altid griber os, naar vi se Svagheden og Værgeløsheden truet af Overmagten, følge vi med Øiet de hurtige Bevægelser. Vi frydes ved at se den Forfulgte udvikle en Flyvefærdighed, som vi aldrig havde ventet. Ved raske Vendinger undgaar den Røverens Klør; i utrolig Fart stiger den næsten lodret i Veiret, for at vinde Høiden fra sin frygtelige Fiende, der dog snart har naaet denne Fordel, og nu atter gjentager sit Slag med en Fart, der lader vort Øie blot fornemme dens Bevægelse som en Stribe i Luften. Atter feilet! er vort glade Udraab. Med samme Fart gaar det paanyt opad, men nu til en saadan Høide, at vi tabe dem begge afsyne.

Da vi den følgende Dag forlod Sæteren og dens venlige Beboere, udbrød den yngste blandt os, idet han pegede paa Fjeldtopperne: „Jeg har aldrig følt mig gudfrygtigere og gladere, aldrig elsket min Skaber, mine Medmennesker og mit Fædreland saa høit, som da jeg sad deroppe."

II. OM DYRELIVET I NORGES STORSKOVE.

48. Indledning.

Uagtet mange af Norges Egne ere blevne skovarme ved Befolkningens tankeløse Ødselhed, saa gives der dog endnu mange store Strækninger, som Tømmerhuggerens Øxe har behandlet noget mere skaansomt, og i hvilke man sjelden træffer Mennesker eller Spor af deres Virksomhed. I saadanne Skove finder man de Dyr, der enten frygte Menneskenes Naboskab, eller som alene paa saadanne Steder finde de for sin Natur passende Næringsmidler. Det er med en blandet Følelse af Frygt og Forventning, at man for første Gang fordyber sig i disse vidtstrakte, mørke, tause Skove; der har jo — saa hørte vi i vor Barndom — den stærke Bjørn, den lumske Ulv og den blodtørstige Gaupe sit Tilhold. Med speidende Øie og lyttende Øre vandrer man forsigtig frem paa en knap synlig Sti, som slynger sig mellem de vældige Træstammer, hvis høitragende Toppe suse i den svage Luftning. I denne Sindstilstand kan Lyden af en Gren, der brækkes under vore Fødder, eller Pladsken af en opskræmt Skovfugls Vingeslag faa os til at fare sammen; en mosgroet Sten eller Stubbe bliver i vore Øine et vildt Dyr; kort sagt: vi have en Følelse, som om vi vare omgivne af lurende Fiender. Men efter nogle Skovvandringer forsvinder denne Følelse af Frygt. Nu aabnes vort Øie for Skovens Herligheder, og vi lære at forstaa mere og mere af dens Sprog og dens hemmelighedsfulde, tiltrækkende Magt.

Men, for at lære at kjende det Liv, der rører sig i disse milevide Skove, maa man som Jæger eller Naturforsker have gjennemstreifet dem ofte og til forskjellige Aarstider. En saadan Skovjagt ville vi nu forsøge at skildre. Vor første Vandring skal især gaa ud paa at iagttage og gjøre os bekjendte med de Fuglearters Udseende og Sædvaner, der fornemmelig have sit Tilhold i vore ensomme, mørke Gran- og Furuskove. Til denne vælge vi nu en Vaardag. Paa denne opdage vi jo Skovens vingede Beboere lettest, fordi de da især give sine Følelser tilkjende ved at synge, som Ordsproget siger, hver med sit Neb. Men de forskjellige Skovfugle lade sine Stemmer høre til forskjellige Tider af Døgnet, nogle i den tidlige Morgenstund lidt før og lidt efter Solrenningen, andre længere frem paa Dagen, og atter andre om Aftenen, ja selv om Natten. Vi ville tiltræde vor Vandring henimod Aftenen og overnatte i Skoven paa et Sted, hvor vi kunne være i Nærheden af Tiurens og Aarhanens Legepladse.

49. Ensomhed.

Langt ind i Aasen er et stille Vand
Med høie, mørke skovbegrode Kyster,
Hvor Fjeldet bader sine kolde Bryster,
Hvor Birken skjelver paa den tause Strand
Og sine gule Blade langsomt ryster
Paa Vandet ned: kun saa den græde kan.

Fra Lien smiler ingen venlig Hytte
Og ingen Snekke fra den trange Vig;
Tys! hisset rasler det! — en enkelt Skytte
Igjennem Skoven sagte lister sig
Og standser ofte og maa varsomt lytte
Til Røiens og Tiurens hæse Skrig.

Men Bølgen er saa dyb, saa mild, saa klar
Og giver Himlens Blik saa rent tilbage,
Som om den Komer-Søens Skatte bar,
Og derfor løfter sig en stille Klage
Fra Søens Grund; dens Sorg vil Vinger tage
Og fra det Høie fordre Trøst og Svar:

Ak, jeg har Kraft at fange Himlens Blaa,
Og der er ingen, som kan se derpaa!
Snart knuges jeg af Vintrens blanke Lænker,
Men ingen aner, hvad derunder tænker,
Og intet Øie har i mig sig speilet,
Og ingen Lilje paa mit Bryst har seilet.

Men Höstens klare Luft vemodig smiler;
Thi Søens stumme Sprog den godt forstaar.
En Fugl derover ned mod Syden iler, 51
Og Skytten hjem igjen af Skoven gaar.
Og Søen sukker, lukker sig og hviler
I stille Drømme til den næste Vaar.

50. Aftenvandring i Skoven. Trosten. Rødkjælken. Gjøgen. Stokanden. Lommen. 51

Den 12te Mai vare vi fire Jægere samlede paa en ensomt liggende, af mørke Skove omkrandset Gaard i Østerdalen. Den ene af os, Botolf, Gaardens Eier, var en erfaren og bekjendt „Skogsmand". Klokken otte om Aftenen traadte vi med denne vor Fører i Spidsen ind paa Skovstien. En mild Mairegn havde tidligere paa Dagen opfrisket Skov og Mark. Birketræerne, som stode i Skovkanten, vare i Løvspretten og udaandede sin

forfriskende Duft. Forskjellige Fugle rundt om os istemmede sin glade Aftensang, ligesom en Takkebøn til den algode Skaber, der saa faderligen sørger for dem.

Det var dog især en Fugleart, hvis Sang frydede vort Øre ved sin Vellyd og Afvexling. Sangerne — thi der var mange af dem — sad temmelig langt fra hverandre øverst paa Grantoppene og ligesom svarede hverandre i en Stevkamp. Snart hørtes høie, klare Fløitetoner, snart en sagtere melodisk Kvitren. Det var Norges Nattergal — Maaltrosten.

Rødkjælken forsøgte ligesom at efterligne Maaltrosten baade i Sang og Væsen, men mægtede ikke de klare Fløitetoner. Bogfinken og Rødstjerten deltoge ivrigt i Koncerten, og Hakkespætterne vare Trommeslagere. Fra et tæt Snar af Birke-, Gran- og Enerbuske lød Svarttrostens (Solsortens) klare, vemodige Fløitetoner saa yndigt, at den næsten tog Luven fra Maaltrosten; men Rødving- og Graatrosten, som ogsaa vilde lade sig høre, kom rent tilkort i Kapsyngningen. Botolf syntes bedst om Gjøgen, som idag efter Regnet gol og skrattede ivrigt, idet den flyttede sig fra Træ til Træ.

Solen var netop gaaen ned, da vi henimod Klokken 9 naaede det Sted, hvor vi skulde leire os for Natten. Det var i et sydligt Bakkehæld. Herfra havde vi gjennem en bred Aabning i Skoven (en Nyrydning) Udsigt til et nedenfor liggende, temmelig stort Tjern, paa hvis speilblanke Flade vi tydelig kunde se, naar en Kjø eller Løie hoppede op for at snappe et Fly. Midt ude i Tjernet glede et Par Lommer sagte frem, dukkede nu og da under og kom efter et Par Minuter atter op. Tre andre Fugle, som svømmede langsmed den anden Side af Tjernet, troede to af os vare Stokænder, medens de andre paastode, at det var Fiskeænder. Vor fortræffelige Kikert hævede snart denne Meningsforskjel, idet vi gjennem den tydelig kunde se baade Fuglenes Skikkelse og Farve. Det brede, gulgrønne Neb, det mørkegrønne, skinnende Hoved og Hals, den fintvatrede Ryg, det mørkeblaa, glindsende Vingespeil og de to øverste og midterste, tilbagekrøllede Stjertfjedre lode ingen Tvivl tilbage om, at det var Hanner af Græs- eller Stokanden, Stamdyret til vore tamme Ænder.

Gjennem Kikerten kunde vi ligeledes strax se, at Lommerne vare af den store, smuktfarvede Art, som kaldes Storlom. Denne har nemlig mørkviolet, fløielsglindsende 52
Forhals, lyst, askegraat Baghoved og Overhals samt hvidt Underliv. Brystsiderne ere sort- og hvidstribede; Ryggen sort, med smaa, hvide, firkantede, regelmæssigt ordnede Flekker og Punkter. Fødderne sidde saa langt tilbage, at Fuglen ikke kan bruge dem til at gaa med, men de ere kraftige Svømmeredskaber. Den er næsten saa stor som en Gaas, lever alene af Fisk, som den forfølger og griber under Vandet; thi under Dukningen bruger den baade Vinger og Fødder, saa at den skyder en svær Fart. Da det er en for Fiskevandene skadelig Fugl, bør man søge at formindske deres Antal; men den er meget sky og formedelst sin tætte Fjerbeklædning vanskelig at dræbe ved Hagelskud. Man kan derimod let fange den i Snare, naar man har fundet dens Rede, som den altid har lige ved Vandkanten, for at den fra Vandet kan skyde sig lige op i samme. — Det Skrig, som Lommen udstøder, naar den ligger paa Vandet, ligner et Menneskes Nødraab, naar det er stedt i Dødsfare. Da det især høres i Aftenskumringen, har overtroiske Folk antaget det for Raabet af et ondt Væsen, som de tro har sit Tilhold i Vandet, og som de kalde Nøkken. Gjentages denne sørgelige, rædselsvækkende Lyd, tro de, at et Menneske snart skal drukne. Det er især mod Uveir, at Lommen udstøder disse hæslige Skrig. Naar den flyver, lyder dens Skrig ganske anderledes: „Kåkåråkåk-Kåkåråkåk-kåka-kåka.

Da det ikke kunde nytte, at fire Jægere gik sammen paa en Tiurleg, blev det bestemt, at vi skulde dele os i to Partier: Botolf skulde tage en af de unge Jægere med sig; jeg og

den anden unge Jæger skulde begive os hen til en Myr, som laa ved Enden af Tjernet, og hvor Orhanen holdt sit Spil. Botolf havde der indrettet to Barhytter, saa at hver af os kunde faa godt Skjul. Himmelen begyndte efter Solnedgangen at overskyes; men Luften var mild og stille, saa at Botolf lovede os et friskt Morgenspil. Med Undtagelse af Maaltrosten og Rødkjælken, som endnu lod sine vakre Toner lyde fra Grantoppene rundt om os, havde Skovens Sangere begivet sig til Hvile.

51. Om Natten ved Stokilden. Natteravnen.

52

Vi samlede nu tørre Kviste og Stubber og fik i kort Tid Forraad nok til vor Nying, som derpaa blev tændt. Vi stoppede og tændte ligeledes vore Piber og leirede os om det høitflammende Baal, der kastede sit flagrende Lys ind imellem Træstammerne og paa de glindsende Barnaale, paa hvilke Regndraaberne i Lysskinnet funklede som Diamanter. Tjernets blanke Flade gjenspeilede med forunderlig Klarhed det flammende Baal og dets nærmeste, belyste Omgivelser. De Timer, som jeg paa Jagt og Fiskeri med ligestemte Kamerater har tilbragt omkring den tændte Nying i Skoven, regner jeg til de behageligste, jeg som Naturforsker og Jæger i mit Liv har havt.

Botolf begyndte nu at undervise sin vordende Jagtkamerat om, hvorledes han skulde bære sig ad, for at komme en spillende Tiur paa Skud. Derpaa fik vi ham til at fortælle nogle af de Hændelser, som han havde oplevet paa sine Bjørne- og Elgjagter i disse mørke Skove.

53

Medens vi saaledes tause lyttede til Botolfs livlige Skildringer, fore vi iveiret ved Lyden af en stærk Pladsken tæt ved os og saa en stor, mørk Fugl med susende Vingeslag fare over vore Hoveder. Uvilkaarlig grebe vi efter vore Børser; men Fuglens Forbifart var saa hurtig, at den forlængst var os afsyne, forinden vi fik dem fat. Botolf sad ganske rolig og sagde smilende: „Den Kar'n vil nok la sig høre paa Natkvisten her i Nærheden, og jeg tør mest forsikre, at jeg ved, hvilken Furu den har valgt til sit Natteleie."

Atter blev Fortællingen afbrudt derved, at en snurrende Lyd ligesom af en Spinderok lod sig høre tæt ved os. Snart syntes den at være nærmere, snart fjernere. „Jeg tror, at det er Huldren, som spinder paa Rokken sin," udbrød en af de unge Jægere, idet han kastede et polisk, spørgende Blik paa Botolf, der var midt inde i en Bjørnehistorie. — „Du har vist faaet for god Lærdom til at tro paa sligt Tøv," bemærkede Østerdølen alvorligt; „jeg kan syne dig Spindersken; hun sidder paa den tørre Kvisten i den Grana derborte," tilføiede han, pegende mod det betegnede Sted. Vi syntes, at det var en Lavdot; men Botolf vedblev sin Paastand; thi, han havde seet Fuglen sætte sig der, sagde han. Den unge Jæger bemærkede, at Lyden syntes ikke at komme derfra; men jeg fortalte dem, at den Fugl, som han nu hørte, var en sand Bugtaler, som kunde forstærke og dæmpe Lyden saaledes, at man ikke kunde sikkert angive, hvorfra den kom. Jeg spurgte Botolf, om han havde seet Natteravnen; thi jeg vidste, at det var den, som frembragte denne besynderlige Lyd. „Ja mange hundrede Gange levende, men aldrig død," svarede han. Jeg bad ham tage min Børse, hvis venstre Løb var ladet med fine Hagel, og prøve, om han kunde træffe den Fugl, som han paastod endnu sad og snurrede paa Grankvisten. „Det er vel skymt," sagde han, idet han spændte Hanen; „men jeg lyt vel freste." Han lagde til Kinden, sigtede, trykkede løs og vi saa, at Botolf havde Ret; thi en Fugl styrtede virkelig ned fra Kvisten. Den blev hentet, og Skytteren, der øiensynlig glædede sig over sit

heldige Skud, fik nu se en død Natteravn. „Den har jo Øine som en Katugle, men Hodet saa fladt som Svalens, og saa har den jo intet til Neb," bemærkede han ved dens Besigtigelse. — „Vistnok er Nebbet lidet og svagt, ja mindre end hos alle andre Fugle; men ikke destomindre kan den sluge en hel Tordyvel," sagde jeg, idet jeg aabnede dens uhyre Gab. — „Nei, Make te Matglugge skulde du vel aldrig ha set," udbrød han forbauset og leende; „og saa har den Værhaar som en Kat," tilføiede han, pegende paa de stive Børster, som omgive Gabet. Jeg forklarede ham, at Fuglen lever af Natsommerfugle og andre Insekter, som flyve omkring i Skumringen, og at den ved Hjælp af sit store Gab snapper dem i Luften, ligesom Svalerne. Den ligner ogsaa disse med sine lange Vinger, sin lette Flugt og sine hurtige Vendinger og kaldes derfor Natsvale, hvilket er et mere passende Navn end Natteravn. Den er lidt mindre end en Gjøg; Overkroppen graaspraglet med langsgaaende, sorte Flekker, Underkroppen med rustgulagtige og sortbrune Tverstreger.

Knaldet af Børsen, der drønede rundt om i Aasen, bragte flere af Skovens og Vandets 54
bevingede Beboere i Oprør. Fra Tjernet lød Lommens hvinende Angstskrig, og fra Aasen paa den anden Side istemmede Hubroen sit uhyggelige, vidtlydende Uhu, medens Katuglen snart skreg sit „Klævit-Klævit," snart udtutrede sit Hahu, hu, hu, hu. Nede fra Tjernet hørtes Fisketittens (Strandsnipens) klartlydende „Tittivili-Tittivili-ti-ti-ti," og høit i Luften hørte vi Raagjeitens eller Mækregaukens Brægen, som skuffende lignede Gjedens. Koncerten var mangestemmig, men ikke vakker. Tonerne udtrykte dels Vrede, dels Skræk, dels Ærgrelse.

52. Rugden. Mækregauken. Hubroen. 54

Ved Lyden af et skarpt Pist greb en af de unge Jægere sin Børse og sprang frem paa den aabne Plads foran Nyingen. Med Fingeren paa Hanen stirrede han paa den Kant, hvorfra Lyden kom. Snart lød samme Lyd nærmere; derefter hørtes et længere „Ort-Ort" efterfulgt af det skarpe Pist, og mod Himmelen saa vi nu en Fugl af en Hjerpes Størrelse komme flyvende over Trætopperne i Skudhold. „Hold dygtig langt foran," tilraabte jeg Skytteren, da han lagde Børsen til Kinden. Paa Børsens Bevægelse mærkede jeg, at han rettede sig efter det givne Vink, og strax efter Knaldet tumlede Fuglen ned paa Marken. Det var en Rugde (Skovsneppe). I Farven og Øinenes Størrelse lignede den Natteravnen; men hvor ulige vare dog disse Fugle i Legemsbygning. Sneppens Hoved var høit, kantet og smalt, Nebbet meget langt og Gabet trangt. Natteravnens Fødder ere meget korte og svage, Sneppens lange og stærke; Natteravnens Stjert var lang, Sneppens kort. Gud har givet hver af dem den Legemsbygning, der er mest passende for den Levemaade, som de ere bestemte til at føre. Sneppen bruger sit lange, men følsomme Neb til at stikke ned i Myrdyndet og Myren, for derfra at hente sin Næring, som bestaar i Insektlarver, Smaaorme og Smaasnegle. Dens Fødder ere ogsaa skikkede til at vasse med paa blød Bund.

Skovsneppen ansees af Finsmagere for en Lækkerbidsken. Den steges med Indvoldene i; thi disse skulle være særdeles lækre. Vore Landsmænd spise Kjødet, men vrage Indvoldene. Forøvrigt er Skovsneppen en Natfugl, som om Aftenen efter Solens Nedgang tager sig regelmæssige Udflugter to til tre Gange frem og tilbage over samme Strækning af Skoven. Jægerne stille sig der, hvor de have seet en Sneppe trække over, og nedskyde

den i Flugten. Sneppetrækket varer fra Slutningen af April indtil Midten af Juni. Om Høsten fanges den ikke sjelden i de Stokke, som opstilles for Skovfuglen.

Den Fugl, der mækrede ligesom en Gjed, ligner Skovsneppen, men er meget mindre og har forholdsvis endnu længere Neb og Fødder. Den er ikke saameget en Natfugl som Rugden; thi om Vaaren ser man den ofte om Dagen flyvende og tumlende sig høit i Luften over Skovmyrene. Det er ikke med Nebbet, at den frembringer den omtalte Lyd, men derved, at den under Flugten pludselig kaster sig ned med udbredte Stjertfjære. Den mellem Fjerene pressede Luftstrøm sætter disse i en dirrende Bevægelse, og herved fremkommer den brægende Tone.

Denne Fugl har her i Landet mange Navne foruden de to anførte. Saaledes kaldes den 55
Horsegauk (formedelst dens kneggende Lyd), Myrbok, Myrsnipe. Af Jægere kaldes den enkelt Bek kasin. Om Høsten skydes den i Myrerne for Hønsehund.

Vor Samtale dreiede sig nu om de Fugle, der havde ladet sig høre efter den Larm, som de to Skud havde foraarsaget. Botolf fortalte da, at han oftere havde fanget Hubroen i Rævesax, hvori han havde sat et Harehoved som Bete. Engang havde han skudt den, da den ligeud for hans Stuedør anfaldt og dræbte en stor Hankat. Hubroen er næsten saa stor som en Ørn og er formedelst sin Styrke og Graadighed Skovfuglens og Harens farligste Fiende, hvorfor man ogsaa har bestemt Præmie for dens Udryddelse. Det er ikke raadeligt for en enkelt Mand at tage Ungerne ud af Redet. Vil man forsøge derpaa, kan man vente sig et rasende Anfald af Forældrene, hvis skarpe og stærke Klør ofte bibringe dybe Skrammer. Derfor bør der ved saadant Tilfælde altid være to sammen, den ene med ladt Børse, for derved at kunne nedskyde de Gamle. Ved Redet ser man bedst den Ødelæggelse, som den har anrettet. En Mængde Ben af Storfugle, Orfugl, Hjerper, Harer og andet madnyttigt Vildt ligger nemlig under det Træ eller i den Bjergkløft, hvori Redet er bygget. Hubroens Øine ere store og gule. Over dem har den paa Panden to lange Fjerbuske, som den kan reise i Veiret, saa at de se ud som Øren.

Med Undtagelse af Hubroen maa man anse alle vore andre Uglearter for særdeles nyttige Fugle, da de udrydde en Mængde skadelige Rotte- og Musearter. Det er derfor høist urigtigt at skyde den almindelige Katugle, som saa ofte fanger disse ubudne Gjæster og i Lader og paa Lofter er bedre end Katte.

53. Orfuglelegen. 55

Klokken halvtolv blev det lidt efter lidt ganske stille rundt om os. Vi kastede en stor Tørrod og en Kubbe paa Stokilden, strakte os paa det Leie af Granbar, som vi havde skaaret af de nærmeste Granbuske, og fik os en kort Søvn. Klokken 1 maatte vi atter paa Benene; thi vi skulde være paa Legepladsen og inde i vore Skytterhytter, før det gryede af Dag. Jeg og min Ledsager toge Veien langs Bredden af Tjernet, hvorover der nu hvilede en hvid Taage. Vi naaede efter en kort Vandring den af Botolf angivne Myr, fandt Barhytterne og krøb ind. Vi havde knapt siddet der et Kvarters Tid, før vi hørte Knaldet af en Børse fra den Kant, hvorhen Botolf og hans Ledsager vare dragne. Paa Lyden hørte vi, at Skuddet kom fra en Hagelbørse, og at altsaa vor Kammerat havde faaet det første Skud; thi Botolfs Børse var en gran Fuglerifle. Rundt om os var alt endnu stilt i nogle Minuter; men paa engang hørte vi en Pladsken i Træerne ved Myrkanten og en Susen i Luften. Tre Orhaner kastede sig ned paa Myren og begyndte strax at udstøde en

blæsende Lyd (Tschiu-sju). Dette var Tegnet til, at Legen skulde begynde; thi fra alle Kanter indfinde sig Deltagere, der bære sig ad som de først ankomne. De springe og hoppe om hverandre, skrabe med Vingerne i Marken, sætte sin kløftede, udbredte Stjert i 56
Veiret og synes at udfordre hverandre til Kamp, ved at udstøde sit Tschiu-sju. Enkelte af dem synes at være Musikanter, idet de udstøde buldrende og kutrende Lyd, som kan høres i lang Frastand og ikke lyder ubehageligt. Men de fleste hoppe mod hverandre, hakke og spænde hverandre, saa at Fjerene fyge om dem. En af Slagsbrødrene har faaet Tag i sin Modstanders Nakke og trækker ham rundt omkring, uden at slippe Taget. Disse stridslystne Krabater ere nu komne i Nærheden af min Kammerats Hytte; jeg ser en Ildstrøm fare ud gjennem Væggen ledsaget af et Knald, og begge Kjæmperne blive liggende paa Kampplads en; dog pladsker den ene endnu et Par Gange med Vingerne. Musikantere, Dandsere og Slagsbrødre flyve forskrækkede op i Træerne omkring Myren. En Fjerdedelstime er alt stille. Fra vore Kammeraters Hold høres atter et Skud, skarpt og fint! det var Lyden af Botolfs Rifle. En Orhane begynder at kutre ganske kort — atter stille — en anden kutrer — en tredie kutrer lidt længere. En Orhøne lader sit snøvlende ä ä ä ä ä ö høre, og nu begynder den ene Orhane efter den anden at buldre og briske sig i Trætoppene. Endelig tager en Mod til sig, flyver ned paa Myren og begynder at blæse; de andre følge efter, og Legen er atter i fuld Gang. Det er nu blevet saa lyst, at vi ogsaa tydelig kunne skjelne Orhønerne, som løbe omkring mellem de buldrende, blæsende og kjæmpende Haner med udstrakt Hals og snøvlende Kaklen. Et Par Slaaskjæmper fare i Luggen paa hinanden saa tæt ved min Barhytte, at jeg ikke vil skyde, for ikke at splintre dem i Filler. Vreden lyser af deres Øine og af deres blodrøde, svulmende Øienbryn. Under Kampens Hede komme de endelig paa passende Hold, og, da Skuddet er løsnet, ligge de begge paa Flekken. Skuddet frembringer atter en almindelig Flugt. Og, da Solens Straaler nu netop bryde frem mellem Trætoppene, synes de skræmte Fugle ikke mere at ville vove sig ned paa Myren; fra Trætoppene se de rimeligvis sine fire døde Kammerater. De vedblive imidlertid ret af Hjertens Lyst at kutre og buldre.

Vi krybe nu ud af vore Hytter, opsamle vort Bytte og vende, tilfredse med Udfaldet af vor Jagt, tilbage til det fastsatte Mødested ved Nyingen. Der fandt vi begge de andre Jægere siddende ved Ilden, med sine rygende Piber i Munden. Deres oprømte Mine viste os, at ogsaa deres Jagt havde været heldig. De havde hver sin Tiur. Den unge Tiurjæger maatte nu fortælle min Kammerat om Tiurlegen, og det er hans Skildring, som jeg her vil meddele.

54. Tiurlegen. 56

„Vi vare knapt gaaede nogle hundrede Skridt opover i Skoven og nærmede os nogle store Furutræer, da Botolf greb mig i Armen med et „Hys.“ Jeg hørte nu fra Furutræerne en Lyd, der først lød saaledes „Pellep—pellep—pellep—pellep,“ saa et smækkende „Klikop“ og derpaa en hvæsende Lyd, som naar man sliber paa en Slibesten, der ikke gaar jævnt. Denne Lyd varede nogle Sekunder, under hvilke Botolf i Hast sagde: „først Knapningen, saa Klunken og saa Skjæringen; staa nu stille og gjør, som jeg har sagt dig.“ Den samme Musik begyndte paany, og i det Øieblik, vi havde hørt Klikop, sprang vi fire lange Skridt frem og bleve atter staaende dørgende stille. Fire Gange 57
sprang vi saaledes frem og hørte nu tydelig, fra hvilken Furu Lyden kom. Det var et Træ

med svære Grene, som knapt var tyve Skridt fra os; men, da det var meget skymt, kunde jeg ikke faa Øie paa Fuglen. Under en af Sugningerne hugede Botolf sig ned og pegede paa en tyk Gren temmelig langt nede paa Furuleggen. Da næste Sugning begyndte, gjorde jeg som Botolf, og saa nu mod den lysere Himmel en Gjenstand, som var i en rystende Bevægelse. Jeg lagde mig paa Knæ, og, da den næste Gang slog Klunken, lagde jeg Børsen til Kinden, sigtede langs Løbet og brændte løs. Et tungt Dump i Bakken underrettede mig om, at jeg nu havde skudt min første Tiur. Du kan tro, at Hjertet hoppede i mig, da jeg tog den store, tunge Fugl op af Marken. Jeg syntes, at den var meget større end nogen Tiur, som jeg før havde seet, og spurgte Botolf, om han ikke syntes det samme. Men han svarede smilende, at det vel var en dygtig Sug, men at den, som han skjød i Forgaars, var en god Del større, ja mest saa stor som den Tiur, Asbjørnsen skjød i Holleia *).

Jeg spurgte, om min Tiur var den samme, som var fløien forbi os, da vi sad ved Stokilden. — „Nei“ sagde han, „den Kar'n satte sig, saavidt jeg kunde skjønne, længere til venstre, hvor der ogsaa staar et Par Kvistfuruer, som Tiuren rigtig liker. Lad nu Børsen din, saa skal vi trække didover.“ — Det varede ikke længe, inden vi fik høre Spillet, og, da den spillede støt og ivrigt, kom vi tæt til Træet, hvori den sad. Det var nu saa lyst, at jeg kunde se dens sære Fagter, og vi gav os nu god Tid dertil. Først strakte den Halsen ret frem, bruste med Fjerene, saa at Hageskjegget hang ned som paa en Gjedebuk, sænkede Vingerne og udbredte Stjerten som en Vifte. Nu begyndte den at knappe, først langsommere, men derpaa fortere og fortere, indtil den gav et stærkere Ganesmeld — Klunken. Denne gik strax over i de hvæsende, skjærende eller sugende Toner, hvoraf den sidste er langtrukken. Under Sugningen bugter Halsen sig op og ned, og hele Fuglen er i en saa stærk skjelvende Bevægelse, at hele Træet, hvori den sidder, ryster. Da hverken hører eller ser den, og derfor skyndte vi os frem, naar Sugningen begyndte. Efterat jeg havde seet mig mæt paa dens underlige Fagter, hørte Botolf en Røi i Nærheden udstøde sit „Gak—gak—arrr.“ Da Botolf blev bange for, at den skulde blive os var og varsle sin sandsesløse-Mage, saa sendte han denne sin fine Kugle gjennem Skrotten. Røierne begyndte nu at blive urolige og fløi kaklende fra Træ til Træ ofte indenfor Skudhold; men jeg følte mig dog ikke fristet til at overtræde Loven, uagtet de skræmte en tredie Tiur, som spillede i Nærheden. Vi syntes begge, at vi havde gjort en god Morgenjagt og opgav videre Forsøg paa at komme den paa Skud.

55. Bemærkninger om Skovfuglens Fredning og dens værste Fiender.

Under vor Samtale om Skovfuglejagten ytrede Botolf sin Glæde over, at Storthinget 58
havde bemyndiget Kongen til at tillade „Skogsmanden“ Spilskytteriet indtil 15de Mai. Han fandt det ganske rigtigt, at man ikke havde Tilladelse til at skyde Hunfuglene; thi af dem kan der aldrig blive for mange, men vel af Hannerne, mente han. „Vor Herre har vist bestemt Hannerne til Menneskeføde,“ bemærkede han; „thi du maa lægge Mærke til, at i ethvert Røe- og Orfugleføstre er der ligesaa mange, ja som tiest, flere Hane- end Hønekyllinger. Men en Hane er nok for ti Høner, saa at man, uden at skade Formerelsen, kan skyde mangfoldige af de voxne Hanner. Ingen fornuftig Mand holder en Hane for hver Høne eller en Oxe for hver Ko eller en Saubuk for hver Søie; thi det vilde blive bare Slagsmaal og Opstyr hele Dagen,“ tilføiede han med smilende Mine. „Derfor er det ganske rigtigt, at vi faa Lov til at skyde Hanfuglene paa Spillet. Thi der vil blive nok af dem tilbage, om der end blev mangedobbelt saa mange Høner, som der nu findes i Skoven.

Nu er Loven bleven, som den bør være, og Skam faa den, som nu overtræder den!“ tilføiede han med Varme. „Og Skam faa ogsaa den, som gjør sig til Hæler, ved at kjøbe fredlyst Vildt i Fredningstiden; ja, som frister og lokker en fattig Stakkar til at synde mod Loven, for at faa sin Lyst tilfredsstillet. Jeg synes, at slige Folk ere ligesaa strafskyldige som den fattige Skytteren; og alle her i Bygden synes, det er urigtigt, at Kjøberen skal gaa fri for Straf. Jeg er rigtig glad ved at høre, at du tror, at Loven i dette Punkt vil blive forandret.“

„Jeg har truffet mangen Skytter, som overtraadte Loven; men, naar han bare havde skudt Tiur eller Orhane, kunde jeg ikke bære det over mit Hjerte at anmelde ham for Lensmanden. Havde han derimod forseet sig mod Røi eller Orhøne, saa gav jeg ham første Gang en alvorlig Advarsel; men — hjalp ikke det, saa fik jeg ham straffet. Jeg har holdt streng Justits i min Skov; men derfor ser du ogsaa, at her er Fugl nok. Fra 20de September til 1ste December faa mine Husmænd Tilladelse til at fange i Stok og Snare i bestemte Dele af Skoven, og ofte fange de her for mere, end de betale i Afgift af Pladsen. Det skjærer mig rigtignok i Hjertet, naar jeg ser en Røi eller Aarhøne i Stokken; men det kan desværre ikke undgaaes. Du kan være sikker paa, at her skulde blive Fugl nok i Østerdalsskovene, naar vi stelte rigtig med Vorherres Gaver. I Skoven er Mad nok til hundrede Gange saamange Fugl, som der nu findes. Med alvorlig Villie maatte man faa udryddet Hønsehøgen, Hubroen, Maaren og Ræven eller ialfald formindsket deres Tal. Naaede man saa langt og derhos skaanede Hunfuglen saa meget som muligt, saa blev der snart Fugl nok. Ja! jeg indestaar for, at Østerdølerne kunde udbringe mange, mange tusinde Daler af sine Skoves Fuglevildt.“ — Den erfarne Jæger blev ganske varm om Hjertet, naar han i Tankerne udmalede den tilkommende Herlighed.

„Du glemte Gaupen, Graabenen, Røskatten og Ørnen, da du opregnede Skovfuglenes Fiender,“ bemærkede en af os; „eller kanske de ikke findes her i Østerdalen?“ — „Aa jovist findes de her,“ svarede Botolf; „men Værgeløsheden har jo desværre saa mange Fiender, at det ikke er let at mindes dem alle.

Hvad Gaupen angaar, da er den rigtignok en farlig Fiende baade for Fugl og Hare; 59
men her paa vore Kanter er der ikke ret mange af dette Udyr. Desuden er den ikke vanskelig at skyde paa Sporsne. Gaar nemlig en af Jægerne paa Sporene og fra og til hujer, saa at de andre Jægere, som stille sig paa Post, kan høre, hvor Gaupen gaar, saa kan en af dem, hvis han er kjendt i Marken, sædvanlig snart komme i Hold. Endnu lettere gaar det, naar man har et Par stærke Jagthunde, som ere vante til at jage Gaupe. Her hos os bruge vi ikke Hunde til den Slags Jagt, da vi blot bruge Hunde efter Bjørn og Elg. Men, da jeg for mange Aar siden opholdt mig et Par Aar i Rødenes, var jeg ofte i Følge med et Par Brødre, som drev stærkt paa Gaupeskytteri med Hunde. Det var sjelden, at Gaupen slap, naar Hundene havde faaet Los. De havde store, stærke Hunde med Pighalse og Læderremme, som baade gik tversover, rundt om Kroppen og langsefter, omtrent som Sælen paa en Hest. Denne Indretning kaldte de Skoning. Dette var, for at ikke Gaupen skulde skamflænge dem med Kløerne sine, som den bruger som Katten. Jagten gik allerbedst paa Sporsne. Naar vi havde fundet Gaupespor og mærkede, at Gaupen var sprungen fra sin Hvileplads, slap vi Hundene løs, og da bar det afsted i fuld Los. I Førstningen sprang Gaupen fortere end Hundene; men den blev snart træt, saa at Hundene halede ind paa den. Tilslut sprang den enten op i et Træ, eller satte sig med Ryggen mod et Træ eller en Sten og fræste mod Hundene. Den yngste af Hundene var raskere end den ældre og stillede Gaupen, men vovede ikke at gi' sig i Kastelag med den,

førend den gamle var kommen efter; men da bar det ihop. Gaupen kastede sig da gjerne paa Ryggen og søgte at rive Indvoldene ud paa Hundene, som ofte, uagtet Skoningen, fik svære Saar. Men Gamlingen var saa grisk paa Gaupe, at han ikke vyrte Saarene, men søgte at faa Strupetag, og da var det forbi med Gaupen. Havde den træet, saa sad den og glode paa Hundene, som stode nedenunder og stormhalsede, indtil vi kom til. Vi koblede først Hundene og gav den siden Banesaar med en god Haglladning.

Naar man gaar paa Sporsne efter Gaupe, kan man rigtig faa se, hvilket skadeligt Rovdyr den er. Følger man nemlig Natfoden, saa finder man, at den snart har dræbt en Hare, snart en Storfugl, som den lurer paa ligesom Katten. Engang fandt vi, ved at følge et saadant Spor, 2 Ræve, som den havde dræbt, men som vare ganske hele, undtagen i Struben. Vi fik den Morgen baade Gaupen og to vakre Ræveskind atpaa.

Faar Gaupen være i Fred i en Skovstrækning, saa forlader den ikke Trakten, saalænge der er en Hare tilbage. Jeg har to Gange faaet Gaupe i Rævesax, naar jeg har brugt et Harehoved til Bete. Den gaar ogsaa paa fersk Aate og det paa lyse Dagen og er langtfra ikke saa slu og forsigtig som Graaben og Ræv.

Graaben (Ulven), tror jeg, ikke gjør stor Skade paa Skovfuglen, skjønt den vistnok ikke skaaner den, naar den kan faa Tag i den. Men jeg har lagt Mærke til, at i den Skovmark, hvori Graaben har Tilhold, ødelægger den Ræven, som er en langt slemmere 60
Fiende for Fuglen. Men Graaben er for os Landmænd det værste Udyr, fordi den dræber baade Hest, Fæ, Sau, Gjeit og Hund. Og saa er dette Bæst saa vanskelig at skyde. Thi, naar en Hund faar Lugt af Graaben, kommer den til Jægeren med Rumpen mellem Benene og tør ikke gaa fra Fødderne. Naar der om Vinteren er falden dyb Sne, saa bruge vi at jage den paa Sporsne. Flere af os slaa os da sammen og drive i flere Dage. Vi hvile om Natten og faa os Mad; men Graaben faar ingen Hvile. Naar den nu er bleven træt af at springe i den dybe Sne, som vi fare henover paa vore Ski, maa den enten lægge sig eller stryge om efter Føde. Den anden eller tredie Dag er den gjerne saa træt, at vi kan hente den ind og enten skyde den eller dræbe den med vore stærke Skistave. Før fangede vi mange med forgiftet Aate; men i de senere Aar er den bleven saa forsigtig, at den sjelden vover at æde Aate. Den bedste Maade at udrydde den paa, er vist at opsøge dens Hi, mens Ungerne ere smaa, og dræbe disse. Den vælger gjerne sit Hi i Skovbakker, som vender mod Syd eller Øst, og man opdager det ved at finde i Nærheden Ben og Fjer af de Dyr og Fugle, som den har dræbt og draget til Hiet. I min Skov fandt en af Husmændene ifjor Vaar et Graabenhi med 5 Unger. I en anden Skov, omtrent tre Fjerdinger herfra, blev fundet et andet med 7 Unger, og der blev ogsaa Moderen skudt. Finderne havde god Fortjeneste; thi de fik tre Specier i Præmie for hver Unge og ligesaa meget for den vorne. Iaar har vi ikke fornummet Graaben i Marken; men forrige Vaar rev den ihjel fem Sauer for den Husmand, som senere fandt Hiet.

Du nævnte ogsaa Røskatten blandt Skovfuglenes Fiender, og du har fuldkommen Ret deri; thi, saa liden den er, er den ikke at spøge med. Den er den værste Æggetyv og bider ihjel mange Orfuglunger — ja, er ikke ræd for at gi' sig i Kast med voxen Fugl. Den bider sig fast i Halsen paa den og slipper ikke Taget, førend den har faaet Livet af den; men saa har den sin Overmand i Katuglen, Musvaaken og forskjellige Høgesorter samt i Maar og Ræv, saa at der aldrig blive mange af den Sorten.

Ørnen er overalt, hvor jeg har vanket, en saa sjelden Fugl, at den vist ikke gjør stor Skade paa Skovfuglene. Den er værst mod Lam, Harer og Ryper."

Med disse Ord stak Botolf den udrøgte Pibe i Lommen, stak Riflepiben mellem Tiurens sammenbundne Ben og lagde den over Axelen, saa at Tiuren hang ned over hans Ryg. Dette var Tegnet til Opbrud. Vi fulgte hans Exempel og kastede, forinden vi forlode Nyingen, som nu var fuldstændig slukket, et Blik ud over Tjernet.

*) I sine Huldresagn har Forstmester Asbjørnsen mesterligen og med livlige Farver skildret en Tiurjagt i en Skovstrækning paa Ringeriket, som kaldes Holleia.

56. Fiskeørnen (Fiskejon). Hjerpen. Tommeliten. Fuglekongen.

60

„Du sagde nylig, at Ørnen er en sjelden Fugl; men der flyver jo en," sagde en af Følget, idet han pegede paa en Fugl, som svævede høit i Luften over Tjernet. — „Det er ingen Ørn, men en Fiskejon," svarede Botolf, „og den lever bare af Fisk." — Neppe havde 61
han udtalt disse Ord, førend Fuglen med sammenlagte Vinger med Pilens Hurtighed styrtede ned i Vandet med et stærkt Pladsk og forsvandt under Vandfladen. Den kom dog efter nogle Sekunder atter op paa Overfladen, udbredte sine Vinger og hævede sig i Luften med en sprællende Fisk i Kløerne. Den tog Retningen mod den Side, hvor vi stode, men dog i saa lang Frastand, at det neppe var sandsynligt, at den kunde fældes med et Hagelskud. Desuagtet affyrede begge de unge Jægere sine Børser paa den. Om den end ikke blev truffen, saa blev den dog saa forskrækket, at den slap Fisken, som efter nogen Eftersøgen opdagedes ved sin Sprællen. Det var en vakker Ørret paa fire Mærker. Botolf, der øiensynlig glædede sig over sine Jagtkameraters sjeldne Held, gottede sig især over, hvor forundret „a Mor" (hans Hustru) skulde blive ved Synet af „Auren" (Ørreten).

Da vi paa Hjemveien gik gjennem en vakker Li med en blandet Skovvæxt af Gran, Birk og Older, hørte vi tæt ved os en fin Piben thi-hi, ti, ti, ti, ti. Vi lyttede. Botolf tog af Vestelommen en Blypibe, satte den for Munden og frembragte en Lyd, der skuffende lignede den, vi nylig havde hørt.

Endnu engang lød det fra Krattet, og Botolfs Pibe svarede, hvorpaa hørtes en stærk Pladsken af en Fugls Vingeslag, og vi saa et Glimt af den, idet den slog ind i en tætgrenet Gran ganske i Nærheden. — „Hvad er det for en Fugl," spurgte en af de unge Jægere. — „En Hjerpe," svarede Botolf; „men jeg ønsker ikke, at nogen af eder skyder den. Thi dels synes jeg, at vi nu kan være nøid med, hvad vi har faaet, og dels liker jeg ikke, at man skyder Hjerpen om Vaaren; thi Han og Hun leve da i Engifte. Desuden ere de i Storleik og Farve hinanden saa lige, at det i nogen Frastand ikke er let at skjelne Han fra Hun. I Slutningen af August, naar Ungerne ere voxne, er jeg temmelig vis paa at kunne skyde af det Kuld, som nu ved et Skud kunde forspildes, en halv Tylvt vakre Unghjerper." Vi maatte give Botolf Ret i, hvad han sagde, og ønskede, at alle Skyttere vilde tænke og handle ligedan. — „Det var svare til Larm, en saa liden Fugl gjør, naar den flyver op," bemærkede en af de unge Jægere; „jeg tænkte, at det var en Tiur." — „Ja, du er ikke den første, som har undret dig derover," sagde Botolf, „og det har vel ogsaa givet Anledning til den Historie, som man fortæller om Hjerpen." Efter vor Anmodning fortalte han følgende Sagn:

„Hjerpen var engang den største Fugl i Skoven og havde da, som nu, ganske hvidt Kjød, medens Tiur, Orfugl og Rypen havde mørkt Kjød. Af disse sine Fortrin blev den saa stolt og hovmodig, at det ærgrede de andre Skovfugle, som sammensvore sig mod

den, overfaldt og overmandede den. Enhver af dem rev nu et Stykke Kjød ud af dens Krop og fortærede det. Hjerpen blev da saa liden, som den nu er; men enhver af dens Fiender fik en Tilvæxt i sin Krop af det hvide Hjerpekjød, som endnu findes nærmest Brystbenet i de Fugles Bryst, som vare med at hakke Hjerpen. Det eneste, den beholdt tilbage af sin forrige Herlighed var, at den, naar den fløi op, kunde gjøre ligesaa stor Braak og Støi som i sine Velmagts Dage."

Vi fik nu Øie paa en meget liden graabrun Fugl med kort, ret opstaaende Stjert og en 62
livlig Sang, der lignede Kanarifuglens raske Triller. Jeg erindrede strax, at et gammelt Sagn ogsaa knyttede sig til denne Fugls Navn og Stjert. Denne Fugl kaldes paa de fleste Steder i Landet Tommeliten. Paa andre Steder bærer den ogsaa Navnet Fuglekonge, og man fortæller, at den fik sit Kongenavn paa følgende Maade:

Da Fuglene skulde vælge sig en Konge, besluttede de, at den, som kunde flyve høiest, skulde blive valgt. Nu flyver Tommeliten altid langs henad Jorden og ganske korte Stykker af Gangen. Den er saaledes en klein Kar til at flyve, men havde dog svær Lyst til at blive Konge. Alle Fugle samledes da, for at kjæmpe om Kronen. Tommeliten skjønnede, at Ørnen, som sad rolig paa en Sten og nu og da udstrakte sine mægtige Vinger, rimeligvis vilde vinde Prisen. Da Kapflyningen begyndte, saa man Ørnen bruse op sine Rygfjer, førend den satte afsted. Tommeliten passede nu sit Snit, smuttede ubemærket ind mellem Fjerene og førtes af Ørnen saa høit op i Luften, som denne kunde orke, og langt høiere end alle de andre Fugle. Tommeliten smuttede nu ud af sit Gjemmested og flagsede nogle Alen høiere. Men, da den nu ikke havde Ørneryggen at sidde paa, dumpede den ned og brak Stjerten, som siden den Tid altid har staaet iveiret.

Paa de Steder i Landet, hvor en endnu mindre Fuglesort, som er almindelig i Barskovene, kaldes Fuglekonge, har man samme Fortælling om den, med Undtagelse af, at den kom uskadt ned paa Jorden og modtog Guldkronen, som den endnu bærer paa sit Hoved. Denne Fugl er ovenpaa olivengrøn, nedenunder graa og har paa Issen guldgule Fjere, indfattede i sorte. Der, hvor Tommeliten kaldes Fuglekongen, kaldes denne Furulus. Den holder sig gjerne sammen med de Titesorter, som leve i Barskovene.

57. Hakkespætterne. 62

Klokken var nu fem, og i Skoven rundt om os lød Fuglesang, Fuglekvitter og Fuglepip. Endnu hørtes Orhanernes Buldren rundt om i Lierne; Gjøgen gol og Hakkespætterne sloge Trommehvirvler paa Træstammerne. En sort Fugl, næsten saa stor som en Kraake, kom med tung Flugt lige forbi os, udstødende sit skingrende „pri, pri, pri, pri." Den kastede sig med et langtrukkent „Gjæh" lige mod en rank Furustamme, hvori den hug sig fast med Kløerne. Da den vendte Ryggen til os, saa vi, at den havde en prægtig, karmosinrød Hætte. Den hoppede opad Stammen, idet den stemmede sin stive, kileformige Stjert mod den ujævne Bark. Med sit rette, stærke, mangekantede og i Spidsen kileformige Neb hug den i Barken, saa at Stykkerne fløi til alle Sider. Sin lange, trinde, udstrækkelige Tunge, som i Enden er hornartet, spids og forsynet med Agnorer, støder den ind i de Huller, som Træmakken havde gnavet, lige til Hullets Bund. Her finder den Makken, gjennemborer denne med Tungespidsen, trækker den ud og sluger den som Mundgodt. Denne store, sorte Hakkespæt, som holder sig til vore store Barskove, er derfor ligesom de øvrige Hakkespætter en meget nyttig Fugl, som aldrig burde 63

skydes. I disse Skove findes fire Sorter hvide og sorte Hakkespætter. Den almindeligste er den Sort, som har et karmosinrødt Tverbaand over Nakken og blodrød Undergump. Den sjeldneste af dem har gul Hætte og kun tre Tæer. Den mindste Sort er ikke stort større end en Spurv. Desuden have vi her i Landet to Slags grønne Hakkespætter, en større og en mindre Sort; men disse holde sig mere i Skovkanterne og der, hvor der voxer Løvtræer, især Asp.

Istemmende en munter Jægersang traadte vi ud af Skoven og bleve af Botolfs venlige Hustru modtagne med Lovtaler over vor Dygtighed som Jægere og med et Maaltid, der ikke havde behøvet at være saa godt, som det var, for at smage os sultne Jægere fortræffeligt. — Næste Dag skiltes vi fra vor gjæstfri Vært med Løfte om at gjentage Besøget til Høsten. Da vilde han prøve, om vi vare ligesaa dygtige og farlige Jægere for Elg og Bjørn, som vi nu havde været for Tiur og Orhane.

58. Norges Natur.

63

Det er min Sjel en frydfuld Trang
At gjæste Norges Dale;
Den gamle Fjeldkol elsker Sang,
De glade Hjerters Tale.
Kom til den fagre Maridal!
Til Kleivens svimlende Portal!
Kom hvorsomhelst! og Norge skal
Dig i sin Favn husvale.

Hvor strømmer ud Berusning sød
Fra Dalens Birkelunde!
Det var en Drøm i Engles Skjød
Paa deres Mos at blunde.
Hvad Harpespil i denne Bæk!
Hvad Melodi! hvor sød en Skræk!
Bestandig ny den toner væk —
Ak som fra Perlers Munde.

Hvad tænksomt, sværmersk Øie fik
Du, Tjernets stille Vove!
Hvad Ord den susende Musik
I Aasens dybe Skove!
Den Mand er ei i Norge fød,
Som den ei gjør om Hjertet blød;
Det er hans Vuggesang, der lød
Ifra de dybe Skove.

Didind, hvor Fyrren suser, ind
Tør ingen Niding vandre,
Som har forglemt i troløst Sind
Sit Fædreland for andre.
Ham vilde Rædsel gribe, — bleg
Han vilde høre, Skoven skreg,
Hvor klagende dens Røster steg: —
Did tør ei Niding vandre.

Ham vilde, som en Dommer haard,
Hvert Fjeld imøde træde;
„Hvad vil du i din Moders Gaard,
Som glemt har hendes Kvæde?“
Hvor Tjernets Blik blev kummerfuldt
Ak det, der smile kan saa huldt!
Ve den,hvis Barm ei voldsomtslaar,
Ved Hjemmets Syn, af Glæde!

Vi nærmere i Dalens Favn
Os føle Norges Hjerte.
Dets ærlige og gamle Navn
Vi der af Fossen lærte.
I Fjeldets solbelyste Tind
Det blotter os sit høie Sind,
Og derifra det speiler ind
Sig selv i Folkets Hjerte.

Igjennem Folkets Aarer lad
Sig Glommens Styrke vælte!
Som Rjukans kjekke Styrtebad
Saa fyrige dets Helte!
Lad i dets Kvinder Ringerik
Med bliden Ynde præge sig!
Vær Gausta hver en Gubbe lig,
Som sig til Thinge meldte!
Hvor styrtende mod Tyris Strand 64
Fra Aasen Kleiven iler!
Saa først ved Maalet, Idrætsmand!
Din stærke Villie hviler.
Som Kolven fra det spændte Staal
Din Kraft forfølge vil sit Maal:
Dit Vel, en Daad, o Fædreland!
En Daad, hvortil du smiler.

Hist slanken Silje, Hæg og Pil
Og Rogn sig sammenranke,
Det nøgne Fjeld de dække vil:
Det er en kjærlig Tanke.
Saa, norske Brødre! Bryst ved Bryst,
Vi ville med vemodig Lyst
Vor Moders Brøst selv hylle til, —
Det er en kjærlig Tanke.

III. NORGES KYSTSTRÆKNING OG DENS DYRELIV.

59. Nordhavet.

64

Havet er skjønt, naar det roligen hvælver
Staalblanke Skjold over Vikingers Grav!
Skjønt, naar i Buen, hvor Lysstraalen skjelver,
Himlen og Skyerne speile sig af!
Herligt, naar Solen om Aftenen daler,
Flammer som Ild over Havspeilets Rund;
Yndigt, naar Maanen om Høstnatten maler
Sitrende Søile paa mørkeblaa Grund!

Havet er skjønt, naar det skvulpende strømmer
Sagte mod Stranden i Sommernatsstund!
Tanken i Sødybet dukker og drømmer,
Om hvad der bor paa dets mystiske Bund.
Bølger sig smidigt i Bølgefavn slynge,
Havfruer se op af kjølige Seng,
Vinke fra Dybet, imedens de synge
Tryllende Toner til guldsnoet Streng.

Havet er frygteligt hist, hvor det bruser
Tungt imod Nordpolens natlige Kyst!
Svømmende Isfjelde Pantseret knuser,
Bragende høit imod Klippernes Bryst.
Nordlysets Gravlampe skinner henover
Ligsvøb af urgamle slumrende Land;
Havet ei bundet af Dødslænker sover,
Kraftig det bryder sin Bølge mod Strand.

Havet er stolt, naar det egges til Harme,
Stormene slaa paa dets buklede Skjold!
Fnysende hæver det svulmende Arme
Høit imod Skyborges truende Vold!
Tænder end Lynilden Ege paa Jorden,
Splitter selv Bjergenes malmfaste Slot,
Havet dog ler kun af Lynild og Torden,
Samler sig Kræfter i Kamplegen blot.

Havet er herligt, og herlige Sønner
Stedse det fostred i kraftfulde Favn;
Hvergang dets Røst under Stormene drøner,
Voxer kun Modet hos Viking i Stavn.
Kjæmpehval leger paa skummende Fjelde,
Skyder sin Straale mod Himmelens Sky;
Søkongen rider sin Drage med Vælde,
Syngende flyver om Lande hans Ry.

Ruller ei Nordsøen end sine Vover
Trindt omkring Norriges fjeldbygte Kyst,
Blaagrønne, hvælvede Gravhøie over
Helte, som segned i Kampen med Lyst?
Suser ei Bølgen om Jarlernes Glavind
End over Dybet i Hjørunga-Vig?
Tordner ei Havet om Fiendernes Avind
Høit over Svolder og Trygvessons Lig?

Vugges jeg, Hav, paa dit fraadende Dække,
Stige de Kjæmper af sivdækket Grav,
Fridthjof og Alf paa den susende Snekke,
Sværde som Lynild og Aasyn som Hav;
Kveldsol er Blod paa de kløvede Skjolde,
Stormen er Krigsraab fra gyngende Val;
Maanen er Nornen, som fører de bolde,
Blegnende Kjæmper til Valhalla Sal.

Hisset jeg skuer de svømmende Borge
Gynge paa Bølgen med dødsvangre Last;
Vimpelen flagrer, og Løven fra Norge
Luer i Blod fra bevingede Mast.
Lyn er dens Blik, og dens Stemme er Torden,
Dødsbudet rider paa flammende Sky;
Tordenskjolds Thorsvogn omdrøner vort Norden,
Havfladen bæver, og Fienderne fly.

Svanvinget Søfugl ei mindre mig fryder,
Baaden, som slynges i Brændingens Fos;
Mod staar ved Roret og dristigen byder
Mægtige Kræfter i Dødskampen Trods.
Havet strør Liljer om Baaden og krandser
Nordmanna-Færd over Ginungagap,
Medens den flyvende Snekke hendandser,
Løber paa Bølgen med Stormen omkap.

Brus da om Norge dit stormende Kvæde,
Herlige Nordhav, du Kraftens Idol!
Syng os et Bjarkemaal, hvergang vi træde
Slagdands paa bølgende Tiljer om Pol!
Seierens funklende Solglands om Panden, 66
Fri staa hver Nordmand i Lofting og Stavn,
Fri som dit Megingjards Belte om Stranden
Vugges os Hæder og Rigdom i Havn!

60. Indledning. 66

Jeg indbyder dig nu, min unge Ven, til at følge mig paa en farligere og længere Reise, nemlig ud paa Havet. Her vil du blive bekjendt med et Stykke af vor vidtløftige Kyststrækning med dens mærkelige Fjeldformer, dens talløse Skjær og Øer, dens Hvaler og Sælhunde. — Men fremfor alt skal jeg vise dig dens store Rigdom af forskjellige Arter Søfugle; thi du ønsker jo især at lære at kjende det Liv, der rører sig i Dyreverdenen i Landets forskjellige Egne.

Den Kyststrækning af vort Fædreland, som især udmærker sig ved sin Fuglerigdom er Nordlandene, og vi ville derfor fornemmelig undersøge nogle Steder paa denne og dertil vælge den Aarstid, hvori Fuglene lægge sine Æg og udklække sine Unger.

I de første Dage gaar vor Reise, efterat vi ere komne ud fra Throndhjemsfjorden, langsmed en øde, sørgeligt udseende Kyst af skaldede, afrundede, graa og ensformige Fjelde. Vi finde dog allerede her nogen Afvexling. Mellem en Mængde store og smaa Øer, Holmer og Skjær styrer nemlig Dampskibet næsten hele Tiden sin Kurs snart gjennem trange, krogede Sund, snart over et friere eller mere aabent Farvand. Men ogsaa Øerne have langs hele denne Del af Kysten det samme skaldede, afrundede og ensformige Udseende som Fjeldene indenfor. Først, naar vi søndenfra ere komne et Stykke ind i Nordlandenes Amt, antager baade Kysten og Øerne mere afvexlende og ofte meget besynderlige Former, som det under Forbireisen ret vil more os at iagttage.

Men, endnu førend vi komme saa langt paa vor Reise, fængsles vor Opmærksomhed ved mange af Havets og Kystens Dyrearter, som vi ikke have seet paa vore Fjeld- og Skovvandringer. Mellem de mindre Skjær og Holmer længere borte fra Kysten træffe vi saaledes flere større og mindre Flokke af de store, smuktfarvede Ærstægger (Hannerne af Ederfuglen) dels flyvende forbi med sin tunge, ubekvemme Flugt, dels liggende paa Vandet, hvor de svømmende skynde sig afveien for Dampskibet. Paa Skjærene selv sidde forskjellige Arter Maager, nogle graaspraglede, nogle hvide, dels med sort, dels med

lysfarvet blaaagtig Ryg. Andre seile paa sine lange Vinger omkring i Luften og gjøre med sit hæse, skraalende eller gjøende Skrig et ganske forfærdeligt Spektakel. Et Stykke forud og tilvenstre se vi endelig paa et lidet, enligt liggende Skjær et helt Selskab af de store sorte Skarve eller Aalekraaker; deres lange, smale Halse og den opreiste Stilling, hvori de sidde, give dem i denne Afstand Udseende af store Flasker. Idet vi reise forbi, tage nogle af dem Flugten, andre styrte sig hovedkuls i Søen, medens de modigste blive siddende igjen paa Skjæret, hvor vi saaledes bekvemt kunne tage dem i Øiesyn.

61. Sildehvalen.

66

Paa Folden, — det aabne Havstykke udenfor Namdalen — møde vi en Samling af store, brede, skarptbyggede Fartøier, med lang opstaaende Forstavn og et eneste, uhyre 67
stort Raaseil. Det er de saakaldte Nordlandsjægter, der reise til Bergen med Rogn, Tran og Tørfisk. De gjøre aarlig to saadanne Reiser (første og andet Stevne) og føre hver Gang saa meget Fisk med, at de maa stable den et langt Stykke opover Masten. Nu ligge disse Fartøier næsten stille og rulle i Havdønningerne paa Folden; men, naar Vinden er stærk nok, kan du tro, de kunne bruge sig.

Hørte du den blæsende og stønnende Lyd der tilhøire af Dampskibet? Se dig om i den Retning, saa kanske du skal faa Øie paa en Skabning, som det vil glæde dig engang at have seet. Hør! der er det igjen, det store Havuhyre, som histhenne hæver sin mægtige Krop op over Havspeilet og med en stærkt pustende Lyd blæser en tyk Vandstraale høit iveiret. Det er den store Sildehval; den er næsten ligesaa lang som den bekjendte Grønlandshval, men langtfra ikke saa plump, hvorfor den ogsaa er meget livligere og voldsommere i sine Bevægelser. Se, der er den oppe igjen langt borte! Den er formodentlig bleven forskrækket for Dampskibet. Sildehvalen er almindelig langs Norges Kyster og sees ikke sjelden i Stim eller Flokke paa 30 til 50 Stykker udenfor de Havbugter og Fjorde, hvor Silden strømmer ind.

62. Mærkelige Fjeldformer. Græsklædte Fjelde.

67

Idet vi fare nordover gjennem Seilleden i Helgelands Fogderi, faa vi Øie paa et stort rundt Fjeld med et Hul midt i, der gaar tversigjennem Fjeldet. Efterhvert som vi komme nærmere, viser Hullet sig større, og man siger, at en Nordlandsjægt med Mast kan staa opreist i samme. Fjeldet, hvori det findes, ligger paa Øen Torgen og kaldes Torghatten formedelst dets Lighed med en rundpullet Hat.

En halv Snes Mile længere mod Nord fare vi langsmed den store Alstenø med dens 7 ligeformigt tilspidsede og i en regelmæssig Række staaende Fjeldtinder, hvis Høide over Havet skal være næsten 3000 Fod. De hæve sig saagodtsom medet strakt i Veiret og ere overalt paa disse Kanter bekjendte under Navn af de syv Søstre. — Men retnu bliver der snart ingen Mangel paa saadanne mærkelige Fjeldformer. Hist ude mod Havet øine vi over en Mængde lavere Skjær og Holmer i 2 til 3 Miles Frastand Lovunen og Trænen, tvende for sig selv beliggende Klippøer. Den første af disse stiger næsten lodret op af Havet til en Høide af maaske et Par tusinde Fod; Trænen, der er ligesaa høi, dukker op af Søen i Skikkelse af tre uhyre Sukkertoppe, som staa Side ved Side. Begge disse Klippøer

høre til de saakaldte Fuglekolonier eller Fugleøer (forskjellige fra Fugle- eller Ægværene). De omsværmes i millionvis af Alker, Lundefugle og Krykker.

Endnu maa jeg gjøre dig opmærksom paa den besynderligt dannede Hestmandø. Den har faaet sit Navn af den Lighed, den synes at have med en ridende Mand, iført en lang og vid Slængkappe, der falder jævnt ned over Hestens Ryg og Sider.

Fra nu af bestaar Kysten hele Veien nordover kun af steile, takkede og sønderrevne Fjelde af 2 til 3000 Fods Høide. En Særegenhed ved disse Fjelde er, at de om Sommeren 68
vise sig grønne og græsklædte overalt, hvor noget løs Jord har kunnet fæste sig paa deres bratte Sider. Dette vil især blive dig paafaldende i Lofoten, hvor Fjeldene trods sin Steilhed ofte ere grønne ligetil Toppen i henved et Par tusinde Fods Høide over Havet. Om Sommeren bidrager dette i høi Grad til at formilde det golde, afskrækkende og ugjæstmilde Udseende, som ellers hviler over disse Egne.

63. De nordlandske Handelssteder. Iser eller Niser. 68

Men selv paa en Aarstid, hvori Fjeldene mangle sin grønne Klædning, og Omgivelserne vise sig nøgne og ufrugtbare, træffer man dog ikke sjelden Steder med et venligere Udseende. Især maa man lægge Mærke til mange nordlandske Handelssteder med sin vakre Beliggenhed og med sine mange vel vedligeholdte og smukt malede Huse, sine Søboder og Baadnøster og sine Nordlandsjægter, der ligge seilfærdige hist og her paa Bugten. Dampskibet stopper oftere ved disse Steder, og man har saaledes Anledning til at fryde sit Øie ved den venlige Smaabirkeskov og de grønklædte, flade Marker, der tage sig saa godt ud mellem de i Nærheden truende nøgne, høie og steile Fjelde.

Ved Grøtø forlade vi vor hidtil styrede Kurs og dreie af mod Vest, for at gaa over Vestfjorden. Før vi komme rigtig ud i denne, træffe vi atter omkring Skjærene store Flokke af Ærstægger saavelsom mindre Selskaber af Skarve. Lidt længere ude faar du Øie paa nogle sorte Tingester, der ligesom Hjul synes at vælte sig rundt i Vandskorpen. De vise sig kun et Øieblik over Vandet; men det er ikke længe mellem hver Gang, de ere oppe. Hvis vi vare dem nærmere, vilde du for hver af dem, som kommer op, kunne høre en lignende snøftende Lyd som fra Sildehvalerne; kun er den meget svagere og kortvarigere. Virkelig høre ogsaa de underlige Skabninger til Hvalernes Familie, skjønt til den mindste, men hyppigst forekommende Art. De ere ikke mere end omtrent 2 Alen lange, men temmelig tykke og rige paa Spæk. De ere langs hele den norske Kyst almindelig bekjendte under Navn af Iser eller Niser.

Komne over Vestfjorden til Lofoten have vi nu kun nogle faa Timers Reise forbi Fiskeværene Balstad og Stamsund, til vi stoppe ved Henningsvær, hvor vi ville forlade Dampskibet. Henningsvær er et af de betydeligste Fiskevær i Lofoten. Det bestaar af en Samling af lave Smaaøer, der ligge strax udenfor den mægtige Fjeldtinde Vaagekallen, som danner Østvaagøens Sydspidse. Vi ro ind til Husene, hvor Eieren af Været eller Handelsmanden bor, gjennem et langt og ganske smalt Sund. Paa denne lille Tur omgives vi paa alle Kanter af en Mængde Søfugle, der ikke i mindste Maade lade sig forstyrre ved Baaden og dens Bevægelser, hvor nær den end kommer dem. Her ere vi, uden selv at vide af det, komne midt ind i et af de fredede Æg- og Dunvær, hvor Fuglene ganske tabe sin Skyhed, da ingen der gjør dem nogen Fortræd. I Følge med Væreieren ville vi gjøre en liden Udflugt, for at se os lidt nærmere om i Været. Vi begive os i denne Hensigt hen paa 69

et af de høieste Punkter, hvorfra vi kunne overse alle Holmerne. Hvilket overraskende Syn møder os ikke der! Holmerne kunne næsten ikke sees for alle de med Fisk tæt behængte Stilladser eller Fiskehjælde. Alene paa en enkelt Hjæld hænger der 5000 Fisk, to og to sammenbundne efter Halen, paa de lange Rækker eller „Raavedstænger," hvoraf Hjælden bestaar. Og her se vi mange hundrede saadanne fuldt behængte Hjælder. Paa disse hænges Lofottorsken for at vindtørres, strax den er fisket, og bliver hængende indtil midt i Juni, da den nedtages og fragtes i Jægterne som Tørfisk.

Det er nu saa øde og folketomt i Været; ikke et Menneske er at se paa nogen af Holmerne. Søfuglene ere de eneste levende Væsener, du bliver var, og deres larmende Skrig den eneste Lyd, der naar dit Øre. Hvor ganske anderledes er det ikke her i Fisketiden! — Alle disse mange Smaahuse eller „Rorboder," som du ser opførte, den ene ved Siden af den anden rundt omkring alle Strandene, ere da fulde af Mennesker, som her tilbringe det meste af den Tid, de ikke ere paa Søen. En saadan Rorbod indeholder just ikke mange Bekvemmeligheder, og det kan du ogsaa let tænke dig, naar du hører, at de fleste af dem ere bestemte til at huse to Baadmandskaber eller „Baadlag," altsaa 10 til 12 Mand. Du ønsker vel at gjøre dig en Forestilling om saa mange tusinde Menneskers daglige Tilholdssted under den kolde og barske Aarstid, i hvilken Lofotfiskeriet foregaar? Lader os altsaa gaa ind i nogle af dem her nærmest ved, og vi skulle se, at de alle ere indrettede omtrent paa samme Maade. Indgangsdøren er i den ene Ende af Rorboden; en Tvervæg deler denne i et forreste mindre og et bagerste større Rum; i dette sidste findes et lidet Vindu modsat Indgangsdøren. Det første af disse Rum tjener alene som en Forstue, i hvilken Fiskerne opbevare forskjellige af sine Fiskeredskaber og foretage alle de til Fiskeriet henhørende Arbeider, hvortil de der kunne faa Plads. Det andet Rum er deres Soveværelse og Spisestue; her opbevare de ogsaa sin Proviant, og her opholde de sig om Helligdagene og ellers, naar Veiret hindrer dem fra at reise ud paa Søen, hvilket undertiden kan hænde hele Uger ad Gangen. Sengestederne bestaa, som du ser, af meget brede Hylder eller Brikser, der strække sig i en sammenhængende Længde fra den ene Tvervæg til den anden, paa begge Sider af den smale Gang, som de lade tilovers mellem Vinduet og Døren til Forstuen. Midt i Gangen ligge nogle flade Stene, paa hvilke de koge sin Mad. De tjene saaledes istedetfor Skorsten. Røgen gaar op gjennem et Hul i Taget; dette kan dækkes med en Laage, for at holde Varmen i Rummet. Under Brikserne staa Niste- eller Madkisterne. Selve Brikserne, der tillige tjene istedetfor Borde og Bænke, ere ved Tverbrætter delte i Rum til to og to Mand, som ligge med Hovedet mod Væggen og med Fødderne mod den omtalte Gang. Deres Sengklæder bestaa af to Stykker Skindfelder, Renskind eller Ryer. Disse sidstnævnte ere meget tykke, uldne Tepper, hvoraf hver Mand kun har et Stykke, saaledes at, da to og to Mand stedse ligge sammen, den ene eier Overklædet og den anden Underklædet. Til at klæde af sig bliver der kun sjelden Anledning. Hele Ugen igjennem ligge de i den samme Dragt, hvori de drive sin 70
Haandtering. Denne medfører uundgaaelig Urenlighed, hvorom ogsaa hele Rorbodens fedtede eller tranbesmurte Udseende noksom vidner. Ikke sandt, — saadanne Vilkaar vilde du ikke gjerne dele med den stakkers Lofotfisker? Og dog! naar Fiskeriet blot slaar til, er der ikke en Mand blandt dem alle, som ikke er tilfreds med sin Rorbods usle Leilighed.

At Fiskeriet i Lofoten er en farlig Bedrift, vil enhver indrømme, der læser nedenstaaende Skildring af det frygtelige Uveir, som hjemsøgte Lofoten den 19de Februar 1849, og som Væreieren meddelte os saaledes.

64. Uveiret den 19de Februar 1849.

„Samtlige Baade vare, som sædvanlig, om Morgenen reiste tilhavs i næsten aldeles stille Veir. Men de vare ikke før komne ud til Sætterierne (den Havstrækning, hvor de udsætte sine Garn og Liner), førend der med et ryger op en Landvinds-Storm saa stærk, at det blev dem umuligt at vinde tilbage til Lofotlandet. Dette lykkedes kun de af Baadene, der havde den korteste Vei til sit Sæt, tilligemed enkelte, som endnu ikke vare komne ud til disse, og derfor skyndte sig at vende om, strax Stormen begyndte. Alle de andre Baade maatte lægge tilsøs „unna“ (d. e. med Veiret) og holde det gaaende hele Natten. De, som klarede sig, kom dels ind til Bodø, dels til Tromsø, dels til et eller andet af de mellemliggende Steder. Det var saa koldt om Natten, at mange frøs ihjel i Baadene. Og af disse var der saa faa, som kom sig til Land, at man regner, at der paa den Dag i det Hele taget gik 500 Baade med Mandskaber under i Lofoten. Alene i Buksnes Præstegjæld blev der paa denne ene Dag 30 Enker. Men det Frygteligste af det Hele var, hvad jeg selv var Vidne til her fra Bryggen. Mange Baade vare nemlig komne ind til Henningsvær som det nærmeste Sted. Men, uagtet de havde naaet helt herind i Sundet, der kun er nogle faa Baadslængder bredt, var Dragsuen saa stærk og Søen i saadant Oprør, at det ikke var muligt at lande. Jeg maatte da staa og se paa, hvorledes den ene Baad efter den anden knustes mod Klipperne, og Folkene ynkelig omkom, uden at det var muligt at redde dem. Der var nemlig saa mange Baade, at vi ikke kunde hjælpe dem alle, førend det for mange blev for sent. — Saa store Ulykker som denne høre ellers Gudskelov til Sjeldenhederne.“

65. Den norske Fisker.

Ondt ofte lider den Fiskermand,
Som ud maa fare, før Hanen galer,
Al Dagen plaske i kolde Vand,
Paa Hjem ei tænke, før Solen daler,
I vaade Trøie,
Snedriv i Øie —
O, sad I der, I guldklædte Høie!
I andet fandt.

Dog, snart gaar Dagen og alting let,
Naar Draatten ramler, og Lod ei
standser,
Og Kniv ei hviler paa Madding-Bræt,
Og Fisken op efterSnoren dandser;
Da spares Arme
At bankes varme;
Madkisten glemme de tomme
Tarme,
Som skrege før.

Saa mangt nu tænker den Fisker
paa,
Mangt med sig selv nu han monne
snakke;
I Aar skal Jorddrot mig lade staa,
I Aar ei kastes jeg ned for Bakke;
Det har ei Fare,
Nu faar jeg Vare,
I Aar skal Fogden min Gryde spare
For Skat og Told.

God Hustru oppe ser ud igjen
Det kvelder tidlig, og kold er
Stuen;
I Krogen sætter hun Rokken
hen,
I Asken rager, gjør Ild paa Gruen;
Tungt op fra Stranden
Ind stamper Manden,
Tre vaade Trøier, en efter anden,
Han slænger hen.

66. Rosser.

71

Den følgende Dags Morgen fare vi i en halvfemterums Baad eller „Skotkjeiping“ med 4 Mand i Skyds, gjennem Gimsøstrømmen, der adskiller Østvaagø fra Vestvaagø, og begive os ud til Ydersiden af Lofoten. Vinden er gunstig, men svag, og vi seile sagtelig ud mellem Øerne i Været.

Vi ere nu lige under Vaagekallen, som vi maa seile halvt omkring eller forbi, for at komme ind i Gimsøstrømmen. Men fra „Kallen“ kaster den ene stærke Rosse eller Kastevind sig ned efter den anden og piler i sorte Krusninger hen over Vandfladen. Mellem de enkelte Rosser er det næsten blikstille, saa at Baaden ganske taber sin Fart. Desto farligere ere de, naar de komme. Høvedsmanden sidder derfor med hele sin Opmærksomhed henvendt paa Rosserne, for øieblikkelig at kunne tage sine Forholdsregler efter deres forskjellige Retning og Styrke, idet han med den nordlandske Sømands Djervhed og beundringsværdige Skjønsomhed paa sligt aldrig sætter en Klo*) mere, end den enkelte Rosse netop kræver. Men Rosserne tiltage i Styrke og ryge nu henover Vandet. At sætte Klør forslaar ikke længer. „Tag ihop,“ raaber Høvedsmanden derfor, naar Rossen nærmer sig saaledes, og i et Nu er hele Seilet nede. Saasnart det første Stød af Rossen er over, heises atter en liden Lap, og nu gaar det igjen et Stykke med strygende Fart, saalænge Rossen varer.

67. Rok. Nordishavet.

71

Snart have vi Vaagekallen og med den Rosserne bag os, og Vinden blæser atter jevnt ud gjennem Sundet. Men, som den allerede er bleven betydelig stærkere, end da vi reiste ud, saa øger den fremdeles hurtig paa, og med korte Mellemrum sættes en Klo efter den 72
anden paa Baaden, idet Høvedsmanden for hver Gang med høi og klar Stemme kommanderer: „Drag Kloa og træd op i“ (nemlig i den næste Klo). Kun 3 Fjerdingsvei fra Henningsvær styre vi saaledes allerede med 3 Klør tilbords ind mellem en Samling af lave og tildels græsbevoxede Smaaøer, der tilhøre det nærliggende Handelssted Lyngvær og danne et af de bedste Ægvær i Lofoten. Saa morsomt det ogsaa kunde være for en Stund at gaa iland og se os lidt nærmere omkring paa Været, saa falder det dog ingen af os ind under den stærke Fart, som vi nu have, at tænke paa noget Ophold. Vi lade os derfor nøie med under Forbifarten at dele vor Opmærksomhed mellem den hurtige Seilads og den store Mængde Fugle, hvoraf vi paa alle Kanter se os omgivne, indtil vi atter ere komne ud af Været.

Bestandig tiltager Vinden i Styrke, og det begynder smaat at ryge af Bølgetoppene. Den fjerde Klo sættes, og Skydsfolkene trække sine Skindstakke over Hovedet. Nu blæser Stormen Toppen væk af Bølgerne, som derved atter udjævnes, og snart staar hele Søen som i en sammenhængende Røg. Det er nu bleven, hvad Nordlændingerne kalde „Rok- eller Sørok“ (d. e. Sørøg). Den femte og sidste Klo drages. For den øverste smale Strimmel af Seilet render Baaden, styret af en sikker Haand, med rasende Fart gjennem Vandet, som skummende og brusende kløver sig for dens høie og skarpe Stavn. — Med denne Seilads gjøre vi ikke Veien lang til Handelsstedet Gimsøsand ved Enden af Gimsøstrømmen. — Vi ere glade ved at kunne lande i god Behold, eftersom det i saadant Veir ikke er at tænke paa længere at fortsætte Reisen.

I Gimsøsand blive vi liggende veirfaste, indtil Stormen har lagt sig, og styre nu udenom Gimsøen og det fremspringende Forbjerg Kvalnæsaxelen til Handelsstedet Borgevær, der ligger paa en talrig Gruppe af Smaaøer udenfor Vestvaagø. — Da der ingen Skjær eller Øer findes mellem Gimsøsand og Borgevær, have vi under denne Reise paa et Stykke af 2 Mile hele Nordishavet staaende lige ind paa os. Det er første Gang du ser det umaadelige Hav ligge udbredt for dig i en saa vid Strækning, der omfatter mere end den halve Synskreds. Det er et Syn, som uimodstaaelig fængsler dig og opfylder dig med en paa en Gang opløftende og nedtrykkende Følelse, som du til samme Tid baade ønsker at fastholde og at kunne løsrive dig fra.

Det er dig næsten, som du var ene i hele den uendelige Verden. Og dette Indtryk forsvinder ikke, men bliver snarere forstærket ved Synet af en Sildehval, der tumler sig om paa den umaadelige Flade, snart nærmere ved, snart fjernere fra, indtil du endelig ser den dukke nogle Gange op langt ude mod Horisontens yderste Rand, for ikke mere at komme tilsyne.

Vi bruge 4 Timer paa Veien fra Gimsøsand til Borgevær; men, førend vi ere komne halvveis, begynde vi at føle Havets Ensformighed trættende og længes efter mere afvexlende Omgivelser. Vi ere derfor særdeles vel tilmode ved Synet af Borgeværets utallige Skjær og Smaaøer. Inden kort Tid have vi naaet Indløbet.

*) Nordlændingen minsker Seilet paa følgende Maade. Siderne af Seilet ere forsynede med 5 (paa de store Baade 6) Trækroge eller „Klør“ i forskjellig Høide. Naar Nordlændingen skal mindske

Seil, træder han nemlig Seilskjødet op i disse Kroge og drager derved Seilet kortere, idet han tillige fører det længer ned fra Mastetoppen. Dette kaldes at sætte Klo. Jo stærkere Vinden bliver, desto flere Klør sættes der, idet Skjødet trædes op i de høiere siddende Kroge, indtil der kun er et ganske kort Stykke af Seilet tilbage. Nordlandsbaaden fører kun et eneste stort firkantet Seil, Raaseil, og gjør formedelst sin Lethed og skarpe Bygning i Medvind en større Fart end alle andre Baade.

68. Kobber.

73

Vi ville, førend vi seile ind, se os omkring paa Veien mellem Skjærene. Det skulde være et besynderligt Træf, om jeg ikke her skulde kunne vise dig Hovedet af en eller anden svømmende Kobbe eller Sælhund. Du kjender jo allerede dette Dyr af dets Skind, som du oftere har seet anvendt til Betræk paa Kufferter, til Randsler o. s. v. Du ved vel ogsaa, at dette Dyrs Spæk benyttes paa samme Maade som Hvalens til at koge Tran af. — Der gives flere Arter af Kobber; men den almindelige er omtrent 2½ Alen lang. Ligesom de øvrige af Familien har den et Hoved, der ligner en Hunds, en trind eller rund Krop, der efterhaanden bliver smalere bagtil, korte Fødder med Svømmehinder, af hvilke de bagerste ere rettede bagud ved Enden af Kroppen ved Siden af den korte Hale. Kobbernes Legemsform danner en Overgang fra de øvrige Pattedyrs til Hvalernes fiskelignende Bygning og gjør den fortrinlig skikket til med Lethed at bevæge og ernære sig i Havet. Her opholder den sig ogsaa stadig, idet den kun til visse Tider af Dagen for en kortere Stund lægger sig op paa lave Skjær og Sandbanker, hvorfra den, strax den mærker mindste Fare, øieblikkelig kan styrte sig i Søen.

Men — se vi ikke der forud nogle af de Dyr, vi netop tale om? Nu! jeg vidste nok, at de ikke skulde være langt borte; thi i Borgevær pleier der ikke at være Mangel paa Kobber. Nu komme vi ud af Solstriben, saa vi tydelig kunne se dem. Det er de sorte glindsende Kroppe, som ligge paa Skjæret derborte. Der er sikkert 30 Stykker. Ser du Ungen, som nogle af dem have paa Ryggen? De ere allerede blevne skræmte og begynde at plumpe i Søen, den ene efter den anden. Se, hvor Vandspruten staar iveiret efter dem! Endnu ligge der nogle igjen lidt høiere oppe. De have kun ventet paa at faa Plads for de andre; thi nu vælte ogsaa disse sig nedover den glatte Tang. Nu skal du faa se, naar vi komme lidt nærmere, hvorledes den ene Kobbe efter den anden stikker Hovedet op af Vandet og bliver liggende en Stund saaledes, for at se efter Baaden. De fleste ville vise sig i Kjølvandet af denne. Der ere de allerede: en, to, fire ret bagud og der en tilhøire. Saa du den, som kom op neppe 20 Alen fra os og straks igjen dukkede under? — De lægge sig vist snart igjen op paa Skjæret, siden der ikke blev løsnet Skud paa dem.

Omsider have vi naaet frem til vort Bestemmelsessted og blive med nordlandsk Gjæstfrihed modtagne af den velstaaende Handelsmand, som jeg kjender fra tidligere Dage. Han er bekjendt som en udmærket Kobbeskytte, som foruden de almindelige Kobber ogsaa har skudt flere Haverter. Denne Slags Sælhund, som er meget sjelden ved vor Kyst, er 4 til 5 Alen lang, og af en tilsvarende Tykkelse. Alligevel har den intet at sige mod Hvalrossen, der enkelte Gange har vist sig ved Norges Kyster, men egentlig har sit Tilhold ved Spitsbergen. Dens Længde er 7 til 8 Alen.

73

69. Ægværet Ederfuglen.

Den næste Dag benytte vi det vakre Veir til at gjøre os bekjendt med Ægværet og dets vingede Beboere. Øen, hvorpaa Handelsstedet ligger, er den største i Været, flad og 74
myrlændt med enkelte smaa Bjergnabber hist og her. Dog blive disse paa den fra Husene længst bortliggende Del af Øen mere sammenhængende. Paa et enkelt Punkt hæve de sig saa høit, at man har en bekvem Udsigt over hele Været. Allerede nærmest omkring Husene træffe vi mange af de graabrune Ederhunner. De ligge paa sine 4—5 olivengrønne Æg i sine Reder, fyldte med den kostbare Ederdun. Redet er, ligesom de fleste andre Søfugles, kun en simpel Fordybning i Marken, oftest mellem Stene eller smaa Ujævnheder i Grunden, saa at de mindre let falde i Øinene. — I Almindelighed blive vi ikke Fuglene var, før med det samme vi ere komne dem paa nogle faa Skridt nær. Da først reise de sig af Redet, spadsere med sin klodsede, vraltende Gang ganske langsomt et kort Stykke bort og blive derpaa staaende, for at se paa os, indtil vi ere gaaede forbi.

Vor Vært kjender temmelig nøie alle de Ederhunner, der opholde sig nærmest omkring hans Bolig. Han viser os flere af dem; de ere saa tamme, at de, naar vi gaa lidt forsigtig tilværks, lade sig klappe af os paa Ryggen, medens de ligge paa Redet.

Ederfuglens Kjød er tranet og følgelig mindre tjenligt til Menneskeføde. Langt værdifuldere er derimod dens bløde, elastiske Dun, som den aarlig plukker af sig i Mængde, for dermed at udfylde sit Rede. Naar Ungerne ere udklækkede, samles Dunen og renses for den Urenlighed, som findes i den. Da Ederfuglen snart i stort Antal samler sig hen til de Steder, hvor den fredes, er det nylig ved Lov bleven forbudt at skyde eller paa anden Maade dræbe den nordenfor Namsos. Ederfuglen er almindelig langs hele den norske Kyst, og, dersom den blev fredet, vilde den snart overalt blive ligesaa spag og tam som i Nordland.

70. Søfuglen. 74

En Vildand svømmer stille
Ved Øens høie Kyst;
De klare Bølger spille
Omkring dens rene Bryst.

En Jæger gaar og bøier
Sig i den steile Ur
Og skyder saa for Løier
Det smukke Kreatur.

Og Fuglen kan ei drage
Til Redens lune Skjød,
Og Fuglen vil ei klage
Sin Smerte og sin Nød.

Og derfor taus den dukker
Dybt i den mørke Fjord,
Og Bølgen kold sig lukker
Og sletter ud dens Spor.

I Søens dybe Grunde
Gror Tangen bred og frisk;
Derunder vil den blunde,
Der bor den stumme Fisk.

71. Spoverne.

74

Over Gaardens Marker, tage vi Veien henimod en stor Torvmyr, hvor der, efter vor Ledsagers Sigende, er en Mængde Fugle. Vi kunne ogsaa allerede høre deres larmende Skrig, uden at det er os muligt, i dette Virvar af Stemmer, at skjelne mellem de enkelte 75
Arter. Endnu førend vi ere komne ud paa Myren, henledes vor Opmærksomhed paa en høitklingende, langtudtrukken Lyd. Den kommer fra en temmelig stor Fugl, der styrer lige mod os. Pludselig bøier den af og flyver rundt om os, først i videre og derpaa i snevrere Kredse, idet den uophørlig vedbliver at udstøde sit klartonende Skrig. Efter saaledes at have fulgt os et langt Stykke, sætter den sig endelig ned paa Myren i Nærheden af sin Mage, som med hurtige Skridt løber henover Tuerne. De ere ikke længer borte, end at vi godt kunne tage dem i Øiesyn. Farven er over det Hele lys graaspraglet, kun noget mørkere paa Ryggen. De synes at være næsten saa store som en Orfugl, men ere høibenede, have en lang smal Hals og et bueformigt krummet Neb af henved et Kvarters Længde. De vise sig saaledes ved første Øiekast at henhøre til Sumpfuglene.

Under vor Vandring omkring paa Myren træffe vi foruden flere af denne Sort Fugle ogsaa nogle, der ganske ligne dem baade i Lyd, Fagter og Udseende, kun at de ere betydelig mindre og lidt mørkere af Farve. Hvergang vi nærme os et Par af dem, komme de os imøde og flyve omkring os paa samme Maade som de, vi først traf. Begge disse Fuglearter kaldes Spover eller Graaspover, den største Storspoven, den anden Smaaspoven. Udenfor Klækketiden ere de meget sky og vanskelige at komme paa Skud. De lægge 4 olivengraa, brunflækkede Æg, hvis Farvers Lighed med Jordbunden gjør dem vanskelige at finde.

Alt som vi skride frem paa Myren, der begynder at hvidne af de i Mængde udsprungne Multebærblomster, opdage vi flere Fugle. Se! hist træffe vi et Par af vore tidligere Bekjendte fra Høifjeldet — Heiloerne eller Fjeldtiterne, der i det nordlige Norge ogsaa forplante sig paa Myrene ved Søkysten.

72. Tyvjoen. Dalrypen.

75

„Jō — jō!“ Der høre vi det iltre Skrig af Tyvjoen, en Fugl, der altid findes paa Myrene ved Søkysten. Den er af Størrelse og Bygning som Smaamaagerne, men har en større og skarpere Krog paa Nebbet og to lange Styrefjer i Halen, saa at den er istand til at gjøre de hurtigste Volter og Vendinger. Dette, vil du ogsaa se, er nødvendigt, naar du betænker

den Maade, hvorpaa denne Fugl søger sin Næring. Tyvjoen fanger nemlig aldrig noget selv, men lever af at frarive Maagerne og Ternerne, hvad disse først have fisket op af Havet. Den jager da omkring med disse og hugger dem med sit skarpe Neb eller med Kløerne, indtil de nødes til at slippe sit Bytte. Tyvjoen er da behændig nok til stedse at snappe det i Faldet.

Se! der styre to Stykker, ligesom besatte af Arrighed, med sine besynderlige Fagter og lette Flugt lige mod os. Den ene er sortebrun over det Hele, den anden kun paa Overkroppen, medens Underkroppen er ganske hvid. Lad, som om du ikke mærker dem, og vend dig ikke om, for at se efter dem, naar de fare os forbi, men gaa ret frem, helst i en ludende Stilling. — Nu! jeg vidste nok, at du vilde blive halv forskrækket. Thi ikke sandt? Det kom dig uventet at faa en Dask i Hovedet af en forbisusende Fugls Vinge. Men 76
saa dristig og nærgaaende er Tyvjoen bestandig, naar man kommer i Nærheden af dens Rede; den passer sit Snit, naar den tror sig ubemærket, til med Pilens Fart bagfra at flyve saa tæt forbi, at den idetsamme kan give en en Ørefigen med Vingespidsen, som rigtignok stedse kun træffer Hatten.

Se der! Atter et Par gamle Bekjendte fra Fjeldet — en Dalrypehan med sin Hun, der med et svagtlydende „gak — gak — gak“ springer op næsten lige ved vore Fødder. Med hængende Vinger og ynkelige Gebærder løbe de frem og tilbage mellem Tuerne tæt foran os, for saaledes at narre os efter sig bort fra sin Rede. Du ventede ikke — siger du — at finde Ryper saa lavt nede ved Søkysten. Deri har du ogsaa Ret, hvad den sydlige Del af Landet angaar. Men allerede fra Throndhjemsfjorden af er Dalrypen en ganske almindelig Fugl paa alle lavere og myrlændte Øer, især hvor disse ere bevoxede med smaat Krat af Dvergbirk, Vidjer eller den almindelige Birk. Selv paa den lille Ø, hvor vi nu ere, ville vi paa en vakker Høstdag kunne gjøre en ligesaa god Rypejagt som paa vore Høifjelde.

73. Den lille Graamaage. Graagaasen. Et Skarvebjerg. 76

Lige siden vi kom ud paa Myren, have vi havt nok at gjøre med at betragte saadanne Fuglearter, som ikke tidligere ere komne os for Øie. Vi have saaledes ikke havt Tid til at agte paa alle de Maager, som med sit hæst pibende Skrig have svævet rundt omkring os. Men, da vi nu nærme os deres Klækkepladse, er Mængden af dem saa stor og deres Skrig saa støiende, at de for en kort Stund tiltvinge sig vor udelte Opmærksomhed. Myren er her paa en vid Strækning hvidprikket af siddende Maager, og ligesaa mange svæve over vore Hoveder. De, vi nu se, høre til samme Art, nemlig den lille Graamaage eller Seingen (Se-ingen). Dette er den almindeligste af vore Maagearter. I Redet ligger, som du ser, 3, undertiden 4 graagrønne Æg, med mørkere graaagtige og sortebrune uregelmæssige Flækker. Saavel disse som de øvrige Maagearters Æg ere gode at spise; man indsamler derfor en Mængde i Ægværene, idet hvert Rede beskattes to Gange. Dog lader man altid et Æg blive tilbage, da Fuglene ellers ikke vilde værpe paany.

I Sværmen af de flyvende Maager opdage vi 3 eller 4 Tyvjoer, der passe godt paa, hvergang en Maage kommer tilbage fra Søen med Halsen fuld af Sild eller anden Smaafisk. Øieblikkelig gjøre de Jagt paa den, for at snappe bort en Del af Byttet. Se! nu farer den ene Tyvjo hen under Maagen og kaster sig i Luften pludselig om paa Ryggen med opadstrakte Klør. I denne besynderlige Stilling hugger den til Maagen, som

forskrækket over det uventede Angreb nedenfra, lader en Sild falde. Røveren er allerede i Begreb med at fare efter den. Men en anden Tyvjo kommer den i Forkjøbet i en Haandevending og snapper Silden bort lige for Øinene af den første, længe førend den er falden til Jorden.

Mellem alle de øvrige Fuglestemmer have vi ogsaa flere Gange hørt det velbekjendte 77
varslende Skrig, hvormed Gaasen pleier at udtrykke sin Urolighed og advare sine Kamerater, naar den tror, at der er noget paafærde. Vi se her den vilde Graagaas, hvorfra vore tamme Gjæs nedstamme. Henimod den fjernere Del af Øen se vi hist og her nogle af disse sky Fugle, fordetmeste siddende oppe paa Rabberne, hvor de med oprakt Hals opmærksomt følge enhver af vore Bevægelser. Vi komme dem aldrig nærmere end et Par hundrede Skridt, førend de med høit Skrig tage til Vingerne og narre andre af sine Kammerater med sig.

Efter adskillige Omveie nærme vi os endelig Øens Yderside, hvor vor Ledsager ønsker at vise os et Skarvebjerg. Dette bestaar af en nøgen, 30 til 40 Fod høi, Klippe, der med en jævn og glat Overflade stikker sig som en liden Halvø ud i Havet. Her se vi da en Mængde Skarve, baade af den mindre Art, der kaldes Smaaskarv eller Topskarv, og af den større, der gaar under Navn af Storskarven eller Kvitlaaringsskarven, fordi den har en hvid Flæk paa Laaret. Denne er næsten saa stor som en Gaas, Topskarven derimod kun som en almindelig And.

Skarvene klække altid i større Selskaber. Blot paa denne lille Klippe se vi sikkert et tusinde Stykker. De sidde saa tæt sammen, at de med sine Kroppe ganske dække Bjerget. Nu først begynde de at tage Flugten; men vi ere dog allerede komne dem nær nok til at se, at de have et besynderligt Gammelmandsansigt, et langt, gult Neb med en stærk Krog i Enden; en nøgen gul Hud omgiver Roden af Nebbet og strækker sig indtil henunder Øiet; de faar herved et meget gridsk og hæsligt Udtryk.

De ere vore graadigste Søfugle og sluge ofte saa store Fiske, at vi knapt kunne forstaa, hvorledes de kunne faa dem ned. Men efter et saadant Maaltid blive de ofte saa ubekvemme til Flugt, at de ikke kunne hæve sig fra Jorden.

74. Udsigt fra Borgøvær. 77

Paa Tilbageveien til Handelsstedet fører vor Ledsager os op paa det høieste Punkt, for at vi kunne overse hele Været. Den lille Stenhytte, du ser her opført, er Vagthuset, hvori der under Æggetiden ligger Folk om Natten, for at passe Været mod Tyve, som ellers gjerne pleie at indfinde sig, for at stjæle Æg og Dun.

Hvilken herlig Udsigt fra dette Sted! Hvad forslaar vel nogen af de Samlinger af Skjær og Øer, som vi bemærkede paa vor Tur med Dampskibet, mod alle dem, som herfra paa en Gang ligge udbredte for vort Blik! Det er en fuldkommen Labyrint, hvori vort Øie forvilder sig, hvad enten det fæster sig paa Skjærene og Holmerne eller paa det tætte Net af bugtede, blaa og sølvglindsende Striber og Baand, hvormed Havet overalt trænger sig ind mellem dem. — Mangfoldige af de Skjær, vi se, rage kun ved lavt Vande op over Havfladen. Men foruden disse gives der formedelst Havbundens Ujævnhed ligesaa mange 78
blinde Skjær eller Boer, der aldrig komme tilsyne, men paa hvilke Havet i stormfuldt Veir bryder sig med voldsom Kraft, og det, om de ogsaa ligge flere Favne dybt. Saa svage Dønningerne end for Øieblikket ere, brækker det dog ogsaa nu paa mange af de yderste

Skjær og Boer. Fra flere af disse kastes endog af og til en tungere rullende Bølge med et dumpt, Torden lignende Slag. „Forresten er det sjeldent," bemærker vor Ledsager, „at det er saa roligt som nu i Borgevær. Nei! da skulde I staa her i en Storm af Nordvesten og se paa, hvorledes Havet raser. Da er der kun Braat i Braat saa høie, ja høiere end de høieste Huse, og dertil en Buldren og Bragen, som om Jorden skulde revne."

75. Svartbagen og Graamaagen. Teisten. 78

Om Eftermiddagen ro vi ud mellem Holmene i den øvrige Del af Været.

Vi lægge først Mærke til den Mængde Stormaager, som holde til paa alle de høiere og mere afrundede Holmer, hvor der findes noget Mos eller Græs til deres Reder. Svartbagen med sin sorte eller mørkt skiferfarvede Ryg er den største og vakreste. Lidt lavere nede paa den samme Holme sidde nogle Graamaager, der ere lidt mindre end Svartbagen og have ligesom Seingen blaagraa Ryg.

I hvert af Rederne ligge 3 Æg, der ligne Smaamaagens, men ere større.

Rundt omkring os blive vi var flere af de smaa vevre Teister, som vi saa ofte bemærkede fra Dampskibet; de synes næsten at trives bedre under end over Vandet. Thi de ere kun et Øieblik oppe, mellem hvergang de dukke, medens de derimod ofte forblive lange Stunder under Vandet, hvor de ligesom Lommen og Alkerne svømme omkring baade med Fødder og Vinger. Endel sætte sig netop nu ud paa Odden; de fløielssorte opretsiddende Fugle tage sig godt ud paa de graasorte Stene.

– Vi ro hen til et Par Teistereder. Vi maa tilstaa, at vor Vært havde Ret, da han fortalte os, at disse Søfugleæg ere de smukkeste af alle. De ere himmelblaa, med store og smaa uregelmæssige Spætter og ligge 2 eller 3 sammen i de skjulteste Huller i smaa Stenure, saa nær Søen som muligt.

76. Ternen. Kjelden. 78

Vi fortsætte vor Baadfart og komme snart til en Holme, som et talrigt Selskab af Terner udelukkende har taget i Besiddelse for sig alene. Disse nette, smaa, letflyvende Fugle ere kun halvt saa store som de mindste af Maagerne, til hvis Familie de nærmest høre. De have meget lange og spidse Vinger og en dybt kløftet Hale, hvilket giver dem nogen Lighed med Svalerne. Deres Farve er hvid, med lys blaaagtig Ryg, sort Kalot, høirøde Fødder. De have rødt Neb, der er spidst i Enden og ikke ligesom Maagernes forsynet med en Krog. Deres Skrig, som de idelig lade høre under sin lette, hoppende Flugt, lyder som „kriæh, kriæh" og er ganske behageligt.

Vi maa nu skynde os at ro hen til en liden Holme ret forud, for at tage i nærmere Øiesyn en Fugl, som vi hidindtil kun have seet fra længere Hold. Det er Kjælden, jeg mener. 79
— Ser du, hvor dens sorte og hvide Krop ligner Skjærens?

Nu kan du tydelig se dens lange røde Neb og de høie teglstensrøde Fødder. — Den røber megen Uro og Forbitrelse over, at vi ville lande og maaske forstyrre dens Rede.

Kjælden er en af vore almindeligste Strandfugle, der overalt baade lader sig se og høre. Den er noget mindre end en Kraake og hører ligesom Spoverne og Heiloen til Sumpfuglenes Orden, der søge sin Næring paa sumpige eller fugtige Steder, i Stranden

og paa Myrer. Alle de andre Fugle, vi have truffet, ere derimod Svømmefugle. Disse nære sig paa Søen, idet de dels dukke under efter Føden, dels sværve, som Maagerne og Ternerne, paa deres lange Vinger omkring i Luften og speide efter Smaafisk i Vandskorpen, hvilke de gribe ved fra Høiden at styrte sig ned efter dem.

Da der kun er et kort Stykke tilbage til de yderste Skjær i Været, reise vi ogsaa derhen. Her træffe vi ikke saa ganske faa af de stadselige Ærstægger.

Disse forlade nemlig, saasnart Hunnen har værpet, de indre Øer og Holmer og drage længere tilsøs. I store Selskaber tilbringe de hele den egentlige Sommer ved de yderste Havskjær. Med sin hvide Ryg, sorte Underliv, svovlgule Bryst, fløielssorte Kalot og lysegrønne Kinder er Ærstæggen en af de smukkest farvede Fugle i vort Land.

77. Fuglebjergene og deres fornemste Beboere.

79

Vor Reise er nu tilende. Inden vi skilles ad, maa jeg fortælle dig lidt om de store saakaldte Fuglebjerge eller Fuglekolonier, som jeg ombord i Dampskibet omtalte i Forbigaaende. Det vil sikkert more dig at høre lidt nærmere herom, da vi med det samme kunne stifte Bekjendtskab med et Par endnu ikke omtalte Fuglearter. — Du erindrer vist, at jeg undertiden har gjort dig opmærksom paa nogle høie, bratte Klipper, der laa for sig selv ude i Havet. Det var Fuglebjerge, hvoraf der i det nordlige Norge ei gives saa faa. Ialmindelighed ere de lodrette, reise sig lige op af Havet og ere mange Steder ubestigelige. Disse Klipper ere godt skikkede til Rugepladse eller Klækkesteder for en saadan Fuglemængde som den, der opholder sig paa samme. Thi snart ere de forsynede med mange smaa fremspringende Afsatser, der som oftest netop ere store nok til, at et Fuglepar kan holde sig paa samme; snart have de hist og her nogle større Flader eller mindre bratte Skraaninger, som ere bedækkede med et dybere Lag af græsbevoxet Jord.

De Fuglearter, som forplante sig paa Fuglebjergene, ere:

Krykken eller den tretaaede Maage, der baade i Farve og Størrelse ganske ligner Seingmaagen, fra hvilken den især adskiller sig ved Mangel af Bagtaa; videre:

Lomvien eller den spidsnebbede Alke, den brednebbede eller den egentlige Alke og endelig:

Lunden eller Lundefuglen, ogsaa en Alkeart. — Alle 3 Arter ere af Størrelse som
smaa Ænder, Lunden lidt mindre end de to andre. De ere sorte paa Overkroppen, med hvid 80
Underkrop. Lomvien har et smalt og spidst Neb, de to andre derimod et bredt eller høit, men fra Siden sammentrykt Neb, hvilket de bruge til at grave Huller i Jorden med. Isærdeleshed er denne Skikkelse af Nebbet stærkt udviklet hos Lunden, idet dens Neb er ligesaa høit som hele Hovedet og derhos forsynet med blaa og røde Tverfurer, hvilket giver denne Fugl et høist besynderligt Udseende.

De fire ovennævnte Fuglearter bebo i Klækketiden eller noget længere, nemlig fra April til September, Fuglebjergene i Skarer, om hvis Talløshed kun den, der har seet dem, kan gjøre sig noget Begreb. Et enkelt Fuglebjerg har ofte flere Millioner Fugle. Om Dagen, naar de ere ude, sidde de overalt omkring paa Bjerget, som paa Grund heraf synes fra øverst til nederst oversaaet med talløse hvide Prikker. Eller ogsaa flyve de omkring i saa tætte Masser, at de skygge for Solen som et Slør og i en liden Frastand vise sig som den tykkeste Myggesværm. Naar man har besteget et saadant Fuglebjerg og

saaledes befinder sig midt i Sværmen, høres Lyden af de flyvende Fugles Vinger som en jævnt susende Stormvind.

Af de ovenfor nævnte Beboere af Fuglebjergene lægge Krykkerne sin Rede paa de smaa Afsatser af Fjeldsidernes lodrette og utilgjængelige Dele, Lomvierne snart paa disse Afsatser, snart ligesom Teisten i Hullerne i Stenuren. De tvende brednebbede Alkearter grave derimod med sine dertil skikkede Neb fra 1 til 3 Alen lange, vandrette Gange under Græstørven paa de dermed bedækkede Steder af Fuglebjerget og lægge sine Æg inderst i Bunden af disse Gange eller Huller. Derfra tage Eierne af Fuglebjergene dem ud med en Træske, der er fastgjort til Enden af en lang Kjep. Fuglene selv, som saltes og benyttes til Vinterføde, pleier man at hente ud af deres Huller ved Hjælp af dertil afrettede, smaa, kortbenede Hunde. Paa nogle Steder lader man sig ogsaa med Livsfare i Touge heise nedover de lodrette Fjeldvægge for at bemægtige sig de Fugle og Æg, som man ikke paa anden Maade kan komme til.

Ved ethvert Fuglebjerg opholde sig gjerne flere Par af den sorte Havørn, der ogsaa ellers er en temmelig almindelig Fugl langs vore Kyster. Ved Fuglekolonierne kan denne store Røver fraadse, saameget den vil, i de talløse Myriader af værgeløse Skabninger; paa andre Steder, hvor der er mindre rig Anledning til Bytte, ser man sjeldent mere end et enkelt Par ad Gangen.

78. En Hilsen hjem.

80

Mens Bjelder og lokkende Lur
End klinge i mit Øre,
Og Fjeldfossens dæmpede Dur
Jeg kan fra det Fjerne høre;
Jeg bærer en Hilsen frem
Fra hvert et fagert Syn;

Thi Liernes Susning og Bræernes
Lyn
De bade mig hilse hjem.

Jeg vandrede Renernes Vei
Over styrtende, steile Urer,
Hvor den vilde, graabrune Hei 81
Fjernt stænges af Jøklens Konturer.
Men etsteds hørte jeg godt
I det øde, tause Fjeld
Fra Bjergvæggen over et grønnende Hæld
Baade Langleg og Mundharpeslaat.

Jeg gik i den saftgrønne Dal
Mellem duftende Birkelier,
Hvor Bjergelven bugter sig sval
Og kjølte min Vandrings Stier.
Mer frisk end Bladenes Duft
I de svaiende Birkers Lund
Steg Stevet fra Pigens blomstrende
Mund
I den krydrede Sommerluft.

Jeg gled paa den gyngende Baad
I de trange, lukkede Fjorde,
Hvor Løvranken dugger vaad
Af Fossens skumhvide Borde.
Hvor Bræen blinkende hang
Og trued den grønne Væg,
Fortalte min Karl, at St. Olafs Eg
Har sat Skjelne, mens Præsten
sang.

Og alt, hvad jeg hørte og saa,
Har talt med en kjærlig Stemme
Og bød mig, da jeg maatte gaa,
At hilse eder derhjemme.
Jeg bringer det kaldende Bud
Fra vor rige Fjeldnatur:
Til Vaaren klæder sig Klippens
Mur
Paany i sit blommede Skrud.

TREDIE AFDELING. VERDEN.

OM MENNESKET.

79. Om Menneskets Forhold til den øvrige Skabning.

81 Ligeoverfor mange af Jordens øvrige Skabninger synes Mennesket at være et svagt Væsen; men dog har det overalt vidst at vinde og beholde det Herredømme over disse, som Gud har tilsagt det. Ofte er dette Herredømme vundet ved Kamp og Strid, dog endnu oftere ved kjærlig Behandling; men i ethvert Tilfælde ved at benytte sig af Fornuften, den aandelige Guddomsgave, som uendelig overgaar enhver legemlig. Da det altsaa er Menneskets høiere aandelige Gaver og den Maade, hvorpaa det har nyttet disse, som ikke alene har forskaffet det Herredømmet over dets Medskabninger, men ogsaa lært det at benytte Naturkræfterne og de livløse Naturlegemer til sin Nytte, saa vil en Skildring af Menneskets Forhold til den øvrige Skabning blive en Fortælling om, hvorledes det har brugt sin Forstand til at vinde det Herredømme over Naturen, som det nu besidder. Efter det større eller mindre Omfang af dette Herredømme kan man bedømme de forskjellige Menneskesamfunds Fornuft, Dygtighed og Arbeidsomhed; thi Guds Ord til Adam: „I dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød," gjaldt ikke alene det første Menneskepar, men ogsaa alle deres Efterkommere.

82 Uagtet det i den hellige Skrift ikke udtrykkelig siges, maa man dog antage, at Adam selv begyndte at dyrke forskjellige Vækster, som kunde tjene ham og hans Familie til Næring, og at han fangede og tæmmede Dyr, hvis Kjød og Melk var velsmagende; thi om hans to ældste Sønner siges der, at den ene dyrkede Jorden, og den anden drev Kvægavl. At han ved Hjælp af de Vaaben, som han selv forfærdigede, bekjæmpede Vilddyrene, tør man vistnok anse for afgjort. Menneskets første Vaaben var ganske vist af Sten og Træ; og det varede længe, førend de lærte at udsmelte og forarbeide Metaller, først Bronce og siden Jern, til dette Brug; ja man finder endnu Folkestammer, som alene have Sten- eller Trævaaben. En god Hjælper i Kampen mod Vilddyrene skaffede de sig i den modige og vagtsomme Hund.

At de første Mennesker lærte at kjende Ilden og at vedligeholde og anvende den til at opvarme sine Legemer og til Stegning og Kogning, er vel ligesaa utvivlsomt; thi Ilden opstaar paa saa mange Maader, baade ved Lynild, Udbrud fra Jordens Indre, haarde Legemers Rivning og Gnidning mod hinanden og ved brændbare Legemers Selvantændning, at det vist ikke varede længe, førend de fik se dens lysende Flamme og lærte dens Egenskaber at kjende. Mange Dyr synes godt om den fra Ilden udstraalende

Varme, f. Ex. Aberne; men alene Mennesket har havt Forstand nok til ikke alene at vedligeholde den, ved at give den ny Næring, men endog til at skaffe sig ny Ild, naar den var slukket.

Da Mennesket var bleven Mester over Ilden, blev denne Naturkraft dets vigtigste Tjener, og det kunde nu udbrede sig til de Dele af Jorden, hvor det foruden den ikke vilde have udholdt Vinterens Kulde. Ved Ildens Hjælp udsmeltede Menneskene Metallerne af Ertserne og skaffede sig baade Vaaben og Værktøi, der langt overgik dem, som de havde forarbeidet af Sten, Ben eller Træ.

Men selv uden Metalvaaben har Mennesket overalt, hvor det er kommet hen, ved sin Eftertanke og Kløgt skaffet sig Midler til at overvinde Dyrene, selv om disse vare hundrede Gange stærkere. Grønlændingen i sin lette Baad, som han møisommelig har forfærdiget af Hvalben og Sælhundeskind, sammensyet med Traad af Rensdyrets Sener ved Hjælp af en Bennaal istedetfor en af Staal, væbnet med Harpunen af Ben, med en Harpunline af Hvalroshud, fæstet til en vandtæt, oppustet Sæk af Sælhundskind, angriber uforsagt Jordens største Skabning, den uhyre Hval, og gaar som Seierherre ud af denne mærkelige Kamp mellem den dyriske Styrke og den menneskelige Forstand.

De høist uvidende og elendige Buskmænd, der bo i Sydafrika, overvinde dog Jordens frygteligste Rovdyr, Løven, med sine Pile, som de have fundet paa at forgifte, saa at et ubetydeligt Saar dræber denne Dyrenes Konge. Der gives endnu mange Folkestammer, som næsten alene leve af de Dyrs Kjød, som de fælde eller fange. For Grønlændingerne er dette nødvendigt, da deres Land ikke frembringer spiselige Vexter; men for de Folkestammer, som boede sydligere i de frugtbare Egne af Nordamerika, som nu for største Delen ere indtagne og opdyrkede af europæiske Folkeslag, var ogsaa, uagtet Nøden ikke tvang dem dertil, Jagt og Fiskeri Hovednæring. Da de ikke havde tæmmet andre[83] Dyr end Hunden og næsten bestandig maatte vandre omkring, for at finde de Dyr, hvoraf de levede, blev deres Liv et sandt Rovdyrliv, og deres Sind blodtørstigt og grusomt. De forskjellige Stammer kom ofte i Strid med hverandre, naar det ene Jagtparti kom ind og fældte Dyr paa et Sted, som et andet ansaa for sin Jagtgrund. Disse Krige førtes og føres endnu med den største Grusomhed og Lumskhed. Norske Udvandrere, som have bosat sig i Nærheden af de Landstrækninger, hvori Indianerne endnu opholde sig, ere nylig blevne overfaldne af disse grumme Fiender, som hverken have skaanet Kvinder eller Børn. Disse bestandige Krige, i Forbindelse med Drikfældighed, Sygdomme og Hunger, har formindsket Indianernes Antal, saa at mange Stammer, som for hundrede Aar siden vare temmelig mægtige, nu ere ganske udryddede. Saaledes er det gaaet og vil det gaa alle de Menneskesamfund, som vil benytte sit Herredømme over Naturen til kun at myrde og ødelægge.

De Mennesker, som bosatte sig ved Havets fiskerige Kyster, fandt snart paa at fange Havets Beboere paa mange forskjellige Maader, som vidne om deres Opmærksomhed og Eftertanke. De lærte sig til at danne Baade, hvormed de kunde fare ud paa Søen. Af seige Plantetrevler tvandt de Snører, hvortil de fæstede Kroge af Ben, haardt Træ, Sten eller Muslingskaller, førend de fandt paa at bruge det let haandterlige Jern. Paa Krogene fæstede de Lokkemad for de slugne Fiske og trak dem paa denne Maade op fra Dybet. Endnu rigeligere blev deres Fangst, da de fandt paa at binde Garn og Vad eller Nøter. For Kystboerne blev saaledes Fiskeri Hovednæringsvei. Da Fiskenes Frugtbarhed er saa overordentlig stor, kunde det, som Menneskene fangede, ikke mærkelig formindske Fiskemængden, og de behøvede ikke at stryge saaledes omkring efter Bytte som Jægerne.

De kunde derfor ved de gode Fiskepladse tage stadigt Ophold og indrette sig bedre Boliger end hine. De kunde leve et mere fredeligt og roligt Liv og vare ikke saa ofte udsatte for Hunger. Ved bestandig at færdes paa Søen, bleve de dygtige Sømænd, og, da de lidt efter lidt lærte at bygge større Fartøier og forsyne dem med Ror og Seil, vovede de sig længere og længere ud paa Havet og fandt nye Lande, som endnu ikke vare beboede af Mennesker.

80. De forskjellige Menneskeracer.

83

Paa denne Maade udbredte Menneskeslægten sig allerede saa tidlig, at vi derom ikke have nogen Besked, over næsten alle Jordens Lande og Øer; men, da de indvandrede Familier fandt Livsophold, hvor de kom hen, og ikke reiste tilbage, glemte deres Efterkommere efterhaanden Fædrenes Fortællinger, om hvorledes de vare komne til sit nuværende Opholdssted. Da disse vidt adspredte Familier formerede sig, men levede under meget forskjellige Forhold med Hensyn til Klima (Veirlag) og Levemaade, bleve de efterhaanden ogsaa forskjellige i Hudfarve og Legemsbygning. Denne Forskjel har givet Anledning til Menneskeslægtens Inddeling i Racer. Med de Dyr, som Menneskene har tæmmet og gjort til Husdyr, er det gaaet paa samme Maade, men i endnu høiere Grad, da de mere end sine Herrer have været udsatte for Paavirkningen af det forskjellige Veirlag og 84
Næringsmidler. De vilde Stamdyr til vore Hunde, Heste, Hornkvæg, Faar, Gjeder og Svin have alle en bestemt Farve, Legemsbygning og temmelig jævn Størrelse, medens deres tamme Efterkommere i alt dette ere høist forskjellige. Det samme er ogsaa Tilfældet med vore Husfugle.

I de varmeste Lande bliver Menneskets Hudfarve mørkest. I Afrika ere Beboerne af de midterste og hedeste Strækninger blevne sorte og udgjør den Menneskerace, som vi kalde Negre. I det sydlige Asia og paa Øerne i det stille Hav ere de blevne brune og kaldes Malayer; i det østlige Asia ere de gulagtige, og denne Race kaldes den mongolske; i Vestasia og Europa ere de hvide og i Amerika kobberrøde.

81. Vild og halvvild Tilstand.

84

Der, hvor Naturen af sig selv frembringer tilstrækkelig Føde for Mennesket, og hvor et varmt Veirlag ikke nøder det til ved Klæder at beskytte Legemet mod Kulde, netop der har Mennesket mest overgivet sig til Dovenskab og ført et næsten dyriskt Liv; men der, hvor de have maattet arbeide baade med Aand og Haand, for at skaffe sig Føde og Beskyttelse mod et ublidere Veirlag, ere de gaaede frem i Kundskab, Magt og Velvære. Medens de Stammer, som kun brugte sin Forstand paa at finde Midler til at dræbe de Dyr, af hvis Kjød de nærede sig, misbrugte sit Herredømme og alene blev Jordens mægtigste Rovdyr, søgte andre at skaffe sig dette Herredømme ved Mildhed og Skaansel, og det lykkedes dem at vinde nogle Dyrs Hengivenhed i den Grad, at disse bleve deres lydige og nyttige Tjenere. For den Beskyttelse og Pleie, som deres Herrer skjænkede dem, gav de fuldt Vederlag, hvert Slags efter sin Evne. Hesten bar enten sin Herre paa den stærke Ryg næsten med Vindens Hurtighed over de vidtstrakte Stepper eller hjalp ham til at trække Byrder; Oxen hjalp ham paa samme Maade, medens Koen gav ham den

sunde og nærende Melk; det fromme Faar ydede sin Uld, og den vagtsomme Hund tjente som Vogter. Under Menneskenes Beskyttelse formerede de tæmmede Dyr sig langt stærkere end i vild Tilstand; thi nu vare de langt mindre udsatte for Rovdyrenes Anfald, da deres Herrer paa alle mulige Maader søgte at bekjæmpe og udrydde disse. Men paa denne Maade vilde tilsidst Fødemidlerne for de græsædende Dyr være blevne utilstrækkelige og Dyrene udsatte for Hungersdød, dersom Menneskene ikke havde sørget for, at deres Mængde kom i et passende Forhold til Næringsmidlerne. Denne Pligt opfyldte Menneskene gjerne; thi deres Husdyrs Kjød var en sund og velsmagende Føde, og deres Hud og Horn var til stor Nytte. Mennesket fandt ogsaa sin Regning ved at opføde nogle Dyr alene for at bruge dem som Næringsmiddel. Dette var og er Tilfældet med Svinet. I visse Egne paa Jorden, hvor store, talløse Strækninger vare bedækkede med en rig Græsvæxt, blev Kvægavl Menneskenes eneste Næringsvei; men derfor behøvede ogsaa hver Familie en stor Vidde til Græsning for sine Hjorde, og, naar Græsset paa et Sted var fortæret, flyttede de til andre Steder, som ikke vare afbeitede. Saadanne omvandrende Folkestammer kaldes Nomader eller Hyrdefolk.

Paa Grund af dette omvankende Liv kunde de ikke opføre faste Boliger, men levede i 85
Telte, som rimeligvis først bleve gjorte af Dyrehuder; senere hen, da de havde lært at spinde og væve Dyrenes Uld eller Haar, brugte de vævede Tøier dertil. Det jødiske Folks Stamfædre vare Nomader, og deres Efterkommere levede paa samme Maade, indtil de omsider fæstede Boliger i Kanaan. De Hyrdefolk, som tæmmede Hesten og Kamelen, hvormed de i kort Tid kunde tilbagelægge lange Veie, optraadte vel først som Røvere og siden som Erobrere. Fra Mellem-Asias høitliggende Slettelande have krigerske Hyrdefolk under Navn af Huner, Tartarer, Mongoler og Tyrker oftere sværmet ud, undertvunget andre Folkestammer og undertiden oprettet uhyre Riger, som dog kun har havt kort Varighed. Saalænge et Folk lever som omvankende Hyrdefolk, kan dets Oplysning ikke blive stor; men det staar dog høit over de Folkestammer, som kun leve af Jagt.

82. Oplysning og Dannelse (Kulturtrin). 85

Først naar Menneskene tage faste Bopæle, indhegne og opdyrke Jorden, saa at den giver Næring baade for dem selv og deres Husdyr, kan Oplysning og alle Fredens Kunster trives i deres Samfund. For at mange Mennesker og Dyr skal kunne finde Næring af, hvad der kan avles paa et mindre Stykke Land, maa der bruges stor Opmærksomhed, Eftertanke og Arbeidsomhed. Ved en omhyggelig Dyrkning af Jorden, ved Gjødning og Vanding, lønnede den frugtbare Jord de flittige Dyrkere med saa rigelig Afgrøde, at den ikke alene var tilstrækkelig til at ernære Dyrkerens hele Familie, men at der blev nok tilovers til Føde for mangfoldige Mennesker, som arbeidede paa at frembringe andre for Menneskene nyttige Ting, for hvilke de af Jorddyrkeren kunde som Vederlag erholde hans Overskud af Fødemidler. Paa denne Maade behøvede ikke alle at blive Jorddyrkere og Kvægholdere, men kunde sysle med andre Arbeider, hvortil de vare bedre skikkede, og ved hvilke de stiftede større Nytte for det hele Samfund. Saaledes arbeidede nogle med at opsøge og udsmelte Metal af Bjergene; andre arbeidede deraf Vaaben og Redskaber; atter andre bleve Tømmermænd og Snedkere, eller Murere og Stenhuggere; nogle bleve dygtige i at tilberede Dyrenes Huder, som igjen af andre bleve benyttede til deraf at gjøre Skotøi, Sæler (Remmer) og andre nyttige Ting; nogle bleve

dygtige i at spinde og væve Tøier af Dyrenes Haar eller Planternes Trevler, medens andre især beskjeftigede sig med deraf at gjøre Klæder, Tepper og mange andre Ting. Saaledes opstod efterhaanden flere og flere forskjellige Slags Haandværk, og, da de indbyrdes trængte til hverandres Varer, fandt de det bekvemmest at bo i Nærheden af hverandre. Paa denne Maade opstod Byer. For at kunne bo tryggere, omgav de disse med stærke Mure og Volde; thi den Mængde nyttige og kostbare Ting, som Byboerne ved sin Flid og Opfindsomhed frembragte, vakte de dovne, men røverske Nomaders og Jægeres Begjerlighed, og de søgte ofte ved Overfald at tilvende sig Byboernes Eiendom. Da Menneskene sluttede sig sammen i større og større Foreninger, blev det nødvendigt blandt de viseste og bedste Mænd at udvælge nogle, som kunde afgjøre, hvem der havde 86
Ret, naar Uenighed opstod mellem Samfundets Medlemmer. Disse Mænd gave stundom Love. Da Menneskene havde opfundet Skrivekunsten, bleve Lovene nedskrevne. En saadan Lovgiver var Solon for Athenerne og Lykurg for Spartanerne. Ved Hjælp af Skrivekunsten kunde nu den ene Slægts Erfaringer og Skjebne overleveres Efterkommerne til Belæring. Eftersom Kundskabsforraadet forøgedes ved nye Opfindelser og Samfærsel med andre Folkeslag, skjønnede man snart, at det aandelige Arbeide var ligesaa vigtigt, ja for Folkets Fremgang i Magt og Lykke endnu vigtigere end det legemlige, og at det vilde være en Vinding for Samfundet, naar de i aandelig Henseende bedst begavede bleve lønnede af de øvrige, for at de udelukkende kunde befatte sig med at undersøge og granske samt med at undervise andre og ordne Samfundets Forhold baade mellem Medlemmerne indbyrdes og mellem fremmede Samfund eller Stater. Paa denne Maade opstod den lærde Stand, Lærerstanden og Øvrigheden. Det er vistnok enhver Mands Pligt at forsvare det Samfund, hvoraf han er Medlem, mod Fienders Anfald; men, da det i Krig kommer an paa, at alle Mænd handle med Samdrægtighed og Orden, var det nødvendigt, at de dygtigste Krigere fik Befalingen over de andre. Disse kaldtes Høvdinger, og blandt disse valgtes vel den bedste til Overhøvding. En saadan fik ofte stor Magt ogsaa i fredelige Tider og fik Navn af Konge.

Ved en saadan Fordeling af de forskjellige Slags Arbeider mellem Samfundets Medlemmer, kunde hvert Slags blive bedre udført, og, da den ene trængte til det, som den anden frembragte enten ved sine Hænder eller sit Hoveds Arbeide, saa følte de sig som Lemmer af et levende Legeme, hvori hvert enkelt Lem er fornødent for det Heles Trivsel. Under saadanne vel ordnede Samfundsforholde følte Menneskene sig trygge og lykkelige; de fik derved Samfundet kjært og fandt sin Glæde i at bidrage efter Evne til dets Velvære. Denne Følelse kalder man Fædrelandskjærlighed, og overalt, hvor denne har vist sig stærk, levende og almindelig, har Samfundets Oplysning og Magt tiltaget.

De Mennesker, som talte samme Sprog, og som derved med Lethed kunde meddele hverandre sine Tanker og Erfaringer baade i Skrift og Tale, sluttede sig sammen til gjensidig Beskyttelse og Forsvar og til Udførelsen af Arbeider, som sigtede til hele Samfundets Velvære, men vare for store og for vanskelige at udføre for den enkelte Mand eller Familie. Ved denne Samvirken af manges Kræfter kunde først Menneskene ret vise sig som Skabningens Ypperste, og mange, store og beundringsværdige ere de Værker, som Menneskesamfundene i Tidernes Løb have udført. Beretningen om disse Gjerninger er det, som man kalder Menneskehedens Historie eller Verdenshistorie. Af den kan vi uddrage de vigtigste Lærdomme og fremfor alt den, at uden Gudsfrygt, gjensidig Kjærlighed og Enighed, Retfærdighed, Arbeidsomhed, Nøisomhed, Oplysning, Lovlydighed og Fædrelandskjærlighed kan intet Samfund i Længden trives eller bestaa.

Men intet kan udrette alt dette uden Kristendommen, rettelig forkyndt og hjertelig annammet.

Store ere de Forandringer, som Menneskenes Virksomhed har frembragt i de Landes 87
Udseende, hvor de have sluttet sig sammen til større Foreninger. Skovene have maattet give Plads for bølgende Agre og deilige Haver; prægtige Byer ere opførte, hvori findes Bygværker, som ved sin Fasthed synes at kunne vare i Aartusinder; Elve, Søer og Have, hvor man, forinden Menneskene traadte til, kun saa hoppende Fiske eller skrigende Søfugle, belives nu af Baade og Skibe, fremdrevne af de udspændte Seil eller af Dampens Kraft. Fossefald, som i Aartusinder kun havde afbrudt Skovens Stilhed ved sin Brusen, drive nu kunstige Maskiner, som arbeide Dag og Nat i Menneskenes Tjeneste. Ved Hjælp af Staal, Krud og Ild trænge Menneskene ind i Bjergenes Dyb for at udhente de nyttige Metaller; Landet gjennemkrydses af kunstigt anlagte Veie, som befares af belæssede Kjøreredskaber, trukne af stærke Heste eller af den endnu stærkere og hastigere Dampkraft.

Plante- og Dyreverdenen har rundt om disse driftige Menneskesamfund faaet et forandret Udseende, idet de oprindelige og for Vildmarken passende Vækster og Dyr ere blevne ombyttede med andre, som ere Menneskene til større Nytte, men som ofte ere hentede fra langt bortliggende Lande, og som i sit nye Hjem ikke kunde trives eller bestaa uden Menneskenes Pleie, Omsorg og Beskyttelse.

83. Menneskets Pligt imod Dyrene. 87

Idet Gud har givet Menneskene saa stor Magt over Naturen, saa vil han visselig kræve Regnskab for, hvorledes den af dem benyttes, især mod deres følende Medskabninger, Dyrene. Imidlertid har han indrettet sit jordiske Skaberværk med en saa forunderlig Visdom, at, dersom Menneskene udøve sit Herredømme med Uklogskab, Grusomhed, Begjerlighed og kortsynet Egennytte, ville allerede her i Livet enten de selv eller deres Efterkommere høste Mangel og Lidelser som uundgaaelig Straf for saadan Handlemaade. Saaledes er det gaaet den vilde, dovne, grusomme og graadige Indianer, som blot finder sin Lyst og Glæde i at dræbe sit Lands spiselige Dyr, enten han saa trænger til dem, for at mætte sin Hunger, eller ikke. Ofte fælder han de vilde Oxer i tusindvis, blot for at kunne fraadse i deres lækre Tunger, men lader alt det øvrige ligge til Bytte for Ulve og Gribbe. Efterat Indianerne ved Hjælp af Europæernes Vaaben og af Hesten, som ogsaa er bragt fra Europa til Amerika, kan dræbe hundrede Dyr ligesaa let og hurtig, som de før kunde dræbe ti, har denne vederstyggelige Ødelæggelse formindsket de vilde Oxers Antal saa meget, at de ubetænksomme Indianere nu ofte mangle Føden og dø en elendig Hungersdød.

Ingen af de Dyrearter, som høre til Pattedyrene og Fuglene, taaler en saadan Forfølgelse, uden at deres Antal formindskes, ja selv mange af de frugtbare Fiskesorter kan ved Menneskenes Redskaber fanges i saadan Mængde, at nogle Vasdrag næsten blive fisketomme. Begjerligheden har drevet Fiskerne til at binde sine Garn og Net eller Vad saa finmaskede, at den Yngel, der endnu er saa godt som unyttig til Føde, i hundredetusindvis opfiskes og gaar tilspilde; ofte fanges ogsaa de voxne Fiske i Legetiden, førend de har gydt sin Rogn. Paa denne Maade ere mange af vore fordum 88
laxerige Elve nu blevne laxefattige.

De sørgelige Erfaringer, som selv de mest oplyste Menneskesamfund i denne Henseende har gjort, har ogsaa tilsidst nødt dem til ved Love at sætte en Dæmning mod de Ulykker, som truede dem ved en saa ubetænksom uindskrænket Udøvelse af Menneskenes Magt saavel over Dyrene som Væxterne. Ogsaa i vort Land har man været nødt til at give Fredningslove, for at hindre den altfor store Formindskelse eller fuldkomne Udryddelse af nogle for os nyttige Pattedyr, Fugle og Fiske, samt Love, som skulle hindre den altfor store og for Landets fremtidige Velfærd farlige Ødelæggelse af de for vort kolde Jordstrøg saa høist fornødne Skove.

Dersom vi ville vise os som kloge, sparsomme og fremsynte Husholdere og Forvaltere af de Gaver, som Gud har skjænket os i de levende Skabninger, over hvilke han har givet os Herredømmet, da maa vi ret søge at lære deres Natur og Egenskaber at kjende, for at vi ikke ved vor egen Ukyndighed skal komme til at forspilde disse Gaver baade for os selv og de kommende Slægter, som ellers med Rette ville kunne klage over sine Forfædres rovgjerrige Feilgreb, hvis Følger de maa bære.

OM DET MENNESKELIGE LEGEMES SUNDHED.

84. Hvorledes gjøres Hjemmet sundt?

88

En sund Aand i et sundt Legeme er vort bedste timelige Gode. Af dettes Besiddelse afhænger det, om vi tilfulde kunne opfylde dette Bud af Herren til Mennesket: i dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød, og om vi med Taknemmelighed, Tilfredshed og et aabent Øie for alle Naadegaver kunne arbeide som nyttige Lemmer af Samfundet. Sundheden er en Gave af Gud — saaledes falder ofte Talen — og vi skulle med Taalmodighed bære vor Skjebne og virke godt efter Evne, selv om vi maa bære paa et sygeligt Legeme. Denne Tale er Religionens og Sandhedens Sprog, som vi med Ydmyghed skulle bøie os for. Men, saa vist som dette er vor Pligt, saa vist tør vi heller ikke glemme, at Skaberen viselig har fastsat bestemte Love for sin Skabning. Ligesom han selv ikke forandrer disse, saaledes maa ogsaa vi agte det som en ufravigelig Pligt at rette os efter disse Love, dersom vi ønske at opnaa den legemlige og aandelige Udvikling, som kun den kan naa, der søger at fatte og følge Guds Vink gjennem Naturen.

For enhver, der med Eftertanke betragter Dyr- og Planteverdenen, vil det strax vise sig, at der finder en stor Forskjel Sted endog mellem de enkelte Lemmer af de samme Familier og Slags. Det samme gjælder om Menneskene. Det maa synes underligt, at Skabninger af samme Natur og under de samme ydre Livsforholde snart trives godt, snart mindre godt og snart rent dø bort. Hvoraf kommer nu dette? — Vi skulle da først erindre, at ikke enhver Skabning er født med den samme Livskraft eller har lige Evne til at udvikle sig legemligt og aandeligt. Enkelte Familier og enkelte Lemmer af samme Familie kunne udmærke sig ved aandelige og legemlige Egenskaber, som andre ikke 89
besidde, hvorvel de hver for sig have nydt den samme Pleie og Opdragelse. Dette er da Skaberens Bestemmelse, og det er ingen forundt at lægge en Tomme mere til disse medfødte Gaver. Men denne rene og vise Bestemmelse bliver altfor ofte modarbeidet ved vor egen ufuldkomne Kundskab og ved vor egen Daarlighed i mange Stykker. Saaledes bliver det da let at forstaa, at Barnet lige fra Fødselen kan bære i sig som en Arv Ufuldkommenhedens og Svaghedens Særkjender paa flere Maader, ja endog Spiren til Sygdomme, der senere bryde ud og ofte føre til en tidlig Død.

Om vi dernæst betragte de Midler, Naturens vise Lovgiver har anvist os, for at vi kunne virke paa en gavnlig Maade mod de Farer for Sundhed og Liv, som vor skrøbelige Natur fører med sig, skulle vi faa den Fortrøstning, at Hjælpen ligger os nær, og at den

er simpel, fordi den er naturlig. — Det er blevet antaget af Mænd, som opmærksomt have betragtet Naturens regelmæssige Omvexlinger og Verdens almindelige Gang, at ogsaa Lovene for Menneskets Tilværelse og Levetid ere saaledes fastsatte, at vi ikke ved vore Bestræbelser kunne forandre dem i nogen mærkelig Grad. Der skal, — saa har man sagt, — dø en Mængde Børn i de første Maaneder og Aar af deres Liv, fordi her den samme Naturlov gjentager sig, efter hvilken en stor Mængde unge Frugter skulle falde af fra Moderplanten og dø for at give de Tilbageblivende Rum og levne dem den fornødne Næring til at opnaa Modenhed. Det er sandt, at mangfoldige Frugtknopper, Æg og Afkom af Planter og Dyr ikke alle kunne fremdrives til Modenhed, og det er utvivlsomt en høiere Bestemmelse, at en Mængde af disse Spirer skulle gaa under og tjene til Næring for andre Skabninger. Men det viser sig aabenbarligt, at Forsynet ikke paa samme Maade har bestemt mange af de høiere Dyrs Unger og ganske vist ikke den høieste Skabnings, Menneskets, Afkom til Undergang. Det er derimod altfor ofte Menneskets Synd, Ukyndighed og Mangel paa Omsorg, som her maa bære Skylden. Naar saaledes Døden borttager saa mange unge Liv, da er dette nærmere at tilskrive de menneskelige Vilkaars Ufuldkommenhed end en guddommelig Nødvendigheds Lov. Beviset herfor frembyder sig klart for os, naar vi af Erfaring lære, at mange flere Børn bevares under en god Sundhedspleie og Opdragelse end under Forsømmelse af de for Helbredens og Livets Bevægelse nødvendige Forholdsregler. Ingen skal heller tro, at det alene er den formuende Familie, hvem det er forundt saaledes at unddrage sine Børn Sygelighedens og Dødelighedens Magt. Tvertimod har det ofte stadfæstet sig, at en tarvelig Levemaade bedre fører til Maalet, naar den er stemmende med Naturens Orden, end altfor rigeligt eller overdaadigt Levesæt, der gaar langt udover Naturens Krav, og som just ved sin Overflødighed lægger Grunden til Svaghed og Sygelighed istedetfor til Helse og Kraft.

I flere følgende Stykker skulle vi i Korthed gjøre os bekjendte saavel med nogle af de gavnlige Midler, som Naturen har angivet os, som med et og andet af det, vi helst bør sky, for at vort Legeme og vor Aand tidligen kan erholde den Kraft, der sætter os istand til 90
at gjennemgaa Livets Kamp og fuldføre det Arbeide, som paaligger enhver efter hans Stilling og Evner.

85. Frisk Luft. 90

Uden Tilgang af den Luft, der ifølge en uforanderlig Naturens Orden omgiver Jordkloden, kan ingen Plante og intet Dyr leve og trives. Derfor bør vi altid erindre, at Nydelsen af ren Luft er i alle Maader ligesaa nødvendig for vort Velvære som af sund og tilstrækkelig Føde. Da Indaanding af ren Luft udkræves, for at vedligeholde et sundt Blod, og da alle Legemsdele ligefra Hjernen, der er Aandens Redskab, til den yderste Fingerspids dannes og næres af Blodvædsken, er det underligt, at nogen Erindring om at nyde denne os alle i lige Maal tildelte Gave skal være nødvendig. Det kan dog ikke negtes, at selv oplyste Folk meget sparsommere har gjort Brug af dette store Gode, end det stemmer med Naturens Krav; derom bærer den indeklemte Luft i saa mangen Stue et tydeligt Vidnesbyrd. Man sparer paa Luften, for at spare paa Veden, men tænker neppe paa, at de Lemmer af Familien, der ikke en stor Del af Døgnet kunne færdes i den fri Luft, lettelig vil tabe langt mere i Helbred, end Veden er værd. De gamle, aabne Skorstene i Stuen gav ofte en for stærk Træk; men Erfaringen tør dog vidne om, at disse

Stuer ere sundere end de tætte og varme Rum, i hvilke Luften, under mange Menneskers, ja undertiden endog Menneskers og Dyrs Samvære, ved usunde Uddunstninger og mange omsvævende skadelige Stoffe bliver en Kilde til Vantrivsel og Sygelighed. — Lad os da stræbe til det Maal at gjøre endog en liden Bolig varm, uden at hindre den friske Lufts Tilgang, — og Kinden skal blive rødere og hele Legemet stærkere til at modstaa de Sygdomsspirer, hvilke vi i en slet Luft med hvert Aandedrag indsuge i vort Blod.

86. Lys.

90

Lyset er Luftens tro Medhjælper i Bevarelsen af en naturlig indre Virksomhed hos alle Skabninger, der ere begavede med Liv. Planten blegner, og Dyrets Kraft svækkes i stadigt Mørke. Og dog se vi endog i vore oplyste Dage ikke sjelden en ængstelig Omsorg for at bortholde Solens velgjørende Lys fra Børnene. Det fine Pigebarn tør ei udsættes for Solstraalerne, at ikke den hvide Hud skal blive brun eller Øinene tage Skade. En saadan Frygt er i Sandhed unødig; thi Vinteren bleger igjen den brune Hud, og Øinene ere af Naturen vel beskyttede hos Mennesker som hos Dyr, naar vi undgaa at se lige paa Lysflammen. Altsaa kunne vi gjerne være enige i, at et lyst Barnekammer er en gavnlig Sag, og at Lyset med dets naturlige Varme befordrer Legemets Trivsel ligesaa vist, som det fremdriver de høiere Planters Vext. Kun de laveste Plantefamilier, som Sop og Mug, trives bedst i Mørke og Fugtighed, og derfor taber ogsaa deres omsvævende Frø sit Liv i Lyset og den friske Luft.

87. Vand.

90

Vandet er en saa velsignet Frembringelse af Naturen, at vi med fuld Sandhed kunne paastaa, at uden Vand vilde Livet og alt Levende paa Jorden ikke være til. Det reneste 91
Vand er det, som Himmelens Regn giver, og som senere kommer op af Jorden, uden at have opløst i sig nogen stor Mængde af Jordbundens Bestanddele. Om Vandets store Betydning for Jordens Dyrkning, for Samliv og Færsel er det ikke Meningen her at tale, da ingen er uden Kundskab herom, og enhver desuden har god Anledning til at læse mere i gode Bøger derom. Derimod kunne vi med Nytte her tænke lidt paa den heldbringende Anvendelse, som Vandet har i det huslige Hjem og til Sundhedens Bevarelse.

Det er en af alle vel kjendt Sag, hvor nødvendigt rent Vand er for vort Husstel, da vi uden dette næsten ikke kunne berede noget af vore Fødemidler eller nogen af vore Nydelser. Men neppe ved enhver saa nøie, at vi, uden videre at tænke derpaa, daglig nyde og haandtere Vand paa forskjellige Maader. Og dog er det saa, at omtrent hver eneste Ting, som vi tage i vore Hænder, indeholder Vand i større eller mindre Mængde, og at uden Vand vilde enhver af disse mange Slags Sager falde sammen og tabe sin eiendommelige Skikkelse, hvilket ogsaa ved kunstig Varme lader sig vise. Selv i vore tørreste Fødeemner udgjør Vandet en vigtig Del, og i de bløde Emner, som til Exempel i Kjød og end mere i Poteter, er Vandet tilstede i større Mængde end de faste og nærende Bestanddele. Af den hele Naturens Husholdning fremlyser det da klarligt, at uden Vand vilde intet levende Væsen kunne bestaa, og, naar det betænkes, at den største Del af Plantens Saft og af Dyrets Blod bestaar af Vand, i hvilket alle de til Ernæring og til

Livsophold nødvendige Dele ere opløste, vil al Tvivl om Vigtigheden af det rene Vands Nydelse svinde. — Der gives Folk, som paastaa, at Vand er deres Natur imod, og at de derfor ei kunne drikke bart Vand, men maa have det blandet med stærkere Sager, for at have godt af det. Hvis dette bliver sagt om urent Vand, er det ganske rimeligt; thi ikke nok med, at saadant Vand kan smage ilde; det vil ogsaa kunne volde Sygdomme, om det er taget fra uren Jordbund eller i Nærheden af Steder, hvor Urenligheder fra Huset henkastes. Men naar nogen tror, at rent Vand er Naturen imod, hviler denne Tanke neppe paa en grundig Erfaring; thi Vand som Drik ved Siden af en taalelig god Mad tjener tvertimod til at bringe Liv i de indre Deles Virksomhed, ved hvilken Legemet saa at sige forynges, da nye Stoffe herved lettere udskilles af Blodet, og de brugte hurtigere gaa bort gjennem de naturlige Udsondringsveie, Hud, Lunger og Nyrer. At ikke alle Maver kunne taale Vandet lige koldt, er sikkert; men dette kan man vænne sig til eller afpasse efter Smag og Befindende.

Om Vandets Brug og Nytte som Renlighedsmiddel behøves vel ei mange Ord. Naar det ligger i den hellige Skrifts Bud, at vi skulle behandle vort Legeme som en hellig Gave, indeholder dette ogsaa en Fordømmelse af al Vanrøgt. Hudens uhindrede Uddunstning er saa vigtig en Sag til Sundhedens Vedligeholdelse, at vi bør gjøre os det til en Pligt at holde den fri for al Urenlighed. Pligten bliver snart til en Behagelighed, som enhver, der vænner sig til Renlighed, vil nyde godt af, og, naar den Tid kommer tilbage, at det ligesom 92
hos vore Forfædre hører til Folkeskikken at bade og vaske Legemet Sommer og Vinter, da skal tilvisse ogsaa en stor Del af de hæslige og plagende Hudsygdomme, hvormed Folket nu er belagt, blive mere og mere sjelden. I den spæde Barndom bør Vandet ei bruges koldt; men under Fremvæxten vil det kolde Vand vise sig som et sandt Styrkningsmiddel for Huden og da være lige gavnligt for Unge og Gamle.

Hold din Stue og dine Gangklæder og Sengklæder rene! slip Lyset ind igjennem blanke Vindusruder! frygt ikke den friske Luft i det Rum, hvori du lever og sover, og begynd dine Nydelser med et Glas rent Vand om Morgenen! I disse faa Ord er en ligesaa simpel som sand Sundhedslære udtalt.

88. Melk. 92

Mange ere de Emner af Plante- og Dyreriget, som, vel benyttede, kunne give os en god og sund Næring; men intet af dem alle har, hver for sig, den store Betydning, som de to Fødemidler Melk og Brød.

Naar vi betragte Pattedyrenes store Familie og gjøre os lidt nærmere bekjendte med den Naturdrift, hvorefter den nyfødte Afkom strax er istand til selv at søge sin Nærings Kilde, faa vi et overtydende Bevis for, hvor unaturligt det er, at Barnet skilles fra Moderen. Knapt er det lille Dyr kommen til Verden, førend det, drevet af en indre uimodstaaelig Tilskyndelse, med en forunderlig Sikkerhed søger og finder Moderbrystet, der i rigeligt Maal tilbereder den Melk, som i Begyndelsen udgjør dets eneste Næring. Den samme medfødte Drift har ogsaa det nyfødte Menneskebarn; men det er mere hjælpeløst end det unge Dyr og behøver Bistand for at finde, hvad det søger. Lykkeligt er det Barn, som faar sin første Næring af en sund Moder; thi Modermelken lægger den tryggeste Grundvold til et sundt Legeme, og nogen anden Føde behøver Barnet ikke i flere Maaneder. En god Melk er en nøiagtig Blanding af alle de enkelte Næringsemner,

som under Fordøielsen med Lethed danne et sundt Blod og af dette igjen alle Legemets Dele. Heri ligger da den simple og naturlige Forklaring paa Melkens store Betydning for Sundhed og Liv. Naar vi altsaa spørge: hvorfor er Melk en saa stor Velsignelse som Næringsmiddel, ligger Svaret lige for os. Den er det, fordi den er den eneste af Naturen selv tilberedte Føde, der samlet indeholder alt, hvad der er nødvendigt, for at underholde en kraftig Livsvirksomhed hos den unge Skabning. Naar desuagtet en anden Tro ytrer sig hos mange Folk, kan dette have sin Grund i Ukyndighed eller deri, at Melken er tynd og unærsom, eller den kan i nogle Tilfælde vise sig utilstrækkelig, fordi den ei ydes Barnet i fuldt Maal. Tyr man under saadan Mangel til anden Melk og som oftest til Komelk, bliver Følgen ofte den, at Barnet ikke trives og faar en uordentlig Fordøielse. Forklaringen herpaa er simpel og nyttig at kjende: Komelk er nemlig rigere paa Ost, fattigere paa Sukker, og derhos bliver den hurtigere sur end Kvindemelk. Naar nu Melken ved Mavesaftens Virkning yster sig, det vil sige, deler sig i Ost og Valle, bliver denne sidste 93
sur, og denne melksyrlige Valle taales ei godt af den spæde og svage Mave, medens den let kan fordøies af ældre og stærkere Personer, som ere vante til flere Slags Føde. — Det er et allerede gammelt Raad, at Melk kan bevares fra at blive sur for en længere Tid, naar den strax koges ved jevn Varme og saa hældes paa Flasker, hvis Aabning lukkes med en Kork eller Prop og derpaa omgives med lidt smeltet Talg eller Vox. Forklaringen er den, at al Luft i Melken drives ud ved Kogningen, hvorved Syredannelsen forsinkes, især om Flaskerne siden bevares paa et kjøligt Sted. Vore Sømænd, der skulle gjøre lange Reiser, bruge med stor Nytte denne Fremgangsmaade, og for mangt et Hus paa Landet, hvor Kreaturene ere borte om Sommeren, kunde en saadan i Sæteren kogt frisk Melk blive til en sand Nydelse for Store og Smaa, som ofte maa savne Melken eller nyde den sur, ja ofte bedærvet og usmagelig. Ønsker man at bevare Melken frisk i længere Tid, maa den heldes paa korkede Flasker eller Krukker; disse sættes da i en Gryde med Vand, som koges i flere (4) Timer.

Naturen har visselig i Melken givet os det herligste Fødemiddel, og dets Anvendelse i en Husholdning er mangfoldig; men ogsaa denne gode Gave kan bruges paa en mindre rigtig Maade, naar vi ikke granske Naturens forskjellige Love og give Agt paa dens Lærdomme. Vil en Pleiemoder altsaa byde det spæde Barn Komelk, da bør hun koge den og blande den med lidt rent kogt Vand og Sukker, saa at den kan komme til at ligne den Melk, der er Barnets naturligste Føde. Siden er ublandet Melk den bedste. Kan en eller anden svagelig Mave ikke døie den, da tilsæt et Par Korn af vort Kjøkkensalt; thi derved bliver Melken baade lettere fordøielig og mere nærende for Blodet, som fordrer Salt, for at erholde den rette Kraft.

89. Brød. 93

Kunsten at bage Brød er meget gammel, ja saa gammel, at den gaar lige saa langt tilbage, som Kundskab om Dyrkningen af de mest almindelige Kornarter. Naar Mel eller Gryn opblandes i Vand eller Melk og tillige koges, vil Stivelsen i Kornet svelle ud og sammenbinde det Hele til en jevn Velling eller Grød. Denne Tilberedelse af Melet har dog ingen videre Lighed med Bagningen af Brød, skjønt Melet paa begge Maader bliver det egentlige Fødemiddel. Velling og Grød er en meget brugelig Mad i vort Land og passer godt i en simpel Husholdning. Det er dog nyttigt for en Husmoder at være opmærksom

paa, at en saadan simpel Melsuppe er et mindre passeligt Fødemiddel i den spæde Barnealder, og Grunden hertil er følgende: Spytvædsken, der udsondres i Munden og blandes med Føden under Sugningen og Tygningen, hjælper paa en naturlig Maade til at omgjøre Melet til et sundt Næringsemne, og derfor er det ønskeligt, at denne Fordøielsesvædske er tilstede, naar man nyder Melføde. Men nu har vor Herre indrettet det saa, at denne Vædske først flyder i rigelig Mængde, naar Barnet begynder at faa Tænder, og vi kunne heraf nok fatte, at Meningen har været den, at Barnet i det første 94
Halvaar for det meste skal næres med Melk.

Ved at omarbeide Melet til Brød opnaar man store Fordele, som paa anden Maade ei kunne vindes. Man faar et Fødemiddel, som til enhver Tid er færdigt til at nydes, og ved selve Bagningen gjøres tillige Melstoffet mere fordøieligt og nærende for Legemet. At gjøre en Deig af Melet og derefter tørre den i en Ovn, dette er en simpel Sag; men en større Kunst er det at omarbeide Melet til en Deig, hvori alle de nærende Dele ved Knadningen og Gjæringen saaledes ere skilte ud fra hverandre, at der efter en passelig Stegning fremkommer et let og behageligt Brød. Det er ogsaa nu overalt anseet som et Mærke paa et Folks tiltagende Oplysning, at det forstaar den Kunst at bage et godt Brød og sætter Pris paa at nyde det; thi at benytte Kornet som velbagt Brød er ikke alene den sundeste Maade at bruge det paa; men det er ogsaa den billigste, fordi alle de nærende Dele saaledes bedst komme Legemet tilgode. Af godt Brød behøver man mindre for at trives end af Mel og Gryn, og Maven bliver heller ikke saa stor under dets Brug.

„Salt og Brød gjør Kinden rød," siger et gammelt Ordsprog, og, naar man hertil endnu lægger Melk, skal ingen tvivle paa, at det gamle Ord ogsaa er Sandhedens Sprog.

90. Øl. 94

Baade Øl og Kaffe bruges meget almindelig overalt i Verden, og det er heller ikke uden Grund, at man tillige anser dem som Fødemidler.

Øl er en fra gamle Dage vel kjendt Drik i vort Norden. Vore Forfædre have forstaaet at brygge Øl, som gik i Hovedet og ofte gjorde Drikkelaget til en vild Fest. Men, da de tillige forstode at gjøre Øllet righoldigt paa Kornets Næringsstof, kan man give dem nogen Ret i den udtalte Dom: „at der er Mad i godt Drikke." I en Sang, der er skreven i den nyere Tid, fortælles der om vore Forfædre, at „tilsidst smagte Øllet dem ikke, og Mjøden den blev dem for sød," — og derfor droge de da til Vinlandene, for at hente en bedre Drik. Hvis dette var sandt, skulde altsaa Vinen være kommen i Øllets Sted i Folkets Hjem; men saaledes er det ikke ment. Sangens Mand har nok villet prise Vinens oplivende Virkninger i et festligt Samlag; men nærmest har han dog villet minde om den svundne Tid, da disse for os fremmede Drikkevarer vare sjeldne, fordi vor Skibsfart ei gik saa vidt og bredt, som den nu gjør. Øllet smager nok Nordmanden ligesaa godt nu som i gamle Dage; men Forskjellen mellem Fortid og Nutid er ikke destomindre ganske stor. Oplysningen er stegen ogsaa i Kunsten at brygge Øl, og istedetfor den simple søde Drik, som bryggedes i Huset og passede godt til dagligt Brug, faa vi nu fra Bryggerierne et mere gjæret Øl, som bærer Navn af „bayersk", og hvis Indhold af Vinaand (Brændevin) og af stærk Humle gjør den Unge og Uvante fortumlet i Hoved og Krop. Denne „Bayerøllets" berusende Egenskab ikke mindre end dets Dyrhed for hele Landet og den enkelte Mand maa lade os ønske dets Brug som daglig Drik indskrænket saa meget som 95

muligt. Især maa Advarselen gjælde den unge Alder, under Legemets Vext og Udvikling i Kraft; thi den indre Virksomhed i hver enkelt Del af vort Legeme fremmes ikke ved det bayerske Øl. — I den voxne Alder, under Slid og Slæb og liden Tilgang af sund Føde, kan en maadelig Brug af Øllet gjøre godt, og ligesaa i tærende Sygdomme; men i Længden bliver en god Føde det eneste sande Styrkningsmiddel for os; thi af nærende Melstof indeholder det bayerske Øl saare lidet.

„En god Skive Brød og et Glas Vand," sagde den store Menneskeven, Amerikaneren Franklin, „arbeider jeg meget længere paa, end paa en Flaske stærkt Øl."

91. Kaffe.

95

Kaffebønner indføres nu for Tiden til Norge i dobbelt saa stor Mængde som for 10 Aar siden, og det er ikke overdrevent, naar vi anslaa den Pengesum, der aarlig gaar ud af Landet for Kaffe til over halvanden Million Specidaler; paa hver Person, stor og liden, af vort Lands Folkemængde falder altsaa 6—7 Pund Kaffe om Aaret. Kaffebønnen og Kaffekjedelen har nu fundet Indgang i hvert Hus, og godt og vel skulde det være, om Nytten svarede til Brugen. Man mener og siger, at Kaffe, som er Vand kogt paa brændte Kaffebønner, er en nærende, oplivende og sund Drik, og derfor er det ei at undres over, at Forældre og Pleieforældre ogsaa give sine Børn Kaffe sammen med Brød. De tro hermed at gjøre en god Gjerning, og de gjøre den saa meget heller, som Kaffedrikken ei er dyr. Det skal heller ikke paastaaes, at Kaffevandet er uden Næring; men, at de nærende Dele kun findes i ringe Mængde, dette kan udtales som vist og sandt. Isammen med Melk eller Fløde og Sukker bliver Kaffeen mere nærende; men saaledes er det Melken og Sukkeret, som giver Kroppen den meste Næring. — Kaffe, helst af lysbrændte Bønner, er for Personer, som have vænnet sig til den, ikke alene en behagelig Drik, men den kan ogsaa være nyttig og virke styrkende paa det trætte Legeme, især naar varm og god Føde er vanskelig at erholde. For det hungrige Barnelegeme, som tiltrænger god og let fordøielig Mad, for at voxe og trives, er Kaffe en daarlig Føde, og derfor er det bedst at holde igjen med dens Brug i Barndommens Dage. — Meget stærk Kaffe taales ei af mange, fordi den medfører skadelige Virkninger paa Sindet og Legemet. Den volder Tyngde, Uro og Hjertebanken, og derfor er det ikke sjelden blevet nødvendigt for stærke Kaffedrikkere at ophøre med Brugen, for at gjenvinde sin Sundhed og sit Velbefindende.

92. Brændevin.

95

Den Kunst paa forskjellige Maader at udvinde Vinaand (Spiritus) — saa kaldes det stærkeste Brændevin, — af flere af Markens Frugter, er nu allerede gammel. I Begyndelsen var Tilberedelsen vanskelig og kostbar, hvorfor der ei kunde være Tale om at bruge Brændevinet som Drik. Derimod tog man det draabevis som Medicin og kaldte det Livets Vand, (Akkevit — aqva vitæ), da man ved Forsøg havde erfaret, at disse Draaber havde en oplivende Virkning. Efterhaanden, som Brændevinsbrænding blev lettere, 96
begyndte man at forsøge dette Vand i større Maal, og man kom da efter, at det bevirkede en, som Folk syntes, behagelig Rus. Endelig blev Erfaringen fuldstændig, da det kom i Brug at tage Drikken glaskevis fra Kramboden istedetfor draabevis fra Apotheket. Man

drak og man lærte, at den livlige Rus af „Ildvandet," — som de ulykkelige Indianere have kaldt Brændevinet, — tilslut gik over til en ravende og en sandsesløs Tilstand, der, saalænge den varer, sætter det fornuftige Menneske lavere end Dyret. Den stærke Tro, man en Tidlang nærede om Brændevinets styrkende Natur, gjorde, at alle trøstigen nød det uden nogen Tanke om derved at skade sig; ja endog smaa Børn maatte lære dets Virkning at kjende. Saaledes gik det da til, at en i Begyndelsen liden Gnist kom til at volde en stor Ild; Medicinen blev tagen til daglig Brug, og af denne Brug fulgte Misbrugen paa en uimodstaaelig Maade; thi Fristelsen er her for mange større, end nogen gjerne tror. Drankergalskab (Ølkveisa) er en heftig Sindssygdom, der ikke sjelden som en Straf rammer Fylderiets Offer, medens den langvarige og jevne Drikning først senere bringer sin Løn i et usundt og sygeligt Legeme. Denne Sygdomstilstand er nu nøie beskreven og benævnt „langsom Brændevinsforgiftning." — De sørgelige Erfaringer, som overalt viste sig ved Brændevinets ustandsede Udbredelse, vakte endelig saavel Menneskevennens som Lovgiverens Opmærksomhed. Ved hensigtsmæssige Lovbestemmelser har Staten baade søgt at hindre Drikkens Tilberedelse i hver Mands Hjem og tillige at hemme dens ubundne Salg. Og frivillige Foreninger af Mænd og Kvinder have dannet sig, for ved Ordets og Exemplets Magt at føre Vidnesbyrd om, at det ei er nødvendigt at nyde Brændevin som daglig Drik, og at vor timelige Lykke og Trivsel er bedst faren med, at Drikken ei findes i Folkets Hjem. Saadanne Afholdsforeninger, der først opstode i Amerika, findes nu næsten i alle Lande, og, hvad de have virket her og andetsteds, og hvorledes de virke fremdeles, derom vil Folket med Lethed kunne faa al ønskelig Oplysning. — Det er fornemmelig til den unge Slægts egen Overveielse, at Afholdsforbundet henvender sine Ord og sit Haab; thi den, der ikke har smagt eller vænnet sig til den fristende Drik, har lettest for at undgaa den. Vil nogen spørge, om ikke Brændevin, skjønt det, ligesom saa mange andre Nydelser, kan misbruges, dog har sin fornuftige Anvendelse, kunne vi gjerne svare, at en maadelig Brug i Forbindelse med en forøvrigt ordentlig Levemaade synes at kunne bestaa med Sundheden. Ja, det kan endog indrømmes, at Drikken især i opblandet Tilstand, kan undertiden være tjenlig til at hjælpe paa Fordøielsen og til at oplive Nervekraften. Men lad os derhos erindre, at Brændevinets oplivende Virkning, ligesom saa mange andre Krydderisagers, ofte blot varer en kort Tid, og lad os fremfor alt ikke glemme, at Brændevin meget ofte viser sig som en falsk Hjælper, naar man i Kulden søger sin Tilflugt til dets varmende Kraft. Hermed forholder det sig saa, at den stærke Vinaand i Brændevinet snarlig flygter bort gjennem Aandedrættet og paa andre Veie, hvorved der opstaar Kulde istedetfor en varig Varme. At nyde Brændevin i Kulden har en erfaren Mand sammenlignet med at dyppe sin 97
Skjorte i varmt Vand; den første Følelse er Varmens; men Kulden kommer dobbelt stærk igjen. Skal Brændevin bruges i Kulden, bør det nydes ved Siden af ordentlig Mad og helst opblandet med varmt Vand og Sukker, naar dette kan haves. Flere af de Fartøier, som paa sine Opdagelsesreiser mod Nordpolen have ligget hele Aar i Isen, have intet Brændevin havt ombord, fordi Nydelsen viste sig farlig for Mandskabets Sundhed. Den samme Afholdenhed fra Brændevin iagttages ogsaa paa flere af de Skibe, som fra vort Land seile paa Fangst efter Sælhund i Ishavet. Gode Fødemidler, især naar de ere blandede med fede Sager, sætter Legemet meget bedre istand til at udholde Kulden end alle Slags Drikke, hvori Brændevin findes.

Angaaende Brugen af Brændevin eller dermed lavet Drik i Sygdomme vil den kyndige Læge være den bedste Raadgiver.

93. Tobak.

97

Tobak bliver ligesom Kaffe indført til vort Norden fra fremmede Lande, da Tobaksplanten, ligesaalidt som Kaffetræet, kan trives hos os. Til Norge indføres nu omtrent 3 Millioner Pund Tobak om Aaret, og enhver kan saaledes udregne, at denne Nydelse koster Landet store Penge. Uagtet man ligefra den første Tid, da man begyndte at bruge Tobaksblade, har været fuldt vidende om, at Tobaksplanten er giftig, saasom den indeholder baade et bedøvende og et skarpt Giftstof, har dette dog ei kunnet hemme dens Brug og Udbredelse over en stor Del af Kloden. Konger og Paver have fordømt Brugen og belagt den med Straf; men Tobakken har til Trods herfor fundet sin Vei til Folkene, og det gamle Ordsprog har stadfæstet sig, „at forbuden Frugt smager bedst.“ Enten man bruger Tobak i Munden som Skraa og Røg, eller i Næsen som Snus, vil en liden Del af dens giftige Dele altid finde sin Vei ind i Legemet, og Beviset for Sandheden heraf har nok enhver Tobaksrøger gjort paa sig selv i Begyndelsen. Hos den Uvante vil Tobakken volde Kvalme og Brækning, Svindel og Mathed, især om den er af en stærk Slags. Let og fin Tobak føles mindre og bør derfor foretrækkes. I det Hele er det blot Vanens Magt, som kan gjøre os Tobakkens Nydelse behagelig og lade os mærke et Savn, naar vi maa undvære den. I Barndommens og Ungdommens Tid maa det være meget ønskeligt at undgaa Brugen af Tobak, da den ogsaa lægger sin Skjerv til at svække en sund og naturlig Udvikling.

Tobakkens Nytte, forsaavidt der herom kan være Tale, er maaske den, at Nydelsen i Munden kan for en kort Tid stille Følelsen af Hunger, naar Omstændighederne ere saadanne, at Fødemidler ikke strax ere forhaanden, og dernæst synes Nydelsen at bringe den tilvante Bruger en vis selvbehagelig Ro og Tilfredshed. Men Sandheden er dog den, at Tobak er en unødvendig Nydelse, mere til Skade end til Gavn for Samfundet.

OM SUNDHEDENS VEDLIGEHOLDELSE.

94. Menneskets Levealder.

98

Naar et Menneske dør, skrives det op i Præstens Bog, hvor gammel den Døde var. Derved kan man senere faa vide, om der er mange, som dø i en ung Alder. Ved at sammenligne flere saadanne Præstebøger kan man ogsaa faa vide, om der paa nogle Steder er flere, som dø i en ung Alder, end paa andre Steder.

Undertiden bruger man ogsaa foruden Alderen at skrive den Dødes Stand op i Præstens Bog. Derved kan man senere faa at vide, om f. Ex. Arbeidsfolk dø i en yngre Alder end Embedsmænd, eller om Husmandsfolk dø i en yngre Alder end Gaardmandsfolk. Det hjælper ikke, at man ser efter i en enkelt eller i nogle faa Præstebøger; thi da vilde man let blive narret af tilfældige Omstændigheder; men man maa samle Lister af mange saadanne Bøger og derved faa store Tal. Ser man saa, at det samme Forhold, f. Ex. det, at fattige Folks Børn dø i en yngre Alder end velstaaende Folks Børn, ikke blot finder Sted i et enkelt Sogn eller Præstegjeld, men i de fleste Præstegjeld i et helt Land, saa slutter man, at dette ikke er en uvis Ting, men en Sandhed, som man tør stole paa.

Har man nu saadanne Bøger for en lang Tid, saa kan man desuden faa Anledning til at sammenligne Længden af Folks Levealder før og nu.

Man har endnu ikke fortsat disse Optegnelser saa længe og heller ikke gjort dem saa fuldstændige, som det behøves, for at komme efter alt, hvad man paa denne Maade ønsker at faa vide og kan faa vide; men der er dog nogle Sandheder, som man ad denne Vei er bleven vis paa, og som ere af saa stor Vigtighed, at de tilfulde have lønnet den Umage, som saa mange Mennesker have havt med at opskrive og beregne disse Ting.

Tænker man paa sine Bedsteforældre, eller mindes man, hvad man har hørt om sine Oldefædre og Oldemødre, saa ville mange kunne fortælle, at en eller flere af disse bleve meget gamle Folk, og deraf kanske komme til at slutte, at Folk i den Tid bleve en god Del ældre end nuomstunder.

Men, naar i en Familie, hvor der er tolv Sødskende, de fleste af disse dø som smaa Børn, medens nogle dø som unge Mænd, og kun en enkelt bliver meget gammel, saa siger man, naar man taler om disse Sødskende under et, at de have havt en kort Levealder. Paa samme Maade have nu disse Optegnelser tvertimod det, som mange troede, vist, at af de sidste Slægter, som have levet, har enhver paafølgende Slægt havt en længere Levealder, end den foregaaende; med andre Ord: Folk blive i Almindelighed nu ældre end i vore Bedsteforældres Tid.

Aarsagen dertil skulde kanske ikke være saa let at forstaa, hvis ikke de samme Optegnelser havde vist en anden Ting, nemlig, at Folk, som have Forstand og Evne til at føre en bedre Levemaade og iagttage visse kloge Forsigtighedsregler, opnaa en høiere Alder 99
end Folk, som mangle denne Forstand eller Evne, som derfor føre en slettere Levemaade og ikke saa fuldstændigt iagttage det Slags Forholdsregler. Nu vide vi jo, at den senere Tid er gaaet frem i Oplysning og Kundskab om mange nyttige Ting, som vore Forfædre ikke vidste eller kjendte. Og, da Kundskab, naar den benyttes vel, altid er den bedste Kilde til Velstand, saa kunne vi ogsaa forstaa, hvorfor Velstanden og Evnen til en god Levemaade paa vore Bedstefædres Tid ikke var saa stor og almindelig som nu.

Da Antallet af dem, som dø af Ulykkestilfælde, f. Ex. ved Drukning, uagtet det i sig selv ikke er saa ganske lidet, dog er meget ubetydeligt i Forhold til dem, som dø af Sygdom, saa maa vi slutte, at det er Sygdommene, som blive sjeldnere og mindre farlige, efter hvert som Oplysning og Velstand tiltager.

Vi elske alle vort Legeme og ville gjerne befri det for Sygdom og en tidlig Død. Dertil hører altsaa ikke mindst, at vi erhverve os Kundskaber og Oplysning; thi Oplysning fremmer Velstand, og begge Dele ere, som vi have seet, ikke alene i sig selv gode Ting, men tillige virksomme Hjælpemidler til at bevare vor Sundhed.

Herpaa skulle vi nu se nogle Prøver.

95. Om Oplysningens Indflydelse paa Sundheden. 99

Lige indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede gik næsten ingen Børn fri for Børnekopper. En utallig Mængde døde af denne Sygdom, og de, som overstode den, fik meget ofte sine Ansigter udskjæmmede af stygge Ar. Da gjorde en engelsk Læge, ved Navn Jenner, en meget vigtig Opdagelse. Han fandt, at, naar man paaførte Menneskene en anden, meget let og næsten altid uskadelig Sygdom, nemlig Koppesygdommen hos Kjør, eller med andre Ord, naar man vaksinerede dem, angrebe Børnekopperne dem enten slet ikke eller bleve dog meget mindre slemme. Følgen deraf har i de Lande, hvor Vaksinationen er bleven ordentlig indført, været den, at Børnekopper nu kun dræbe en, hvor de før dræbte over hundrede. Men ikke hos alle Folkeslag var Oplysningen saa stor, at man kunde indse Nytten af denne kloge Forholdsregel. Mange halvvilde Folk i de andre Verdensdele vægre sig endnu for at modtage denne Velgjerning, som Europæerne tilbyde dem; hos dem vedbliver derfor Sygdommen endnu at volde de samme Ødelæggelser, som den i det forrige Aarhundrede voldte hos os. Og i Europa, ja i vort eget Land, findes der ogsaa Mennesker, som mangle den Oplysning, der er fornøden til at erkjende Nytten af Vaksinationen. Enten forsømme derfor disse Mennesker af Ladhed at lade sine Børn vaksinere, eller de holde dem med Forsæt borte derfra.

Endnu dør en paafaldende stor Mængde Børn i den spæde Alder, og især dør der mange fattige Børn. Paa flere Steder har man endog fundet, at der i det første Leveaar dør forholdsvis dobbelt saa mange Børn af Dagarbeidere, som Børn af mere velstaaende
Folk. Der er mange Ting, som kan bevirke dette: Fattigdommen kan være Skyld i, at 100
Forældrene ikke have sund og tilstrækkelig Næring at give Børnene. Huset, hvori de leve, kan være for koldt eller for lidet og Luften i samme for slet. Fattigdommen kan tvinge Mødrene til at forlade sine Børn, for at søge Fortjeneste udenfor Huset, og Mangel paa tilstrækkelig Pleie kan da fremkalde Sygdom og Død. Men Uvidenhed uden Fattigdom

kan ogsaa være Skyld i, at de spæde Børn faa slet Pleie, og at de ikke faa sund og passende Kost. Før var det i mange Egne almindelig Skik at indvikle deres Lemmer med stramme Baand, ja endog at sammensnøre deres Hoveder; dengang var man saa uvidende, at man troede, at dette var tjenligt for Børnene. Nu har en bedre Indsigt paa de fleste Steder ført med sig, at disse og lignende Uskikke, der kunne bevirke Sygdom og tidlig Død, ere ophørte; kun der, hvor Uvidenheden er størst, i de mest afsides og fattige Egne, kan sligt endnu gaa for sig.

96. Nogle Iagttagelser fra det daglige Liv.

100

De, der ere komne over den spæde Barnealder, have i sine Fornemmelser faaet en Paamindelse om at beskytte sig imod mange af de Ting, der kunne skade deres Sundhed. Kulden bringer os til at fryse, og denne Fornemmelse lærer os at beskytte vore Legemer mod Kulden ved Klæder og varme Boliger. Men disse Fornemmelser ere ikke altid tilstede, og, hvor de ere tilstede, ere de ikke altid tilstrækkelige; de maa derfor understøttes ved Erfaring og Kundskab. Naar saaledes Kulden har virket til en vis Grad paa et af vore Lemmer, f. Ex. paa vore Øren eller paa vore Tær, føle vi ikke længer nogen Smerte i disse Lemmer; thi de blive følesløse. Den, som ikke ved Besked herom, slaar sig da til Ro og kan derved let tabe disse Lemmer; den derimod, som kjender Betydningen af denne Følesløshed, anvender de passende Midler, som han har lært derimod. Naar man under Gang eller paa anden Maade anstrenger sig ude i stærk Kulde, gribes man ofte af en stærk Mathed og Søvnighed. Den, der ikke ved, hvor farligt det er at give efter for denne Søvnighed, og derfor under saadanne Omstændigheder lægger sig til at sove, maa i Almindelighed bøde med Livet for denne Uvidenhed.

Hos den lidet Oplyste er Opmærksomheden for de Fornemmelser, der paaminde os om skadelige Indflydelser, sløv; hos den Oplyste og Dannede er den skjærpet.

Ved Lugtesandsen sættes vi istand til at bedømme Beskaffenheden af den Luft, som vi igjennem Mund og Næse indaande i vore Lunger. Men den, som stadig opholder sig i en fordærvet Luft, taber efter nogen Tid en stor Del af sin Evne til at skjelne mellem ren og fordærvet Luft og bliver tilsidst ogsaa ligegyldig derfor. Men derved har han tabt det Beskyttelsesmiddel, som Lugtesandsen giver ham mod skadelige Luftarter. Af saadanne gives der mange. En af disse er f. Ex. den Kuldamp, der udvikler sig, hvor Kul eller Træ forbrænder ufuldstændigt ved Glødning. Naar denne ikke finder Vei ud igjennem Skorstenen eller andre Aabninger, men samler sig i Værelset, blive de, der opholde sig i et saadant Rum, søvnige og kunne da sove lige ind i Døden; endnu større er Faren for dem, 101
som allerede i Forveien sove i et saadant Rum. Det har ogsaa i vort Land ikke saa sjelden hændt, at uvidende og ubetænksomme Mennesker ere døde af denne giftige Luftart, især fordi de altfor tidligt have tillukket Spjeldet i Ovnsrøret.

Men endnu mange flere Mennesker maa dø, fordi de i lang Tid indaande den almindelige usunde Luft, som danner sig i Rum, hvor mange urenlige Mennesker leve sammen, uden ved Aabning af Døre og Vinduer at sørge for, at den fordærvede Luft inde omskiftes med den renere Luft udenfor. De fleste Omgangssygdomme, saasom Kolera, Blodgang, ondartet Halsesyge og smitsomme Febre ville nemlig gjerne sætte sig fast og gribe om sig i saadanne Huse. Langs Landets Vestkyst ere de ondartede Febre mest almindelige og dræbende; dels har Folket der mindre Brændsel, saa de ere bange for at

slippe den kolde Luft ind og den varme Luft ud; dels er den almindelige Oplysning der mindst fremme, saa at Folket er mere sløvt baade for det Behagelige og det Gavnlige ved at indaande en ren Luft.

Langs en stor Del af denne samme Vestkyst forekommer en velbekjendt Sygdom, som kaldes Spedalskhed. Den hersker især i enkelte Familier, men opstaar dog ogsaa udenfor disse Familier. Den viser sig sjelden hos Folk af den saakaldte høiere Stand. De Omstændigheder, som efter Lægernes Mening især befordre Udbrudet af denne Sygdom, ere Slid og Slæb under Kulde og Fugtighed, slette og urenlige Boliger, uhensigtsmæssig Føde og Mangel paa Omhu for Hudens Renselse. Den har før hersket i de fleste af Europas Lande; men efter hvert, som den tiltagende Oplysning har forbedret Forholdene, har den maattet vige tilbage og er nu indskrænket til enkelte Yderkanter af nogle faa Lande ved Nordsøen og Middelhavet. Udenfor Europa, i de andre Verdensdele, findes den oftere. Ogsaa om denne Sygdom har man derfor god Grund til at tro, at den for en Del hænger sammen med Folkets Uvidenhed. Saalænge Folket f. Ex. ikke har lært at kjende Fordelene ved Grunddigning, og hvorledes man ved denne kan bortfjerne Fugtigheden baade fra Husgrunden og fra Markerne, vil det vedblive at bo i fugtige Huse; det vil vedblive at vade med Fødderne i den bløde og kolde Grund, og det vil ikke af Markerne kunne indhøste saa mange og saa gode Fødemidler, som det ellers kunde opnaa. Saalænge Folket ikke har lært at bevare og tilberede sine Fødemidler paa en hensigtsmæssig Maade, ville disse give mindre Næringsstof og derfor mindre Kræfter. Saalænge Folket ikke har lært at sætte Pris paa Hudens Renlighed, ville Fnat og andre Hudsygdomme vedblive at svække Legemets Kraft.

97. Urigtige Maader at søge Raad mod Sygdomme paa.

101

Den Oplyste er ikke blot bedre istand til at forebygge Sygdomme end den Uvidende; han faar dem ogsaa snarere helbredede og undgaar lettere deres skadelige Eftervirkninger. Han vil itide søge Hjælpen der, hvor man kan vente at finde den, i Almindelighed altsaa hos Lægen. Den Uvidende er næsten altid selvklog; uden den fornødne Kundskab gjør han sig ofte paa egen Haand en urigtig Mening om Sygdommens 102
Beskaffenhed og Aarsag og vælger derefter urigtige Midler. Eller han lytter efter Raad, som gives af dem, der ere ligesaa uvidende som han selv. Saadanne Raad ere altid ved Haanden. Thi den Ukyndige og Uforstandige er snarere til at give Raad end den Forstandige, som ved, at et slet Raad er værre end intet Raad.

De allermest Uvidende søge undertiden Aarsagen til Sygdommene i hemmelige og overnaturlige Kræfter. Det er „Svek," siges det ofte om smaa Børns Sygdomme; og efter den Mening, som man saaledes har dannet sig om Sygdommens Natur, vælges Middelet: saakaldte „kloge" Mænd og Kvinder, der enten ere Bedragere eller bedrage sig selv, skulle „gjøre aat" for Ondet eller „støbe" og „læse" over den syge Del.

Paa et lidt høiere Trin af Oplysning forkaster man vel saadanne overtroiske Midler, men henfører paa det Løse Sygdommen til en eller anden Aarsag, som er almindelig antagen. Er det en indvendig Sygdom, heder det som oftest: „det er Blodet," og derefter bliver Middelet Aareladning. Dette Middel misbruges meget i vort Land og volder maaske ligesaa megen Ulykke som de Sygdomme, mod hvilke det bruges.

Under alt dette forsømmer man da at søge den kyndige Hjælp. Eller man søger den tidlig eller sent og bruger den dog ikke. Thi man venter af Lægen en øieblikkelig, næsten undergjørende Hjælp, og, naar man ikke finder den, sætter man hans Midler tilside og vender atter tilbage til sine egne Raad.

98. Slutning.

102

Ligesom vi før have seet, hvorledes Uvidenhed kan foraarsage Sygdom, saa se vi heraf, hvorledes den kan vedligeholde den. Men Sygdom bidrager igjen til at forøge Fattigdom, og derfor bliver det saa meget vanskeligere at overvinde disse tre sørgelige Følgesvende.

Naar Kolera og andre farlige Omgangssygdomme næsten udelukkende har krævet sine Offere imellem de fattige Arbeidsfolk i en By, og disse ikke have kunnet forstaa, hvorfor de maatte lide mere end andre, har det hændt, at de ere komne paa den Tanke, at der maatte være hemmelige Grunde dertil; deres ophidsede Indbildningskraft har da undertiden fremkaldt Mistanke om, at de Rige have blandet Gift i de Brønde, hvorfra de Fattige hentede sit Vand, og dette har foraarsaget Opløb.

Vi have nu lært den naturlige Aarsag at kjende.

Men Kundskab og Oplysning er ikke det eneste, som bestemmer Sundhed og Sygdom.

Ogsaa Menneskets sædelige Kraft raader til en vis Grad over dets Sundhedstilstand; ja ikke blot over dets egen, men ogsaa over dets Efterkommeres. Thi vi vide, at et Menneske ved Synd kan paadrage sig Sygdomme, og at Sygdomme kunne forplantes fra Forældre til Børn. Vi vide, at Umaadelighed i Mad og Drikke, i Søvn og i mange Slags Nydelser forvolde daglige Lidelser. Tilsammenlagte forkorte disse Synder vort Livs Dage paa samme 103
Tid, som de gjøre os uskikkede til at bruge dem vel; thi kun i et sundt Legeme ere vi istand til med fuld Kraft at fyldestgjøre vor Bestemmelse: at fremme vor egen og andres timelige og evige Lykke. Derfor er det ogsaa Synd, naar vi forsætlig skade vor Helbred eller undlade at tage de Forholdsregler, som kunne vedligeholde og forbedre den.

Saa har da Gud, der selv holder Sygdom og Sundhed i sin Haand, vist os Veie, paa hvilke vi kunne bidrage, hvad vi formaa til at vedligeholde vort Legeme som et velskikket Redskab for Sjelen.

GRUNDTRÆK AF VELSTANDSLÆREN. 103

99. Om Formue eller Rigdom.

For at en Ting skal kunne henregnes hertil, maa den tilhøre et Menneske og have Værdi. Dertil kræves tvende Egenskaber:

1. At den efter flere Menneskers Mening er nyttig. Dersom altsaa Eieren ikke længer ønsker at have Tingen, vil der være en anden, som giver ham et andet nyttigt Vederlag for at faa den. Ofte beror denne Nytte rigtignok paa en Indbildning eller endog paa en Vildfarelse og en Feil hos Menneskene. De allerkostbareste Gjenstande, nemlig Ædelstene og Perler ere til liden eller ingen Nytte. De tilfredsstille især Forfængeligheden. Mange leve af at tilvirke stærke Drikke. De kaldes rige, naar de have et stort Oplag deraf. Alligevel bruges den største Del deraf til Skade.

2. At Varen ikke findes i uendelig Mængde. De nyttigste Ting ere Luften og Vandet. Men disse regnes ikke til Formue, saalænge man-frit kan nyde af Skaberens Overflod. Men, saasnart der indtræder Mangel, som maa afbødes ved Arbeide og Omtanke, gives villigen en høi Pris t. Ex. for et luftigt Værelse paa et Sygehus, for en Drik Vand paa et Skib, for Vandkraften til at drive en Kværn o. s. v.

100. Værdien beror paa begge hine to Egenskaber, Nytten og Mængden. Dette kalder man ogsaa Kjøbernes Efterspørgsel og Sælgernes Forsyning. Dersom der indtræffer en Misvæxt paa Rug, vil ikke alene denne Kornsort blive mere efterspurgt og dyrere, men ogsaa alle andre Fødeemner, fordi de kunne bruges istedetfor Rug. Et rigt Aar vil derimod forsyne Sælgerne med saa store Forraad, at hver enkelt Korntønde bliver billigere.

Dersom Prisen bliver saa lav, at de Mennesker, som have tilveiebragt en Vare t. Ex. Bomuldstøi, ikke kunne leve af det, som Salget indbringer dem, maa nogle af dem holde op at væve. Der bliver altsaa mindre Forsyning og mere Efterspørgsel paa Bomuldstøi. Prisen stiger da saavidt, at de Arbeidere, som fremdeles tilvirke det, kunne finde Ophold.

Omvendt bevirker en større Efterspørgsel eller en høiere Pris, at flere Mennesker slaa sig paa Vævning. Deraf følger en større Forsyning og lavere Pris.

101. Lysten til at samle Formue

104

overstiger hos de fleste Mennesker langt deres personlige Behov. Mennesket lader sig altsaa ikke nøie med at samle saa meget, som det netop tiltrænger. Den Rige samler tusinde Gange mere, for at have den Fornøielse og Ære at eie mere end andre. Han kan da ombytte det Overflødige med andre Ting, som den Fattige ikke kan forskaffe sig. Den store Forøgelse af nyttige Varer, som Kunsternes Forbedring medfører, formindsker altsaa ikke Lysten til at eie. Denne Drift voxer derimod, eftersom Samfundet gaar frem fra Raahed til Dannelse.

102. Om Befolkningen.

104

Efterspørgselen og altsaa ogsaa Værdien paa Varer afhænger ikke blot af deres Mængde, men ogsaa af Antallet af de Mennesker, som skulle bruge dem. Fordobler man Antallet af Kjøberne, har det den samme Virkning, som at Tilførselen minker til det halve. Naar pludselig mange Reisende komme til en By, blive Fødeemnerne der dyrere, saalænge indtil denne Stigen i Pris har forøget Tilførselen. Det samme er Tilfældet, dersom Byens Folkemængde er uforandret, men Forsyningen minker formedelst Misvæxt, slet Fiske o. s. v.

Dette, som gjælder om en By, maa ogsaa i det større gjælde om et Land eller om hele Verden. Hvorvidt ethvert Menneske kan erholde sit Behov af Livets Nødvendigheder, beror paa, at Folkemængden staar i det rette Forhold til Fødeemnerne. Mange have derfor ytret den største Frygt for, at Folkeformerelsen kunde gaa for sig fortere end Forøgelsen af Nødvendighedsvarer formedelst Opdyrkning o. s. v. Da dette Misforhold vilde bevirke en uafhjælpelig Mangel, maatte det foraarsage en Hungersnød, som vilde formindske Folkemængden. Efter Dyrtiden vilde Folketallet atter i gunstigere Aar stige, indtil Nøden

igjen indtraadte. Denne Tilstand, som kaldes Overbefolkning, vilde altsaa være en næsten stedsevarende Elendighed. Alligevel vilde den ikke trykke alle Mennesker ligt, fordi de ikke alle have den samme Dygtighed til at erhverve sig det Nødvendige. Det vilde blive de Fattige (de Svage og Uforsynlige), som Ulykken maatte komme til først. De Rige vilde endog, saalænge de fik beholde sit Gods, blive bedre farne derved, at den Arbeidsløn, de havde at betale, maatte blive ganske ringe.

Man kan udregne, hvor mange Aar der behøves, for at Folkemængden i gode Tider skal fordoble sig. I de Forenede Stater i Nordamerika, hvor der indtil 1861 har været mindst af Krig, ved man med Vished, at Folkemængden har fordoblet sig i 25 Aar. Dersom nu dette Forhold ogsaa gjaldt for Norge, vilde vi om 25 Aar have 3 Millioner Landsmænd, om 50 Aar have 6 Millioner, om 75 Aar 12 og om 100 Aar 24 Millioner Mennesker. Enhver kan fortsætte Regningen saa længe, indtil han kommer til et saa stort Tal, at Folket ikke engang fik Rum til at staa paa Jorden. Men allerede strax kommer man til den Forvisning, at det ikke er muligt i 25 Aar at fordoble vort Lands Næringsveie.

Uagtet dette Regnestykke er rigtigt og gaar ud fra noget, som synes at være rimeligt, 105
bør man dog kunne skjønne, at det ikke kan forholde sig saaledes. Man behøver kun at tage i Betragtning, at vort Land endnu ikke har mere end 1½ Million Beboere, endskjønt det har været bebygget i over tusinde Aar. Det norske Folk har altsaa havt Tid til at formere sig til mange hundrede Millioner; men det er ikke skeet.

Dersom man gransker Fortidens Begivenheder, finder man vistnok, at Folkemængden stadigen har været formindsket formedelst Krige, Røverier, Forbrydelser og slet Regjering. Landets Næringsveie have formedelst Vankundighed været forsømte. Uagtet Folketallet har været ringe, har Landet ofte været hjemsøgt af Hungersnød og derved foraarsagede Smitsotter.

Hvis Overbefolkning ikke skulde kunne forebygges uden formedelst skjændige Misgjerninger og Ødelæggelser, da var Redningsmidlet ligesaa bedrøveligt som selve Ulykken.

Men den samme Erfaring, som har godtgjort Befolkningens Fordobling i 25 Aar i Amerika, hvor der er nok af Næringsmidler til ethvert nyt tilkommende Menneske, viser ogsaa, at i vore længe bebyggede Lande stiger Folkemængden uendelig langsommere endog i Fredstid, naar Menneskene ikke udrydde hverandre. Dette kommer deraf, at Folket ikke formerer sig uden Eftertanke ligesom Dyrene. Mennesket baade kan og maa tænke paa, hvorledes det skal finde sin Underholdning den Dag i Morgen. Den, som har nok med at føde og klæde sig selv, har ikke Lyst til at dele det, som for en Person er aldeles fornødent, med en Hustru og Børn. Han vil ikke, at der skal blive for lidet eller opstaa Mangel, ikke alene for disse hans nærmeste Paarørende, men ogsaa for ham selv. Vi ville ogsaa ved Erfaring finde, at de fleste, som forblive ugifte sit hele Liv, dertil angive som Grund, at de ikke have havt Raad til at leve anderledes.

Hvad, som for et Menneskes Behov skal være nok, beror væsentligen paa hans egen Tanke og Tilbøielighed. Ganske lidet udfordres til blot at vedligeholde Livet. De, som ville indskrænke sig til dette mindste, komme altsaa snart ved forøget Arbeide i den Stilling, at de tro at kunne underholde Hustru og Børn. Men jo større Fremskridt det hele Samfund gjør i Velstand, des flere Varer vænnes Folket til at betragte som Nødvendigheder. Den enkelte vil ikke leve slettere end hans Omgangsvenner og Kamerater, og sætter derfor ofte næsten ligesaa stor Pris paa at erhverve sig eller at beholde disse tilvante Goder, som

paa Livets egentlige Vedligeholdelse. Saaledes gaar det til, at de velhavende Borgere i et Samfund finde det vanskeligere at indgaa Ægteskab end de fattigere, fordi deres Fornødenheder ere saa mange flere. Men Samfundets Udvikling medfører ikke alene, at Antallet af Fornødenheder stiger. Tallet paa dem, som ville nyde flere af Livets Goder, tiltager ogsaa. Jo mere udbildet et Samfund bliver, des flere Mennesker maa der findes, som ville leve i gode Kaar.

Vi kunne saaledes forklare, hvorledes det kan gaa til, at man i nogle af Europas Lande, 106
hvor der er lidet af endnu ubenyttet Land eller andre Naturens Hjælpemidler, men derimod en altid stigende Lyst til at leve bedre, har en ganske modsat Erfaring af den, som blev bemærket i Amerika. I Frankrige f. Ex. stiger Folkemængden i de sidste Aar slet ikke. I visse Aar minker den endog lidt.

Denne vigtige og vanskelige Sag om Folkemængdens Forøgelse har hos Staternes Bestyrelse fremkaldt to modsatte Vildfarelser.

Den ene var at anse en stor Folkemængde som et Gode, der vilde drage efter sig større Velmagt for Landet. Nogle Regjeringer opmuntrede derfor Indbyggerne til at indgaa Ægteskab. De tænkte, at de flere Mennesker nok selv vilde vide at skaffe sig det nødvendige. Dette Raad indeholdt dog en Feilregning, fordi Menneskene kunne formere sig fortere, end de formaa at udvinde mere Underholdning. Til de hjælpeløseste Fattige hører netop en Moder med flere Børn, som endnu ikke ere arbeidsføre. Enhver Folkeformerelse, som gaar videre, end der findes Næring, er derfor kun en Forøgelse af Elendighed. Den bevirker en større Dødelighed, dersom Samfundet ikke kan eller vil lindre Nøden.

I et kristeligt Land gaar det dog ikke an at lade nogen dø af Mangel, naar hans ulykkelige Tilstand er vitterlig. De Velhavende maa derfor dels med Almisser og dels med Fattigskatter understøtte de Trængende. Formedelst Fattigforsørgelsen fik man altsaa snart Erfaring for, at ikke ethvert Menneske, som var kommen ind i Verden, var istand til at sørge for sig selv. De Velhavende bleve yderst utilfredse med de stigende Fattigbyrder. Der fremsattes da den ganske modsatte Paastand: at Staten skulde forbyde de Fattige og dem, som ikke kunde sørge for sig selv, at gifte sig. En saadan Lov kan ikke indføres uden den største Uretvished. Thi det er ikke muligt for den Embedsmand, som skulde vaage over Lovens Overholdelse, at se udenpaa en Mand, om han har saa stor Arbeidsomhed og Dygtighed, at han vil være istand til at underholde Hustru og Børn. Dersom Staten vil herske over saadanne Sager som Ægteskab, fremkalder den en Mængde Laster og Forbrydelser, som kunne lig en Smitte angribe det hele Samfund. Det samme maa man ogsaa sige om, at altfor mange Mennesker frivillig afholde sig fra Ægteskab. Livets Underholdning er, formedelst stor Lyst til Overdaadighed, saa kostbar i visse Byer, saasom i Paris, at deraf har fulgt en anselig Aftagen i Tilvæxten af Fødte. Naar man gransker Aarsagerne til denne Standsning, befindes den at være ledsaget af grove Laster og den yderste Ryggesløshed.

Dersom altsaa saavel den Enkeltes som det hele Samfunds Lykke skal opnaaes, maa begge Yderligheder undgaaes. Paa den ene Side en letsindig Sorgløshed for Fremtiden. Enhver bør tænke paa den tilkommende Slægts Fornødenheder. Paa den anden Side vil Ængstelighed for Udkomme ligesaa meget kunne overdrives. Følgende Omstændigheder 107
bør erindres til Veiledning:

Der findes i ethvert Land en Mængde ubenyttede Næringskilder, som vel fordre betydeligt Arbeide og Omtanke, men som ogsaa ganske vist formaa at ernære flittige,

sparsomme og duelige Folk. Den, som kommer paa Fattigkassen, mangler næsten altid en af disse Egenskaber eller har slet ingen af dem. Der er neppe Tvivl om, at Norge, naar det ret opdyrkes, kan underholde dobbelt saa mange Mennesker som nu. Hvad der gjælder om et enkelt Land, gjælder end mere om den hele Jordklode. Næsten overalt udenfor Europa findes der saa meget ubenyttet godt Land, at man antager, at Jordkloden kan ernære 10, ja maaske 100 Gange saamange Mennesker, som der nu leve paa den. Men, da Folkemængdens saa store Forøgelse ikke kan tænkes uden i Forbindelse med en Opdyrkning og en Benyttelse af Jorden, som skaffer de flere Munde Næring, vil den medtage en overordentlig lang Tid, rimeligvis flere hundrede Aar. Heller ikke ere alle Folkeslag lige dygtige til at forbedre det Land, hvori de bo. Mange raa Nationer, de saakaldte Vilde og Barbarer, gjøre næsten ingen Fremskridt. Enhver ny Slægt af dem er ikke flittigere end dens Forfædre. De formere sig ogsaa ganske lidet eller udrydde endog hinanden. Europa afgiver derimod stadigen et Overskud af flere Folk. Mange af disse ere ogsaa villige til at paatage sig Rydning, hvorsomhelst Landets Beskaffenhed lover dem mere Underholdning, og hvorsomhelst en retfærdig Styrelse tillader dem at bo i Fred. Den stadige Udvandring fra Europa er derfor allerede stegen til mellem en hel og en halv Million Mennesker aarlig. Formedelst Forbedringer i Skibsfarten og forøget Kundskab om de ny Lande kan den tiltage end mere.

Saaledes vil det Land, som i andre Verdensparter ligger øde, længe blive en Tilflugt for dem, som virkelig ikke kunne finde Erhverv i sit Fødeland. I de sidste Aar er ogsaa Udvandringen tiltaget saa meget, at der nu ofte høres Klager over Mangel paa arbeidende Hænder endog i nogle Egne, som have det største Overskud af Fødte over de aarlige Dødsfald.

103. Om Frembringelse (Tilvirkning, Produktion).

107

Enhver Forandring, som foretages ved en Naturgjenstand, hvorved den bliver nyttigere og altsaa værdifuldere, kaldes en Frembringelse eller et Produkt. Den, som ved Pløining og Udsæd har virket til, at et Korn bliver til flere Ax, har naturligvis forøget dets Værdi, da 1000 Korn ere nyttigere end 1. Men den, som skjærer Sæden, den, som træsker den i Laden, den, som maler den, som bager den til Brød, som fører Brødet til et fremmed Sted og der sælger det — alle disse Mennesker have ogsaa tilvirket. Thi for hvert nyt Arbeide er en ny Værdi frembragt. Den Mad, som egentlig skal bruges, er heller ikke færdig, førend alle disse Arbeider ere tilende.

Naar man derimod har foretaget en Forandring med en Ting og derved frembragt noget, som intet Menneske vil bruge efter Hensigten, da ere Tilvirknings-Omkostningerne unyttige. Arbeidet er bortkastet, om det end har været nok saa stort. Den, som trykker en daarlig Bog, har ikke alene spildt sit eget og alle de andre dermed beskjeftigede Arbeideres (Trykkernes, Bogbindernes o. s. v.) Flid, men ogsaa fordærvet det dertil brugte rene Papir. Da en engelsk Kjøbmand udførte Skøiter til Brasilien, hvor der aldrig findes Is, spildte han ikke alene Varens Fragt; men han nedsatte Skøiternes Værdi til Jernskrab.

108

Man ser altsaa, at der, for at gjøre Nytte og skaffe sig Velstand, ikke blot udkræves Flid. Der fordres ogsaa saa megen Kyndighed og Forstand, at Frembringelsen svarer til det, som fordres af den, for at den skal kunne tillægges Værdi. Paa daarlige Raaemner

(Materialier) er det fineste Arbeide spildt. De bedste Raaemner kunne fordærves ved at tilvirkes af uduelige Folk.

104. Om Betaling.

108

Tilvirknings-Arbeidet betales paa tvende Maader. Pløieren og Træskeren faa sædvanligvis en Dagløn eller Aarsløn for den Forandring, som de foretage ved Tingen. Deres Gjerning kaldes da Tjeneste og de selv Tjenere. Bageren kjøber derimod Mel og sælger Brødet saa meget dyrere, at hans Arbeide derved er betalt. Han kaldes derfor en Haandværker og er mere selvstændig. Tilvirkningen forandres dog derved ikke. Thi den, som har Korn, kan ogsaa lade Bagningen udføre af en Tjener for Dagløn.

Tjenester kunne ogsaa udføres af selvstændige Mænd. Naar man imod en vis Betaling lader sit Korn male af en Møller, udfører han et Arbeide, som betales ligesom Daglønnerens. Naar en Læge helbreder et brækket Ben, naar en Lærer underviser et Barn, en Sagfører skaffer en Mand Ret i et Tvistemaal, udføre disse Mænd Tjenester af den allerstørste Værdi. Sagens Natur medfører dog, at de arbeide mere selvstændigt efter eget Godtykke end Daglønnere, som idelig modtage Anvisning om, hvad de skulle gjøre. Gaardbrugeren, hans Tjenestedreng, Bageren, Kjøbmanden, Sømanden, Kjøreren og Embedsmanden ere alle lige meget Frembringere, dersom de Forandringer, som de foretage, eller de Arbeider, de udføre, ere nyttige.

105. Tilvirkningens Arter.

108

De mangfoldige Arbeider, hvorved en Gjenstand bliver nyttigere eller brugbar, pleier man sædvanligvis at inddele i tre Hovedafdelinger.

1. Frembringelse af Raaemne sker ved, at en Naturkraft benyttes til derved at udvinde noget, som enten strax kan anvendes, eller som af andre Arbeidere yderligere kan forbedres (forædles). Saadan Tilvirkning er det, naar Landmanden frembringer Korn, Bergmanden Jern, og Fiskeren fanger Fisk.

2. Fabrikationen (Kunst-Fliden) gjør hin første Frembringelse mere nyttig. Den 109
tilføier altsaa en ny Værdi saasom Mel-Malingen, Stang-Jerns-Smidningen og Fiske-Saltningen. Som oftest er denne Tilvirkning atter delt i en Mængde efter hinanden følgende Arbeider. For Smedene er Stang-Jernet saaledes et Raaemne, hvilket de benytte til Forarbeidelsen af Spiger, Laase o. s. v. Disse ere atter et Raaemne for Snedkeren, som bruger dem til Indredning af et Hus.

3. Varernes Omsætning ved Førsel og Handel gjør dem nyttige for Brugerne paa ethvert Sted. Den Landmand, som ikke kan føre sit Korn hen til de Byer, hvor det tiltrænges, vil selv ikke være istand til at gjøre sig nok Nytte deraf. Ofte kan Omkostningen med at føre nogle faa Tønder blive altfor stor, især dersom Landmanden tillige skal udhøkre dem paa Torvet. Tabet formedelst slette Betalere og andre Uheld kan gjøre Gevinsten usikker. Disse Ulemper forebygges af Kjøbmanden, som i det Store besørger baade Føringen og Udsalget. Den Forøgelse, som han tillægger Varernes Værdi, er ofte meget stor. Naar han fra et overfyldt Sted bringer dem hen til et, som har Mangel,

eller naar han i et godt Aar gjemmer dem til Forsyning i et slet, kan han fordoble sin egen Formue og tillige redde mange Mennesker fra Elendighed.

106. Om Forbrug.

109

Flere Frembringelser blive tilintetgjorte eller fortærede ved at bruges, saasom Mad og Brænde.

Andre Tilvirkninger kunne vare i mange Aar eller Aarhundreder, mens de gjøre Nytte, saasom et Hus, et Redskab af Metal. Dog slides eller forringes alle jordiske Ting, om end umærkeligt.

En ligesaa vigtig Forskjel er det, at en vis Art Forbrug kun har til Hensigt at frembringe noget mere værdifuldt. Bageren forbruger Melet og Skomageren Læderet, men kun for at istandbringe Brød og Sko, som ere nyttigere. Ved denne Brug forøges altsaa Samfundets Velstand. Til denne frembringende Anvendelse maa ogsaa regnes den Fortæring af Nødvendighedsvarer, som Arbeideren behøver, mens han tilvirker noget.

Den ikke frembringende (uproduktive) Forbrug bestaar i at fortære en Ting til Fornøielse, saasom Pynt, stærke Drikke. Denne Forbrug formindsker Samfundets Velstand. Den eneste Nytte, som man undertiden kan paavise deraf, er, at den i en vis Grad kan forøge en Persons Evne til nyttig Frembringelse. En forstandig og maadeholden Gjæstfrihed kan saaledes skaffe en Handelsmand flere Forretninger. Der gives i et ordentligt Samfund kun færre Mennesker, som blot forbruge, eller som underholdes, uden at frembringe nogetsomhelst nyttigt Vederlag. De, som leve af Tyveri, Ran og Bedrageri, ere en liden, men skjændig Klasse af skadelige Fortærere. De, som leve af Almisse eller Fattighjælp, ere oftest formedelst Alder og Svaghed udygtige og altsaa ulykkelige. Børn underholdes af andre. Men Omkostningen med deres Opdragelse er et Forskud, som de siden kunne afbetale ved sit Arbeide. De Rige ere sjelden unyttige 110
Forbrugere, da de sædvanligvis, for at forøge sine Indkomster, anvende en stor Del af sin Tid til Frembringelse af Værdier. Omvendt gives der kun faa af de egentlig saakaldte Arbeidere, der ikke i nogle Henseender ere Forbrugere af Overflødighedsvarer, som ikke udfordres til Livets Ophold. Thi i alle de Egne, hvor Armoden ikke er kommen til det yderste, har den simpleste Arbeider nogen Evne til at bruge behagelige Ting til sin Opmuntring. Han kan ogsaa afse saa meget af sin Tid, som disse Adspredelser udkræve.

107. Om Ødselhed og Sparsomhed.

110

Den Ødsle, som forbruger mere, end han erhverver, maa paa et eller andet Vis falde andre til Byrde. Han gjør dem saaledes Uret. Naar den meget Formuende i Overdaadighed anvender alle sine Indkomster, skader han ikke nogen derved ligefrem. Dog er det feilagtigt, naar nogle indbilde sig, at en saadan Forøder gavner fattige Folk, ved at skaffe dem Arbeide og Fortjeneste. Thi den, der fraadser i Vellevnet, skjænker Arbeideren intet. Han bevirker kun, at en Del Arbeide anvendes paa hurtig forgjængeligt Stas og Fjas. Den Rige, som betaler Arbeidsfolk for at tilvirke nyttige Ting, f. Ex. en Fabrikant, er for dem en ligesaa god Husbond og for Samfundet langt gavnligere, fordi hans Indretninger ville vedblive efter hans Død.

Den unyttige Forbrug (Fornøielser) kan betragtes som en Belønning, Mennesket giver sig selv for sit besværlige og nyttige Arbeide. Der kan dog vises baade Klogskab og Raahed i Valg af slige Fornøielser. De kunne være mere eller mindre gavnlige for Samfundet. Jo mere et Folk sætter sin Glæde i varige Ting, som i brugbar Stand kunne overleveres til Efterslægten, saasom i gode Huse, vakre Møbler og hensigtsmæssige Redskaber, des mere forøges Folkets Velstand og den enkeltes Velbefindende. Thi, dersom den Rige ikke længer vil bruge disse Gjenstande, komme de endnu den Fattige til Gode for Underpris. En flittig Mand, som har drukket op sin Fortjeneste, har vel gavnet Samfundet ved sit Arbeide, men hans slette Forbrug har skadet ham selv og afgivet et ondt Exempel. I alle Tilfælde efterlader han sin Familie i Armod.

For at et Samfund skal opnaa Velstand, er altsaa Sparsomhed nødvendig. Alene derved kan Efterslægten eie mere end Forfædrene.

108. Midlerne til Frembringelse kunne inddeles i:

110

1. Arbeide, enten legemligt eller aandeligt, som har til Hensigt at gjøre Nytte. Om nogen anstrenger sig noksaa meget til sin Fornøielse, saasom ved Dands eller Kortspil, siges han ikke at arbeide. Betalingen for Arbeide kaldes Løn (Dagløn, Aarsløn, Lønning, Gage). (No. 104).

2. En Naturgjenstand eller Naturkraft, som leverer dels Raaemne, dels Midler til dets Forædling. Det vigtigste af disse er Jorden, som anvendes til Agerbrug og Kvæghold. Paa 111
lignende Vis anvendes en Grube eller et Stenbrud, hvoraf kan udvindes nyttige Metaller og Stene, Vandet, hvori der kan fiskes, Luften, Lyset, Varmen og Elektriciteten. Thi ved alle disse Kræfter kunne nyttige Ting udrettes. Endelig høre ogsaa Menneskenes Legems- og Aandsevner til de ypperste Frembringelses-Midler. Forsaavidt som disse Gjenstande kunne eies, maa man for Brugen af dem betale Eieren en Leie eller Afgift, som retter sig efter Tingens Godhed. For Brugen af 100 Maal god Jord betales høiere Leie end for en Gaard af slet Beskaffenhed. For et Stenbrud af bekvem Beliggenhed betales høi Bergleie; ligger det meget afsides, er det aldeles uden Værdi. En skarpsindig Læge eller Sagfører betales mere for sin Tjeneste end en anden.

Det er sagt i No. 99. 2, at de Naturkræfter, som findes i ubegrænset Mængde, ikke kunne eies og altsaa heller ikke sælges eller leies.

3. Ved Besparelse eller Forsynlighed vedligeholdes en Mængde Frembringelser saaledes, at de kunne bruges som vigtige Midler til ny Frembringelse (No. 107). De kaldes Kapital. Formedelst Erhvervelse af Kapital kan ikke alene den enkelte Mand stadigen erholde flere Midler til ny Frembringelse og altsaa til sin Formues Forøgelse, men enhver Slægt overleverer sin opsparede Kapital til sine Efterkommere, saaledes at Samfundet stedse erholder mere Velstand.

Den Indkomst, som erhverves ved Brugen af Kapital, kaldes Rente, hvad enten Eieren selv anvender den, eller han leier den ud til en anden.

109. Om Eiendom af Naturkræfter.

111

Ved første Øiekast synes det, at det menneskelige Arbeide lønner sig bedre, naar det anvendes paa en fri Naturkraft end paa en, som har Eiermand. Det skulde da være fordelagtigere at plukke vilde Bær frit end at dyrke Frugt paa en anden Mands Jord. Thi man maa betale Eieren Afgift af Jorden eller kjøbe den af ham. Der have ogsaa været nogle, som have udgivet sig for Arbeidernes Talsmænd, og som have paastaaet, at Jorden ikke burde have Eier mere end Havet, men benyttes frit og fælles af alle Mennesker.

En nøiere Betragtning viser, at dette ikke forholder sig saa. Hvad, som er alles Eiendom eller ingens, bliver heller ikke af nogen enkelt skjøttet eller pleiet. Ingen enkelt Fisker gjør noget for at vedligeholde Havets Rigdom. Ingen Bærsanker sørger for, at der næste Aar findes ligesaa mange Jordbær som iaar. Skal noget gjøres, for at forbedre slige Næringsveie, maa det altsaa ske af Staten eller det Offentlige. Men da udkræves stor Omkostning, og dog bliver Virkningen mindre, som vi kunne se af Lovene om Fredning af Hummer og Vildt. Foranstaltningerne til Skibsfartens Betryggelse (Sømærker, Fyrtaarne o. s. v.) ere kun ringe i Forhold til Havets Vidde og Farer.

112

De Arbeider, som have været foretagne til Opdyrkningen af enhver eneste Gaard, ere derimod altfor betydelige til, at de kunne udføres paa den Maade af alle Folk fælles eller af hele Staten. Det er ogsaa Tilfældet, at blandt saakaldte vilde Folkeslag udenfor Europa er Jorden fælles. Men det er saa langtfra, at de dyrke den sammen, at de slet ikke forbedre den. Det første Skridt til Dannelse og det nødvendige Udgangspunkt for enhver Fremgang har altid været, at Folk have begyndt at betragte den ryddede Mark som Dyrkerens Eiendom. Alene Sikkerhed for at beholde Arbeidets Frugter og Haabet om at overlevere dem til sine Børn har opmuntret Rydningsmanden til ny Flid. Men deraf kommer strax Ulighed i Formue. Den Forbedring, Jorden faar ved Arbeide og Sparsomhed, og som altsaa kan henføres til Kapital, er ogsaa meget større end dens oprindelige Værd. Det er derfor ligesaa rimeligt, at Landmanden er Eier af den Jord, som han har dyrket, som at Smeden eier det Jerntøi, som han har hamret, endskjønt den første ligesaa lidet har frembragt Jordsmonnet, som den sidste har skabt Jernet.

Heller ikke bekræfter Erfaring, at de Arbeidere, som ikke betale Afgift, leve bedre end de, som enten leie Jord eller staa i en Jordeiers Tjeneste. De vilde Folkeslag ere saa fattige, at de hyppig formedelst Uforsynlighed og Uheld komme i Hungersnød. Der er ingen fri Bærsanker, som tjener saa meget ved sit Arbeide, som en Gartner, der dyrker Bær paa en kjøbt eller leiet Jordplet. Den Pris, som kaldes at kjøbe i dyre Domme, staar nemlig i nøie Forhold til den aarlige Indtægt for at dyrke Eiendommen forstandigt og flittigt.

Hvis Jorden kun eies af nogle faa, kan man tænke sig, at de forene sig om at fordre for stor Afgift af den eller for meget for sine Frembringelser. Men, hvis Landet bestaar af mangfoldige Gaarde, vil der altid blive nogle af disse at faa for billigere Pris. Dersom det er tilladt at indføre Varer fra fremmede Lande, kan det endnu mindre tænkes, at Jorden skulde kunne holdes i saa høi Pris, at Arbeideren ikke faar sit Slæb betalt af de Varer, han frembringer.

110. Fast og omløbende Kapital.

112

Fast Kapital kaldes:

Maskiner og Redskaber, som gjøre Arbeidet mere indbringende og let, ligefra Dampmaskinen og Skibet til Synaalen.

Bygninger, som høre til Gaardsbrug, Fabrikdrift, Handel. De ere ogsaa Redskaber for Frembringelse.

Den Dyrkning, hvorved en Myr eller anden Ødemark er bleven frugtbar og frembringende.

Den tillærte Dygtighed, hvorved et Menneske kan formere sin Evne til at tilvirke. Thi ingen kan blive en flink Haandværker eller Læge, uden at have lagt ud Omkostning eller Arbeide paa sin Oplærelse. Hans Dygtighed, naar den er opnaaet, hjælper ham siden ligesaa meget, som om han eiede og brugte en bedre Maskine.

Omløbende (cirkulerende) Kapital bestaar i: 113

Penge, hvorved Varer kunne ombyttes med hinanden.

Varer, nødvendige til Arbeidernes Underholdning.

Materialier eller Raaemner, som ere under Arbeide eller ikke fuldfærdige, saasom Bagerens Mel-Beholdning.

De færdige, usolgte Varer, saasom Bagerens Brød i Butikken.

111. Maskiner og Redskaber kunne inddeles i dem, som frembringe Kraft, saasom: et Seil, en Vandkværn, en Dampmaskine, og dem, som kun bidrage til, at Arbeiderens Kraft gjør mere Virkning, saasom en Kniv, en Hammer.

De første Maskiners Kraft beregnes efter Hestes. Men de udrette Ting, hvortil Heste aldeles ikke kunne bruges. Hvor meget Arbeide Maskinerne bespare, kan strax indsees ved at betænke t. Ex., hvor lang Tid det vilde udkræve at afskrive en Salmebog, hvor dyr Afskriften altsaa vilde blive i Sammenligning med den ved Maskiner trykte Bog, som sælges for 20—24 Skilling, eller hvor lang Tid en Smed vilde behøve til at hamre en Jernplade eller et Bundt Staaltraad, som, naar det er arbeidet ved Maskine, koster nogle faa Skilling.

I det sidste Aarhundrede ere flere af de nyttigste Maskiner opfundne i England, hvor Fabrikdriften er bragt til den største Fuldkommenhed. Men denne kan ikke strax opnaaes ved at anskaffe en, udmærket Maskine. Thi den bedste Maskine leverer ingen eller slette Frembringelser, naar den bruges af uduelige Arbeidere. Dog kunne t. Ex. norske Arbeidere, efter tilbørlig Oplærelse, benytte en engelsk Maskine ligesaa godt som Opfinderne. Men disse stole alligevel paa, at, førend Udlændingen har lært deres Kunst, skulle de selv have gjort yderligere Fremskridt. I de fleste Tilfælde ville derfor Opfinderne altid komme til at staa noget over dem, som efterligne dem.

Thi Forbedringer ere fremdeles mulige og i dagligt Fremskridt.

Dette er en af Grundene til, at de gamle Forbud imod at udføre Maskiner fra de Lande, hvor de bleve opfundne, nu ere afskaffede. Heller ikke holde de virkelig store Opfindere sine Opdagelser hemmelige. Naar man nu hører om en meget stor Kunst, som holdes hemmelig, befindes den ofte ved Undersøgelse at være et Kvaksalveri eller Bedrag, der ikke taaler Dagens Lys.

112. Arbeidets Deling.

113

Paa afsides Steder, og førend Kunstfliden har opnaaet nogen Fuldkommenhed, maa ethvert Menneske, eller i det mindste enhver Husholdning, sørge for alle sine Fornødenheder. Den maa baade skaffe sig Madvarer og forarbeide de Redskaber og det Bohave, som skulle bruges. Der behøves da liden eller ingen Handel. Men de Ting, som en saadan selvbjerget Familie har, ere faa og daarligt gjorte, uagtet hele dens Tid er medgaaet til at skaffe dem tilveie. Mangen norsk Fjeldbonde forstaar lidt af allehaande 114
Haandværksarbeide. Men han eier dog kun lidet deraf. Endnu mindre af det, en Tusindkunstner gjør, er saaledes forarbeidet, at nogen vil kjøbe eller bruge det, naar han kan faa ordentligt Haandværksarbeide. Thi Tilvirkningen bliver ganske anderledes fuldkommen, naar Arbeidet deles, saaledes at enhver Mand kun har en Syssel at drive. Han lærer den da tilfulde og opnaar den største Duelighed. En Mand, som ikke har lært det, kunde neppe gjøre et Snes Knappenaale om Dagen. Men allerede for hundrede Aar siden erfarede Adam Smith, den berømteste Forfatter i Velstandslæren, at 10 engelske Arbeidere, som hjalp hverandre, kunde paa en Dag levere 48000 Naale, altsaa enhver 4800 om Dagen. De delte nemlig Arbeidet mellem sig saaledes, at hver af dem havde sin Part af de forskjellige Forretninger med Staaltraadens Trækning, Afklipning, Tilspidsning, Paasættelse af Hoved, Polering, Indsættelse i Brev m. v.

Ved Arbeidets Deling opnaaes endvidere en stor Besparelse i den Tid, som ellers tabes, ved at man gaar over fra det ene Arbeide til det andet. Den større Kyndighed bevirker fremdeles, at Arbeiderne efterhaanden opfinde en Mængde Haandgreb og Forbedringer af Redskaber, hvorved Tid spares, og bedre Vare fremkommer.

Landmanden kan aldrig blive en tænksom og duelig Agerdyrker, dersom han tillige skal sysle med at være Smed, Skomager, Skrædder, Møller o. s. v. Men, dersom Jordbruget kan levere mere og bedre Udbytte af Ager og Fædrift, ere snart de Penge indvundne, som det koster Gaardbrugeren at kjøbe gode Haandværks- og Fabrikvarer hos dem, som forstaa at forfærdige dem.

113. Afsætnings-Marked.

114

Det er baade under Tilvirkningen og under Handelen med Varerne, at Arbeidets Deling gjør dem billigere. Thi ved mange Leiligheder udfordres der ikke mere Arbeide til at behandle en Gjenstand end 10,000 eller 100,000. Men, for at disse heldige Virkninger skulle vise sig, udkræves altsaa Anledning til at gjøre den fulde Omsætning, hvortil Arbeideren er istand. Dersom de 10 Arbeidere (No. 112) ikke hjemme kunne finde Kjøbere til mere end Halvparten af de Naale, som de tilvirke, bliver deres Indtægt ikke halv, men stundom slet ingen, saa at de maa standse. Thi det er billigere at føre de faa Naale, som Stedet bruger, andensteds fra didhen, end at forarbeide et ringe Antal der.

En nødvendig Betingelse for Udvikling af Kunstflid er altsaa, at Varerne kunne uden altfor stor Omkostning bringes til saa mange som muligt, hvilket man kalder at have et stort Marked. Forbedringer i Veivæsenet, Skibsfart og andre Midler til Føring kunne frembringe et saadant Marked, hvor der forhen intet var.

Fri Handel med andre Lande er altsaa meget vigtig til Forøgelse af Velstanden. Men den udenlandske Handel bliver altid noget indskrænket formedelst Told. De Varer, som

komme fra meget fjerne Lande, fordyres ved Fragten. Naar meget lang Tid medgaar fra 115
Indkjøbet og til Udsalget, maa Kjøbmanden besidde en langt større Driftskapital, som han skal forrente. Paa fjerne Steder er det vanskeligere for ham at erhverve sig Kredit eller at undgaa at bedrages.

Den gavnligste Omsætning af Varer er derfor imellem Landets egne Bygder, som have forskjellig Beskaffenhed, fordi dette er den bekvemmeste Handel. Den nyttigste Udvidelse af et Folks Afsætningsmarked og den varigste Opmuntring til dets Arbeidsomhed bestaar dernæst i at fremhjælpe eller ikke hindre Handelen med dets nærmeste Naboer. Thi denne Omsætning er forbunden med mindre Omkostninger og afgiver derfor vanligvis større Udbytte for Tilvirkerne.

Handelen med Sverige og Danmark skaffer mange Gange flere af vore Landsmænd Livsophold end Handelen med Indien og Amerika.

I de sidste Aar have derfor flere smaa Stater stiftet saakaldte Toldforbund med sine Naboer, for at udvide sit Handelsmarked og derved fremme sin Kunstflid. De fleste af de mange Stater, hvori Tyskland er delt, have saaledes indgaaet et Toldforbund, som ansees for at være meget gavnligt. Imellem Sverige og Norge ere ogsaa indførte nogle Lettelser i Samfærselen. Endskjønt de ikke ere meget omfattende, have de dog meget fremmet vor Velstand, især ved Skibsfarten og Fiskerierne.

Det er umuligt i Samkvem med andre fornuftige Mennesker eller Folkeslag, at den ene Part kan erholde Fordele, medmindre han ogsaa vil indrømme den anden Part noget Gode. Thi den, som vil være ensidigen egennyttig, forglemmer, at han ikke er den eneste Kloge i Verden.

114. Arbeidets Deling efter Landene 115

er ligesaa fordelagtig, som Delingen efter Personer. Enhver Jordbund og ethvert Veirlag frembringer visse for den naturlige Væxter. Disse kunne altsaa erholdes der med Lethed eller uden altfor stort Arbeide. Stundom kunde det lade sig gjøre med det dobbelte eller tidobbelte Arbeide at tilvirke Frembringelsen i et andet Land. Men dette vilde da blive et Tab af mangfoldige Menneskers Arbeide, som kunde bruges fordelagtigere. Norge indfører aarlig omtrent 10 Millioner Pund Sukker. Det tilvirkes af en Art Rør, der i de hede Lande voxer saa let, at vort Sukker kommer os her paa omtrent 500,000 Spd. Dette kan erhverves for 5,000 norske Arbeideres Gjerning, dersom man beregner, at enhver behøver til sin Underholdning og altsaa maa have i Løn 100 Spd. aarlig.

Vi kunde maaske tilvirke alt dette Sukker i Landet selv af Hvidbeter, som kunne voxe her paa nogle Steder. Men, dersom dertil vilde udkræves 10 Gange saa mange Menneskers Arbeide, vilde det være en daarlig Forfængelighed at forsøge derpaa. Til den samme Slutning vilde man komme, dersom man udfandt, at der paa 10 Maal Jord i Norge kunde udvindes saa meget Sukker, som var værd i Penge det Korn, der voxer paa 1 Maal.

115. Sølv, Guld, Penge. 116

Naar nogen har tilvirket mere, end han selv kan fortære eller opbruge af en Vare, ønsker han at ombytte den med noget andet, som han bedre kan bruge. Men det hænder,

at en meget nyttig Vare t. Ex. Korn netop ikke tiltrænges af den Haandværker, hos hvem Jorddyrkeren t. Ex. vil kjøbe et Par Sko. Man maatte altsaa bytte mange Gange, inden hver Kjøber fik, hvad han netop tiltrængte. Desuden vilde den dertil fornødne Maaling af ganske smaa Sager medtage stor Tid. Det er altsaa en meget vigtig Opfindelse, at alle dannede Folkeslag ere blevne enige om at vurdere alle Gjenstande i Forhold til Sølv og Guld. Disse Metaller kunne deles nøiagtigt i meget smaa Mynter, hvilke kaldes Penge.

Da man saaledes anslaar alle Eiendomme og nyttige Ting i Penge, er den, som har Penge, istand til at anskaffe sig, hvadsomhelst han behøver. Penge staa som Værdimaal istedetfor, eller repræsentere, alle Varer. Den, som har mange Penge, ansees altsaa for rig, fordi han kunde skaffe sig nyttige Ting for dem. En Mand kan dog være meget rig, det vil sige besidde store Eiendomme, uden at have et eneste Stykke Sølv eller Guld. Man bruger ikke mere Penge, end som behøves til Varebyttet, Omsætningen eller Handelen. Thi Pengene selv ere ikke nyttige, saalænge man har dem. De kunne ikke fortæres. De svare ikke Indkomst, førend man giver dem fra sig. Den Art Sparsomhed, som bestaar i at gjemme Penge paa Kistebunden eller i Jorden, er altsaa unyttig for Samfundet. Det samme gjelder ogsaa om et Folk. Kun en ringe Del af Landets Formue bestaar i Penge.

Grunden til, at Sølv og Guld (samt tildels Kobber) ere brugte til Værdi-Maalere, er, at der findes meget lidet af disse Metaller. De have derfor holdt sig i mere uforandret Pris end de fleste andre Varer. Alligevel bemærker man let, at Guld og Sølv i nogen Grad forandre sin Pris imod hinanden. For en Mark Guld maa man nu stundom give 16 stundom 15 Mark Sølv, i Oldtiden neppe mere end 10. Dersom det var tilladt at betale en Gjæld i hvilketsomhelst af disse to Metaller, vilde man til forskjellige Tider vælge det, som da var billigst. Deraf vilde opstaa Tab og Vidtløftighed med at omsætte alle Penge fra den ene Metalsort i den anden. Derfor kan ethvert Folk kun bruge et Metal til Mynt. I Skandinavien er det overalt Sølv. Ingen er hos os nødt til at modtage Guldmynter. Kobber bruges kun i smaa Betalinger. Hvor derimod, som i England, Frankrige og de Forenede Stater, Guldmynter bruges, udpræges Sølvet, ligesom hos os Kobberet, til en høiere Værdi end det egentlig er værd. Det er derfor kun tilladt at anvende Sølv til smaa Betalinger. Thi ved at modtage en større Sum i Sølv vil man der tabe, ligesom hos os ti Daler i Kobber er meget mindre værd end ti Sølvspecier. Ved en saadan Lovgivning opnaaes da Enhed i Pengevæsenet eller Værdi-Maalet. Den Foranderlighed, som er en Følge af større eller mindre rig Tilgang i Sølv- og Guldværkerne, forebygges nogenledes. 117
Men ingen Klogskab hos Regjeringen har kunnet hindre, at der opstod en Stigen i Varernes Pris, da pludselig store Guldværker opdagedes i Kalifornien og Australien. Thi det i Værdi synkende Guld trak i nogen Grad Sølvet med sig. (No. 100).

116. Vexler. 117

Uagtet Pengene ere saa bekvemme, vilde det dog blive meget kostbart og voveligt at sende 1,000 Sølvdalere fra Kristiania t. Ex. til Paris. Denne Forsendelse kan dog ske meget let og imod ringere Afgift, dersom man kan finde en norsk Kjøbmand, som i Paris har Penge tilgode t. Ex. for Trælast. Thi da betaler man de 1000 Spd. hjemme til en saadan Mand. Han sender atter en Ordre til sin franske Skyldner, at denne skal betale Summen i Paris. Et saadant Papir kaldes en Vexel. De anvendes overmaade meget af Handlende, baade til at betale og indkræve Gjæld og til at gjøre Laan.

117. Banker. 117

Det er kun meget faa rige Mænd, som have Handelsforbindelser saa videnom i Verden, at de kunne stadigen gjøre Udlaan eller kjøbe og sælge Vexler. Men mange Mænd, som have lidt tilovers, kunne skyde Penge sammen og stifte af saakaldte Aktier (Dele) en Bank. Dette Bolag eller Kompani bliver da rigere end de fleste Enkeltmænd. Banken kan bruge sine Midler dels til Laan i Indlandet, dels til slige Penge-Forsendelser ved Vexel. Udbyttet eller Gevinsten deles aarlig imellem Deltagerne (Aktiehaverne).

Banker ere meget gavnlige, først ved at opmuntre til Sparsomhed. Det er en vanskelig Sag at udlaane en ganske liden Sum imod Rente. Men i en Sparebank kan den Fattigste faa en Rente af sin indskudte Sum, uden at resikere at miste den ved sin Ukyndighed om Handel. Banken forøger altsaa Landets Kapital paa en dobbelt Maade, dels ved at opmuntre til Besparelse og dels ved, at alle opsparede Smaasummer kunne bringes i Virksomhed istedetfor at ligge ørkesløse.

Dernæst bevirker Banken vanligvis, at Renten nedsættes. Banken tager en regelmæssig passende Afgift af sine Laan. Dersom derimod alle Laan skulde ske af enkelte Mænd selv, vilde disse være mere afvigende i sine Fordringer, saaledes at nogle af dem kunde gjøre sig fortjente til Øgenavnet Aagerkarle.

Dog er det en vildfarende, om end almindelig Mening, at de, som udlaane sine opsparede Penge imod Rente, erhverve sig altfor store Indtægter derved og uden mindste Umag. Det er hverken let eller sikkert at udlaane Penge. Det hænder ofte, naar uerfarne Folk gjøre det, at de tabe al sin Eiendom, ved at betro den til Folk, som bortødsle den. Heller ikke er det mere brugeligt at tage for høi Rente af Udlaan end at fordre for høi Pris ved Salg. Thi da findes der andre, som udlaane billigere. Men det hænder ofte, at en 118
Mand er en saa uefterrettelig og vrangvillig Betaler, at ingen vil laane ham Penge uden en. Denne fordrer da dobbelt Rente som et Vederlag for den Mulighed, at han kanske taber sine til ham laante Penge.

Alligevel findes der dem, som ved Aager forurette enfoldige og trængende Medmennesker, ligesom der ogsaa gives dem, der bedrage ved Salg (No. 121).

Pengenes Værdi afhænger af deres Sjeldenhed ligesom andre Varers. I et meget rigt Land som England er den aarlige Rente mindre end i et fattigere som Norge. En Norsk kan ikke i England faa laant Penge til den samme Rente som en Indfødt, fordi Udlaaneren ikke er saa kjendt i Norge og derfor befrygter at tabe sine Penge. At et Land har høi Rentefod, er et stort Tab aarlig, da det fordyrer dets Varer. Men det eneste sikre Middel til at faa billigere Penge er Velstandens Forøgelse ved Flid og Sparsomhed.

118. Banksedler. 118

Nogle Banker have ogsaa Ret til at udstede Banksedler, der bestaa i et Papir, som Banken lover at ombytte med den paalydende Sum i Sølv, hvad Tid man ønsker det. Banken kan uden Fare udstede en hel Del flere Sedler, end den har Sølv, fordi ikke alle Sedlerne paa engang kunne indleveres til Vexling. Den kan alligevel erhverve sig Rente af dem ved Udlaan. Denne Fremgangsmaade er derfor meget fordelagtig for Bankens Aktiehavere. Men i de Lande, hvor ethvert privat Bolag har Lov til at udgive Sedler, saasom i Amerika, har Tilladelsen ledet til grove Bedragerier og Falliter. I de fleste

europæiske Lande er det derfor kun tilladt de Banker, over hvilke Statsstyrelsen fører det strengeste Tilsyn, at udstede Sedler.

119. Prisen beror ikke paa Varens Nytte og heller ikke ganske paa de Tilvirknings-Omkostninger, som Sælgeren har havt med den. Thi, dersom han har anvendt længere Tid paa Arbeidet eller flere Udgifter end andre, som have den samme Ting at sælge, kan han dog ikke vente at faa mere end de. Enhver vil kjøbe saa billigt som muligt. Den virkelige Pris, Torve-Prisen, beror altsaa især paa Konkurrensen, det er, paa den Fordring, som de fleste Sælgere af Tingen gjøre. Denne afhænger atter af de sædvanlige Omkostninger ved Tilvirkningen.

Dersom Handelen er ganske fri, vil omsider Kjøberne finde de billigste Sælgere og holde sig til dem alene. Deres Pris bliver da den sædvanlige. Den kan ikke være mindre end, hvad der dækker Frembringernes Udgifter. Thi ellers vilde nogle af dem holde op at arbeide. Deraf vilde følge en mindre Tilførsel og altsaa, at Kjøberne atter maatte gaa til de dyrere Sælgere. Torveprisen nærmer sig derfor Tilvirkningsprisen, naar Handelen gaar sin naturlige Gang.

120. Monopol (Enehandel). 118

Men undertiden er der kun ringe Konkurrens eller Valg-Frihed imellem Sælgerne. Den, 119
som vil have Tingen, maa henvende sig til en eller kun til nogle faa. Disse kunne da fordre en godtyklig Pris.

Et Maleri, som er forfærdiget af en stor afdød Kunstner, t. Ex. Italieneren Rafael, kan ikke konkurrere med noget andet. Saadan en Gjenstand har stundom været betalt med utrolige Priser.

Et vist Vinbjerg frembringer i ringe Mængde en særdeles Art Vin, som ikke kan voxe noget andetsteds saaledes. Eieren forlanger saa høi Pris, som han mærker, at rige Folk ville give. Thi han har ikke nok af Varen til Middelstandens Forbrug.

Men heldigvis frembringes ingen af de nyttigere Ting under saa indskrænkede Vilkaar.

En vigtig Art af Monopoler ere Opfindelsespatenter. En simpel Engelskmand, Arkwright, opfandt Spindemaskinen. Han kunde med den spinde saa billigt og sælge sit Garn saa dyrt (thi ingen Fabrikant havde Lov til at bruge Arkwrights Maskine, uden at kjøbe den hos ham), at han blev grundrig. Men han kunde dog ikke forlange saa meget for sit Garn, som de gamle Haandspindere. Der er altsaa en Grænse for den Afgift, som en Opfinder kan forlange. Det samme gjælder om enhver anden meget begavet Mands personlige Arbeide. En berømt Sagfører indser, at han kan erhverve sig en større Indkomst, ved at forlange en saa maadelig Godtgjørelse, at mange kunne søge ham, end ved at fordre saa meget, at han kun kunde faa et Par vigtige Processer om Aaret. Dersom en stor Forfatter kan sælge sin Bog billigt til mange tusinde Kjøbere, bliver hans Indtægt større end ved en saa høi Pris, at den alene kan anskaffes af nogle hundrede.

121 Kunstige Monopoler, Privilegier (Særrettigheder).

For Sælgeren er det i høi Grad fordelagtigt og bekvemt at have et Monopol. I gamle Dage, førend Velstandslærens Grundregler vare udfundne, hændte det ofte, at visse Tilvirkere erhvervede sig hos Regjeringen Eneret til at forfærdige en vis Vare. En Mand kunde faa Ret til at drive den eneste Mølle i en vis Omegn t. Ex. Kristianias. En anden

kunde faa Eneret til at udgive en Avertissementstidende t. Ex. i Bergen. I samme By var det bestemt, at der kun skulde være 24 Bagere. Endnu sædvanligere vare de saakaldte Haandværkslaug, hvorefter ingen kunde blive Haandværker i en By, uden han paa en vis Maade havde gjennemgaaet sin Læretid. Denne var indrettet saaledes, at Mesternes Antal altid maatte blive lidet.

Nogle af disse Rettigheder vare erhvervede ved Kjøb eller ved Bestikkelse. De fleste bleve anordnede af Regjeringerne i den Tanke, at man derved skulde faa vel oplærte Mestere, som havde et sorgfrit Udkomme. Denne gode Hensigt opnaaedes ogsaa i nogen Grad, men med meget store Ulemper:

Mesternes Velstand og ringe Antal hindrede ikke, at de kunde holde en saa stor 120
Mængde Arbeidere, at disses Løn ved Konkurrensen nedtrykkedes ganske lavt. Monopolet hævede altsaa ikke Arbeidernes Vilkaar. Det var endog da langt vanskeligere for den ubemidlede Arbeider ved Dygtighed at opsvinge sig til Mester. Den gamle Haandværkers Stilling blev saaledes meget usel.

Da den ene Mester lærte Kunsten af den anden, da ingen behøvede at arbeide bedre end den anden, og da de alle ønskede at være enige, var der ingen Opfordring til Opfindelser. Thi Forbedringer skaffe i Begyndelsen snarere Misundelse og Uvenskab hos de mindre dygtige Laugsbrødre. Laugsvæsenet bevirkede altsaa Stillestand og hindrede Fremgang,

Det er derfor nu i de mere oplyste Lande afskaffet og Næringsfrihed indført.

Alligevel hører man endnu ofte den gamle Tingenes Tilstand rost og forsvaret. Haandværkeren fordrer Beskyttelse imod den store Fabrik, som leverer billigere Varer. Fabrikanten i Norge fordrer Beskyttelse imod den udenlandske Fabrik, som arbeider endnu billigere.

Det paastaaes da, at, naar der er fuld Næringsfrihed og fri Handel, kan det ikke undgaaes, at der undertiden bliver Overfylding af Varer og for dristig Handels-Spekulation. Deraf følger da pludselig Synken i Pris, flere Handelsfalliter, eller det, som kaldes Handelskrisis. En saadan Begivenhed fremkalder atter for nogen Tid Arbeidsløshed, da det ikke kan lønne sig at oparbeide Varer, medens de sælges for Underpris.

Det er vel unegtelig, at slige Omvexlinger i Handel og Næringsveie indtræffe i alle fri Lande. Men, dersom det er vist, at de ere sjeldne, og dersom Folket der i de bedre Aar har mere Indkomst, er en saadan Tilstand at foretrække for den stadige Dorskhed og jevne Fattigdom, som er en Følge af, at Arbeidernes Virksomhed lænkebindes. Thi ved Sparsomhed og Forsynlighed kan den fri Borger ogsaa sættes istand til at modstaa Virkningerne af slige Handels-Uaar eller lettere komme sig igjen efter dem.

Men da enhver Arbeider og Sælger tillige er Bruger og Kjøber af en Mængde Varer, er det tydeligt, at han maa have stor Fordel af, at de blive flere og billigere formedelst Nærings- og Handelsfrihed.

Alligevel kan Næringsfriheden ikke være aldeles uindskrænket, naar det Rette skal fremmes. Staten maa gjennem Politiet fremdeles have meget Indseende med baade Tilvirkning og Afsætning. Der ere bedragerske Mennesker, som udbyde og sælge en Tønde, som kuns er halv fuld, eller som er arbeidet for liden. Der kunne være Kjøbmænd, som ville bruge falsk Maal og Vægt. Saadanne Ting maa straffes. Bedragerier skade baade Kjøberen, som narres, og den uærlige Sælger, imod hvem der ogsaa vækkes Mistro.
Heller ikke bør det tillades at sælge Ting, der ere saa fordærvede, at de ere skadelige, 121

saasom raadne Madvarer. Ogsaa derved narres den Fattige og Enfoldige. Endnu mindre kan det tillades at sælge Forgift til enhver. Naar en vis meget vigtig Syssel fordrer særegne Kundskaber, saasom at styre et Skib, at føre en Proces, fordrer Staten Dygtigheds-Prøver (Examen) af dem, som ville være Styrmænd eller Sagførere. Heller ikke maa det være tilladt for egennyttige Forældre eller Forsørgere at drive unge Børn til et saa strengt og stadigt Arbeide, at deres Sundhed tager Skade, eller deres Undervisning forsømmes.

122. Landskyld, Jordleie.

121

Jorden kan i et lidet og stærkt befolket Land blive til et skadeligt Monopol. Dens Frembringelser ere aldeles nødvendige til Livets Ophold. Dersom der indtræffer en Misvæxt, stiger Prisen paa Fødevarer endnu langt mere, end den naturligen burde, fordi alle Mennesker frygte for at lide Mangel. Jordarbeidernes Løn bliver derved ikke større, tvertom mindre, formedelst Fordyrelsen af Føden. Men Jordeierens Indkomst kan blive større, end om han havde gjort en god Høst, som var solgt til billig Pris. Denne høie Pris bevirker dog, at der indtræder en Konkurrens med uopdyrket Land, som ved Arbeide kan gjøres frugtbart og levere mere Korn. Jo høiere Prisen er, des mere opmuntres Oprydningen.

Alligevel vil ikke Opdyrkningen i væsentlig Mon nedtrykke Eiendomspriserne eller, hvad der er det samme, nedsætte Jordens aarlige Forpagtningsværdi. Thi det ny Land kan ikke blive frugtbart uden Anvendelse af et stort Arbeide. Renten af denne udlagte Kapital maa betales ved Salget af Jordens Afkastning. I de længe beboede Lande i Europa stige disse Rydnings-Omkostninger sædvanligvis til en saadan Sum, at det ny Land bliver ofte ligesaa kostbart som det gamle. Det sikreste Middel til at forhindre, at Misvæxt skal lede til Dyrtid og Hungersnød, er, at Handelen med fremmede Lande er saa uhindret, at derfra kan komme Forsyning. Thi mere fjerntliggende Landes Veirligt er saa forskjelligt, at der heldigvis ikke kan indtræffe Uaar paa alle Steder af Jorden samtidigt. Der findes desuden Lande, som ligesaa naturligt have Overskud af Korn, som andre have Mangel. Et nylig bebygget Land som Amerika, hvor de endnu faa Beboere beskjæftige sig især med Jorddyrkning, maa nødvendigvis frembringe meget mere Fødeemner, end den der boende Befolkning selv kan fortære.

123. Om Velstandens Fordeling.

121

Retfærdigheden fordrer, at enhver Arbeider, som har deltaget i Tilvirkningen af en nyttig Gjenstand, faar en Anpart af dens Værdi i Forhold til den Møie, som han virkelig har havt dermed. Men, da disse Arbeidere ved et meget sammensat Værk, saasom en Alen Bomuldstøi, ere mange Tusinder, og deres Delagtighed er saa ganske forskjellig, kunde det synes, som om det maatte være umuligt retfærdigt at fordele Udbyttet. Alligevel 122
vil denne Deling efter Tingenes naturlige Gang ordne sig af sig selv, uden at nogen forurettes. Thi, dersom man virkelig undlader tilstrækkelig at betale en eneste Del af Arbeidet, vil Følgen deraf strax blive, at den vedkommende Klasse af Arbeidere holder op at befatte sig dermed. Det vil da atter blive nødvendigt, enten at andre paatage sig deres

Forretning, eller at den hele Tilvirkning maa standse saa længe, indtil der er skeet Ret imod dem, som have faaet for lidet.

Imidlertid forudsætter denne Udjævning, at ingen Vold anvendes. Enhver Arbeider maa have Ret til at sælge sin Tjeneste til den, som betaler ham bedst, og at vælge den Næringsvei, som passer sig bedst for ham. Uretvished hersker dog desværre i altfor mange Egne af Jorden og var forhen endnu sædvanligere. Den sædvanligste af disse Undertrykkelser er Trældom saadan som Negerslavernes i Amerika. De erholde ingen anden Løn end kun simpel Underholdning. Hvad der ellers kunde falde paa deres Part, bemægtiger deres Husbond sig. De kunne med Hensyn til Arbeide og Løn ganske betragtes som Hestene hos os. Amerikanerne paastaa, at denne Maade er meget fordelagtig for dem, og Slaveeierne føre nu Krig, for at vedligeholde sit Herredømme. Rent Røveri og Ran ere endnu fordelagtigere, fordi den Stærkere da bemægtiger sig en andens Arbeide, uden engang at behøve at betale hans Underholdning.

Imidlertid er dog hverken Røveri eller Trældom ganske saa fordelagtige i timelig Henseende, som man skulde tro. Der behøves saa stor Umage, for at beskytte Rovet og Uretfærdigheden imod de Forurettedes Hevn, at det, vel beregnet, undertiden beløber sig til ligesaa meget som et ærligt Arbeide. De røverske Folkeslag ere meget fattige. Slavestaterne ere ogsaa de mindst velhavende i Amerika, og den nuværende Krig opsluger mange Aars uretfærdig Vinding.

Alligevel indtræffer der ofte ogsaa blandt fri Arbeidere haarde Tider formedelst Uaar eller Standsning af Arbeide. Slige Uheld frembringe altid Elendighed iblandt dem. Thi kun faa af dem have saa megen Sparsomhed og Forsynlighed, at de lægge noget af sin Fortjeneste tilside, naar den er god. Der findes i Byerne mangen Sjouer, som aarlig har ligesaa god Indkomst som en Embedsmand med lavere Løn (saasom en Kopist, Skolelærer). Men Sjouerens Familie lever dog mere uselt, fordi han pleier at være mere ødsel. Der er derfor megen Grund til at antage, at Arbeiderne ved Sparsomhed vilde blive istand til at møde de onde Tider. Der er ogsaa mange hæderlige Exempler paa, at de simpleste Arbeidere ved Forsynlighed og Omtanke efterhaanden have kunnet komme frem til en høiere Livsstilling. Lønnen bliver snart høiere for den, der er saa anseet for Orden, at vigtige Ting kunne betroes ham. Det er nemlig baade retfærdigt og en Følge af Tingenes Natur, at Lønnen maa være meget ulige for de enkelte Arbeidere. Thi det, som man vil betale, er kun det, som har Værdi og Nytte nemlig det udførte Værk. Der findes 123
mange, som ere af Naturen udrustede med større Legemskræfter eller Forstand, saa at de i den samme Tid kunne udrette mere end de, som ere mindre vel udstyrede. Denne naturlige Ulighed bevirker dog ikke saa stor Mon som den, der frembringes ved Forsynlighed. Thi af denne sidste Omstændighed følger, at Arbeideren kommer i Besiddelse af en Kapital, bestaaende i hans tillærte Arbeids-Dygtighed og Kunstfærdighed. Siden tjener han dobbelt, baade Løn som Arbeider og Gevinst af denne sin Kapital. Dette sker, dersom han

erhverver sig ved Læreaar eller Undervisning en høiere Duelighed, som kan kaldes en personlig Kapital, saaledes at han kan udføre Arbeider, der maa betales i Forhold til den Tid, som har været anvendt paa at lære dem; (No. 110).

erhverver sig rørlig Kapital eller Midler til at lønne andre Arbeidere, saa at han i Forening med dem kan overtage Udførelsen af større Akkorder.

Blot den Omstændighed, at en Arbeider har erhvervet sig Rygte for Orden og Redelighed, er for ham en vigtig Kapital, fordi det giver Anledning til, at han kan betroes at være Formand eller Opsynsmand ved et større Værk.

Det paastaaes af mange, at Opfindelsen af Maskiner skader Arbeiderne ved at nedsætte Lønnen. Men dette er for det meste en Vildfarelse. Thi dels vinder Arbeiderne selv derved, at Varerne formedelst Besparelse af Arbeidsomkostninger blive billigere. Dernæst bevirker den formedelst Maskinerne forøgede Virksomhed en saa meget større Velstand hos Folket, at der i andre Retninger bliver mere Arbeide at udføre.

Saaledes gaar det til, at formedelst Anlæg af Jernveie og Anskaffelse af Dampskibe udføres meget Arbeide ved Maskiner, som før blev udført enten ved Heste og Kjørere eller ved Baade og Rorskarle. Men man finder dog ikke, at de gamle Kjørere og Rorsfolk komme i Nød. Thi Virksomheden stiger siden saa meget, at der bliver nok af Arbeide med at kjøre og ro Varerne hen til Lokomotivernes og Dampskibenes Stoppesteder.

Værre ere de Arbeidere farne, som beskjæftige sig med en Syssel, der formedelst en Forandring i Folks Smag eller Moder, gaar rent af Brug. Thi, hvor der er megen Deling af Arbeidet (No. 112), er det ikke let for den, som sit hele Liv har syslet med en Ting, hvori han er bleven duelig, at tage fat paa noget ganske andet som ældre Mand. Ligesaa er det meget bekosteligt at indrette en Bygning til en ny Art Tilvirkning. Dette Tilfælde kan dog næsten kun indtræffe med de Virksomheder, som gaa ud paa den unyttigste Luxus, og disse ere heldigvis ikke mange. Saaledes levede for hundrede Aar siden mange Mennesker af at gjøre Parykker, som da vare i Mode blandt alle Fornemme. Da denne Urimelighed blev afskaffet, kom vel flere Parykmagere paa sine gamle Dage i Nød, dersom de ikke kunde lægge sig efter noget andet. Smagen for Pynt er i det hele meget 124
foranderlig, saa at en stor Del maa sælges til Underpris som gammeldags og forligget. Alligevel forarbeides der stadigen en Mængde deraf, fordi der tages saa høi Fortjeneste baade paa Tilvirkningen og Salget, at Tabene nogenledes opveies.

En større Ulempe for Arbeiderne var det forhen, at der kunde være for mange af dem paa et Sted og paa et andet nær derved saa stor Mangel paa Arbeidsfolk, at der blev en ganske overflødig Fortjeneste. Denne Uregelmæssighed forsvinder efterhaanden, som Kommunikationerne med Damp gjøre det lettere at flytte. Deraf har altsaa den Fattigste stor Fordel.

124. Om Skatter. 124

I ethvert Land borttages en Del af Folkets Indkomst af Staten eller Menigheden, som kræver Skat. Meningen dermed er dog, at denne Udgift skal være nyttig. Naar alle i en Grænd betale til en Skolemester eller til et Vandværk, bliver det billigere, end naar hvert Hus skulde skaffe Lærdom eller Vand til sig. Den tyngste Udgift for Staten, som tillige er den nødvendigste, er at sørge for alles Sikkerhed. Thi, hvis der ikke var Vaaben og Folk, som forstode at bruge dem, vilde inden kort Tid Borgerne med al sin Velstand blive et Bytte enten for enkelte Misgjerningsmænd eller for udenlandske Fiender.

Alligevel kan det hænde, at Skatterne ramme enkelte Borgere saa haardt, at de ikke kunne bære dem. Dette sker snarest, naar der kun findes en eneste Afgift, der fordeles efter enkeltes Godtykke. Thi da kan det træffe, at de tage mere fra sine Uvenner og begunstige sine Kjendinger. Eller ogsaa kan en enkelt Art af Tilvirkere blive saa haardt

beskattede, at de maa ophøre med sin Næringsvei. Derved taber Samfundet en nyttig Frembringelse, eller den bliver fordyret ved at indføres fra Udlandet. Man antager det derfor bedre til en jævn Fordeling af Byrden blandt Folket, efter enhvers Evne til at bære den, at der findes flere Slags Afgifter, hvoraf hver især kun indbringer en Del af Statens Behov.

I de fleste Europas Lande er der nu udvist stor Opfindsomhed i at opdage Beskatnings-Gjenstande, saa at man har en stor Mængde. De inddeles i direkte (ligefremme) og indirekte (uligefremme) Skatter.

De direkte Skatter ere atter to Slags, nemlig personlige og Eiendomsskatter. De personlige skulde egentlig svares af ethvert Menneske til Vederlag for den Nytte, han har af Statens Indretninger. Saaledes brugte man ogsaa i gamle Dage at kalde slige Skatter Kopskatter (af det tydske Ord Kopf d. e. Hoved) eller Næseskatter. Men det befandtes snart, at en stor Mængde Mennesker vare ganske ude af Stand til at yde noget. Forældre, som havde mange Børn, formaa heller ikke at betale i Forhold til disses Antal. Staten nødtes da til kun at opkræve personlige Skatter af dem, som vare istand til at yde noget, idet den tager fra disse efter deres Evne. Afgiften bliver da enten Penge eller Gods i Forhold til Skatteydernes formodede Formue. Saadanne personlige Byrder ere hos os de 125
Udredsler, som udlignes af Menighederne til Underhold af Fattige og Skolevæsenet m. m. Disse Afgifter have den Ulempe med sig, at Ligningsmændene ofte tage ganske feil af sine Medborgeres Formuesvilkaar. Flere af dem, som forurettes, kvie sig dog ved at lade Fremmede faa se alle deres Anliggender, som stundom kunne blive endnu uheldigere, dersom de bleve almen bekjendte.

En anden vigtig Del af personlige Skatter svares i Arbeider, som udføres for Staten eller det Offentlige. Den mest bekjendte af disse er Værnepligten, der er det Arbeide som Soldat at forsvare alle sine Landsmænd imod Fienders Angreb. Hos os er nemlig enhver Mand, som dertil er duelig, ifølge Grundloven pligtig til at deltage i Fædrelandets Forsvar. Da denne Pligt endog gaar ud paa at opofre Livet og Helbreden i Krig, vil Opofrelsen ofte falde meget uligelig, idet mange Trængende derved kunne berøves sin eneste Forsørger. Staten stræber dog at lette denne Ulykke ved, at den efter Evne sørger med Pension saavel for de Saarede som for de Dræbtes Efterladte. I Oldtiden og Middelalderen var denne personlige Byrde større, idet den opbudne Landværnsmand ogsaa maatte ruste sig selv med Vaaben. Hans Naboer (Bygden, Skibreden) maatte skaffe ham Niste (Proviant). Nu derimod ere Krigshærenes Fornødenheder saa umaadelig kostbare og kunstige, at Staten selv maa lade dem forfærdige i egne Værksteder. Dertil medgaar nu uhyre Omkostninger. Disse maa opdrives ved de Skatter, som Borgerne udrede i Penge.

Der findes flere lignende personlige Opofrelser, som Medlemmerne af et Statssamfund maa gjøre for hverandre eller for det Heles Vel. Saaledes er det Pligt at bistaa hverandre i Farer, saasom med at slukke en Ildebrand og redde Gods under saadanne Omstændigheder. Endnu mere skylder man at frelse dem, som ere stedte i Havsnød eller anden Livsfare. Dette gjælder endog om dem, som ved egen Brøde eller i Vildelse have bragt sig i Fare. Det er saaledes en streng Pligt strax at frelse en Selvmorder fra at dø, uden at man i Forveien skal gjøre sig nogen Betænkelighed, om enten han har gjort sin ulykkelige Gjerning af Mistvivl om Guds Godhed eller i et Anfald af Vanvid.

Uagtet man, ved saaledes at bistaa sine Medmennesker, ofte kan komme til at vove sit eget Liv, er man dog stundom Straf underkastet, hvis man forsømmer sin Skyldighed.

Men endnu mere rammes den, som ved slige Leiligheder viser Feighed, Egennytte eller Ligegyldighed, af sine Medmenneskers Foragt. Han regnes for en Niding eller Usling. Der er heller ingen af Samfundets Byrder, som ethvert godt og dygtigt Menneske med større Glæde og Tilfredshed underkaster sig end netop de Farer, som staa i Forbindelse med andres Frelse. Sædvanligvis gaa Soldaterne syngende til Kampen, og dagligen høre vi om Fiskere og Matroser, som have været saa heldige at redde andre af Havsnød, uagtet 126
de selv syntes at gaa i den visse Død.

En anden Hovedart af ligefremme Skatter paalægges Eiendommene. Enhver Gaard er taxeret til en saakaldt Matrikelskyld. Enhver Fabrikbygning eller andet Hus kan ogsaa værdsættes efter den Indkomst, som det kan yde. Staten paalægger nu efter dette Forhold en Skat. Til en vis Grad bliver denne Afgift mindre følelig for Eieren af Gaard eller Hus. Thi, da Skatten forøger Omkostningerne med Gaardens Frembringelser, bevirker den, at disse stige i Pris. Forsaavidt Huset leies bort, eller Gaardbrugeren har Varer at sælge, ville disse endog stige til en noget høiere Værdi, da Husrum og Madvarer ere de mest nødvendige Ting. Men ogsaa saadanne Skatter have sin Grænse. I haarde Krigsaar har det i Fortiden ofte hændt, at Staten har betynget Jordbruget med saa svære Udredsler, at nogle Gaarde bleve liggende øde. Da indtræder Hungersnød, og Folket er nær Undergang.

Alle de ligefremme Afgifter have den Ulempe, at de, naar den ilignede ikke betaler godvilligen, maa inddrives ved Udpantning eller endog ved Straffedomme. Der indtræffe da ogsaa enkelte Tilfælder, at Fogden foraarsager en stor Ulykke blandt Folk, hos hvem dog Staten tilsidst ikke kan finde saa meget Gods, at den deraf kan have nogen Nytte.

De indirekte [?] ere derfor blevne de, som nu forskaffe Staterne deres fleste Fornødenheder. Disse bestaa t. Ex. deri, at Staten lægger en Skat enten paa Tilvirkningen af en Vare, saasom Øl, eller paa dens Indførsel til Landet, hvilket sidste kaldes Told. De eneste, som i Penge indbetale Skatten, blive da Bryggerne og Kjøbmændene. Disse ere vanligvis saa velhavende, at der imod dem ikke behøves Udpantning. Desuden betale de egentlig kun Forskud paa Skatten. Thi de tage ved Salget nøie i Beregning, hvad de have betalt i Maltskat eller i Told, og dette fordele de paa Varens Pris. Den, som kjøber en Flaske Øl for 6 Skilling, betaler da i Grunden de 2 til Staten og de 4 for Frembringelsen af Varen. Den store Mængde af Fortærere vil altsaa ikke paa anden Maade erfare, at den yder noget til Statens Fornødenheder end derved, at de Ting, som de nyde, blive dyrere i Landet.

Men med Hensyn til denne Fordyrelse er der en meget stor Forskjel. Dersom man ved Afgifter paa Glassets Tilvirkning og Indførsel gjorde det saa dyrt, at de Fattige ikke kunde have Vinduer, maatte deres Arbeidsevne formindskes, ja endog deres Helbred lide. Dersom man derimod lagde saa høi Afgift paa Tobak, at de Fattige maatte holde op dermed, kunde man ikke sige, at saa stor Skade var skeet, ifald Staten deraf havde en betydelig Nytte. Der er saaledes fornemmelig sex Varer, som ansees for at kunne beskattes noksaa høit, da de ere Overdaadigheds Gjenstande, som enten ikke eller kun i ringe Grad ere gavnlige for Helbreden. De ere Kaffe, The, Sukker, Tobak, Vin og Brændevin. Man kunde visselig opregne mangfoldige andre Overflødighedsvarer, som det 127
ikke kunde være enten Synd eller Skade at gjøre dyre for den, som vil bruge dem. Men uheldigvis viser Erfaring, at der kun anvendes saa lidt af de fleste andre Luxusvarer, at Omkostningerne med deres Fortolding næsten opsluger Statens Indtægt deraf.

Det er imidlertid langt fra, at Staten kan skaffe sig saa stor Indtægt af Overdaadighedsvarer, som den kunde ønske. Thi, jo høiere Tolden bliver, des høiere bliver Prisen her i Landet. Men da den i Udlandet ikke stiger, vil en Søfarende ved at smugle Varen iland, kunne tjene saa godt, at han altfor meget fristes til en saadan Ulovlighed. Hvis Tolden paa en Pot Brændevin var ½ Daler, vilde en Matros kunne tjene ligesaa meget ved at bringe den hemmelig iland. Den uredelige Skipper kunde vinde 60 Spd. paa en hel Tønde. Naar Afgiften bliver saa høi, hvilket man i mange Lande har forsøgt, lider Samfundet den allerstørste Skade ved Smugleriet. Det udbreder ikke alene den groveste Foragt for Lov og Ret, men har endog stundom ledet til Mord og Drab.

De indirekte Skatter have ogsaa den Vanskelighed, at der behøves mangfoldige Mennesker og altsaa store Omkostninger med deres Opkrævning. Dersom de bleve meget høie, har det endog i mange Lande været fornødent at anvende bevæbnede Fartøier og Ryttere imod de ligeledes bevæbnede Smuglere.

Der er endnu en anden væsentlig Misbrug af Tolden, nemlig at den i flere Lande har været anvendt til at frembringe kunstige Monopoler. Staten paabyder ikke ligefrem, at Landets Tilvirkere skulle have Eneret til at sælge en Vare, som bedre og billigere kunde faaes fra Udlandet. Men ved sine høie Toldsatser gjør den Indførelsen næsten umulig. Der fremtvinges da en indenlandsk Tilvirkning. Paa saadan Maade er Hvidbetens Dyrkning i Frankrige og Tyskland bleven indført, da Sukkertolden blev for høi. At det er til stort Tab at anvende Europas ypperlige Kornjord til Udvinding af Sukker, kan bevises af Priserne paa begge Slags Raaemne. Men det samme gjælder ogsaa om mange andre Varer, hvis Tilvirkning af forskjellige Aarsager ikke passer for ethvert Land. En saadan Misbrug af Toldbeskatningen til at begunstige enkelte Fabrikanter kaldes Beskyttelsestold. Den har mange Forsvarere, fordi det vanligvis er de rigeste Mænd, som befatte sig med en Fabrikation, der maa være saa kunstig og udkræve store Kapitaler, netop fordi den har store naturlige Hindringer at overvinde.

I hvor megen Omhu der anvendes paa at udfinde de billigste Udredsler, og hvor meget Staten end beflitter sig paa at gaa lempeligt frem ved Opkrævningen, kan det dog ikke undgaaes, at Skatter altid maa regnes til de Besværligheder, som ødelægge, saasnart de blive for høie. Dersom dette Overmaal naaes, bliver Samfundet plyndret og undertrykt af sin egen Styrelse, istedetfor at det netop skulde være Regjeringens Pligt at beskjerme Folket imod Rov og Fortryk. Det kan hænde, at endog en velmenende Regjerings 128
Handlinger lede til dette sørgelige Udfald, ligesom ofte meget godslige Folk ødelægge sin Formue ved Ødselhed. Thi begge indbilde sig, at deres Udgifter kunne forsvares blot ved, at de gaa ud paa at forøge Livets Bekvemmeligheder. De glemme, at de ogsaa ere pligtige til at skaffe Betalings-Midler tilveie ved Overskudet af sit Arbeide.

Det er derfor ikke mindre Statsstyrernes Skyldighed end andre Forvalteres at beflitte sig paa Sparsomhed og Simpelhed. Dersom derimod Staternes Regenter ville kappes med hinanden i Glands, Pragt og Hovmod, vil det gaa saaledes med dem som i det daglige Liv, naar en Mand af Middelklassen af Forfængelighed vil efterhærme en rig Mand. De mindre Folkeslag ville overvældes af de Byrder, som de større ere istand til at bære.

Det er desværre i vore Dage langt fra, at alle Regjeringer søge at afpasse Folkets Udgifter efter dets rimelige Indkomster. Vi se tvertimod dagligen, at de fleste Stater i Europa, for at kunne gjøre større Udgifter, stifte Nationalgjæld. Den har i de sidste Aar voxet ligesaa meget i Fredstid, som fordum under de allerfarligste Krige. Og dog kan man ikke nære noget Haab om, at Krigsbegivenheder nu skulde være usandsynligere end

forhen. Vist er det, at, naar de indtræffe, udkræve de nu mange Gange flere Omkostninger end forhen. Thi Krigsvæsenet har gjort ligesaa store og kostbare Opfindelser som Fredens Sysler.

Alligevel fortsætte Regjeringerne med at gjøre Gjæld, fordi det derved skjules for den ukyndige Del af Folket, at Husholdningen er overdreven. Hertil kommer, at den nærværende Slægt da strax kommer til at nyde godt af flere Fordele, som staa i Forbindelse med enhver Penge-Udgift. Betalingen væltes derimod for den største Part over paa Efterkommerne. Men det er rimeligt, at disse ogsaa ville have lignende Fordele, især naar de ere Sønner af Fædre, der have vænnet dem til at leve over Evne og givet dem Exempel derpaa. Man har derfor allerede flere Gange i Fortiden havt Exempel paa, at Statsgjældens Byrde under farefulde Tider er bleven saa tung, at de Magthavende have erklæret sig udygtige til længere at betale. Den saaledes indtraadte Fallit har da forarmet Statens Gjældnere (Kreditorer). Men disse ere nu for Tiden Tusinder af Mennesker i alle Livsstillinger. Thi Statsgjælden bestaar i Aktier, som sælges og kjøbes lig andre Eiendomme. Mange Mennesker, som have noget tilovers, sætte disse sine Besparelser i Statspapirer ligesom i en Sparebank, for at kunne nyde Renter uden meget Besvær.

Nogle sige vel, at Regjeringens Ødselhed ikke skader, fordi Pengene blive i Landet og udgives til Borgerne igjen. Men denne Mening er ganske feilagtig (No. 107). Det, som Regjeringen anvender til Unytte, er ødelagt; dersom Borgerne havde beholdt sine til Skatter udbetalte Penge, vilde visselig mange af dem have brugt dem saa nyttigt, at Velstanden derved var bleven forøget.

125. Misbrug af Velstandslæren.

129

Det er en nyttig Kunst at kunne regne. Det er ogsaa nyttigt at kjende til Grundsætningerne for Erhvervelse af Formue. Men det er en meget stor Vildfarelse at tro, at nogen af disse Kundskaber kan gjøre et Menneske rigt. Til virkelig Opnaaelse af Velstand er Besvær og Møie Hovedsagen. Det er derfor lettere for en arbeidsom og ukyndig Mand at blive velhavende end for en doven og velundervist.

En anden Vildfarelse er at indbilde sig, at Rigdom er det vigtigste her i Livet, og at Penge kunne forhverve Menneskene Tilfredshed og Lykke, ligesom de kunne skaffe dem allehaande Varer. Denne daarlige Indbildning forleder mange til de groveste Misgjerninger for at vinde Gods og Guld. End flere ere de, som daarligen anse sine ringe Kaar for en stor Uret. Livet bliver dem da en Kilde til daglig Sorg, uden at Manglerne derved i mindste Mon afhjælpes.

Men, ligesaa lidt som Menneskets Bestemmelse kan være at forhverve sig Gods, hvorfra det skilles ved Døden, ligesaa lidt bestaar dets Tilfredshed her i Livet væsentligen i Besiddelse af Rigdom. Den sande Lykke beror meget mere paa Erhvervelsen af en Visdom, som ikke Møl eller Rust kan fortære eller Døden borttage. De største Goder ere ogsaa saadanne, som ikke kunne skatteres i Penge.

AF JORDENS OG FOLKESLAGENES BESKRIVELSE.

126. Landene ved Jordens Midte og begge dens Poler.

129

Paa begge Sider af Ækvator eller Dagjevningslinjen er Jordens hede Belte, fordi Solen der staar næsten lige over Menneskenes Hoved, og fordi Solstraalerne varme mest, naar de falde ret ned. Naar man kommer længere op til Nordpolen eller Sydpolen, bliver det efterhaanden koldere, fordi Solstraalerne falde mere skraat. I det hede Belte er der heller ikke synderlig Forskjel paa Sommer og Vinter. Jo nærmere man kommer til en af Polerne, desto længere og desto koldere bliver Vinteren. Længst oppe, saasom i Nordland og Finmarken, ser man slet ikke Solen nogle Dage hver Vinter.

I det hede Belte regner det ogsaa vanligen mest. Derfor er Jorden her frugtbarest til at fremdrive store Træer og mangfoldige Væxter hele Aaret rundt. Urternes Væxt standser kun formedelst Tørke.

Begge de Sider af Jordkloden, som ligge længst imod Sydpolen og imod Nordpolen, ere saa kolde og opfyldte med Is, at intet Menneske enten paa sin Fod eller tilskibs har kunnet komme Polerne nær paa mange Mile. Disse Strøg ere os derfor ganske ubekjendte. Alligevel have de nærmeste Have, nemlig Sydishavet og Nordishavet, været meget stærkt besøgte af Fartøier, dels for at gjøre Opdagelser, dels især for at fange de store Sødyr, som findes der i Mængde. Af de uhyre Hvaler, af Sælhunde (Kobber), som leve der i Millioners Tal, og af flere andre Sødyr faar man en stor Mængde Tran og flere andre værdifulde Emner, saasom Hvalsfinner (Barder), Skind og Hvalrostænder. 130
Nordishavet besøges meget af slige Fangst-Skibe fra Norge, især fra Tønsberg og Hammerfest. Henimod Sydpolen drives Jagten især af Amerikanere, Engelskmænd og Franskmænd. Sømændene have paa sine Reiser i disse barske Egne fundet vidtstrakte Øer og Kyster, hvis Indre er bedækket af Sne og Is, og som heller ikke ganske have kunnet omseiles. Fra disse saaledes halv bekjendte Lande ved Polerne udstyrte en Mængde høie Isbjerge fra Bræer, som gaa lige ud i Havet. Fra Havet deromkring løsner sig store Flak af Drivis. Alt dette føres af Strøm og Vind langt henimod Jordens mildere og varmere Egne. Hvor denne Is driver hen, udbreder den stor Kulde. Den fornemste Aarsag til, at Island har for kold Sommer til at kunne faa modent Korn, er saaledes, at Drivisen altid af Strømmen føres derforbi. I visse Aaringer tørner den endog op imod Landet, saa at det næsten ganske omringes og stænges. Havisen afsætter da saa megen Taage, at Solen skjules, og Øen faar endog Uaar paa Græs og Hø.

Blandt Nordpol-Landene er blot Grønland beboet af nogle faa Indbyggere af den røde amerikanske Menneskeæt, hvilke leve af Jagt. Forhen boede der norske Nybyggere, som ogsaa dreve Kvægavl. Øen tilhører nu Danmark. Hans Egede, en norsk Præst, kaldes med Rette Grønlændingernes Apostel; thi han forkyndte allerførst Kristendommen der i Landet og gjorde det med en sand Apostels Taalmodighed og Kjærlighed.

127. Den sydlige Halvkugle.

130

De mildere og de varme Strøg (Belter) af Jorden, hvor Mennesker især bo, bestaa af flere større Landmasser, som afvige meget fra hinanden i Veirlag og i Frugtbarhed. De ernære altsaa meget forskjellige Urter og Dyr, og Menneskene have der antaget meget afvigende Sæder og Levevis.

Længst imod Syd ligge tre store Lande: Australia, Afrika og Sydamerika.

Det første er en omflydt Ø; de to sidste ere kun ved et smalt Eid forenede med andre Egne af Jordkloden. De ligne hverandre deri, at de ere meget afrundede og uden store Indhak i Kysten formedelst Fjorde og Bugter. Da de tillige ere meget store Lande (Australia er 140,000 q. □ M., Afrika 543,000 og Sydamerika 322,000), er den største Vidde af dem, hvad man kalder Opland. Det Indre af dem er derfor saa langt fra Havet, at dette liden Indflydelse kan udøve. I saadanne Oplande er Veirlaget mere yderligt, og, da disse tre Lande for største Parten ligge i de hedere Jordstrøg, bliver Varmen der vanligen overvættes stærk. Hertil kommer, at Oplande ogsaa have mindre Regn, eller det er ujevnt fordelt paa Aarstiderne. Der findes derfor baade i Australia, Afrika og Sydamerika store Vidder, som ere saa ufrugtbare, at de kaldes Ørkener. Der findes andre Strøg, som vel have Væde nok og derfor en rig Vext af Urter samt mange vilde Dyr, men som ere for hede og usunde, til at Folk ordentlig have kunnet bebygge og rydde dem.

At et Land ligger langt afsides fra Havet, er en stor Hindring for Samfærsel imellem 131
dets Indbyggere. Det er tungvint at føre alle Varer tillands lange Strækninger, og, hvor saadant kunde ske, lure Røvere paa Færdingsmanden, for at plyndre ham. Formedelst disse Vanskeligheder er der saagodtsom ingen Handel i det Indre af disse store Oplande, eller man udfører derfra kun de kostbareste Varer, saasom Guld og desværre tillige Slaver. Kjøbmændene reise i store bevæbnede Følger, som kaldes Karavaner. Men hvor der ikke er Handel eller Afsætning, er der heller ingen Flid og ingen Dannelse. De gamle oprindelige Beboere af disse store Lande ere derfor faatallige Vilde eller Barbarer. Europæere og andre mere oplyste Folkeslag have kun nedsat sig paa Kysterne. Der kunne de tilsøs vedligeholde Samkvem med den øvrige Verden.

128. Australia.

131

Af de nævnte tre Verdensparter er Australia den tørreste og den fattigste paa vilde spiselige Urter og større Dyr. Da Europæerne for halvtredie hundrede Aar siden (1606) fandt Landet, var det derfor kun beboet af nogle faa Mennesker af sortbrun Hudfarve, der levede i den største Uselhed, som man nogetsteds har fundet. De vandrede omkring uden Huse og næsten ganske nøgne. Kun ved at antænde Ild beskyttede de sig lidt imod Regn og Nattens Kulde. De dyrkede ikke Jorden, kunde ikke fiske, og endog deres

Jagtredskaber vare saa usle, at de ofte maatte leve af Orme. Deres Sæder vare de raaeste. Den ene overfaldt den anden, og, naar nogen dræbtes, blev han opædt af sine Mordere.

Men om end ikke Australias Land har været skikket til hos sine første Beboere at fremkalde den Flid og Omtanke, som sømmer sig fornuftige Mennesker, er det ingenlunde uskikket til at ernære dem. Efterat vindskibelige Engelskmænd have begyndt at bosætte sig der (siden 1787), har Landet vist sig at være vel skikket til Beiter for europæiske Kreature, som bleve førte didhen. Især trives Faarene saa godt, at derfra nu udføres den meste og bedste Uld. For ti Aar siden opdagedes det ogsaa, at nogle Egne af Australia indeholde Guldsand. Siden ere flere hundrede Tusinde Mennesker flyttede did. De have ogsaa fundet nogle Egne, skikkede til Kornavl og Dyrkning af Vin. Nu gaar altsaa Velstand og Næringsflid hurtigt fremad der. Australia tilhører det brittiske Rige, og de fleste af Nybyggerne ere komne derfra. De vigtigste Søstæder ere Sydney, [Sidni] Melbourne og Adelaide [Ædelæd].

129. Sydamerika.

131

Sydamerika adskiller sig især deri fra Australia, at det strækker sig saa langt ned imod Sydpolen, at dets sydligste Ende har Sne og Isbræer. Langs hele Landets Vestkyst gaar derhos en meget høi Bjergryg (Kordillera), som bevirker, at der falder stærkt Regn paa Fjeldets Østside. Derved fremkomme meget store seilbare Elve, saasom Orinoko, Amazonfloden og La Plata. Hvor Landet er meget hedt og tillige regnfuldt, som i Guyana og Brasilien, voxe Træerne med en uhyre Frodighed; derfor har man paa disse StederUrskov. Mennesket kan ikke trænge sig gjennem den uden ved at hugge eller brænde 132
sig Vei. Slanger og Skilpadder krybe under de sammenfiltrede Buske, og i Træernes høie Toppe leve Fugle og Abekatte.

Disse kjæmpemæssige og utallige Træer vidne om en Jordens Frugtbarhed og en drivende Kraft i Veirlaget, som kunde ernære Millioner af flittige og dygtige Mennesker. Men, da den store Italiener Kristofer Kolumbus i 1498 opdagede Sydamerika, fandtes der baade i Urskovene og paa de store, tørre Sletter (Stepper) ved Plata-Elven kun nogle faatallige omvankende Skarer af rødbrune Mennesker. Skjønt de ogsaa kaldtes Vilde, stode de dog langt over Australierne. De vare behændige og djærve Jægere; men imod de spanske Krigeres Kanoner, Geværer og bepandsrede Ryttere formaaede ikke deres Buer og Pile synderligt. De bleve desuden saa skræmte af Skudene, som de aldrig før havde hørt, at de troede, at de bleve angrebne af Guder med Torden og Lynild. Desuden vare de forskjellige Stammer hinandens Fiender, saa at den ene med Glæde saa paa, at den anden blev undertvungen eller udryddet, istedetfor at hjælpe hverandre.

Der findes i Sydamerika visse meget høie Bjergaaser og Fjeldmarker, Peru og Kolumbia, som have et mildt og yndigt Veirlag omtrent som det sydlige Europa. Der er næsten ingen Forskjel paa Aarstidernes Varme; dog er der imellem Dag og Nat saa stor Afvigelse, at Indvaanerne nødvendigvis tiltrænge Huse og Klæder mod Nattekulden. Her havde endog Amerikas første røde Beboere opnaaet nogen Dannelse og stiftet Kongeriger. De dyrkede Mais og Poteter, som vi have lært at kjende af dem. Det er ogsaa sandsynligt, at der til disse Lande kunde være komne fordrevne Nybyggere fra det østlige Asias dannede Folkeslag i China og Japan, og at disse havde lært de Vilde Jordbrug. Vist

er det, at den Stamme, som havde erhvervet sig denne større Dannelse, siden gjorde Erobringer. Den underlagde sig Naboerne, regjerede dem ganske efter Godtykke og med Grusomhed ligesom i Asias Riger. Saaledes opstod det store peruvianske Folk i Sydamerika.

Ganske af samme Beskaffenhed er Landet Mexiko sydligst i Nordamerika. Det store Rige, som her var stiftet, lignede ogsaa i sin Dannelse det peruvianske.

Men ogsaa disse mest dannede af Amerikas Indfødinger vare ubekjendte med Jernets Brug. De havde heller ingen af den gamle Verdens tamme Dyr. Kun i Peru havde de tæmmet en der levende Art Kamel, som kaldes Lama. Mexikanerne og Peruvianerne savnede derfor baade Ryttere og gode Krigsredskaber, da de bleve angrebne af Europæerne.

Disse erfarede nemlig snart, at Sydamerika var saare rigt paa Guld, Sølv og Ædelstene, hvilket lokkede mange Folk derhen. Men det var mest slette Mennesker, som i en Hast vilde blive rige ved at grave efter disse Skatte eller endnu heller ved at røve dem fra de Indfødte. Thi, da Opdagelsen skede, vare Europæerne endnu meget grusommere og mindre oplyste end nu. Da Spaniolerne og Portugiserne indtoge Landet, myrdede de en Mængde af Urbeboerne eller gjorde dem til Slaver.

Andre Træler indførtes ogsaa fra Afrika. Men denne Uret hevnede sig derved, at 133
Nybyggerne gik tilbage baade i Vindskibelighed og Oplysning.

Saaledes er det meste af Sydamerika nu blevet beboet af en af røde Amerikanere, sorte Afrikanere og hvide Europæere blandet Folk, som kaldes Kreoler. De ere hverken saa flittige eller saa oplyste som Europæerne. Dog ere de fleste af dem katholske Kristne; de tale spansk eller portugisisk og have udvortes europæiske Sæder. De ere delte i mange republikanske Stater, som jevnlig krige imod hinanden og endnu oftere foruroliges af Oprør. Dog er Brasilien et Keiserdømme med større indvortes Orden. Baade denne Indvaanernes lovløse Voldsomhed og det mangesteds usunde Klimat har afskrækket Engelskmænd, Tyskere og Nordboer fra at nedsætte sig iblandt dem.

Saa lidet end Sydamerikas naturlige Rigdomme benyttes, forsyner det dog Europa med en Mængde Sukker, Kaffe, Chokolade, Bomuld, Brisseltræ og Huder. Paa nogle Øer ved Kysterne findes Guano, som er en udmærket Gjødsel. Den er af Søfugle i Aartusinder nedlagt paa disse ubeboede Steder og har vedligeholdt sin Kraft, fordi det næsten aldrig regner der.

Sydamerikas vigtigste Handelspladse ere: Caraccas [Karakkas], Bahia, Rio Janeiro [Zha], Buenos Ayres og Montevideo ved Atlanterhavet, samt Valparaiso og Lima ved det stille Hav.

130. Afrika. 133

Afrika indeholder baade i Nord og Syd Ørkener, der ere ligesaa tørre og ufrugtbare som Australias. Men dets midterste Strøg har Regn nok og ligesaa store Elve som Sydamerika; de vigtigste ere: Nilen, Kvorra eller Niger, og Zambesi; det har ogsaa store Indsøer, som Tsad og Njanza. Dette Land er derfor udstyret med den rigeste Vækst af de kosteligste Urter og Træer. Her findes ogsaa Landjordens største Dyr: Elefanten, Næshornet, Flodhesten, Giraffen, Løven og Strudsfuglen, i stor Mængde.

Men Veirlaget er overvættes hedt og for Europæere saa usundt, at de fleste, som komme fra de nordligere Lande, dø efter et kort Ophold der. Landet er ogsaa saa vanskeligt at bereise, at endnu en stor Del af dets Indre er ubekjendt. Om de fleste Vidder have vi kun faaet Kundskab i de Par sidste Menneskealdre.

Afrika afviger deri ganske væsentligen fra Australia og Amerika, at det er landfast med Asia og kun adskilt ved et smalt Hav (Middelhavet) fra Europa. Afrikas Nordkyst har derfor fra de ældste Tider været flittig besøgt af de driftigste og mest oplyste Folkeslag i den gamle Verden baade fra Asia og Europa. De bosatte sig der og erobrede Landene ved Middelhavet.

Navnligen hører Ægypten, det lige til Asia grændsende Land, ifølge Bibelens Vidnesbyrd til dem, som allertidligst bleve saaledes dyrkede af Mennesker, at de formerede sig til Millioner og dannede et mægtigt Samfund. Det udgjør en Dal, hvorigjennem Nilelven rinder, som hvert Aar har en meget høi Flom. Da overskyller den sine lave Bredder og frugtbargjør dem med sit Mudder. Ægypterne udfandt derhos en kunstig Vanding ved gravede Kanaler og Render; derved kunde de stadigen forsyne sine 134
Agre med Væde. Formedelst den stedsevarende Hede frembragte de da to Afgrøder om Aaret. Landets Konge, som kaldtes Farao, var en af de mægtigste i den tidligste Oldtid. Alligevel var dette Folk nedsunket i et dumt Afguderis Mørke, saa at det endog ansaa Oxer, Katte og den grusomme Krokodil for guddommelige Væsener. Kongernes Lig begrove de i de umaadelige Pyramider, der vare Kjæmpehauger af Sten, som deres slaviske Undersaater maatte opreise til deres Ære. Andre Lig bleve balsamerede med Salt og Kryderier, for at modstaa Forraadnelsen. Et andet mærkeligt Folk i Nordafrika vare Karthagerne. Deres Stad, som laa nærved det nuværende Tunis, var en Nybygd af Fønikerne eller Kananiterne, som talede Jødernes Tungemaal. Ved Handel opnaaede de en saa stor Velmagt, at det kostede de krigerske Romere tre langvarige Kampe at undertvinge dem, hvilket omsider skede 146 før Christus. Da Romerne ogsaa senere underlagde sig Ægypten, vare de Herrer af hele Middelhavets Sydkyst. Kristendommen udbredte sig siden der, og Kirkefaderen Augustin fødtes ved Karthago. Men derefter have Araberne underlagt sig Landet og indført den muhamedanske Tro, som nu er den eneherskende. I 1830 indtoge de Franske Sørøverstaden Algier [Alzhir], hvor de endnu regjere. Ved bevæbnede Karavaner dreve disse mere dannede Folkeslag Handel med det indre Afrika. Denne Samfærsel, som i de senere Tider ogsaa foregik fra Afrikas andre Kystlande, maa have bidraget noget til at oplyse dets oprindelige Beboere. Thi vi finde dem langt mere fremskredne i Livets nyttige Gjerninger end Australierne og Amerikanerne. De drive næsten alle enten Jorddyrkning eller Kvægavl, der skaffer dem et saa rigt Underhold, at Folkemængden er betydelig. De bo i Telte eller Huse, endskjønt disse oftest kun ere mørke Jordhytter, som ligne en Myretue i Form. Da de ere vante til Jordarbeide, har dette netop bevirket, at egennyttige Europæere have kjøbt dem til Slaver og ført dem over til Amerika. Denne ugudelige Handel kunde let drives, fordi de forskjellige Negerfolk jevnligen bekrigede hinanden og toge Krigsfanger, som de solgte. De ere meget sorte af Hudfarve og kaldes derfor nu Negre og af vore Forfædre Blaamænd eller Morianer.

I Sammenligning med Europas og Asias Indbyggere staa dog disse Negre meget lavt. Formedelst Landets Frugtbarhed udkræves kun ringe Arbeide, for at skaffe Føde tilveie. Klæder ere formedelst Heden saa undværlige, at Negrene vanligen kun vikle et Skind eller et lidet Tøistykke om Kroppen. Der fattes dem altsaa den Nødvendighed til Arbeide

og stadig Omtanke, som Vinteren paalægger os i de kolde Lande, hvor vi ved Forsynlighed maa skaffe os mange Slags Forraad af Mad, Brændsel, varme Klæder og tætte Huse. Heller ikke er det i Afrika formedelst de lange og farefulde Veie muligt at ombytte det overflødige Forraad, som Folket kunde have, med andre nyttige Ting fra fremmede Lande. Uagtet Sukker, Bomuld, Kaffe og andre kostbare Varer kunde erhverves i umaadelig Mængde, udfører Afrika derfor ganske lidet deraf. Den meste Handel drives med slige Ting, som uden stor Umag kunne samles af vilde Væxter eller ved at dræbe de vilde Dyr; saadanne Varer ere Palmeolje, Strudsfjere og Elfenben (Elefantens Hugtænder).

Det ueftertænksomme og uvirksomme Folk er nedsunket i grov Afgudstro. De fleste dyrke Slanger, Løver og andre Dyr som Guder og lade sig styre af Troldmænd. Deres Høvdinger regjere med blodig Grumhed, drive Røveri imod sine Naboer og behandle sine Undersaatter som Træler.

Med Udbredelsen af Kristendommen blandt disse Hedninger gaar det smaat, da de fleste Egne ere for usunde til, at europæiske Udsendinge eller Missionærer kunne leve der. Længst i Syd, hvor Varmen er mindre stærk, er en blomstrende engelsk Nybygd, Kaplandet. Nær derved, i Zululandet, forkynder Nordmanden Schreuder Evangeliet blandt de Indfødte.

Blandt de til Amerika overførte Negre, som der ere blevne Kristne, findes nogle, som have bragt det saavidt, at de ere blevne brugte til Missionærer i sit Hjemland. Amerikanerne have ogsaa af saadanne omvendte Negre anlagt en Nybygd, Liberia. Da Engelskmændene begyndte ved krydsende Orlogsskibe at forhindre Slavehandelen, anlagde de Sierra Leone paa Afrikas Vestkyst, hvorhen de bragte de Slaver, som befriedes paa de erobrede Skibe. Ogsaa disse have stiftet et ordnet Samfund. Der gives altsaa nu adskillige nogenledes dannede Mænd, som ere vante til Afrikas Veirlag, og som derved ere mere skikkede til at udbrede Kundskab videre. Men denne kostelige Udsæd er endnu kun i sin første Begyndelse.

De vigtigste Handelsstæder i Afrika ere: i Ægypten Alexandria ved Middelhavet og Suez ved det røde Hav. Mellem dem er bygget en Jernvei, hvorover Handelen gaar mellem Europa og Indien.

131. De barbariske Folkeslag.

At undersøge de saakaldte vilde og barbariske Folkeslags Sæder er vigtigt, fordi de med Hensyn til Uvidenhed om Naturen og om dens Benyttelse til Menneskenes Fordel staa paa det samme Standpunkt som vore Forfædre stode. Thi de første Mennesker vare ganske enfoldige om disse Ting. Medens nogle af deres Efterkommere have gjort store Fremskridt i Kundskab og daglig gjøre større, ere andre blevne staaende paa samme Trin. Aarsagerne til denne Forskjel ligge for en stor Del i det Lands Naturbeskaffenhed, som hvert Folk bebor, og man kan da oplyse Grunden. Men tildels beror den paa Omstændigheder, der gaa over vor Fatteevne, ligesom Grundene til, at den ene Broder ofte er meget heldigere i sin jordiske Bedrift end den anden.

Med Hensyn til moralske og aandelige Ting ere de vilde Folkeslag dog hverken lig Børn eller lig Menneskeslægtens enfoldige Stamfædre. De Vilde ere gaaede langt tilbage i naturlig Godhed og rigtig Brug af Sjelens Kræfter. De ere saa onde og grumme, at det er

derfor, man har kaldet dem Vilde. De undertrykke, ja myrde de Svagere. Endog sine egne Kvinder behandle de med det yderste Tyranni og Overmod. De bruge dem som Slaver eller Trækdyr. Derhos ere Barbarerne dovne og uvillige til Arbeide og saa fulde af 136
Fordomme og dumme Indbildninger, at det næsten er umuligt at lære dem noget. Kun faa ere frivilligen blevne omvendte til en bedre Tro eller have ladet sig formaa til at antage et andet Levevis. Derimod ere mange vilde Folkeslag i Tidens Løb ved Erobring og Tvang drevne til Arbeide og have derved omsider erhvervet sig mere Oplysning.

132. Asia. Sibirien. 136

De store Lande, som ere beliggende nordenfor Dagjevningslinjen (Ækvator), ere beboede af flere og mere oplyste Mennesker. Jordens nordlige Halvkugle er altsaa den vigtigste. Den indeholder mest Land. Meget deraf har et mildt Veirlag, passeligt til at udvikle Menneskenes Kraft og Dygtighed.

Den største Verdenspart er Asia, nemlig 780,000 g. □ M. Den har omtrent Skikkelsen af en Firkant, som i Nordvest er landfast med Europa og i Sydvest med Afrika.

Asia bestaar af flere Dele, adskilte fra hverandre ved høie Fjelde og meget forskjellige i Veirlag og Naturbeskaffenhed.

Sibirien længst i Nord mellem Ishaavet og Altaibjergene har en overvættes streng Vinter og er maaske det koldeste Land paa Jorden. Da Havet ikke kan beseiles formedelst Is, er det ligesom et Opland uden Kyster og har altsaa meget vanskelig Samfærsel. Men alligevel stode dets Indfødte i megen Handels-Forbindelse med andre Folkeslag. De havde saa tidligt, som vi kjende noget til dem, anvendt saa megen Omtanke og Flid i at overvinde Veirlagets Besværligheder, at de i Dygtighed stode langt over baade Australierne og de amerikanske Indianer, ja endog høiere end de fleste Afrikanere.

Sibiriens ældste Indvaanere lignede i Sprog og Sæder vore Lapper og Finner og hørte til den gulagtige Menneskeæt. De forstode at anvende til sit Livs Ophold og Bekvemmelighed de fleste af Landets naturlige Goder. De vare dygtige Fiskere især i Elve og Indsøer. Længst imod Nord havde de tamme Rener og Kjørehunde, længere sydpaa Heste, Oxer og smaat Kvæg. Af Skind og Pelsværk forfærdigede de sig Klæder, som vare de hensigtsmæssigste til at udholde Kulden. De kunde endog smelte Jern og Kobber og deraf forfærdige sig Redskaber og Vaaben. Om Sommeren boede de i Telte og om Vinteren i Gammer (Jordhytter). Deres Religion var en Tro paa Naturens Kræfter og paa enkelte Mænds Trolddomsmagt. Den var simpel og uskyldig i Sammenligning med de fleste andre Hedningers forfærdelige Vildfarelser eller tykke Uvidenhed. Formedelst Landets Barskhed og ringe Næringskilder kunde de Indfødte ikke blive talrige. De levede i smaa Stammer eller Slægter uden videre Regjeringsform. Iblandt de raa Folkeslag vare de vel de mindst krigerske og bleve derfor lettelig undertvungne. Ligesom vore Forfædre underlagde sig Lapperne i Norge, have Russerne med Lethed indtaget Sibirien. De beherske nu dette store Land og have i dets sydligste Strøg indført Agerbrug. Dog anse ogsaa Russerne det for at være saa umildt, at de straffe Misgjerningsmænd med at føre dem did.

137

133. Høiasia eller Tartariet

kaldes det Midterste af Asia mellem Altaibjergene i Nord og Himalaya i Syd, som indeholder Jordens høieste Fjeldtinder. De ere tre Gange saa høie som Norges. Imellem disse ligge fladere Fjeldmarker, som have strenge Vintre og varme Somre. Men formedelst den store Afstand fra Havet regner der ganske lidet, saa at faa Elve derfra flyde ud i Havet. De fleste ende i salte Indlands-Søer, hvor Vandet dunster bort.

Disse Lande ere godt skikkede til Kvægavl, og Hyrdefolk af den gulagtige Æt, især Tyrker og Mongoler, vanke omkring i dem med sine store Hjorder og sine Telte. De ere haardføre og tapre Folk og dertil saa talrige, at de oftere have brudt frem fra sine Ørkener, anførte af store Erobrere, som have oversvømmet og fordærvet den halve Verden ved sine blodgjerrige Herjingstog. Fra dette Land udgik ogsaa det mægtige Tyrkefolk, som indtog nogle af de skjønneste Lande i Asia, Afrika og Europa, og som endnu, endskjønt det er i Forfald, besidder en stor Del deraf. Det var i 1453, at det erobrede Konstantinopel, og endnu i 1683 beleirede en tyrkisk Hær Wien.

Men siden Krigskunsten i Europa har gjort saa store Fremskridt, antager man det for umuligt, at selv de tapreste vilde Folkeslag kunne overvinde de dannede. Høiasias Hyrdestammer ere nu saa lidet mægtige, at de næsten alle ere blevne underkastede enten Russerne eller Chineserne.

Til de tørre og uveisomme Lande maa ogsaa regnes Persien.

134. Indien og China (Kina). 137

I det Sydligste af Asia findes Chinas Kystland og Indiens Halvøer, hvor den største naturlige Frugtbarhed og det gunstigste Veirlag i flere tusind Aar har været benyttet af mange Millioner Mennesker til et omhyggeligt og forstandigt Jordbrug. Den Vækstlighedens umaadelige Kraft, som i de andre hede Lande, saasom Afrika og Sydamerika, kun fremdriver vilde Skove, benyttes her ved menneskelig Flid til Dyrkning af de frodigste Agre og de mest nærende Frugtsorter; et saadant Frugttræ er Kokostræet, hvis uhyre store og føderige Nødder endog bringes til vort Land. I saa hede Lande uden Vinter som Indien og China kan Jorden levere to eller tre nyttige Afgrøder om Aaret. Da Mennesket paa langt nær ikke der har saa mange Fornødenheder som i Jordens koldere Egne, kunne disse Lande ernære flere Indbyggere end noget andet. China tæller maaske 3—400 Millioner og Indien henved 200.

Det er ganske rimeligt, at Dyrkningen af mange af Jordens nyttigste og skjønneste Vækster først begyndte i disse velsignede Egne. Sikkert er det, at disse Lande i de ældste Tider kom i Ry for sin Rigdom. Europa fik derfra først Kundskab om Sukker, Bomuld, Silke og mange Kryderier, som siden ogsaa ere forplantede og udbredte til andre Lande med et lignende Veirlag.

Alligevel have Menneskene end ikke i disse mest kultiverede af de hede Lande opnaaet den fuldkomne Samfundsudvikling, som i de Egne, der fordre en større Arbeidsomhed og Omtanke af sine Beboere. Chineserne og Hinduerne kunne visselig forarbeide mange skjønne Ting, saa at deresVævning er ligesaa fortrinlig som de Raaemner, de dertil bruge. 138
Deres Porselin (Stentøi) og Lakering ere beundringsværdige! De have ogsaa gjort vigtige Opfindelser; Krudet og Kompasset er t. Ex. opdaget af dem. Men i det største og vigtigste

af den menneskelige Viden, i Religionen og Borgersamfundets Indretning, ere deres Begreber saa ufuldkomne, at de dels maa kaldes dumme og latterlige, dels onde og ugudelige. I Aartusinder have de anvendt stor Flid og Omtanke paa at udgranske de guddommelige Sandheder. Men de Meninger, hvortil de ere komne, vilde gjøre et Barns Forstand Skam og ligne ofte den Vanvittiges Indfald, et Bevis for, at Gud maa aabenbare det faldne Menneske Sandheden. I Indien, hvis Religion, den braminske, er den mest urimelige, dyrkes mange tusinde Guder. De Gjerninger, som Hinduerne anse for de velbehageligste for sine Afguder, bestaa ikke deri, at man gjør vel imod sine Medmennesker, men deri, at man plager sit eget Legeme og tilføier sig selv Ondt, ja endog gjør Ende paa sit eget Liv ved at drukne sig i en hellig Elv eller lade sig knuse under de tunge Hjul, hvorpaa et Gudebillede drages.

En anden Aarsag til, at Chinas og Indiens mange Millioner Mennesker ikke have gjort saa store Fremskridt i Videnskaber og nyttige Kunster, er deres overordentlige Indbildskhed og Enfoldigheden i deres Fædrelandskjærlighed. De ere haardnakket overbeviste om, at de selv og deres Forfædre ere de viseste og bedste Folkeslag paa Jorden, saa at det vilde være baade unyttigt for dem at lære noget hos andre Folkeslag og en Skam at efterligne disses Sæder eller Indretninger. De indbilde sig, at de kunne være sig selv nok. Deres Regjeringer tro ikke engang, at de kunne have nogen Fordel af, at Undersaaterne drive Handel med fremmede Lande. De frygte tvertom for, at Omgang med Udlændinger skal smitte Undersaaterne med Oprørsaand. Istedetfor at Kristendommen lærer, at alle Mennesker, i hvad Land de end bo, ere Brødre, som skulle elske hinanden og gjøre Godt mod hverandre, hade og afsky Chineserne og Hinduerne alle Fremmede. Indtil for tyve Aar siden havde Europæerne kun Lov til at besøge en chinesisk Stad tilsøs, nemlig Kanton. Her bleve de behandlede med den yderste Foragt. Ofte stenedes de af Folket, der kaldte dem udenlandske Djævle. Hinduernes Fordomsfuldhed er endnu urimeligere. Thi blandt dem er selve Folket delt i en Mængde Bygdelag, der ere hinandens Fiender. Indbyggerne af enhver Bygd eller Stad ere atter delte i Kaster eller arvelige Haandteringer, som holde sig saa afsondrede fra hverandre, at de ikke ville være sammen i et Hus eller drikke af samme Kop. Dersom nogen saadan Synd imod Skikken indtræffer, maa Karret ødelægges, om det er noksaa kostbart; den Fornemmere bliver uren, og den Simplere bliver myrdet eller paa det haardeste straffet. Og dog er han kun paa det uskyldigste Vis kommen i Berørelse med en af sine egne Landsmænd. Formedelst disse urimelige Fordomme kan naturligvis ikke den ene Borgerklasses Kundskaber og Livserfaringer komme den anden til Gode, saaledes som Tilfældet er i Europa; der kan ofte en Kjøbmand eller Embedsmand gjøre en Opfindelse, som er til Nytte for Fiskeren eller Jorddyrkeren. Hos og kan jo den fattigste Gut, som 139
arbeider sig frem, komme til at give gode Raad om Samfundets almindelige Sager.

Heller ikke kan en sund og gavnlig Fædrelandskjærlighed trives ved Siden af slige Fordomme imod andre Mennesker. Naar Landet overfaldes af Fiender, er den simple og arbeidende Hinduer og Chineser ligegyldig for dets Forsvar. Han tror, at han ikke kan blive værre fortrykt, end han er, og hjælper derfor villigen Udlændingerne. Disse store Lande ere derfor, uagtet deres Millioner af Indbyggere, ofte blevne undertvungne og overvundne af langt mindre Krigshære. I fordums Tid kom disse fra Høiasia. I de senere Tider have Europæerne undertvunget dem. Ligesaa lidet lader en saadan Indbildskhed sig forene med gode Gjerninger i fredelige Tider. Naar Indien og China hjemsøges af Hungersnød, hvilket stundom sker formedelst Tørke, lade de Rige de Fattige dø i

tusindvis langs Veiene; thi de foragte dem mere end Hunde, og de ere ubekjendte med Frelserens Bud om, at just mod de Ulykkeligste skal der vises den største Barmhjertighed.

Man antager, at en af disse Indiens foragtede Kaster er bleven fordreven til Europa, og at dette er de saakaldte Tatere eller Fantefolk, som ogsaa hos os have fortsat et hedensk og unyttigt Landstrygerliv. De Kristne have desuden indtil nu nylig forsømt at vinde dem for bedre Sæder ved Kjærlighed og Omhu. Dette er ogsaa meget vanskeligt, især formedelst deres Mistro og Had til andre Mennesker. Men enhver kan lettelig indse, hvor ulykkeligt det Land maa være, hvor alle Samfundsklasser omgaaes hverandre med den dyriske Ukjærlighed, som i det kristne Europa afsondrer de indiske Tatere fra Landets øvrige Indvaanere. Skaden i aandelig og timelig Henseende er lige stor for Folket selv som for den Ringeagtede.

Indien blev først nøiere bekjendt for de europæiske Folkeslag, da den store græske Erobrer Alexander med en liden Krigerskare overvandt en Del af Landet 330 Aar før Christus. Siden Aar 1000 efter Christus var det for det meste behersket af muhamedanske Undertvingere. Siden 1750 have Engelskmændene lidt efter lidt udbredt sit Herredømme over Indien, indtil de nu have bemægtiget sig det hele Land.

De have indført indbyrdes Fred mellem dets fiendtlige Stammer og Kaster. De have forbudt mange af den braminske Religions værste Afskyeligheder, saasom at Enkerne levende brændes paa samme Baal som Mandens Lig. De have anlagt Jernveie og Kanaler, fremmet Handel og Jorddyrkning. Men kun ganske faa Indfødte have i Hjertet forladt sine indgroede Vildfarelser. De hade derfor de Engelske bittert og gjorde i 1857 et Oprør, hvori de myrdede en Mængde ubevæbnede engelske Mænd og Kvinder. Men, saasnart de engelske Soldater vare samlede i en liden Trop, kunde de modstaa en hel indisk Hær. Derfor blev Landet snart atter undertvunget og roligt. Dets Hovedstad er Kalkutta; Madras og Bombay [bæ] ere to andre store Søstæder.

China blev sidste Gang i 1644 efter Christus erobret af et Hyrdefolk fra Høiasia, som endnu behersker det. Men formedelst Styrelsens Overmod har det i de sidste tyve Aar gjentagne Gange maattet føre Krig med Frankrige og især England. I 1860 indtog en Hær 140
af disse to europæiske Nationer Hovedstaden Peking. Keiseren fik kun Fred paa det Vilkaar, at han maatte love at lade Europæerne færdes frit i hans Land og tillade Kristendommens Forkyndelse.

Der findes dog i China mange Mennesker, der have stor Agtelse for Europæerne og Lyst til at lære af dem. Hundrede Tusinder ere udvandrede til Kalifornien i Amerika, til Australia og til andre europæiske Kolonier i de hede Lande. Her udmærke de sig som dygtige Arbeidere, og mange antage Kristendommen. I Sammenligning med Rigets hele Folkemængde ere de dog et ringe Antal. Men en liden Surdeig kan gjennemsyre en hel Deig, dersom Gud giver Velsignelse til en saadan Opvaagnen af Jordklodens talrigste Folk.

Chinas vigtigste Handelsstæder ere: Kanton, Shanghai og Nanking.

Indiens og Chinas oprindelige Indbyggere hørte vel til den gulagtige Stamme; men formedelst de mange Erobringer ere de nu blevne meget blandede. I Indien bo mange Millioner, som ere af samme Æt som Europæerne.

Folket paa de Japanske Øer ligner meget Chineserne i Talrighed og Dannelse. Den største Ø er Nipon. Byer ere Nangasaki og Jedo.

135. Vestasia.

Vestasia har ogsaa et varmt og rigt Veirlag, endskjønt det ikke er saa frugtbart, at Menneskene kunne leve uden Arbeide. Især udmærker det sig ved Bekvemhed for Samfærsel med de rigeste og mest forskjellige Lande, med Indien i Asia, med Ægypten i Afrika og med Europa. Ligesom disse Landes Indbyggere altsaa kunde erhverve sig de bedste Ting, som fandtes blandt Menneskene, saaledes kunde de ogsaa udbrede dem ligesom fra et Middelpunkt.

Dette gjælder endog om det vigtigste af alt, om Religionen. Fra Vestasia er Jødedommen, Kristendommen og Muhameds Lære udgangne. Thi derfra har baade sand og falsk Lære lettest kunnet udbredes til de fleste af Jordens Folkeslag. Til Vestasia regnes Assyrien og Babylon, der indeholder store Sletter mellem Floderne Eufrat og Tigris, hvilke formedelst Vanding kunne frembringe den rigeste Korngrøde.

Her anlagdes i de tidligste Dage Assyriernes Hovedstad Niniveh ved Tigris og Babel eller Babylon ved Eufrat. Her herskede ligesaa tidligt mægtige Erobrere, af hvilke Assyreren Salmanassar 722 før Christus betvang Israels Rige, og Babylonieren Nebukadnesar i 586 underlagde sig Juda Rige. Begge bortførte Folket til Trældom. Thi med Krigsfanger lode de bygge de prægtige Borge og Templer, som Bibelen omtaler. Deres Ruiner udgraves nu og vække vor Tids Beundring.

Men Bibelen omtaler ogsaa disse Kongers Tyranni og det barbariske Afguderi, som herskede blandt Folkene. Den store persiske Erobrer Cyrus [Sy] eller Kores undertvang dem og stiftede et Rige, som indbefattede Persien, tyrkisk Asia og Ægypten.

Persernes Gudsdyrkelse var simpel. De troede paa et godt Væsen, hvis udvortes Tegn var Solen og Lyset, og paa en ond Magt, hvis Tegn var Mørket. De kaldtes Ilddyrkere, fordi 141
de henvendte sine Bønner til Ilden eller Solen.

Persernes mægtige Konger herskede som Tyranner over sine Undertvungne. Da de vilde underlægge sig de frihedselskende Græker, bleve de slagne. Omsider omstyrtede Makedoneren Alexander med en liden græsk Hær deres Rige 330 Aar før Christus.

De vigtigste Byer i Persien ere nu fra Øst mod Vest Kabul, Herat, Teheran og Isfahan. Dets gamle Hovedstæder Ekbatana og Susa ere nu næsten kun Ruiner.

Istedetfor Babylon er nu Bagdad og Basra anselige Stæder. Nær Ninivehs Tomter ligger Mosul.

136. Syrien, Fønikien og Jødeland eller Kanaan.

Disse Lande ere beliggende paa en smal bjergig Strimmel imellem Eufrat og Middelhavet, grændsende til Forasia, Babylon, Arabien og Ægypten. De have en saare gunstig Beliggenhed for Handel med Asias, Afrikas og Europas rigeste Lande.

Her opnaaede derfor allerførst Fønikerne i Tyrus og Sidon Velmagt paa Havet og opfandt, hvad der for Handelen er den første Nødvendighed og største Bekvemmelighed, nemlig Mynt og Regnekunst, ja endog Oplysningens første Hjælpemiddel, Bogstavskriften. Denne udbredtes meget tidligt fra Fønikerne til Jøderne, Grækerne og Romerne. Endog vore Forfædres Runer maa udledes fra dette Folk.

En af Kanaans skjønneste Egne var den Dal, som vandes af Floden Jordan. Den flyder igjennem Genesareths Sø, men styrter derfra ned i det døde Hav, som ligger 1200 Fod

under Havfladen i en øde, usund Egn, omringet af Arabiens Ørkener. Da Jøderne besad dette Land, hvortil Moses førte dem fra Ægypten 1500 f. Chr., var det saare frugtbart og folkerigt.

Allermærkeligst blev det, fordi Guds Ords Lys skinnede der midt i Hedenskabets Nat rundt omkring. Dette skede ved Guds besynderlige Omhu; dette Folk kaldtes derfor ogsaa fremfor alle andre Folkeslag Guds Eiendomsfolk.

Da Perserkongen Cyrus undertvang deres Overvindere i Babylon omtrent 540 f. Chr. tillod han Jøderne at vende tilbage. De opnaaede nu atter, som skatskyldige under Persernes, Grækernes og Romernes mægtige Riger, megen Velmagt og Lykke. I dette Tidsrum indtraf den Tidens Fylde, at Jesus Christus, Verdens Frelser, blev født iblandt dem, medens Romernes Keiser Augustus var deres Overherre. Ved Apostlerne udbredtes siden Saliggjørelsens Ord over det hele romerske Rige.

137. Muhamedanerne og Korstogene.

141

Da Romerrigets Kraft svækkedes, og Muhamedanere fremstode med al sin krigerske Iver, indtoge de Vestasia tilligemed Jødeland 640 efter Christus. Europas kristne Folkeslag vare dengang i saadan Forvirring og saa raa, at de intet formaaede at gjøre for at afvende den Skjændsel, at Jerusalem blev en muhamedansk Stad. Alligevel nærede de Kristne netop da den allerstørste Ærefrygt for de Steder, som havde været Vidne til 142
Frelserens Liv paa Jorden. Denne Ærefrygt, som grændsede til Overtro, bragte mange fromme Kristne til at anse det for et Gud behageligt Værk at vandre til det hellige Land helst til Fods, for at spæge Kjødet. Dette kaldtes Valfart eller Pilgrims-Vandring. Jødelands muhamedanske Herrer spottede, plyndrede og myrdede stundom Pilgrimene.

Men, da omsider hele Europa, deriblandt ogsaa vore nordlige Lande, var bleven kristnet, og dets Beboere havde udviklet en stor Krigerdygtighed, følte de, som vare hjemme, Skjændselen af disse uskyldige Pilgrimes Undertrykkelse. Hundrede Tusinder af tapre Krigere rustede sig derfor i alle Europas Lande 1096 til at erobre det hellige Land. Det lykkedes dem i 1099, og de oprettede i Jerusalem et kristent Rige. Men det stod som en beleiret Fæstning midt i det muhamedanske Land, udsat for daglige Angreb af sine krigerske Naboer. Derimod kunde Hjælpen ikke komme fra det fjerne Europa uden i lange Mellemrum. Da Skibsfarten endnu var saa ufuldkommen, maatte de fleste kristne Hære gaa den lange Vei tillands, saa at flere omkom paa Veien, end der naaede frem. Det kristne Rige i Jerusalem blev derfor efter mindre end hundrede Aar atter indtaget af Muhamedanerne, og Korstogene ophørte aldeles efter 200 Aars Forløb 1291.

Siden ere Muhamedanerne forblevne i Besiddelse af Jødeland. I de sidste 3—400 Aar har det hørt til det tyrkiske Rige. Der leve dog endnu mange baade Kristne og Jøder i Landet. De plages endnu af Landets Herrer, som foragte deres Tro. Endnu i 1860 bleve flere tusinde Kristne myrdede i Libanons Bjerge og i Byen Damask. Der samledes rige Gaver i alle kristne Lande, for at lindre de Gjenlevendes Nød. Ogsaa vort Fædreland ydede sin Skjerv.

138. Arabien og Lilleasia.

142

Arabien i Syd for Jødeland er en meget stor Halvø med et saa tørt Veirlag, at den største Del deraf regnes til Ørken. Det indeholder dog ogsaa Beiter for en ikke ringe Befolkning af Hyrder. Araberne ere nær beslægtede med Jøderne og have levet den meste Tid under Stammefyrster lig Bibelens Patriarker. Ingen udenlandsk Hær har formaaet at underlægge sig det uveisomme Land. Derimod have dets tapre og fattige Indbyggere jevnligen kriget imod og plyndret sine Naboer.

Arabiens Kystboere drive megen Handel. Landet har dog ikke mange Varer til Udførsel. Mest bekjendte ere dets Frugttræer, fornemmelig Dadelen og Kaffeen, samt dets vellugtende Harpixer, som bruges til Røgelse. Byer ere Mekka og Medina.

I Arabien fremstod 622 Muhamed som Stifter af en Religion, hvis Lære for det meste er sammensat af, hvad han paa sine Reiser havde lært at kjende af Kristendommen og Jødedommen. Alligevel have Muhamedanerne forfulgt baade disse og alle, som ikke ere af deres Tro, paa det grusomste. Thi baade Muhamed og hans Tilhængere udbredte den ny Tro med Sværdet. Formedelst Arabernes store Tapperhed havde de et mageløst Held. I lidet mere end et Snes Aar udbredtes Muhameds Lære over hele Vestasia og Nordafrika. 143
Siden underlagdes Indien og en Del af Høiasia. Ja Araberne gik endog over til Europa og indtoge Sicilien og Spanien; siden underlagde de muhamedanske Tyrker sig næsten hele det nuværende Rusland og Konstantinopel.

Men den Sædernes Tilstand, som Muhamedanernes Religion indfører blandt sine Bekjendere, bidrager mere til at fordærve dem end til at forædle dem. Det er dem tilladt at have flere Hustruer og at holde Slaver. Følgen heraf er, at de Folk, som overvindes af Tyrker eller Araber, behandles lig Træler. Det arbeidende Folks Stilling i alle muhamedanske Lande er omtrent som et Slaveri. Deres Fyrster tillade sig de groveste Udsvævelser og øve den største Grusomhed imod Folket. Efterkommerne af tapre Erobrere blive derfor inden kort Tid til kraftløse Uslinger. De mægtigste muhamedanske Riger forfalde.

Saaledes gik det til, at de Kristne i Spanien underlagde sig det arabiske Rige der i 1492, og de kristne Russer gjorde sig i 1480 uafhængige. Siden have Engelskmændene frataget Muhamedanerne Indien, Franskmændene have indtaget Algier, og Russerne have underlagt sig en Mængde muhamedanske Folkeslag i Asia.

Arabien er endnu et ubetvunget Land, da kun en mindre Del deraf staar under Tyrkernes Sultan.

Lilleasia støder ikke blot tæt op til Europa, men har ogsaa i sin Beskaffenhed mere tilfælles med Spanien, Italien og Grækenland end med Asiens Lande. Det er, som hine Europas Lande, en Halvø i Middelhavet af stor Skjønhed og Frugtbarhed. I Oldtiden var det mest beboet af Græker eller med dem beslægtede Folkefærd, og for det meste har det staaet under samme Regjering som den græske Halvø. Nu adlyder Landet den tyrkiske Sultan i Konstantinopel. Troja og Efesus var fordum store Stæder; nu er Smyrna den vigtigste.

139. Europa.

143

Europa bestaar af en Mængde Halvøer og Øer, der gaa ud fra Vestsiden af Asias store Indland. Det er paa hele Jorden det Land, som er mest udtunget af Havet. I Vest beskylles det af det store Atlanterhav, som adskiller Europa fra Amerika. Allerede dette danner en Mængde Bugter og Øer. I Nord er Ishavet. Dets Kyster ere i Europa langt mildere og mere isfri end noget andetsteds.

Men især fremmes Europas Handel og Kultur og forskjønnes dets Veirlag med tvende Have, som næsten gjennemskjære det i dets hele Bredde fra Vest imod Øst.

Det sydligste af disse er Middelhavet. Gjennem det smale Gibraltar-Sund gaar Atlanterhavet ind imellem Spanien og Nordafrika og danner siden paa den europæiske Side en Mængde prægtige Bugter og skjønne Øer langs Kysten af Spanien, Frankrige, Italien og Grækenland. Den sydlige Del, som beskyller Afrika, er derimod uden videre Indbugt, altsaa langt ugunstigere for Skibsfart. Afrikas sandige Strand har faa Havne, men farlige Banker. Det er saaledes Europa, som har mest Nytte af dette Hav.

144

Fra Tyrkiet fortsættes Middelhavet gjennem Strædet ved Dardanellerne, Marmorasø og Konstantinopelsundet til det sorte Hav, hvoraf det azovske er en Bugt. Ved et ikke bredt og lavt Eid adskilles dette fra det kaspiske Hav, som danner Europas yderste Grænse. Omtrent her ophører det Kystland, som er vandet af Havluftens Fugtighed. Siden finder man kun tørre Stepper uden Kornavl som i det indre Asia.

Den anden Vandvei skjærer midt igjennem Europa, men er mere sønderrevet og bugtet. Først gaar den britiske Kanal imellem England og Frankrige. Derpaa Nordsøen imellem Nederlandene og Tyskland i Syd, samt Storbrittanien (England og Skotland) i Vest, og Norge og Danmark i Øst. I Nord er dette Hav aabent. Det fortsættes som et smalere Farvand, Skagerrak, imellem Norge og Danmark, og Kattegat imellem Sverige og Danmark; endelig gaa de tre danske Sunde: Øresund, Store Bælt og Lille Bælt ind imellem Sverige, de danske Øer og Jylland. Derefter udbreder sig den store Østersø, som atter har Tyskland i Syd, de skandinaviske Lande Danmark og Sverige i Vest, og Finland i Øst. Den deler sig i flere Bugter, hvoraf de vigtigste ere den botniske, som gaar imellem Sverige og Finland, samt den finske, som adskiller Finland fra Rusland. Den finske Bugt, som gaar op til Hovedstaden Petersburg, er atter ved smale Eider adskilt fra de store Ferskvande Ladoga og Onega. Lidt nordenfor dem ligger det hvide Hav.

Denne Afvexling af Hav og Land giver Europas Veirlag de største Fordele. Hverken er Sommervarmen saa overvættes stor, da Luften idelig forfriskes ved Havvinde, heller ikke bliver Vinterkulden overdreven, fordi det ufrosne Hav om Vinteren virker som en Opvarmer. Derhos forskaffer Havets Nærhed paa de vestlige Kyster os tilstrækkelig Regnmængde.

Europa, som i Vidde er den mindste Verdenspart, nemlig 180,000 g. □ M., er derfor den i det Hele taget frugtbareste, med 270 Millioner Mennesker. End mere udmærker Europa sig ved sine Beboeres Kunstflid, Handel, Videnskabelighed og ved krigersk Dygtighed. De regjere over en stor Del af de andre Verdensparter. De forsyne andre Landes mindre duelige eller flittige Beboere med de skjønneste Kunst-Frembringelser. Til Vederlag erholde de, hvad de tiltrænge af de Frembringelser, som Naturen har skjænket andre Lande.

Hvad som giver Europa det herligste Fortrin, er dog, at næsten alle dets Indvaanere bekjende sig til Kristendommen, og at de allerfleste af dem leve under frisindede

Regjeringer og retfærdige Love. Der er visseligen i begge disse Henseender endnu megen Ufuldkommenhed at rette paa; men i Sammenligning med Hedenskabet og Trældommen hos Asias og Afrikas store Folkeslag have Europæerne ligesaa megen Grund til at prise sig lykkelige, som naar de sammenligne sig med Australias og Amerikas Vilde.

Da den høiere menneskelige Dannelse begyndte i Vestasia, gik den først over til

140. Den græske Halvø. 144

Det er et bjergfuldt Land, som lig en Trekant stikker ud i Middelhavet. Sydligst bestaar 145
det af mindre Halvøer og Øer, som udgjøre det yndige Grækenland eller Hellas.

Her boede i Historiens tidligste Dage det Folk, der stod i nærmest Forbindelse med Vestasias og Ægyptens dannede Folkeslag, nemlig det græske. Ved Handel og Kunstflid erhvervede det sig stor Velstand og stiftede Nybygder til dens Fremme langs hele Middelhavet. Grækernes Religion var en Dyrkelse af en Mængde Afguder; men de fremstilledes ikke frygtelige som Asias, derimod som skjønne Mennesker. Derfor fremmede denne Tro meget de skjønne Kunster. I deres Templer opstilledes herlige Gude-Billeder, enten malede eller udhuggede. Selve Templerne vare saa smukke, at de endnu tjene vore Bygmestere til Mønster. Skjønne Heltedigte og Skuespil forherligede Gudernes foregivne Bedrifter. Alligevel var det især Sandseligheden, som denne Tro hyldede. Hverken Grækerne eller de med dem beslægtede Romere havde mere end en Hustru. Kvindernes Tilstand var derfor bedre end i Asia, og deres Aand mere dannet. Alligevel var Grækernes Frihedsaand endnu ikke ordnet ved vise Love. Landet var delt i mange Republiker eller Frivælder, idet hver By udgjorde en liden Stat, der desværre vanligen laa i Krig med sine Naboer. De fornemste af dem vare Athen, Theben, Korinth og Sparta.

Alligevel samlede Grækerne sig ved store Farer til fælles Forsvar. Dette skede især mellem 490 og 450 f. Chr., da de bleve angrebne af de mægtige Perserkonger, men sloge dem mandeligen tilbage, især ved Marathon, Salamis og Platææ. Her udmærkede sig de store Krigshelte Miltiades, Leonidas, Themistokles og Kimon. Men, da Grækerne yderligere svækkede sig ved langvarige indbyrdes Krige, oprettede Makedonernes Konger i det nordligste af Landet et større Rige, der fik Overmagten over de uenige Republiker. Da Alexander, Filips Søn, i en Alder af tyve Aar var bleven Konge over dette Rige, samlede han en Hær af alle de stridbare, men ustyrlige Græker. Med den anfaldt han det store og fordærvede Perserrige. Han gik nu seierrig igjennem Forasia, Syrien, Ægypten, hvor han anlagde Staden Alexandria, derpaa til Babylon, Persien, Høiasia og Indien. Overalt beseirede hans mere dannede Krigsfolk mangedobbelte Skarer af Barbarer. Men, da hans Soldater ikke længer vilde følge ham, maatte han vende tilbage. Han døde nu i Babylon 323, kun 33 Aar gammel. Alexander fik Tilnavnet den Store baade formedelst disse Bedrifter, som han havde udført med saa megen Tapperhed og Krigskyndighed, og fordi han ved flere gode Indretninger søgte at gjøre godt igjen det Onde, som hans Blodsudgydelse havde afstedkommet. Især søgte han at fremme Samfærsel og at stifte Venskab imellem Naboer, som forhen havde været fremmede for hinanden, fordi de altid laa i Krig sammen. Derfor opkom der siden en større Handelsforbindelse imellem alle de Lande, som engang havde lært hinanden at kjende derved, at de vare komne under en Hersker. Det græske Sprog blev saa udbredt, at det ny Testamente forfattedes deri, og at

Apostlerne kunde anvende det til at prædike Kristendommen for mange af dette Riges Folk.

Men Alexanders Rige varede ikke længer end hans eget Liv. — Hans spæde Sønner 146
bleve myrdede af hans egennyttige Generaler, som delte hans Rige imellem sig. Dets adskilte Dele, saasom Kongerigerne i Makedonien, Syrien og Ægypten, vare derfor ikke istand til at modstaa Romerne, da disse oprettede sin store Krigerstat. Imellem Aaret 146 og 31 f. Chr. underlagde Romerne sig derfor Grækenland og Asia ligetil Floden Eufrat, omtrent det, som nu tilhører Tyrkerne.

Blandt Syriens Konger var den vellystige Antiochus Epifanes, som vilde plyndre Jødernes Tempel og tvinge dem til at blive Hedninger. Han mødte en tapper Modstand af de heltemodige Makkabæer.

Ved Romernes Erobring tabte Grækerne baade sin Frihed og Retten til at styres af sine egne Landsmænd. — De antoge imidlertid Kristendommen, medens de stode under Romerne.

Da den romerske Keiser Konstantin den Store, som døde 337 eft. Chr., gjorde Kristendommen til den hele Romerstats offentlige Tro, valgte han tillige en græsk Stad, som endnu kaldes Konstantinopel efter ham, til Bosted. Saaledes erholdt Grækenland atter en indenlandsk Regjering, som boede i Landets Midte. Det adskiltes ganske fra det øvrige romerske Rige halvandet hundrede Aar senere. I dette østlige eller græske Keiserdømme udviklede nu Kristendommen sig til den Kirkeafdeling, som endnu kaldes den græske. Den blev udbredt til Russerne omtrent 1000 Aar efter Christus, og er fremdeles den herskende i det østlige Europa, samt iblandt de fleste kristne Menigheder, som endnu bestaa i Asia. Den erkjender ikke, som Katholikerne, Paven i Rom for den kristne Tros Overhoved. Men netop derfor fik heller ikke Grækerne og Russerne Hjælp nok af de vestlige katholske Kristne, naar de bleve angrebne af sine stridbare muhamedanske Fiender i Østen. Ikke engang i den Tid, da Korstogene stod paa, virkede alle de kristne Partier med fuld Enighed imod sine fælles Fiender.

141. Tyrkerne. 146

Især blev Grækernes Trængsel stor efter 1300, da de stridbare, fra Høiasia indvandrede Tyrker i Forasia stiftede et mægtigt Rige. De erobrede omsider 1453 Konstantinopel og have siden regjeret der. Formedelst sin vilde Omvendelsesiver og sin Rovsyge plagede Tyrkerne ikke blot de Kristne, som vare blevne deres Undersaater; men de søgte endog at underlægge sig de vestligere kristne Nabolande i Europa. Tillands stormede de ind igjennem Ungarn imod Tyskland, og to Gange, 1529 og 1683, beleirede de Keiserstaden Wien. Tilsøs dreve de Sørøveri over hele Middelhavet, ja endog lige op til Norges og Islands Kyster. De røvede ikke blot Gods, men bortførte Mennesker til et elendigt Slaveri i Afrika. Den tyrkiske Sultan i Konstantinopel havde nemlig dels ved Sværdet, og dels fordi han ansaaes for at være den muhamedanske Tros vigtigste Forsvarer og ligesom jordiske Overhoved, erhvervet sig et overmaade udstrakt Herredømme i Asia og Nord-Afrika.

Men netop denne Fare nødte flere kristne Folkeslag, især Italienerne, Spanierne og Tyskerne til at forene sig mod Tyrkerne. En endnu mægtigere Fiende fik disse dog derved, 147
at deres egne Sultaner, som opdroges i Hoffets Overdaadighed og Ryggesløshed, bleve til

Uslinger istedetfor mægtige Krigere. Alligevel vedbleve de at regjere med den mest selvraadige Grumhed over sine Undersaater. Tyrkernes muhamedanske Tro indgav dem derhos en saa afgjort Ringeagt for de Kristne og alle deres Indretninger, at de heller ikke vilde lære af dem eller efterligne endog de nyttigste Opfindelser, som efterhaanden bleve gjorte i det kristne Europa. Tyrkerne gjorde derfor ingen Fremgang, men stode stille som Barbarer, ja, hvad der var endnu værre, de henfaldt til saa megen Overdaadighed, at de mistede sin gamle Krigerdygtighed.

Da nu Rusland efter Aaret 1700 blev en mægtig Stat og Tyrkernes nærmeste Nabo, begyndte det en Række af Krige imod dem, som næsten alle endte med, at Tyrkerne maatte overlade Rusland en og anden Provins.

Da Riget saaledes blev svækket, begyndte de undertvungne Kristne at fatte Haab om at kunne bryde sine Lænker. Imellem dem og deres tyrkiske Øvrighed kunde ingen Forening være mulig og ingen undersaatlig Kjærlighed tænkes. Tyrkerne vare dertil baade for onde og for raa, og de Kristne havde i Modgang lært adskillige store Dyder: Nøisomhed, Arbeidsomhed og Standhaftighed i Ulykke. I Aaret 1820 gjorde Grækerne i det Sydligste en Opstand, som varede i omtrent 10 Aar, indtil de ved andre europæiske Regjeringers Mellemkomst fik indgaaet en saadan Fred, at der oprettedes et Kongerige Grækenland. En dansk Prins Georg er nu dets Konge. Det græske Folk har siden gjort stor Fremgang især i Søfart. Ogsaa andre kristne Folkeslag, Rumænerne eller Vlakherne i Nord for Donau og Serberne i Syd for denne Elv, have opnaaet en indre Selvstyrelse, idet de ere blevne til tyrkiske Lydriger. Deres Hovedstæder ere Bukarest og Belgrad. En anden By Galats ved Donaus Munding udfører meget Korn.

De to sidste Sultaner (Tyrke-Konger) søgte ogsaa at indføre europæiske Indretninger blandt Tyrkerne og især at bringe Krigshæren paa en bedre Fod. Men Folket havde saa liden Tillid til, at det skulde lykkes at styrke Muhameds Folk herved, at de almindelig troede paa den Spaadom, at efter 400 Aars Herredømme i Konstantinopel skulde de udjages i Aaret 1853. Ruslands Keiser Nikolaus vilde ogsaa yppe Krig i Anledning af Tyrkernes Fornærmelser imod deres kristne Undersaater, som Russerne erklærede, at de vilde beskytte. Men England og Frankrige tog Tyrkernes Parti, og efter en toaarig Krig maatte Russerne i 1856 afstaa noget Land til Tyrkerne, og disse derimod forpligte sig til at indrømme de Kristne fuld Religions-Frihed og borgerlig Lighed i Rettigheder.

Men dette Løfte er ikke blevet holdt. De Kristne i Tyrkiet pønse derfor fremdeles paa Oprør.

142. Italien. Romerne. Folkevandringen. 147

Italien i Vest for Grækenland, er endnu frugtbarere end dette og derfor meget mere folkerigt. Endskjønt det ikke er større end Norge, 5600 g. □ M., har det næsten 20 148
Gange saa mange Indvaanere, nemlig 26 Millioner. Det bestaar af de tre Øer Korsika, Sardinien og Sicilien samt af en Halvø, som paa langs gjennemskjæres af Fjeldkjeden Apenninerne. I dem findes Ildfjelde eller Vulkaner, nemlig Etna paa Sicilien og Vesuv ved Neapel.

Formedelst sin Frugtbarhed og Rigdom har Italien altid været udsat for, at Naboerne vilde indtage det. Uagtet det i Nord omringes af de høie Alper ligesom af et Gjerde, har

det dog lykkets fremmede Folkeslag oftere at trænge ind i Italien og bosætte sig der, end Tilfældet har været i noget andet Land i Europa.

I den ældste Tid boede der sydligst paa Sicilien Folk, som vare komne over fra Afrika (Kartago). I Midten boede andre, som vare beslægtede med Grækerne, og i Norden Folk fra Frankrige (Kelterne), foruden flere.

I Midten af Landet ved Floden Tiber anlagde Romulus (753 før Chr.) Staden Rom. Ved sin Beliggenhed var den emnet til at være hele Landets Hovedstad. Men end mere skikket dertil blev den ved sine Indbyggeres Sæder og Dygtighed. Efterat Byen i nogen Tid havde havt Konger, blev den sidste af disse formedelst sin Grumhed fordreven af en Borger Brutus. Der oprettedes en Republik eller en Fristat, som var saaledes indrettet, at Æresposter og Embeder kun skulde tildeles de dygtigste Mænd. Den Dygtighed, som den Tids Hedninger især søgte at forhverve sig, var Krigens. Romerne opnaaede snart at blive det mest krigsvante Folk i Italien, ja i Verden. Da de tillige vare mere enige end de andre smaa Folkeslag der, erobrede de lidt efter lidt hele Italien. Siden undertvang de det mægtige Kartago og de Riger, som vare stiftede af Alexander den Stores Hærførere. De bleve da Herrer over hele den Strækning af Afrika og Asia, som grændser til Middelhavet. I Europa bemægtigede de sig ogsaa Middelhavets Strande opad til Floderne Donau og Rhin. Spanien, Frankrige og England stode under dem. Disse Lande vare dengang beboede af smaa og indbyrdes uenige Folkefærd, som uagtet sin Tapperhed lettelig bleve et Bytte for Romernes ordnede Hærmagt.

Blandt deres store Krigere maa nævnes Kamillus, Scipionerne, Marius, den onde Sulla og Julius Cæsar [Sæ].

Saaledes var Romerstaten, dengang Christus blev født, det mægtigste Rige, som indtil den Tid havde været. De kaldte det endog af Hovmod og Ukyndighed om Jordens Størrelse „al Verden.“ Romernes Magt over de Overvundne var saa stor, at disse lærte at tale deres Sprog, det latinske. De Tungemaal, som den Dag i Dag tales i Italien, paa den spanske Halvø, i Frankrige og en Del af Tyrkiet, nedstamme fra Romernes Sprog og kaldes derfor de romanske. Det engelske er ogsaa meget blandet med Latin.

Romernes Hedenskab lignede mest Grækernes. De opførte derfor prægtige Bygninger, af hvilke mange endnu staa. Deres Digteres, Taleres og Historieskriveres Skrifter læses meget, saa at de nyere europæiske Folkeslags Bøger i de fleste Lærdomsfag have Romernes 149
eller Grækernes til Mønster.

Men, da Romerne havde erhvervet sig saa stor Magt, tabte de, som vi hørte, ogsaa den Nøisomhed og tildels den Haardførhed og Kraft, som havde udmærket deres Krigere i Republikens første Dage. Mange af de store Generaler bleve ved Krigsbytte rigere end Konger og vilde herske over sine Landsmænd. Soldaterne vare saa vante til at lyde, at de fulgte sine Anførere ligesaavel imod Medborgere som imod Fiender.

Den mest udmærkede af Roms Krigere var Julius Cæsar, som først undertvang Frankrige, men derpaa opkastede sig med Vaabenmagt til Statens Herre. Han blev dog myrdet af Republikens Tilhængere 44 f. Chr. Hans Søsterdatters Søn og Arving Oktavianus Augustus var heldigere. Han erhvervede sig den samme uindskrænkede Magt og beholdt den indtil sin Død 14 eft. Chr. Hans Efterfølgere kaldtes Keisere efter Cæsar. Mange af dem vare grusomme Tyranner. Deres Hovmod var saa stort, at flere af dem lode sig dyrke som Guder, og alle Undersaater bleve tilholdte at ofre til og at tilbede de døde Keisere. Folket nedsank derfor i Trældom. Men, da nogle af Keiserne vare dygtige Krigere, vedligeholdtes Rigets Magt i flere hundrede Aar.

Efterat vor Frelser Jesus Christus var født i dette Rige og havde fuldført sit Forløsningsværk, udbredtes Troen paa ham alt mere og mere blandt dets Undersaater. Dog ingenlunde uden Modstand. Tvertimod forfulgte Keiserne blodigen dem, om hvem de opdagede, at de havde fornegtet Afguderne. Men disse Blodvidners standhaftige Død vakte endog Hedningernes Beundring. Omsider bleve de Kristne saa talrige endog blandt de romerske Soldater, at, da der var Borgerkrig mellem flere, som vilde være Keisere, seirede den ene af dem, nemlig Konstantin, derved, at han antog Kristendommen omtrent 312.

Men de romerske Keiseres ugudelige Grusomhed havde forvandlet det engang saa tapre Folk til feige Træler. Ja, saa vanslægtede vare nu Romerne, at de leiede blandt sine Naboer Soldater til at kjæmpe for sig. Disse vare især deres Fiender Tyskerne, der nu brugtes til at stride imod sine egne Landsmænd. Leietropperne antoge Kristendommen, og saaledes fandt den ogsaa Vei til adskillige uafhængige Folkeslag udenfor Rigets Grændser. Men saa lidet trængte den ind i Folkenes Hjerter, at just i denne Tid optændtes disse krigerske Naboers Lyst til at erobre det frugtbare og med prægtige Stæder smykkede Romerland. Deres Hjemland, Tyskland, Ungarn og Rusland, var dengang udyrket og bedækket med store Skove.

Saaledes opstod Folkevandringen, hvorunder flere, især tyske Folk, anfaldt Romerne og overvandt dem. De indtoge da hver sit Stykke af Landet. Hele England, Frankrige, Italien og Spanien blev besat af dem mellem Aarene 407 og 486.

Overvættes stor var den Ødelæggelse, som denne Erobring foraarsagede. Thi nogle af Romernes Fiender vare næsten vilde Barbarer fra det Indre af Asia, saasom Hunerne. De myrdede og ødelagde med saadan Blodtørst, at deres Konge Attila sagdes at være Guds Svøbe, sendt for at straffe Menneskene. Men ogsaa de tyske Folkeslag vare meget grusomme og saa ustyrlige, at de allermindst holdt Fred imellem sig selv indbyrdes. De vare ligesom Nutidens Vilde delte i mange smaa Stammer. Nogle af disse lode sig leie af Romerne til at kjæmpe for dem, andre maatte nødtvungne stride med Hunerne mod sit eget Folk. Der, hvor endelig et tysk Folk havde indtaget et romersk Land, kom strax efter en anden ligesaa rovgjerrig Skare og underlagde sig det. Saaledes ranede Burgunderne og Vestgoterne først Frankrige fra Romerne. Men siden kom Frankerne og fratog dem Rovet. Efter dem fik Landet Navn.

Et Par hundrede Aar senere begyndte vore Forfædre, Indbyggerne af Norge, Sverige og Danmark, at plyndre paa de sydlige Landes Kyster. Man kaldte dem Normanner. De vare ligesaa grusomme Hedninger; de opbrændte Byer, nedsablede deres Borgere, ja endog spiddede Børn paa sine Spyd. En af deres Høvdinger, Gange-Rolf fra Norge, underlagde sig ved Aar 900 den franske Provinds Normandi, og et hundrede Aar senere indtoge endog disse Normanner Sicilien og den sydlige Del af Italien, hvis Hovedstad er Neapel. Her oprettede de et Rige, som kaldtes Neapel.

143. Italiens Middelalder. Paven.

Ulykkeligvis var ingen af disse Erobrere istand til at stifte et Rige, som var saa mægtigt, at det kunde modstaa ny Udlændingers Anfald. De oprettede kun mange Fyrstendømmer, som krigede indbyrdes og toge Parti imod hinanden og for Udlændingerne. De, som bleve de mægtigste i Italien, vare i flere hundrede Aar de tyske

Keisere, siden de spanske Konger, stundom de Franske. Keiser Napoleon den første underlagde sig hele Landet undtagen Øerne, som de Engelske forsvarede.

Alligevel bleve Italienerne ogsaa i Middelalderen et anseet og rigt Folk. Nogle Byer erhvervede sig republikansk Frihed og bleve ved Handel og Fabrikflid meget rige og mægtige, især Genua og Venedig. Men ulykkeligvis vilde ikke disse smaa Fristater forene sig til et Forbund til Fædrelandets Forsvar. Tvertimod vare de saa uenige, at de førte hundredaarige Krige imod hinanden. Dette bevirkede naturligvis alle Smaastaternes Afkræftelse. Deraf fulgte atter, at de maatte underkaste sig mægtige Nabokongers Villie. Dog erhvervede Biskopen i Rom under Navn af Pave, det er Fader, sig en Anseelse i den europæiske Kristenhed, som var Italien til Hæder og Fordel. Han udvidede lidt efter lidt sin Magt over den største Del af de kristne Biskoper, baade fordi han boede i Romerrigets gamle Hovedstad, og fordi han kaldte sig Apostlerne Peters og Pauli Efterfølger. Italienere ansattes i fremmede Lande som Bisper og høie Embedsmænd. Alle Katholikers Skatte ydedes i saa rigt Maal til Italien, at dets Byer bleve prydede med de skjønneste Kirker, som findes i hele Verden. Bygningen af Peterskirken i Rom forledede dog til den skjændige Afladshandel, som gav Anledning til Luthers Kirkeforbedring.

Kunster og Videnskaber stode paa et meget høit Trin i Italien. Italienerne følte sig ogsaa som et Folk, der burde gjenvinde sine Forfædres Storhed og Frihed. Saaledes skede 151
det i vore Dage, at Kong Viktor Emanuel, en af Smaafyrsterne, som regjerede i Sardinien og boede i Turin, gjorde sig til Formand for Befrielsesværket. Det lykkedes da ham og hans tapre General Garibaldi med Lethed at fordrive Smaafyrsterne. I Forveien havde han i Forbund med den franske Keiser Napoleon den tredie slaaet Østerrigerne. Vel beholdt Østerrige, Frankrige og Paven endnu et Par Stykker af Italien (Venedig, Korsika og Rom); men det meste deraf blev til et frit Rige i Aaret 1860.

Blandt Italiens store Stæder ere foruden de forhen nævnte, ved Adriaterhavet: Bologna og Ankona; ved det toskanske Hav Livorno; inde i Landet: Milano, Verona, Padua, Parma og Florens. Paa Sicilien: Messina, Palermo og Syrakus; paa Sardinien: Cagliari [Kaljari] og paa Korsika Ajaccio [Ajatsho].

Italien udfører Vin, Silke, Apelsiner, Citroner, Figener; det indfører fra Norge Tørfisk.

144. Frankrige er et Land af 10,000 g. □ Miles Størrelse og udbreder sig imellem de tvende Have, Middelhavet og Atlanterhavet samt den brittiske Kanal, der skiller det fra England. Fra Italien adskilles det ved de høie, tildels med Isbræer bedækkede Alper, og imellem Frankrige og Spanien gaa Pyrenæer-Fjeldene, som ere høiere og brattere end Norges Fjelde. Det indre Frankrige har derimod mindre høie Bjerge, men mange bakkede Egne og enkelte ganske flade. De Elve, som flyde igjennem Landet, ere derfor seilbare, saa at store Handelsbyer ligge langs med dem og især ved deres Mundinger. Saaledes ligge ved Elven Seines [Sæns] Udløb i den brittiske Kanal Byerne Rouen [Ruang] og Havre [Haver]. Ved Mundingen af Loire [Loar] i V. ligger Nantes [Nangt] og ved Mundingen af Garonne [Garon] ligger Bordeaux [Bordo]. Ved Middelhavet ligger Marseille [Marsej]. Disse og flere franske Søstæder bleve i Hedningetiden plyndrede og brændte af vore Forfædre. Nu drive vi derimod en fordelagtig, fredelig og retfærdig Handel med dem, idet de kjøbe vor Trælast og til Vederlag forsyne os med Frankriges skjønne Frembringelser.

Landets Hovedstad er Paris ved Seine. Den ligger omtrent i Midten af Landet og er en af Europas rigeste og skjønneste Byer. Det er ogsaa den næststørste, da den har 1½ Million Indvaanere og altsaa er ligesaa folkerig som hele Norge.

Næst Paris er Lyon [Liong] Frankriges største By, som især udmærker sig ved Væverier af Silke, Bomuld og Klæde, samt Frembringelsen af de skjønneste Fabrikvarer.

Frankrige er nu et saare frugtbart Land, som ernærer 36 Millioner Indvaanere. Landet er ikke alene rigt paa Korn og Kvæg, men frembringer ogsaa mange af Sydens kostbare Varer, saasom Vin, Silke og mangehaande Frugter. Beboerne ere meget kunstfærdige og oplyste. De have i de sidste Par hundrede Aar udmærket sig fremfor andre Europæer ved sin krigerske Aand og Tapperhed. Intet Folk har i den nyere Tid udført saa store Bedrifter som Franskmændene, da de anførtes af Krigshelten Keiser Napoleon Bonaparte.

I de ældste Tider var Frankrige beboet af et Folk, som kaldtes Galler eller Kelter. Det 152
var ogsaa tappert, men det var, som de Vilde, delt i mangfoldige indbyrdes uenige Stammer eller Bygdelag. Da derfor Romernes ordnede Krigshære angrebe dem under en saa stor Anfører som Julius Cæsar, bleve de lettelig undertvungne kort før Christi Fødsel. Da de siden i femhundrede Aar vare romerske Undersaatter, antoge de saa ganske romersk Sprog og Sæder, at disse ikke engang siden kunde udslettes af de mange tyske Folkefærd, som under Folkevandringerne indtoge Landet. Dets Sprog og Eiendommelighed har fremdeles størst Lighed med Italienernes og Spaniolernes, saa at man kalder alle disse tre store Folkeslag i det sydvestlige Europa romanske eller latinske.

De Franske have tillands især ført Krig imod Tyskerne. Paa deres Bekostning have de ogsaa meget udvidet sine Grændser. Alligevel ere de endnu ikke komne til Rhin-Floden, som var det romerske Riges Grændse, og hvis venstre Bred de Franske fremdeles tragte efter at underlægge sig. Tilsøs have Franskmændene stredet imod de Engelske. For 4—500 Aar siden søgte de engelske Konger at undertvinge Frankrige; men dette mislykkedes. Blandt de mærkeligste Bedrifter i disse Krige kan især nævnes den, som udførtes af en Heltinde Johanna, kaldet Pigen fra Orleans, der fremstod 1429. Hun troede sig sendt fra Gud til Fædrelandets Befrielse. Hendes Anførsel skaffede virkelig de Franske flere Seire, indtil hun omsider fangedes af Engelskmændene. Efter den Tids grusomme Overtro blev hun da brændt som en Hex 1431.

145. De Franskes Nybygder. De Franskes Erobring i Afrika. 152

Efterat Europæerne i de sidste 300 Aar have anlagt Kolonier — Nybygder — og indtaget Land i Amerikas og Asias rige Lande, er der herom opkommen en blodig Kappestrid imellem Frankrige og England. Det Land, som den ene havde besat i Amerika eller i Indien, søgte den anden ved heftig Krig at tilvende sig. Men disse Krige maatte især føres tilsøs. Det kom derfor mest an paa Dygtighed i Seilads og paa Handel. De engelske Øboere viste sig i begge Henseender at være Franskmændenes Overmænd. For 100 Aar siden (ved en Fred i Paris 1763) maatte de Franske opgive til England sine ikke ringe Kolonier i Nordamerika og det allermeste af sine Besiddelser i Indien.

Siden den Tid have de Franske endnu i mange Aar kjæmpet imod England saavel under den franske Statsomvæltning, som siden under Napoleon den første. Men det lykkedes dem ikke at fratage England dets Besiddelser i fremmede Verdensdele. Tvertimod, da de Engelske havde overvundet den store Napoleon i 1815, blev Antallet af deres Kolonier forøget.

Dog have de Franske siden den Tid underlagt sig et stort Land i Nordafrika, hvori Staden Algier [Alshir] er den største. Det havde længe tilhørt muhamedanske Tyrker og Araber, som dreve Sørøveri i Middelhavet imod alle kristne Skibe og gjorde Mandskabet til Slaver, naar de toge dem. Men i 1830 indtoge Franskmændene dette skjændige 153
Røverbøle og have siden bemægtiget sig et stort omliggende Landskab. Det er dog formedelst Afrikas Hede saa usundt, at Franskmændene endnu ikke tilfulde have kunnet gjøre sig det nyttigt.

146. De Franskes Borgerkrige. 153

De Franske have ogsaa ført mod hinanden meget blodige Borgerkrige. Det var i Syd-Frankrige, at omtrent Aar 1200 de første Kirke-Forbedrere (Reformatorer) opstode, som kaldtes Valdenser. De udryddedes paa det grusomste. Efterat Luther i Tyskland var fremstaaet i 1517 og omtrent paa samme Tid Schweizeren Ulrik Zwingli, fik Reformationen ogsaa en ivrig Forkynder i Franskmanden Kalvin, som udbredte den evangeliske Lære i sit Fædreland. Men Katholikerne begyndte herover i Frankrige en Borgerkrig fra 1560 til 1594. Under disse Kampe forefaldt blandt andre Skjændigheder i 1572 det parisiske Blodbryllup. En ond Dronning, Katharina af Medicis, hyklede et Forlig imellem de to stridende Partier. Det skulde stadfæstes med, at hendes Datter ægtede de Reformertes Anfører, som var en Prins af Kongeslægten, ved Navn Henrik af Bourbon [Burbong]. I denne Anledning samledes nu mange tusinde Reformerte i Paris. Men den 24de August angreb den katholske Pøbel dem om Natten og myrdede enhver, som ikke rømte eller afsvor sin Tro. Deres Anfører, denne Henrik, blev siden 1594 Frankriges Konge ved Arv. Men han maatte først afsværge den reformerte Tro. Dens Tilhængere bleve siden efterhvert mere og mere fortrædigede, ja endog fordrevne af Landet. Der findes derfor nu kun faa i Frankrige, der ikke regnes for at være Katholiker. Disse Forfølgelser ledede ogsaa til, at Kristendommen hos mange kom i Foragt som en blodtørstig Lære, der kun tjente til at fremme Præsternes Egennytte. De franske Konger herskede med stor Egenraadighed og Strenghed over sine Undersaater og anvendte de Skatte, som disse ydede, til en udsvævende Pragt og stor Ryggesløshed. En af de mærkeligste iblandt dem var Ludvig den 14de, som døde i 1715 efter 72 Aars Regjering. Han var den første Konge, som i Fredstid begyndte at holde en stor Hær, paa over 100,000 Mand. Han brugte den til stadige Krige imod alle sine Naboer. Uhyre Summer anvendte han paa at bygge Slottet Versailles [Versaj] nærved Paris; store Skatte skjænkede han sine uægte Børn. Han afskaffede saa vidt muligt Folkets Delagtighed i Statens Regjering og fordrev alle Protestanter fra sit Land. Ved al denne Æresyge og Voldsomhed forarmedes Folket. Tilsidst blev Misnøiet imod den uindskrænkede Regjeringsform saa stort, at der i 1789 begyndte et Oprør, kaldet den franske Revolution. Den daværende Konge Ludvig den sextende blev fangen af Folket i Paris og offentlig halshuggen i 1793, uagtet han som Menneske var en god og retskaffen Mand. Frankrige erklæredes derpaa for at være en Fristat eller Republik. Ligesaa voldsom var Folkets Omskiftelse med Hensyn til Religionen. Kristendommen blev afskaffet af Oprørerne. Nogle af dem, saasom Robespierre, erklærede, at de kun vilde tro paa et høieste Væsen, andre, saasom Danton, negtede Sjelens Udødelighed og vilde kun dyrke den 154
menneskelige Fornuft.

Disse voldsomme Mennesker forfulgte ikke alene sine Fiender, Kongens Venner og Kirkens Tilhængere, med stor Grusomhed, men ogsaa hverandre, naar den enes Mening i nogen Mon afveg fra den andens, eller naar den ene misundte den anden. Foruden de utallige Franskmænd, som omkom i Slag eller af Elendighed, naar de maatte flygte, bleve mange Tusinde henrettede ved en Maskine, kaldet Guillotine [Gilotine] eller Faldøx. I nogen Tid halshuggedes endog 300 Mennesker daglig i Paris. Robespierre lod først sin Kammerat Danton dø og blev derpaa selv aflivet.

De franske Revolutionsmænd havde tillige begyndt Krig imod England og alle sine andre Naboer. Deres Indbildning om, at disse skulde efterligne den ny franske Tro med Hensyn til guddommelige og borgerlige Ting, blev ikke opfyldt. Tvertimod vakte den parisiske Styrelses skjændige Grusomheder og Overdrivelser saa stor Afsky i selve Frankrige, at Størsteparten ønskede den gamle Orden tilbage igjen. Derimod udviste de franske Krigshære, som vanligt, stor Tapperhed. Blandt dem udmærkede sig især en ung Hærfører, Napoleon Bonaparte. Han var en Søn af en fattig Korsikaner, men viste tidligt saa store Aandsgaver i Krigen, at han i 26 Aars Alder fik Anførselen over en Hær, med hvilken han slog Østerrigerne i Nord-Italien, som han fratog dem. Kort derefter i 1799 benyttede han sig af Republikanernes Forvildelser til at berøve dem Magten i Paris. Han gjorde sig da selv til Første-Konsul. I 1804 blev han ved almindelig Afstemning af alle Franskmænd valgt til Keiser.

Hans hele Regjeringstid var en idelig Krig. Den førtes i Begyndelsen med et saa mageløst Held, at han overvandt de allerstørste Folkeslags Krigshære og bemægtigede sig Spanien, Portugal, Belgien, Holland, Italien, en stor Del af Tyskland og Schweiz. De Fyrster, som han endnu lod bestaa, maatte være hans Forbundne.

Kun England fortsatte Kampen imod ham standhaftigen og med Held tilsøs. Russerne lede store Nederlag imod de Franske ligesom alle andre Folkeslag paa Europas Fastland. Men formedelst sin afsides Beliggenhed undgik Rusland at tabe noget Land. Tvertimod benyttede dets Keiser disse krigerske Tider til at frarøve Sverige Finland i 1809.

Endelig angreb Napoleon Russerne i deres eget Land i 1812 med den største Hær, som han endnu havde samlet, tildels fra alle de skatskyldige og forbundne Lande. Under store Seiervindinger indtog han den gamle Hovedstad Moskva. Men nu afbrændte Russerne den. Napoleon, som ikke om Vinteren kunde finde Ly og Føde for sine Hærskarer, maatte føre dem tilbage igjen i November Maaned. Den allerstørste Del af dem frøs ihjel, døde af Hunger eller blev fangen. Neppe en Tiendepart slog sig igjennem Fienden, idet den opholdt Livet med Kjødet af sine Heste.

Nu gjorde næsten hele Tyskland Oprør imod sin overmodige Betvinger. Han tabte Slaget ved Leipzig i 1813. I det følgende Aar blev Paris indtaget og Napoleon afsat og bragt til den italienske Ø Elba, hvor han skulde leve som Fyrste. I 1815 kom han dog igjen 155
tilbage til Frankrige og udraabtes paany til Keiser. Men hans Fiender mødte ham strax ved Waterloo, hvor han atter blev slagen. Da han derpaa maatte overgive sig til de Engelske, førte disse ham til den afrikanske Ø Sant Helena, hvor han døde som Fange 1821. Han var ikke blot en af de største Krigshøvdinger, som nogensinde har anført en Hær; men han gjorde ogsaa mange gode Indretninger og udgav flere nyttige Love i de af ham indtagne Lande. Han gav overalt Munkevæsen og katholsk Aandsformørkelse et Knæk og fremmede Oplysning. Men han agtede ikke paa Retfærdighed, naar det gjaldt at underlægge sig mere Land. Især var Omstyrtelsen af Fristaten Venedig og Afsættelsen af den spanske Kongeslægt aldeles uretvise Voldshandlinger eller Ran.

Den gamle Kongeslægt blev i 1815 atter sat paa Frankriges Throne. Men de voldsomme Forandringer bleve fremdeles hyppige. I 1830 blev Kong Karl den tiende fordreven ved den saakaldte Juli-Revolution, i 1848 hans Eftermand, Ludvig Filip. Nu vilde man oprette en Republik paany. Men den hjemsøgtes strax af jevnlige Kampe imellem Arbeiderne og de rigere Borgere. Thi mange af Arbeiderne dreve dengang sine Fordringer saa vidt, at de vilde indføre Fællesskab i Eiendom imellem alle Landets Indvaanere. For at erholde en større Orden valgtes i Slutningen af samme Aar Ludvig Napoleon, den store Keisers Brodersøn, til Republikens Præsident. Den 2den Decbr. 1851 lod han sine Soldater forjage de fornemste Republikanere, især Landets Lovstiftning. De stemmeberettigede af Folket valgte ham derpaa med 8 Millioner Stemmer til Keiser som Napoleon den tredie.

147. Den spanske Halvø.

155

Længst mod Vest i Europa ligger en Halvø imellem Middelhavet og Atlanterhavet, som udgjør omtrent 11000 g. □ M. med næsten 20 Mill. Mennesker. Den er delt i to Stater, Spanien og Portugal, som ere uafhængige af hinanden. Formedelst høie Bjerge er den landfast med Frankrige. Endog dens Indre bestaar af lutter Bjergarme, Fjeldsletter og Aaser, som ligge meget høit over Havet. I den større Del af Halvøen regner det kun ganske lidet, saa at den stenige Jord ikke overalt er skikket til Kornavl og heller ikke mangesteds frembringer Skov. Kun paa Kysten ved Atlanterhavet regner det stærkt. De frugtbare Egne yde dog en rig Høst af Vin og alle de Sydfrugter, Apelsiner, Citroner, Mandler, Figener og Oliver, som ogsaa trives i Italien. Spaniens Bjerge indeholde mange nyttige Metaller, især Bly, Sølv, Kviksølv og Jern. Af Havvandet virkes i den stærke Hede en Mængde Salt.

For Handel og Samfærdsel er Landet mindre bekvemt formedelst de mange Fjelde og Mangelen paa seilbare Elve og Indsøer. Indbyggerne staa i Kundskaber og Kunstflid langt under Italienerne og Franskmændene, som de ellers ligne mest. De vigtigste Søstæder ere: Bilbao, O Porto, Lissabon, Setuval eller St. Ybes, Cadiz [Kadis], Malaga, Kartagena, Valencia [sia] og Barcellona. Norge fører Tørfisk til dem.

Tidligst var Spanien befolket af lignende Stammer som Frankrige. Men, da det kun 156
ved det smale Gibraltar-Sund er skilt fra Afrika, kom Føniker og Kartager ogsaa over og anlagde Søstæderne Cadiz og Kartagena, som endnu ere blomstrende. Men allerede 200 Aar før Christus tilkjæmpede Romerne sig Overmagten baade over Kartagerne og over de spanske Indfødte. De sidste antoge snart romersk Sprog og Sæder og bleve i sin Tid omvendte til Kristendommen. Da Romerne havde behersket Spanien i 600 Aar, blev det lidt efter Aar 400 efter Chr. indtaget af flere barbariske Folkeslag, især de tyske Vestgoter. Men tre hundrede Aar derefter kom Araberne i 711 og underlagde sig det allermeste af Landet.

Der begyndte nu en uafladelig Kamp imellem disse muhamedanske Fremmede og de Kristne, som efterhaanden gjorde sig fri og oprettede flere smaa Riger. Disse mindre kristne Riger forenedes atter, saa at der tilsidst kun vare tvende større, nemlig Spanien og Portugal. Det første har til Hovedstad Madrid midt i Landet, det sidste Lissabon ved Udløbet af Elven Tajo. Den spanske Konge Ferdinand den katholske blev omsider mægtig nok til at indtage Arabernes sidste Stad Granada i 1492.

148. Opdagelser.

156

Men af endnu større Betydenhed end Muhamedanernes Undertvingelse var det, at den spanske Halvøs Folk havde faaet Kundskab om de store og rige muhamedanske og hedenske Lande i Afrika og Asia og tragtede efter at komme i Forbindelse med dem. Portugiserne begyndte da først at seile langs Afrikas Kyst, som de efterhaanden lærte at kjende, indtil de 1486 opdagede det gode Haabs Forbjerg. Da dette er Afrikas sydligste Odde, fik de Haab om at kunne komme tilsøs til det rige Indien. Dette lykkedes omsider Vasko de Gama i 1498. Nu kunde Portugiserne i sine Skibe føre ostindiske Varer (saasom Silke, Bomuld, Sukker og Kryderier) langt lettere til Europa, end de hidtil vare bragte frem Landveien ved de bevæbnede Karavaner. Disse Varer, som dengang vare overordentlig kostbare, bleve siden meget billigere, og dog bleve Portugiserne rige ved Handelen. De erobrede tillige store Landstrækninger i de opdagede Lande, hvis Indbyggere ikke kunde maale sig med Europæerne i Krigsdygtighed.

Endnu større var det Landfund, som Spanierne gjorde i 1492. En Italiener, Kristofer Kolumbus eller Kolombo, havde erhvervet sig stor Sømands-Dygtighed. Han havde ogsaa ved at tænke over Jordens Skikkelse overbevist sig om, at den maatte være en Kugle. Han troede derfor, at man maatte kunne reise rundt om den, ja at det endog vilde være lettere at seile lige over Havet til Indien end langs Kysten af Afrika.

Men Regjeringerne vare dengang saa lidet oplyste, at flere Konger, til hvilke Kolumbus henvendte sig, ansaa ham for en Drømmer. Omsider lod Kong Ferdinand af Spanien ham faa tre smaa Skibe, med hvilke han satte tilsøs fra Spanien i August Maaned 1492. Da han med disse Fartøier i fire Uger havde seilet paa Havet, uden at se Land, blev hans Mandskab saa utaalmodigt og frygtsomt for aldrig mere at komme hjem, at de vilde tvinge ham til at vende om. Dette maatte han love dem at gjøre inden tre Dage; 157
men han havde allerede ved at møde Fugle og finde svømmende Trægrene sluttet, at han ikke kunde være langt fra Land. De kom da den 14de Oktober 1492 til en Ø ved Kysten af Amerika.

Denne Opdagelse satte Spanierne og deres Konge istand til at erhverve sig de største Rigdomme, gjøre Erobringer og anlægge Nybygder, der bleve som store Riger. Men den vise og retsindige Kolumbus, hvem de havde at takke for disse Skatte, fik ikke den lovede Belønning. Han mødte derimod kun Avind og Utak, saa at han snart derefter døde i Fattigdom (1506).

De spanske Hærførere Cortez [Kortes] og Pizarro, som med et Par Tusinde Mand underlagde sig flere Millioner Mennesker i Mexiko og Peru, havde maaske ligesaa stor Aandskraft som Kolumbus, men desværre ikke hans Mildhed. Tvertimod udviste Spanierne ved disse Undertvingelser den yderste Grusomhed, for at afpresse de Fangne Guld og for siden at gjøre dem til Slaver. Spaniernes amerikanske Kolonier opblomstrede derfor ikke saaledes som siden de Engelskes. Heller ikke var Erhvervelsen af de pludselige Rigdomme til nogen sand Velsignelse eller Lykke for Spanien og Portugal selv.

149. De spanske Kongers Uduelighed.

157

De spanske og portugisiske Konger havde erhvervet sig en aldeles uindskrænket Magt over sine Undersaater. Geistligheden var ogsaa yderst fiendtlig sindet imod enhver

religiøs Mening, som afveg fra den katholske Kirkes. Der indførtes saaledes i alle spanske Lande en frygtelig Domstol, kaldet Inkvisitionen, for at opspore og straffe Kjettere. Først fordreve og udryddede de Jøderne og Muhamedanerne fra Spanien, uagtet disse Folk, efter at være underkastede de Kristne, levede ganske fredeligt og vare meget virksomme og dygtige Arbeidere. Siden anvendte de spanske Konger og Præster ligesaa stor Grumhed, for at faa udryddet Luthers Reformation ikke alene i de spanske Lande, men over hele Europa.

Deres Magt var ogsaa den største, som havde været i flere hundrede Aar blandt de kristne Folkeslag. Det lykkedes de spanske Konger ved Arv eller Erobring at erhverve sig Herredømmet over det meste af Italien, over Nederlandene, og at forene Portugal med Spanien i sexti Aar (fra 1580—1640). Især var Ferdinand den katholskes Dattersøn Karl den femte overmaade mægtig. Han blev valgt til tysk Keiser og var Luthers ivrige Modstander. Endnu blodigere vare de Forfølgelser, som Sønnen Filip den anden anstillede imod Protestanterne i Nederlandene. Ved ivrig Deltagelse i de franske Borgerkrige og ved et mægtigt Anfald paa England søgte han ogsaa i fremmede Lande at udrydde Kjetterne. Mangfoldige Tusinde af sine Undersaater halshuggede han som Oprørere eller brændte som Frafaldne. Men dette skrækkelige Tyranni eggede tapre Mænd til Modstand. Hollænderne gjorde et Oprør, som endte heldigen med, at de oprettede en Republik. De dygtige engelske Sømænd under Dronning Elisabets Regjering ødelagde den Flaade, som Filip i sit Hovmod havde kaldet den „uovervindelige."

Ogsaa i det følgende Aarhundrede vedblev den spanske Regjering at ødsle Blod og 158
Penge paa at undertrykke Aandsfriheden. Især tog den en virksom Del i Trediveaarskrigen, der gik ud paa at betvinge Protestanterne i Tyskland. Men herved affolkedes og udarmedes Landet. Ligesaa fordærveligt var det, at Kongernes Undertrykkelse og Præsternes Aandsformørkelse udslukkede al Oplysning hos det spanske Folk. Enhver, som udmærkede sig ved Dannelse, stod i den største Fare for at blive brændt som Kjetter. Ogsaa Kongerne opdroges i Uvidenhed, og intet frimodigt Ord kunde i deres Nærhed ytres af deres slaviske Hoffolk.

150. Spaniens Forfald. 158

Det spanske Rige, som indbefattede de mest udstrakte og rige Lande i alle Verdensdele, blev derfor saare uselt. I Aaret 1700 uddøde Kongeætten. Men, istedetfor at Folket selv skulde have bestemt, hvem det vilde have til sin tilkommende Konge, strede nu Europas mægtigste Fyrster, i Frankrige, England og Østerrige, i fjorten Aar om, hvo der skulde gjøres til Spaniens Konge. Omsider blev det en fransk Prins, hvis Efterkommere endnu regjere der.

Disse Konger af fransk Herkomst (af Familien Bourbon [Burbong]) vare noget mere oplyste end de forrige, som nedstammede fra Keiser Karl den femte. Alligevel kunde Spanien ingenlunde naa de andre europæiske Folkeslag eller følge med deres hurtige Fremskridt i Aandsdannelse.

Da den store franske Revolution udbrød, var derfor Spanien saa svagt og den regjerende Konge Karl den fjerde en saadan Usling, at Napoleon den første i Aaret 1808 afsatte ham og gjorde sin Broder Josef, som ikke var nogen udmærket Mand, til Konge. Ogsaa Portugal bemægtigede han sig.

Herved vaktes dog Spanierne op af Søvnen. I de europæiske Lande saavelsom i alle Kolonier gjordes Oprør. Det understøttedes af de Engelske, anførte af den store Kriger, Hertugen af Wellington. Efter sex Aars Kamp forjoges de Franske fra hele Halvøen, og en Søn af den gamle Konge blev indsat til at regjere. Men denne, som hed Ferdinand den 7de, var ogsaa en forblindet og grusom Mand. Hans Regjering og, efter hans Død, hans Datter Isabellas var en Række af Oprør og Borgerkrige imellem dem, som vilde skaffe Spanien mere Frihed og Oplysning, og dem, som vilde opretholde alle gamle Misbrug og Fordomme.

Alle de store Kolonier i Sydamerika og Nordamerika gjorde sig uafhængige og gave sig republikansk Regjering. Brasilien valgte en Prins af det portugisiske Kongehus til Keiser. Dog medførte disse langvarige Borgerkrige i Spanien og Portugal ogsaa nogle Fremskridt. Regjeringen maatte skaffe sig Penge ved at sælge Geistlighedens Gods, som udgjorde mere end Halvparten af Landet. Derved bleve mange Bønder Selveiere, og Jorddyrkningen saavelsom Folkemængden gik fremad. Istedetfor at Spanien før ikke kunde brødføde sig selv, udfører det nu noget Korn. Adskillige Jernveie ere anlagte. Men endnu er Folkets Oplysning saa ringe, at der nylig har været Opløb og Uorden, da Pøbelen 159
vilde, at en reisende Protestants Lig skulde begraves som en Hednings udenfor Kirkegaarden. Den spanske Regjering er heller ikke mere oplyst, end at to andre Protestanter ere dømte til ni Aars Tugthus for at have udbredt Bibelen blandt Folket.

Der gives dog mange Mænd i Spanien, som indse, at slige Fordomme imod andre ere skadeligst just for de Mennesker, som nære dem. Der ere ogsaa flere, som erkjende, at Handel og Næringsveie vilde vinde, dersom Spanien og Portugal forenedes til et Rige.

151. Tyskland. 159

I Øst for Frankrige ligger nordligst Nederlandene (Holland og Belgien), længere sydpaa det egentlige Tyskland og tilsidst Schweiz [Sveits]. Disse Lande ere for det meste beboede af Tyskere og hørte engang til et Rige.

De tyske Lande have et haardere Veirlag end Frankrige, især stærkere Kulde om Vinteren, men høre dog til Europas mildere Strøg med lange og varme Somre.

Landet er sydpaa opfyldt af de høie Alpe-Fjelde, som forgrene sig nordefter i mange lavere Aaser. Det meste af Landet hælder nordefter, saaledes at Vandet løber ud i Nordsøen gjennem Elvene Rhin, Weser og Elben, og længere i Øst til Østersøen gjennem Oder og Weichsel, [Veiksel]. Dog har ogsaa en mindre Del Skraaning imod Øst til det sorte Hav. Her rinder den 300 Mile lange Donau i en stor Dal, som længere i Øst indbefatter Ungarn samt mange Landskaber, der staa under Tyrkiet, endskjønt ogsaa de beboes af kristne Folk. De tyske Floder ere meget seilbare og fremme saaledes Handelen. Ved Rhin ligge Byerne Frankfurt og Køln; ved Weser Bremen; ved Elben Prag, Dresden og Hamborg; ved Oder Breslau og Stettin; ved Weichsel Danzig; ved Donau München [Mynken] og Wien.

Da det sydlige Tyskland ligger høiest over Havet, og det flade Strøg ligger nordligst og udsat for Nordenvinden, gives der ikke saa mange Egne, hvor de varme Landes finere Frugter kunne trives. Dog dyrkes især ved Rhin og Donau Vin. Saadanne Frugttræer, som trives i Norge, saasom Kirsebær, Plommer og Æbler, dyrkes i Tyskland med mere Fordel og yde ikke alene, hvad den store Folkemængde selv bruger, men ogsaa meget til

Udførsel til andre Lande. Thi Sommeren er i Tyskland længere end i de nordligere Lande. Det er derfor ikke udsat for Misvæxt formedelst Frost. Fornemmelig benyttes de tyske Landes Jord til at frembringe en Mængde Korn, endog mere end Befolkningen selv behøver baade til sin Mad og til sin overdrevne Øldrikning, samt til Korn- og Potet-Brændevin, hvilket ogsaa nydes altfor meget i de nordlige Landskaber, som ikke have Vinavl.

De tyske Bjerge indeholde baade Sølv, Jern, Stenkul og Sink. Derhos udvindes midt inde i Landet en Mængde Salt, der enten ophugges af Jorden i Klumper, bestaaende af kantede Krystaller, eller faaes af stærke Saltkilder, hvis Vand siden inddampes ved Ild.

Det tyske Folk har udviklet megen Kunstflid og Dygtighed i Næringsveiene. Byernes 160
Haandværkere ere meget flinke, og mange af dem bosætte sig i Nabolandene, baade i Frankrige og England og endnu mere i Nordamerika, Skandinavien og Rusland. Man maa erkjende, at begge de sidste Folkefærd have lært den finere Haandværks-Færdighed af Tyskerne. Vore indfødte Haandværkere vandre endnu i sine Svendeaar til Tyskland, for at udvikle sig mere i sin Haandtering. Ogsaa den Kunstflid, som bestaar i at anvende Maskiner, staar høit, endskjønt neppe saa høit som i England og Frankrige. Man tror heller ikke, at de tyske Fabrikarbeidere tjene saa meget som Englands. De sidste have Adgang til billigere og bedre Stenkul og Jern, hvilket letter deres Arbeide. Beboerne af de Lande, som udgjøre store Riger, have ogsaa et Fortrin i Afsætningen af sine Varer fremfor Tyskland, som er søndersplittet i saa mange Smaastater. Thi, naar man skal over Grændsen fra den ene Stat til den anden, er der altid Uleilighed og Betaling af Told. Derfor er der nu mellem de fleste af disse Stater og Preussen indgaaet en Told-Forening, hvorved nogle af disse Ulemper forebygges.

152. Tysklands Beboere. 160

Da Tyskerne i Folkevandringens Dage kulkastede det romerske Rige, vare de fleste af dem endnu grusomme Hedninger. Der var ingen ordentlig Regjering for det hele Folk eller Land. Men hver Stamme eller Bygd havde sin Hertug eller Konge.

Blandt de Tyskere, som havde nedsat sig i Frankrige, vare Frankerne de mægtigste. Hos disse fremstod den mægtige Erobrer, Karl den store. Foruden sit Arverige, Frankrige, underlagde han sig en Del af Spanien, det meste af Italien og Tyskland tilligemed en Del af Ungarn. Vanskeligst at betvinge vare hans egne tyske Landsmænd, Sachserne, som boede ved Weser og Elben. Deres Underkastelse tog tredive Aars Tid, da han med det samme udryddede Hedenskabet og indførte Kristendommen. Formedelst denne sin store Magt lod Karl sig Juledag Aar 800 i Rom af Paven paasætte en Krone og udraabe til romersk Keiser. Dog var hans Land ikke en tredie Part af det gamle Romerrige. Karl den store var ogsaa en udmærket Konge i at sørge for borgerlig Orden i Fredstid og for Oplysning. Men hans Efterkommere, som kaldtes Karolingerne, vare saa uduelige, at de ikke engang kunde forsvare Riget imod de skandinaviske Vikinger fra Nord og imod Venderne eller Slavonerne fra Øst.

Da Karl den stores Rige deltes imellem hans Sønnesønner, blev Keiserværdigheden i Begyndelsen forenet med Italiens Krone. Men, da Karolingernes Slægt uddøde, og Tyskerne havde valgt sig en ny Kongeæt, lykkedes det den tyske Kong Otto den store i 962 at erkjendes som Romerkeiser, uagtet hans Rige var endnu mindre end Keiser Karls.

Siden vedbleve Tysklands Overkonger at føre Keiser-Titelen. De fordrede derfor Lydighed af Italienerne, uagtet disse værgede sig i langvarige Krige imod de tyske Udlændingers Overhøihed. I Førstningen vare Tyskerne seirrige, skjønt begge Lande ødelagdes ved disse Kampe. Men efter 1250 vare Italienerne i flere hundrede Aar fri for Tyskernes Herrevælde.

At Tysklands Overherre kaldtes Keiser, bevirkede, at man troede, at han ikke kunde 161
erhverve sin Værdighed ved Arv ligesom en Konge. Man syntes, at han burde vælges, fordi han efter Navnet egentlig skulde være en stor Krigshøvding. I Tyskland var dengang en meget mægtig Adel af Landeiere, den ene større end den anden. Folket var derimod undertrykt og næsten Slaver. Nogle af disse Adelsmænd, som kaldtes Hertuger og Grever, vare satte over store Landstrækninger, som en Art Embedsmænd, hvis Værdighed dog som oftest gik i Arv. Disse tiltoge sig nu Ret til baade at vælge Keiser og at afsætte en Keiser, som de ikke likte. Dette havde til Følge stadige Borgerkrige. Under dem bleve disse Hertuger saa mægtige, at de tilsidst regnede sig til Fyrster. Keiserens Magt bestod ofte kun i et Navn og et prægtigt Hof.

Fremdeles bevirkede denne Svaghed og Forvirring hos den verdslige Magt, at den katholske Kirke kunde blive mere uafhængig i Tyskland og Italien end i andre Lande.

Da Paven kronede Keiserne Karl og Otto den store, og denne Høitidelighed ansaaes nødvendig til, at de følgende Keisere kunde ret udøve sin Myndighed, forøgede det Kirkens og Pavens Magt. Hovmodigen paastod endog Paverne efterhaanden, at deres Værdighed udgik fra Gud og var høiere end den verdslige Keisers, som maatte indvies af Paven.

Naar Keiserne dreve sit Hovmod saa vidt, at Undersaaterne gjorde Opstand imod dem, kunde altsaa Paven tage disses Parti. Især stod Paven, som selv oftest var en Italiener, paa sine Landsmænds Side imod Keisernes Forsøg paa at undertvinge dem. I disse Stridigheder brugte Paven ofte til Opnaaelse af sine verdslige Hensigter det mægtige Vaaben, som kaldtes Bansættelse, hvilken egentlig skulde bestaa i at udelukke en aabenbar Ugudelig af den kristne Menighed. Denne Kirkestraf anvendtes imod flere tyske Keisere. For at slippe fra et saadant Ban maatte Keiser Henrik den fjerde i tre Dage staa barfodet i Pavens Slotsgaard.

Der var en Keiserslægt i Tyskland imellem Aar 1138 og 1250, kaldet Hohenstauferne, som med stor Dygtighed forenede en stor Tørst efter Erobringer og uindskrænket Myndighed. Men formedelst Italienernes tapre Modstand, Pavernes Fiendskab og omsider Opstand af Tyskerne selv blev denne Æt ikke blot berøvet Magten, men ogsaa udryddet.

153. Hansestæderne. 161

De følgende Keisere vare langt mindre mægtige. Deres Undergivne, Smaafyrster og Adel, tiltoge sig derimod stor Selvraadighed. Men ogsaa Borgerstanden begyndte i denne Forvirringens Tid at erhverve sig større Rettigheder. Der vare opkomne adskillige store Byer, som bleve rige ved Handel og Haandværksdrift. Disses Kjøbmænd og Haandværkere vare inddelte i Laug, hvilke erhvervede sig Ret til at forvalte Byens Anliggender. Denne Frihed maatte værges med Sværdet imod den krigerske og røverske Adel paa Landet. Derfor vare slige Byer befæstede med Mure og Volde. De kaldtes fri

Rigsstæder. For bedre at kunne forsvare sig, indgik mange af disse Stæder et Forbund, 162
kaldet Hanse-Forbundet. De fleste af dem laa paa Nordkysten af Tyskland og dreve megen Handel med England, Skandinavien og Rusland. Den mest anseede Stad i dette Forbund var Lübeck [Lybek] ved Østersøen. Bergen i Norge og Visby paa Gotland i Sverige vare en Art Kolonier fra Hansestæderne. De udbredte ved sin Handel og sine Haandværkere megen Næringsflid. Først da Landets Indfødte havde opnaaet større Dygtighed, tabte Hanseforbundets Magt sig.

154. Kirkeforbedringen. 162

I Aaret 1519 blev Karl den femte Keiser, da han endnu ikke var tyve Aar. Ved sin Faders og Farfaders Giftermaal med Prinsesser, der vare Arvinger til store Lande, besad han foruden Østerrige ogsaa Nederlandene, Spanien tilligemed dets vidtløftige Kolonier samt Herredømmet over Italien. Han var en klog og tapper Mand og meget herskesyg.

Men til samme Tid fremstod en fattig og ringe Mand, som erhvervede sig en større Magt over Menneskenes Aand og Hjerte end alle Keiser Karls Krigshære og alt hans Guld. Denne Mand var en Bergarbeiders Søn; han var Munk og hed Morten Luther.

Den 31te Okt. 1517 begyndte Luther sin Kirkeforbedring med, at han paa Kirkedøren i Wittenberg opslog en Gjendrivelse af Pavens Lære om Afladshandel. Allerede før den Tid havde andre lærde og fromme Mænd søgt at rense Kirken fra Misbrug; men de havde kun høstet Martyrkroner, fordi den beleilige Tid endnu ikke var kommen.

I de tyske Lande havde Kirkeforbedringen først været prædiket af tvende Bøhmere Johan Huss og Hieronymus ved Universitetet i Prag. Deres mundtlige Ord bevirkede, at mange i dette Land forlod Pavedømmets Vildfarelser. Men de fleste Tyskere holdt i sin Uvidenhed fast ved den katholske Tro. En Kirkeforsamling i Kostnits lod begge disse Sandhedsvidner levende brænde 1415 og 1416, et hundrede Aar før Luther.

Tapre Landsmænd i Bøhmen grebe rigtignok til Vaaben, for at hevne denne Nidingsdaad og for at værge sin Samvittighedsfrihed. Men det lykkedes kun deres Anfører Ziska at vinde Navn som en stor Krigshøvding. Hans Land blev oversvømmet af Blod.

Men i 1441 opfandt Johan Guttenberg Bogtrykkerkunsten, som blev det mægtigste Redskab til Lysets Udbredelse. Denne store Kunst brugtes i Begyndelsen til at udbrede Bibelen og gudelige Skrifter for saa billig Pris, at de Fattigste kunde skaffe sig dem. Alt flere og flere fik da Lyst til at lære at læse. Da nu denne Forandring havde havt Tid til at virke til en høiere Oplysning, blev Luther istand til med sit trykte Ord at udbrede sine Meninger over hele den katholske Kristenhed. Til paa engang at udsprede et Skrift blandt mange Folkeslag havde man dengang et virksomt Middel i det latinske Sprog. Formedelst Romerrigets store Anseelse og paa Grund af de ypperlige Bøger, som Romerne havde forfattet, havde deres Tungemaal, det latinske, i hele Middelalderen været erkjendt for at være det fortrinligste, hvilket enhver dannet Mand burde forstaa. Man havde derfor paa Latin optegnet ethvert vigtigt Skrift, endog Love og Dokumenter. Især havde den katholske 163
Geistlighed altid holdt Gudstjenesten paa Latin og kun udbredt Bibelen i det latinske Sprog. Det var derfor vel bekjendt i alle katholske Lande. Naar Reformatorerne altsaa fremsatte sine nye Meninger paa Latin, kunde de paa engang læses i Spanien og i Norge,

i England og i Ungarn. Dette var altsaa for de mere velhavende og oplyste Klasser af Folkene et fortrinligt Meddelelsesmiddel.

Men Luther vilde ogsaa virke paa Almuen og de arbeidende Klasser. Han oversatte derfor baade Bibelen og sine vigtigste Skrifter paa Tysk. Dette Sprog fik derved sin første Dannelse. Da Luthers Exempel efterlignedes i andre Lande, bleve Folkesprogene siden meget dyrkede. Almuens Dannelse kom fra den Tid til at nærme sig mere den, som forhen blot de Rigere kunde opnaa.

Men den største Hjælp havde Luther af Tysklands Splittelse imellem de mange Fyrster. Keiser Karl den femte var altid sysselsat med Krige imod Frankrige og Tyrkerne. Imidlertid beskyttede de mindre Fyrster Luther hemmeligt og aabenbart. I det nordlige Tyskland indførte de hans Lære som Statskirke.

Karl den femte ærgrede sig tilsidst saa meget over, at han ikke kunde blive Tysklands Enevoldsherre og gjøre det katholsk, at han nedlagde sin Krone.

Tyskerne deltes siden i to fiendtlige Partier, som endnu bestaa. De nordligste tilligemed deres Smaafyrster, som grændsede nærmest til det uafhængige England og Skandinavien, bleve Protestanter, ligesom disse deres Naboer. De sydligst boende Tyskere derimod, som stødte til det katholske Italien og Frankrige, og hvor den ivrigt katholske tyske Keiser havde mest at sige, vedbleve at være Katholiker.

155. Trediveaarskrigen.

163

Omsider fremstod en Keiser Ferdinand den anden, som i 1618 søgte med Vaabenmagt at tvinge sine Undersaatter til den katholske Lære. Han stræbte derunder tillige, ligesom Karl den femte, at udvide sin Myndighed over Smaafyrsterne. Han udryddede virkelig den forbedrede Lære i hele Bøhmen. Men nu begyndte ogsaa Protestanterne at værge sig med Vaaben. Heraf opkom Trediveaarskrigen, som skal have kostet 12 Millioner Mennesker Livet, og som gjorde store Strækninger af Tyskland til Ørkener. De tyske Protestanter vilde ganske vist have bukket under, dersom de ikke havde faaet Bistand fra sine troesbeslægtede Naboer: Hollænderne, men især Danmark og Sverige. Først forsøgte Danmarks og Norges Konge Kristian den fjerde at beskytte sine fortrykte Troesbrødre. Han blev slagen af Overmagten, og endog hele Jylland oversvømmedes af Keiserens vilde Hærskarer med deres vældige Høvdinger Tilly og Wallenstein. Derefter kom den svenske Konge Gustav Adolf. Han var sin Tids største Krigshelt. Omkring sine faa, men tapre svenske Krigere samlede han de tyske Protestanter og slog den mægtige Keiser i de to store Slag ved Leipzig og ved Lützen [Lytsen]. I det sidste af disse faldt den ædle Gustav i Aaret 1632. Men hans Generaler vedbleve Kampen, ledede af den svenske Kansler 164
Oxenstjerna, indtil Aaret 1648. Da sluttedes den vestfalske Fred, hvorefter der skulde være en Art Religionsfrihed i Tyskland. Det bestemtes tillige, at de tyske Smaafyrster skulde være omtrent uafhængige af Keiseren.

Siden den Tid havde den saakaldte Romerkeiser i Tyskland næsten ingen Myndighed uden i de Lande, som hans Slægt ved Arv og Erobring havde tillagt sig. Disse Lande indbefatte det sydlige Tyskland og Ungarn i Donaudalen. Hertil kom siden Dele af Italien og Polen. Det blev omsider til et meget stort Rige, kaldet Østerrige, hvorover Keiseren regjerede næsten ganske uindskrænket. Da det grændsede til Tyrkiet, maatte han jevnligen kjæmpe med Tyrkerne.

156. Tysklands Krige med Frankrige, Preussen og Østerrige. 164

Formedelst det tyske Folks Splittelse imellem en Mængde Smaafyrster blev det lidet istand til at forsvare sig imod sine Naboer. Deraf benyttede især den mægtige franske Konge Ludvig den fjortende sig. Han hjemsøgte Tyskland omtrent i halvhundrede Aar med næsten stadige Krige. Nogle af Smaafyrsterne toge endog hans Parti.

En Fyrsteslægt, som regjerede i Nordtyskland, og hvis Hovedstad var Berlin, begyndte efterhaanden at blive mægtigere. De antoge Titel af Konger af Preussen. I Aaret 1740 fik dette Land til Konge Fredrik den anden eller den store, som var en udmærket Hærfører. Under blodige Kampe, hvoraf den ene kaldes Syvaarskrigen, bemægtigede han sig Landet Schlesien [Slesien], som tilhørte Østerrige. Siden fratog han listigen og uden Sværdslag Polen meget Land, saa at hans Rige ved hans Død regnedes til en af Europas fem Stormagter.

Medens den østerrigske Keiser var meget katholsk sindet og en Tilhænger af gamle Meninger, vare derimod de preussiske Konger Protestanter og beskyttede oftest de nyere Anskuelser. Lærde Mænd, som forfulgtes i det ene Land, kunde da ofte opnaa store Værdigheder i det andet. Deraf havde Aandsfriheden megen Fordel, og Oplysningen gik fremad især i Nord-Tyskland. Men denne Frihed kunde ikke hjælpe Tyskerne noget i Striden med saa mægtige Naboer som Frankrige og Rusland.

Da den store Revolutionskrig udbrød, og da Keiser Napolen erhvervede sig Magten i Frankrige, blev Tyskland imellem Aaret 1792 og 1814 næsten uafladelig hjemsøgt af de Franskes Anfald. Sjelden vare da Preussen og Østerrige enige eller i Forbund med hinanden. Tvertimod forholdt den ene sig rolig eller neutral, naar den anden blev overvunden af de Franske. Flere af de mindre Fyrster vare paa fransk Parti. Formedelst denne Uenighed imellem Tyskerne lykkedes det omsider Napoleon ved sin Dygtighed som Feltherre og som Statsstyrer at indlemme den vestlige Del af Tyskland i Frankrige og at gjøre alle tyske Fyrster, endog Østerrige og Preussen, til sine tvungne Bundsforvandte eller næsten til Lydkonger. Men efterat han paa sit ulykkelige Krigstog til Rusland i 1812 havde mistet sin tapre Hær ved Kulde og Elendighed, opmandede Tysklands Fyrster og Folk sig til et endrægtigt Oprør imod hans Magt. De tyske Krigere befriede ikke 165
alene sit eget Land, men deltoge ogsaa i 1814 med Russerne og Engelskmændene i det Indfald i Frankrige, som endte med Napoleons Afsættelse.

Tyskland vedblev siden fremdeles at være delt imellem flere Fyrster, som nu ere 30, foruden de fire Fristater Hamburg, Lybek, Bremen og Frankfurt. De indgik dog et Forbund med hinanden, som holder sine Møder i Frankfurt. Enigheden imellem Fyrsterne er vel nu ikke større end før; men Folket anser sig nu som et og tragter efter at forenes under en Regjering. Stærkest er denne Lyst til enig Sammenslutning hos de mest oplyste, protestantiske Nordtyskere. De katholske Sydtyskere staa i Dannelse langt lavere og neppe saa høit som Italienerne og de Franske. Hertil kommer, at de nu i flere hundrede Aar have været forenede til det østerrigske Rige sammen med flere Millioner Ungarer, Slavoner og andre Folkeslag. Deraf have Sydtyskerne dog høstet Fordele for Afsætningen af sin Kunstflid og i andre Maader. Mange af Østerrigerne ville derfor heller vedligeholde sit Keiserdømme, saaledes som det er, fremfor at forbinde sig med de andre Tyskere.

157. Ungarn.

165

Da Ungarn i de sidste tre hundrede Aar har været under de østerrigske Fyrster, har det modtaget en stor tysk Indvandring og tillige i flere Henseender tyske Sæder. Men oprindeligen vare Ungarns Indbyggere dels Slavoner, altsaa af samme Æt som Russerne, og dels beslægtede med Finnerne og Lapperne. Ungarn plagedes saa meget af Tyrkernes Anfald, at, da de i Aaret 1526 tabte et Slag, hvori deres Konge Ludvig den anden blev dræbt, fandt de det raadeligst at slutte sig til sine tyske Naboer og antage Keiser Karl den femtes Broder Ferdinand til Konge.

Ungarn udgjør Donau-Flodens Dalføre og indsluttes i Nord af de Bjerge, som kaldes Karpaterne, og i Syd af Alperne. Disse Bjerge ere rige paa Guld, Sølv og Salt. Langs Donau er Landet fladt og mere frugtbart. Her ligger Hovedstaden Ofen eller Budapest.

Ungarerne ere et krigersk Folk og udmærke sig især som Ryttere. De elske Friheden og have derfor baade i ældre Tider og endnu i denne Stund været meget utilfredse med de østerrigske Keiseres uindskrænkede Regjering og deres Forfølgelser af Protestanterne, hvoraf der findes mange i Ungarn.

I den allersidste Tid have baade Østerriges, Preussens og de andre tyske Landes Fyrster maattet antage den konstitutionelle Regjeringsform. Folket har altsaa faaet Andel i Regjeringen; men Tilfredshed er ikke derved opnaaet paa nogen af Siderne.

158. Schweiz.

165

Tyskland har under dets store Forvirring tabt flere Lande, som engang henhørte dertil, og som endnu for det meste ere beboede af Tyskere. Et af disse er Schweiz.

Schweiz ligger imellem Italien, Frankrige og Tyskland og bestaar af de høie Alpefjelde, hvoraf mange ere bedækkede af Is- og SneBræer. Folket bor i de trange og 166
frugtbare Dale imellem dem. Her udspringer den franske Elv Rhone og den tyske Elv Rhin, som flyde til ganske modsatte Kanter. Da Landet er uden Kyster og uveisomt, har det ikke megen Handel og Rigdom; men Indbyggerne ere meget flittige. De vigtigste Byer ere Basel, Zürich, Bern og Genf.

Den tyske Keiser Albrekt den første forsøgte at indlemme Schweiz i sit Fædrenegods. Det er maaske kun et Sagn, at en af hans Embedsmænd ved Navn Gessler var saa grusom, at han til Straf befalede en Bonde ved Navn Vilhelm Tell at skyde et Æble af Hovedet paa sin Søn med en Pil, og at denne var saa sikker i sit Bueskud, at han gjorde det uden at skade Drengen. Men vist er det, at Bønderne paa Nytaarsdag 1308 ved List indtoge alle Østerrigernes Tvangsborge i Landet, og at de siden i mange Slag overvandt dem, fordi Riddernes Rytteri ikke kunde bevæge sig i Fjeldenes trange Skar og Kløfter. Schweizerne oprettede nu i sine Fjeldbygder ikke en, men flere mindre Fristater, som omsider voxede til et Tal af 22. Men imellem disse smaa Nabosamfund udbrøde ofte blodige Trætter og Borgerkrige, som forstyrrede deres Velstand. Især blev denne Splidagtighed fordærvelig, efterat flere af Schweizerne vare blevne Protestanter, medens derimod ikke fuldt Halvparten af dem fremdeles ere Katholiker. I Aaret 1848 indgik dog alle de 22 Bygder paa at oprette, ligesom Nordamerikanerne, en Forbunds-Styrelse, som skulde staa over det hele Land, og som holdes i Byen Bern. Siden den Tid har Fred hersket inden det hele Folk.

159. Nederlandene.

166

Nederlandene ere Schweiz ganske modsat deri, at det er et Kystland ved Udløbet af Rhin, at det er fladt og saa lavt, at det tildels med Dæmninger maa beskyttes imod Havets Flod og Elvenes Flom; men Indvaanerne ere ligesaa driftige som Schweizerne. Deres Idræt er dog fornemmelig paa Søen. De ere de dygtigste Fiskere, endog paa saa lange Farvande som Hvalfangsten ved Grønland og Spitsbergen. Deres Handel strækker sig over hele Jorden. Amsterdam, Hag, Rotterdam, Antwerpen, Brygge og Bryssel ere rige Handelsstæder.

Ved Reformationen antoge mange af dem den ny Lære. Efter Karl den femtes Død kom Nederlandene under hans katholsk-utaalsomme Søn, den spanske Kong Filip den anden. Han begyndte snart de blodtørstigste Forfølgelser imod Protestanterne. Tilsidst fordrev han den ny Læres Venner fra de sydligste Provinser, hvis Indbyggere vedbleve at være hans Undersaater, og som nu efter mange Omskiftelser kaldes Kongeriget Belgien med Hovedstaden Bryssel.

De nordlige Provinser, af hvilke Holland var den fornemste, grebe derimod til Vaaben imod det gruelige Tyranni under Anførsel af Grev Vilhelm af Oranien omtrent 1573. Filip lod vel denne dygtige Mand snigmyrde; men Hollænderne værgede sig med den største Tapperhed og fik nogen Hjælp af England og af de franske Protestanter.

Især brugte Hollænderne sin Sømands-Dygtighed til at kapre spanske Skibe og til at indtage spanske Kolonier. Det sidste lykkedes dem især i Ostindien. Endnu besidde 167
Hollænderne den meste Magt over de Øer, som ligge imellem Asia og Australia, hvilke kaldes Malaysien. Navnligen eie de den rige og frugtbare Ø Java, hvor Byen Batavia er anlagt.

Ved den vestfalske Fred 1648 maatte baade Tyskland og Spanien erkjende Holland for en egen Stat. Den blev i kort Tid meget mægtig især paa Østersøen og afgjorde engang Danmarks og Sveriges Skjebne, da Hollænderne forhindrede den svenske Karl Gustav fra at indtage Kjøbenhavn.

Men da England siden blev den mægtigste Sømagt, og da Frankrige hjemsøgte Holland med frygtelige Angrebskrige, blev det lille Folk udmattet i Kampen imod saa talrige Fiender og Medbeilere. Da endelig den franske Revolutionskrig kom, blev det erobret af de Franske og tilsidst indlemmet i Frankrige. I 1815, efter Napoleons Fald, blev det bestemt, at alle Nederlandene skulde udgjøre et Kongerige under en Prins af den oraniske Slægt, som havde indlagt sig saa megen Fortjeneste af Hollændernes Frihed.

Men Belgierne og Hollænderne kunde ikke forliges. Den katholske Geistlighed eggede Belgierne til Misnøie imod en protestantisk Regjering. Desuden ere Halvparten af Belgierne egentlig Franskmænd i Sprog og Sæder. Saaledes udbrød i 1830 en Opstand, som endte med, at den lille nederlandske Stat blev kløvet i to endnu mindre, Holland med 3 Millioner Indbyggere og Hovedstaden Haag [Hag], samt Belgien med 4 Millioner Indbyggere. Begge disse Kongeriger have vel nu en fri Forfatning; men de ere, som Følge af Fortidens Krige og Uroligheder, haardt betyngede af Gjæld og Skatter.

Adskillelsen imellem Holland og Belgien bevirkede, at begge Landes Forsvarskraft blev mindre. Den formindskede ogsaa meget begges Afsætningsmarked. Thi Holland udfører især Frembringelserne af sit Jordbrug, sit Fiskeri og sine Kolonier. Belgien derimod er rigt ved Fabriker, Stenkul og Jern. Det ene Land mangler netop, hvad det andet eier til Overflod.

160. Rusland.

167

Tyskland grændsede fordum i Øst til Kongeriget Polen. Men dette Land blev i 1796 undertvunget og for det meste indlemmet i Rusland. Saavel Polens Land som Folk har stor Lighed med Rusland og dets Beboere. Dog ere Polakkerne romersk katholske, hvorimod Russerne ere græsk katholske. De to Folkeslag havde ogsaa ført jevnlige Krige med hinanden, saaledes som oftest er Tilfældet mellem Naboer. Siden Indlemmelsen er hertil endnu kommet, at Ruslands Keisere have regjeret Polen med stor Strenghed. Polakkerne have derfor gjort flere Oprør og ere meget misnøiede.

Det russiske Rige indbefatter hele Øst-Europa indtil Asias Grændser. I Udstrækning overgaar det langt de andre Lande, da det udgjør næsten 100,000 geogr. □ Mile og altsaa er ti Gange saa stort som Frankrige. Endnu større Vidder besidder den russiske Tsar eller Keiser i Nord-Asia og Nord-Amerika.

Men Folkemængden er i Forhold ganske liden, nemlig omtrent 70 Millioner, eller det 168
dobbelte af Frankriges.

Rusland er paa flere Kanter omringet af Bjerge. I Nordvest gaa de skandinaviske Bjerge fra Norge ind i dets Grændse-Lande Finland og Lapland. Disse to Lande ligne derfor langt mere Norge og Sverige, end de ligne det egentlige Rusland. I Øst begrændses Rusland af de lange Uralbjerge, som gaa fra Nord til Syd imellem Europa og Asia. I Syd findes Fjelde imellem det sorte og kaspiske Hav, hvilke kaldes Kaukasus. Endelig har Halvøen Krim, der stikker ud i det sorte Hav, en Fjeldryg langs med Havet.

Imellem disse Fjelde ligger en af de største Sletter, som findes i Verden. Igjennem den flyde Elve af en overordentlig Længde. Formedelst sin Seilbarhed bøde de noget paa, at det store Land ikkun har ganske ringe Udstrækning af Havkyster. De vigtigste Elve ere Dvina, som falder ved Arkangel i Hvidesøen, hvilken er en Bugt af Nordishavet. I Østersøen falder Neva, som kommer fra de store Søer Ladoga og Onega, som ligge i Øst for Finland. Ved dens Munding ligger Petersborg, den nuværende Hovedstad med en halv Million Indvaanere. Dyna-Elven munder ud ved Staden Riga. Til det sorte Hav gaa ogsaa store Elve, Dnjepr, som rinder forbi Kjev og falder ud i Nærheden af Søstaden Odessa, samt Don, der rinder ud i det azovske Hav. Det kaspiske Hav staar ikke i Forbindelse med Verdens-Havet, men har dog salt Vand. I det falder ud den 500 Mile lange Volga ved Byen Astrakhan. Ved en af dens Bielve ligger Staden Moskva, som indtil for halvandet hundrede Aar siden var Rigets Hovedstad.

Da Rusland ligger saa langt fra Havet, regner og sner det ikke meget der. Mange af dets Sletter længst i Syd ere derfor saa tørre, at der ikke vil voxe Træer paa dem, og heller ikke trives Korn. De kaldes Stepper. Deres store Vidder tjene kun til Græsgange for en Mængde Kreature. Om Vinteren er det meget koldere i Rusland end længer imod Vest i Europa; men om Sommeren er det ogsaa saare varmt. Det midterste Strøg af Riget, som ligger under Tysklands Bredegrad (Polhøide), er et Kornland, hvilket ogsaa har store Skove. Noget længere Nord voxer endnu Gran- og Furuskov. Men længst oppe langs Ishavets Kyster bestaar Landet af Myrer og Mosmarker, hvorpaa der leve Rensdyr.

Paa Grund af disse naturlige Særegenheder ligner Rusland mere Asias store Oplande end Europas Halvøer og Kyststrækninger. Ruslands Indbyggere have ogsaa fra de ældste Tider havt langt mere Samfærsel med Asias Lande og Folk end med Vest-Europa. Derfor lignede Russerne indtil for halvandet hundrede Aar siden i Sæder mest Asiaterne.

De ældste Indvaanere vare uden Tvivl ligesom i andre nordlige Lande finske Folkeslag af den gulagtige Menneskeæt. Endnu leve der mange smaa finske Stammer i Ruslands nordligste Skove og paa andre mindre frugtbare Steder. Disse Finner i Nord og Tartarer i Syd tale mange forskjellige Sprog. De leve især af Jagt, Fiskeri og Fædrift. I Nord ere 169
nogle af dem Hedninger som Samojederne, i Syd ere mange af dem Muhamedaner. Men de fleste af disse mindre Stammer ere i Tidens Løb blevne omvendte af Russerne og have antaget deres Sprog og Sæder. Hovedfolket bestaar af over 50 Millioner Mennesker, som tale russisk; dertil kommer 10—20 Millioner andre nærbeslægtede slavoniske Folkeslag, der ligne de egentlige Russere, omtrent som Norsk ligner Svensk, eller som Norsk ligner Tysk. Det russiske Folk er derfor det talrigste i Europa. Blandt dem fandtes indtil i Aaret 1861 20—30 Millioner Livegne eller Bønder, som behandledes lig Træler. De antages at nedstamme fra undertvungne Folkeslag.

Blandt de europæiske Folkeslag havde Russerne nogen Samfærsel med de nordlige, som bo ved Østersøen. Denne Handel dreves især i Byen Novgorod. Den ligger ved en Elv, som falder ud i Ladoga-Søen, og kaldtes Holmgaard af vore Forfædre, som ofte besøgte den. End mere Samkvem dreve de over det sorte Hav med Grækerne, som i Middelalderen vare et langt mere dannet Folk. Disses Hovedstad Konstantinopel besøgtes ogsaa af vore Forfædre, som droge did gjennem Rusland, og som kaldte den Miklagaard (Storstaden). Formedelst dette livlige Samkvem bleve Russerne omvendte til den græsk-katholske Lære. Dette skede omtrent paa samme Tid, som vore Forfædre omvendtes til den romersk katholske Tro, nemlig omkring Aar 1000. Rusland havde nu ganske mægtige kristne Fyrster indtil 1224, da Riget blev overfaldt af flere af det indre Asias Hyrdefolk, Tartarer og Mongoler. De nedsatte sig i Volga-Dalen. Derfra beherskede deres muhamedanske Fyrster hele Rusland med stor Grumhed i over 200 Aar. Men efterhaanden begyndte de kristne Lydfyrster at blive mægtigere. Omsider ikke blot befriede de sig fra Muselmændenes Aag, men underlagde sig endog deres Riger og Stæder. Men Russerne handlede ikke saa barbarisk som Spanierne, de fordreve ikke de undertvungne Muhamedaner. Mange af dem antoge vel Kristendommen og det russiske Sprog; men et Par Millioner af den russiske Tsars Undersaater ere endnu Muhamedaner og tale tyrkisk. Efter denne Befrielse og Erobring udvidedes Riget hurtigt. Russerne udbredte sig som Opdagere og Kolonister over de tilstødende uhyre asiatiske Lande, der vare beboede af smaa, indbyrdes uenige Stammer. Saadanne Barbarer var det, som vanligt, let for det større Folk at undertvinge.

161. Peter den store. 169

Russerne fik ved dette ikke mere Handel med Europa, men derimod større Samfærsel med Asia. Deres Sæder og Skikke lignede derfor fremdeles Asiaternes. Men nu fremstod i 1688 en Tsar Peter, kaldet den store. Han vilde med engang lære Russerne europæisk Dannelse. Fremfor alt vilde han forhverve sig den Magt, som de største Europas Fyrster have. Dertil behøvedes først en meget stor Krigshær og at lære Soldaterne den europæiske Krigskunst. Men for at kunne faa istand denne store Forandring i Folkets Sæder og dertil indføre den med et, udkrævedes en stor Haardhed. Russerne vare ligesom de asiatiske Folk meget indbildske af sit Eget og hadede de vestlige Europæer som vantro 170
Kjettere. De gjorde derfor adskillige Gange Oprør, især de gamle Krigsfolk, som kaldtes

Strelitser. De vare stolte af at have forsvaret de gamle Tsarer og hjulpet dem til de store Erobringer. Men Peter dæmpede slige Oprør med Tusinders Aflivelse og var barbarisk nok til med egen Haand at afhugge manges Hoved.

Det første, han vilde bruge sin ny Krigshær til, var at indtage saadanne Kystlande, at Riget kunde faa Handel og Sømagt. Sverige eiede dengang hele Østersøens Østside ligetil Riga. Der regjerede da en femtenaarig Yngling, Karl den tolvte. Peter fik istand et Forbund med Danmark-Norge og Polen om at fratage ham hans Lande. I Førstningen gik det Russerne galt; thi Karl viste sig at være en stor Krigshelt, og den russiske Hær var endnu uøvet og havde ingen Tiltro eller Kjærlighed til sine ny udenlandske Offiserer. Karl den tolvte slog derfor Aar 1700 ved Narva en ti Gange talrigere russisk Hær. Men Peter overgik langt sin Fiende i Klogskab. Karl anvendte de følgende Aar til at ødelægge Polen. Imidlertid fik Russerne Tid baade til at øve sig og til at indtage Landstrækningen imellem Neva- og Dyna-Elvene ved Østersøen, hvor Karl ikke havde nok af Krigsfolk. Omsider gjorde den svenske Konge et uforsigtigt Tog ind i Rusland. Men her tabte han imod Peter det store Slag ved Pultava 1709, og maatte flygte til Tyrkiet. Allerede før den Tid havde Peter ved Neva anlagt Petersborg og Kronstadt, hvor han snart fik en stor Handel og Flaade. Da Peter den store døde i 1725, var Rusland et af Europas mægtigste Riger. Hvad, som lettede Peter hans mærkelige Værk, var baade hans egen Aandskraft og hans store Arbeidsomhed, der gik saa vidt, at han i Holland gav sig selv i Skibstømmermandslære, for at foregaa sit Folk med et godt Exempel. Fremdeles vare Russerne fra Fortiden vante til at taale de største Vilkaarligheder og Grusomheder af sine Tsarer. Peter gjorde dog Keisermagten endnu mere enevældig og lod endog sin egen Søn dræbe, fordi han modsatte sig hans Villie. Bønderne bleve først fuldkommen Slaver under hans Regjering.

De Forandringer, som han indførte i Russernes Sæder, kunde dog ikke saa pludselig virke uden paa det Udvortes og blandt de Fornemmere. Han tvang en stor Del af sine Undersaater til at lade sit Skjeg rage og at antage de franske Moder i Klædedragten, som vare dem en Vederstyggelighed. Men endnu er Tænkemaaden hos Russerne meget forskjellig fra den, som hersker i det vestlige Europa. Den arbeidende Klasse, Bønderne, ere mere uvidende end nogen anden Folkeklasse, som regnes blandt kristne Folk. Derimod har Rusland altid siden holdt en Krigshær, der i Talrighed overgik ethvert andet Riges. Alligevel have de russiske Krigshære neppe vundet betydelige Slag, uden naar de have havt Overlegenhed i Antal at stole paa. Imod de Franske og Svenske have de endog lidt Nederlag, uagtet sit Overtal.

Imidlertid vare Ruslands nærmeste Naboer Tyrkiet, Polen og Sverige meget svagere Stater. I det følgende hundrede Aar efter Peter Tsars Død har Rusland derfor gjort store Erobringer fra alle disse tre Magter. Især blev Riget meget udvidet under Keiserinde Katharina den anden. Hun var oprindelig en tysk Prinsesse, som blev gift med Peter den 171
tredie, en Dattersøn af Peter den store. Men da denne hendes uduelige Mand var bleven dræbt i 1762 i et Oprør, der var foranstaltet af hende, lod hun sig udraabe til Keiserinde. I to Krige med Tyrkerne fratog hun dem hele Nord-Kysten af det sorte Hav, som de indtil den Tid havde eiet. Kongeriget Polen tilintetgjorde hun i Forening med Preussen og Østerrige, som dog kun fik en mindre Del i Rovet. Men hendes Folk havde liden Nytte af denne Storhed og Krigshæder, som hun forhvervede sig ved Strømme af dets Blod. Hun gav det et slet Exempel ved sit lastefulde Levnet og bortskjænkede af Statens Midler til sine Elskere ikke alene store Godser, men ogsaa de Livegne, som boede paa dem.

162. Alexander den første, Nikolaus og Alexander den anden.

171

Efter Katharina den andens Død i 1796 indtog hendes Sønnesøn Alexander den første i 1809 det gamle svenske Finland. Han indlagde sig ogsaa stor Krigshæder i Kampen imod Napoleon den første. Siden udøvede han og hans Eftermand og Broder Nikolaus (1825—1855) næsten ligesaa stor Magt over de andre Europas Konger som forhen Napoleon. Men de anvendte denne sin Myndighed i en modsat Retning, nemlig til at vedligeholde det Gammeldagse i Borgersamfundets Indretninger. Især vilde de af al Magt opretholde Kongernes uindskrænkede Myndighed og modvirke Folkenes Stræben efter Frihed. Ruslands Keiser deltog saaledes enten med sine Penge eller Krigshære i at dæmpe en Mængde Oprør, endog i de fjerneste Lande af Europa, saasom Italien og Spanien. Derved bleve Russerne omsider meget frygtede, men ogsaa forhadte. Mange troede, at de vilde tilvinde sig et Overvælde over Europa. Alle frygtede for, at Russernes Overmagt vilde bruges til at undertrykke al Dannelse; thi deres Styrelse var ligesaa egenmægtig som Tyrkernes og de andre raa Krigerfolks, der vare udgangne fra det indre Asia. Den russiske Krigshærs Offiserer vare overmodige nok til at tro, at de skulde kunne underlægge sig frugtbarere Lande end sit eget. De stolede paa, at de Folkeslag, som udmærke sig saa meget i Fredens Kunster, ikke skulde være saa tapre eller saa krigsdygtige som de haardføre russiske Soldater. Disse Soldater indbildte sig, at de vestlige Folkeslag vare vantroende Kjettere, som det var en Gud velbehagelig Gjerning at bekjæmpe. Endelig troede den russiske Keiser selv, at de andre europæiske Fyrster og Folkeslag skulde være saa indbyrdes uenige, at det skulde lykkes det endrægtige Rusland og dets enevældige Tsar at betvinge enten en og en, eller ogsaa at faa nogle til Forbundne imod de andre.

Omsider besluttede Nikolaus sig til at omstyrte Tyrkiet. Russerne betragtede denne Krig som hellig, da den skulde have til Hensigt at befri mange Millioner Kristne fra at staa under Muselmændene. De fleste af disse tyrkiske Kristne ere ogsaa Russernes nære Slægtninger i Sprog og Sæder. Nikolaus haabede, at de andre europæiske Regjeringers Mistillid til Napoleon den tredie, som nylig var bleven Keiser i Frankrige, skulde forhindre 172
et Forbund med ham. Han tilbød desuden England og Frankrige en Del af sit forventede tyrkiske Bytte. Men ingen af disse Stater undte Rusland den Magt, som det vilde faa ved, at Konstantinopel blev dets Hovedstad. De indgik derfor et Forbund for at beskytte Tyrkiet. Under en to Aars Krig ødelagde derpaa de Engelske i Finland to russiske Fæstninger, Bomarsund paa Aalandsøerne og Sveaborg tæt ved Helsingfors. I et helt Aar beleirede alle de Forbundne Fæstningen Sevastopol paa Krim og indtoge tilsidst en Halvpart af den. I 1856 sluttede pludselig de Franskes Keiser Fred, uden at Rusland mistede synderligt af Land.

Men Rigets Tab af Skibe og andre kostbare Krigs-Materialier havde været uhyre. Rusland var kommen i en overordentlig Gjæld og maatte afskedige en Del af sin Hær. Keiser Nikolaus var under Krigen pludselig død, og hans Søn Alexander den anden maatte forsøge at regjere paa et mildere Vis end hans Fader.

Især maatte han tage sig af Bøndernes elendige Stilling og besluttede derfor, strax efter sin Tronbestigelse, at gjøre Ende paa deres Slaveri. Dog varede det fem Aar, inden han udførte dette.

Imidlertid begyndte ogsaa Adelen og Borgerne at eftertragte mere Frihed og Andel i Statsstyrelsen. Især i det gamle Polen og i Finland, som i Aarhundreder havde været vante til borgerlig Frihed, ytredes der alvorlige Forlangender om en fri Konstitution.

At Oplysningen i Rusland er saa ringe, hidrører ikke alene derfra, at Russerne sildigere end andre Nationer begyndte at optage Europas Opfindelser, men ogsaa derfra, at Peter den stores Efterfølgere bleve bange for, at Folkets Oplysning vilde formindske deres Magt. Derfor forbøde de Trykningen af frimodige Skrifter eller deres Indførsel fra fremmede Lande, ja lagde endog Hindringer i Veien for, at Russerne skulde reise udenlands.

163. Det britiske Rige eller England.

172

Det britiske Rige bestaar af to større Øer, nemlig Storbritanien og Ireland samt flere mindre, hvoriblandt længst i Nord Orkn- og Shetlands-Øerne. Alle disse Øer ligge i Havet i Nord for Frankrige samt i Vest for Norge, Danmark og Nederlandene, fra hvilke de skilles ved Nordsøen.

Øen Storbritanien bestaar af det egentlige England i Sydøst, Wales [Væls] i Sydvest og Skotland i Nord. Den hele Øflok er omtrent saa stor som Italien eller Norge, nemlig 5,700 g. □ M.; men den er folkerigere end noget af dem og har 30 Millioner Mennesker.

I Wales og Skotland findes Bjerge, som give dem nogen Lighed med Norge og Sverige. En Del af Ireland er opfyldt af Sumper og Ferskvande ligesom Finland. Men det meste Land paa disse Øer er fladt med den allerfrugtbareste Jordbund og et mildt-fugtigt Veirlag, der fremmer baade Agerens og Engens Vext. Ved den største Flid, Driftighed og Omtanke er ogsaa baade det engelske Jordbrug og Kvægavl bragte til megen Fuldkommenhed. Til Jordens Forbedring bruges ikke alene de Emner, som Landet selv frembringer, men mange Skibsladninger Bengjødning indføres aarlig fra andre Europas 173
Lande og Guano-Gjødsel fra Amerika og Afrika. Mærkelig er ogsaa den Flid og Kyndighed, hvormed de tamme Dyr ere opelskede til Racer eller Slags, som udmærke sig ved Skjønhed og Brugbarhed. Derfor ere de ogsaa forplantede til andre Lande, saasom Væddeløbshesten, den stærke Bryggerhest, det store og fede Hornkvæg, Faar og Svin.

Endnu mere udmærke de britiske Øer sig ved underjordiske Skatte. Intet Land i Verden indeholder saa meget Stenkul, Jern og Tin. Disse naturlige Hjælpekilder have medvirket til en Fuldkommenhed i Fabrikvæsen, i Jernbaner, i Maskinkraft, i Handel og Skibsfart, hvorved den engelske Frembringer (Producent) sættes istand til at undersælge alle andre. Han forsyner Jordens fjerneste Egne. Meget begunstiges ogsaa denne Handelens og Næringsveienes Flor derved, at England eier Kolonier i alle andre Verdensdele, som ere af uhyre Størrelse. Med dem har Riget en Vidde af over 300,000 g. □ M. og 200 Millioner Mennesker.

Paa de britiske Øer lever mere end Halvparten af Folket af andre Næringsveie end Jordbrug, og ligeledes bor mere end Halvdelen i Byer. Landet har derfor meget store Stæder, fornemmelig London ved Thames [Tems]-Floden, med 2,800,000 Indb., Newcastle [Njukasl] længer i Nord med 200,000 Indb., Edinburgh i Skotland med 190,000, alle ved Nordsøen. Ved den britiske Kanal ligge Portsmouth [Porsmoth] og Plymouth [Plimoth], i Vest Bristol, Liverpool med næsten en halv Million Indbyggere, og Glasgow [Glasgo] i Skotland med 400,000. Inde i Landet har Manchester [tjester]

næsten en halv Million Indb., Birmingham har over 200,000, begge vigtige Fabrikstæder, ligesom Leeds [Lidz], Sheffield, [fild] Bradford hver have over hundrede Tusinde Indb.

I Ireland ligger Dublin med 250,000 samt Cork og Belfast med 100,000 Indb.

164. London.

173

Det maa synes umuligt, ja næsten ubegribeligt, at en Folkemængde, som er henved dobbelt saa stor som alle Norges Indbyggere, kan bo paa en Plet og der finde Næring, saaledes som Tilfældet er med London. Grunden hertil er, at denne By nu er ligesom et Torv eller Marked for hele Verdens Handel. De fleste Varer fra de andre Verdensdele bringes først til London, hvor de andre europæiske Kjøbmænd udsøge sig, hvad de behøve; ligeledes samles i London (og tildels i Liverpool), hvad den engelske Kunstflid behøver af Raaemner til Forarbeidelse. At London har faaet denne store Formon, kommer tildels af dens Beliggenhed. Tems-Elven danner en udmærket Havn. England og især London er saaledes beliggende paa Jorden, at de fleste Mennesker have kortere Vei did end til nogen anden Stad. Ligesaa vigtigt er det, at England længere end andre Folkeslag har nydt godt af Næringsfrihed og borgerlig Sikkerhed. I flere hundrede Aar har Londons Handel været uforstyrret af fiendtligt Overfald og Plyndring. Frit kunde enhver Indlænding eller Udlænding, af hvad Folk eller Religion han end var, nedsætte sig i London 174
og handle med, hvad han vilde. Formedelst denne Handelsfrihed forsynes ogsaa de flere Millioner Mennesker, som bo der, ligesaa regelmæssigt med alle Madvarer som de, der skaffe dem tilveie af sine egne Agre.

165. Englands Indbyggere.

174

De britiske Øers ældste Beboere vare Celter eller Kelter ligesom i Frankrige. I flere Bygder af Wales, Skotland og Ireland bo endnu mange Mennesker, som mellem sig tale keltiske Sprogarter, endskjønt de allerfleste af dem forstaa Engelsk. Deres Undervisning foregaar mest paa Engelsk, og de have samme Rettigheder som andre Borgere.

Kort efter Christi Fødsel blev det egentlige England indtaget af Romerne, som havde det inde i omtrent 400 Aar. I Folkevandringens Tid, efter 450, blev derpaa England samt Kysterne af Skotland og Ireland indtaget af germaniske (tyske og skandinaviske) Folkeslag, der efterhaanden kom did tilsøs, først som Røvere siden som Erobrere. De første af dem vare fra Tyskland og kaldtes Angelsaxer; siden kom ogsaa Danske og Norske. Disse Plyndringer og Bosættelser vedvarede næsten i sexhundrede Aar. Fra 1017 til 1042 regjerede den danske Kong Knut den rige tilligemed hans Sønner over England.

Endelig indtoges England i 1066 af Wiljam Erobreren, som anførte de saakaldte Normanner. De nedstammede vistnok fra Norge, men talede dog nu Fransk.

De følgende engelske Konger krigede meget, men tilslut forgjeves, for at underlægge sig Land i Frankrige. Disse Tog havde til Følge, at et stærkt Nabohad opstod imellem England og Frankrige.

Imidlertid bevirkede de to Landes Nærhed, at der alligevel fandt den største Samfærsel Sted, og at en stor Mængde Franskmænd stadigen flyttede over til England.

Senest skede en saadan Indvandring i Anledning af Protestanternes Forjagelse fra Frankrige og under den store Revolutionskrig.

Det engelske Folk er saaledes et blandet Folk med et blandet Sprog.

I Begyndelsen af Middelalderen vare dets Lande delte imellem mange Smaakonger. Først blev England et samlet Rige. Det underlagde sig derpaa i 1175 de irske Smaakonger, siden Wales; endelig blev i 1603 Skotland ved Arv forenet med Riget. Dog havde Skotland endnu i hundrede Aar sit eget Parliament (Rigsdag, Storthing) og Ireland ligetil 1801. Nu ere omsider alle disse Lande indlemmede under den samme Lovgivning, og deres Beboere have de samme Rettigheder.

166. Statsforfatning og Religion.

174

Engelskmændene have tidligere end andre Folk faaet gode Love til Betryggelse af Friheden. Man antager, at Engelskmændene vare de første, hos hvem en retfærdig Fordeling af Statsmagten fandt Sted, idet Kongernes Magt indskrænkes ved en Forsamling af Borgere, (Storthing, Parliament), der sammensættes ved Valg af Repræsentanter eller Fuldmægtige, som have Ret til at give Love og bevilge Skatter for det 175
hele Land. 1215 erhvervede de Engelske sig den første Grundlov, som er skreven i Europa. Folkets Rettigheder bleve der fastsatte og efterhaanden udvidede.

En af de tidligste Kirkeforbedrere var Engelskmanden Johan Wyclif, som døde 1384. Men først efter Luthers Tid blev en renere Lære almindelig antagen som Statsreligion. Denne indførtes fornemmelig af Dronning Elizabeth, som døde i 1603. I sin 45 Aars Regjering maatte hun stadigen med Sværdet forsvare sin Tro imod Spaniens ivrigt katholske Konge Filip den anden. Men da Engelskmændene tillige under hendes maadeholdne og vise Regjering gjorde store Fremskridt i Handel og Skibsfart, vare de istand til at forsvare sin Ø imod Spaniens uhyre Magt. Fornemmelig blev i 1588 en spansk Flaade, (den uovervindelige Armada) ganske ødelagt af de engelske Søhelte. Blandt disse havde Drake [Dræk] allerede udmærket sig ved at være den anden Sømand, som seilede rundt Jorden. Flere andre havde gjort dristige Farter og store Opdagelser i Ishavet, baade nordenfor Amerika og nordom Europa.

Ved denne ugifte Dronnings Død kom hendes Arving, den skotske Konge, paa de forenede Rigers Trone. Hans Slægt kaldtes Stuart. Fire Konger af denne Æt regjerede over de britiske Øer. De havde alle til Hensigt at gjøre Kongemagten ligesaa uindskrænket, som den dengang var i Frankrige og i Spanien, samt tillige at bringe Religionen nærmere til den katholske, hvori de troede at finde en Støtte for Kongernes Enevælde. Men herover kom den anden af disse Konger, Karl den første, i en Strid med sit Folk, hvori han kun understøttedes af Irelænderne. De fleste af disse holdt nemlig da ligesom endnu fast ved den katholske Lære. De ere ogsaa langt mindre oplyste og driftige end de Engelske, men meget stridbare. Efterat Kongen i elleve Aar ikke havde sammenkaldet Parliamentet, fordi han ganske vilde afskaffe det, maatte han omsider indkalde et Parliament. Men mellem dette og Kongen kom det snart til en Borgerkrig. Folkets Hær anførtes af Oliver Cromwell, som i flere Slag overvandt Kongen og tilsidst lod ham halshugge i Aaret 1649 den 30te Jan. England blev nu en Fristat, hvori dog Cromwell havde den øverste Magt indtil sin Død 1658. Han styrede med saa stor Kraft og Dygtighed, at England i hans Tid gjorde store Fremskridt. Men efter hans Død

indkaldtes den henrettede Konges Sønner. De vare uduelige. Da den yngste af dem Jakob den anden var en aabenbar Katholik, frygtede Folket for, at han vilde bruge sin Magt til at kuldkaste Religion og Frihed. De indkaldte derfor i 1688 Wiljam den 3die, som havde udmærket sig ved at forsvare Holland imod de Franske. Han var ogsaa nær beslægtet og besvogret med de engelske Konger. Jakob flygtede strax fra sit Rige. Nu fastsattes Folkets Rettigheder tydeligere, saa at siden ingen Konge har forsøgt at afskaffe dem. Det bestemtes, at der skulde være fuld Samvittighedsfrihed og Trykkefrihed i hele Riget, dog skulde Kongen altid bekjende sig til den protestantiske Tro. Siden skede vel adskillige frugtesløse Oprør af de fordrevne Stuarters Tilhængere; men de Engelske overvandt saavel 176
dem, som de udenlandske Regjeringer, der toge deres Parti. Disse vare især Frankrige og Spanien.

167. Englands Kolonier (Nybygder). 176

Efterat den fri Forfatning i England saaledes var grundfæstet, gjorde Folket stadigen de største Fremskridt i Handel, Næringsflid og Velstand. Først opnaaede de den øverste Rang i Søvæsenet, idet de stiftede Kolonier og erhvervede sig Land i de fjerneste Verdensdele. De gik her frem med større Mildhed og Frisind imod de Indfødte end de Folkeslag, som før dem havde anlagt Nybygder, nemlig Spanierne, Portugiserne og Hollænderne. Det hændte derfor oftere, at indfødte Fyrster og Folkeslag foretrak Forbund med England for Samkvem med de andre Europæer. Formedelst denne de Indfødtes Hjælp var det især, at det lykkedes de Engelske efterhaanden at fordrive de Franske og Hollænderne fra Indien. Erobringen af dette Land udførtes egentlig af et Handelsselskab (Handels-Bolag), som var stiftet for at beskytte den engelske Handel her, da enkelte Kjøbmænd vare udsatte for Plyndring af de indfødte Fyrster. Dette Selskab kjøbte sig da enkelte Havne, hvilke det befæstede, saasom Madras og Kalkutta. Det engelske Omraade omkring disse Stæder udvidedes efterhaanden ved Seiervindinger, hvorved fornemmelig Lord Clive (Kleiv) udmærkede sig. Han kom til Indien som Handelsbetjent og var den første, der forstod heldig at opøve en hvervet Hær af Indfødte, indtil den blev næsten ligesaa dygtig og trofast som de engelske Soldater, hvilke Bolaget underholdt til sit Forsvar.

Endnu betydeligere bleve de Nybygder, som de Engelske anlagde i Nordamerika. Denne nordlige Halvdel af Amerika blev først opdaget af en engelsk Sømand Cabot i 1497. Allerede paa Dronning Elizabeths Tid forsøgte de Engelske der at anlægge en Nybygd, som de kaldte Virginia efter sin ugifte Dronning (det latinske virgo). Men fornemmelig var det under de engelske Borgeruroligheder i Stuart-Kongernes Dage, at en Mængde, som vare misnøiede, enten formedelst borgerligt eller religiøst Tryk, udvandrede til Nord-Amerikas Østkyst ved Atlanterhavet. De vare især frisindede Protestanter og cromwellske Republikanere. Dog flyttede ogsaa misnøiede Kongeligsindede og fattige Folk, som vilde søge Brød. Til samme Tid forsøgte ligeledes de Franske at sætte sig fast i det næsten øde og saare frugtbare Land. De bemægtigede sig endog to af de vigtigste Kyststeder, nemlig Mundingen af den store Mississippi-Elv, som de kaldte efter sin Konge Louisiana, og hvor de anlagde Ny-Orleans, samt i Nord Udløbet af den næsten ligesaa betydelige St. Lawrence [Lårens] Elv i det Land, som de

kaldte Kanada, og hvor de grundede Staden Quebec. Saaledes omsluttede de Franske paa begge Sider de Engelskes rigtignok betydeligere Kolonier.

Da Syvaarskrigen førtes i Europa, tog England Del i den, saa at det især i disse Aar kjæmpede imod Frankrige og Spanien tilsøs. Udfaldet blev, at de Franske aldeles fordreves fra Nordamerika. I 1763 maatte de afstaa Kanada til England.

Men netop disse de Engelskes store Seire gave Anledning til en indvortes Tvist imellem 177
Moderlandet og Kolonierne. England havde ved sine Krige paadraget sig en meget stor Statsgjæld. Den engelske Regjering vilde nu, at Amerikanerne skulde betale Skatter til England, fordi de vare rige nok dertil, og fordi England havde havt store Udgifter med at forsvare dem imod de Franske. Men Amerikanerne svarede, at ifølge den engelske Grundlov burde enhver Borger deltage i at bevilge de Skatter, som han skulde betale. Da de amerikanske Nybygder ikke havde Repræsentanter i det engelske Parliament, burde altsaa ikke dette paalægge dem Skat. De gjorde nu et Oprør imod Englands Overhøihed. Det vedvarede i ni Aar, uagtet den engelske Regjering omsider tilbød dem Forlig med Ret til at sende Repræsentanter til London. I 1776 erklærede disse Kolonier sig ganske uafhængige. Af Hevngjerrighed og Misundelse over Englands Magt lod Frankrige og Spanien sig snart efter forlede til at understøtte Amerikanerne. Disse uindskrænkede Regjeringer gave dog derved sine egne Undersaater et Exempel paa Opstand, som siden ledede til, at Kongemagten i Frankrige afskaffedes, og at næsten alle Spaniens Kolonier gjorde Oprør.

Amerikanerne førte denne Krig med Kjekhed under Anførsel af Georg Washington. En anden af deres Borgere, som virkede meget for sine Landsmænds Uafhængighed, var Bogtrykkeren Franklin, der opfandt Lynafledereren. I 1783 maatte England erkjende Nybygderne for selvstændige. Siden oprettede de en samlet Stat, kaldet „de Forenede Stater i Nordamerika."

Ti Aar derefter indvikledes England i den store Revolutionskrig med Frankrige, hvilken vedvarede næsten uafbrudt til Napoleons Fald i 1815. I denne Tid styredes England længe og med stor Dygtighed af Ministeren Wiljam Pitt. Dets Flaader anførtes seierrigt af Nelson (adlet Lord af Nilen), og Landhæren af Wellesley, som blev ophøiet til Hertug af Wellington.

Siden den Tid har England ikke ført nogen saa farlig Krig i Europa. Derimod har det forøget sine Erhvervelser i andre Verdensdele baade under Revolutionskrigen og siden ved mange Krigstog i Indien, China og andre barbariske Lande. Dets Handel er stadigen tiltaget. Ligeledes har Riget erhvervet sig store Strækninger ved Opdagelsens Ret. Thi intet Folk har anvendt saa stor Bekostning og saa megen Djærvhed paa at vinde Kundskab om Jordklodens Have og Lande.

168. De engelske Opfindelser. 177

Ligesaa mærkelige ere de Opdagelser, som de Engelske i det sidste hundrede Aar have gjort i de for Livet nyttigste Kunster. Maskinerne til at spinde og væve Bomuld, Dampmaskinen, Jernbanerne og Stenkulsgasset ere engelske Opfindelser. Det var i 1760, at Hargreaves [Hargrivs] opfandt Kardemaskinen, og i 1767 at Arkwright [Arkreit] udfandt Maskinspindingen. Begge vare simple Arbeidere. 1785 opfandt Cartwright [Kartreit] Maskinvævningen. Dampmaskinen blev imellem 1765 og 1775 opfunden af

James Watt [Djems Uåt] og siden af Amerikaneren Fulton anvendt til at drive frem Skibe, samt af Georg Stephenson [Stivensen] til at drive Vogne paa Jernveie. Disse kom 178
først i Brug efter Aaret 1825. Stenkulsgasset anvendtes først i 1792 af Murdoch [Murdok] til at oplyse en Fabrik. Drivkraften for den Telegraf, som nu bruges, er egentlig først opfunden af den danske Professor Ørsted, men senere forbedret af flere Engelskmænd og af Amerikaneren Morse [Mors]. Disse Opfindelser ere ogsaa i England anvendte hurtigere og fuldstændigere end i andre Lande. Derved er Englands Overvægt i Kunster og Værkflid meget udvidet.

Siden 1837 har England været styret med stor Visdom af Dronning Viktoria.

169. Europas Nordlande eller Skandinavien. 178

Nordenfor Nordsøen og Østersøen ligge flere Halvøer og Øer, som udgjøre en afsondret Del af Europa. De ere: Danmark, som bestaar af den jydske Halvø og af de danske Øer; Norges og Sveriges Halvø, omkrandsede af Skjærgaarde og Øer, iblandt hvilke Lofotens Øflok paa Vestsiden samt Øland og Gotland paa Østsiden; Finlands Halvø, til hvis Skjærgaard hører Aalandsøerne; Laplands Halvø og Øen Island henimod Grønland. Imellem Island og Norge ligge Færøerne.

Den jydske Halvø hænger i Slesvig mod Syd ved et smalt Eid sammen med Tyskland. Finland er forbundet med Rusland ved Eider imellem den finske Bugt, Ladoga-, Onega- og Vyg-Indsøerne samt det hvide Hav. Det meste af denne Strækning er ganske uveisomt.

Da disse Nordlande saaledes for det meste omringes af Hav og ligge afsides, bleve de hverken undertvungne af Romerne eller oversvømmede i Folkevandringerne. Dog kjendte Romerne og Grækerne dem og benævnede dem Skandinavien.

Formedelst Beliggenheden imod de andre europæiske Lande kaldtes de af vore Forfædre Nordlande og benævnes endnu nordiske. Folkene derfra kaldtes Normanner. Disse Lande ligne hinanden i Kysternes store Udstrækning og altsaa i Bekvemhed for Fiskeri og Skibsfart. Ingen andre Lande i Europa have saa mange Sunde, Fjorde, Indsøer og Øer. Oprindeligvis vare de bevoxede med tykke Skove, undtagen længst imod Nord og paa Bjergene, hvor Kulden er for stærk. Endnu er Skovdriften for Norge, Sverige og Finland en af de vigtigste Næringsveie.

170. Agerdyrkning og Fædrift. 178

Ved Dyrkning have disse Lande vist sig at være frugtbare i Forhold til sin nordlige Beliggenhed. Thi intet andet Sted paa Jorden kan Korn trives saa langt op imod Nord som her. Europas Vestkyst opvarmes nemlig af Golfstrømmen, der fra Afrikas hede Belte gaar over til Mellem-Amerika, stryger derpaa langs Nord-Amerikas Østkyst til New-Foundland og bøier derfra over til Europa.

Danmark har en saa rig Kornavl, at det foruden sit eget Behov avler til Udførsel aarlig over fire Millioner Tønder Korn. Det sydligste af Sverige er næsten ligesaa frugtbart, saaledes at det hele Sverige aarlig har noget Overskud af Korn. Dette skyldes dog især Svenskernes Forbedringer i den seneste Tid. For hundrede Aar siden indførte Sverige aarlig 179

en halv Million Tønder Korn. Finland tiltrænger derimod vanligen næsten en Million Tønders Tilførsel.

Norge maa endog aarlig indføre mere end en Million Tønder Korn. Men i alle disse Lande findes endnu saameget tjenligt Rydningsland, at man tør haabe, at den indenlandske Forsyning med Madvarer vil stige, efter hvert som Kundskab og Driftighed tiltager.

Paa Island dyrkes slet ikke Korn og kun som en Sjeldenhed Poteter.

Kvægavlen leverer overalt høist vigtige Bidrag til Indvaanernes Underhold. I de Egne, som have det strengeste Veirlag, nemlig længst imod Nord, indeholde de store Fjeldmarker og Skovaaser saa vidstrakte Beiter, at de om Sommeren kunne ernære en langt større Kvægbesætning, end det er muligt at underholde i Fjøs den lange Vinter. Herved er dog Almuen forledet til den Uskik om Vinteren at fodre sine Kreaturer meget knapt og tildels sultføde dem i Haab om, at de skulle komme sig, naar de slippes ud om Vaaren. Men Afdraatten af slige usle Kjør bliver ganske ringe i Forhold til deres Antal. I disse Egne er dog Fædrift Indvaanernes Hovednæring, hvilket bøder paa deres manglende Kornsæd. Navnligen ere Lapperne i det nordligste et rent Hyrdefolk, hvis Buskap er Rener.

Man vil maaske lettest gjøre sig et Begreb om Kvægholdet ved at sammenligne de tvende Lande, som ligne hinanden mest i Udstrækning, Folkemængde, Beliggenhed og Jordbund, nemlig Norge og Finland. I begge disse Lande har der i 1855 været gjort en Tælling af Kreaturene, hvorefter der fandtes:

	Heste.	Hornkvæg.	Faar.	Gjeder.	Svin.	Rener
I Norge	154,000	950,000	1,596,000	357,000	113,000	117,000.
I Finland	263,000	965,000	891,000	18,000	205,000	20,000.

Denne Sammenstilling viser besynderlige Ligheder og Uligheder. Men endnu mærkværdigere er det, at Finland af sit Kvægstel udfører en Mængde levende Kreaturer, Smør, Kjød, Huder og Talg. Derimod maatte Norge, hvor man især klager over Kvægets Sultfodring, i ethvert af Aarene 1850—1855 i Gjennemsnit indføre 1,890,000 Pund Smør, 700,000 Pund Flesk, 400,000 Pund Kjød og 700,000 Pund Ost. Denne Forsyning hentedes især fra Sverige og Danmark. Thi i disse frugtbarere Egne leverer ogsaa Kvægavlen det største Overskud.

171. Fiskerier, Bergværker, Fjelde og Vasdrag.

179

De rigeste Fiskerier langs Skandinaviens Kyster falde til i Norge, især af Sild og Torsk paa Strækningen fra Stavanger og op til Vadsø.

Sverige har det største Forraad af Jernmalme, saa at det aarlig tilvirker over 500,000 Skippund. Norge frembringer neppe 60,000 Skp. Heller ikke Finland har saa meget Jern, som det selv tiltrænger. Gruberne af Sølv, Kobber og adskillige andre nyttige Frembringelser af Stenriget ere ogsaa vigtige; men et mindre Antal Arbeidere tjener ved dem sit Brød end ved Jernets Tilvirkning. Danmark har som et fladt Land Mangel paa 180
Metaller. Island ligesaa, fordi dets Bjerge høre til de vulkanske, (som ere dannede af ildsprudende Fjelde). Saadanne Bjerge levere Svovl. De have ogsaa flere Slags hede Kilder, der kunne bruges til Sundhedsbrønde.

Norge, Sverige, Finland og Lapland udgjøre en sammenhængende Fjeldmasse, der er høiest i Norge nærved Havet, og som bliver lavere imod Øst. Den er ikke vulkansk, men af meget ældre Oprindelse og bestaar for det meste af haardere Stenarter.

Disse Bjerge ere af middels Høide; den høieste Top Galhøpiggen er 8,000 Fod over Havet. Alperne, Pyrenæerne og andre Sydeuropas Fjelde ved Middelhavet ere meget høiere. Men de skandinaviske Bjerge udmærke sig fremfor andre ved sine store Fordybninger eller Afgrunde. De danne utallige af Vand opfyldte Kulper, som enten ere ferske Søer eller Fjorde af Havet. Derved faa disse Lande en eiendommelig Skjønhed. Finland især er „de tusind Sjøers Land." Uagtet disse Lande ere rigt udstyrede med rindende Vand, have de dog færre seilbare Elve end de fleste andre. De danske Elve have formedelst sit korte Løb ikke Vandmængde nok til at kunne føre større Fartøier. I Norge, Sverige, Finland og Island hindrer Klippegrundens Beskaffenhed, at Elvene paa længere Strækninger kunne bruges til Skibsfart. De løbe nemlig fra høie Bjerge ned til Havet, ikke med en jevn Skraaning, men ligesom nedad en Trappe. Enhver af disse trinvise Styrtninger er en brusende Fos. Disse Vandfald ere vel lavere i Sverige og Finland end i Norge, men overalt standse de Fartøierne. Bekvemmest for den indenlandske Skibsfart ere i Norge adskillige langstrakte Indsøer saasom Mjøsen, Randsfjorden og Vandene i Thelemarken. Det samme er Tilfældet med de svenske Indsøer Venern, Vettern, Hjelmaren, Siljan og Storsjøn, der dog ere meget bredere. De finske, af hvilke Saimen og Pæjenne ere størst, danne et Net af Søer, som ere forbundne med hinanden.

I Sverige er derhos med stor Ihærdighed og Bekostning istandbragt en kunstig Seilled eller Kanal fra Gøteborg gjennem Søerne Venern og Vettern til Søderkøping ved Østersøen. I Finland er Saimen ved Kanal forenet med Havet ved Staden Viborg. De vigtigste norske Kanaler ere ved Skien og ved Fredrikshald.

Jernveie ville altsaa blive af stor Betydenhed til at fremme den indre Færsel. I Danmark er Sjæland gjennemskaaret af Jernvei mellem Kjøbenhavn og Korsør og den jydske Halvø overskaaret fra Flensborg til Husum og Tønning. Norge har Jernveie fra Kristiania til Eidsvold og til Rigsgrændsen over Kongsvinger, imellem Hamar og Elverum og fra Throndhjem til Støren, Sverige har mange Jernveie, deriblandt fra Gefle [Jævle] til Falun, samt fra Stockholm til Gøteborg. Den fra Stockholm til Malmø er endnu under Bygning. Finland har Jernbane fra Helsingfors til Tavastehus.

172. Befolkningen.

I Forhold til andre Lande i Europa ere disse Lande meget lidet befolkede.

Danmark har henved 2 Millioner; Island 65,000 Indb.; Norge 1½ Mill.; Sverige 4 Millioner. 181

Finland 1,700,000; Lapland er næsten en Ørken med maaske 5,000 Indb.

Som Følge deraf ere Byerne mindre end i andre Lande.

Størst er Danmarks Hovedstad Kjøbenhavn med næsten 150,000 Indb. Dernæst komme de danske Byer Flensborg, Odense, Slesvig, Aalborg og Helsingør, som have 10,000 Indb. eller derover.

I Norge har Hovedstaden Kristiania kun 50,000 Indb. Byerne Bergen, Throndhjem, Stavanger, Drammen og Kristianssand have 10,000 Indb. eller mere.

I Sverige har Stockholm 120,000 Indb., derhos have Gøteborg, Norrkøping, Malmø, Karlskrona og Gefle [Jævle] over 10,000 Indb.

I Finland har Helsingfors kun 20,000 Indb. og Åbo næsten ligesaa mange.

Udstrækningen af Danmark med Slesvig er 850 g. □ M. Island 1800 g. □ M.
Norge 5,800 g. □ M., Sverige 8,200 g. □ M.
Finland 6,900 g. □ M.

Folkene i disse Lande afvige vel i mange Maader, men stemme dog i saa meget overens, at de af de andre Europæer ansees som et Folkefærd. Ligervis betragte de sig selv som et, naar de leve sammen i fremmede Lande t. Ex. i Nordamerika.

Grunden hertil er dels, at de ere af samme Oprindelse, og dels at Samfærselen langs vore Kyster er saa let, at Indbyggerne altid have staaet i nøie Forbindelse med hverandre. Dette er i vore Lande nødvendigere end i andre, efterdi, som anført, kun de færreste Egne frembringe saa meget af Kornvarer, at Beboerne kunne brødføde sig. Naar derimod de Norske frit kunne bytte den Fisk eller det Trævirke, som de have tilovers, med de Danskes Overflod af Korn, kunne begge Parter blive hjulpne og velhavende. Dersom de Norske ikke havde Adgang til andre Fødemidler end dem, som vort eget Agerbrug, Kvægstel og Fiskeri skaffer os, maatte Landets Folkemængde være meget mindre end nu, og desuagtet vilde vi, ligesom de Vilde, ofte lide Hungersnød.

Ethvert Lands Fortrin frembringer ogsaa i Tidens Længde hos Folket visse naturlige Dygtigheder og Tilbøieligheder, som ere af stor Vigtighed til Velvære og almen Velstand. Ihvorvel alle Skandinaver ere gode Søfolk og have stor Skibsfart, har dog Norge fremfor de andre det største Antal af Sømænd og Fiskere. Vort Folk færdes derfor mest paa Havet, især i længere Farter. Nu for Tiden har intet Land i Forhold til Folkemængden saa mange Skibe og Matroser som Norge. Men ligesaa ubestrideligt er Sveriges Fortrin, naar man ser hen til Mængden og Godheden af dets Jernmalm. Hermed staar det i nøie Forbindelse, at det har flere udmærkede Fabriker, og at dets Arbeidere ere særdeles duelige i den Art Næringsflid, som fordrer mest Omtanke og Agtpaagivenhed. De Danskes Jord er saa fortrinlig, at det ikke er at undres over, at de i Agerbrug og Kvægrøgt have bragt det videst.

Som for enkelte Mennesker, der bo sammen, saa er det for Nabofolk fordelagtigst, at det 182
ene i Fred og Venskab drager saa stor Nytte som muligt af det andets Fortrin. Den livligste Handel med Naboer er altsaa den mest indbringende og langt fordelagtigere end den kostbarere Samfærsel med fjernere Mennesker. At en Mand eller et Folk vil gjøre alt det selv, som Naboen kan gjøre bedre, leder lettelig til, at han forsømmer, hvad Naturen har anvist ham at være hans Hovedsag.

I aandelige Egenskaber er Ligheden imellem disse Folkeslag stor. De elske borgerlig Frihed og Tænkefrihed om de guddommelige Ting. Næsten samtlige Danske, Norske, Svenske, Finlændinger og Islændinger ere Lutheraner. Denne Enighed er dog ikke tilveiebragt ved blodige Forfølgelser og Religionskrige, saa at den maa have sin Grund i deres Sindelag. Endog naar noget af disse Folk har staaet under en enevældig Regjering, saasom Norge og Danmark i over halvandet hundrede Aar og nu Finland i femti Aar, er Folket ikke bleven trælagtigt. Det har dog siden vidst at gjenvinde sine Rettigheder.

173. Udskillelsen i tre Folk. 182

Omsider bleve Nordlandene ved Erobring delte i tre Riger omtrent 900 Aar efter Christus. Gorm den gamle, som døde 941, samlede Danmarks Rige. Erik Seiersæl, som døde 993, samlede Sveriges, og Harald Haarfagre, som døde 933, samlede Norges. Siden

den Tid vare der visselig Konger, som kaldtes norske, danske og svenske; men deres Undersaater vare ikke saaledes forbundne til et Folk som nu.

Den norske Konges Folk stode ikke under de samme Love og havde ikke over sig en fælles Styrelse. Folket havde Del med Kongen i de almene Sagers Afgjørelse; men, naar han skulde tale med sit Folk, samlede han ikke, som nu, udvalgte Repræsentanter til et Storthing; men de fornemste Bønder og Høvdinger mødte med Kongen paa fire Thing, Frostathinget for det nordenfjeldske Norge, Gulathinget for det vestenfjeldske, Eidsivathinget for Oplandet eller væsentligen Hamar Stift og Borgarthinget omtrent for Kristiania Stift. Saaledes bestod Norge egentlig af fire mindre Regjeringsdistrikter. Ofte var der ogsaa flere Underkonger i Landet. Nogle Konger, saaledes som allerede Harald Haarfagre, gave sine Sønner Riger at bestyre, eller flere Brødre styrede Riget fælles. Heraf opkom atter Borgerkrige, hvormed Norge frygtelig hjemsøgtes. Thi, naar der var Tvist om, hvem der var nærmest berettiget til at være Konge, indtraf det, at Almuen paa et enkelt Thing først hyldede en Kongesøn, men siden vilde de andre Bygder heller have en anden til at regjere.

Paa samme Maade var der i Danmark særegne Thing for Skaane, for Øerne, for Jylland og for Slesvig. Delinger og Borgerkrige vare ogsaa der Følgen.

I Sverige havde endog ethvert af Rigets Landskaber sit Thing. Kongen reiste omkring til alle disse Rigets Folkeforsamlinger, hvilket kaldtes hans Eriksgata (Alriksgata, hele Rigets Vei.)

Men hvert af de tre Riger indbefattede heller ikke i Middelalderen det samme Land som nu.

Norge var meget mere udstrakt. Dertil hørte Bohuslen, Jemtland og Herjedalen, samt 183
et Stykke af Dalarne. Disse Egne tilhøre nu Sverige, som først erholdt dem i 1645 og 1658. Den laplandske Halvø var dengang skatskyldig under Norge. Russerne erhvervede sig efterhaanden, ved den norske Regjerings Forsømmelse, uden Krig det Herredømme derover, som de nu have.

Færøerne, som siden 1814 ere danske, vare i Oldtiden norske.

Island var øde, indtil paa Harald Haarfagres Tid. Da droge misnøiede Nordmænd didover og bosatte sig under en fri Forfatning med et Althing som øverste Myndighed. Men denne Frihed ledede til Borgerkrige, saa at Island 1262 frivillig gav sig under den norske Kong Haakon Haakonssøn. I 1814 vedblev det at være forenet med Danmark. Samme Skjebne havde Grønland, som var en Koloni fra Island.

Danmark besad i Middelalderen:

Skaane, Halland og Bleking, som bleve svenske i 1658 og siden have været det.

Øen Gotland, som har været svensk siden 1645, havde ogsaa længe staaet under de danske Konger.

Sverige havde ikke blot i Middelalderen, men lige til 1809 Finland, som siden har været russisk.

Desuden havde de ældre Konger ofte gjort store Erobringer af fremmede Lande, saaledes de norske Konger i Skotland og Ireland. Til forskjellige Tider var ogsaa Land indtaget af danske Konger i England og i Nord-Tyskland samt af svenske Konger langs Østersøens østlige og sydlige Kyster.

Men Indvaanerne af disse fjernere Lande ere nu rene Engelskmænd, Tyskere eller Russer, og der er kun faa Spor tilbage af, at Nordlændingerne engang havde Herredømme over dem.

174. Kristendommen.

183

Omkring Aaret 1000 blev Norge, Danmark og Island omvendte til Kristendommen. Kongerne Olaf den hellige og Knut den store dreve det store Værk ved Magtbud. Sverige kristnedes noget senere. Men den egentlige Omvendelse ved Prædiken var begyndt noget tidligere baade af tyske og engelske Evangeliets Sendebud. Mange Nordboere omvendtes ogsaa paa sine Vikingfærder og Krigstog i kristne Lande. Senest omvendtes Finland. Dets Indbyggere deltes i mindre Stammer, der ligesom andre Hedninger vare røverske. Den svenske Kong Erik den hellige gjorde derfor 1157 et Tog for at omvende Finnerne, i hvis Land han anlagde Staden Aabo. Den egentlige Erobring fuldendtes dog først af Birger Jarl et hundrede Aar senere (1250). Med det samme kom Landet under Sverige og fik en stærk Bebyggelse af Svensker. Disses Antal udgjør endnu over 200,000. Svensk er derhos Finlands Hovedsprog, ligesom Folkets Sæder og Tænkemaade har mest tilfælles med Svenskernes.

Den Lære, som blev indført hos vore Forfædre dengang, var vel den romersk-katholske, som allerede var beheftet med mange Vildfarelser. Alligevel var dette et 184
ubestrideligt Fremskridt. Den kristne Barmhjertighed og Broderkjærlighed bidrog hurtig til at udrydde Trældommen i det indre Land og til at skaffe de Forsvarsløse mere Fred og Beskyttelse. Den standsede efterhaanden Sørøverierne. Istedetfor de gamle Plyndretog kom nu en fredelig Handel med andre Lande, som gav større Oplysning og Næringsflid Indpas.

Dog kunde ikke et hedensk Folks Sæder strax forbedres af Kristendommen. Flere norske Konger fortsatte ligetil Magnus Barfods Død i 1103 jevnligen med Angrebskrige imod de britiske Øer eller andre Naboer. Efter 1130 ytrede den krigerske Aand sig paa en endnu mere ødelæggende Maade i Borgerkrige, hvorved alle Landets Bygder udplyndredes i omtrent hundrede Aar, indtil den store Krigshøvding Sverre (som døde 1202) og hans Sønnesøn Haakon Haakonssøn (død 1263) gjenoprettede Rigets Enhed.

Ogsaa Danmark og Sverige hjemsøgtes i denne første kristne Tid af lignende Borgerkrige, og Beretningen om Tilstanden i det Hele taget lyder ikke gunstigt. Sagaerne meddele rigtignok mest Beretninger om Kongerne og deres Hof; dog kunne vi, af hvad der fortælles om Kongerne, nogenledes slutte os til Almuen. Vi maa da bemærke, at det altfor ofte fortælles, at Drik og Usædelighed dreves aabenlyst til den største Yderlighed, uden at det sees at have vakt særdeles Afsky. Der var lastefulde Konger som Norges Harald Gille, der begik de største Misgjerninger og næsten var uden nogen ædel Egenskab.

Deraf kommer det vel, at, da Rolighed tilveiebragtes efter Borgerkrigene, viser Folket langt større Svaghed end i den vilde Hedningetid og nærmest efter den. Handelen var saa meget aftaget, og Folket havde saaledes glemt sin gamle Sødygtighed, at den eneste Skibsfart, som endnu dreves, var i de tyske Hanse-Kjøbmænds Hænder. Geistligheden havde erhvervet sig en stor Del af alt Jordegodset og udsugede Landet ved sin unyttige Pragt. Den gamle Folkefrihed gik tilgrunde. De gamle Landskabsthing havde nemlig vist sig at være en saadan Kilde til Splid og Borgerkrig, at hverken Folk eller Konge længere havde nogen Tillid til dem. Derimod havde Borgerkrigene af sine store Krigere udviklet en Adel og et Ridderskab lig det, som fandtes i det sydlige Europa. I Norge blev den arvelige Kongemagt siden næsten enevældig. I Sverige og Danmark erhvervede Adelen

sig saa stor Myndighed, at den endog indførte Kongevalg ligesom i det tyske Keiserdømme.

I disse Lande grundlagde derefter de Fornemste i Landet, nemlig Adelen og Geistligheden, en ny Art af indskrænket Kongemagt, som bedre passede med en samlet Stat, og som mere lignede de Indretninger, som fandtes i det sydlige Europa. Dette var Herredage eller Rigsdage for det hele Rige. Men i disse større Rigsmøder havde Borgere og Bønder ganske ringe Indflydelse, saa at det egentlige Folks Delagtighed i Statsstyrelsen derved formindskedes.

175. De skandinaviske Foreninger.

184

I Norge uddøde Kong Sverres Mandsstamme i Aaret 1319 med Haakon Magnussøn. Da denne Konges Datter var gift med en svensk Prins, blev deres Søn, Magnus Smek, som 185
et ungt Barn Konge over begge Riger, der altsaa forenedes. I 1375 uddøde den danske Kongeæt med Valdemar Atterdag. Da hans Datter, den kloge Margreta, var gift med Norges Konge, lykkedes det hende at faa istand en Forening mellem Norge og Danmark. Hun erhvervede ogsaa Sverige paany. Thi formedelst Kong Magnus Smeks store Uduelighed havde Svenskerne afsat ham og skilt sig fra Norge.

Saaledes blev i 1389 den Forening imellem alle Skandinaviens Lande indgaaet, som har faaet Navn af den kalmarske, fordi Margreta i 1397 paa en Rigsdag i Kalmar fik istand en Overenskomst angaaende Vilkaarene. Men Oplysningen om de borgerlige Anliggender var dengang saa ringe, at denne Forbindelse, som kunde have medført stor Forøgelse af Velstand og Dygtighed, kun blev en Kilde til Splid og Borgerkrig. Man tænkte ikke den Tid paa at forene Folkeslagene og havde intet Begreb om de store Fordele, som en livligere Handel vilde medføre. Tvertimod bleve alle Rigernes Kyster og Søstæder saaledes plyndrede af tyske Sørøvere, at neppe to Nabobyers Borgere turde seile til hinanden. Det eneste, som de egennyttige Regjeringer dengang havde for Øie, var at faa flere Penge ud af tre Lande end af et. Af Folket var det kun Adel og Geistlighed, som havde noget at sige i Kongernes Raad. Disse Landets Stormænd tragtede især efter at berige sig med høie Embeder og Overdragelse af Jordegods eller, som man dengang kaldte det, Forleninger. Da nu ulykkeligvis de Foreningskonger, som fulgte efter Margreta, vare af tysk Herkomst, og, da de gjerne ansatte Tyskere i Embeder, vakte dette hine Fornemmeres Uvillie. Især vilde den svenske Adel forbeholde sig selv Landets Embeder. Den foretrak derfor at have indfødte Konger eller Rigsforstandere i Spidsen for sig og gjorde stadigen Oprør.

Tilsidst kom paa Rigernes Trone Kong Kristian den anden, som var samtidig med Luther. Kristian efterlignede de Konger, som i Frankrige og Spanien blodigen havde forhvervet sig enevældig Magt. Han kjendte saa meget bedre til dem, som han havde ægtet den mægtige Karl den femtes Søster.

Da der opstod et Oprør i Norge, underkuede Kristian dette med talrige Henrettelser. Men især var det i 1520, efterat han havde underlagt sig Sverige, at han i Stockholm menedersk foretog en Halshugning af de mest ansete Høvdinger, hvilken er bleven kaldet det stockholmske Blodbad.

Men denne Skjændselsdaad indførte ikke i Nordslandene ligesom i Syden en enevældig Kongemagt. Den fremkaldte derimod et Oprør baade i Danmark, hvor Adelen udkaarede

til Konge Kristians Farbroder, Fredrik den første, og i Sverige, som befriedes af Gustav Vasa, en indfødt Adelsmand, der af det taknemmelige Folk strax efter blev udkaaret til dets Konge. Den onde Kristian den anden flygtede ræd fra Landet istedetfor at forsvare sig og sit Rige.

176. Kirkeforbedringen.

186

De ved Folkets Valg udkaarede Konger, Gustav Vasa og Fredrik den første, tilligemed dennes Søn Kristian den tredie, forskaffede sine Undersaater en uvurderlig Velgjerning, idet de indførte den lutherske Kirkeforbedring. Den ny Læres Tilhængere fik først Frihed til at prædike og til at udbrede de ny Bibeloversættelser og gudelige Skrifter. Tilsidst afskaffedes den katholske Kirkes Klostere og Bispernes fyrstelige Magt ved Beslutninger af Rigsdagene i 1536 for Danmark og Norge og 1544 for Sverige og Finland.

Vel fik den evangeliske Lære ikke strax Indgang i Folkets Hjerter; thi Almuen i Norge var for største Delen hemmelig katholsk endnu i længere Tid. Men, da Læren prædikedes i et Sprog, som Menigheden kunde forstaa, udbredtes den efterhaanden. Overalt, hvor den saaledes i disse Nordlande blev bekjendt, overbevistes ogsaa Folket om dens Sandhed, uden at deraf opkom saadanne Borgerkrige og Tvistigheder, som i mange af Europas sydlige Lande. Dette vidner klarligen om, at den passede bedst for Nordboernes Sind og Tilbøieligheder. Saasnart Almuen havde erhvervet saa megen Oplysning, at den kunde undersøge Læren i Bibelen selv, blev det dens kjæreste Syssel. Den Granskning, som enhver for sig siden kunde anstille, virkede mægtigen til at nære en selvstændig Tænkning i det Hele. De Folkeslag, som antoge den forbedrede Kirkelære, kunde aldrig saaledes blive umyndige og tankeløse endog i borgerlige Anliggender som de, der overlode Salighedens Sag ganske til sin Geistligheds Omsorg.

Reformationen gjorde ogsaa med Hensyn til Folkets Sprog og Sæder en saa stor Forandring, at man herfra maa regne Overgangen fra Middelalderen til den nyere Tid. Hos os viste denne Forandring sig ogsaa deri, at tyske Sæder og Sprog fik mere Indpas. Thi Tyskerne stode dengang langt høiere end Nordboerne i Oplysning. Fra Tyskland kom ikke blot den ny Læres bedste Bøger, men ogsaa Lærere, som enten vare Nordboer, oplærte hos Luther, eller fødte Tyskere. Den Handelsforbindelse, som var begyndt med Hansekjøbmændene, udvidedes nu. Tyske Handlende og Haandværkere nedsatte sig i alle Skandinaviens Stæder. Dette ledede til, at efterhaanden en indenlandsk Skibsfart og Næringsflid opkom. Tilsidst fik ogsaa vi en oplyst Middelstand. At dette for en meget stor Del er skeet ved Indflytning, kan man tydelig erfare af den store Mængde udenlandske, især tyske Slægtsnavne, som endnu findes blandt Byborgerne. Denne Indflytning bevirkede en stor Forandring med Hensyn til Folkets Sæder og Sprog. Saalænge det levede for sig selv, uden stor Handel og Forbindelse med Udlændinger, havde Sproget vedligeholdt sig meget uforandret, omtrent som det skrives i de gamle Sagaer. Men nu, da Folkene kom til at flytte mere om, og de lærte sin Børnelærdom i Skrifter, som vare oversatte fra Luthers tyske Værker, bleve mange fremmede Ord brugte. Med disse gik den gamle norske Sprogbygning tabt, fordi den ikke passede med de ny Ord. Det samme, som i Anledning af Folkevandringerne for lang Tid siden var indtruffet i Italien, Frankrige, Spanien og England, nemlig at der kom et nyt simpelt Sprog istedetfor et gammelt og vanskeligere, skede nu i Nordlandene paa Reformationstiden.

187

De nyere Sprog Dansk og Svensk opstode da; men alligevel vedbleve de at være hinanden meget lige. Denne Forandring var ikke en Følge af nogen kongelig Befaling. At den opkom ved større Samfærsel, sees deraf, at Sprogforandringen er størst i de norske Byer og paa Landets Sydkyst i Kristiansands og Kristiania Stifter, hvor Forbindelsen med Udlandet er livligst og lettest. Derimod vedblev det gammelnorske at tales paa det afsides Island og i flere af Norges Fjeldbygder. Indvaanerne af disse Egne udgjøre nu det mindre Tal af Norges Befolkning.

177. Krige mellem Sverige og Danmark-Norge.

187

Ved Kristian den andens Fordrivelse ophørte den kalmarske Forening imellem de tre Riger. Siden blev der to adskilte Stater. Danmark og Norge med Island vedblev at være et Rige under den gamle oldenborgske Kongeslægt; Sverige og Finland blev derimod regjeret af den nys valgte Vasa-Slægt. De første Konger i begge Riger vare fredsommelige og fromme Mænd, saa at Adskillelsen ikke strax viste sine sørgelige Følger. Men siden laa disse to Rigers Konger jevnligen i Krig og Strid og ødelagde hinandens Land. Hele Norges østlige Grændse og det dengang til Danmark hørende Skaane laa udsat for Plyndring og Brand af de tapre Svenske. Saaledes brændtes de norske Byer Hamar, Oslo og Sarpsborg. De Danske og Norske gjorde ikke saa lange Herjingstog ind i Sverige; men de vare dygtigere tilsøs og vandt flere Slag over den svenske Flaade.

De tvende Kongeslægter i Danmark-Norge og Sverige-Finland vare ikke blot uforligelige Naboer; men de fleste af dem vare ogsaa ganske modsatte i Sind. Kongerne i Danmark-Norge vare af en gammel Kongeslægt, opdragne til Prinser, og stræbte derfor mest efter i behagelig Overflod at nyde den Magt, som de troede tilkom dem med en guddommelig Ret. De første af dem havde ringe Myndighed. Den danske Adel havde derimod store Rettigheder formedelst sit Rigsraad. Kongen kunde ikke begynde Krig uden dets Samtykke. Blandt disse første danske Konger var den gode og i Fredens Gjerninger virksomme Kong Kristian den fjerde, som døde i 1648, efter sexti Aars Regjering. Hans Søn Fredrik den tredie lod sig forlede til en Krig imod den store svenske Hærfører Kong Karl Gustav. Da denne med sin tapre Hær angreb Danmark, var han nær ved at indtage Kjøbenhavn og underlægge sig hele Kong Fredriks Rige. Men de Danske og Norske modsatte sig tappert.

Flere tyske Fyrster og især Hollænderne forenede sig desuden med den danske Konge, fordi de vare bange for, at den svenske Konge, naar han med Danmarks og Norges Indlemmelse blev mægtigere, skulde bruge sin Styrke til endnu flere Erobringer fra sine andre Naboer. Tilmed havde Danmark lige fra Hedningetiden pleiet at opkræve en Told eller Afgift af ethvert Fartøi, som seilede igjennem Øresund til Østersøen. Naar det var et 188
fremmed Skib t. Ex. et hollandsk, der seilede til en fremmed Havn, saasom til Preussen, var denne Afgift meget ubillig, fordi Skibet ikke havde noget at bestille i Danmark. Det er rimeligt, at Havet er frit til alle Menneskers Benyttelse, saaledes som Gud har skabt det. Man fandt sig dog i den danske Øresunds-Told, fordi der var Hævd for den, det vil sige, den havde vedvaret, saalænge Folk kunde erindre. Men man frygtede for, at, naar en Konge fik Herredømmet over alle de Lande, som ligge ved Indløbet til Østersøen, skulde han finde paa at forhøie Tolden, ja endog i Krigstid at forbyde al Søfart igjennem

Sundene. Dersom han var mægtig nok til at sætte sin Villie igjennem, kunde man paa den Tid, da Kongerne vare saa ukyndige om Handelens Fordele og saa begjerlige efter at tilrane sig Penge, ikke vide, hvor stor Voldsomhed han vilde øve imod de Handlende. For at hindre dette, sendte Hollænderne, som dengang var det mægtigste Folk paa Havet, sin Flaade og sine tapre Sømænd til de Danskes Hjælp. De hindrede den svenske Krigshelt fra at indtage Landet.

178. Enevoldsmagten i Danmark-Norge.

188

Den Anseelse, som Kong Fredrik den tredie havde indlagt sig ved at forsvare Kjøbenhavn i denne farlige Strid, benyttede han til at afskaffe Adelens Magt. Det adelige Rigsraad beskyldtes for at have forvoldet Ulykken derved, at det ikke itide havde sørget for Landets Forsvar ved at bevilge Penge nok til at holde Krigshær. Kong Fredrik 3 sammenkaldte da i 1660, strax efter Freden, en Rigsdag i Kjøbenhavn. Geistligheden og Borgerne enedes her om at forøge Kongens Magt og om at gjøre Kronen arvelig. Adelen blev tvungen til at samtykke. Da Rigsdagen var adskilt, erklærede Kongen sig for aldeles uindskrænket, saaledes at han ikke skulde behøve at raadspørge sine Undersaater om nogen Ting. Han kunde siden udskrive, hvad Skatter han vilde, og i det Hele taget behøvede han ikke at gjøre nogen Regnskab for, hvorledes han styrede sit Rige.

Under denne Enevoldsmagt regjeredes nu Danmark, Norge, Island og deres Kolonier fra 1660 til 1814, i over halvandet hundrede Aar. Kongen havde dengang en høiere Myndighed, end man nu antager det for rimeligt at betro til et skrøbeligt Menneske. Men de danske Konger bleve hverken saa hovmodige, som Kongerne have været i mange andre Lande, hvor de have havt den samme Myndighed, heller ikke var Folket saa forkuet og slavisk, som andre Nationer med lignende Indretninger. De fleste danske Enevolds-Konger vare maadeholdne og sindige Mænd. De elskede at leve i Ro og tillode derfor ogsaa sine Undersaater at nyde sit Gods ubeskaaret.

Alligevel var denne Statsforfatning i mange Maader skadelig. Da Folket ikke havde Ret til at ytre nogen Mening om Lovene, bleve disse ofte ganske urimelige, fordi Kongen og hans Raadgivere ikke kunde vide, hvad der passede for de fjerneste Egne og for alle de simpleste Næringsveie. Man troede desuden paa den Tid, at der burde være Lov og Anordning om mange Ting, som det nu ansees bedst, at enhver Næringsdrivende indretter, 189
eftersom han finder det fordelagtigst for sig. Der vare altsaa mangfoldige Ting i Handel og Forretninger, som man ikke kunde gjøre, eller som man maatte have kongelig Tilladelse til, og som nu kunne gjøres ganske frit. Hensigten ved disse Indskrænkninger var vel ofte meget god; men de hindrede dog Næringsveienes Udvikling og den almene Velstand. Der kunde ikke være saa mange Haandværkere i en By, som der vilde nedsætte sig, fordi Regjeringen troede, at de ellers kunde komme i Nød. I Landsbygderne var det ikke tilladt at drive nogen Handel eller at være Haandværker, fordi man frygtede for, at Kjøbstæderne ellers vilde forarmes. Under disse Indskrænkninger i Rørelsen gik ikke Byerne saa hurtigt frem i Velstand og Folkemængde som nu, efterat Næringsveiene ere blevne fri.

Ogsaa i aandelig Henseende hindrede den uindskrænkede Styrelse Folkets Oplysning. Regjeringen forbød strengeligen enhver Bogs Trykning, som indeholdt Dadel over noget,

som Kongen eller hans Embedsmænd havde gjort. Det taaltes ikke, at der paa Prent tilraadedes nogen Forandring, som Kongen ikke billigede.

Under denne Styrelse var det danske og norske Folk visseligen temmelig tilfreds. Men det var sløvt, og alle Ting gik istaa eller kun ganske lidet fremad. Ved sin egen Kraft og Dygtighed gjorde Folket ringe Forbedringer i sine borgerlige Vilkaar.

Men, da Krigen førtes imellem England og dets amerikanske Kolonier, og derefter under den store franske Revolutionskrig, tiltog de Danskes og Norskes Velstand, og deres Tænkemaade forandredes meget. Thi medens de fleste Folkeslag laa i Krig med hinanden, havde de skandinaviske Folk Fred. Deres Skibe kunde derved frit seile paa Havet og havde deraf stor Indtægt. Dette opmuntrede til Skibsfart og Handel, og mange Handelsmænd bleve meget rige. De nordiske Folk begyndte da efterhaanden at erhverve sig igjen den Sødygtighed, som de havde havt i Hedenskabets Dage, men som siden var bleven saa skammeligen forsømt.

Med det samme bleve ogsaa de mere oplyste af Folket gjennem udenlandske Skrifter bekjendte med de store Forsøg, som i England, Amerika og Frankrige gjordes til at forbedre Borgersamfundets Indretning. Vore Folk gjenkaldte da ogsaa i sin Erindring, at de i Oldtiden havde havt stor borgerlig Frihed, og mange længtes efter at gjenvinde den.

179. Sveriges og Finlands Historie.

189

De svenske Konger efter Kalmar-Foreningens Opløsning havde styret meget anderledes. Den første af dem, Gustav Vasa, som erkjendte, at han skyldte Sveriges Almue sin Ophøielse, tilstedede ogsaa det næringsdrivende Folk stor Andel i Styrelsen. Den svenske Rigsdag kom siden til at bestaa af fire Stænder: Adel, Præsteskab, Borgere og Bønder, og Svenskerne blev et af Europas frieste Folk. Derhos vare de allerfleste svenske Konger saare dygtige og virksomme Mænd og tillige meget begjerlige efter krigersk Ære og Magtudvidelse. Tre af dem hørte til de største Krigshøvdinger, som Europa nogensinde har seet. Gustav Adolf, en Sønnesøn af Gustav Vasa, krigede i 190
Begyndelsen imod Rusland, som dengang endnu var meget barbarisk, og imod Polen, hvor der herskede stor indvortes Tvist. Hans faa Svensker fratog disse store Folkeslag alt Landet imellem den finske Bugt og Dyna-Elven. Russerne bleve derved ganske afstængte fra Østersøen. Ved sit Forsvar for Protestanterne i Trediveaarskrigen vandt han siden uvisnelig Ære, men fandt ogsaa Døden i 1632. Hans efterladte Hærførere fortsatte Krigen og vandt tilsidst meget Land baade fra Tyskland og Danmark-Norge (Jemtland, Herjedalen, Øen Gotland).

Gustav Adolfs Søstersøn, Karl den 10de Gustav, var en ligesaa stor Krigshøvding, som først var ifærd med at indtage Polen og derpaa Danmark. Han tabte rigtignok tilsidst den større Del af disse Landvindinger; dog beholdt Sverige ved hans Død i 1660 Bohuslen, Skaane, Halland og Bleking.

Under disse store Bedrifter bleve Svenskerne Europas fortrinligste Krigsmænd. Men Fredens Idrætter gik ikke frem i samme Mon. Det arbeidende Folks Magt og Anseelse tabte sig ogsaa. Derimod bleve Sveriges store Krigere og de tapre Hærførere saa ansete, at de kom til at udgjøre en mægtig Adel. Den største Hæder og Magt erhvervede dog de svenske Konger sig.

Karl Gustavs Søn Karl den ellevte benyttede denne Anseelse og Folkets Uvillie over Adelens Magt og Rigdom til at indføre Enevoldsmagten omtrent 20 Aar, efterat dette var skeet i Danmark-Norge (1682).

Denne uindskrænkede Magt efterlod han tilligemed en fortrinlig Krigshær til sin femtenaarige vidunderlige Søn Karl den tolvte. Denne begyndte ikke selv Krig. Derimod blev han ganske uretfærdigen angreben af sine Naboer, Danmark-Norge og Polen samt Rusland, i Aaret 1700. Men, da han i Førstningen overvandt dem alle, fik han en saadan Tørst efter større Krigshæder og en saadan Lyst til at hevne sig paa sine Fiender, at han ikke kunde standse sit Seirsløb. Krigslykken fulgte ham dog kun til 1709. I dette Aar tabte han imod Russerne Slaget ved Pultava, hvor hele hans Hær blev nedsablet, fangen eller jaget paa Flugt. Med et lidet Følge kom Kongen selv som en Flygtning til Tyrkiet. De følgende ni Aar af Karl den tolvtes Liv bestode i Trængsler og Modgang, hvorunder han udviste stort Mod og Krigsdygtighed, men ogsaa desværre en saadan Haardnakkenhed, at han aldrig vilde slutte Fred. Omsider fandt Karl den tolvte i 1718 en Krigers Død ved en Kugle under Beleiringen af Fredrikshalds Fæstning Fredrikssten.

Det svenske Folk, som ved disse Felttog var yderlig udmattet og bragt til en sørgelig Elendighed, udkaarede nu Kong Karls Søster Ulrika og hendes Mand Fredrik den første til Dronning og Konge. De maatte slutte Fred med store Opofrelser af Land; endog en Del af Finland maatte overlades til Russerne. Svenskerne vilde derfor forebygge, at en følgende Konge skulde anvende Landets Kræfter ligesaa egenmægtigt. Derfor gave de sig en Konstitution, hvorved Kongens Magt blev ganske ringe.

Men Rigets Magt var ogsaa svækket i Særdeleshed derved, at dets Nabo Rusland nu 191
var blevet et af Europas største Riger; derfor, da Svenskerne siden kom i Krig med Russerne, maatte de føle disses Overmagt.

180. De skandinaviske Rigers Deltagelse i Revolutionskrigen. 191

I 1772 lykkedes det Kong Gustav den tredie at vinde en meget stor Udvidelse af Kongemagten.

Gustav den tredies Søn, Gustav den fjerde Adolf, anvendte denne Myndighed paa den uklogeste Maade til en langvarig Krig imod Keiser Napoleon den første, netop da dennes Magt stod paa det høieste. Alligevel blev det endnu fordærveligere, at Sverige i 1808 kom i Krig med Napoleons Bundsforvandte Rusland og Danmark-Norge. Thi de nærmeste Fiender ere de farligste, og disse vare istand til paa engang at true Landet fra to Kanter. Uagtet den svenske Krigshær ogsaa i denne Nødens Stund udviste den største Tapperhed, blev den dog snart af Russernes Overtal nødt til at forlade hele Finland og Aalandsøerne. Under denne Ulykke, som var paadragen ved Kongens Haardnakkenhed, blev han tilsidst sindsforvirret. Krigshæren og dens mest ansete Anførere nødtes da til i 1809 at afsætte ham og forvise hans Slægt, som det eneste Middel til Fædrelandets Redning. Kong Gustav den fjerde reiste siden i mange Aar (til 1837) omkring i Europa som sindssvag.

Alligevel formaaede ikke Sveriges ny Regjering at tilbageerobre Finland fra Russernes store Hærskarer. Den maatte ved Freden samtykke i Landets Afstaaelse, paa det Vilkaar, at det skulde faa beholde sine Love. Den russiske Keiser lovede altsaa Finland at beholde dets af Gustav den tredie givne og indtil Erobringen gjældende Grundlov. Finland har

siden i over femti Aar staaet under russisk Styrelse. Men Keiserne have i al denne Tid undladt at sammenkalde nogen finsk Landdag og altsaa styret uden Folkets Medvirkning. Først i Aaret 1863 lod Keiser Alexander den anden sammenkalde en Landdag (Storthing). Thi Ønsket om borgerlige Rettigheder var ligesaa levende i Finland som i andre oplyste Lande, og dets Folk er mere enigt end mange andre.

Efter Kong Gustavs Afsættelse udkaaredes hans Farbroder Karl den trettende til Konge. Da han var en gammel børnløs Mand, valgte Rigsdagen til hans Efterfølger den norske Statholder Kristian (Karl) August, som var en Slægtning af det danske Kongehus. Da denne meget elskede Prins kort efter døde, valgtes i 1810 til Kronprins en af Napoleons franske Generaler, Johan Bernadotte, som antog Navnet Karl Johan.

Rigsdagen gjorde tillige mange Forbedringer i Sveriges Grundlov, hvorved Folkets Rettigheder bleve betryggede, og den Kongemagt, som Gustav 4 saa egenmægtigen havde misbrugt, indskrænkedes.

I disse samme farefulde Tider regjerede i Danmark-Norge Fredrik den sjette. Da hans Fader, Kristian den syvende, var bleven vanvittig, overtog hans Moder og Broder i 1772 Regjeringen, indtil hans Søn i 1784 blev myndig. Danmark-Norge holdt sig længe udenfor Delagtighed i den store Revolutionskrig. Men Napoleon besluttede i 1807, da hans 132
Magt var paa sit allerhøieste, at tvinge Danmark-Norge til Forbund med sig, for at kunne anvende den danske Flaade imod England. Men, da de Engelske erfarede det, kom de hans Anslag i Forkjøbet. Ved et Bombardement paa Kjøbenhavn tiltvang de sig strax i 1807 Flaadens Udleverelse.

Fredrik den sjette erklærede nu England en Krig, som varede indtil 1814. Den var vel ikke meget blodig; men den tilintetgjorde den forhen saa blomstrende Handel og forarmede Folket. Norges Kornforsyning blev af engelske Kapere afbrudt, saa at her stundom var Hungersnød. Deraf opkom Misnøie med, at Kongen havde gjort sig til Englands Uven og Frankriges Forbundne. Norges Forening med Danmark havde dengang vedvaret siden 1380 eller i 434 Aar. Men saa gavnlig end den frieste Samfærdsel mellem disse to Lande havde vist sig i Fred, fordi de have saa forskjellige Fornødenheder, hvormed de kunne forsyne hinanden, befandtes det dog nu, at de ikke uden Flaade vare istand til at forsvare hinanden. Nogle Nordmænd begyndte derfor i denne Trængsels Tid at tro, at det maatte være fordelagtigere for Norge at have fælles Konge med Sverige, fordi det langs hele Østsiden er landfast med dette Land.

De Svenske havde havt haandgribelige Beviser paa, hvad Skade de i Krigstid kunde tilføies af Norge, naar det var deres Fiende. At staa sig imod Russernes utallige Hærskarer fra Østen blev rent umuligt, naar tillige en liden norsk Hær samtidig angreb Svenskerne i Ryggen fra Vest. Netop paa denne Maade var hele Finland bleven tabt.

Sveriges ny Kronprins Karl Johan tog, snart efterat han var kommen til at styre Riget under Karl den trettendes Svaghed, Parti med Rusland og England imod Keiser Napoleon. Han fik derfor af dem Løfte om at erholde Norge. Da han siden med en svensk Hær havde hjulpet til at overvinde Napoleon i Tyskland, rykkede han ind i Holsten. Fredrik den sjette blev da tvungen til ved Freden i Kiel at afstaa Norge til Sverige den 14de Jan. 1814.

Men den danske Konge havde allerede sendt sin Fætter og Tronarving Kristian Fredrik til Norge som Statholder. Da denne fik Kundskab om Kielerfreden, lod han sig udraabe til Norges Regent og sammenkaldte en Rigsforsamling til Eidsvold af 112 Mænd, der vare valgte af Folket. Her enedes de den 17de Mai 1814 om den frisindede Grundlov,

som siden har været gjældende i Norge. Derhos udkaarede Rigsforsamlingen Kristian Fredrik til Konge.

Norges ny Konge erfarede snart, at alle Europas mægtigste Stater ubønhørligen stode paa, at deres Løfte om Norges og Sveriges Forening skulde opfyldes. Karl Johan førte sin Hær over fra Tyskland imod Norge. Kristian Fredrik besluttede da, efter en Skinkrig i 14 Dage at frasige sig Regjeringen ved Overenskomsten i Moss.

Et Storthing blev nu strax sammenkaldet, med hvilket den svenske Regjering underhandlede om Foreningens Vilkaar. Det indgik paa, at Norge skulde forenes med Sverige, som et selvstændigt Rige. Karl den trettende valgtes til Norges Konge, og 193
Bernadottes Æt erkjendtes som Tronarvinger.

181. Fredstiden efter 1814. 193

Da denne første svensk-norske Konge døde i 1818, blev Karl Johan (den 14de) Konge indtil sin Død i 1844. Hans Søn Kong Oskar døde i 1859. Nu regjerer dennes Søn, Karl den femtende.

Under alle disse Konger bevaredes Freden. Krigens store Tab bleve forvundne; baade Norge og Sverige skrede meget frem i Velstand.

I Danmark og paa Island vedblev Fredrik den sjette at regjere som enevældig Konge til sin Død 1839. Dog maatte han efter den franske Juli-Omvæltning i 1830 indrømme sit Folk meget mere Delagtighed i Regjeringen. Men da han vilde, at denne skulde være saa ringe som muligt, fastsatte han, at der skulde være flere Provinsialstænder, nemlig for Holsten, Slesvig, Jylland, Øerne og Island. De skulde desuden kun have Ret til at give Kongen Raad.

Men denne Indretning gjorde ikke Folket mere tilfreds med Enevældet. Derimod nærede den Striden og Splittelsen imellem Rigets danske Dele og de tyske samt dansk-tyske Landskaber. I 1839 blev Kristian den ottende, (den føromtalte Kristian Fredrik) Konge. Han døde i 1848. Derefter kom hans Søn Fredrik den syvende.

Han sammenkaldte strax efter den franske Februar-Revolution en Rigsdag, som udarbeidede den frisindede Grundlov, der endnu gjælder i Danmark.

Men nu gjorde Tyskerne i Holsten og Syd-Slesvig et Oprør; thi de vilde heller forene sig med sit store Fædreland, der da gjorde Forsøg paa at blive en fri Stat. De Danske seirede med Hæder ved Fredericia, Fredriksstad og Isted i 1849 og 1850. De fik ogsaa nogen Hjælp fra Sverige og Norge samt fra Østerrige. Slesvig-Holstenerne maatte underkaste sig, men vare fremdeles meget misnøiede.

I 1863 døde Fredrik den syvende pludselig. Han var den sidste Mand af de danske Konger, som nedstammede fra Fredrik den anden. Det var derfor af Europas fem store Magter bleven fastsat i Forveien, at alle den danske Konges Lande udelte skulde tilfalde en Hertug af Glyksborg, som paa Mandssiden nedstammede fra Kong Kristian den tredie, og paa Kvindesiden desuden fra Fredrik den femte. De Danske havde efter megen Modstand samtykket i denne Ordning, saa at den omtalte Hertug under Navn af Kristian den niende udraabtes til deres Konge. Men Holstenerne havde aldrig givet sit Samtykke hertil, og paastode derimod, at en Prins af Augustenborg, som ogsaa nedstammede fra Kristian den tredie, var nærmere arveberettiget til deres Hertugdømme.

Under Samvirken imellem oplyste Konger og Folkets udvalgte Repræsentanter have nu saavel Nordmænd og Svensker som Dansker og Islændinger erhvervet sig saa stor borgerlig Frihed og saa retfærdige Love, som der findes i noget Land i Europa. De nyde Næringsfrihed, Trykkefrihed, Religionsfrihed, og Kommunerne have Ret til at varetage sine egne Anliggender, Flere af disse Forbedringer ere tidligst indførte i Norge.

182. Nordamerika ligger paa den vestlige Halvkugles Nordside og er 375,000 g. □ M. stort. Det hænger i Syd sammen med Sydamerika ved Eidet Panama, i Øst støder det til 194
Atlanterhavet, i Vest til det stille Hav og i Nord til Nord-Ishavet.

De to første Have ere saa brede, at det fordrer flere Ugers Seilads at fare over dem. Det nordligste af dem er tilfrosset den meste Del af Aaret og saaledes næsten utilgjængeligt for Skibe. De Lande i Asia, som ligge Amerika nærmest, ere Sibiriens Ødemarker.

Fra disse ere rimeligvis de første Mennesker indvandrede til Amerika, fordi de ligne Asias gule Folkeslag, endskjønt Hudfarven hos Amerikas Indfødte egentlig kaldes kobberrød. Nordamerikas saakaldte Indianere vare dog endnu raaere end Sibiriens Folk, da de ikke havde tamme Dyr, men kun levede af Jagt. De laa i stedsevarende Krige med hverandre, hvori de viste stor Grumhed. De brugte endog at pine sine Fanger tildøde.

Disse vilde Folk levede aldeles for sig selv ubekjendte med andre Mennesker. Nordamerikas senere dannede Beboere have derimod megen Samfærsel med Jordens øvrige Folk, da deres Land ligger bekvemt for Handel, og deres Skibsfart er stor. De store Have, som beskylle Nordamerika, kunne let beseiles. De støde op til Jordens rigeste Lande: i Øst Europa og i Vest China og Japan. Nordamerika har ogsaa indenlandske Bugter og Farvande, som lette Samfærselen. I Syd har den mexikanske Golf nogen Lighed med Europas Middelhav, i Midten gaar Lawrence [Lårens] Bugten op til Qvebek, og vestenfor den ligge de fem kanadiske Ferskvande, Ontario, Erie, Huron, Michigan og Superior, som have noget tilfælles med Østersøen i den gamle Verden. Men heller ikke denne Seilled kan anvendes uden stor Kunst. Thi da den ene Indsø ligger høiere end den anden, ere der brusende Fosse, især den uhyre Niagara, imellem dem. Ved Kanaler og Sluser har man overvundet disse Hindringer for Skibsfarten. Det samme gjælder ogsaa om de store Floder Mississippi og Missouri [suri], som falde ud i den mexikanske Golf ved Ny Orleans [Årlins]. Nu, da man med Dampskibe kan gaa imod Strøm og Vind, ere de blevne til den ypperligste Færselsvei for Mennesker og deres Varer. Før den Tid vare de prægtige Elve lidet benyttede.

Fjeldene i Nordamerika have en modsat Retning af Europas og Asias. Thi de gaa mest fra Syd imod Nord, nemlig Kordillera langs det stille Hav og Alleghany langs Atlanterhavet. Imellem dem ligge store Sletter, især den frugtbare Mississippidal. Den er altsaa aaben i begge Ender, og uden Ly af Bjerge enten imod de kolde Vinde, som blæse fra Nordpolens Isfjelde og frosne Have, eller imod de brændende Luftninger, som komme fra Sydamerikas hede Land. Heraf kommer det da, at Veirlaget i Amerika er mærkeligen ujevnt og yderligt. Paa en meget hed Dag kan følge en meget kold. Altid er det koldere om Vinteren og varmere om Sommeren i Nord-Amerika end under samme Polhøide i Europa. Saadant Veir avler let Sygdomme, især om Sommeren den gule Feber og til andre Tider Koldfeber og Gigt.

183. Inddeling. Russisk og britisk Amerika.

194

Nordamerika kan nu deles i fire Dele, nemlig russisk Amerika, britisk Amerika, de forenede Stater og Mexiko.

A. Russisk Amerika i Nordvest er en Landstrækning, som i Ødhed ligner Sibirien. Den 195
tilhører, som Navnet viser, Russerne.

B. Al Resten af de nordligste Egne tilhører England. Det meste af dette Land er en folketom Jagtgrund ligesom Sibirien, hvor de engelske Kjøbmænd tilhandle sig Skind af de Indfødte. Men sydligst langs Lawrence-Vasdraget ligger Landet Kanada, som er meget rigt paa Varer, der ligne Skandinaviens. Ude i Havet ligger Newfoundland [Njufoundlæn], der har endnu rigere Fiskerier af Torsk end Norges Kyster, og som forsyner baade Amerika og en Del af Europa. Det Indre af Kanada var forhen en eneste Urskov. Endnu frembringer det mere og større Trælast end noget andet Land paa Jorden. En Mængde norske Skibe gaa til Qvebek, for at fragte Tømmer over til England. Naar dette Land ryddes, hvilket rigtignok er besværligt netop formedelst de umaadelige Trærødder, frembringer det ypperligt Korn. Det har nu over 3 Millioner Indbyggere, som under den største Frihed give sig selv Love ved et eget Storthing.

184. C. De forenede Stater i Nordamerika.

195

Længere i Syd strække de forenede Stater sig tvert over Landet og udgjøre 146,000 g. □ M. med 31 Millioner Indbyggere.

Her bliver Klimatet endnu mildere, og her findes det frugtbareste Strøg af Nordamerika. De nordligste Egne ere gode Kornlande; de sydligste frembringe Tobak, Sukker, Ris, men især mere Bomuld end noget andet Land. Længst i Vest er Kalifornien, hvor der siden 1848 har været fundet saa meget Guld, at Landskabet pludselig har faaet en Mængde Nybyggere fra Amerika, Europa og China. Men ogsaa til det Øvrige af de forenede Stater har Indvandringen været meget stærk indtil de sidste Dage.

De færreste af dets Beboere nedstamme fra Indianerne, som neppe udgjøre en halv Million. Thi da kun faa af disse have villet efterligne de Indvandrede i Jordbrug, have de ikke formeret sig. Deres Næringskilde er nemlig Jagten, og den er aftaget, eftersom Vildtet er bleven udskudt ved Indførelsen af Geværer.

Den største Del af de forenede Staters Borgere nedstamme derimod fra Europa. Fra alle denne Verdensdels Lande ere Folk udvandrede, som enten flygtede fra Undertrykkelse og Ulykke hjemme eller tragtede efter bedre Vilkaar i det ny Land. De fleste af dem ere komne fra de britiske Øer, da Bosættelsen derfra er gaaet jevnt frem i halvtredie hundrede Aar. Sproget i den hele Stat er derfor blevet overveiende engelsk. Offentlige Dokumenter og Forhandlinger udføres paa Engelsk.

Alligevel er det dog først, efterat de forenede Stater bleve uafhængige, at Udvandringen did er bleven overvættes stærk. Ved den første Folketælling i 1790 fandtes der neppe 4 Millioner, og nys i 1860 udviste den ottende Tælling 31½ Million. Imellem 1820 og 1855 har man talt 4,200,000 indvandrede Europæer. Fra Ireland ere saa mange flyttede did, at dets Folkemængde har minket anseligt. Det samme kan siges om nogle Egne af Tyskland og Schweiz. At man nu i Amerika regner 150,000 Skandinaver, er 196
altsaa kun en Draabe i Havet, ihvorvel det er meget i Forhold til den ringe Folkemængde,

disse Nordlande have. Det kunde ogsaa synes at være ufornødent, at saa mange have forladt et Hjemland, hvor der findes saa meget øde Land at dyrke.

Foruden disse Hvide af europæisk Herkomst er der i de forenede Stater 4½ Million Sorte fra Afrika. De ere overførte med Vold, for at være Træler. I 1860 vare 4 Mill. af dem i denne ulykkelige Tilstand.

Naturligvis er der en Mængde Blandinger af alle disse tre Menneskeætter. Men da de foragtes, lægger enhver Skjul paa en Herkomst, som efter Amerikanernes urimelige Fordomme omtrent ansees for at være uærlig.

Da de forenede Stater saaledes meget have faaet mange Indvaanere, ere disse endnu ikke i den Grad sammensmeltede til en Enhed i Sæder og Tænkemaade, at de kunne kaldes et Folk, saaledes som de, der i andre Lande have boet sammen i mange hundrede Aar. Tvertimod beholde endnu Irelænderne, Tyskerne, Nordmændene og de mange andre for en stor Del sine fædrene Skikke. Hvert Lands Udvandrere nedsætte sig ogsaa helst i samme Egn. Deraf følger atter, at disse forskjellige Folkefærd tildels hade hverandre. Blodige Slagsmaal og grove Fornærmelser have ofte indtruffet. Mindst godt forliges Irelænderne med de andre Indbyggere af Amerika.

Aarsagen til den store Indflytning og den hurtige Formerelse af de Indvandrede, uagtet der er en stor Dødelighed, har fornemmelig været den Mængde godt Land, som for en billig Pris var at faa til Dyrkning. Ogsaa har Prisen for alt Dagarbeide været saa høi, at den sparsomme Fattige kunde lægge Penge op. Thi hvor Jorddyrkningen giver saa stort Udbytte, maa ogsaa Arbeidet blive dyrt betalt.

185. Deres Statsforfatning.

196

Mange flyttede ogsaa til de forenede Stater, fordi disses borgerlige Indretninger i den Grad behagede dem, at de ansaa dem for et Mønster. Den hele Stat var bygget paa saakaldet Selvstyrelse, eller at enhver Kommune selv valgte sin Øvrighed aarlig og bestemte dens Løn saavelsom andre Udgifter.

Der er da først et Formandskab for den enkelte By eller Bygd ligesom hos os. Dernæst udgjør en større Landstrækning en saakaldet Stat. Af slige Stater er der nu 35. Thi efter hvert som en Ødemark fik Indvaanere nok, blev den ophøiet til en Stat. En saadan Stat har en øverste Embedsmand, kaldet Governør, der har omtrent den Myndighed som Kongen hos os, men kun paa et Par Aar. Dernæst er der en af Folket valgt Lovstiftning ligesom Storthinget. Dersom disse 35 Stater havde været adskilte fra hinanden, vilde de blevet ganske ubetydelige i Magt. Deres Handel og Samfærsel vilde ogsaa være hindret ved indbyrdes Stridigheder. For at forebygge dette, har der været oprettet en Forening (Union), hvorefter enhver Borger frit kunde bosætte sig og handle i hvilken Stat, han vilde. Samtlige Stater valgte sig en fælles Øvrighed, som boede i Byen Washington, omtrent midt i Landet ved Atlanterhavet. Her var indtil for nylig for hele Foreningen eller Forbundet en Præsident valgt paa 4 Aar og en Kongres eller Storthing, som bestod af 197
Udvalgte fra alle Stater. Denne Præsident og Kongres skulde bilægge Strid imellem Staterne og udgive saadanne Anordninger, som kunde være nyttige for dem alle. Det hele Statsforbund skulde altsaa være et Folk og et Land imod Udlandet. Den fælles Forbunds-Styrelse underholdt derfor Krigshæren og Orlogs-Flaaden. Kun den havde Ret til at paalægge Told, indrette Postvæsenet, Maal, Vægt og Mynt. Thi det var bekvemmere for

Handelen, at slige Ting vare ens og fælles for alle Staterne, end om enhver af de mindre Regjeringer havde indrettet det paa sit Vis og altsaa forskjelligt.

Formedelst denne vise Indretning vare de forenede Staters Borgere i Næringsveie og med Hensyn til Handelsmarked som et Folk. Ligeledes kunde de som en Mand møde udenlandske Regjeringers Anfald.

Denne Stats-Forenings Anseelse steg derfor saaledes, at den regnedes for at være et af Jordklodens mægtigste Samfund. Borgernes Rigdom voxede saaledes, at deres Byer kunde maale sig med Europas største.

New York [Njujork] havde i 1860 1,100,000 Indb. Philadelphia [Filadelfia] 570,000, Boston 250,000 og Baltimore [Bâltimer], New Orleans, Cincinnati, St. Louis [San Luis] og Chicago [Shikego] over 100,000.

186. Negerslaveriet.

197

Men ligesom intet i denne Verden er fuldkomment, vare der ogsaa store Mangler ved det amerikanske Borgersamfund. Mange af de Indvandrede vare slette Mennesker, endog rømte Forbrydere. Konstitutionen bestemte, at der ikke skulde betales noget af offentlige Midler for Religions-Undervisning. Men deraf fulgte ogsaa, at mange Amerikanere opvoxede uden nogen Tro. De, som saa nylig vare komne til Landet, elskede ikke sine Medborgere, fordi de blandt dem ikke havde Slægt eller Barndomsminder. De fleste søgte kun Penge i det ny Land. Saaledes blev det mere Tilfældet i Amerika end i andre kristne Lande, at Guldkalven (eller som man der sagde „den almægtige Daler)“ dyrkedes og udgjorde Menneskenes høieste Tragten.

Denne Amerikanernes Egennytte viste sig især i deres Behandling af de ulykkelige Negerslaver. Engang havde alle europæiske Folkeslag Negertræler i sine amerikanske Nybygder. Men alle europæiske Stater have nu efterhaanden frigivet dem, undtagen Spanierne og Portugiserne. Ligeledes ere de blevne fri i alle de uafhængige amerikanske Stater undtagen i Brasilien og i de forenede Stater. Det var saa langt fra, at Amerikanerne tænkte paa en saadan Retfærdighedshandling, at de tvertimod søgte at overbevise sig selv og andre om, at Trældom godt kunde bestaa baade med Kristendommens Lære og med en fri Samfunds-Indretning. De paastode, at Negerne ikke vare rette Mennesker, men skabte til at være de Hvides Træler. For at gjøre dem endnu mere til Dyr, var det forbudt at lære dem at læse. De Hvide holdt dem i Skræk ved den mest vederstyggelige Grumhed, saa at de undertiden til Straf for Oprør bleve levende brændte. Slaver bleve daglig solgte ved Auktion ligesom Fæ og drevne til Arbeide med Pisken.

Saameget lettere lod det sig gjøre at udgive og overholde saa uretfærdige Love, som den hele Stat var saaledes indrettet, at den høieste Magt altid var hos Slave-Eierne. Næsten 198
alle Præsidenter og Flerheden i Kongressen, lige til 1860, var af Slave-Eiernes Parti.

Imidlertid var der ogsaa i Amerika Tusinder, som indsaa det Syndige og Fordærvelige i at behandle sine Medmennesker som Træler. Ædle Mænd og Kvinder talede og skrev djærvt om de Farer, som truede et Folk, der begik saadan Uret. Men mange af dem bleve mishandlede, ja myrdede af de fiendske Slave-Eiere. Alligevel voxede dette Parti dagligen ved Sandhedens Magt og maaske ogsaa formedelst Modstandernes Voldsomheder.

187. Borgerkrigen.

198

Omsider bleve de Frisindede saa talrige, at de i 1860 fik valgt til hele Forbundsstatens Præsident en Modstander af Slaveriet ved Navn Lincoln. Slave-Eierne frygtede nu, at de med det Onde eller Gode skulde blive bragte til at opgive sin Eiendom. De besluttede at forhindre det med Magt. Ni af de sydligste Stater erklærede, at de vilde træde ud af Forbundet og stifte en ny Forbunds-Stat, hvis Grundvold skulde være Negerslaveriet. De samlede strax en overordentlig stor Krigshær. De nordlige Stater vilde ikke finde sig i denne Forbundets Opløsning, fordi den vilde forvandle et mægtigt og dygtigt Folk til tvende jevnstærke Fiender, som altsaa bleve ganske uden Magt. Desuden vilde en saadan Adskillelse afbryde den naturligste og vigtigste Handelsvei, nemlig Mississippi. Dens Munding, som tilhørte Slavestaterne, kunde da af dem stænges for Handelen med de nordlige fri Stater. Saaledes begyndte en Borgerkrig, som allerede har varet i flere Aar. Mandefaldet har været uhyre stort, saa at det ophidsede Folk har tilføiet sig selv en Skade, som det neppe ganske forvinder i en Menneskealder, og som ikke dets Fiender kunde have forvoldet dem i mange Aar. Begge Parter have samlet over en halv Million af sine dygtigste Folk, for at myrde hverandre. Istedetfor som før at arbeide til det hele Samfunds Gavn, har dette maattet underholde dem med en Omkostning, som anslaaes til meget mere end 1,000 Millioner Daler om Aaret. Disse Penge kunne ikke opdrives ved Skatter. De sædvanlige Stats-Indtægter minke tvertom under Forvirringen. Der maa da gjøres Laan, som komme til at tynge paa Efterslægten med Renter og Afgifter, hvoraf atter vil følge, at Amerika ikke længer vil være et Land, hvor man har en Regjering for godt Kjøb, høi Arbeidsløn og ringe Skatter. De forenede Staters Borgere have ved Ustyrlighed og Uretfærdighed paa engang paadraget sig den samme Gjældbundenhed, som Europas Folkeslag have sammensanket i flere hundrede Aar. Frankriges og Englands Statsgjæld er ogsaa en Følge af Fortidens Krige; men disse have dog været imod Naboer, ikke imod Medborgere, som burde kunne afgjøre sine Tvistigheder uden Vaaben, med Fornuft og Billighed.

Vi ville haabe, at denne store Ulykke tilslut vil lede til det Godes Seir; men vi kunne desværre med Vished forudse, at Udfaldet maa blive dyrt kjøbt. Man maa ogsaa formode, at Amerika i flere Aar efter denne sørgelige Omvæltning vil blive et langt mindre gunstigt Tilflugtssted for europæiske Udvandrere. Allerede i Aaret 1862 er Indflytningen bleven ganske ringe, og flere Udvandrere ere reiste hjem igjen.

188. D. Mexiko, Mellemamerika og Vestindien.

199

Søndenfor de forenede Stater ligger Mexiko og de mellemamerikanske Republiker. De ere beboede af spanske Kreoler og Indianer, lig Staterne i Sydamerika. Maaske endnu mere end disse have de været plagede af stadige Borgerkrige.

Imellem Nord- og Sydamerika ligge Antillerne eller Vestindien, som er en Række af Øer, der endnu tilhøre forskjellige europæiske Regjeringer, især Spanien, England og Frankrige. Ogsaa Danmark har tre smaa Øer, med Havnen St. Thomas, og Sverige en. Paa Hayti er en Negerrepublik, hvis Hovedstad er Port au prince [Portåprengs].

Disse Øer ere overordentlig frugtbare paa Sukker, Kaffe, Tobak og Kryderier. De dyrkedes forhen overalt ved Negerslaver. Nu have Slaverne faaet Friheden undtagen paa

de spanske Øer. To af disse, Portorico og Cuba, ere meget store; paa den sidste ligger Staden Havana.

De vigtigste af de engelske Øer ere Jamaica og Barbados. De anseligste af de franske hede Martinique [nik] og Guadeloupe [Gadelup].

189. Bliv i Landet og ernær dig redelig!

199

Hvor i Verden mon du faar
Bedre det end hjemme?
Husk din Faders sølvgraa Haar
Og din Moders Stemme!
Husk paa Bror og Søster kjær
Og paa Ven og Frænde!
Ak, naar de nu samles her,
Hvor er du saa henne?

Tror du, at du finde vil
Der, hvor nu du kommer,
Samme Klang i Bækkens Spil,
Samme Sol og Sommer?
Tror du, at den Blomst, som stod
Ved din Moders Hytte,
Ogsaa der har fæstet Rod,
Hvor du nu vil flytte?

Tænk ei, du vil se det saa
Ude i det Fjerne!
For din Sol vil Skyer staa,
Natmulm for din Stjerne;
Moders Maal og Faders Skik
Vil du hastigt glemme
Og, hvor end du stod og gik,
Aldrig blive hjemme.

Hvor kan du din Faders Kaar
Saa letsindig vrage?
Eller vil du Grund og Gaard
Med paa Ryggen tage?
Mangled Fliden dagligt Brød?
Ærligheden Ære? —
Men om Ladhans lider Nød,
Bør det saa ei være?

Du vil ud at finde Guld?
Her du finder mere:
Grav det frem af Jordens Muld,
Deraf har du Ære!
Hent det op fra Havets Bund,
Ud fra Fjeldets Kammer,
Hvor, som Ild paa natlig Grund,
Det i Dybet flammer.

Her er du som Fuglen fri
Under gode Love;
Tænk, om nu det var forbi!
Vil du vel det vove?
Her var dine Fædres Tro
Dig et Skjold og Værge,
Tænk, om du i fremmed Bo
Den ei kunde bjerge!

Hvor i Verden vil du gaa,
For dig selv at glemme?
Bliv da i din Faders Vraa,
Der, hvor du har hjemme!
Er din Hytte nok saa lav,
Nok saa arm din Lykke,
Her skal Vennehaand din Grav
Dog med Blomster smykke.

DE GAMLE VERDENSRIGER. 200

190. Indledning.

Naar vi i Verdenshistorien læse om Menneskenes idelige indbyrdes Kampe, om de største og mægtigste Rigers Undergang, om hele Folkeslags Udryddelse paa Jorden, kort — om al den Brydning og Forvirring, som har fundet Sted i Verden alt fra dens første Tider indtil den Dag idag, saa kunde vi ofte forledes til den Tro, at der ingen styrende og raadende Haand var over dette, eller at Gud havde tilladt Menneskene at skalte og valte med hans jordiske Verden, som de ville. Men det er langtfra saa! Gud har vel givet Menneskene Frihed og derved tilladt, at de i mange Dele følge sin Villie selv da, naar den afstedkommer Forvirring og Ødelæggelse; men han har lagt sin Verdensplan med Visdom, og han ved at gjennemføre den med Almagt og Kjærlighed. Endog naar Menneskene følge sin egen Villie til det Onde, maa de i det samme fremme hans Villie til det Gode, og intetsteds kommer dette saa klart tilsyne, som naar vi opmærksomt betragte Verdensbegivenhederne i det Hele og Store. Dette ville vi nu forsøge, idet vi ville give et kort Omrids af den gamle Verdens Historie, for at vise, hvorledes Gud gjennem den har

forberedet sit eget Riges Historie og tvunget selv de vildeste Hedningefolk til at tjene og fremme hans Sag.

Bibelen lærer os, at Adam og Eva vare de første Mennesker, som Gud skabte. De fik tre Sønner, Kain, Abel og Seth. Abel dræbtes af Kain, og fra de to andre udgik en Menneskeslægt, som efterhaanden tog saaledes til i Synd og Ondskab, at Gud ved en stor Oversvømmelse udryddede dem alle, paa Noah og hans Familie nær. Noah havde ligeledes tre Sønner, Sem, Kam og Jafet, og disse bleve saaledes de nye Stamfædre for alle de Folk, som nu findes i Verden. — Men det varede ikke længe, førend ogsaa den ny Slægt glemte den sande Gud og tilbad enten opdigtede Guder, som man forestillede sig som Mennesker, eller Sol og Maane, som man tænkte sig som guddommelige Væsener, eller forskjellige Dyr, som man enten elskede eller frygtede, eller endog Ting af Træ og Sten. Men, idet Menneskene saaledes mere og mere glemte det Guddommelige, fik de efterhaanden mere og mere Forstand paa de verdslige Ting; flere af de gamle Folk forstod sig paa mange nyttige Kunster og Videnskaber, hvilket man endnu den Dag idag kan se paa Levningerne af deres Værker, som vise, at de har besiddet baade Kløgt og Magt. Til Exempel kunne vi nævne baade det indiske Folk i Asia og især de gamle Ægypter, som boede paa Afrikas Nordostside. I deres Land ser man endnu de saakaldte Obelisker og de store Pyramider, som meget passende ere kaldte „Kjæmpehauger af Sten." De ere nemlig firkantede Stenbygninger, brede nedentil og spidse oventil og saa store, at paa en af dem skal der være bygget i 30 Aar af hundrede tusinde Mand ad Gangen. — Obeliskerne ere 201
Støtter, indtil 150 Fod høie og gjorte af en eneste Sten. Hvad de skulle tjene til, er usikkert; man ser dem nok bemalede med den ægyptiske Billedskrift eller Hieroglyfer (hellig Skrift); men denne Skrift skjønner man sig ikke rigtigt paa. Maaske er det blot Mindestøtter; om Pyramiderne ved man derimod, at det var Kongernes Begravelsessteder. Selv Ægypternes Lig vise deres Klogt; thi de forstod saa godt at indbalsamere eller indgnide de Afdødes Legemer med Salt og alskens Kryderier, at man endnu efter flere tusinde Aars Forløb kan se saadanne Lig temmelig godt bevarede; at Ægypterne vare saa omhyggelige for at bevare disse, kommer deraf, at de troede paa „Sjelevandringen," eller at de menneskelige Sjele, efter at have vandret i flere tusinde Aar om i andre Legemer, tilsidst vende tilbage til sit eget. Man kalder Ligene Mumier. — Iøvrigt havde Ægypterne mange daarlige Tanker om Guddommen og det Aandelige; saaledes tilbade de en sort Oxe, Apis, og dyrkede endog som Guder den fæle Krokodil og det lille Dyr Ikneumon, som aad Krokodilens Æg. En anden Daarskab hos dette, som hos flere af de ældste Folkeslag, var deres Kasteindretning, som bestod deri, at en Søn altid maatte blive i den Stilling og Haandtering, hvori hans Fader havde været; en taabelig Søn af en Præst maatte saaledes blive Præst, og en kløgtig Søn af en Svinehyrde maatte blive Svinehyrde. Paa den Vis var Folket nedsunket i Uvidenhed og Trældom. Kongerne brugte sine Undersaater i tusindvis som Lastdyr, og paa den Maade kan man forklare sig Opførelsen af de umaadeligt store og unyttige Bygninger, som vi ovenfor have omtalt. Ægypterne kunde derfor heller ikke staa sig, da kraftigere og kløgtigere Erobrere i Tidens Løb kom over dem og gjorde deres Land til et Lydrige under sig.

191. Det assyriske, babyloniske og persiske Rige.

201

I Asia, Menneskelægtens første Hjemland, maa vi søge de mægtige Riger, som i den hellige Skrift regnes til Verdensrigerne. Her bestod flere store Riger ved Siden af hinanden, først det assyriske med Ninive til Hovedstad, siden, da dette gik tilgrunde, de tre Riger, det nyassyriske, det mediske og det babyloniske. I dette sidste Rige laa Babel, den Stad, hvori Noahs Efterkommere vilde bygge Taarnet, som skulde rage op imod Himmelen. Endnu ser man, siges der, Levninger af dette Taarn; vist er det, at i de Egne, hvori Ninive og Babel laa, ere i den sidste Tid store og prægtige Oldtidslevninger blevne opgravede af Jorden.

Nebukadnezar kjende vi af Bibelen; han var Babylons mægtigste Konge, undertvang flere baade nære og fjerne Lande og grundede saaledes det første Verdensrige. Men hans Sønnesøn blev overvunden af Kyros fra Persien, en af de største Krigere, som har levet i Verden. Sagnet fortæller, at hans Morfader, Kong Astyages i Medien, havde stræbt ham efter Livet, da han var liden; men Gutten, som blev reddet, hevnede sig, da han blev stor, ved at jage sin Morfader fra Thronen. Han overvandt det ene efter det andet af de store 202
asiatiske Riger og grundede saaledes det andet Verdensrige, Perserriget, som især er blevet mærkeligt ved sin langvarige Kamp mod det lille græske Folk i Europa. Dette Folk maa vi omtale lidt nærmere; thi det var det Folk i Europa, som tidligst tog ved Kristendommen, og endnu den Dag idag hente vi Visdom og Kunstdannelse fra dets herlige Oldtidsværker.

192. Det græske Folk.

202

Egentlig bestod det græske Folk ikke af en, men af flere Stammer, som havde samme Oprindelse og derfor ogsaa samme Sprog og Religion, men meget forskjellig Statsindretning og Lovgivning. Det var, som vi alt have hørt, bosat i et deiligt Land, Grækenland ved Middelhavet, som med store Fjorde og Bugter skar ind i Landets Kyster. Derved blev en stor Del af Befolkningen dygtige Søfolk, der sendte Kolonister eller Nybyggere omkring i alle Lande, især til Lille-Asias Kyst mod Øst og Italiens mod Vest.

Vi have hørt, at deres Religion var Afgudsdyrkelse, men at de tænkte sig Guderne i deilige Menneskeskikkelser, som de afbildede i Marmor, Elfenben eller Metal; derfor bragte ogsaa Grækerne det meget vidt i den Kunst, vi kalde Billedhuggerkunst. Ogsaa i Bygningskunsten, i Digtekunsten og den Slags verdslige Visdom, som vi kalde Filosofi, udmærkede Grækerne sig fremfor andre Folk; Homer var en af deres ældste Sangere, og hans to Digte, Iliaden og Odysseen, læses endnu i alle Landes lærde Skoler og agtes næsten for de skjønneste Sange, som nogen Tid ere digtede. Sokrates var en Græker, ligesaa berømt for sin Visdom som for sin Dyd. Han søgte at belære sine Landsmænd om det Sande og det Gode, men forbitrede derved mange, saa at de tilsidst anklagede ham og fik ham dømt fra Livet. Han tømte Giftbægeret; men flere af hans Lærlinge bleve berømte Mænd, og to af disse kjendes og agtes høit endog i vore Tider, nemlig Xenofon og Platon. Grækerne kaldte sig selv Hellener efter Hellen, Søn af Deukalion. I dennes Tid, fortælles der, indtraf en stor Oversvømmelse, hvorved alle Mennesker druknede, paa ham og hans Hustru nær, der reddede sig i en Baad. Deres Søn, den nævnte Hellen, havde igjen tre Sønner, og fra dem udsprang de forskjellige helleniske Stammer, som ofte bekrigede

hverandre indbyrdes, men ofte ogsaa forenede sig enten til Udførelsen af en eller anden stor Daad, eller mod Fiender, som trængte ind fra andre Lande. Især i gamle Dage, da de, efter Folkesagnet, havde Helte iblandt sig, der lignede Guder i Kraft eller Kløgt, gjorde de mange farlige Tog. En saadan Helt var f. Ex. Herakles eller Herkules, der udførte tolv svære Bedrifter, hvoraf den første var, at han med en simpel Kølle nedlagde en forfærdelig Løve; derfor afbildes han sædvanlig med en Løvehud om sine Axler og en Kølle i sin Haand.

I den Krig, som Homer har besjunget i sit Digt Iliaden, forenede alle Græker sig til et Tog mod Troja. Blandt Heltene i dette Tog er især Achilles og Odysseus eller Ulysses 203
berømte, hin for sin Tapperhed, denne for sin Kløgt. Hektor paa Trojanernes Side var ikke mindre Mand; men Grækerne vandt tilsidst Seier, og det trojanske Rige blev ødelagt. Hele Kampen reiste sig deraf, at en fornem græsk Kvinde, Helena, blev bortført af den trojanske Prinds Paris, Hektors Broder; denne Fornærmelse betragtedes af de græske Fyrster som en Fornærmelse mod dem alle. Men ikke blot til alvorlige Kampe, ogsaa til lystige Lege forenede Grækerne sig jevnligt; saaledes hvert femte Aar til de saakaldte olympiske Lege. Her kunde hver fribaaren Mand møde frem og kappes med sine Landsmænd i Brydning, Nævekamp, Hurtigløben, Væddekjørsel og Lignende; ja endog Digtere og Krønikeskrivere samledes og oplæste for Folket sine Skrifter. De Bedste fik en Krands af Oliventræet, og denne Belønning gjorde sin Eiermand berømt for hele hans Levetid. Oraklerne eller Spaadomsanstalterne holdt ogsaa Grækerne sammen. Det berømteste af disse laa ved Delfi i Mellemgrækenland, bygget ovenover en Hule, som udsendte bedøvende Dunster. Naar Præstinden paa sin trebenede Stol satte sig over denne Hule, begyndte hun at tale i Vildelse, og dette, sagde Præsterne, vare Svar fra den Spaadomsgud, som nu talte ud igjennem hendes Mund. Egentlig var det Præsterne, som tilstillede Svarene til de Spørgsmaal, som man i Forveien havde gjort dem, og disse Svar vare ofte saa kløgtigt indrettede, at de passede paa alle de Tilfælde, som kunde indtræffe i en Sag. Paa den Vis fik Oraklet altid Ret og beholdt sin Anseelse og sine store Indtægter af Folk, som vare overtroiske nok til at henvende sig til det. — Et af de allerstørste Foretagender, som Grækerne vare sammen om, var Krigen med Perserne. Disse vare under Kyros og hans Eftermænd komne nær ind til Grændserne af Grækenland; derfor vilde de ogsaa gjerne have dette Land under sig. Uhyre stor var den Magt, som først Perser-Kongen Darius og siden hans Søn Xerxes sendte ind over Grækenland; men bestandig bleve de slagne af de kjekke Hellener. Krigen endte derfor efter 31 Aars Forløb saaledes, at Perserne maatte trække sig med stor Skam tilbage til sine gamle Grændser. Dette skede omtrent halvfemte hundrede Aar før Christi Fødsel.

193. Det makedoniske Rige. 203

Blandt de græske Stater vare især to de fornemste, Sparta og Athen. I Sparta regjerede et Slags Konger, endog to paa engang; men de havde ei stor Magt uden i Krig; thi ellers var Magten hos Raadet og Folkeforsamlingen. Ogsaa i Athen havde man i gamle Dage havt Konger; men man var bleven kjed af Kongemagten og havde afskaffet den under Paaskud af, at ingen var værdig til at efterfølge Kong Kodros; denne havde nemlig opofret sit Liv for Fædrelandet i en Kamp mod dets Fiender. Regjeringen overlod man derfor til et Raad af 400 Medlemmer, med 1, senere endog med 9 høie Embedsmænd i

Spidsen. Dertil kom endnu de offentlige Folkeforsamlinger, hvor de vigtigste Anliggender 204
afgjordes af alle fri Borgere ved Stemmegivning. — Lykurg hed den Mand, som ved Love havde ordnet Spartas Forfatning. Disse Love vare strenge og dannede Folket til et haardført, tarveligt, tappert og derfor meget krigersk Folk. Athens Lovgiver var derimod den vise Solon, som mere havde lagt an paa at danne sine Landsmænd til et forstandigt, virksomt og kunstelskende Folk. Det var Skade, at disse to Stater, Sparta og Athen, ikke altid holdt sammen; thi da kunde de lettelig have overvundet selv de mægtigste Fiender. Nu derimod misundte de hinanden og bekrigede hinanden ofte, engang endog gjennem hele 27 Aar; det var i den saakaldte peloponnesiske Krig, hvori næsten alle græske Stater tog Parti enten for Sparta eller for Athen. Athen tabte og blev haardt ydmyget; men saavel herved, som af andre Grunde svækkedes det hele græske Folk i den Grad, at et lidet ubekjendt Folk, som boede nordenfor Grækenland, kunde overvinde dem og fratage dem den Frihed, som de gjennem saa lange Tider havde vidst at bevare mod de vældigste Angreb. Dette Folk var de før nævnte Makedonere, og den Konge, hvem det lykkedes ved List og Magt at faa Overtaget over Grækerne, hed Filip.

Endnu mere bekjendt end Faderen er Sønnen Alexander, der, som vi alt have læst, bærer Tilnavnet den Store. Og stor var han paa en vis Maade; thi, skjønt han kun var 20 Aar gammel, da Faderen døde, underkuede han dog ethvert Oprør, som de undertvungne Folk forsøgte imod ham. For rigtigt at udføre noget, der kunde kaldes stort, besluttede han at erobre saa godt som hele Verden og gjorde Begyndelse med det mægtige Verdensrige, det persiske. I Spidsen for sine Makedonere og Grækerne drog han over til Asia; Perserne mødte ham paa flere Steder med store Hære; men han slog dem bestandig. Perser-Kongens Hustru, Moder og Børn fangede han, og Kongen selv maatte flygte til det Inderste af sit Rige. Her blev han dræbt af en Forræder. Perser-Riget gik tilgrunde, og Alexander blev saaledes Stifter af det tredie Verdensrige. Men han var ikke færdig dermed; han marscherede videre, for at erobre Indien, og hvem ved, hvad der vilde være skeet, om ikke hans Soldater havde tabt Taalmodigheden og tvunget ham til at standse og vende om. Alexander var kun 30 Aar, da alt dette var udført; men nu viste det sig ogsaa, hvor liden den Store kan blive, naar han kun følger sine egne Lyster og Lidenskaber. Han udsaa Babylon til sin Hovedstad og vilde forene østerlandske og europæiske Sæder og Skikke; han, som før havde udholdt Møisommeligheder, Sygdomme, Hunger og Tørst omkap med sine simpleste Soldater, blev nu overdaadig, blødagtig og grusom. Sine bedste Mænd dræbte han i Drukkenskab, og sin egen Helbred nedbrød han saaledes, at han døde i sit 32te Aar, noget over 300 Aar før Christi Fødsel. Han havde ingen myndig Arving; den værdigste skulde arve ham, sagde han paa sit Dødsleie; men, da flere af hans Generaler 205
ansaa sig for den værdigste, opkom der en langvarig Kamp mellem disse, og Enden blev, at, hvad Alexander havde samlet, adsplittedes igjen, og af det store makedoniske Rige opstod mange mindre. Men Guds Finger havde visselig sin Del ogsaa i dette. I Bibelen læse vi nemlig, at den før nævnte Kong Nebukadnezar i Babylon engang drømte om en mægtig Billedstøtte, hvis Hoved var af Guld, Bryst og Arme af Sølv, Bug og Lænder af Kobber, Ben af Jern og Fødder dels af Jern og dels af Ler. Denne Drøm forklarede Profeten Daniel om fire Verdens-Riger, som skulde følge paa hinanden, og hvoraf vi nu have seet tre gaa tilgrunde: først det babyloniske, der maatte vige for det persiske; saa det persiske, der bukkede under for det makedoniske, og nu ogsaa dette beredt til Undergang, for et Rige, Herren havde ladet opkomme i en anden Kant af Verden. Dette maatte altsaa blive det sidste af de fire Verdens-Riger, Riget af Jern, der skulde knuse og

svække alt, indtil det selv, stærkt som Jernet, men ved sin Synd svagt som Leret, blev rammet og knust af den Sten, som udslyngedes af en usynlig Haand, der blev til et Bjerg og opfyldte al Jorden. Vi skulle nu høre, hvad dette fjerde Verdens-Rige var for et, og fremfor alt, hvo den Sten var, der saa vældelig skulde faa Overhaand over alle Verdens Riger og Magter.

194. Romer-Riget i dets Opkomst.

205

Det fjerde Verdensrige var det romerske; men, da det tog sin Begyndelse, tænkte vist ingen paa, at det skulde voxe op til en Verdensmagt. Det grundedes omtrent halvottende hundrede Aar før Christus eller for mere end halvtredie tusinde Aar før vor Tid. Der levede, siger Sagnet, i det mellemste Italien to Tvillingbrødre, Romulus og Remus, Dattersønner af en Konge der i Landet, men, ligesom Kyros, stræbte efter Livet af en ugudelig Slægtning, der havde stødt deres Morfader fra Tronen og mishandlet deres Moder. De bleve reddede og opdragne næsten paa samme Maade som Kyros af en Hyrde, og, da de som Voxne fik sin Slægt og tidligere Skjebne at vide, stødte de sin Forfølger fra Tronen, indsatte igjen sin Morfader i Regjeringen og fik til Løn af ham et lidet Stykke Land og Lov til at anlægge en By. Dette gjorde de og gav Byen Navn efter den kjekkeste af Brødrene: Rom efter Romulus. I Førstningen bestod det Hele kun af nogle Hytter, beboede af ringere Folk; siden samlede sig alskens fredløst og forvovent Pak der, som endog maatte skaffe sig Kvinder ved Rov fra Naboerne. Derved kom de vel i Kamp mod disse; men kjekke vare de selv, og kjek var deres unge Konge. Lykken hjalp til; Fienderne bleve overvundne, og, før Romulus døde, havde han den Glæde at se sin nyskabte By stærkt befolket, frygtet af Naboerne og ordnet ved gode Love. — Flere af de følgende Konger gik i hans Fodspor; større og større Landstrækninger bleve indtagne; flere og flere Nabofolk betvungne, bedre og bedre Love givne, saa at Rom efter lidt over to hundrede 206
Aars Forløb maatte ansees for en meget betydelig Stat i Mellemitalien. Men da foregik der en stor Forandring i dens Styrelse. Tarkvinius, med Tilnavnet den grumme, var den syvende og sidste Konge. Han var kommen til Regjeringen ved at dræbe sin Svigerfader og mistede den ved sin Søns Udaadsgjerning. Denne havde nemlig skjændet en ædel og kydsk Kvinde ved Navn Lukretia, som af Sorg derover dræbte sig selv. — Kongen og hans Sønner laa just ude i Krigen; men, da det hjemmeværende Folk af Kongens Slægtning Brutus fik Udaaden og dens Følger at vide, afskaffede de Kongemagten, lukkede Porterne for Kongen og hans Sønner, gjorde Rom til en Fristat og satte i Spidsen for Regjeringen to Konsuler, som igjen skulde afgaa efter Udløbet af et Aar. Brutus og Lukretias Mand bleve Roms første Konsuler.

Naturligvis søgte den afsatte Konge Hjælp hos forskjellige Nabofolk, for at gjenvinde sit Rige. Etruskerne vare et af disse Folk, og dets Konge Porsena rykkede ud med en stor Hær, slog Romerne og stormede allerede mod Byen selv. Men en kjek Romer, Horatius Kokles, stillede sig ved Enden af den Bro, som fører over Tiber ind til Rom; her stred han paa det trange Brohoved saa kjekt og saa længe, til Broen bag ham var afkastet. Derpaa styrtede han sig i Floden og svømmede over, forfulgt af Fiendens Pileregn; men Rom var for denne Gang reddet. Porsena søgte nu en Tid at beleire Byen, og den var alt nær ved at give tabt formedelst Hunger. Da besluttede en dristig Romer, Mucius, at trænge sig ind i Fiendens Leir og dræbe Kong Porsena. Han kom ogsaa Kongeteltet ganske nær, men

dræbte en af Kongens Mænd istedetfor Kongen selv; da han saa blev greben, og man, for at faa ham til at bekjende sine Medskyldige, truede ham med Baalet, stak han sin høire Haand ind i Ilden og lod den brænde til Straf for, at den ikke havde udført sin Gjerning bedre. Porsena blev forundret over en saadan Kjekhed og skjenkede Romeren Frihed; ligesom til Tak herfor bekjendte denne, at 300 unge Romere havde sammensvoret sig om at dræbe Porsena, og at han selv kun var den første og ringeste af disse. Derover blev den etruskiske Konge ræd og opgav den hele Beleiring; men Romeren Mucius, der havde reddet Staden ved sit Mod og sin Klogskab, fik Tilnavnet Scævola eller den keithaandede og vil til alle Tider staa som et Exempel paa Opofrelse for Fædrelandet. — Romernes Historie i den følgende Tid er rig paa Mænd ligesaa kjekke og fædrelandssindede som Kokles og Scævola; i det Hele maa man sige, at intet Folk har været saa tappert og havt saa dygtige og retsindige Hærførere som det romerske. — En Feil ved den indre Styrelse var det, at de Fornemme og Rige eller — som de kaldtes — Patricierne, havde saa meget at sige i Statens Anliggender fremfor de Ringere og Fattigere, Plebeierne. Af hine skulde 207
Konsulerne og alle de øverste Embedsmænd tages; de eiede eller forpagtede de betydeligste Landeiendomme og havde Ret til at dyrke dem ved Træle. Almuesmanden, som paa egen Bekostning maatte gjøre den besværlige og hyppige Krigstjeneste, fandt ved sin Hjemkomst sine Jorder øde og udyrkede. Han maatte da gjøre Gjæld hos de Rige; disse tog hans Eiendomme fra ham, naar han ikke kunde betale, ja solgte endog hans Børn som Slaver og kastede ham selv i Gjældsfængsel. Alt dette gav Anledning til megen Strid imellem de Fornemmere og de Ringere: disse negtede at gjøre Krigstjeneste, og saa meget vandt de, at man, for af stille dem tilfreds, maatte indrømme dem den ene Rettighed efter den anden. De tiltvang sig først Eftergivelse af Gjælden; dernæst fik de sine egne Embedsmænd, Almutribunerne, der skulde paase Folkets Tarv og kunde i visse Forsamlinger ved et eneste forbydende Ord hindre enhver Beslutning; senere hen fik de Ret til at beklæde alle Øvrighedsposter, endog Konsulernes, lige med Patricierne, — ja tilsidst tilkjæmpede de sig en fuldkommen statsborgerlig Lighed med sine forrige Overmænd. Men saa voxede ogsaa den romerske Stat Dag for Dag; samtlige Folkeslag i Mellem-Italien bleve undertvungne; saa kom Raden til Nedre-Italien, som det gik ligedan, og henved hundrede Aar efter sin Stiftelse havde Byen Rom underlagt sig alt, hvad der dengang regnedes til det egentlige Italien.

195. Romer-Riget i dets Stigning. 207

En stor Erobring gjorde Romerne nu ogsaa udenfor Italien, skjønt den kostede dem baade Tid og Blod. — Paa Afrikas Nordkyst laa, som tidligere er fortalt, Staden Karthago. Den var efter Sagnet anlagt før den trojanske Krigs Tid, altsaa omtrent 300 Aar før Rom blev bygget, af en Dronning, som hed Dido fra Fønikien. Karthago var altsaa en fønikisk Koloni og lignede Moderstaten i Handelsaand og Vindskibelighed, saa at den var kommen til stor Magt og Anseelse paa den Tid, da Romerne kom i Kast med den. Karthago eiede en stor Del af den frugtbare og rige Ø Sicilien samt Øerne Sardinien og Korsika og vare tildels trængte ind i Nedre-Italien, Dette kunde Romerne ikke taale; de søgte og fandt Anledning til Krig, hvori Karthagerne i Begyndelsen vare dem overlegne, fordi den mest førtes tilsøs, og paa Søvæsenet forstod Romerne sig ikke dengang. — Men de vidste Raad. Efter et strandet Fiendeskibs Mønster fik de i to

Maaneder bygget sig hundrede Skibe. Da de ikke just forstod sig paa at levere Søslag, forvandlede de dem til et Slags Landslag; med Hager huggede de sig fast i de fiendtlige Skibe, droge disse til sig og tvang saaledes Karthagerne til at fægte Mand mod Mand ligesom til Lands. Romerne vandt og vovede sig nu lige til Afrika, Fiendens egenlige Hjemland. Men her tabte de, og deres Anfører Regulus blev fangen. Dog — Karthagerne vare stærkt udmattede og svækkede ved Krigen; de ønskede Fred og sendte Regulus til 208
Rom, for at udvirke denne, men tog Ed af ham paa, at han skulde vende tilbage i Fangenskabet, hvis han ikke fik bevirket Fred. I Rom fraraadede Regulus dette; Krigen blev altsaa fortsat, Romerne overvandt Karthagerne og tvang dem til at rømme alle sine italiske Øer, som derfor, en efter en, faldt i Romernes Hænder. — Karthagerne søgte og fandt en Erstatning i det sølvrige Spanien, hvor Moderlandet alt i gammel Tid havde flere Kolonier, og snart vare de ligesaa mægtige som før. Dette kunde Romerne ikke roligt se paa og fandt snart Paaskud til en Krig. I denne havde Karthagerne en udmærket Hærfører i den unge Hannibal; han gik med sin Hær først over Pyrenæerne ind i Gallien, saa over Alperne ind i Italien, hvad ingen før ham havde gjort; her vandt han det ene store Slag efter det andet, trængte ind i Mellem-Italien og skulde vist have erobret Rom selv, dersom han ikke havde lagt sig i Vinterkvarter i Kapua, hvor hans Hær blev svækket ved Lediggang og Vellevnet. Imidlertid havde Rom en Hærfører, som nok kunde maale sig med Hannibal; det var den unge Scipio. Han havde knækket Karthagernes store Magt i Spanien og vendte nu tilbage til Rom; hvor han ivrigt foreslog, at man skulde drage over til Afrika og paa den Maade tvinge Hannibal ud af Italien. Det lykkedes; Scipio drog til Afrika, og Hannibal blev hjemkaldt. — Her stod et stort Slag ved Zama, hvor Hannibal blev slagen og Karthagerne tvungne til at slutte Fred paa ligesaa haarde Betingelser som første Gang. Men nu blev Hannibal i Freden sit Lands Velgjører; han bragte det atter ved sin kloge Styrelse til Magt og Velstand, saa at de misundelige Romere forlangte ham udleveret. Han maatte flygte og tilsidst, forfulgt af Romerne paa alle Steder, tog han Livet af sig selv ved Gift, til stor Lettelse for Romerne, men til ubodeligt Tab for det sørgende Fædreland.

Snart var nu ogsaa dets Skjebne afgjort. Karthagernes Undergang var i Rom besluttet, og man fandt snart Paaskud til en ny Krig. Den ene Fordring mere uretfærdig end den anden blev gjort til dem; Karthagerne maatte indvilge alt, ja endog udlevere alle sin Vaaben. Men tilsidst forlangte Romerne, at Byen skulde nedrives og gjenopbygges et langt Stykke inde i Landet, hvorved dens Handel og Velstand for bestandig maatte gaa til Grunde. Da gav Selvopholdelsesdriften de ulykkelige Karthager Fortvivlelsens Mod; de afslog denne ubillige Fordring, smedede nye Vaaben, reiste sig alle som en, kjæmpede, Kvinder saavelsom Mænd, imod den overmodige Fiende og opholdt Byens Ødelæggelse i hele 4 Aar. Omsider blev den erobret af en yngre Scipio, som paa det romerske Raads Befaling, men med Taarer i Øinene maatte jevne Staden med Jorden. Dette skede i Aaret 146 før Christi Fødsel, efterat disse 3 Krige, der sædvanlig kaldes de puniske Krige, fordi Romerne kaldte Karthagerne Puner, havde varet i hele 118 Aar. — Samme Aar underlagde Romerne sig det gamle Grækenland, idet de tilsidst indtog Staden Korinth. To Aar iforveien havde Levningerne af Alexanders mægtige Rige, det makedoniske, maattet 209
bukke under for Roms Vaaben; thi saa godt som alle Lande ved Middelhavets Kyst vare faldne i dets Vold. Med Rette bærer det da sit Navn: det fjerde Verdensrige. Stort og frygteligt var det i sin Magt, men ogsaa forfærdeligt ved sit Overmod og i den sidste Tid især saa afskyligt ved sine Laster, at det snart maatte være modent til Fald.

196. Romer-Riget i dets Fald.

209

Frygtelige Borgerkrige begyndte at rase i den romerske Stat. Anledningen dertil gav just de store Erobringer. — Uhyre Skatte vare nemlig ved dem blevne samlede i Rom, men vare ogsaa samlede kun paa Enkeltes Hænder, som derved svælgede i den største Overdaadighed og Pragt, medens den øvrige Befolkning, fattig som den var, levede af disse Rigmænds Naadesmuler.

Til Gjengjæld maatte de være til disses bestandige Tjeneste; i Folkeforsamlingen maatte de stemme for eller imod, hvad de befalede dem, og i de forskjellige Partikrige stille sig under deres Fane og slaaes med Medborgere. Man regner 3 saadanne Borgerkrige, den første mellem de to store Generaler, Marius og Sulla, den anden mellem de endnu større, Pompeius og Cæsar, og den tredie mellem Antonius og Oktavius. I denne sidste blev Oktavius Seierherre; han tilintetgjorde ganske Roms Frihed, opkastede sig til Enehersker under Navn af Augustus, endskjønt han lod alle gamle Indretninger for et Syns Skyld bestaa. Bedre Skjebne fortjente heller ikke Folket nu; thi det var nedsjunket i en saadan Pøl af Overdaadighed, Vantro og Ryggesløshed, at Guds straffende Haand ikke længere kunde holde sig tilbage. Vistnok blomstrede Kunst og Videnskab mere end tidligere: Digtere som Horats og Virgil, der endnu læses i vore Skoler, levede da, og Historieskriveren Livius skrev paa den Tid sit store Værk; men der var Raadenhed nok under det ydre Glimmer, og under de følgende Keisere, — blandt hvilke vare Uhyrer som Nero — kom dette mere og mere tilsyne. Store Erobringer bleve vel endnu gjorte, men unge, kraftige Folkeslag strømmede allerede fra alle Kanter ind over det mere og mere faldefærdige Rige. „Tidens Fylde var kommen," og en ny Magt var trængt ind i Verden, for hvilken alle andre Magter skulde bøie sig. Ogsaa den romerske Magt maatte bøie sig for den, og vi skulle nu høre, hvorledes Nebukadnezars Drøm blev opfyldt ogsaa i dette sidste og vigtigste Punkt.

197. Det sidste Rige.

209

Strax da Synden var indkommen i Verden og Døden formedelst Synden, og intet Menneske kunde undgaa Døden, fordi de alle vare syndige, havde Gud i sin Forbarmelse givet Udsigt til en Frelse, som han selv vilde berede alle Folk. Men hvorledes skulde dette ske, naar Synden Dag for Dag mere og mere greb om sig, og Slægt efter Slægt, Folk efter Folk, mere og mere glemte baade Gud, hans Villie, hans Straffedomme og hans Løfte? 210
Herren selv maatte udføre dette, og det paa en Maade, som ingen menneskelig Forstand kunde udtænke. Midt i den fordærvede Verden nedlagde han ligesom et lidet Frø, hvoraf den lovede Frelse i Tidens Fylde skulde opvoxe. I Sems, Noahs yngste Søns, Familie blev dette Frø bevaret; det kom allerførst tilsyne i Abraham, som Herren selv kaldte fra hans fjerne Fødeegn til det fremmede Land, Kanaan; thi fra dette lille Land, det forjættede Land, skulde Frelsen udgaa til alle Jordens Slægter og Folkeslag. Til Abraham sagde Herren: „I din Sæd skal alle Jordens Slægter velsignes;" til Sønnen Isak og til Sønnesønnen Jakob gjentog han det samme. Denne sidste kom vel med sine tolv Sønner, deres Hustruer, Børn, Tjenere og Hjorder til Ægypten, hvor de paa den gudfrygtige og kloge Josefs Forbøn fik Lov til at bosætte sig, og hvor de ogsaa boede i næsten 400 Aar; men ved sin Tjener Moses førte Herren det stærkt formerede Folk atter tilbage til

Kanaan, hvor det udryddede største Parten af de gamle Indbyggere og tog Landet paa Herrens Befaling i Besiddelse. Selv vilde Gud være sit Folks, Israels, Konge; derfor havde han ogsaa selv været dets Lovgiver, selv ordnet dets Gudstjeneste og sat dette som øverste Lovbud for Folket: „Du skal tilbede Herren din Gud og tjene ham alene.“ Medens derfor alle andre Folk paa Jorden sank dybere og dybere ned i Afguderiets Mørke, bevaredes hos dette lille Folk Troen paa den eneste sande Gud; selv lod han ogsaa Tid efter anden Profeter og Hellige opstaa iblandt dem, for at minde dem om hans Løfter og bevare dem i den Pagt, han for Fædrenes Skyld havde oprettet med Folket. Især gjentog han uafladelig for dem Ordet om den tilkommende Frelser; om Messias, det er: den Salvede, talte og skrev alle de hellige Guds Mænd; hans Slægt, hans Fødested, hans Person, hans Liv, hans Gjerning, hans Lidelse, Død og Opstandelse og det evige Kongedømme, som han vilde oprette, blev paa det klareste forudforkyndt, og Spaadommene derom nedtegnede i de hellige Skrifter, som vi endnu den Dag i Dag besidde i den Del af Bibelen, vi kalde det gamle Testamente. Vistnok glemte Folket ofte sin Gud; det tog sig jordiske Konger i Stedet for den himmelske; mange af disse vare vise og gode, saasom David, Salomo, Josafat, Josias, Ezechias og flere; men de fleste vare onde og uduelige, og Følgerne af baade Folkets og Kongernes Synd blev en Række af Ulykker, hvormed Herren hjemsøgte det ulydige Folk. Først blev Riget delt i to Riger, som indbyrdes bekrigede hinanden; siden blev det ene af disse omstyrtet af det forhen nævnte assyriske, og derefter det andet af det første Verdensrige, det mægtige babyloniske, under dets Konge Nebukadnezar. Da Folket i sin 70aarige Landflygtighed omvendte sig til Herren, lod Gud det atter vende tilbage til Fædrehjemmet; dette skede under det andet Verdensrige, det persiske; men sin Frihed fik Folket aldrig rigtig tilbage, 211
og, da det persiske Rige var opslugt af det tredie Verdensrige, det makedoniske, kom ogsaa Guds Folk under dette, og senere under det syriske, en Levning af det makedoniske, indtil det fjerde Verdensrige, det romerske, til alle sine øvrige Erobringer ogsaa underkastede sig det lille Jødeland. Dette var en tung Skjebne for Herrens Folk; men istedetfor at erkjende sin egen Synd og det Retfærdige i Herrens Tugtelse og derfor at bøie sig i Ydmyghed under det fremmede Aag, forhærdede det sig meget mere og pukkede paa sit Fortrin og sit Forhold til Herren fremfor sine afgudiske Beseirere, endskjønt deres hele Gudsdyrkelse mere var et Skin end en Dyrkelse i Aand og Sandhed. I Bund og Grund fordærvet var dette Folk, og for menneskelige Øine syntes det lidet skikket til at bære Frelsens Sæd i sig. Men Guds Veie ere underfulde, og hvad der er umuligt for Menneskene, er muligt for Gud. Midt under Hedningefolkenes dybeste Fordærvelse og hans eget Folks Haardhed og Ubodfærdighed lod han den forjættede Messias føde af en fattig Jomfru af Davids Slægt; ved Guds egen Helligaand undfangede hun det Barn, som paa engang var Guds og Menneskens Søn; derfor kunde han ogsaa blive Verdens Frelser fra Synd og Død og Stifter af et nyt Rige, der ikke var af denne Verden, men just derfor kunde blive et „Kongerige, som ingen Ende skulde tage.“ Denne Messias var Jesus af Nazareth, Guds og Marias Søn, sand Gud og tillige sandt Menneske. Han fødtes i Ringhed, levede i Ydmyghed, prædikede med Myndighed, virkede med Almagt, led i Taalmodighed, døde i Forsmædelse, men opstod i Herlighed. Han samlede om sig et lidet Antal Venner, hvem han oplærte og forberedede til sit Riges Udbredelse i Verden; de vare som han selv uden Anseelse, og ingen skulde i dem kunne se Grundlæggerne af et Rige, der skulde række fra den ene Ende af Jorden til den anden. Men, da Christus selv var opfaren til Himmelen og derfra havde udgydt sin Aand over

sine Disciple, da viste det sig, at den var løsnet fra Himmelen den Sten, som skulde knuse Hedenskabets sidste hensmuldrende Verdensrige. Allerede paa den første Pintsefest efter Herrens Himmelfart vare tre Tusinde vundne for det nye Guds Rige; Dag for Dag tilegnede det sig flere og flere, først i Jødeland, saa i de nærmeste tilgrændsende Lande og derpaa rundt om i alle Romerrigets nære og fjerne Provindser. Hedningerne spottede, Jøderne rasede, alle forfulgte det nye Guds Folk; men der var en Stærkere med dette end med hine, og, da Jerusalem faa Aar efter blev ødelagt af Romerne, saa der ikke blev Sten tilbage paa Sten af den mægtige Stad, og, da Romerriget selv, 400 Aar derefter, faldt for de nye Folkeskarer, som Herren sendte med Tugtens Svøber udover den gamle fordærvede Verden, da var det Forunderlige skeet, og Jesu Christi Rige, grundet fra Himmelen selv, var Stenen, som allerede nu var bleven til det Bjerg, der i Nebukadnezars Drøm opfyldte den hele Jord. Lovet være Gud, dette Rige bestaar endnu! det virker i Stilhed, voxer stadigt og skal vedblive at voxe, indtil det bliver fuldkommet deroppe, hvor 212
dets Konge, Christus, troner ved Faderens høire Haand i det Høie. — Den hellige, almindelige Kirke er dets Navn paa Jorden, og vi skulle nu korteligen fortælle, hvorledes den gjennem halvnittende hundrede Aar har bestaaet, kjæmpet og udbredt sig, for mere og mere at nærme sig Opfyldelsen af Herrens Ord i Lignelsen om Senepskornet, der vel er mindre end al anden Sæd, men, naar det voxer op, bliver til et Træ, i hvis Grene Himmelens Fugle bygge sine Reder.

FJERDE AFDELING. KIRKEN. KIRKEHISTORIE.

198. Den første kristne Kirke. Apostlene.

212

Jesus havde ved sin Himmelfart sagt til Apostlene: „I skulle døbes med den Helligaand om ikke mange Dage.“ Dette skede 10 Dage derefter paa Pintsefesten, og strax stod Peter op og vidnede om den Korsfæstede og Gjenopstandne, og paa den samme Dag bleve, som vi alt have hørt, 3000 døbte.

De første kristne havde alle Ting tilfælles. Daglig vare de sammen i Templet, spiste sammen hjemme med Glæde og Hjertets Enfold, lovede Gud og havde Yndest hos det hele Folk. Men snart saaede den Onde Klinte blandt Hveden.

Alle Brødre, som eiede Jorder eller Huse, solgte dem og lagde Pengene for Apostlenes Fødder. Saaledes solgte Barnabas, en Levit fra Cypern, en Jord, han eiede, og bragte Pengene til Apostlene. En Mand ved Navn Ananias solgte ogsaa sin Jord; men med sin Hustru Safiras Vidende lagde han en Del af Pengene tilside og bragte Resten til Apostlene. Peter sagde: „Ananias! hvorfor har Satan fyldt dit Hjerte, saa at du skulde lyve mod den Helligaand og lægge en Del af Pengene tilside? Jorden var jo din, saalænge du havde den, og, hvad der kom ud ved Salget, raadede du jo aldeles over. Hvorfor har du da sat dig den Gjerning fore i dit Hjerte? Du har ikke løiet for Mennesker, men for Gud.“ Da Ananias hørte disse Ord, faldt han om og opgav Aanden.

Nogle Yngre af Menigheden bare Liget ud og begrove det. Omtrent 3 Timer derefter kom hans Hustru ind uden at vide, hvad der var skeet. Peter sagde til hende: „Sig mig, om I solgte Jorden til den Pris.“ Hun svarede: „Ja.“ Peter sagde: „Hvorfor ere I blevne enige om at friste Herrens Aand? Se, deres Fødder, som begrove din Mand, ere for Døren; 213
og de skulle ogsaa udbære dig.“ Hun faldt om for hans Fødder og opgav Aanden. Da de unge Mænd kom ind, fandt de hende død; de bare hende ud og begrove hende ved Siden af Manden. Rædsel kom over alle, som hørte det. I andre Menigheder høre vi intet om Fællesskab i Formuen; Exemplet fra Menigheden i Jerusalem maatte jo tjene til Advarsel.

Men Guds Ord havde Fremgang; thi Apostlene prædikede med Tro og Kraft, og Herren stadfæstede Ordet ved medfølgende Tegn. Dette kunde Præsterne, Farisæerne og de Skriftkloge ikke taale. Stefanus blev stenet, og en haard Forfølgelse brød løs mod Menigheden, saa at Brødrene spredtes over Judæa og Samaria. Men Apostlene bleve tilbage i Jerusalem. Jesus havde nemlig ved Himmelfarten sagt til dem: „I skulle være mine Vidner i Jerusalem, i hele Judæa og Samaria og lige til Jordens Ende.“ Efter denne

Befaling toge alle Apostlene i de første Aar sin Bolig i Jerusalem og droge heller ikke i den første Tid udenfor det hellige Land, for at forkynde Ordet. De forkyndte heller ikke Ordet for Hedninger; thi vel maatte de af Herrens Befaling: „Gaar hen og gjører alle Folk til Disciple," vide, at ogsaa Hedningerne havde Adgang til Livet; men de mente, at Hedningen først maatte omskjæres og blive Jøde, før han kunde blive Kristen. Efter et Syn døbte Peter Hedningen Kornelius, paa hvem den Hellig-Aand var falden; men det var Paulus, Hedningernes Apostel, som først drog omkring og forkyndte Ordet for Hedninger som for Jøder. Han nedsatte sig i Antiokia i Syrien og drog derfra ud paa sine 3 første Missionsreiser. Antiokia blev Hovedsædet for de Kristne af Hedendommen, og der var det, at de Troende først bleve kaldte Kristne.

Efterat Paulus var kommen tilbage til Antiokia fra sin første Reise, kom nogle fra Judæa did og lærte: „Dersom I ikke lade eder omskjære, kunne I ikke blive salige." Da der opstod en heftig Strid, besluttede Menigheden at sende Paulus og Barnabas til Jerusalem. Jakob, Søn af Zebedæus, var dengang allerede henrettet af Kong Agrippa; men de øvrige Apostle synes alle at have været tilstede. De traadte sammen med de Ældste, for at overveie den Sag. Da de havde stridt længe, stod Peter op og sagde: „Hvi ville I friste Gud ved at lægge et Aag paa Disciplenes Nakke, som hverken vore Fædre eller vi have mægtet at bære?" Og Jakob bad dem ikke besvære Hedningerne, som omvende sig, men skrive dem til, at de skulde holde sig fra visse Ting, som vare de Kristne af Jødedommen til Forargelse. Saa bleve Paulus og Barnabas sendte tilbage til Antiokia med en Skrivelse, hvori der staar: „Apostlene og de Ældste og Brødrene hilse Brødrene af Hedningerne i Antiokia. Det er den Hellig-Aands og vor Beslutning, ingen videre Byrde at lægge paa eder uden disse nødvendige Ting: I skulle holde eder fra Afgudsoffer og Horeri og det Kvalte og Blod. Lever vel!"

Saaledes blev da den første Strid i Kirken afgjort paa dette Apostelmøde, som holdtes omkring Aar 50. Ordet kunde nu frit forkyndes for Hedningerne, og lidt efter lidt droge Apostlene ud til fremmede Lande; kun Jakob blev i Jerusalem og var Forstander eller Biskop for Menigheden der lige til sin Død og skrev derfra sit Brev til de tolv Stammer i Adspredelsen. Han havde talet for ikke at besvære Hedningerne med at overholde Mose 214
Lov; men selv overholdt han den nøie i alle Stykker og var streng i sin Levemaade; han var derfor agtet selv af Jøderne og fik Tilnavnet: den „Retfærdige." Alligevel blev han stenet af Ypperstepræsten Ananias Aar 63.

Lukas fortæller i Apostlenes Gjerninger Paulus's Liv til hans Fangenskab i Rom Aar 62. Kirkefædrene fortælle, at han blev frikjendt af Keiser Nero, og at han gjorde en fjerde Missionsreise. Da han kom tilbage til Rom, var den første Forfølgelse udbrudt under Keiser Nero. I denne Forfølgelse blev han halshugget Aar 67.

Peter var i Babylon, da han skrev sit første Brev, og efter troværdige Vidnesbyrd blev han under Nero korsfæstet i Rom Aar 67. Der lægges til, at han blev korsfæstet med Hovedet nedad, da han regnede sig uværdig til at korsfæstes paa samme Maade som hans Herre.

Kirkefædrene fortælle, at Johannes nedsatte sig i Efesus og styrede derfra Lilleasias Menigheder og skrev der sit Evangelium, efterat de 3 andre Evangelister havde skrevet sine. Af Keiser Domitian blev han forvist til Øen Patmos, som ligger i Middelhavet Sydvest for Efesus; af Keiser Nerva fik han Lov at vende tilbage til Efesus og døde paa Sotteseng under Keiser Trajan Aar 101, omkring 100 Aar gammel; han levede saaledes 30 Aar efter Jerusalems Forstyrrelse. Hans Grav var længe at se i Efesus.

Kirkefædrene fortælle ogsaa Følgende: Paa en af sine Reiser for at se til Menighederne fik Apostelen Øie paa en ung Mand med en stærk Bygning, godt Udseende og fyrig Aand. Apostelen syntes godt om ham og vender sig i det samme til Stedets Biskop med de Ord: „For Menighedens Ansigt, i Christi Navn, overgiver jeg den unge Mand til dig.“ Biskopen tog ham hjem til sig, for ret at have ham under sin Varetægt, og sparede ikke paa Pleie eller Omhu. Langt om længe døbte Biskopen ham. Fra den Tid af tog han mindre vare paa den unge Mand, i den Tanke, at han under Herrens Segl var vel forvaret. Men for tidlig var han kommen paa egen Haand. Han faldt i Hænderne paa nogle i lige Alder med ham, som nok kunde lære ham det, som ondt var. Og det varede ikke længe, før han blev værre end de andre. Tilsidst gjorde han sig intet Haab mere om Frelse hos Gud, og, da han nu engang var fortabt, vilde han være Ugjerningsmand tilgavns. Han samlede sine Kammerater om sig til en Røverbande og blev Høvding for dem. — En Tid efter kom Apostelen til den samme Menighed og spurgte efter den unge Mand. Aldrig saasnart havde han faaet at vide, hvorledes det stod til, før han steg tilhest og skyndte sig til Bjerget, hvor Røverne havde Tilhold. Han lod sig uden videre gribe og bad om at maatte blive ført til Høvdingen. Denne stod i fuld Rustning, for at tage imod Fangen; men, saasnart han kjender Apostelen igjen, styrter han skamfuld afsted. Apostelen skynder sig efter ham og raaber: „Hvorfor flyr du, min Søn! for din Fader, en Olding uden Vaaben? Frygt ikke, endnu er der Frelse at finde; tro mig; Christus har sendt mig.“ Røveren standsede og græd bitterlig. Apostelen faldt paa Knæ, bad for ham og førte ham tilbage til Menigheden.

Da Apostelen var bleven meget gammel og ikke længere kunde gaa til de Kristnes Forsamlinger, lod han sig bære derhen og sagde hver Gang kun de Ord: „Mine Børn! elsker hverandre!“ Naar man læser dette, og hvad han selv har skrevet, vil man sande, at 215
Kirken medrette har kaldt den Discipel, som Herren elskede, Kjærlighedens Apostel.

Om de andre Apostles Liv har man ikke stort andet end usikre Sagn; der fortælles, at de droge til fremmede Lande og døde Martyrdøden.

199. Kristendommens Udbredelse. Forfølgelser mod de Kristne. 215

Den romerske Keiser herskede paa Christi Tider over alle Lande rundt om Middelhavet. Romerne og end mere Grækerne, som vare skatskyldige under Romerne, vare forud for andre Folkeslag i Videnskaber og Kunster. Men de vare Hedninger og kjendte ikke den eneste sande Gud. Imidlertid havde mange tabt Troen paa sine egne Guder og begyndte at se sig om efter Frelse andetsteds. Hos saadanne vandt Evangeliet hurtig Indgang. Paulus havde grundet flere Menigheder i Makedonien og Grækenland; i Rom selv havde en stor Menighed dannet sig, og omtrent 100 Aar efter Christi Død var der grundet Menigheder rundt om i det romerske Rige. Men Hedenskabet var endnu mægtigt og vilde ikke vide af nogen ny Lære. Nogle Hedninger lode sig nøie med at spotte med de Kristnes Tro, at en, som var korsfæstet, var Verdens Frelser og sad ved Guds høire Haand og skal komme igjen, for at dømme Levende og Døde. Andre holdt dem for utro Borgere, fordi de ikke vilde tage Del i de hedenske Feste, ikke ofre til Guderne og ikke strø Røgelse for Keiserens Billede, og de troede dem skyldige i de værste Forbrydelser. Flere af Keiserne lode vistnok de Kristne dyrke sin Herre og Frelser i

Fred; men andre forfulgte dem grusomt eller lukkede Øinene til, naar Folket forfulgte dem. Man regner 10 Forfølgelser; mellem den første og den sidste ligge omtrent 250 Aar.

Den første Forfølgelse udbrød under Keiser Nero. I Rom havde en Ildebrand raset i 9 Dage og lagt over Halvdelen af Byen i Aske, Aar 64. Keiseren var mistænkt for at have sat Ilden paa, for at faa Plads til nye Bygninger og nye Haver; men Keiseren skjød Skylden paa de Kristne, og mange bleve grusomt pinte tildøde. Saaledes heldte man Olje og smeltet Beg over dem, bandt dem til en Pæl og satte saa Ild paa, for at de kunde lyse som Fakler om Natten. I denne Forfølgelse var det, at Peter blev korsfæstet og Paulus halshugget. — Nero endte sit Liv som Selvmorder Aar 68. Men blandt de Kristne gik det Sagn, at han havde trukket sig tilbage over Eufrat og skulde komme igjen som Antichristus.

30 Aar derefter blev Trajan Keiser. Han var ellers en mild Styrer; men for de Kristne satte han Dødsstraf, naar de ikke vilde ofre til Guderne og spotte Christus. Simeon, en Slægtning af Herren, var Biskop i Jerusalem efter Jakob. Aar 107 døde han Martyrdøden paa Korset. Han var da 120 Aar gammel.

Under den samme Keiser var Ignatius Biskop i Antiokia. Efter et gammelt Sagn skal han have været det Barn, som Jesus stillede midt iblandt Disciplene med de Ord: „Uden at I omvende eder og blive som Børn, komme I ingenlunde ind i Himmeriges Rige.“ Keiseren holdt selv Forhør over ham i Antiokia og dømte, at han i Lænker skulde føres til Rom og der sønderrives af vilde Dyr. Underveis skrev han 7 Breve, som vi endnu have. I et af dem udtaler han sin Længsel efter Martyrkronen. „Hold mig dette tilgode“, skriver 216
han; „jeg bliver ikke derved retfærdiggjort; men jeg ved, hvad der er mig tjenligt.“ — Dette skede Aar 116.

Polykarp, som i sin Ungdom havde hørt Apostelen Johannes, var paa sine gamle Dage Biskop i Smyrna i Lilleasia. Han blev ført frem for den romerske Statholder, som lovede at give ham fri, dersom han vilde forbande Christus. Polykarp svarede: „I 86 Aar har jeg tjent ham, og han har aldrig gjort mig andet end Godt; hvorledes kan jeg da forbande ham, min Herre og min Frelser?“ Statholderen truede med at kaste ham for vilde Dyr. Men Polykarp var fast. Han blev da dømt til at brændes levende, og han steg op paa Baalet og priste Herren, som agtede ham værdig til at lide Martyrdøden. Dette skede Aar 168.

Den sidste og haardeste Forfølgelse udbrød under Keiser Diokletian Aar 303. Han holdt paa de gamle Guder og vilde ikke taale mere end een Religion inden Riget. Derfor vilde han aldeles udrydde Kristendommen, og han tænkte, at det sikrest vilde ske, naar alle Haandskrifter af Bibelen bleve brændte. De, som ikke vilde udlevere Bibelen og fornægte Christus, skulde pines tildøde. Nogle vovede ikke at se Pinsel og Død under Øie og efterkom Keiserens Befaling. Andre rakte istedetfor Bibelen Vranglæreres Skrifter frem. Flere menneskekjærlige Statholdere lukkede Øinene til for deres Bedrag. De reddede saaledes Livet; men Kirken regnede dem for lige med dem, som havde udleveret selve Bibelen. Men saadanne vare faa. Ellers vare Mænd og Kvinder, Gamle og Unge, faste og vilde ikke redde Livet ved at udlevere den hellige Bog og fornægte sin Herre; de bleve dræbte i hundredetal. Nogle bleve sønderrevne med Jernklør, over andre heldte man sydende Bly. Sommesteds gjorde man sig Umag med at helbrede de Pinte, for at kunne pine dem paany. Men „de Kristne istemte lige til sit sidste Aandedræt Lov- og Takkesange, den almægtige Gud til Ære.“ Mange Hedninger, som vare Vidner til dette,

forlode sine Afguder, for at tro paa den Herre, som kunde give Sine et saadant Mod og en saadan Kraft. Saaledes blev „Martyrernes Blod Kirkens Udsæd."

Diokletian havde taget 3 Medkeisere. Den ene af disse, Konstantius Klorus, som styrede England, Frankrige og Spanien, var meget mild mod de Kristne, og Forfølgelserne standsede aldeles, da hans Søn, Konstantin den store, blev Enekeiser Aar 323.

200. Gudstjenesten.

216

De Kristne helligholdt tidlig Søndagen, som allerede Johannes i Aabenbaringen 1) kalder Herrens Dag. Ignatius omtaler i sine Breve Søndagen som almindelig Kirkefest.

Paaske og Pintse bleve snart Fester for hele Kirken. Julefesten omtales ikke før i det 4de Aarhundrede.

De Kristne samledes i de første Tider til Gudstjeneste hos en af Brødrene 2). Om Aftenen nøde de den hellige Nadvere og spiste saa sammen ved fælles Bord. Disse Maaltider kaldtes Kjærlighedsmaaltider. Allerede Paulus maatte revse Korinthierne 3), fordi det ikke gik rigtig til ved Kjærlighedsmaaltiderne, idet enhver tog af den Mad, han havde bragt med, saa at den Fattige, som intet havde med, intet fik. Da disse Maaltider tillige vakte Hedningernes Mistanke, som om de Kristne kom sammen for at gjøre stygge 217
Ting, gik de lidt efter lidt af Brug.

Kirkebygninger omtales ikke før i det 3die Aarhundrede. Forfølgelserne nødte de Kristne til at komme sammen om Natten eller paa hemmelige Steder. De samledes ogsaa til Gudstjeneste ved de Dødes Grave i de underjorjordiske Kirkegaarde, som kaldes Katakomber.

De hedenske Romere brændte i Kirkens første Tider sine Døde. Asken blev samlet i en liden Krukke, som blev sat i smaa Huller langs Væggene i Gravkamre. Saadanne Gravkamre ere endnu at se i Rom. De Kristne, som vente paa de Dødes Opstandelse, vilde ikke brænde sine Døde, ei heller hvile i saadanne Gravkamre. De skaffede sig derfor tidlig egne Kirkegaarde. Da Jesus blev begraven i en Hule, vilde de Kristne gjerne begraves paa samme Maade og helst der, hvor en Martyrs Ben hvilede. Indgangen, eller rettere Nedgangen, lagdes i en Have eller i et Gaardsrum, hvor Forfølgerne mindst skulle falde paa at søge den. Det var Gravernes Bestilling ikke blot at hugge ud Grave for de Døde, men ogsaa hemmelig, saasom ved Nattetide, at bringe dem ned til deres Plads. Saaledes opkom Katakomberne. De vare egentlig Kirkegaarde, men tjente tillige til Kirke og i Nødens Stund ogsaa til Skjulested.

---

1) Kap. 1, 10.
2) Se f. Ex. Ap. Gjr. 12, 12.
3) Se 1 Kor. 11, 20—23.

201. Konstantin den store.

217

Julian den Frafaldne. Mellem Romerrigets 4 Keisere kom det snart til Krig, og Konstantin den store rykkede mod Italien. Der fortælles, at han paa Veien did havde dette Syn: han saa ved høilys Dag et Kors paa Himmelen med den lysende Overskrift: „ved

dette skal du seire.“ Til Minde om dette Syn lod han sy en prægtig Fane med et Kors i, som han brugte i alle sine Krige. Han bekjendte sig fra nu af til Kristendommen, men lod sig ikke døbe førend kort før sin Død og var aldrig tilstede i Menighedens Forsamling. Hans Liv var ikke altid kristeligt; men for Kristendommen gjorde han meget, og han har faaet Tilnavnet den store. Hedningerne bleve ikke forfulgte, men maatte naturligvis føle Forskjel paa nu og før. Prægtige Kirker bleve byggede, saasom den hellige Gravs Kirke i Jerusalem, og Rom havde snart over 40 Kirker. Præstestanden kom i stor Ære. Desværre gav han Præstestanden altfor store Rettigheder og gjorde Sit til at fremme et Bispevælde, som blev fordærveligt for Kirken. — Da det nu kunde lønne sig at te sig som Kristen, lode mange sig døbe, som i Hjertet vare hedenske.

Hedninger fandtes fremdeles over hele Romerriget, og endnu engang fik de Magten ihænde, da der kom en Keiser ved Navn Julian. Han var ved Tvang opdragen i den kristne Religion, og hans Hjerte hang ved de hedenske Lærdomme. Aldrig saasnart var han bleven Keiser, før han aflagde Kristendommen og søgte at oprette Hedenskabet i dets gamle Glands. Til at undergrave Kristendommen brugte han mere List end Magt. Han tog sig af Vranglærere, for at fremme Splid inden Kirken, og forbød de Kristne at holde høiere Skoler. — Jøderne havde siden Keiser Hadrians Dage ikke havt Lov til at komme ind i Jerusalem. Julian gav dem Lov til at vende tilbage, for at bygge Templet igjen; saaledes, mente han, skulde Frelserens Spaadom om Templet gjøres tilskamme. Jøderne begyndte at bygge; men Jordskjelv og Ildsluer forstyrrede Arbeidet. — Efter 20 Maaneders kraftig Regjering døde Julian 363 paa et Tog mod Perserne, som Rygtet blandt de Kristne fortalte, med de Ord: „Galilæer! du har vundet.“ Han var den sidste 218
hedenske Keiser, og Hedenskabet forsvandt lidt efter lidt fra Romerriget.

202. Den arianske Strid, om Christus er sand Gud. Kirkemødet i Nicæa. 218

Paa Konstantin den Stores Tid fremstod i Alexandria i Ægypten en Vranglærer, som hed Arius. Han lærte, at Christus ikke er fra Evighed, og at han ikke er af samme Væsen som Faderen, men af et andet Væsen end Faderen; og at han altsaa er en Skabning. Arius's Biskop, Alexander, forsvarede Kirkens Lære, at Sønnen er sand Gud, født af Faderen fra Evighed, og at han er Et med Faderen. Da der var mange, selv blandt Kirkens første Lærere, som holdt med Arius, sammenkaldte Konstantin et Kirkemøde i Nicæa i Lilleasia 325. Der var dengang omkring 1800 Biskoper. Af dem mødte 318; flere af dem vare enøiede eller lamme eller bare andre Mærker efter Forfølgelserne. Efter 2 Maaneders Strid, i hvilken den unge Atanasius, som holdt med Alexander, gjorde Udslaget ved sin greie Udlægning og sine Talegaver, blev Arius dømt som Kjetter eller Vranglærer, og hans Skrifter blev dømte til at brændes. Forsamlingen vedtog en Troesbekjendelse, som kaldtes det nicænske Symbolum og regnes blandt Kirkens symbolske Bøger. Den er i Indhold som Kirkens gamle Troesbekjendelse, der kaldes det apostoliske Symbolum, det er: Troens 3 Artikler, som alle kjende fra Luthers Katekismus; men den lærer med større Skarphed, at Christus er sand Gud. I den nicænske Troesbekjendelse lyder Begyndelsen af den anden Troesartikel saa: „Jeg tror paa én Herre, Jesus Christus, Guds enbaarne Søn, født af Faderen før alle Tider, Gud af

Gud, Lys af Lys, sand Gud af sand Gud, avlet, ikke skabt, af samme Væsen som Faderen."

Arius og andre, som ikke vilde underskrive den nicænske Troesbekjendelse, maatte vandre i Landflygtighed; men snart skiftede Keiseren Sind: Arius blev kaldt tilbage, Atanasius maatte vandre i Landflygtighed, og Keiseren lod sig døbe af en ariansk Biskop. Eftersom de følgende Keisere vare sindede, bleve i et halvt Aarhundrede snart Arianerne og snart de Rettroende forfulgte, indtil Arius's Lære blev endelig forkastet paa et Kirkemøde i Konstantinopel. Men den holdt sig endnu i henimod 300 Aar blandt de Folkefærd, som boede udenfor Romerriget.

203. Den hellige Antonius og Munkedømmet. Paul fra Teben.

218

I Ægypten boede et Par Ægtefolk, som havde en Søn ved Navn Antonius. Det var et underligt Barn. Han havde ikke Lyst til at lege med andre Børn, ei heller Lyst til Bogen; men til at grunde over Guds Ord stod hans Hu. Henimod 20 Aar gammel mistede han sine Forældre, som efterlod sig en stor Formue. Nogen Tid efter hørte han i Kirken disse Ord af Frelseren til den rige unge Mand: „Vil du være fuldkommen, da gaa hen og sælg, hvad du eier, og giv det til Fattige." Antonius fandt disse Ord som sagte netop for ham, solgte, hvad han eiede, gav det til Fattigfolk og drog ud til en forfalden Borg i Ørkenen, for at leve udenfor Fristelser. Men Mennesket kan ikke saaledes fly fra Fristelserne i sit eget Hjerte, og Antonius var haardere fristet i Ørkenens Stilhed end i Byens travle Liv. Han havde underlige Syner, snart af en yndig Kvinde, som vilde daare ham, snart af glubende Dyr, som vilde sønderrive ham, snart af forfærdelige Uhyrer, som vilde sluge 219
ham. Under og efter saadanne Syner kunde hans Venner, som to Gange om Aaret bragte ham Mad, høre hans vilde Skrig eller finde ham liggende uden Sands og Samling.

Da den sidste Forfølgelse brød løs mod de Kristne, drog Antonius i sin Faarepels til Alexandria. Han besøgte de Fangne i Fængslet, stod hos dem, som stilledes for Domstolen og fulgte de Dømte til Retterstedet. Det var hans Haab og Længsel at lide Martyrdøden; men ingen lagde Haand paa Ørkenens Mand. Hans Ry gik nu vide om, og mange Ligesindede flokkedes om ham i Ørkenen. Antonius blev deres Abbed eller Forstander og paalagde dem Bøn og Arbeide til Fattiges Underhold. — Lærde og Ulærde tyede ud i Ørkenen, for at finde Raad hos Antonius. Den, som kom med Nag i Hjertet, gik bort sonet med sin Modstander; den, der kom med Sorg, gik bort med Trøst.

Antonius fik Nys om en, der var fuldkommere end han. Det var Paul fra Teben i Ægypten. Han havde ganske ung draget endnu dybere ind i Ørkenen og havde nu levet der i 90 Aar i fuldkommen Ensomhed. Han boede i en Hule; udenfor stod et Palmetræ, som skaffede ham Føde ved sin Frugt og Klæder ved sine Blade. Antonius fandt ham død i bedende Stilling. Saaledes mødtes den første kristne Eremit eller Eneboer og den første kristne Munk Aar 340.

I sine sidste Dage vandrede Antonius atter til Alexandria. Dengang var det for at ivre mod Arius's Vranglære. 4 Aar derefter, 356, døde han 105 Aar gammel.

Antonius blev kaldt den hellige og havde saadant Ry, at Munkedømmet snart kom i Agt og Ære over den hele Kristenhed. Atanasius, den samme, som havde talt saa kraftigt i Nicæa mod Arius, bragte det til Rom, og Martin eller Morten Bisp, som han kaldes,[1]) der døde som Biskop i Frankrige 400, fulgtes til Graven af 2000 Munke. — Benedikt fra

Nursia († 543) byggede paa et Bjerg, midtveis mellem Rom og Neapel, et Kloster, som blev Mønster for alle Klostre i Vesterland. Han krævede af sine Munke Løfte om at vaage, bede og faste, at være kydske og lydige, at rydde Skove og dyrke Myrer og at sysle med Bøger. — Munkene gik med Kappe og Hætte og havde den øverste Del af Hovedet raget.

I lange Tider vare Munkene fromme, og Kirken har meget at takke dem for. Saaledes droge de, uden at ændse Nød eller Død, som Troesbud ud blandt Hedninger og toge sig af Ungdommens Undervisning hjemme. Men siden gik det galt. Mange troede at sørge for sin Sjels Salighed ved at skjenke Gaver til Klostre, og Klostrene bleve saa rige, at mange bleve Munke, for at have gode Dage, og istedetfor hellige Sange hørtes i det 9de Aarhundrede fra Klostrene Jagthundes, Kvinders, Børns og Soldaters Skrig. Nidkjære Mænd søgte at rette paa dette Uvæsen ved at gjøre Reglerne for Munkene strengere. Karteuserordenen er saa streng, at i den er det næsten forbudt at tale. — Munkene brøde dog snart igjen sine Løfter, og intet kunde vække større Forargelse, end at de saa ofte brøde Løftet om Kydskhed. Men i et Stykke svigtede Munkene ikke; de vare Paverne lydige. 220
Paverne havde ingen Tjenere saa villige til at udbrede Overtro og Vildfarelser som Munkene.

Benedikts Søster gav Regler for de Kvinder, som vilde vie sig til Gud. De levede ogsaa i Klostre og kaldes Nonner.

---

[1]) Det er efter ham, at Mortensdag har Navn.

204. Helgener. 220

Troen giver Mennesket Kraft til at gjøre utrolige Ting. Under Forfølgelserne havde de Kristne havt Leilighed nok til at vise, hvad Troen formaar, og mange havde vist sig som Christi ægte Stridsmænd. Da Kirken havde faaet udvortes Rolighed, saa man tilbage til Kampens Dage som til en Heltetid, der ikke kunde komme igjen, og mindedes med Ærefrygt dem, som vare faldne som Ofre for sin Tro. Over deres Grave reiste man Altere og Kirker og feirede der Nadveren og bad for sig selv og for dem. Men snart mente man, at Martyrer og andre Fromme ikke trængte til Forbøn, men at deres Forbøn gjaldt meget hos Gud, og saa bad man ikke længere for dem, men til dem. Saaledes fik man Helgener, og saaledes opkom Helgendyrkelsen. — Man dyrkede ikke blot Helgenerne selv, men ogsaa Ting, som havde eller troedes at have tilhørt dem, saasom Levninger af deres Klæder, Ben og andet saadant. Slige Levninger kaldes Relikvier, og til dem reiste man langveis fra, da de havde Ord for at kunne gjøre Mirakler. — I Eneboerne og Munkene fik man et Slags levende Helgener. Simeon. paa Støtten, som levede i 30 Aar paa en 36 Alen høi Støtte uden at stige ned, og som pinte sit Legeme ved Vaagning og Faste, pristes som en, der allerede nød Himmelens Glæder. — Lidt efter lidt fik hvert Land sine Helgener, som mangen Gang ikke agtedes stort udenfor Landet. — Jomfru Maria dyrkedes først af Kvinder, men tilsidst af alle og sattes over alle andre Helgener, ja, det var ikke frit for, at hun troedes at have mere at sige i Himmelen end Gud Fader selv.

Man havde ogsaa Helgener, som aldrig havde været til. Baade om de Helgener, som havde været til, og om dem, som ikke havde været til, fortaltes og troedes de vidunderligste Ting, og endnu lyder i vore Dale mangt et vidunderligt Sagn om Hellig-

Olaf. Saadanne Fortællinger kaldes Legender, det er: hellige Eventyr. Legenden om den hellige Kristofer kan i Korthed fortælles saa:

Der var en vældig Kjæmpe, 12 Alen høi, som ikke vilde tjene nogen anden Konge, end den, som var den mægtigste. Han søgte da og kom i Tjeneste hos en Konge som havde Ord for at være mægtigere end alle andre Konger. En Dag kvad en Sanger for Kongen en Sang, i hvilken Djævelens Navn ofte blev nævnt, og hver Gang gjorde Kongen Korsets Tegn. Kjæmpen spurgte: „Hvorfor gjør du det?“ Kongen svarede: „For at Djævelen ikke skal faa Magt over mig.“ „Der er altsaa en, du er ræd for,“ sagde Kjæmpen og gik ud i vide Verden, for at søge den, som Kongen var ræd for. Han traf da ogsaa Djævelen og gav sig i Tjeneste hos ham, og det var en Herre efter hans Sind; thi han skyede hverken Vand eller Ild. Men som de droge om, kom de en Dag henimod et Kors, som stod ved alfar Vei. Strax Djævelen saa Korset, dreiede han af og satte afsted over Stok og Sten, for at gaa udenom Korset. Da de vare komne ind paa Veien igjen, spurgte Kjæmpen: „Hvorfor gjorde du den Krog?“ Djævelen svarede: „En, som kaldes Christus, har været naglet til et 221
Kors; Korset er hans Mærke; naar jeg ser det, bliver jeg gjennemræd og kan ikke andet end fly.“ „Der er altsaa en, du er ræd for,“ sagde Kjæmpen og gik ud i vide Verden for at søge den, som Djævelen var ræd for. Langt om længe byggede han sig en Hytte ved en Elv og bar alle, som skulde den Vei, over paa sine Skuldre. En Dag kom et Barn og bad inderlig om at blive baaret over. Kjæmpen tog ham paa sine Skuldre og vadede afsted med sin Stav, stor som en Stang, i Haanden. Som han vadede, steg Vandet høiere og høiere, og Barnet blev tungere og tungere; da var Kjæmpen ikke glad. Det var saavidt, han slap over. Han satte Barnet ned paa Stranden og sagde: „Havde jeg baaret den hele Verden, kunde Byrden ikke have været tungere.“ „Intet Under,“ svarede Barnet; „thi paa mig hviler al Verdens Synd. Jeg er Christus, din Konge; for at du kan tro mig, saa stik din Stav i Jorden udenfor din Hytte; imorgen tidlig skal den staa med Blade og med Frugt.“ Kjæmpen gjorde saa, og, da Solen randt næste Morgen, var Staven bleven til et Palmetræ, som stod med sine Blade og med sin søde Frugt, som kaldes Dadler. Saa var Kongen funden, som var den mægtigste; ham vilde Kjæmpen tjene evindelig og altid; han blev døbt og kaldte sig Kristofer, det er: den, som bærer Christus. Han drog nu ud i vide Verden, for at opsøge de Svage og vidne om ham, som kan kalde Liv frem af det Døde. Han førte mange til Christus og endte med at dø Martyrdøden; da var Kjæmpen glad; thi nu bar Christus ham gjennem Dødens Dale.

205. Augustin og Pelagius. 221

Augustin blev født i en liden By i den Del af Afrika, hvor Karthago laa. Faderen var Hedning, Moderen, som hed Monika, var Kristen. Strax efter Fødselen primsignede Moderen ham, det er: hun gjorde høitidelig Korsets Tegn over ham, for senere at lade ham døbe. Hun opdrog ham i Troen paa den Herre Christus, men ventede og ventede med Daaben. Heri fulgte hun Tidens Overtro. Barnedaaben brugtes vistnok over hele Kirken; men der var dog flere, der, ligesom Konstantin den Store, opsatte Daaben til det Sidste i den Tro, at den uden videre tog al Synd bort. Som Barn fik Augustin engang en meget heftig Smerte i Maven og bad inderlig om at blive døbt. Smerten gik med et over, og Daaben blev opsat. „Var jeg bleven døbt tidlig,“ skriver Augustin, „saa vilde jeg være

gaaet fri for mange af mine Synder.“ Men Augustin skulde vidne i Kirken om Synd og om Naade, og han erfarede først paa sig selv, at, er Synden stor, saa er Naaden endda større.

Han gjorde god Fremgang i Skolen, men gjorde ogsaa mange stygge Streger. 17 Aar gammel blev han sendt til Nordafrikas Hovedstad Karthago. Her studerede han med Iver de hedenske Vismænds Skrifter, for af dem at lære at blive Taler; dette kom ham siden til Nytte, men ikke som han dengang mente. Skriftens Ord bleve nu for enfoldige i hans Øine, og Verdens Glæder nød han i fulde Drag. Han kom sammen med en Del unge, fordærvede Mennesker og drev paa Gadeoptøier og det, som værre var. Dette skrifter han aabent og ærligt i et Skrift om sit Liv, som han kalder sine „Bekjendelser.“ Men den fromme Moder stred haardt for ham i Bøn og Taarer, og en gammel Biskop trøstede hende med, at en Søn, for hvem saadanne Bønner opsendtes og saadanne Taarer fældtes, ikke kunde fortabes.

Augustin havde vundet Ry som Taler og Digter, og Karthago blev ham for trangt; han 222
var desuden træt af sine vilde Venner og mæt af tomme Glæder. Han følte Længsel efter noget Høiere. Dette haabede han at finde i Rom, den store Verdensstad. Hans Fader var død, og hans Moder vilde forlade sin Hjemstavn, for at følge sin Søn med det urolige Hjerte over Havet til den store By. Han løi for Moderen og seilede afsted, medens hun stod paa Stranden, først i bitre Klager, men snart efter i varme Bønner for den troløse Søn.

I Rom fandt Augustin ikke, hvad han søgte, og var hjertelig glad over at blive Lærer i Veltalenhed i Mailand, Norditaliens Hovedstad. Den ærværdige Ambrosius var dengang Biskop der. Det er ham, som har digtet Salmen: O store Gud! vi love dig. Ambrosius tog imod Augustin „kjærlig som en Fader.“ Om Kristendommen blev der ikke talet, uagtet de oftere kom sammen. Ambrosius havde store Talegaver, og Augustin gik i Kirke, ikke for at høre Guds Ord, men for at høre den berømte Taler; han vilde studere Veltalenhed i Herrens Tempel. Han fik noget andet og mere end, hvad han søgte; Ambrosius udlagde Skriften med Tro og Varme. Barndommens Minder dukkede nu op hos Augustin, og med Iver begyndte han at læse i Skriften, især i Paulus's Breve. Monika, som var kommen til Mailand, bad varmere end nogensinde, og Sønnens urolige Hjerte fandt Fred i den retfærdiggjørende Tro paa Jesus Christus. Paaskeaften 387 blev han døbt tilligemed sin uægte Søn af Ambrosius. Monikas Bønner vare nu hørte; hun kunde nu dø rolig; thi hendes „Taaresøn“ var Kristen i Hjertet.

Fra nu af brugte Augustin sine store Gaver til Kirkens Tjeneste. Nogle Aar efter blev han mod sin Villie Biskop i Byen Hippo vestenfor Karthago og fik Vranglærere nok at kjæmpe mod. Her kan kun fortælles om hans Kamp med Pelagius om Arvesynden og Guds Naade.

I Aaret 409 kom en Munk, Pelagius, fra England til Rom. Han havde bag Klostermurene ført et stille og ærbart Liv, men havde ikke lært at kjende hverken Synd eller Naade. I Rom fik han høre disse Ord, som Augustin har skrevet i sine Bekjendelser: „Min Gud! giv mig, hvad du byder (det er: giv mig Kraft til at gjøre, hvad du byder), og byd, hvad du vil.“ Disse Ord, mente Pelagius, vare ukristelige. Hans egen Lære lød saaledes: „I Adam vare hans Efterkommere ikke faldne; hvert Menneske fødtes med fri Villie til det Gode og kunde ved egen Kraft fortjene Guds Velbehag og Saligheden. Christus havde ikke virket som Forsoner, men kun som Lærer og Mønster.“ — Han kom siden over til Hippo. Augustin reiste sig mod ham i sin hele Troeskraft og skrev Skrift paa Skrift om Arvesynden og Guds Naade og lærte saa: „Alle have syndet i Adam; efter

Faldet har Mennesket ikke af sig selv Kraft til at gjøre det Gode, ei heller til at tro paa Jesus Christus; Gud virker alt til Salighed ved sin uimodstaaelige Naade.“ Paa et Kirkemøde i Karthago, hvor 200 Biskoper mødte, blev Pelagius dømt som Vranglærer.

I et Stykke stemte Augustins Lære ikke med Skriften; thi han for vild i Læren om Naadevalget. Han lærte nemlig, at Gud havde udvalgt nogle til Salighed, andre til Usalighed. De, som vare udvalgte til Salighed, kunne ikke modstaa Naaden; de andre kunne ikke aabne sine Hjerter for den. Læren om Naadevalget blev først greiet af Luther.

Tunge Tider forestod den afrikanske Kirke. De vilde Vandaler, som bekjendte sig til 223
Arius's Lære, kom over fra Spanien og toge i faa Aar hele Nordafrika. De stode for Hippos Porte, da Augustin, den største af Kirkefædrene, syngende Bodssalmer, døde 430, 76 Aar gammel. Den hele Kirke sørgede ved hans Død, og den vil altid have ham i taknemmeligt Minde. Vi have særlig Grund til Tak; thi han blev Luthers Lærer.

206. Pavedømmet. 223

Alle Biskoper vare fra først af jevngode. Men snart kom Biskoperne i de store Byer i større Agt og Ære; thi Kristendommen var som oftest udbredt fra de store Byer, og Biskoperne der førte Opsynet med de omliggende Menigheder. Blandt disse Biskoper regnedes igjen Biskoperne i Jerusalem, Antiokia, Alexandria, Konstantinopel og Rom for de fornemste og kaldtes Patriarker, det er øverste Erkebiskoper. Og blandt Patriarkerne blev igjen Romerbispen den fornemste. Han nøiedes ikke med at kaldes Patriark som de andre, men kaldte sig Pave eller Fader for hele Kristenheden. Der var mange Grunde til, at Paven kunde faa saadant Overtag. Han var Biskop i den store Hovedstad, og fra den havde Folkene i Aarhundreder været vante til at modtage Love; Rom var det ældste Sæde for Kristendommen i Vesten, og derfra havde den udbredt sig over en stor Del af Vesterland. Men den egentlige Grund til Pavens Overmagt laa i Folkenes Tro paa, at han var noget mere end Biskop. Paverne paastode og paastaa den Dag i Dag, at de ere Christi Statholdere paa Jorden. De paastode nemlig, at Christus havde sat Apostelen Peter over de andre Apostle og over den kristne Kirke. De paastode videre, at Peter var den første Biskop i Rom, og at hans Magt var gaaet i Arv til de følgende Biskoper. Som Christi Statholdere skulde de ikke kunne tage Feil i Troessager, og alle skulde lyde dem som Christus selv. Paverne havde vundet Ry for Rettroenhed, og i de første Aarhundreder lærte de ogsaa i det Hele purt og rent; men senere kom de med Lærdomme, som kun ere Menneskepaafund, ja ligefrem staa i Strid med Skriften.

Paa Pavestolen sad flere Mænd, som forstode i heldige Tider at træde op med Djærvhed og Kraft og i vanskelige Tider med Klogskab og Værdighed. En saadan Mand var Leo den Store († 461). Han fik den unge og svage Keiser Valentinian til at give den Lov, at ingen maatte stride om eller tvivle paa, at Pavens Overherredømme var en guddommelig Indstiftelse. — Attila, som var Hunernes Konge og kaldte sig Guds Svøbe, stormede fra Asia med sit vilde Folk ind over Europa med Plyndring og Ødelæggelse. Fra Frankrige satte han over Alperne til Italien, og Rom laa hjælpeløs for de rovgjerrige Hedninger. Leo gik Attila imøde i sin ypperstepræstelige Dragt og fik ham ved Bønner og Advarsler til at trække sig tilbage. Roms Redning syntes saa vidunderlig, at det Ord vandt Tro blandt Folkene, at Apostelen Peter selv med truende Sværd havde forsvaret sit Bispesæde. Saadanne Sagn tjente til at hæve Paven i Folkets Øine.

Patriarkerne vilde ikke finde sig i Pavens Overherredømme; især mente Patriarken i Konstantinopel, at han var jevngod med Paven. Striden endte med, at de 1054 lyste Forbandelse, den ene over den anden; siden ere de aldrig blevne forligte.

Gregor den 7de († 1085) vilde hæve Pavemagten over enhver jordisk Magt. Hidtil 224
vare Paverne valgte af Geistligheden og Folket i Rom, og deres Valg maatte godkjendes først af Keiseren i Konstantinopel og længere hen i Tiden af Keiseren i Tyskland. Gregor havde, før han blev Pave, faaet den Lov istand, at Paverne skulde vælges af Kardinalerne, det er: de fornemste Geistlige, uden at Keiseren havde noget at sige ved Valget. — Da han var bleven Pave, kom han med den Paastand, at Keiseren og alle Konger skyldte Paven Lydighed. Pavedømmet var Solen, Kongedømmet var Maanen. Ligesom Maanen faar sit Lys fra Solen, saaledes faa Kongerne sin Myndighed gjennem Paven. Derfor kan Paven tage tilbage den Myndighed, han har laant Kongerne, og løse Undersaaterne fra deres Troskabsed. Den, der ikke vilde lystre, skulde sættes i Ban, det er, paa en høitidelig Maade udelukkes fra Kirkens Velsignelser og overgives til den evige Fordømmelse.

Allerede paa Kirkemødet i Nicæa havde det været paa Tale, at Kirkens Tjenere ikke maatte gifte sig. Dengang reiste sig en ærværdig Biskop, som aldrig havde været gift, og forsvarede Ægtestandens Hellighed1) og bad Forsamlingen ikke at friste nogen ved unaturlige Paalæg. Saa blev ingen Bestemmelse tagen; men i Folkenes Øine regnedes ugift Stand hos Præsterne som noget Stort. Gregor forbød strengt Præsternes Ægteskab og tvang de Præster, som vare gifte, til at skille sig fra deres Hustruer. — Ved de geistlige Embeders Besættelse gik det paa Gregors Tid skammeligt til. Embederne solgtes og gaves til Uværdige. Han forbød alle og enhver at modtage geistligt Embede af en Lægmand; den Lægmand, som gav nogen et geistligt Embede, skulde lyses i Ban; Paven alene skulde have Ret til at besætte geistlige Embeder. Ved disse 2 Bud bleve Kirkens Tjenere som Fremmede i sit eget Land; deres Tanker og Haab vendte sig til Rom.

Paa Tysklands Keisertrone sad dengang Henrik den 4de. Han havde drevet og drev fremdeles Handel med Kirkeembeder, og Gregor satte ham i Ban. Henrik, som havde gjort mange Uretfærdigheder mod sit Folk, høstede nu Lønnen for sine Gjerninger. De tyske Fyrster kom sammen og vedtoge, at Henrik skulde miste Keiserkronen, dersom han ikke inden et Aar blev løst fra Bannet. Forladt af alle maatte Henrik reise til Italien, for at trygle Paven om Naade. Midtvinters maatte han i 3 Dage, med bart Hoved og bare Fødder og kun med en Uldskjorte paa, staa i Gaarden udenfor det Slot, hvor Paven var. Dybere kunde en Keiser ikke ydmyges. Først fjerde Dag slap han ind og blev løst fra Bannet. — Henrik hevnede sig flere Aar efter; han kom med en Hær til Rom, og Gregor maatte flygte til Syditalien, hvor han døde med de Ord: „Jeg har elsket Retfærdighed og hadet Uretfærdighed; derfor dør jeg i Landflygtighed."

Djærvest af alle Paver fremtraadte Bonifacius den ottende († 1303). Han sagde rent ud, at Troen paa Pavens Magt, saavel i verdslige som i geistlige Sager, var nødvendig til Salighed. Paa Frankriges Trone sad dengang Filip den smukke. Filip, som laa i Krig med England, trængte til Penge og krævede Skat af Geistlighedens Godser. Bonifacius truede 225
enhver Lægmand, som krævede Skat af Geistligheden, med Ban, og den Geistlige, som betalte Skatten, skulde ligeledes sættes i Ban. Bonifacius tænkte at handle med Filip, som Gregor den syvende havde handlet med Henrik den fjerde. Men Tiderne havde forandret sig. Bannet var saa ofte misbrugt, at det ikke skræmte som før. Desuden var Filip en anden Modstander, end Henrik. — Paven skrev til Kongen: „Bonifacius, Ypperstepræst,

Guds Tjeneres Tjener, sender sin Hilsen til Filip, Franskmændenes Konge. Vid, at du i alle Sager, saavel geistlige som verdslige, er os underdanig. Dem, som tro andet, holde vi for Kjettere.“ — Kongen svarede: „Filip, af Guds Naade Franskmændenes Konge, sender liden eller ingen Hilsen til Bonifacius, der ter sig som Yppersteпræst. Din store Naragtighed maa vide, at vi i verdslige Sager ikke er nogen underdanig. Dem, som tro andet, holde vi for Narre og Vanvittinger.“ — Saadant Svar var mere, end Paven kunde taale. Han satte Filip og hele hans Land i Ban. Men Filip kaldte sammen en stor Forsamling af Adel, Geistlighed og Borgere. Adelen og Borgerne holdt med Kongen, og Geistligheden blev nødt til at følge med. Paven blev beskyldt for Hexeri og Kjetteri og stevnet til at dømmes næste Aar af en Kirkeforsamling. Til Gjengjæld erklærede Paven Filip for afsat og løste alle hans Undersaater fra deres Troskabsed. Nu sendte Filip hemmelig en Sendemand over Alperne. Denne hvervede i Stilhed en Del Ryttere og overfaldt og fangede Paven, der opholdt sig i sin Fødeby, nogle Mile Syd for Rom. Bonifacius, der nu var 80 Aar, iførte sig sin yppersteпræstelige Dragt, satte sig paa sin Trone og ventede med Værdighed, hvad der maatte ske. Den franske Sendemand skjeldte ham ud og slog ham tilsidst med Handsken i Ansigtet. Først efter 3 Dage mandede Indbyggerne sig op og jog den franske Sendemand og hans Leiesvende bort. Paven rustede sig til at tage Hevn; men den skammelige Medfart, han havde lidt, krænkede ham saa dybt, at han faldt i en hidsig Feber og døde kort efter.

Siden er Pavemagten aldrig kommen rigtig til Kræfter. Den blev ogsaa splidagtig med sig selv; thi i 30 Aar havde man 2 Paver, en i Avignon i Frankrige og en anden i Rom. Hvem var Peters rette Efterfølger? Den ene lyste den anden i Ban, til Forargelse for hele Kristenheden. I de sidste 100 Aar før Reformationen sad den ene uværdige Pave efter den anden paa Pavestolen. Værst af alle var Alexander den sjette († 1503). Han var Snigmorder, Giftblander og syndede med største Frækhed mod det sjette Bud. — Han døde af Gift, som var tiltænkt en rig Kardinal, der var buden til Gjæst. Tjeneren tog nemlig feil af Flasken; Kardinalen slap, og Paven døde strax efter.

1) Præsternes Ægteskab har Apostlenes Exempel for sig; thi flere af dem vare gifte. Se 1 Kor. 9, 5.

207. Muhammed.

225

Sydost for Jødeland ligger den store Halvø Arabien. Her levede ved Aar 600 en Mand, som hed Muhammed. Han var Kjøbmand og besøgte for Handelens Skyld flere Lande og lærte at kjende baade den jødiske og den kristne Religion. Han var en klog Mand og havde store Talegaver. Han besluttede sig til at komme frem med en ny Religion, som blev lavet sammen af, hvad han havde lært, og hvad han selv fandt op. For at skaffe sin Lære Indgang, foregav han, at Engelen Gabriel havde aabenbaret sig for ham i en Hule og 226
indgivet ham, hvad han skulde lære. Hans Hovedlærdom lød saaledes: der er een Gud, og Muhammed er hans Profet. Gud havde sendt mange Profeter til Verden, saasom Moses og Christus; Muhammed var den sidste og største af dem alle. Han lovede sine Tilhængere et Paradis fuldt af kjødelige Glæder. Did kom den, som bad, fastede, gav Almisser og gjorde Valfarter til de hellige Byer: Mekka og Medina i Arabien. Men den ligeste Vei til

Paradiset var at kjæmpe for Lærens Udbredelse; den, som døde med Sværd i Haand for denne, gik lige ind til den høieste Glæde.

Muhammeds Lære, som kaldes Islam, det er Tro, indeholdes i en Bog, som heder Koranen. Hans Tilhængere kaldes Muselmænd, det er Troende, eller Muhammedanere. Der var dengang megen Splid i Kristenheden, og intet Land var mægtigt nok til at staa imod Araberne. Da Muhammed døde 632, herskede han over hele Arabien, og hans Efterfølgere, som kaldes Kalifer, lagde under sig de gamle kristne Lande i Asia og Afrika. Paa Moria Bjerg i Jerusalem byggede Kalifen Omar en Moske eller Kirke, som regnes for Muhammedanernes tredie Helligdom. Patriarkerne i Jerusalem, Antiokia og Alexandria beholdt ikke stort andet end Navnet tilbage; mange Kristne i deres Bispedømmer gik over til Seierherrernes Religion, og de, som bleve tro, førte et kummerligt Liv. Araberne toge ogsaa Spanien og holdt sig der i henimod 800 Aar, indtil 1492.

Tyrkerne toge Magten fra Araberne; da blev det endda værre med de Kristne; Tyrkerne kaldte og behandlede dem som Hunde. De satte over til Europa og stormede Konstantinopel; Korset blev styrtet ned af den prægtige Sofiakirke, og istedetfor det reistes den tyrkiske Halvmaane. Patriarken blev afhængig af Sultanen, der afsatte ham efter eget Tykke. Det græske Folk i Europa har holdt fast ved sine Fædres Tro og lever i det Haab, at Korset igjen skal faa sin gamle Plads paa Sofiakirkens Kuppel.

Den tyrkiske Sultan, som bor i Konstantinopel, regnes for Profetens Efterfølger og de „Troendes“ Overhoved.

208. Kristendommens Udbredelse.

226

Medens Kristendommen led saa tunge Tab i Asia og Afrika, udbredtes den ved Troesbud næsten over hele Europa.

England havde allerede været kristnet; men 449 blev det taget af de hedenske Angelsachser, og Kristendommen blev aldeles udryddet. — Da en from Munk en Dag gik over Torvet i Rom, saa han nogle unge, lyshaarede Mennesker, der skulde sælges som Slaver. Det var Angelsachser. Det gik ham til Hjerte, at saa lyse og vakre Mennesker skulde vandre i Mørket, og han tænkte paa selv at drage som Troesbud over til deres Ø. Det lod sig ikke gjøre; thi kort efter blev han valgt til Pave. Gregor den første eller den store er hans Navn. Som Pave glemte han ikke sine Angelsachser. 596 sendte han den romerske Abbed Augustin med 40 Munke til Øen. Saaledes blev England kristnet anden Gang.

Fra de brittiske Øer gik der mange Troesbud over til Tyskland. Blandt dem bør fremfor alle nævnes Bonifacius, som er bleven kaldt de Tyskes Apostel. Bonifacius reiste først til Rom, for at faa apostolisk Fuldmagt; thi han var blandt dem, som i Paven ærede Apostelen Peters Efterfølger. Som venteligt var, modtog Paven en saadan Mand med aabne 227
Arme, gjorde ham senere til Erkebiskop og pavelig Statholder i Tyskland og lod ham aflægge denne Ed: „Jeg, Bonifacius, lover dig, hellige Peter, og dine Efterfølgere aldrig at indvilge i noget, som er den katholske Kirke og dens Hoved imod og at aabenbare alt, dersom andre Biskoper muligens skulde begynde paa noget, som kan være den til Skade. Dette lover jeg for Gud ved Ananias's og Safiras Straf.“ — I henimod 40 Aar reiste Bonifacius om i Tyskland, døbte Tusinder, underviste i Ordet og holdt skarpt Tilsyn med

saadanne Præster og Biskoper, som heller vilde færdes med Jagthunde og med Sværdet end sørge for Sjelene.

Paa sine gamle Dage vilde han drage nordpaa, for at kristne Friserne. Han reiste med stort Følge, lærte og døbte mange og omstyrtede Afgudstemplerne. En Dag, som han ventede paa nogle omvendte Frisere, der skulde komme til Gudstjenesten, blev han overfalden af en Skare hedenske Frisere. Hans Følge vilde gribe til Sværdet; men han forbød det med de Ord: „Frygter ikke for dem, som slaa Legemet, men ikke kunne slaa Sjelen ihjel". Han blev dræbt med sit hele Følge 755.

En jysk Konge ved Navn Harald Klak reiste 826 til Tyskland, for at faa Hjælp hos Keiser Ludvig den fromme mod sine Fiender. Ludvig lovede ham Hjælp, dersom han vilde lade sig døbe. Harald gjorde saa. Nu gjaldt det at finde en Mand, som kunde følge med Harald til Jylland og udbrede Kristendommen der. Men Keiseren maatte søge længe, inden han fandt en Mand; thi alle frygtede for de vilde Hedninger i Danmark. Langt om længe fandt man en Mand, som ikke lod sig holde tilbage, uagtet Slægt og Venner trængte ind paa ham og stillede ham Nød og Død for Øie. Denne Mand hed Ansgar. Han fulgte da med Harald og begyndte sin Gjerning. Han drog om i Landet og maatte døie meget Ondt, men tabte ikke Modet. Mange Jyder lode sig døbe, og Kirker byggedes i Slesvig og Ribe. Ansgar drog to Gange over til Sverige, og den anden Gang havde Ordet god Fremgang der. Efter at have virket i henimod 40 Aar døde Ansgar som Erkebiskop i Bremen 865. Smerter og Savn havde han baaret med Glæde; kun det smertede ham, at Herren ikke havde holdt ham værdig til at lide Martyrdøden for sit Navn. Man har kaldt ham Nordens Apostel; dog kom han aldrig til Norge, og det varede endnu længe, før Kristendommen fik rigtigt Rodfæste i Danmark og Sverige.

I Norge, som i Sverige og Danmark, raadede i gamle Dage Asatroen. Men paa de Tider, da Kristendommen naaede til Norge, var Troen paa Odin og Thor rokket hos flere. Mange vilde kun tro paa sin egen Styrke. Harald Haarfagre satte ingen Lid til Aserne, men „troede paa den Gud, som var den mægtigste og havde skabt alt og raadede for alt." De Nordmænd, som først hørte noget om Christus, vare de Vikinger, som fore paa Tog vesterpaa og sydpaa. Mange af disse lode sig døbe, ofte kun for at faa de Gaver, som ved Daaben skjænkedes dem. Men slig Kristendom havde intet at betyde, og man hører heller intet om, at de søgte at virke for den kristne Tro, naar de kom hjem. De hedenske Nordmænd, som reiste til kristne Lande, for at drive Handel eller for at tage Krigstjeneste, lode sig primsigne eller mærke med Korsets Tegn, uden at modtage Daaben. Da følte de Kristne ingen Afsky for at omgaaes med dem, og de regnedes heller 228
ikke som Frafaldne blandt sine egne; de kunde frit færdes baade blandt Kristne og Asadyrkere og tro paa, hvem de vilde. — Andre dyrkede paa en Maade baade Christus og Aserne. Den norske Høvding Helge den magre, som i Irland var opdragen i den kristne Tro, satte siden Bo paa Island. Han blev ved at tro paa Christus, men holdt sig til Thor, naar han var paa Søen eller i Fare.

Haakon den gode, som var opfostret i England og der opdragen i Christi Lære, vilde indføre den i Norge, da han blev Konge der. Han fik Præster over fra England og byggede nogle Kirker; men Thrønderne satte sig imod, og Haakon kom tilkort. I et Julegjæstebud trængte de mandstærke Bønder ind paa ham og gave ham Valget mellem at ofre til Guderne eller lide Overlast. Om Haakon ofrede, er uvist; men han spiste nogle Stykker Hestelever og drak de Mindehorn, som Bønderne skjænkede for ham, uden at gjøre Korsets Mærke over dem. Paa samme Tid bleve Kirkerne brændte og Præsterne

dræbte. Haakon prøvede ikke videre paa at indføre Kristendommen og vedgik selv, at han havde svigtet sin Tro. 10 Aar derefter, 961, blev han dødelig saaret i et Slag. Da hans Venner tilbøde sig at føre hans Lig til England og jorde det ved en Kirke, svarede han angergiven: „Jeg er det ikke værd; som en Hedning levede jeg, og som en Hedning skal man jorde mig".

Haakon Jarl var den sidste Asadyrker, som styrede Norge. Han troede saa fast paa de gamle Guders Magt, at han under Slaget i Hjørungavaag med Jomsvikingerne gik iland og ofrede sin egen Søn til dem, for at faa Seier. Han blev i en Opstand dræbt af sin Træl, og Olaf Tryggvesøn blev Konge.

Olaf Tryggvesøn, der var af den gamle Kongeæt, havde længe faret paa Vikingetog. Paa Scillyøerne vestenfor England modtog han Daaben af en Abbed, og fra den Stund blev det hans faste Tanke at vinde sit fædrene Rige, for at udbrede Troen blandt sine Landsmænd. Han landede paa Mosterøen midtveis mellem Stavanger og Bergen, og paa det Sted byggede han Mosterkirke, den ældste i Norge. Inden et Aar var Olaf Konge over hele Norge, og han drog nu omkring i Landet, for at kristne Folket. Hvor det ikke vilde gaa med det Gode, brugte han Magt; flere, som ikke vilde lade sig døbe, lod han grusomt pine tildøde. Han fik Kristendommen indført paa Island, Færøerne og Grønland, men var ikke længe nok Konge til at faa hele Norge kristnet. Han havde været Konge i 5 Aar, da han faldt i Slaget ved Svolder Aar 1000.

Det var Olaf den hellige, som fik Kristendommen indført over hele Norge. Olaf var døbt som Barn. Hans Sind var alvorsfuldt, og Kristendommen havde gjort dybt Indtryk paa ham. Han var bestemt paa at faa hele Landet kristnet og drog for den Sags Skyld gjennem Bygderne. I Gudbrandsdalene raadede en mægtig Høvding, som hed Dale-Gudbrand. Han boede paa Gaarden Hundorp i Fron, og det er om ham og Thorsbilledet paa Thinget, vi allerede have fortalt tidligere i denne Bog.

Efter den Tids Tænkesæt for Olaf oftere frem med Grusomhed. Folket blev forbitret og gjorde Opstand, og Olaf maatte flygte til Gardarike eller Rusland. Derfra kom han tilbage med en Hær og gik frem med megen Mildhed. Bønderne mødte ham med stor Overmagt
ved Stiklestad, hvor Olaf faldt efter stort Mandefald 1030, saaledes som vi ogsaa tidligere 229
have hørt. Olaf havde da været Konge i henimod 16 Aar. — Det blev sagt, at der skede Undere ved Olafs Lig, og han blev inden faa Aar ophøiet til Helgen. Hans Ben bleve lagte i et Skrin, der tilsidst blev sat paa Alteret i Throndhjems Domkirke og stod der indtil Reformationen. Did gjordes Valfarter langveis fra, og paa mange Steder udenfor Norge viedes Kirker til hans Ære.

Da Kolumbus 1492 havde opdaget Amerika, bragtes Kristendommen ogsaa did, men til liden Glæde for de Indfødte. Spanierne, som tørstede efter Guld, plagede dem grusomt og behandlede dem snarere som Lastdyr end som Mennesker. Hvilke Tanker Indianerne havde om Spanierne, kan skjønnes af følgende Fortælling. Paa Øen Kuba havde en Høvding forsvaret sig mod Spanierne; han blev fangen og dømt til at brændes levende. Da han var bunden til Pælen, formanede en Munk ham til at lade sig døbe, for at komme i Paradiset. „Komme ogsaa de hvide Mænd i Paradiset?" spurgte Høvdingen. „Naturligvis," svarede Munken. „Saa vil jeg ikke did," sagde Høvdingen; „thi jeg vil ikke til et Sted, hvor jeg atter skal træffe saa grusomme Mennesker."

209. Overtro og Vranglære.

229

Konstantin den store havde begyndt at bygge prægtige Kirker, og snart blev det en Trang for Menighederne rundt om i Landene at reise Gudshuse, som vare Herren værdige og kunde stemme Sindet til Andagt. Man byggede Kirker i Skikkelse af et Kors, for at minde om ham, som led og døde for os paa Korset; man slog høie Kupler eller Hvælv over Kirken, for at minde om Himmelen og ham, som troner deroppe, eller man reiste Taarne, som række høit i Sky, for at minde om de Kristnes Haab, der hæver sig til Himmelen. — Det Indvendige blev smykket med Billeder af den hellige Historie og senere af Martyrernes Liv.

Dette var nu altsammen godt og vel. Men snart vandt Overtroen Indgang. Man troede at skaffe sig Fortjeneste hos Gud ved at vise ham saa megen Ære. Han maatte dog dele Æren med andre. Man byggede Kirker til en og anden Helgen, som var mægtig i visse Tilfælde, og til en bad man man tilvands og til en anden tillands, og enhver Sygdom, Nød o. s. v. havde sin egen Helgen, som blev anraabt om Hjælp. Og, ligesom man tilbad Relikvier, saa begyndte man ogsaa at tilbede Billeder. Nogle Billeder udgaves for at være malede af hellige Mænd, andre for at være faldne ned fra Himmelen. Nogle Billeder kunde tale, og endnu flere kunde gjøre Undergjerninger[1]). For slige Billeder knælede man, bad til dem, som om de vare levende, og klagede sin Nød for dem. — Allerede Kirkefaderen Augustin klager over Billedernes Tilbedelse, og senere ivrede mange mod det nye Afguderi, og flere Kirkeforsamlinger fordømte dem; men Enden blev, at Billeddyrkelsen blev godkjendt, og den Dag i Dag dyrkes Billeder i den katholske Kirke.

230

En Valfart til det hellige Land regnedes blandt de Gjerninger, som især vandt Guds Velbehag. Pilgrimen forrettede sin Andagt ved de hellige Steder, først og fremst i den hellige Gravs Kirke, badede sig i Jordan og holdtes saa for en hellig Mand, naar han kom tilbage. Araberne havde ladet de Kristne valfarte i Fred; men, da Tyrkerne havde taget Palæstina, bleve Pilgrimene mishandlede, og de hellige Steder vanhelligede. Hele Europa reiste sig til Korstog, for at udrive den hellige Grav af de Vantroendes Hænder. Disse Tog, som varede i over 200 Aar og kostede Europa saa mange Millioner Mennesker, vidne vistnok om stærk Tro og inderlig Kjærlighed til Frelseren, men vidne ogsaa om, hvor lidt man i Middelalderen skjønte, hvad det vil sige at dyrke Gud i Aand og Sandhed. Pilgrimene og Korsfarerne kom hjem med Relikvier af det utroligste Slags, saasom Splinter af Christi Kors, noget af hans Blod, den Taare, han havde fældt ved Lazarus's Grav. Slige Relikvier solgtes til høie Priser, og den By og det Land regnede sig for lykkelig, som kunde faa saadanne Sager inden sine Grændser.

Aar 1300 indstiftedes Jubelaarene. Bonifacius den ottende forkyndte, at den, som i 15 Dage andægtig besøgte Apostlenes Kirke i Rom, skulde faa Aflad eller Syndernes Forladelse for sit hele Liv. 200,000 Mennesker kom til Rom og mange Penge med dem. Næste Jubelaar skulde egentlig først være holdt om 100 Aar; men senere Paver bestemte, at det skulde holdes hvert 50de og endelig hvert 25de Aar. For at skaffe dem, der ikke kunde komme til Rom, Del i Jubelaarets Velsignelser, sendte Pave Johan den treogtyvende, som i sin Ungdom havde været Sørøver, Folk rundt om i Landene, for at sælge Aflad. Vel skulde der kræves Bod og Bedring; men Afladskræmmerne taug stille dermed, naar kun Pengene bleve ordentlig betalte. Hvorfra fik Paverne al denne Aflad at sælge? Man venter vel Svaret: Christus har en Gang for alle sonet for al Verdens Synd. Men nei! Han fik ikke Æren alene; Helgenerne havde, ved at give Almisser, ved at vaage

og bede, ved at pleie Syge og ved at fremsige Fadervor og andre Bønner, ikke blot vundet Hellighed for sig selv, men ogsaa ladet efter sig et Overskud til Brug for andre. Dette Overskud havde Paven at raade over.

Fra det 12te Aarhundrede tiltoge Paverne sig Ret til at kanonisere, det er: ophøie til Helgen. For at blive kanoniseret, maatte en have gjort ikke blot gode Gjerninger, men ogsaa Undergjerninger. Helgenerne kom lige ind i Saligheden; alle andre Troende maatte først et andet Sted pines og renses for de Synder, som de ikke havde sonet for her i Livet. Dette Pinested kaldtes Skjersilden eller den rensende Ild. Men Kirken havde Midler til snarere at bringe en Sjel ud af Skjersilden, end den ellers vilde komme. Kirken kunde læse Sjelemesser for den Døde, det er: kunde til den Dødes Befrielse fra Skjersilden forrette Nadveren et vist Antal Gange, eftersom han havde større eller mindre Synder at sone. For Forræderen Wallenstein bestilte Keiseiren 3000 Sjelemesser. Saaledes kunde en leve i Synder og Ubodfærdighed, naar der bare efter hans Død blev betalt for mange Sjelemesser.

Daaben fik Lov til at staa urørt; men Nadveren blev skammelig forvansket. Man lærte, at Brødet og Vinen ikke kunde indvies uden over et Altar, hvori der laa en Relikvie[1]). 231
Videre lærte man, at Brødet og Vinen under Indvielsen forvandledes til Christi Legeme og Blod. Af denne Lære fulgte igjen, at Lægmanden ikke fik Lov til at drikke af Kalken. Det var jo ikke længere Vin, men Christi Blod, og det maatte ikke spildes; først gav man Lægmanden Vinen gjennem Jernrør; men siden tog man den aldeles fra ham. Endelig kom det Værste af alt: ingen behøver at være tilstede; Præsten nyder Nadveren paa Menighedens Vegne. I Sjelemesserne nyder han den paa de Dødes Vegne.

Ved Romernes Overmagt var Latin bleven Folkesprog ikke blot i Italien, men over en stor Del af Vesterland. Paa det Sprog var Bibelen tidlig bleven oversat, og paa det Sprog havde Ambrosius og andre digtet sine Salmer. At Gudstjenesten holdtes paa Latin i Vesterland, ligesom paa Græsk i Østerland, fulgte i de første Aarhundreder af sig selv. Men saa kom Folkevandringen, og Folkefærd, for hvem Latin var aldeles uforstaaelig, bleve Herrer i England, Frankrige, Spanien og flere Lande. Nye Sprog opstode, og Latin blev, hvad man kalder, et dødt Sprog. Men ligefuldt holdtes Gudstjenesten paa Latin. Den mægtige Keiser Karl den store († 814) bød rigtignok, at Prædikenen skulde holdes i Landets Sprog; med dette Bud blev ikke overalt overholdt. Og det, som bødes Menigheden, var ikke altid af bedste Slags. Enkelte udmærkede Mænd prædikede vistnok med rystende Alvor om Bod og Bedring; men Gudstjenesten i det Hele gik snarere ud paa at forlyste Øine og Øren end paa at vidne om Synd og Naade.

Men læste da ingen i Bibelen i de Dage? Svaret er: Bibelen var før Bogtrykkerkunsten saa kostbar, at kun Rigmænd kunde kjøbe den. Oversættelser paa Modersmaalet fandtes næsten ikke, og kun faa Lægmænd kunde læse. Og hvad hjalp det vel, om man fik Bibelen ihænde, saalænge man troede paa Overleveringen? Ved Overleveringen forstaaes de Ord, som Apostlene have prædiket, men ikke skrevet, og som sagdes mundtlig at have gaaet fra Slægt til Slægt. Overleveringen sattes ved Siden af, ja over Bibelen. Det var derfor aldeles, som man kunde vente sig, at et Kirkemøde i Toulouse i Frankrige 1229 forbød Lægmanden at læse i Bibelen. Bibelen, sagde man, var Kilde til Modsigelser. Det var et sandt Ord; den modsiger altfor meget af det, som Kirken lærte i Middelalderen.

1) I Røldals Kirke, 4 Mil fra Bunden af Hardangerfjord, hang et Christusbillede af Træ, som havde Ord for at kunne helbrede Syge og Vanskabninger. Underne skede Sankthansnat. De Syge

rørte ved Billedet eller et Tørklæde, som havde været lagt over Billedet. Valfarterne varede til 1846, da Biskopen bød, at Kirken skulde holdes lukket Sankthansnat. Kort efter faldt Billedet ned. Det ligger nu paa Kirkens Loft. Endnu skal der vesterpaa flittig spørges efter „Billedet i Røldals Kirke."

210. FORBUD PAA BEDRE TIDER.

231

1. Albigensere og Valdensere.

Kirkens Vildfarelser vare saa mange og saa store, at flere maatte faa Øinene op. I Sydfrankrige vare flere Sekter, som tilsammen kaldtes Albigensere. De roses selv af sine 232
Modstandere for sin retskafne Vandel; men i deres Lære var der mange og store Vildfarelser.

Langt mere evangelisk var Valdensernes Sekt. Den stiftedes af en rig Borger i Lyon i Frankrige, som hed Petrus Valdus († 1197). Han havde Venner blandt Geistligheden, som oversatte det nye Testamente for ham. Han læste nu flittig i det og bekostede mange Afskrifter, for at ogsaa andre skulde faa læse Guds Ord. Resten af sit Gods gav han, som den hellige Antonius fordum, til Fattige og stiftede en apostolisk Forening, for at prædike Ordet for Landfolk, og to og to droge Valdenserne, som engang Apostlene, omkring i Landene. Saa lyde de vigtigste af deres Lærdomme: Paven er ikke Christi Statholder, men det forbandede Figentræ, som ikke bærer Frugt. Skjærsilden er et Paafund, at tilbede Billeder er Afgudstjeneste. Kun, hvad der staar i Bibelen, hører til den kristelige Tro. Men ogsaa de fore i mange Stykker vild; saaledes naar de lærte, at Barnedaaben har ingen Kraft. Deres Lærdomme kunde Paverne ikke taale, og Innocens den tredie prædikede Korstog mod Kjetterne. I 20 Aar fra 1209 til 1229 rasede Korsmændene mod Kristne værre, end Hedningerne nogensinde havde raset mod dem. 400 Mødre havde engang med sine Smaa skjult sig i en Hule i Norditalien. Korsmændene stablede Ved op foran Indgangen, satte Ild paa og kvalte dem alle ved Røg. — En By i Sydfrankrige blev stormet. Flere Krigsfolk spurgte den pavelige Sendemand, som fulgte Korshæren: „Herre! hvad skulle vi gjøre? Vi kunne ikke skjelne de Rettroende fra Kjetterne." „Hugger dem kun ned allesammen," svarede Sendemanden; „Gud kjender nok Sine."

Albigenserne bleve udryddede; men enkelte valdensiske Menigheder reddede sig i Piemonts Dale. Her førte de gjennem Aarhundreder et kummerfuldt Liv. Siden 1848 beskyttes de af Staten og kunne dyrke sin Herre i Fred.

Mange, som ikke havde Troeskraft til at dø Martyrdøden, gik udvortes over til den katholske Kirke. Til at opspore disse hemmelige Kjettere oprettedes en Domstol i Toulouse i 1232. Dette var Begyndelsen til den forfærdelige Inkvisition. Mangen Ulykkelig har, for at faa et Øiebliks Lindring, paa Pinebænken paadigtet sig selv Kjetterier, som han aldrig havde tænkt paa. Inkvisitionen forstod at faa Folk til at bekjende. I at udtænke Pinsler gjorde Kjettermesterne de værste Kristenforfølgere blandt Hedningerne tilskamme.

Frygteligst rasede Inkvisitionen i Spanien. Der bleve Kjetterne under gyselige Høitideligheder brændte levende. Slige Skuespil kaldtes Troeshandlinger (Autodafeer), og til dem flokkedes Folk langveis fra, og Kongen og Dronningen og Rigets Store sad i al sin Pragt og saa derpaa. Den første Kjettermester i Spanien, som hed Torkvemada, lod fra 1480 til 1498 brænde levende 8,800 Mennesker og straffede paa andre Maader

90,000. Ialt har Inkvisitionen ladet brænde 32,000 og straffet paa andre Maader 300,000. Den blev ophævet 1808.

Til Tyskland sendte Paven 2 Hexedommere, og mangfoldige Kvinder, som bekjendte paa Pinebænken, at de havde indgaaet Pagt med Djævelen, bleve brændte som Hexe. Protestanterne have i dette Stykke intet at rose sig af fremfor Katholikerne; i 150 Aar efter Reformationen vedbleve Protestanterne at brænde Hexe[1]).

[1]) Udenfor Indgangen til Tune Kirke ved Sarpsborg ligger en stor Stenhelle med et firkantet Hul i Midten. Hellen laa fordum over Alteret, og Relikvien gjemtes i Hullet. I uforstandig Nidkjærhed rev man ved Reformationens Indførelse Stenen af Alteret og lagde den udenfor Kirken. Saa gjorde man ved de fleste Kirker her i Landet; i enkelte Kirker har dog Stenen faaet Lov til at ligge paa sin gamle Plads. I Hullet paa Alterstenen i Efterløds Kirke, ikke langt fra Kongsberg, laa ligetil for en 40 Aar siden 3 smaa Relikvier. Den ene af dem gjemmes nu paa Universitetet; de to andre ere lagte i Alteret i den katholske Kirke, som for nogle Aar siden blev bygget i Kristiania. Den ene af disse to Relikvier er en Stump, saa stor som en Negl, af Johannes den Døbers Klædning. Man skulde vente, at den var af Kamelhaar. Den er dog af Lærred.

[1]) 1670 blev Lisbet Nypen brændt levende for Trolddom tæt ved Thrond-

2. Viklif og Huss.

233

Viklif var Lærer ved Høiskolen i Oxford i England. Han lærte, at Bibelen var eneste Troeskilde, og oversatte den paa Engelsk til Brug for sine Landsmænd. Han talede og skrev mod Munkedømme, Helgendyrkelse, Billeddyrkelse, Aflad og Skjersild. Paven kaldte han Antichristus. Hans Lære blev fordømt; men Kongen ogParlamentet toge sig af ham, saa at han kunde dø i Fred som Præst 1384.

Johan Huss var Lærer og Præst ved Høiskolen i Prag. Han kjendte kun lidt til Viklifs Skrifter, da hans Ven Hieronymus fra Prag kom tilbage fra Oxford som en ivrig Tilhænger af Viklifs Lære. Kort efter kom der til Prag to unge Englændere, som vare ivrige for at udbrede Viklifs Lære. De malede nogle Billeder, som stillede Christus og Apostlene i deres Fattigdom ligeoverfor Paven og Kardinalerne i deres Pragt. Der blev stort Røre i Prag, og Huss begyndte nu nøie at læse i Viklifs Skrifter. Nogen Tid efter lod Pave Johan den treogtyvende, som laa i Krig med Kongen af Neapel, forkynde Aflad i Bøhmen som andre Steder for dem, som vilde hjælpe ham i denne Krig, som han kaldte et Korstog. Huss prædikede mod Afladen og blev sat i Ban. Paa samme Tid holdtes et stort Kirkemøde i Konstans ved Bodensøen, og Huss blev stevnet did. Keiser Sigismund gav ham Leide eller Brev paa, at han skulde have Lov til at drage hjem i Fred. Men aldrig saa snart var Huss kommen, før han blev kastet i Fængsel. Til Keiseren sagde man, at ingen behøvede at holde sit Ord til en Kjetter. I 7 Maaneder sad Huss i et mørkt og fugtigt Fængsel. Endelig blev han hentet frem til offentligt Forhør. Men han fik ikke Lov til at forsvare sig. Man krævede, at han uden videre skulde gjenkalde eller tage i sig igjen, hvad han havde lært. Da han ikke vilde det, blev han dømt til Baalet. Huss mindede om det keiserlige Leide; Keiseren, som sad der, blev rød, men taug. Under Bøn og Lov til Gud døde Huss (1415) som de troesstærke Martyrer i gamle Dage. — Hieronymus, som var kommen til Konstans for at frelse sin Ven, maatte Aaret efter følge ham i Døden paa Baalet.

3. Thomas fra Kempen.

233

Som Forbud paa bedre Tider maa ogsaa nævnes Thomas fra Byen Kempen ved Køln. 20 Aar gammel gik han i Kloster og blev der i 71 Aar til sin Død 1471. Om Klosterlivet skriver han: „Det er ikke lidet at leve i Kloster og andre Samfund og der omgaaes uden Klage og blive tro til Døden.“ — Han har saaledes ikke aldeles kunnet frigjøre sig fra Munkeaanden; men, naar han igjen skriver: „Guds Rige er inden i eder,“ og „uden Kjærlighed gavner ingen udvortes Gjerning,“ saa drager han Læseren bort fra Munkedømme og Gjerningshellighed. Hans Bog om „Christi Efterfølgelse“ er bleven en Folkebog og har fundet flere Læsere end nogen anden Bog i Verden, naar alene undtages Bibelen. Den er oversat paa mangfoldige Sprog og er trykt op igjen henimod 3000 Gange.

4. Videnskaberne og Bogtrykkerkunsten.

233

Det saa mørkt ud med Videnskaberne i Middelalderen. Bibelens Sprog, Hebraisk og Græsk, vare glemte i Vesterland, og man maatte nøies med en Oversættelse paa Latin fra 234
ældre Tider, og den er paa mange Steder ikke rigtig. Henimod Reformationen begyndte det at dages. Da Konstantinopel blev taget af Tyrkerne 1453, flygtede græske Lærde til Italien, og snart spredtes Kundskab i det græske Sprog over hele Vesterland. Jøderne havde bevaret Kundskaben om Hebraisk, deres Fædres Sprog, og af dem lærte de Kristne det igjen. Saaledes kunde man ved Reformationens Tider læse Bibelen i Grundsprogene og se, hvorledes Herrens Ord egentlig lyder. — Og Bogtrykkerkunsten, som var opfunden 1440, gjorde Bibelen saa billig, at ogsaa andre end Rigmænd kunde kjøbe den.

---

hjem. 1684 blev en Kvinde fra Stavangerkanten for Trolddom dømt til at halshugges og derefter at brændes. Disse ere de sidste, som her i Landet dømtes fra Livet for Trolddom. Før dem havde mange af samme Grund bødet med Livet.

211. Martin Luther.

234

Martin Luther er født den 10de November 1483 i Byen Eisleben i Sachsen, midt i Tyskland. Forældrene, som vare fattige, satte ham i Fattigskolen; men siden tog en formuende Enke sig af ham og satte ham i Latinskolen. 18 Aar gammel drog han til Høiskolen i Byen Erfurt for at lægge sig efter Lovkyndighed; saa var Faderens Ønske. Fra Høiskolens Bogsale fik han Bøger laant, og flittig læste han. Da han en Dag saa sig om blandt Bøgerne, fik han Øie paa en Bog, som var lænket til Boghylden. Det var en latinsk Bibel. Han havde aldrig før seet en Bibel og troede, at i den ikke stod andet og mere end Evangelierne og Epistlerne, som læstes op om Søndagen. Næsten daglig vandrede han op i Bogsalen, for at læse i den fundne Bog, og længtes hjertelig efter engang at eie en saadan Skat.

22 Aar gammel blev han Lærer ved Høiskolen i Erfurt. Strax efter blev hans kjæreste Ven brat reven fra ham, om ved en Lynstraale eller ved et Mord, er uvist. Vennens bratte Død rystede ham dybt; han gik og tænkte paa Døden og var bekymret for sin Salighed. Saaledes bekymret flyede han en Nat til Augustinerklosteret der i Byen; thi Klosterlivet

troedes jo at være den sikreste Vei til Salighed. Som Nyindkommen maatte han vandre om i Byen med Tiggerposen, og strengt holdt han alle Klosterreglerne, bad de bestemte Bønner, vaagede, fastede og spægede sit Legeme paa alle Maader. „Det er sandt," siger han om sig selv, „en from Munk var jeg og holdt min Ordens Regler saa strengt, at, dersom nogensinde en Munk er kommen i Himmelen ved sit Munkeliv, saa vilde ogsaa jeg være kommen derhen." Men han fandt ingen Fred for sin Sjel. En gammel Klosterbroder bragte ham Trøst ved at minde ham om det gamle Ord, som nu næsten var glemt: jeg tror paa Syndernes Forladelse. — 1508 blev han Lærer ved Høiskolen i Vittenberg, og 1510 blev han paa Augustinerordenens Vegne sendt til Rom. Da han kom saa nær, at han kunde øine Byens Taarne, kastede han sig paa Jorden med de Ord: „Vær hilset, du hellige Rom!" Da han kom ind i Byen, blev han forfærdet over alt det Vanhellige, han hørte og saa. En Dag, da han med Alvor og Andagt forrettede Nadveren, raabte Præsterne: „Skynd dig, skynd dig!" Men paa denne Reise gik det op for ham, hvad det Skriftsted 1) vil sige: den Retfærdige af Troen skal leve.

1512 blev han Præst og Doktor eller Lærer i den hellige Skrift og aflagde Løfte om at forkynde den. Nu følte han sig end mere dreven til at læse i Skriften, og Kirkefaderen 235
Augustin, som han ivrig læste, hjalp ham til at forstaa og erkjende, at Mennesket retfærdiggjøres af Troen uden Lovens Gjerninger.

Paa denne Tid holdt Pave Leo den tiende paa at bygge Peterskirken i Rom, den største og vakreste i Kristenheden. Han trængte til Penge og sendte Afladskræmmere ud, for at opdrive dem. En af disse var Munken Tetzel. Han solgte Aflad baade for de Synder, en havde gjort, og for de Synder, han vilde gjøre. Om Bod og Bedring var der ikke Tale. „Naar Guldet," sagde han, „i Kisten klinger, strax Sjelen af Skjersilden springer." Han havde en fast Taxt: Kirkeran og Mened kostede 9 Dukater, Mord 8 Dukater[1]). Efter at have drevet Handel paa andre Steder, kom han i Nærheden af Vittenberg og udraabte sin Vare. Mange fra Vittenberg løste Afladsbreve hos ham. Da de siden i Skriftestolen bekjendte sine Synder for Luther, og han formanede dem til Bod og Bedring, trak de sine Afladsbreve frem og mente, at Bod og Bedring ikke vare nødvendige. Luther svarede: „Uden at I omvende eder, ville I alle omkomme." Saa skyndte de sig til Tetzel og vilde have sine Penge igjen. Tetzel rasede og skreg, at han skulde brænde hver den, som talede med Ringeagt om hans Aflad.

Men Luther lod sig ikke skræmme. Den 31te Oktober 1517 opslog han paa Slotskirkedøren i Vittenberg 95 Sætninger om Afladen og indbød alle og enhver til at stride med ham om dem. No. 27 lyder saa: det er bare menneskelige Taabeligheder, de prædike, som foregive, at Sjelen springer ud af Skjersilden, naar Pengene klinge i Kisten. No. 52: Haabet om at blive salig ved Aflad er et falsk Haab, om saa ogsaa Afladskræmmeren, ja Paven selv derfor vilde sætte sin Sjel i Pant. No. 79: den, som paastaar, at Afladsbrevet med Pavens Vaaben er ligesaa kraftigt som Christi Kors, er en Gudsbespotter. — Dette var Begyndelsen til Reformationen eller Kirkeforbedringen.

De 95 Sætninger vakte megen Røre ikke alene i Tyskland, men over hele Europa. Tetzel og andre med ham skrege paa Baal og Brand og skjeldte Luther ud for en Erkekjetter. Men andre gave Luther Medhold. Den lærde Erasmus fra Rotterdam, som senere rigtignok skrev mod Luther, sagde nogen Tid efter: „Jeg undres ikke over al denne Røre; thi Luther har rørt ved Pavens Krone og ved Munkenes Bug." — Luther var selv en Stund forfærdet over at have optraadt mod den hellige Fader; thi endnu ærede han i Paven Christi Statholder. Han sendte de 95 Sætninger til Leo med et Brev, hvori han

taler med Frimodighed, men tillige siger: „Jeg overgiver mig til eders Hellighed med alt, hvad jeg er og har. Har jeg fortjent Døden, saa vægrer jeg mig ikke ved at dø.“ — Leo holdt Striden for et almindeligt Munkekrangel og haabede, at det Hele skulde gaa af i Mindelighed, og, da han gjerne vilde være gode Venner med Luthers Landsherre og Beskytter, Kurfyrst Fredrik den vise af Sachsen, begyndte han at underhandle. Hans Sendemand gav Tetzel en skarp Tilrettevisning, som gik ham saa nær, at han døde af Ærgrelse. Luther lovede at tie, dersom Modstanderne taug. — Men Modstanderne taug 236
ikke. De havde mellem sig en lærd Mand og dygtig Kamphane, som de mente skulde nok stoppe Munden paa Luther, naar det kom til Ordskifte. Manden hed Eck. Luther undslog sig ikke for Kampen, og det blev aftalt, at de skulde møde i Leipzig 1519. Luther kom derhen, fulgt af 200 bevæbnede Studenter. Han og Eck stred i 14 samfulde Dage om Pavens Overhøihed, om Aflad og Skjærsild. Begge Parter mente at drage hjem med Seier. Det sande Udbytte af Striden var, at det blev klart for Luther, at Pavedommet var en menneskelig og ingen guddommelig Indstiftelse. Og hvad der var blevet klart for ham selv, søgte han i Skrift paa Skrift at gjøre klart for andre, og flere og flere stillede sig paa hans Side. Eck, som følte, at der kunde være to Meninger, om han havde været den virkelige Seierherre i Ordskiftet, reiste med Nag i Hjertet til Rom, for at faa Hjælp der. Den godmodige og letsindige Leo, som bare tænkte paa Peterskirken og hedenske Oldsager, gav i sit Hjerte den hele Strid en god Dag og morede sig over Broder Martins djærve og kraftige Skrivemaade. Men Eck og andre hvilede ikke, før de fik ham til at bruge det Vaaben, som engang havde været saa kraftigt. 1520 kom Eck tilbage til Tyskland med en Bulle eller paveligt Brev, der dømte Luther som Kjetter, bød at brænde hans Skrifter og lyste ham i Ban, dersom han ikke gjenkaldte inden 60 Dage. Bullen paalagde enhver kristelig Øvrighed at fange ham og sende ham til Rom. Det var lettere sagt end gjort. Allerede to Aar tidligere havde en pavelig Sendemand sagt, at han ikke med 25,000 Mand vilde være istand til at faa Munken ud af Tyskland; saa mange Forsvarere havde han. Nu gjorde Luther det dristigste Skridt i sit Liv. Fulgt af Lærere og Studenter gik han udenfor Vittenberg og kastede Bullen paa et Baal med de Ord: „Fordi du har bedrøvet Herrens Hellige, saa bedrøve og fortære dig den evige Ild.“

Den unge Karl den femte, som 1519 var valgt til Keiser i Tyskland, holdt Rigsdag i Byen Vorms 1521. Did blev Luther stevnet. Keiseren gav ham Leide. Luthers Venner raadede ham fra at reise og mindede ham om, hvorledes det var gaaet Huss. Luther svarede: „Om der end var saa mange Djævle i Vorms, som der er Tagstene paa Husene, vil jeg dog derhen.“ Da han kom til Vorms, blev han ført frem for en Forsamling, som bestod af Keiseren, Pavens Sendemænd, mange Fyrster og Biskoper. Man krævede, at han uden videre skulde gjenkalde. Han svarede: „Dersom jeg ikke af den hellige Skrift eller ved klare og indlysende Grunde bliver overbevist, saa hverken kan eller vil jeg gjenkalde; thi det er ikke raadeligt at handle mod sin Samvittighed. Her staar jeg; jeg kan ikke andet; Gud hjælpe mig! Amen!“

De Paveligsindede vilde, at Keiseren skulde tage sit Leidebrev tilbage; men han svarede: „Om Tro og Ærlighed ikke ere at finde andetsteds i Verden, saa maa de dog findes hos den romerske Keiser; jeg vil ikke blive rød som fordum Keiser Sigismund[1]).“

Luther fik da Lov til at drage bort i Fred. Kort efter blev han af Rigsdagen erklæret i 237
Rigets Akt, det er: dømt fredløs, saa at enhver kunde dræbe ham. Men han var allerede i Sikkerhed. Hans betænkte Landsherre, som ikke vovede aabenlyst at beskytte den fredløse Mand, sendte nogle Ryttere med Maske paa, som overfaldt ham paa Hjemveien

og førte ham til Slottet Vartburg. Her levede han i 10 Maaneder, klædt som Ridder, og Verden troede ham død. I den Tro begyndte en Erkebiskop at sælge Aflad paa den gamle Vis. Men saa kom et Brev, som vidnede om, at Kjæmpen levede. Erkebispen, som tilmed var Kardinal og verdslig Fyrste, blev ræd og skrev en ydmyg Undskyldning til den banlyste og fredløse Munk.

Paa Vartburg begyndte Luther paa sin herlige Oversættelse af Bibelen og blev færdig med det nye Testamente; den hele Bibel udkom i Oversættelse fra Grundsprogene 1534.

Snart blev det Luther for trangt paa Vartburg. Han fik tunge Tidender fra Vittenberg. Hans Ordensbrødre og Studenterne forstyrrede Gudstjenesten og nedbrøde Alterne for at afskaffe Messens „Afgudsdyrkelse" og vilde afskaffe den geistlige Stand og al geistlig Videnskab. Flere opstode, som beraabte sig paa indbildte Aabenbaringer og paa Aandens Røst i sit Indre, og forkastede Skriftens Ord. Barnedaaben kaldte de Satans Værk og krævede, at Voxne skulde døbes paa ny. Fienderne jublede, Melankton var raadvild, og Kurfyrsten var ude af sig selv. Da kunde Luther ikke holde sig længere. Kurfyrsten havde forbudt ham at vende tilbage, da han ikke kunde beskytte den fredløse Mand. Luther skrev til ham: „Eders Naade maa vide, at jeg kommer under en høiere Beskyttelse end eders. Da jeg ikke vil adlyde eders Naade, saa er eders Naade undskyldt, om jeg bliver fangen eller dræbt." Saa kom han da og prædikede 7 Dage i Rad om Troen, som ikke bruger Vold, men fordrager alt i Kjærlighed. I Vittenberg blev der Orden og Fred; Sværmeraanderne snege sig bort; men andre Steder vakte de Røre og Oprør.

Det rolige Ophold paa Vartburg og disse Uordener havde en gavnlig Virkning paa Luthers indre Liv. Hidtil havde han stormet frem og revet ned; nu begyndte han at bygge op. Det var ham nu klart, at Kirken først maatte fornyes i det Indre og saa i det Ydre. „Man maa," siger han, „først fange Menneskenes Hjerter, hvilket sker, naar man prædiker Evangeliet og forkynder Folk deres Vildfarelser." — Derfor blev meget af det gamle Kirkevæsen længe staaende; først 1529 blev Sachsens Kirkevæsen ordnet; det blev Forbillede for de fleste evangelisk-lutherske Lande. Samme Aar skrev han sin lille Katekismus til Brug ved Ungdommens Undervisning og sin store Katekismus til Veiledning for Lærerne. Han oversatte og omarbeidede flere ældre Salmer og digtede selv mangen herlig Salme, saasom: Vor Gud, han er saa fast en Borg.

1524 forlod han Klosteret og aflagde Munkedragten[1]). Aaret efter giftede han sig med Katarina fra Bora, som før havde været Nonne. — Han var vistnok ofte nedbøiet ved sine Tilhængeres Uordener og nedtrykt ved Sygelighed; men i Regelen var han freidig og glad og oplivede sig og andre ved Musik og Sang, ved Alvorsord og ved skjemtsom Tale.

Ved Luthers Side havde Herren sat en Mand, hvem Reformationen har mest at takke 238
næst efter Luther. Denne Mand var Filip Melankton. 16 Aar gammel skrev han en græsk Sproglære, og 21 Aar gammel blev han Lærer i Græsk ved Høiskolen i Vittenberg. Han var lærdere end Luther og en Mester i de gamle Sprog. Luther var Mester i at tale og skrive et folkeligt Sprog; Melankton forstod at tale og skrive for de Lærde og de Studerende, som kom langveis fra, for at høre ham. Medens Luther var dristig og djærv, var Melankton mild og eftergivende; han frygtede for, at Kristendommen skulde glemmes over Striden. Begge arbeidede sammen som den høire og venstre Haand.

Karl den femte, som herskede over flere Lande, havde siden Rigsdagen i Vorms i 9 Aar ikke været i Tyskland. 1530 vilde han komme igjen og udskrev en Rigsdag i Augsburg. Der mødte Sendemænd fra Lutheranerne. Melankton var der, men Luther ikke; thi han var fremdeles i Kirkens Ban og i Rigets Akt. Lutheranerne overrakte her Keiseren sin

Troesbekjendelse, som kaldes den augsburgske Konfession. Den var skreven af Melankton og godkjendt af Luther. Den var underskreven af 7 Fyrster og 2 Byer. — I den augsburgske Troesbekjendelse havde Lutheranerne faaet et fast Bekjendelsesskrift[1]). Enhver, som vilde, kunde nu se, at Luther ikke forkyndte nogen ny Lære, men fornyede den gamle, sande Kristendom.

Lutheranerne vare nu blevne saa mægtige, at de ikke behøvede at finde sig i et Magtbud af Keiseren. Det truede med Krig. Luther længtes efter at dø i Fred, og hans Bøn blev hørt. Han døde i sin Fødeby Eisleben 1546 og ligger begraven i Vittenberg.

---

1) Hab. 2, 4. Rom. 1, 17.

1) En tysk Adelsmand kjøbte et Afladsbrev for et Mord, som han havde isinde. Derpaa overfaldt han Tetzel selv, som var glad ved at slippe fra ham med Livet.

[1]) Paa sin Dødsseng, 37 Aar efter, angrede Keiseren, at han havde holdt sit Ord og ikke dræbt Kjetteren Luther, og formanede sin Søn og Arving til Tronen, Filip den anden, til ikke at spare nogen Kjetter. Og Sønnen var lydig og dræbte Kjettere i tusindtal. — Man maa vel mindes, at Keiseren havde levet 2 Aar bag Klostermurene, da han tænkte og talede saa.

[1]) Vore Præsters Samarie er laant fra Augustinermunkenes Dragt.

212. Zvingli og Kalvin.

238

Høit tilfjelds inde i Schweiz ligger den lille By Einsidlen. Byen Loretto i Italien trækker de fleste Pilgrime til sig; thi did have, efter Katholikernes Tro, Englene baaret det Hus, hvori Jomfru Maria boede i Nazaret; men efter Loretto kommer Einsidlen; i Kirken der hænger et Mariabillede, som siges at være faldet ned fra Himmelen og at kunne gjøre Undergjerninger. Aarligaars vandre 150,000 Pilgrime did, for at finde Helsebod eller Forladelse for sine Synder.

Ulrik Zvingli blev 1516 Præst i Einsidlen. Han havde i flere Aar gransket i den hellige Skrift og prædikede nu her uden Frygt, at Syndernes Forladelse ikke kommer fra Jomfru Maria, men fra Jesus Christus, og at Gud overalt hører de Troendes Bønner ligesaa godt som i Einsidlen. I Valfartsbyen forargede slig Tale; men Folket i Byen Zürich, som ligger nogle Mil nordenfor, syntes godt om den og kaldte Zvingli til Præst 1519. I Zürich fik han først høre om Luthers Gjerning. Aaret forud kom en Afladskræmmer, Samson, over Alperne til Schweiz og havde god Afsætning paa sin Vare; han var ogsaa rimelig i Prisen. En Høvedsmand kjøbte Aflad for sig, for sine Forældre og for sine 500 Krigere; Prisen var en blaaskimlet Hest. Borgerne i Zürich lukkede Byens Porte for Samson, og Zvingli 239
prædikede saa kraftigt mod Afladshandelen, at Leo den tiende, som trængte til Krigsfolk og hvervede dem i Schweiz, fandt det raadeligst at kalde Samson tilbage. Pavens Sendmænd tilbød Zvingli en aarlig Løn, dersom han vilde tie. Det vilde han ikke, og Øvrigheden i Zürich gav ham Lov til at prædike efter den hellige Skrift, uden at bryde sig om Menneskepaafund. Züricherne begyndte at spise Kjød og Æg i Fastetiden, Præsterne giftede sig, Billederne bleve tagne ud af Kirkerne, og baade Brødet og Vinen bleve givne dem, som gik til Herrens Bord. — Fra Zürich udbredte Reformationen sig til flere Kantoner; men de Kantoner, som ligge i Midten og i Syd, vilde ikke vide af nogen Reformation og søgte ved Baal og Sværd at holde „Kjetteriet“ ude. Det kom til Krig. Züricherne tabte, og Zvingli, der fulgte med som Feltpræst, faldt; Seierherrerne hug

Liget i 4 Dele, brændte det og strøede Asken for Vinden. Dette skede 1531. — Over Halvdelen af Schweiz er protestantisk, medens Kantonerne i Midten og i Syd fremdeles ere katholske.

Medens Luther under svære Ængstelser ved Herrens Styrelse lededes Skridt for Skridt til Reformationsværket, faldt det Zvingli let at rive sig løs fra det katholske Væsen. — Luther beholdt af det Gamle alt det, som ikke stred mod Skriften; Zvingli forkastede alt det, som ikke med rene Ord er paabudt i Skriften. Da nu det nye Testamente ikke har anden Forskrift om Gudstjenesten, end at alt skal foregaa med Orden og Sømmelighed, og at Kvinderne skulle tie i Forsamlingen, vilde han ikke vide af Orgel eller Altertavle eller anden Prydelse; Luther vilde med Musik og passende Kirkeskikke sørge for simpel Høitidelighed, der kunde stemme Sindet til Andagt.

Da Zvingli døde, var Værket kun halvgjort; det blev fuldført ved Franskmanden Johan Kalvin († 1564), der 1536 nedsatte sig i Genf, som blev Hovedsædet for Reformationen i Schweiz. Efter ham kaldes Lærens Tilhængere Kalvinister; de kaldes ogsaa Reformerte; baade Lutheranere og Kalvinister kaldtes Protestanter.

Kalvin havde langt større Aandsgaver og langt større Lærdom end Zvingli. I Lærdom, Skarpsind og klar Skrivemaade stod han fuldkommen ved Siden af Melankton og Luther; men han havde ikke Melanktons milde Sind eller Luthers barnlige Enfold og kunde ikke skrive for Folket som Luther.

Han indførte en streng Kirketugt og skyede hverken Banlysning eller Fængsel. Værst gik det Spanieren Mikael Servet, der kom med kjettersk Lære om Treenigheden. Han vankede landflygtig omkring og kom til Genf, for at reise videre. Kalvin lod ham kaste i Fængsel; da han ikke vilde gjenkalde, blev han brændt levende.

Som alt fortalt skiller den lutherske Kirke sig fra den kalvinske i Kirkeskikkene. I selve Læren kommer Forskjellen især tilsyne i Udlægningen af Alterens Sakramente og Naadevalget. Alle 3 Reformatorer vare enige i at forkaste den katholske Lære, at Brødet og Vinen forvandles til Jesu Legeme og Blod, saa at det ikke længere er Brød og Vin, uagtet det ser ud, smager og lugter som Brød og Vin.

Luther og den lutherske Kirke med ham lærer, at Jesus med sit forklarede Legeme og Blod er tilstede i Nadveren i, under og med Brødet og Vinen.

For Zvingli blev Nadveren ikke andet end et Maaltid til Jesu Ihukommelse, idet han udlagde „er“ i Indstiftelsesordene ved „betyder.“

Kalvin satte Luthers Udlægning langt over Zvinglis; men der er dog noget af Zvinglis 240
Udlægning tilbage i hans egen Lære. Han lærer nemlig saa: i Nadveren meddeles vistnok Jesu forklarede Legeme og Blod, men ikke i, under og med Brødet og Vinen. Brødet og Vinen ere kun Tegn og Panter paa Jesu forklarede Legeme og Blod. Jesus er ikke legemlig tilstede i Brødet og Vinen, men meddeler sit Legeme og Blod paa en aandelig Maade og kun for den Troende; den, som ikke tror, nyder ikke andet end Brød og Vin, medens den Troende, hvis Sind opløftes til Himmelen, kommer i Samfund med den forklarede Christus, som sidder deroppe.

Med Hensyn til Naadevalget lærte Kalvin, at Gud fra Evighed havde forudbestemt nogle til Salighed og andre til Usalighed. Luther lærte, at det Ord staar fast, at Christus døde for alle Mennesker, og at Gud vil, at alle Mennesker skulle blive salige og komme til Sandheds Erkjendelse. Blive ligefuldt mange fordømte, saa er det ikke Guds Forudbestemmelse, men deres egen Modstand mod Naaden, som er Aarsag til deres

Fordømmelse. — Kalvins Lære, som er en streng Udvikling af Augustins Lære, har vakt megen Splid i den kalvinske Kirke og ængstet manges Samvittighed.

[1]) 1) Den apostoliske Troesbekjendelse eller Troens 3 Artikler, 2) den nicænske og 3) den athanasianske Troesbekjendelse ere Bekjendelsesskrifter i alle kristne Kirker. 1) Den augsburgske Troesbekjendelse, og 2) Luthers lille Katekismus ere særegne Bekjendelsesskrifter for den lutherske Kirke.

213. Reformationens Udbredelse.

240

Allerede ved Luthers og Kalvins Død var den rensede Lære indført omtrent i de samme Lande, som nu ere protestantiske. Et Land er endog senere faldet tilbage til Katholicismen. Bøhmen, hvor Huss havde brudt Veien, og hvor der engang for 1 Katholik fandtes 100 Protestanter, er nu et gjennemkatholsk Land. — Luthers Lære fandt Indgang i Landene nordenfor og østenfor Tyskland, Kalvins Lære i Landene vestenfor Tyskland.

I Sverige blev den lutherske Lære indført, uden at Blod randt. To Brødre, Olaf og Lars Person, som i Vittenberg havde hørt Luther og Melankton, kom tilbage 1519 og prædikede, som de havde lært der. Olaf blev Præst i Stokholm og Lars blev Lærer ved Høiskolen i Upsala. Bibelen blev oversat paa Svensk. Geistligheden satte sig imod, og Folket havde ikke Syn for Sagen. Men den kraftige Konge, Gustav Vasa, som, før han blev Konge, havde været landflygtig i Tyskland og der faaet Øinene op, vilde indføre den og heller nedlægge sin Krone end se Folket leve i Mørket. Folkets Kjærlighed til Kongen var saa stor, at det lod ham raade, og Reformationen blev fuldstændig indført paa en Rigsdag i Vesteraas 1544.

Paa lignende Maade gik det til i Danmark. En Munk, Hans Tausen, fik af sin Abbed Lov til at reise udenlands, for at studere. Abbeden havde forbudt ham at reise til Vittenberg; men han opholdt sig alligevel hemmelig der i 2 Aar og hørte Luther og Melankton. Efter sin Hjemkomst 1521 forkyndte han først Ordet i Stilhed; en Dag mandede han sig op og holdt en Prædiken om, at Mennesket retfærdiggjøres af Naade for Christi Skyld og ikke ved Gjerninger. Abbeden kastede ham i Fængsel; men fra Fængslet prædikede han for Folk, som samlede sig udenfor. Kongen, Fredrik den første, tog sig nu af Tausen og bød, at enhver frit kunde prædike Pavens eller Luthers Lære. Imidlertid blev det nye Testamente oversat af Kristen Pedersen, Ordet vandt mere og mere Indgang hos Folket, og, da Kristian den tredie blev Konge, lod han alle Landets Biskoper fængsle 1536. Samme Aar holdt han Rigsdag i Kjøbenhavn, hvor Adelsmænd, Byfolk og Bønder 241
mødte. Kongen kaldte dem sammen og spurgte: „Ville I have de fangne Biskoper eller andre i deres Sted?“ Folket svarede som med en Mund: „Vi ville blive ved det hellige Evangelium og ikke have saadanne Biskoper mere.“ — Bugenhagen indkaldtes fra Wittenberg, for at ordne Kirkevæsenet. Han indviede de nye Biskoper 1537. — Den hele Bibel udkom i dansk Oversættelse 1550.

Norge var kun lidet forberedt til at modtage den rensede Lære. Oplysningen blandt Folket var kun ringe. Klostrene vare mange og rige; men Munkene toge sig ikke af Folkets Undervisning, ei heller Geistligheden, uagtet flere Biskoper vare vellærte Folk, som havde ligget ved Høiskoler i Udlandet.

Luthers Navn var knap hørt inden Landet før 1528, da en Munk Anton begyndte at forkynde hans Lære i Bergen. Hans Tale vandt Indgang hos Borgerne, men ikke hos Biskopen, Olaf Thorkelssøn. Han, som var en magelig Mand og glad ved et godt Bord, vilde ikke forstyrres i sin Ro og reiste ud til sin Gaard paa Askøen, strax udenfor Byen. Anton blev da ved at prædike; men nogen videre Vækkelse finde vi ikke, at der sporedes. Han blev siden Præst i Byen.

Norge var dengang forenet med Danmark. Kristian den anden, som var afsat i Danmark, havde mange Tilhængere i Norge, og Throndhjems Erkebisp, Olaf Engelbrektssøn, søgte at bevare Riget for ham. Erkebispen kom tilkort; han flygtede tilsøs fra Throndhjem til Holland og tog med sig mange af Kirkens Kostbarheder. Norge blev nu Lydrige under Danmark, og Reformationen blev indført uden Modstand 1537. Den værdige Geble Pederssøn, der som Erkedegn, efter Olaf Thorkelssøns Død, forestod Bispestolen i Bergen, gik over til Reformationen og blev viet af Bugenhagen i Kjøbenhavn 1537 til Biskop i Bergen. Den slue Hans Ref, Biskop i Oslo, gik ogsaa over og vedblev som Biskop i Oslo. Han behøvede ingen Vielse. Stavanger og Throndhjems Bispestole bleve besatte med nye Mænd, nogle Aar senere.

Kongen tog alt Klostergodset og Bispegodset og overlod Brugsretten især til danske Adelsmænd. Klosterfolket skulde have Lov til at bo og have Underhold i Klostrene til sin Død. De sidste norske Munke omtales 1562. — Af Klosterbygningerne ere nu kun ringe Levninger tilbage; men Klostergodset er endnu paa nogle Steder samlet i større Eiendomme, saasom Værnekloster ved Moss, Utsteinskloster ved Stavanger, Lysekloster ved Bergen.

Kirkerne bleve plyndrede for sine Kalke, Diske, Altertavler og andet rørligt Gods, men beholdt sine faste Eiendomme, indtil Fredrik den fjerde, der døde 1730, solgte Kirkerne med tilhørende Jorder og Tiende, da Almuen, som fra umindelige Tider eiede dem, ikke kunde skaffe Skjøder frem. — Kaldene beholdt sine Præstegaarde og visse Gaarde, som Præsterne havde Ret til at bygsle til Leilændinger paa Livstid. Dette Bygselgods, som kaldtes beneficeret Gods, er siden 1821 solgt til Bedste for Kirken og Skolen, og deraf er dannet Oplysningsvæsenets Fond.

Reformationen blev ikke indført i Norge som Følge af nogen Trang hos Folket, men ved Kongens Magtbud. — Hverken Menigmand eller Præsterne paa Landet synes at have skjønnet, hvad Reformationen havde at betyde. Da Styrelsen ikke kunde opdrive lutherske Præster nok, maatte den lade Mængden af de katholske Præster blive i sine Kald, 242
og disse beholdt saa mange katholske Skikke, som de kunde, uden at støde den verdslige Øvrighed. — Menigmand vilde i lange Tider ikke vide af den nye Lære, og flere Præster, som vilde udrydde de katholske Skikke, bleve undsagte og dræbte. — Bibelen blev ikke oversat paa Norsk; den danske Oversættelse blev indført; Byfolket forstod Dansk, men Almuen ikke. — Først under Kristian den fjerde († 1648), som med Nidkjærhed tog sig af Skolevæsenet, vandt den lutherske Lære Indgang hos Folket.

Island havde paa den Tid to Biskoper: Øgmund Paalssøn og Jon Aressøn, der levede som Høvdinger. Begge vare ivrige for den katholske Lære, begge vare dygtige til at styre; men Lærdommen var kun ringe. Jon forstod ikke saa megen Latin, at han ved sin Bispevielse i Throndhjems Domkirke kunde give Svarene paa det Sprog; men en anden Præst maatte svare for ham.

Nogle af Luthers Skrifter naaede op til Island, og en Præst vovede at tale mod Helgentilbedelsen og kalde den Afgudsdyrkelse. Øgmund kaldte Præsten for sig. Talen

kom paa Præsternes Ægteskab. Præsten holdt sig til Paulus. Biskopen svarede: „Paulus var Hedningernes Læremester, men ikke vor.“ — Luthers Lære vandt efterhaanden Indgang hos flere, og det nye Testamente 1) blev hemmelig oversat paa Øens Tungemaal, det gamle norske, og, da Reformationen var indført i Danmark og Norge, vilde Kristian den tredie, at den ogsaa skulde indføres paa Island. Øgmund, som nu var 80 Aar og blind, blev fangen ved Svig og ført til Kjøbenhavn 1541. Men Jon satte sig til Modværge, og ved Sluhed og Djærvhed holdt han sig endnu i flere Aar mod Kongens Mænd. Han blev endelig overmandet og flygtede ind i en Kirke; han stillede sig i fuldt Biskopsskrud foran Alteret; der blev han greben og blev halshuggen Aaret efter (1550). Saaledes døde den sidste katholske Biskop i den norske Kirke. Islændingerne ærede Jon som en Helt, Øen kunde være stolt af, og denne Ærefrygt har holdt sig lige til vore Dage.

I de Lande, hvor Kalvins Lære vandt Indgang, randt Blodet i Strømme. Hertug Alba, som Filip den anden af Spanien havde sendt til Holland og Belgien, for at udrydde Kjetteriet, roste sig af at have dræbt 18000 Mennesker. — I Frankrige bleve Protestanterne efter hemmelig Aftale mellem Katholikerne overfaldne Bartholomæusnatten (24de August 1572) og myrdede i tusindtal 2). Paven lod af Glæde over Kjetternes Mord ringe med alle Klokker i Rom og synge: O store Gud, vi takke dig. — I England blev, efterat meget Blod var udgydt, Reformationen indført under Dronning Elisabet, († 1603) og Troeslæren fastsat i 39 Artikler. I de 39 Artikler er Nadveren fremstillet efter Kalvins Lære; men hans Lære om Naadevalget er ikke optagen. — I Spanien og Italien blev Reformationen udryddet ved Fængsel, Pinebænk og Baal.

214. Ignatius Lojola og Jesuiterne.

242

Nord i Spanien ligger Slottet Lojola, som tilhørte en gammel adelig Æt. Der fødtes Ignatius 1491. Han opdroges til Krigsstanden, og hans Hu stod til at vinde Navn som Kriger, og han drømte om at storme Borge og tage Fyrster og Riddersmænd tilfange. Han 243
var med at forsvare Fæstningen Pampelona Nord i Spanien, blev haardt saaret og maatte længe holde Sengen. For at korte Tiden læste han Legender. Som han læste, blev han greben af Længsel efter at blive en aandelig Stridsmand istedetfor en Kriger med Sværd og Spyd. Og underlige Syner viste sig for hans drømmende Sind. Han troede, at Himmeldronningen steg ned og talede med ham. Han mente at se med sit jordiske Øie Troens dybeste Hemmeligheder: Brødet og Vinen forvandlede til Christi Legeme og Blod og Treenigheden som Enhed, og han græd overlydt af Glæde og Henrykkelse. — Store Gaver havde han ikke; men han havde en Jernvillie, som overvandt alle Hindringer. Han vilde fornegte sig selv og overvinde Verden. Han uddelte alt sit Gods til Fattige, klædte sig som Tigger, led Sult og Tørst, piskede sig 3 Gange daglig og drog omkring for at prædike. Da han saa, at han uden Kundskaber og præstelig Vielse ikke kunde udrette Stort i Kirken, satte han sig, skjønt 33 Aar gammel, paa Skolebænken ved Siden af Smaagutter for at lære Latin, og 4 Aar derefter drog han til Høiskolen i Paris, for at studere og modtage den præstelige Vielse.

Det var hans Tanke at stifte en Orden, som skulde stille sig aldeles til Pavens Raadighed. Paven stadfæstede Ordenen, som kaldte sig Jesu Selskab eller Jesuiterordenen, og gav den store Rettigheder. Saaledes maatte ingen Geistlig nægte en

Jesuit sin Prædikestol. — Ignatius blev Ordenens første General eller Forstander. Da han døde 1556, tællede Ordenen 1,000 Medlemmer.

Det var Jesuiterordenens Maal at bringe alle under Lydighed mod Paven. For at naa dette Maal skulde Jesuiten ofre alt det, som er Mennesket dyrebart: Slægtskab og Venskab, ja selv sin Samvittighed. Jesuiten har ikke Lov til at lytte til sin Samvittighed. Hans Samvittighed tilhører Ordenen. Luthers Ord paa Rigsdagen i Vorms: „Det er ikke raadeligt at handle mod sin Samvittighed," ere formastelige Ord i en Jesuits Mund.

Snart saa man Jesuiter allevegne. De droge som Missionærer til Amerika, China, Japan og andre Lande langt borte; de færdedes som Skriftefædre i Kongernes Borge og i de Fattiges Hytter; de prædikede i Kirkerne og lærte ved Høiskolerne; de oprettede en Mængde Skoler og forstode at opdrage lydige Lærlinge. Ingen blev brugt, før han længe var prøvet. Generalen, som boede i Rom, fik hemmelige Indberetninger, saa at han kjendte sine Folk og vidste, hvad de duede til. De skyede hverken at begaa Kongemord eller at bruge Gift; thi, sagde de, Hensigten helliger Midlet.

Med saadanne Kræfter var det, at Paverne kunde standse Reformationens Fremgang. Ja Paverne kunde endog fatte Haab om at føre de frafaldne Lande tilbage til den romerske Kirke. Jesuiterne laa allevegne paa Lur, og dem skyldtes det, at Protestantismen blev udryddet i Bøhmen.

Tilsidst blev Jesuiterne saa forhadte selv i de katholske Lande, at Pave Klemens den fjortende saa sig nødsaget til at ophæve Ordenen 1773, uagtet han vidste, at han derved underskrev sin Dødsdom. Han døde ogsaa Aaret efter med mange Mærker af Gift. — 1814 blev Ordenen oprettet igjen og søger af alle Kræfter at styrke Pavemagten og føre Protestanterne tilbage under Roms Aag.

1) Den hele Bibel udkom i Oversættelse 1584.
2) Tallet opgives fra 20,000 til 100,000.

215. Pietisterne. Brødremenigheden. Kvækerne. Metodisterne.

244

Ved Reformationen var Kirken renset, og Læren var fastsat greit og klart. Men snart opstod nye Farer. Man havde Ordet rent og purt iblandt sig; men man glemte, at dette endnu ikke var nok, men at man ogsaa skulde leve efter Ordet. Man talte og skrev meget om den rette Tro; men man glemte altfor ofte, at den rette og sande Tro skal vise sin Kraft i et helligt Levnet. En død Rettroenhed begyndte at gribe om sig inden den lutherske Kirke. Ved Høiskolerne oplærtes de vordende Præster mere til at blive dygtige Forsvarere af den fastsatte Lære end til at forkynde Ordet i Enfold og Kjærlighed. Mange saa og følte den Fare, som truede. Blandt dem var Johan Arndt, der døde 1621 som Biskop i Hannover. Hans Andagtsbog om „den sande Kristendom" har virket og virker til Velsignelse; den er skreven for at vise, at „det ikke er nok at have Kundskab om Gud; men at dette skal fremlyse saavel af vore Ord som af vore Gjerninger."

Ingen har imidlertid virket saa kraftigt mod den døde Rettroenhed i hin Tid som Filip Jakob Spener. Han var en Tid Præst i Frankfurt; senere stod han, som Overhofpræst i Dresden, i Spidsen for den lutherske Kirke i Sachsen, og tilsidst var han Provst i Berlin, hvor han døde 1705. Medens han endnu var i Frankfurt, begyndte han at holde „Andagtsforsamlinger" først i sit Hus, senere i Kirken; man læste og gjennemgik et

Afsnit af Bibelen og samtalte derpaa om, hvad man havde læst og hørt. Spener troede at se god Frugt af disse Møder, og vilde derfor gjerne, at ogsaa andre skulde følge det Exempel, han havde givet. I en Bog, som han kaldte „fromme Ønsker," udtalte han sig udførligere om de Brøst, han fandt inden Kirken, men nævnte ogsaa de Midler, hvorved han mente, at der kunde rettes paa dem. Han vendte sig først og nærmest til Præsterne og bad dem, at de vilde baade selv betænke og prædike det for andre, at den saliggjørende Tro er en levende Tro, som viser sin Kraft i et helligt Levnet. Han vendte sig dernæst ogsaa til Menighederne og mindede dem om, at det er enhver Kristens Pligt i Ord og Gjerning at bekjende hans Navn og virke for hans Riges Fremme. Guds Ord skulde høres ikke blot i Kirkerne, men ogsaa omkring i Husene. — Speners Skrift gjorde megen Opsigt; men Meningerne om det og om hans Andagtsforsamlinger vare fra først af meget forskjellige. Hans Modstandere fandt, at han og hans Venner bar sin Fromhed altfor meget tilskue i det Ydre, og lagde derfor paa dem Navnet Pietister (de Fromme). Det Navn have de senere beholdt. Striden brød dog først for Alvor løs mod Slutningen af Speners Liv, da Høiskolen i Halle stiftedes, og Lærerposterne ved den besattes med Speners Venner. Blandt dem var August Herman Francke, hvis Navn især er blevet bekjendt ved den Pleiestiftelse for forældreløse Fattigbørn, som han grundede i Halle. Fra Høiskolen i Halle og Franckes Stiftelser udgik der en talrig Skare unge Mænd, som førte Pietismen videre om. Fra den Tid af blev Striden ret alvorlig mellem dem og deres Modstandere og fortsattes længe efter Speners Død.

Det var den døde Rettroenhed, Spener vilde virke mod. Derfor var han ivrig i at minde om, at Troen er død uden Gjerninger, og i at drive paa Helliggjørelsens Kamp. Dette synes nu ikke at være andet, end hvad alle Kristne burde være enige i. Men mange af Speners Venner gik langt videre end han selv; især var det Tilfældet med Pietisterne i den 245
senere Tid, efterat Spener var død. Hvad man især havde at sige paa Pietisterne, var da først og fremst, at de talte mere om Gjerningerne end om Troen, mere om Helliggjørelsen end om Retfærdiggjørelsen, at de prædikede mere Loven end Evangeliet. De fordømte uden videre som Synd ikke blot saadanne Fornøielser som Dands, Skuespil og Kortspil, men ogsaa saadanne Ting som at ryge Tobak, at smile og le og i det Hele al Lyst og Glæde, som ikke er af ren aandelig Art. Man ankede fremdeles over, at de satte større Pris paa sine egne Forsamlinger og Andagtsøvelser end paa den kirkelige Gudstjeneste og de Midler, som i den gives os til Troens Vext, og at de baade selv ringeagtede og lærte andre at ringeagte den beskikkede Lærerstand. Paa den Maade skilte de sig ud for sig selv og mente, at en ikke kunde være en sand Troende, naar han ikke holdt sig til deres Møder og teede sig paa deres Vis. Og som de skilte sig fra Kirken, saa holdt de igjen ofte sammen med Sværmere og andre Mennesker, der forstod at give sig Gudfrygtighedsskin, idet de glemte Apostelens Formaning at prøve Aanderne, om ogsaa deres Lære var den rene og sande Lære. — Dette og meget andet var det, man sagde, og i meget havde man Ret; Pietismen var i den senere Tid slaaet over i en sygelig og ukirkelig Retning; man byggede mere paa sine egne indre Følelser og sin egen Hellighedsstræben end paa Guds rene og usvigelige Ord. — Men var der end mangt og meget at sige mod Pietismen, saa har den dog været en gavnlig Surdeig i Kirken, og Speners Navn vil altid bevares i taknemmeligt Minde i den lutherske Kirke.

Nicolai, Greve af Zinzendorf og Eier af flere Godser i Sachsen, blev opdragen i Halle under Franckes Opsigt. Senere sendtes han paa Reiser og færdedes blandt anderledes Troende, hos hvem han fandt levende Kristendom. I Paris havde han i et halvt Aar

Omgang med Munke og Biskoper i kristelig Kjærlighed, og ingen af dem tænkte paa, af hvilken Bekjendelse den ene eller den anden var. Det blev hans Tanke at stifte et Samfund, som skulde forene alle kristne Troesbekjendelser. Det fælles Baand skulde være Forsoningsdøden, som jo alle vare enige i. 1722 kom nogle Efterkommere af Hussiterne eller, som de nu kaldtes, bømiske og märiske Brødre, til Sachsen som Flygtninge for sin Tro. De fik Lov til at nedsætte sig paa et af Grevens Godser og byggede der Byen Hernhut, som blev Moderstad for den ny Brødremenighed. Da Folk af andre Bekjendelser strømmede til, opstod der Forvirring; men det lykkedes Grevens kjærlige Sind og store Gaver at faa en Overenskomst tilveie 1727. Fra nu af dannedes Menigheder i flere Lande, og Hernhutterne droge som kjærlige Missionærer ud i Hedningeverdenen. Zinzendorf, som var Brødremenighedens Biskop ligetil sin Død 1760, har skrevet over 100 Skrifter og digtet over 2000 Salmer. Han havde den lutherske Kirke kjær, og Menigheden vedtog den augsburgske Troesbekjendelse; men han kom dog med eiendommelige Lærdomme og brugte saa underlige Talemaader, at han mødte alvorlig Modstand af lærde og fromme Lutheranere. Saaledes vilde han, at Lodkastning skulde raade ved Missionærers Udsendelse, ved Ægteskaber o. s. v. Faderen og den Hellig-Aand traadte ligesom tilbage for Sønnen. Sønnen blev kaldt Menighedens Ægtemand, og Gud blev kaldt dens Svigerfader. Zinzendorf aflagde i sine senere Aar mange af sine Egenheder, og 246
Spangenberg, der døde 1792 som Menighedens Biskop, har i sin „Fremstilling af Brødrenes Tro“ endnu mere nærmet sig den lutherske Kirke. Men det vedblev dog at være Særkjendet for Brødremenighedens Lære, at den dvæler ved Christi Lidelse og Død, som om det var ikke blot Kristendommens Kjerne, men fast den hele Kristendom. I de senere Tider stiftes Ægteskab ikke ved Lodkastning uden Vedkommendes Samtykke. — Brødremenigheden tæller omtrent 12,000 Medlemmer i de kristne Lande og 70,000 blandt Hedningerne. Den har i de senere Tider ikke voxet, men er snarere i Aftagende. I Norge, hvor der siden 1737 stiftedes Menigheder i mange Byer, er der nu kun en liden Menighed i Stavanger og i Throndhjem. Menigheden i Kristiania maa regnes for opløst. — Den oplivede Tro i det nittende Aarhundrede begynder at gjøre Brødremenigheden, hvor i Vantroens Tid saa mangt et fromt Sind fandt Tilflugt, overflødig. Den oplyste og sindige Spangenberg haabede, at en saadan Tid maatte komme. Aldrig skal det glemmes, at, medens Vantroen i det attende Aarhundrede gjorde Hjerterne kolde, var Troen stærk og Kjærligheden varm i Brødrenes lille Samfund. Og kjærlige Troesbud har det lille Samfund sendt ud paa mange Kanter.

England og Nordamerika tæller en Mængde Sekter. I England stiftedes 1649 Vennernes Selskab; Kvæker eller Skjælver var oprindelig et Øgenavn. Stifteren, Georg Fox, var Søn af fattige Forældre. Som Barn havde han ikke Lyst til at lege med andre Børn; men til at gruble for sig selv stod hans Hu. Han lærte, hvad Børn i hans Stand pleie at lære, og bragte det aldrig til nogen Færdighed i at skrive. Han blev sat i Skomagerlære, men sendtes ofte ud, for at vogte Faar. Som Gjæter bar han altid Bibelen med sig og lærte den næsten Ord til andet. Som han en Dag sad paa Marken, faldt han i dybe Tanker. Han troede at høre en Røst fraoven, som foreholdt ham Verdens Forfængelighed og bad ham at vie sit Liv til Herrens Tjeneste. Nu syntes alting ham fordærvet, især Kirken og de Geistlige. Han drog da om som Bodsprædikant, truede med Guds Straffedomme og forstyrrede Gudstjenesten i Kirkerne. Han blev spottet og kastet i Fængsel, men blev ved at prædike og vandt mange for sin Lære. — Fox levede sine sidste Dage i Ro, glad over at se Vennernes Samfund sikret ved dets anden Stifter. Det var

Villiam Pen. Efter sin Fader, Admiral Pen, arvede han en Fordring paa Staten. Som Betaling overlod Staten ham et Stykke Land i Nordamerika, hvor han byggede Filadelfia, som betyder Broderkjærlighed.

Kvækerne ære vistnok det aabenbarede Ord; men endnu høiere sætte de det indre Ord eller indre Lys. De forkaste den geistlige Stand og geistlig Kundskab; thi Aanden, sige de, gjør alle oplyste. Naar de komme sammen, sidde de stille, indtil en, Mand eller Kvinde, tror sig greben af Aanden til at prædike; kommer Aanden ikke, gaa de stille bort. De forkaste ikke blot, som Gjendøberne, Barnedaaben, men al Daab. Ligeledes forkaste de Nadveren. De negte at tjene som Soldat, at aflægge Ed, at betale Tiende. De tage ikke Hatten af for nogen og tiltale alle med „du."

De have især hjemme i Nordamerika; de have med Kjærlighed og Opofrelse søgt at virke for Negerslavernes Frihed. I Norge findes de især i Stavanger, hvor de have en Skole.

Jon Vesley († 1791) viste tidlig Alvor og Fromhed. Allerede i sit ottende Aar fik han 247
Lov til at nyde den hellige Nadvere. 17 Aar gammel blev han sendt til Høiskolen i Oxford. Her stiftede han 1729 med 3 andre Studenter en Forening, for at opbygges ved Læsning i den hellige Skrift. Snart traadte flere til, og de satte sig som Maal at besøge dem, som vare syge eller i Fængsel, og at tage sig af forsømte Børn. Da de krævede, at Omvendelsen skulde gaa for sig efter en bestemt Metode eller Regel, under Suk og Stønning, under Bodskamp og Bodskrampe, bleve de kaldte Metodister. — Vesley brændte af Nidkjærhed efter at redde Sjele, og i England var der knap en Krog, hvor han ikke havde trængt ind. Han seilede ogsaa over til Amerika. Man har regnet ud, at han i 62 Aar har holdt 40,000 Foredrag og aarlig reist 700 norske Mil. Han var velgjørende og tilgav let Fornærmelser; han var overbærende i Troesmeninger og optog afvigende Troesbekjendere i sit Samfund; men han krævede strengere Vandel end den strengeste Pietist; han forbød ethvert Tidsfordriv, som ellers regnes for uskyldigt; ikke engang Børn fik Lov til at lege! Han havde heller ikke Børn og var ulykkelig i sit Giftermaal; efter 10 Aars Ægteskab maatte han skille sig fra en Enke, han havde ægtet.

Vesley bekjendte sig til de 39 Artikler og vilde ikke skille sig fra den engelske Kirke. Men den stive engelske Kirke, hvor dengang død Rettroenhed raadede, skjød Metodisterne fra sig. De fik ikke Lov til at prædike i Kirkerne og tyede til simple Huse. Da disse snart bleve for smaa, begyndte hans Troesfælle, Vitefild, at prædike paa aaben Mark. Vitefild forstod med folkelig Veltalenhed at ryste ved at udmale Helvedes Rædsler, og mangen forhærdet Synder og mangt letfærdigt Verdensbarn vendte om fra sin onde Vei. — Den, som skriver dette, har 1851 i Vales (læs: Væls) været tilstede ved en Gudstjeneste under aaben Himmel. Mellem 20–30,000 Mennesker sagdes at være tilstede. Bakker, Tage og Træer vare fulde af Mennesker. Gudstjenesten varede, med et længere Mellemrum, fra Formiddagen til ud paa Aftenen. Hjertelig Bøn og Sang skiftede med Prædiken, den ene Taler traadte op efter den anden. Stundom hævedes Talerens Røst til Skrig; Suk og uhyggelig Stønning hørtes hist og her, og enkelte daanede. Men ellers foregik alt med en større Sømmelighed, end man kunde tænke mulig i en saa stor Forsamling. Den bestod især af Bønder, Tjenestefolk og Arbeidere. — Fra Amerika fortælle Øienvidner om uhyggelige og voldsomme Udbrud under Gudstjenesten i Skoven ved Nattetide. Prædikanten taler med saadan Iver og Heftighed, at han ligner en Rasende, og de grebne Tilhørere falde om i voldsomme Krampetrækninger, indtil Naaden bryder igjennem, og de ende i en Udmattelse, som kaldes salig Fred. Vitefild havde vist

Veien. I sin Begeistring tabte han ofte Herredømmet over sig selv. Han stampede med Foden, hulkede og skreg og endte i fuldkommen Udmattelse, ja stundom med Blodbrækning.

Vesley kom i Amerika sammen med Hernhutterne. Han tilstod, at Kristendommen aldrig havde vist sig for ham i saa mildt et Lys. Men han blev senere uenig med Zinzendorf, da han paastod, at den ved Guds Naade Gjenfødte allerede i dette Liv kunde bringe det til syndefri Fuldkommenhed. Zinzendorf svarede: „Jeg erkjender ingen Fuldkommenhed i dette Liv; det er den største af alle Vildfarelser. Det gamle Menneske vedbliver lige til Døden." — Det kan ikke være andet, end at Læren om den syndefri Fuldkommenhed maa lede til Hysteri eller Hovmod.

Med Vitefild blev Vesley uenig i Læren om Naadevalget. Vitefild holdt sig til Kalvins 248
Lære, medens Vesley nærmede sig den lutherske Lære[1]). — Vesleys Forbud mod at nyde Blod grunder sig paa en Misforstaaelse af Forhandlingerne paa Apostelmødet i Jerusalem (se Side 213).

Metodismen lovede engang at blive for den engelske Kirke, hvad Pietismen og Brødremenigheden har været for den lutherske. Men senere Tiders Udskeielser have stillet den næsten fiendtlig ligeoverfor den engelske Kirke. Imidlertid har den været et vækkende Middel mod Vantroen i forrige Aarhundrede, og altid skal det mindes, at den har taget sig af Fattige og Forladte, af Hedningerne og Negerslaverne. Vilberforce, Negrenes Ven († 1833), vaktes ved Metodismen til at vie hele sit Liv til Kamp for Negrenes Frihed. — Metodisternes Tal regnes til omkring 4 Millioner.

216. Vantroen i det 18de Aarhundrede. 248

Mange, som den døde Rettroenhed gjorde kolde, og som ikke kunde finde Hvile i de opkomne Sekter, lyttede villig til de Vantroens Røster, som først begyndte i England og senere løde i de fleste kristne Lande. Disse Vantroens Stridsmænd, som kaldes Fornuftkristne, Fritænkere og med andre Navne, søgte paa alle Maader at vinde Indgang for sine Lærdomme. En Bogtrykker i England udsatte en Belønning for aarlige Prædikener mod Kristendommen.

Katolikerne haabede, at den aabenbare Vantro i England og Protestanternes Opløsning i mange Sekter skulde føre dem tilbage til den romerske Kirke, som forstod at kue al Opsætsighed. Men den Enhed og Fred, hvoraf den romerske Kirke roste sig, blev forstyrret paa en forfærdelig Maade. Franskmanden Voltaire (læs: Voltær, † 1778) brugte sine store Gaver til at spotte Katholicismen, ja al aabenbaret Religion og al Sædelighed. En Skare Følgesvende gik i Mesterens Fodspor, og tilsidst blev hver den, som i Evangelierne troede at se noget andet og mere end et østerlandsk Eventyr, spottet og gjort latterlig som en Daare. — Den Sæd, som disse Fritænkere havde saaet, bar sin Frugt, da den store franske Revolution brød løs i Slutningen af forrige Aarhundrede. 1793 blev Kristendommen offentlig afskaffet i Frankrige. Biskopen af Paris traadte frem i Nationalforsamlingen og nedlagde sit Embede, som nu var blevet overflødigt. Flere Præster bleve faste; men andre forsikrede, at de hidtil ikke havde forkyndt andet end Eventyr og Daarskab og bedraget Folket. Man gik endda videre. Troen paa Guds Tilværelse blev afskaffet; paa Gravstenene skrev man: Døden er en evig Søvn; og Tegn paa Gudsfrygt blev straffet med Døden[2]). En Kvinde blev halv nøgen sat paa Alteret i

Paris's Hovedkirke som Fornuftens Gudinde og tilbedet med Røgelse og Lovsange. — Dette kunde ikke vare længe. Napoleon den første, som ikke brød sig om Religionen, men som skjønte, at ingen Stat kan bestaa uden Religion, indførte 1801 atter Katholicismen i Frankrige.

Fornuftkristendommen raadede ved Høiskolerne i Tyskland. Den kristne Sædelære lod man staa; men man vendte og dreiede saalænge paa Bibelens, Ord, at man fik ud, at Jesus 249
ikke var Verdens Forsoner, men kun Lærer og Mønster1). Videre lærte man, at Jesus var det fuldkomneste af alle Mennesker, men Guds Søn, født af Faderen fra Evighed, var han ikke. Videre lærte man, at det var en ren Misforstaaelse af Texten, naar man troede, at Jesus havde gjort Mirakler. Naar Jesus siger til Peter: „Kast en Krog ud og tag den første Fisk, som trækkes op; naar du aabner dens Mund, vil du finde en Stater," da skal det forstaaes saa: naar du aabner dens Mund, saa at Kjøberen kan se, at den er fersk, vil du faa en hel Stater for den.

I Norge og Danmark blev under Kristian den sjette Pietismen raadende. Man vilde ved ydre Tvangsmidler bringe Folk til at gaa i Kirke og blive gudfrygtige. Imidlertid indførtes Konfirmationen 1736, og den nidkjære Doktor Erik Pontoppidan (Biskop i Bergen † 1764) udgav Aaret efter sin kristelige Forklaring over Luthers Katekismus. Det er den samme, som dels uforandret, dels forkortet og dels omarbeidet endnu bruges i vore Skoler og ved Konfirmationen. — Mod Aarhundredets Slutning trængte Fornuftkristendommen ind fra Tyskland. Kingos og Guldbergs Salmebog maatte vige for den evangelisk-kristelige, som er uden Saft og Kraft. Paa Prædikestolen talede man om Dyd og Retskaffenhed, om Fornuft og Oplysning, om Plov og Harv, kort om alt undtagen om Synd og Naade. Intet Under derfor, at Kirkerne mange Steder stode tomme, og at flere Kapellanier nedlagdes i Norge, da ingen kunde mættes ved den Sjeleføde, som bødes.

---

[1]) I Nadverlæren, hvori Kalvin skiller sig fra Luther (se Side 239) følge begge ligesom de 39 Artikler, Kalvins Udlægning.

[2]) Saaledes blev en 60aarig Kvinde halshugget, fordi hun havde bedet.

217. Troens Kamp i det 19de Aarhundrede. 249

Den franske Revolution havde bragt Elendighed og Ydmygelse baade over Frankrige og over andre Lande. Folkene saa og følte, hvor en Oplysning uden Tro fører hen. Saa begyndte de at længes efter Herren, som ene kan hjælpe i Nøden.

Gamle Minder vaktes i Tyskland ved Festen, som 1817 holdtes for Reformationens Begyndelse for 300 Aar siden. Grundige Theologer eller Skriftlærde have kjæmpet og kjæmpe for Troens Seier og have øvet stor Virkning ogsaa udenfor Tyskland.

I Danmark var der mange dygtige og fromme Mænd, som reiste sig imod Fornuftkristendommen; vi kunne nævne Biskoperne Balle og Münster, men fornemmelig Præsten Nicolai Fredrik Severin Grundtvig. Han er født 1783 og blev 1811 Kapellan hos Faderen. I flere Aar var han uden Embede; men siden 1839 har han været Præst i Kjøbenhavn.

Først skrev han om Nordens Gudesagn; men snart reiste han sig mod Fornuftkristendommen baade med Mund og Pen. Han har ført Ordet for Frihed i Troessager og digtet en Række af Salmer og kristelige Sange, fulde af Tro og Kraft.

Under Kampen lededes han 1825 ind paa den særegne Lære, som senere har faaet Navn af den „kirkelige Anskuelse." Han søgte en fast Grundvold, som skulde staa over enhver Udlægning af Skriften. Denne Grundvold troede han at finde i Daabsordene, det er Forsagelsen af Djævelen og alle hans Gjerninger og alt hans Væsen, og Bekjendelsen eller Troens 3 Artikler. Han lærer nemlig, at Daabsordene, som ikke ere optegnede i Bibelen, ere fra Herren selv, ligesaavel som Nadverordene. Daabsordene, Nadverordene og 250
Herrens Bøn kalder han det mundtlige eller det „levende Ord." Det „levende Ord" er den eneste Troeskilde; Bibelen skal kun tjene til at oplyse og styrke det kristne Liv, som fødes i Daaben.

I Norge optraadte i den Tid, da Fornuftkristendommen hørtes fra de fleste Prædikestole, Hans Nilsen, født 1771 paa Gaarden Hauge i Tune ved Sarpsborg, som Bodsprædikant. Han var af Bondestand og lærte, hvad Børn af den Stand pleie at lære. Som Barn var han alvorsfuld, læste gjerne gudelige Bøger og tænkte over Døden og Evigheden. 13 Aar gammel kom han i Livsfare, da han paa Veien til Kirken skulde sætte over en Arm af Glommen. Fra den Stund læste han med endnu større Iver gudelige Bøger og lovede sig selv at leve derefter.

Engang da han under sit Arbeide sang Salmen: „Jesu! din søde Forening at smage," blev hans Sind saaledes opløftet til Gud, at han var, som han selv siger, aldeles udenfor sig. Da han kom til sig, følte han en fuldkommen Forandring i sit Sind og en brændende Attraa efter at gjøre andre delagtige i den Naade, som var bleven ham til Del. Han bad Gud aabenbare ham, hvad han skulde gjøre, og snart troede han i sit Indre at høre Guds Røst, som bød ham at drage ud som Bodsprædikant. Først talede han til sine Nærmeste; men fra Midtsommerstid 1796 begyndte han at drage om i By og Bygd fra Lindesnes til Tromsø. I et Aar reiste han over 500 norske Mil, mest tilfods. Overalt gav han sig i Tale med Folk, og mange lyttede til hans Ord om Bod og Bedring. Norge havde dengang ikke Religionsfrihed, og der var en Lov, som forbød at holde gudelige Forsamlinger uden vedkommende Præsts Tilladelse. I det Stykke havde nu Hauge handlet mod Loven. Der reistes ogsaa andre Klagemaal mod ham, og han blev derfor 1804 sat i Fængsel i Kristiania. Sagen mod ham endtes ikke før 1814, da han dømtes til en Pengebod. Efter den Tid drog han ikke mere om som Prædikant, men levede stille paa sin Gaard Bredtvedt ved Kristiania, hvor han døde 1824.

Det gjærer i Troessager rundt om i Landene, i de katholske saavelsom i de protestantiske. Herren, som er med Kirken alle Dage, vil føre Kampen tilende med Seier. Men det 19de Aarhundrede maa føle Ydmygelse, naar en Sekt, som Mormonernes, kan finde Indgang. Mormonerne ere ikke stort bedre end Muhammedanerne. Det er ikke blot en Mormons Ret, men hans Pligt at have flere Koner, da kun den Kvinde, som har været gift med en Mormon, kan faa Del i Paradiset. Og Mormonernes Paradis er ligesom Muhammedanernes fuldt af kjødelige Glæder.

---

1) Saa lærte allerede Pelagius (se Side 222).

218. Missionsvæsenet og Bibelselskaberne. 250

I lange Tider var det kun Katholikerne, som sendte Troesbud ud. „Selskabet for Troens Udbredelse" stiftede 1627 i Rom en stor Missionsskole, hvor Indfødte fra alle

Jordens Lande oplæres i den katholske Religion og sendes saa hjem, for at forkynde Ordet for sine Landsmænd. Andre Troesbud, især Jesuiter, have arbeidet med overordentlig Iver og Selvfornegtelse og trængt dristig frem i hedenske Lande uden at ændse Nød eller Død. Store Menigheder dannedes i China og Japan; men blodige Forfølgelser udryddede senere Evangeliet i disse Lande.

Protestanterne havde i lang Tid nok med at forsvare sig mod Katholikerne, og, da den 251
døde Rettroenhed raadede, tænkte de ikke paa Hedningerne. Da Troen var kaldt tillive ved Spener og andre, vaagnede ogsaa hos Protestanterne Trangen til at bringe Hedningerne Evangeliet.

Grønland, som var kristnet under Olaf Tryggveson, fik sine Præster fra Norge. Men siden den sorte Død 1350 havde hverken Præster eller andre faret derhen, og det var venteligt, at Kristendommen var uddød i det forladte Land. Tanken derom faldt Hans Egede, Præst i Vaagen i Nordland, tungt paa Sind, og 1718 opgav han sit Kald, for at bringe Evangeliet til dem, som han maatte tro atter vandrede i Mørket. Mange Vanskeligheder lagde sig imellem, og 4 tunge Aar gik hen, før han med sin trofaste Hustru kunde fare derhen paa et Skib, som bar Haabets Navn. I 15 Aar, fulde af tunge Savn og møisommeligt Arbeide, virkede han blandt Grønlændingerne; men saa kunde han vende tilbage og overlade sin Søn at fortsætte Gjerningen. — Danske Præster og Missionærer fra Brødremenigheden virke nu blandt det godmodige Folk.

Som alt fortalt, toge Brødremenigheden og Metodisterne sig af Hedningerne. Det var dog ikke før 1795, at Missionsvæsenet kom ret i Gang blandt Protestanterne. Da stiftedes et Missionsselskab i London og senere i alle protestantiske Lande, og de protestantiske Staters Overmagt tilsøs aabnede alle Kyster for Troesbudene. — 1804 stiftedes i London det „brittiske og udenlandske Bibelselskab“ for at forsyne alle Jordens Folkefærd med Bibler. Det har besørget Bibelen oversat i 157 Tungemaal og dels uddelt, dels solgt for billig Penge henimod 40 Millioner Bibler og nye Testamenter, hvoraf 200,000 ere komne til Norge. — Bibelselskaber findes nu i alle protestantiske Lande. Norge har siden 1816 et Bibelselskab, som har udbredt over 100,000 Bibler og nye Testamenter. Det samme Bibelselskab besørger Bibelen oversat paa Lappisk. Alle Bibelselskaber tilsammen have udbredt henimod 70 Millioner Bibler og nye Testamenter. — Bibelen er i det Hele oversat paa henimod 200 Tungemaal. — Med Forundring hørte Folkene 1817, at Pave Pius den syvende fordømte Bibelselskaberne som „en Pest“ og „som et Paafund, hvorved selve Religionens Grundvolde rokkedes,“ og at han forbød at oversætte Bibelen.

Aldrig har Evangeliet været forkyndt saa vide om, som nu; men endnu er det saare langt fra, at der er en Hjord og en Hyrde. Der bor paa Jorden over 900 Millioner Mennesker. Af disse ere kun 300 Millioner Kristne; 5 Millioner ere Jøder, over 100 Millioner ere Muhammedanere; Resten er Hedninger.

KIRKEHISTORISKE DIGTE.

219. Kirken.

251

Kirken, den er et gammelt Hus,
Staar, om end Taarnene falde;
Taarne fuldmange sank i Grus,
Klokker end kime og kalde,
Kalde paa Gammel og paa Ung,
Høiest paa Sjelen træt og tung,
Sig for den evige Hvile!

Himlenes Gud vist ei bebor
Huse, som Hænder kan bygge;
Arke-Paulunet var paa Jord
Kun af hans Tempel en Skygge;
Selv dog en Bolig underfuld
Bygde han sig i og af Muld;
Reiste af Gruset i Naade!

Vi er Guds Hus og Bolig nu, 252
Bygget af levende Stene,
Som under Kors med ærlig Hu
Troen og Daaben forene;
Var vi paa Jord ei mer end to,
Bygge dog vilde han og bo
Hos os med hele sin Naade!

Samles vi kan da med vor Drot
Selv i den laveste Hytte;
Synge med Fryd: hvor her er godt!
Tog ei Paladser i Bytte;
Aand er og Liv i allen Stund
Ordet til os af Jesu Mund;
Ordet kun helliger Huset!

Husene dog med Kirkenavn,
Bygte til Frelserens Ære,
Hvor han de Smaa tog tidt i Favn,
Er os, som Hjemmet saa kjære,

Deilige Ting i dem er sagt;
Sluttet har der med os sin Pagt
Han, som os Himmerig skjænker!

Fonten os minder om vor Daab,
Altret om Nadverens Naade,
Alt med Guds Ord om Tro og Haab
Og om Guds Kjærligheds Gaade,
Huset om ham, hvis Ord bestaar,
Christus, idag alt som igaar,
Evig Guds Søn, vor Gjenløser!

Give da Gud, at, hvor vi bo,
Altid, naar Klokkerne ringe,
Folket forsamles i Jesu Tro
Der, hvor det pleied at klinge:
Verden vel ei, men I mig ser,
Alt hvad jeg siger, se, det sker!
Fred være med eder alle!

220. De hellige tre Konger.

252

Deilig er den Himmel blaa,
Lyst det er at se derpaa,
Hvor de gyldne Stjerner blinke,
Hvor de smile, hvor de vinke
Os fra Jorden op til sig!

Kommer Smaa og hører til!
Jeg for eder sjunge vil
Om saa lys og mild en Stjerne,
Jeg det ved, I høre gjerne:
Himlen hører eder til!

Det var midt i Jule-Nat,
Hver en Stjerne glimted mat,
Men med et der blev at skue
En saa klar paa Himlens Bue,
Som en liden Stjerne-Sol.

Langt herfra i Østerland
Stod en gammel Stjerne-Mand,
Saa fra Taarnet vist paa Himlen,
Saa det Lys i Stjerne-Vrimlen,
Blev i Sind saa barneglad.

Naar den Stjerne, lys og blid,
Sig lod se ved Midnats-Tid,
Var det Sagn fra gamle Dage,
At en Konge uden Mage
Skulde fødes paa vor Jord.

Derfor blev i Østerland
Nu saa glad den gamle Mand;
Thi han vilde dog saa gjerne
Se den lyse Konge-Stjerne,
Før han lagdes i sin Grav.

Han gik til sin Konges Slot;
Kongen kjendte ham saa godt,
Hørte og med Hjertens-Glæde,
At det Lys var nu tilstede,
Hvorom gamle Spaadom lød.

Han med Søn og Stjernemand
Flux uddrog af Østerland,
For den Konge at oplede,
For den Konge at tilbede,
Som var født i samme Stund.

Klare Stjerne ledte dem
Lige til Jerusalem;
Kongens Slot de gik at finde;
Der var vel en Konge inde,
Men ei den, de ledte om.

Klare Stjerne hasted frem,
Ledte dem til Bethlehem;
Over Hytten lav og lille
Stod saa pludselig den stille,
Straalede saa lyst og mildt.

Glade udi Sjel og Sind
Ginge de i Hytten ind;
Der var ingen Konge-Trone;
Der kun sad en fattig Kone,
Vugged Barnet i sit Skjød.

Østerlands de vise Mænd
Fandt dog Stjernen der igjen,
Som de skued i det Høie;
Thi i Barnets milde Øie
Funklende og klar den sad.

Den var dem et Tegn saa vist, 253
At de saa den sande Christ;
Derfor neied de sig glade,
Ofrede paa gyldne Fade
Røgelse med søden Lugt!

Vil I Smaa ei ogsaa gjerne
Se den lyse, milde Stjerne!
For den Konge dybt jer neie,
Som Guds Rige har i Eie
Og vil lukke jer derinde!

Ser jer til den Himmel blaa
Med de gyldne Stjerner paa!
Der den Stjerne ei I finde;
Men den er dog vist derinde:
Over Jesu Konge-Stol!

Thi det Barn, som var paa Jord,
Blevet er en Konge stor,

Og han sidder nu deroppe,
Over alle Stjerne-Toppe,
Ved Gud Faders høire Haand!

Neier eder kun, I Smaa,
Han fra Himlen ser derpaa!
Sender ham med Hjertens-Glæde,
Lov og Pris til høie Sæde,
Det er Røgelse for ham!

Stjernen ledte vise Mænd
Til nyfødte Konge hen;
I har og en saadan Stjerne,
Og, naar I den følge gjerne,
Komme I til Jesum vist!

Denne Stjerne, lys og mild,
Som kan aldrig lede vild,
Er hans Guddoms-Ord det klare,
Som han lod os aabenbare
Til at lyse for vor Fod!

221. Polykarp.

253

Der var en gammel Hyrde
For Herrens Folke-Hjord,
Han bar med Graahaars-Krone
Halvfemsindstyve Aar.

Hans Tro var som en Klippe,
Hans Haab som Lærken graa,
Hans Kjærlighed som Havet
Med klare Vande blaa.

Hans Tale var som Floden,
Der vander Hede gold,
Saa Grøde den kan give
Med Frugter mangefold.

Hans Navn er og derefter,
Det staar i Livets Bog,
Hans Navn er „den Frugtbare“
Paa alle Jordens Sprog.

Den Gamle gik i Ilden
For Jesu Navn og Tro,
Som Engle gaa til Hvile
Med Himlens Fred og Ro.

Han var slet ikke bundet
Om Haand og ei om Fod;
Men frit, som han bekjendte,
Han mellem Luer stod.

Han folded sine Hænder
Og takkede sin Gud,
Som Kalken med hans Frelser
Ham gav at tømme ud.

Ham gav de røde Luer
En ægte Straale-Krands,
Kun Stefans Martyrkrone
Kan overstraale hans.

Han var den sidste Hyrde
Af apostolisk Art,
Den sørgelige Ære
Gid han maa tabe snart!

Det er de gode Hyrder
Paa denne Verdens Ø,
Som leve kun i Herren
Og vil for Hjorden dø!

222. Ansgar og Odbert.

253

Hos Fyrsterne sad tæt i Ring
De Bisper rundt om Borde,
Herr Ludvig holdt et Keiser-Thing,
Og saa tog han til Orde:
„Hvor finder jeg den Klerk vel nu,
Som vandre vil med trøstig Hu
Til Hedninger i Norden?“

Der sad den Skare, stolt og prud,
Af Herrer og af Klerke,
De elsked Verden fremfor Gud,
Det var saa godt at mærke;
Til Ring og Stav, til Borg og Len
Var Beilere vel ti for en,
Til Martyrkronen ingen.

254

Da reiste sig en Abbed fin,
Man kaldte ham Hr. Vale,
Han mælte brat: „O Herre min!
Nu mig Forlov at tale!
Jeg ved en Munk saa fin og from,
Han kan saa godt sin Kristendom,
Og har saa snild en Tunge.“

Det var en Munk, som Prisen bar
For Bisper og for Klerke,
Det var den hellige Ansgar,
Den Hedens Morgenlærke.
Han gik til Rhin for Ludvig frem,
Ja, først og sidst til Englehjem,
Der klinger nu hans Harpe.

Det skulde flux han svare paa,
Om han til Danmarks Skove
Som Ordets Tjener vilde gaa,
For Troen Livet vove?
„Ja, hjælpe Gud mig arme Mand!
Jeg gange vil, saa godt jeg kan,
Saa vidt I mig vil sende.“

Og det kom ud blandt Læg og Lærd,
Her er en Munk i Gaarde,
Som vove vil den Daarefærd,
Ja, Martyr vil han vorde.
Det er slet ingen kristen Mand,
Der saa fra kristne Fædreland
Vil gaa til Hedenskabet.

Det var Ansgar, den fromme Mand,
Han blev i Sind saa bange,
Og ingen Hvile havde han
Alt for den gamle Slange;
Med Verdens Latter, Spot og Had,
Sig blanded Verdens Lokkemad
Og Venners Fristetaler.

Han gik sig i den Urtegaard
Alt mellem grønne Ranker
Og kjæmpede den Kamp saa haard
Med Tvivl og onde Tanker.
Der læste han og bad i Løn,
Ja bad til Guds enbaarne Søn,
Og græd saa bitre Taarer.

Alt som Ansgar da sad i Vraa,
Saa bitterlig at græde,
En Ungersvend mon for ham staa,
I Gyldenstykkes Klæde.
„O sig du mig," saa lød hans Ord,
„Har end du Lyst at gaa til Nord,
Og Liv for Tro at vove?"

„Hvad vilst du her? gak, frist mig ei,
Gak bort til dine Glæder!
Hvad vil du paa min øde Vei,
Du Mand i bløde Klæder?"
Saa lød den Frommes haarde Ord,
Han vented Svig, ei Trøst paa Jord;
Han var saa syg i Sinde.

Det svared da den Ungersvend:
„Fra Svig mig Gud bevare!
Men, vandrer du til Danmark hen,
Jeg deler Færd og Fare;
Mit Hjerte brast, om jeg dig saa
Saa enlig og bedrøvet gaa
Til vilde Hedninglande."

Saa gav de i den Urtegaard
Hinanden Tro og Love,
Og, begge om de bange Kaar,
De alting turde vove,
Af Gaarden ud de ginge nu,
Med Haand i Haand og Fryd i Hu,
Alt som hinandens Engle.

Herr Odbert hed den Ungersvend,
Hans Byrd var som den bedste,
Han kaldtes mangen Høvdings Ven,
Var født til Borg og Fæste.
Det var alt som et Underværk,
Og at i Under Gud er stærk,
Vil Verden aldrig lære.

Saa drog de ud i Jesu Navn,
At bygge Danmarks Kirke.
De for paa Rhin til Dorstads-Havn
De gik til Danevirke;
De bygged paa en bedre Vold
Med Prædiken og Skolehold
I Marken og paa Heden.

Saa reiste sig i Morgengry
Saa nær ved Danevirke,
Ved Sliens Bred i Hedeby,
Den første Dane-Kirke,
Og Erik hed den Herre god
Af Jyllands gamle Kongeblod,
Som tømre lod den Kirke.

223. Luthers Minde.

254

I Vittenberg i Sachsenland
Der er en Grav tilskue,
Der hviler sig en from Guds Mand
Alt under Kirkebue;
Hvad her han hed, det ved enhver,
Som har sin Gud og Bibel kjær;
Men, hvad han heder nu hos Gud,
Skal Engle for os sjunge ud,
Naar vi med ham forsamles.

255

Han lukked op den Bibelbog,
Som var saa fast forseglet;
Han saa, paa Herrens Syner klog,
Guds Herlighed i Speilet;
Han laante Biblen Folkets Maal,
Han trodsed Ban og Staal og Baal:
Og hvad der stred mod Herrens Ord,
Det sank paa Baal, det sank i Jord;
Thi Herrens Ord har Kræfter.

Trods List og Vold, trods Ban og Baal
Gik Ordet vidt om Lande;
Det talte Folkets Tungemaal
Alt op til Nørre-Strande,
Det lød ved Donaus Kildevæld,
Det høit gjenlød fra Dovrefjeld;
Ved Bloksbjerg og ved Hekla klang
Det liflig sødt i Kirkesang:
Da var der Lyst at leve.

Der han gik hjem, den fromme Mand
Til Fader i det Høie,
Da sørged Kristne vidt om Land
Med Suk, med Graad i Øie;
Han fulgtes til sit Hvilested
Af Læge og af Lærde med,
Ja, mangen Ridder, gjev og bold,
Med Taarer salvede sit Skjold;
Men Herrens Ord dem trøsted.

224. Vor Gud, han er saa fast en Borg.

255

Vor Gud, han er saa fast en Borg,
Han er vort Skjold og Værge,
Han hjælper os i al den Sorg,
Som Hjertet mon herberge.
Den gamle Slange nu
Er os saa gram i Hu;
Hans Sværd er Argelist,
Paa Jorderige vist
Hans Lige ikke findes.

Vor egen Kraft er intet værd,
Vi skulde snarlig segne;
Men om os værger Herrens Sværd,
For det maa Satan blegne.
Spør du, hvo det vel bær?
Det Jesus Christus er,
Hærskarers store Gud,
Vor Frelser mild og prud:
Han Seiren skal beholde!

Var Verden end af Djævle fuld,
Som vilde os opsluge,
Vi frygte ei, vor Frelser huld
Dem snarlig skal nedknuge.
Ja Verdens Fyrstes Hær,
Hvor grum den end sig ter,
Os mer ei skade kan;
Thi dømt er den og han:
Et Ord dem nu kan fælde!

Og Ordet skal de lade staa,
Og Utak dertil have;
Thi frem med os Gud selv vil gaa,
Alt med sin Aand og Gave.
Og tog de end vort Liv,
Gods, Ære, Børn og Viv,
Lad fare i Guds Navn,
Dem bringer det ei Gavn;
Men vi skal Riget arve!

225. Hans Tausen.

Paa Tave Bondes Ager ved Birkinde By,
Der gik en liden Plovdreng og sang under Sky.
Han messed som Klerken og drev paa treven Hest:
„Gud give, Hans Plovkjører kunde blive Præst!“

Bag Ploven nikked Bonden, han lytted dertil:
„Hver Purk kan blive Bisp, naar Vorherre kun vil.
Løb ei Morten Borup fra Plov og Bonde-Hors?
Nu tugter han Pilte til lærde Mænd i Aars.“

Det var hin lille Plovdreng i Birkinde By,
Hans Navn fløi over Danmark med folkeligt Ry;
En dansk Morten Luther han stred med Ordets Sværd
Og seired med Aanden i Hjertefolkets Hær.

Ret aldrig nogen Plovkjører drev det saa vidt,
Han stoled paa sin Gud, paa sig selv dog kun lidt:
„Den Dag han ei kjæmped med Modgang eller Nød,
Han frygted, Guds Naade, som før, ei til ham flød.“

Den Dag de stolte Bisper i Fængsel blev bragt, 256
Guds Ord var paa Guds Alter af Bondehaand lagt.
Da Folket var frelst, og udslukt det bitre Had,
Hans Tausen i Ribe paa Bispestolen sad.

Men mer end alle Bisper i Dannemarks Land
Hin Bondesøn han sørged for Kvinde og Mand.
Ret aldrig hans Navn skal i danske Hjerter dø,
Saalænge der ringer en Klokke over Ø.

226. Thomas Kingo[1]). 256

Thomas Kingo er Salmisten
I det danske Kirkekor;
Det skal mindes af hver Kristen,
Mens der synges sødt i Nord
Om, hvad det for os betyder,
„Naar den gyldne Sol frembryder!“

Her paa Marken fød og baaret,
Han sin Moder havde kjær,
Godt for Tungebaand og skaaret,
Om end skotsk af Folkefærd.
Sange hans i Søndagsklæder
De er alle Høitidskvæder.

Herrens Storværk, Død og Pine,
Hans Opreisning, Himmelfart,
Hans Besøg hos alle Sine
Og hans Raab: Jeg kommer snart!
— Det var Kingos Skaldeaare,
Rig paa Smil igjennem Taare.

Derfor har den danske Kirke
Under Danebrog en Vold,
Som maa kaldes Skaldevirke,
Mod den Kirkebakke-Trold,
Der, for noget at udrette,
Korsets Tegn maa først udslette.

Thi, hvor Kingo-Sangen lyder
Med Guds Julebud i Kor,
Der den gyldne Sol frembryder
Gjennem kulsort Sky i Nord,
Hvor korsfæstet sig mon bøie
Himmelsk Jesu for vort Øie.

Mens de danske Tunger Blade
Er i Kingos Salmebog,
Skal i Solskinsregn sig bade
Korsets Tegn med Danebrog,
Staar i Nord den danske Kirke
Som et kristnet Danevirke.

227. Johan Nordal Brun²). 256

N. Schwach

Hvis er den brede Kjæmpegrav,
Omhvalt af høie Fjelde,
Hvor til ærværdig Bispestav
En Harpe op sig hælder,
Hvor Mænd og Kvinder samle sig,
Og sukke dybt og inderlig
Og græde hede Taarer?

Der slumrer Norges gamle Skald,
Der hviler Troens Kjæmpe,
Hvis Kraft og Ild i helligt Kald
Ei Alder kunde dæmpe;
Der sluttes fast i Moderarm
Den Søn saa gjev, saa tro og varm,
Af Fødeland for Kjæmper.

Ja, Gubbe, du din Gang har endt
Og nedlagt Bispestaven;
Den staar, et herligt Monument,
En Bautasten paa Graven,
Mens Kraften af dit Lærerord
I mange Hjerter frodig gror,
En Sæd for Evigheden.

Ei sjunger mer med høien Sands
Du her til Harpens Tone;
Du byttet har din Laurbærkrands
Med Salighedens Krone.
O, men fra Harpen paa din Grav
Skal mangt et Kvad, som du os gav,
Til fjerne Slægter runge.
Ja, fast dit Minde stande skal, 257
Du Norges gamle Barde,
Og lyse over Høi og Dal
Som Fjeldets stolte Varde,

Og gyde Ild i Nordmands Hu,
At vandre fromt og gjevt som du,
Som du at elske Norge.

---

[1]) T. Kingo var født 1634, blev Biskop i Fyn 1677 og døde 1703. Hans Bedstefader var en skotsk Tapetmager, der flyttede til Danmark i Kristian den 4des Tid; men hans „Moder" var dansk.
[2]) Var født ved Throndhjem 1745 og døde som Biskop i Bergen 1816. Han var „en Troens Kjæmpe" i den vantro Tid og en ualmindelig begavet Taler. Han har skrevet flere Salmer, og et Par af hans Fædrelandssange synges over det hele Land. Han var den første nyere Skald, der i Aanden forudsaa Norges Frihedsdag.

228. Herrens Aar. 257

Vær velkommen Herrens Aar og velkommen herhid!
Julenat, da vor Herre blev fød!
Da tændte sig Lyset i Mørkets Skjød!
Velkommen Nytaar og velkommen her!

Vær velkommen Herrens Aar og velkommen herhid!
Paaskemorgen, da Herren opstod,
Da Livstræet fæsted i Graven Rod!
Velkommen Nytaar og velkommen her!

Vær velkommen Herrens Aar og velkommen herhid!
Pintsedag, da Guds Aand kom herned,
Da nedsteg Guds Kraft til vor Skrøbelighed!
Velkommen Nytaar og velkommen her!

Vær velkommen Herrens Aar og velkommen herhid!
Herrens Aar med vor Guds Velbehag
Nu bringer os Glæde hver Herrens Dag!
Velkommen Nytaar og velkommen her!

FEMTE AFDELING. FORSKJELLIGARTET INDHOLD.

NOGET OM SKJØNHED, SKJØN NATUR OG KUNST. 257

229. Om det Skjønne i Almindelighed og Sandsen derfor.

Naar vi med et skjønsomt Øie se os om i Verden, blive vi snart var en Mængde Ting, hvoraf vi kunne gjøre os mangeslags Nytte, ja meget, som synes ligetil skabt og indrettet til Menneskenes Gavn. Men mange Skabninger ere der ogsaa, som strax ved det blotte Øiesyn, og uden at vi tænke paa at høste nogen Fordel deraf, alligevel tiltale og glæde os, vi vide ikke ret hvorfor, og som vi af den Grund kalde vakre, smukke, skjønne eller noget Lignende. Saaledes giver Solen os ikke alene det fornødne Lys og Varme til vor og alle levende Skabningers Trivsel og til vore Forretninger; men, naar den ved sin Opgang først forgylder Bjergenes og Skovenes Toppe og derpaa viser sig i sin fulde straalende Glands, da er dette et skjønt Syn, der maa oplive og fryde enhver, der ikke er Stok og Sten. Eller 258
betragt et Træ! allerede den ranke Stamme, de fint bøiede, kunstigt sammenslyngede Grene, de grønne Blade og Blomsternes Pragt kunne vi ikke andet end skue med Velbehag, om vi end ikke i mindste Maade tænke paa den søde Frugt, det maaske engang vil bære. Ja, den modne Frugt selv, f. Ex. et Æble, glæder os ikke alene ved sin søde Smag, men ogsaa ved sin smukke runde Form og de blanke og fine Farver.

Hvor maa vi ikke beundre Skaberens Visdom og Godhed, der ikke alene har sørget for vort Legemes Ernæring og for vore lavere Fornødenheder, men ogsaa for at berede os den høiere, mere uegennyttige Glæde, som Beskuelsen af de skabte Tings Skjønhed kan skaffe os!

Thi vel kan det et Øieblik synes, at denne Beskuelse kun giver os en sandselig Øienslyst, der er for Synet det samme, som velsmagende Mad og Drikke er for Tungen, eller som Vellugt er for Næsen. Men, tænke vi lidt nøiere efter, finde vi, at der er en stor Forskjel. Hvad der smager en godt, smager maaske en anden ikke, og den ene kan have ligesaa megen Ret, som den anden; den, som synes om f. Ex. Tobak, er hverken bedre eller klogere end den, som ikke synes derom. Og det er ogsaa godt, at denne Slags Smag er meget forskjellig; thi den sandselige Lyst er egennyttig og maa have sit for sig selv og fortære det; det Stykke Tobak, som jeg nyder, kan en anden ikke have Godt af. Der er derfor ogsaa saa megen Strid og Misundelse i Verden, fordi mange have Lyst til det samme, som ikke mere end en kan faa. Ganske anderledes er det med det, vi kalde Skjønt eller Vakkert. Det, der er vakkert for mig, er ogsaa vakkert for alle andre. Og, selv om

der ogsaa herom kunne være forskjellige Meninger, saa kommer dette kun deraf, at den ene har mere Skjøn paa Tingen end den anden. Og, hvad der er endnu bedre, er, at man, for at have Godt af det Skjønne, ikke behøver at have det for sig selv alene og udelukke andre derfra; heller ikke tærer eller slider det paa den skjønne Ting, at vi beskue den og glæde os derover. Tænke vi igjen paa Æblet, da kan mange glæde sig over dets skjønne Form og Farve, og Æblet bliver lige godt og lige helt; men kun en kan spise det og nyde den gode Smag; og, naar Æblet saa er spist, er det forbi dermed.

Det er saaledes en herlig Ting ved Smagen for det Skjønne og Nydelsen deraf, at den er uegennyttig, og at den lader Tingen urørt og uforstyrret. Paa denne Maade kunne vi først glæde os over Herligheden af Guds Skabninger, saadanne som de ere i sig selv, istedetfor at ødelægge dem, idet vi føre os dem til Nytte. Vi have vistnok Lov til at nytte alle skabte Ting — undtagen vore Medmennesker — ogsaa paa denne Maade, og Gud har givet ikke alene Urterne paa Marken, men ogsaa Fiskene i Havet, Fuglene under Himmelen og alle Dyr, som krybe paa Jorden, i Menneskenes Magt. Men det er dog urimeligt at tro, at Gud skulde have skabt Græsset med de fine Blade og de deilige Blomster, alene for at ædes af Oxen, og Oxen, det herlige, kraftige Dyr, blot for at ædes af Menneskene. Meget mere har Gud baade i Dyr og Vexter, ja i alt, hvad han har frembragt, i Tingenes egen Indretning og Skikkelse nedlagt Spor af sin uendelige Visdom, 259
og det er netop disse Spor, vi mere eller mindre klart føle, hvergang vi sige om en Ting, at den er vakker.

Gud har saaledes ikke alene gjort og indrettet Tingene viseligen, ikke alene gjemt sin Visdom i Skabningens Indre; men han har ogsaa aabenbaret den for dødelige Øine, idet han lader den ligesom skinne igjennem Tingenes ydre Skikkelse. Han har gjort Tingene skjønne og givet os Mennesker Sands for Skjønheden, for at vi skulle føle og ane hans Visdom og Godhed, selv hvor vi ikke klart kunne fatte den i dens hele Dybde.

Den, som finder, at f. Ex. en Blomst er vakker, og glæder sig derover, tænker i det Øieblik ikke længer paa sig selv og sin egen Fordel; men han har en Følelse af den Herlighed, som Skaberen har nedlagt i Tingen, en Smag af den Visdom, som den er skabt til at aabenbare. Denne Følelse opløfter Mennesket over sine snevre, sandselige Begjerligheder og bereder ham en Glæde, som kun Mennesket kan nyde, og som først er Mennesket ret værdig.

Skjønheden hører vistnok til de synlige Ting; men den peger dog stedse hen mod det Usynlige.

Derfor er det ogsaa blandt levende Væsener alene Mennesket, som har denne mærkværdige Sands for det Skjønne. Dyrene have intet Syn for Tingene og ingen Glæde af dem, uden forsaavidt de tjene til deres Ernæring eller i det Hele til at tilfredsstille deres sandselige Drifter. De se i den smukkeste Blomst ikke andet, end et Græs, som de kunne fortære. Dyrene ere derfor ogsaa ufri, blot hengivne i sine Begjeringers Magt. Kun Mennesket, Guds ypperste Skabning, er skabt til Frihed; det bliver ikke helt og holdent behersket af sine Begjeringer og maaler ikke de øvrige Skabninger blot efter disse, men har ogsaa faaet Øiet aabent for et Værd og en Herlighed, som Tingene have i sig selv, og kan derigjennem skimte Skaberens Almagt og Visdom.

Af denne Grund sagde vi ogsaa nylig, at den Glæde, som det Skjønne skaffer os, først er Mennesket ret værdig, fordi den eiendommelig tilhører Mennesket og bringer det netop til at føle sig som Menneske.

Det er heller ikke egentlig med den legemlige Sands, med Øiet eller Øret, at vi fornemme det Skjønne, skjønt vistnok Sandsen dertil er det ydre Redskab. Men det, der fornemmer og føler Skjønheden, er Aanden i os, vor høiere, udødelige Del. Dyret har det samme Sandse-Indtryk af Blomstens Omkreds og Farve; men dog ser det ikke det Smukke deri, fordi det har ingen Aand.

Ved Følelsen af det Skjønne erfarer Mennesket først, at det har en Aand, at det er mere end et Dyr og har en anden Bestemmelse end blot at sørge for sin Ernæring og de sandselige Drifters Tilfredsstillelse. Og det saa meget mere, fordi der, som vi nylig have forklaret, til at nyde det Skjønne ikke udkræves at besidde det alene for sig selv og udelukke andre derfra. Det smukke Træ kunne ogsaa andre end Eieren betragte med Velbehag og Fornøielse, uden mindste Afbræk for enten Træet eller dets Eier. Derfor behøver der heller ikke at være en saa dan Strid om det Skjønne, som der i Almindelighed 260
er om de sandselige Goder, som den ene stedse søger at tilrive sig paa den andens Bekostning. Det Skjønne er derimod netop skikket til at forene Menneskene og styrke deres Følelse af Fællesskab. I Sandsen for det Skjønne mødes alle Mennesker og det desto mere, jo mere de have af Dannelse og ægte menneskelig Følelse. Hvor det skjønne Syn møder os, være sig i Naturen, i de menneskelige Træk eller i de Omgivelser, et Menneske har vidst at berede sig, der føler enhver sig behagelig tiltrukken og venlig stemt. Menneskene aabne sig lettere for hinanden og faa en Følelse af, at de netop som Mennesker ere beslægtede. Vi kunne saaledes sige, at Sandsen for det Skjønne ikke alene minder os om, at vi have en Aand, men ogsaa om, at vi have een Aand, at der er noget i os, noget Høiere og Ædlere, der ikke blot tilhører hver enkelt og skiller ham fra alle andre, men som i Sandhed tilhører alle Mennesker, og som jeg og du har, ikke fordi vi ere jeg og du, men fordi vi ere Mennesker.

Vi ere ellers altfor meget optagne af os selv; enhver tænker mest paa sig, paa sine særegne Sysler og smaa Anliggender. Hvor godt er det ikke da, at der gives noget, der idetmindste i Mellemstunder kan drage os ud af denne Tranghed og bringe os til at føle os som Lemmer af et stort Brodersamfund, til at føle, at det Bedste i os selv er netop det, vi have tilfælles med alle Mennesker. Netop det at være Menneske, at høre til den Slægt, som er Guds ypperste Skabning, som han har dannet i sit eget Billede, og over hvem han har udøst sine rigeste Velsignelser — dette er uendeligt mere værdt end alt, hvad enten du eller jeg eller nogen enkelt kan have for sig selv at bryste sig af eller glæde sig over.

Og hver Gang jeg ser og rigtig føler noget Skjønt, er det ligesom jeg glemmer alt, hvad jeg er og har blot for mig selv, og føler tvertimod paa almindelig menneskelig Vis, føler ligesom paa Menneskehedens Vegne, føler, hvad ethvert Menneske blot i Kraft af at være Menneske maatte føle. Det Skjønne tiltaler netop det indre Menneske i os og vækker det til Liv og Virksomhed. Derfor er denne Følelse ogsaa ligesaa behagelig, som den er velgjørende; thi netop saaledes at glemme sig selv, for blot at være og føle sig som Menneske, det hører til Menneskets sande Natur; derhen gaar dets dybe Trang og Tragten, som altsaa ved de Følelser, som det Skjønne vækker, idetmindste for et Øieblik bliver tilfredsstillet.

Vi føle nok, at der er noget Godt i os, noget, der hører til vort sande Væsen, saadant som det af Gud er dannet og bestemt, der næres og trives, hver Gang noget rigtig Skjønt udøver sin Virkning paa vort Sind. Og vi kunne gaa endnu et Skridt videre. Vi sagde nylig, at Skabningens Skjønhed er at betragte som de synlige Spor af Skaberens Visdom, som Kjendetegn, der uvilkaarligt minde om den Fuldkommenhed, i hvilken Tingene udgik

af Guds Haand. Hvor herligt er det nu ikke, at netop disse Ting gjøre et saa behageligt Indtryk paa os, tiltale os paa en saa inderlig Maade og virke ligesom saa hjemligt og fortroligt paa os? Maa dette ikke være os et Vink om, at ogsaa vi egentlig høre hjemme i 261
en guddommelig Tingenes Orden, i en bedre og fuldkommere Verden, hvoraf de skjønne Skikkelser give ligesom en jordisk Afglands, at Menneskets Aand er en Gnist af Guds egen, netop sat i Verden for at fatte og tilegne sig ethvert Spor af den evige Visdom? Med et Ord, skulde ikke Følelsen af det Skjønne være en Mindelse om det Gudsbillede, hvori Mennesket er skabt, og hvoraf en Rest, skjønt ved Synden forstyrret og fordunklet, endnu lever i vort Indre?

230. Om det Skjønne i Naturen og Menneskelivet. 261

Maatte det da ikke være af Vigtighed, at denne Følelse, der selv er saa skjøn, finder rigelig Næring, at den mere og mere renses og styrkes, saa at selv det jordiske Menneske faar Smag for noget Bedre og Ædlere end i de sandselige Lyster, der nedsænke det i raa Egenkjærlighed og fjerner det fra Gud? Gud har derfor heller ikke ladet det mangle paa en saadan Næring, men meget mere rigeligen udspredet Skjønhedens Glimt overalt over sine Skabninger, fra de største til de mindste. Det kommer kun an paa os, at vi ikke lukke Øie og Sind for denne Herlighed. Vende vi Blikket opad, hvor skjøn er ikke denne blaa Hvælving med den straalende Sol, der træder frem „som en Brudgom fra sit Brudekammer“ (Salm. 19, 6), med de vandrende Skyer, der især Morgen og Aften ofte gløde i de prægtigste Farver! Og selv den mørke, tause Nat, hvor herlig er ikke ogsaa den med de utallige tindrende Stjerner, der synes ligesom satte til at minde os om det Evighedens Lys, der opgaar, naar det Nærmeste og Timelige for os hylles i Dunkelhed!

Eller se vi nedad mod Jorden, hvilken rig Afvexling møder os ikke der, i Fjeldenes høie Skikkelser, i de venlige grønne Dale og Sletter, i de klare Vande, det blaanende Hav! Og nu den levende Skabning: det mindste Græsstraa med sit friske, saftige Grønne og sin fine Form prædiker allerede høit om Skaberens Visdom; endnu mere „Liljerne paa Marken,“ de prægtige Blomster, de høie, bladrige Træer. Endelig Dyrenes mangfoldige Vrimmel. Vel ere der netop blandt disse flere, der strax mindre fryde vort Øie, som Krokodiler og Slanger og lignende, der næsten gjøre Indtrykket af at være Guds Vredes Redskaber. Men dels maa ogsaa disse for det dybere forskende Blik aabenbare sine Skjønheder — thi al Guds Skabning er igrunden „saare god“ —, dels gives der paa den anden Side saa mange Dyr, som vi ret skue med Velbehag. Vi ville kun ifleng minde om saa mange muntert farvede Sommerfugle, disse „Luftens Blomster,“ saa mange med lette Former og prægtige Farver udmærkede Fugle, om den stolte Løve, om den modige Hest, om den tro Hund.

Ogsaa for Øret frembyder Naturen smukke Fornemmelser. Naar Vinden suser i Trætoppene, naar Fuglene kvidre, naar Bækken risler, og naar Fossen drøner, naar Havet snart sagte skvulper, snart mægtigen bruser: da sættes vor Sjel i mangen underlig bevæget Stemning, der mere eller mindre hæver os over det Nærmeste og dunkelt minder om Alskabningens Kilde.

Men det skjønneste Skjønne i Naturen er Skabningens Krone, Mennesket, der allerede 262
ved sin synlige Skikkelse maa give et Slags Fornemmelse af, at han fortrinsvis er skabt i Guds, den Usynliges, Billed og Lignelse. Derfor fik han denne opreiste Gang, den

forholdsmæssigt afmaalte, baade rolige og letvindte Form og især det udtryksfulde Aasyn og det talende Blik, hvoraf en høiere Aand ligesom synlig fremlyser. Og hvilken fortryllende Velklang, hvilket dybt gribende Udtryk kan der ikke ligge i en menneskelig Stemme, især naar den bruges til sit bedste Øiemed, til at forkynde Skaberens uendelige Visdom og Kjærlighed!

Men Mennesket fik ogsaa Fornuft og fri Villie, for at det skulde pleie og skjøtte Skaberens Værk og ved Orden, Renlighed, Dannelse og Dyder end mere pryde det Guds Tempel, hvori hans Aand skal bo. Forsømmer Mennesket denne Pligt, saa kan det istedetfor det Skjønneste i Skabningen blive det Allerstyggeste, ja igrunden det eneste i Sandhed Stygge, som gives. Paa den anden Side kan Mennesket forskjønne ikke alene sig selv ved passende Omsorg for sit Legeme og end mere for sin Sjel, der efterhaanden giver ogsaa Legemet sit Udtryk, men ogsaa i større eller mindre Udstrækning sine Omgivelser. Mennesket bygger Huse, der mere og mere tiltale Skjønhedssandsen; det bortrydder Stene og andre Naturhindringer, det planter Blomster og Træer, leder Kilder og Bække derhen, hvor de ikke alene kunne gjøre den meste Nytte, men ogsaa gjøre den smukkeste Virkning i Egnens Udseende, o. s. v. Ogsaa i Menneskenes Sæder og Adfærd er der en vis Sømmelighed og Orden, en vis Sands for det Passende og Samstemmende, der frembringer, saa at sige, en mere indvortes Skjønhed, gjør, at alt tager sig godt ud og gjør et tiltalende og velgjørende Indtryk.

Hvad Menneskene foretage sig, kan ske paa flere Maader, og det synes ofte at være en ringe Ting, hvorved noget bliver smukt og tækkeligt, medens Forsømmelsen deraf kan give det Hele et ganske modsat Udseende. Lader os til Exempel tænke paa en saa simpel Sag som at holde sit Maaltid. Hvor godt tager det sig ikke ud, ja hvilken Hygge krydrer ikke den fattigste Kost, naar den tilberedes og fremsættes renligt, og naar Familien sætter sig ordentlig samlet, med blottede Hoveder, tilbords og begynder og slutter Maaltidet med en Bøn! Andre menneskelige Øine kunne ikke se, med hvor megen inderlig Andagt denne Bøn forrettes; men i ethvert Fald er det en smuk Skik, der vel ogsaa kan bidrage sit til, at Hjertets Taksigelse ikke forsømmes. Man tænke sig derimod, at enhver gaar til Bordet, eftersom Sulten indfinder sig, og river Maden i sig, siddende, staaende, en med Hatten paa, en anden barhovedet, altsammen uden mindste Skik eller Orden. Og dog koster det første Maaltid ikke mere hverken af Penge, Tid eller Møie, kun lidt Omtanke og Regelmæssighed.

Jeg ser to Personer give Almisse til en Fattig. Gaven er den samme; men den ene slænger den med en grætten Mine hen for Stodderens Fod; den anden taler venligt med den Fattige og ved ogsaa i det Ydre at give sin Almisse Præget af en fri Kjærligheds-Handling. Jeg kan ikke veie de tvende Giveres Hjertelag, som kun Gud kjender; kun ved 263
jeg, at den sidstes Handling for Mennesker ser tækkeligere ud, og gjør baade paa Modtageren og paa alle dem, der ere Vidner dertil, et bedre Indtryk. Dog er det ogsaa Guds Villie, at vi skulle give Agt paa alt, hvad der er sømmeligt, hvad der haver et godt Lov, enhver Dyd og enhver Hæder (Fil. 4, 8).

231. Om de skjønne Kunster. 263

Foruden den naturlige Skjønhedssands, hvormed Gud i Grunden har udrustet ethvert Menneske, og som enhver bør pleie og udvikle hos sig og lade fremtræde i sin hele Færd,

have enkelte Mennesker faaet en særegen Evne og et særeget Kald til at danne og frembringe visse Ting og Billeder, der egentlig ere til, for at virke ved sin Skjønhed, hvori andre Mennesker kunne fryde sig og finde Næring for sin Smag. Saadanne Mennesker kaldes Kunstnere, og de forskjellige Arter af Virksomhed, hvormed hine Værker dannes, hede de skjønne Kunster. Disse ere meget gamle i Menneskeheden, idet Folkene, saasnart de ere komne ud af den første Raahed og have faaet Sands og Smag for noget Høiere, have søgt at give sine Forestillinger om en bedre Verden synlig Skikkelse og Udtryk. Man finder Begyndelsen til de fleste Kunster allerede hos de hedenske Østerlændere, især hos Indere og Ægyptere; men hos Grækerne og Romerne have de især naaet en høi Grad af Fuldkommenhed, saa at endog de nyere kristelige Folk have i Regelen fundet sig bedst ved i dette Stykke at gaa mere eller mindre i deres Fodspor.

Som rimeligt har det især været Gudernes Templer og nu vore kristelige Kirker, som man ved Kunstens Hjælp har søgt at udstyre og pryde paa det Bedste. Men efterhaanden have de mere Velhavende ogsaa smykket sine egne Boliger, og overhoved er Kunsten bleven anvendt som et Middel dels til Dannelse, dels til en ædel Fornøielse. Allerede Bygningerne selv — Templer, Kirker, andre offentlige Bygninger og Enkeltmænds Huse — har man lært at opføre paa en saadan Maade, at deres ydre og indre Udseende ved en passende og naturlig Sammenføining, ved Delenes Overensstemmelse og Forholdsmæssighed o. s. v. kunde sætte Sjelen i en god Stemning og især gjøre et Indtryk, der svarede til Bygningens Øiemed. Det er da Bygningskunstens Sag. Men saa er ogsaa Billedhuggerkunsten kommen til og har smykket Templer, offentlige Pladse eller Pragtrum med Billeder, hugne i Sten eller Træ eller støbte af Metal. Disse Billeder skulde vel i Begyndelsen betyde Guder og bleve dyrkede som saadanne; men, da man tænkte sig Guderne i menneskelig Skikkelse, søgte Kunstnerne netop at afbilde denne i den største Fuldkommenhed. Thi Guderne maatte jo være skjønnere end nogen Dødelig, og saaledes dannede de store Kunstnere ved Hjælp af en lykkelig Indbildningskraft Billeder, som vistnok vare skabte i menneskelig Lignelse, men dog i Skjønhed overgik ethvert enkelt Menneske, som nogen havde seet. Derfor sætte vi endnu Pris paa de Billeder af Sten eller Erts, som ere tilbage fra Oldtiden, endskjønt vi nu vide bedre end at vise dem guddommelig Tilbedelse; ved sin Skjønhed kunne de endnu skaffe os en ædel Fornøielse og 264
gjøre sit til at danne vor Smag. Efterhaanden har man ogsaa lært ligetil at afbilde Mennesker, der ere mærkværdige ved Skjønhed eller ved Aandsdannelse eller Bedrift; ja endog nogle af de skjønneste Dyr, en Løve, en Hest, en Hund, har man fundet det Umagen værdt at afbilde, for at fryde sig ved deres herlige Skabning i den største Fuldkommenhed, som Naturen kan frembringe og begavede Kunstnere udtænke og udtrykke.

Et letvindtere Middel til at frembringe smukke Billeder, er Malerkunsten, der blot ved Hjælp af Tegning og Farver kan afbilde Mennesker, Dyr, Huse, Træer o. s. v. saa livagtigt, som de staa og gaa. Den har, ligesom alle de andre Kunster, nærmest været brugt i Religionens Tjeneste, og navnlig har man i den katholske Kirke malet Helgenbilleder, som Folk i sin Daarlighed have tilbedt, men som forstandige Kristne endnu i al Uskyldighed kunne glæde sig over paa Grund af deres Skjønhed og det inderlige Udtryk af Fromhed, som Malerne have vidst at lægge deri. Mere og mere har Malerkunsten omfattet Historien og selv det menneskelige Hverdagsliv, hvoraf hele Optrin kunne fremstilles paa en Tavle, samt Naturen, idet de smukkeste Egne med Bjerg, Skov, Vand og Himmel gjengives ligesom i et Speil, ja endog med forhøiet Skjønhed, idet

Maleren overalt ved at vælge det Bedste og at udelade alt, hvad der i den virkelige Natur tilfældigvis kan forstyrre et samstemmende Indtryk af det Hele.

Medens de tre Kunster: Bygnings-, Billedhugger- og Malerkunsten arbeide for Øiet og virke ved synlige Skikkelser, lærer Tonekunsten eller Musiken at forbinde Toner, høie og dybe, korte og lange, svage og stærke, paa en saadan Maade, at de danne et smukt Helt og mere eller mindre klart udtrykke Bevægelser i Menneskets Indre. Musiken gjør et meget stærkt og, naar den er god, et velgjørende Indtryk paa Menneskenes Følelse og har derfor ogsaa en meget udstrakt Anvendelse, idet den bruges til at forskjønne alle noget mere fremtrædende Øieblikke i Livet, baade i Sorg og i Glæde. Toner forhøie den kirkelige og den huslige Andagt; de ledsage den muntre Dands, og selv Krigeren maa ved kraftige Toner og Taktmaal opflammes til Raskhed og Tapperhed. Dels bruges den menneskelige Stemme, og til Tonerne maa da ogsaa føies smukke Ord, dels alle Slags kunstige Redskaber (Instrumenter); men den største Virkning gjør Tonekunsten, naar begge Dele i rigt afvexlende Samstemmighed forbindes med hinanden.

Den høieste og fuldkomneste af alle Kunster er dog Digtekunsten eller Poesien, der af sandselige Midler kun bruger Ord, der vistnok kunne forbindes i kunstige Stavelsemaal og Rim; dog er ikke engang dette ganske nødvendigt. Hovedsagen er, at Ordenes Indhold meddeler vor Tanke smukke, saa at sige, indvortes Billeder ikke alene af Naturen og Menneskelivet, men fornemmelig af menneskelig Følelse og Handling, saa at vi ligesom se for Øine alt, hvad der rører sig i Menneskets Indre. Enten fortæller Digteren Tildragelser — udsmykkede eller opdigtede — eller han meddeler sit eget Indres Følelser, eller han lader sine opdigtede Personer ligefrem tale og handle for vort indre Øie. Dette sidste 265
Slags Digte (Skuespil) kunne da igjen paa udvortes Maade fremstilles for Øie og Øre, idet en anden Slags Kunstnere, Skuespillerne, ved Tale og Handling efterligne de Personer, som Digterne have tænkt sig.

Der er ingen Tvivl om, at denne, saavelsom de øvrige Kunster, kan misbruges til megen tom Øienslyst og Forfængelighed; men det maa ikke bringe os til at glemme, at Kunsten efter sin egentlige Bestemmelse er en herlig Guds Gave, og at den, naar den haandteres og anvendes paa en værdig Maade, kan berede Menneskene ikke alene en ædel Nydelse, men ogsaa virkelig Aandsopløftelse, idet, som allerede forklaret, selv Religionen ikke forsmaar at smykke sin udvortes Fremtræden med Kunstens Frembringelser. Disse blive derfor ogsaa med Rette mere og mere tilgjængelige for Folk af alle Stænder. Vi have allerede selv hos os en Del smukke Bygninger, som endog den Fattigste kan beskue; man bestræber sig mere og mere for i enhver Bygd dog at faa et Gudshus af et smukt og værdigt Udseende, og, kan den simple Mand ikke gjøre sine egne Boliger til Kunstværker, saa skulde han dog mere og mere faa Sands for at give dem en vis Grad af Regelmæssighed og Pyntelighed, saa at man kan se, at en menneskelig Bolig er noget Mere, end en Svinesti. Gode Billedstøtter og Malerier falde vistnok kostbare; men en taalelig Altertavle burde dog efterhaanden enhver Kirke faa, til Husets Pryd og Menighedens Opbyggelse; og trykte Billeder (Kobbere, Stentryk eller Træsnit) ere dog nu ikke saa vanskelige at overkomme. Tonekunsten øves mere og mere over By og Bygd, og især burde enhver, der ikke er ganske uden naturlig Evne, lære at synge en Salme eller en simpel Vise til Opbyggelse og Opmuntring baade for sig selv og andre. Men fornemmelig ere Digtekunstens Værker i vore Tider, da Bøger ere saa billige og saa udbredte, overkommelige saa at sige for alle og enhver, og den, som blot kan faa laant en god Bog og har en rolig Stund til at læse den, samt saa megen Forstand og Sands, at han kan fatte

den, kan derved skaffe sig en Fornøielse, der i alle væsentlige Stykker staar langt over alt, hvad selv den største Magt og Rigdom kan forskaffe af sandselig Lyst og Adspredelse.

232. Godt Grandelag.

Blandt bedste Ting, som Himlen gav,
Er godt og roligt Grandelag;
Det kjøbes ei for Penge;
Et Sammenhold af Fredens Aand,
Hvor Grande rækker Grande Haand,
Er det ei som et gyldent Baand,
Hvor ægte Perler hænge?

Det er en Zir for Menighed;
Guds Engle selv forlystes ved
At se det med sit Øie;
Hvis de ei var til Himlen vant,
De skulde stige ned iblandt,
Og, hvor de fromme Grander fandt,
De skulde sig fornøie.

En yndig Mand, en yndig Brud,
Som samles til et Par af Gud,
Det er et Syn, som glæder;
Men Grande, som i Hungersnød
Med Grande deler sidste Brød —
Det Syn kan gjøre Stenen blød,
Saa den af Glæde græder.

Vær derfor, Grander, hvor I bo,
Med Haand og Mund hinanden tro!
Bor, Grandemænd, som Brødre!
I, Grandekoner, deler Raad!
Hinanden lærer nyttig Daad!
Og tørrer blidt hinandens Graad!
Som Søstre bor, I Mødre!

Og eder Gud velsigne skal:
Blandt fede Faar i høien Dal
Skal springe raske Vædre;
Paa Ageren skal modnes Sæd,
Og eders Børn i tredie Led
Til Graven følge eder ned,
Og eders Minde hædre.

233. Sangen.

266

Syng kun i din Ungdoms Vaar,
I din lyse Sommer!
Sangens Væld fra Hjertet gaar
Og til Hjertet kommer.
Engang dine Ungdoms Kvad
Vil, naar Høsten kommer glad,
Tone dig imøde.

Haaret graaner, Sangens Elv
Flyder mere stille,
Rinder, før du ved det selv,
Ud i Mindets Kilde.
Sødt er da hvert Ungdoms Kvad,
Som en Røst vemodig glad
I de tause Lunde.

234. Skoven.

267

Hvor er det deiligt en Sommerdag
At vandre ind under Løvets Tag!
I Ly for Solen man gaar med Lyst;
Der er saa venligt, der er saa tyst.

Kun Fuglen kvidrer i grønne Toppe,
Den bygger Rede i Ly deroppe;
Den samler Kviste og Straa dertil,
Med gyldent Bur den ei bytte vil.

Hvor frisk og kjølig og mild er Luften!
Hvor herligt kvæger os Løvets Duften!
Thi, om end Stammen er hundred Aar,
Dog nyt er Løvet fra sidste Vaar.

De stærke Rødder fra Træet strække
Sig under Jordfladens lune Dække;
De suge Næring af Dybets Vand
Og styrke Træet mod Solens Brand.

Men, naar da Stormen og Frosten kommer,
Maa Løvet dø med den skjønne Sommer;
Dog, hvo vil sørge? Til næste Vaar
I nye Klæder jo Skoven staar.

Thi, om end alt maa paa Jorden svinde,
Den store Skaber dør ingensinde;
Hvert Aar han skjenker fornyet Liv
Til Løv og Blomster og Græs og Siv.

235. Da jeg var lille.

267

Der var en Tid, da jeg var meget lille,
Min hele Krop var kun en Alen lang;
Sødt, naar jeg denne tænker, Taarer trille,
Og derfor tænker jeg den mangen Gang.

Jeg spøged i min ømme Moders Arme
Og sad til Hest paa Bedstefaders Knæ
Og kjendte Mismod, Uro, Grublen, Harme
Saa lidt som Penge, Græsk og Galathe. 1)

Da syntes mig, vor Jord var meget mindre,
Men og tillige meget mindre slem;
Da saa jeg Stjernerne som Prikker tindre
Og ønskte Vinger, for at fange dem.

Da saa jeg Maanen ned paa Øen glide 268
Og tænkte: gid jeg var paa Øen der,
Saa kunde jeg dog rigtig faa at vide,
Hvoraf, hvor stor, hvor rund, hvor skjøn den er.

Da saa jeg undrende Guds Sol at dale
Mod Vesten ned i Havets gyldne Skjød
Og dog om Morgnen tidlig atter male
Den hele Himmelegn i Østen rød.

Og tænkte paa den naadige Gudfader,
Som skabte mig og denne smukke Sol
Og alle disse Himlens Perlerader,
Som vrimle fra hans Hænder, Pol til Pol.

Med barnlig Andagt bad min unge Læbe
Den Bøn, min fromme Moder lærte mig:
O, gode Gud! o, lad mig altid stræbe,
At blive vis og god og lyde dig!

Saa bad jeg for min Fader og min Moder
Og for min Søster og den hele By
Og for ukjendte Konge og den Stodder,
Som gik mig krum og sukkende forbi.

De svandt, de svandt de blide Barndoms Dage,
Min Rolighed, min Fryd med dem svandt hen;
Jeg kun Erindringen har nu tilbage;
Gud, lad mig aldrig, aldrig tabe den!

1) Et Navn paa en Kvinde.

236. Islands Opdagelse.

268

P. A. Munch

Da Kong Harald Haarfagre underkastede sig hele Norge og blev Eneherre i Landet, var det forbi med Smaakongerne. Naar de ikke vilde underkaste sig ham og nøies med at blive hans Jarler, maatte de forlade Landet; thi det kunde ikke nytte dem at stride mod ham: dertil var han for mægtig og hans Kjæmper for vældige. Kong Harald taalte ingen Trodsighed eller Modsigelse af sine Undergivne. Han vilde ene raade i Landet og straffede haardt enhver, der vovede at vise Opsætsighed. Ogsaa de mægtige Bønder følte sig trykkede af hans Vælde; thi de kunde ikke raade sig, som de vilde, og maatte betale Kongen Skat, hvortil de før ikke vare vante. De mest Frisindede kunde derfor ikke finde sig heri, men vandrede ud med al sin Eiendom og alle sine Undergivne, Leilændinger og Træler. De fleste nedsatte sig paa det nysopdagede Island.

Den første Opdagelse af dette mærkelige Land skyldes et Tilfælde. Nogle Folk skulde seile fra Norge til Færøerne, men toge Feil af Kursen og kom for langt ud mod Nordvest. Saaledes kom de til at lande ved Island, som de dog snart igjen forlode, og kaldte det Sneland, da Fjeldtopperne ved deres Afreise vare bedækkede med Sne. En svensk Mand, 269
Gardar, drog siden derhen, for at undersøge det, forblev der en Vinter og kaldte Øen Gardarsholm. Endelig drog Vikingen Floke Vilgerdssøn afsted fra Norge. Da han laa i Smørsund ved Udløbet af Bømlfjorden, gjorde han et stort Offer og helligede tre Ravne, der skulde vise ham Veien. Han lagde Veien over Hetland og Færøerne. Da han kom længere ud i Havet, slap han den første Ravn; men den kom strax tilbage. Derpaa lod han den anden flyve, og den satte til Veirs; den tredie fløi foran Skibet, indtil Landet var fundet. Floke, som efter disse Ravne fik Navnet Ravne-Floke, undersøgte nu Øen nøie og seilede næsten rundt om det hele Land. Ud paa Sommeren vendte han tilbage til Norge, men havde ved Hjemkomsten meget at udsætte paa Landet, der slet ikke behagede ham. Derimod havde han to Ledsagere, af hvilke den ene, Herjolf, sagde baade godt og ondt om Landet, den anden, Thorolf, roste det saa overdrevent, at han endog paastod, at der dryppede Smør af hvert Straa. Derfor kaldte man ham Thorolf Smør.

Den første, som bosatte sig paa Island, var Ingolf, en rask og dygtig Mand fra Søndfjord, der tilligemed sin Fætter Leif en Tidlang laa ude paa Tog og vandt stor Berømmelse. I Søndfjord herskede dengang som Statholder den gamle Atle Jarl, der i

Kongens Navn ogsaa raadede for Sogn, og var en mægtig Mand, hvem det ikke var godt at lægge sig ud med. Ingolf havde en deilig Søster, ved Navn Helga, og hun og Leif elskede hinanden. Men Holmstein, Atles Søn, svor i et Julegilde, at han selv vilde have Helga tilægte. Leif rødmede, men sagde intet; dog om Vaaren, da han og Ingolf havde lagt ud med sine Skibe, og Atles Sønner ligeledes skulde ud paa Tog, kjæmpede de paa Liv og Død, og Holmstein faldt. Ingolf og Leif fortsatte Toget og kom hjem igjen om Vinteren; da vilde Holmsteins Broder overfalde dem, men blev selv dræbt. Ingolfs og Leifs Stilling var nu meget farlig; thi den mægtige Jarl, hvis Sønner de havde dræbt, fordrede Bøder og truede dem med Hevn. De maatte finde sig i at give Slip paa sine Fædrenegaarde og besluttede nu at opsøge Island, for at bosætte sig der. Først gjorde dog Leif et Tog til Irland, efter at have ægtet den smukke Helga; paa dette Tog vandt han store Rigdomme, et prægtigt Sværd, og ti Fanger, der maatte tjene ham som Træler. Før Afreisen gjorde ogsaa Ingolf et stort Offer til Guderne, for at erfare sin Skjebne. Svaret lød, som han troede, at Island skulde vorde hans Fremtids Hjem. Leif vilde hverken deltage i dette eller noget andet Offer.

Paa Overfarten havde begge Svogrene hvert sit Skib, og de holdt sig sammen, indtil de fik Øie paa Island; da skiltes de ad. Ingolf havde medbragt de to Stolper, der hjemme i Norge havde staaet paa hver sin Side af hans Høisæde; disse Stolper vare udskaarne som Gudebilleder og betragtedes som Familiens Helligdom. Ingolf besluttede at lade det komme an paa dem, hvor han skulde opslaa sin Bolig i Landet. Han kastede dem ud i Havet med de Ord, at han vilde anse det Sted, hvor de drev i Land, for at være ham af 270
Guderne selv anvist som Opholdssted. Denne Skik fulgte siden de fleste andre Nybyggere. Ingolf landede ved de vilde Fjeldpynter østerpaa, hvor neppe nogen Havn var at finde, og hvor der altsaa ikke var noget blivende Sted. Her vare heller ingen Høisædesstolper at se, og han sendte derfor to af sine Træler vestover langs Kysten for at lede efter dem. Da de kom nogle Mile længere mod Vest, fandt de Leifs Lig. Hans usle Træler havde dræbt ham, ranet hans Gods, og med dette og hans Kone flygtet over til de i Nærheden liggende Øer, der efter dem have faaet Navnet Vestmannøerne. Ingolfs Træler vendte om og fortalte sin Herre den sørgelige Efterretning. Han skyndte sig hen til Stedet, lod Leif lægge i Haug og seilede derpaa ud til Øerne, som han fra en Fjeldknat kunde øine. Her fandt han Ugjerningsmændene, der fik sin fortjente Straf; siden fortsatte han sin Vei vestover; men først det tredie Aar efter hans Ankomst bleve hans Høisædesstolper fundne ved Reykjarvik, i mange Miles Afstand fra det Sted, hvor han havde kastet dem ud. Her byggede han sig Hus, og Stolperne bleve satte ved Høisædet. Han var den navnkundigste og mest ansete af alle Nybyggerne, og hans Gaard, Reykjarvik, er nu bleven til en By, den eneste, der nogenlunde kan fortjene dette Navn paa Island. Ingolfs Sønnesøn, Thorkel Maane, var en udmærket Mand. Uagtet han ikke var Kristen, og Kristendommen ikke engang var kommen til Island, førte han dog det dydigste Levnet, og, da han kjendte, at Døden nærmede sig, lod han sig bære ud i Solskinnet og bad den Gud, der havde skabt Solen, modtage hans Sjel.

237. Modersmaalet.

Moders Navn er en himmelsk Lyd,
Saa vide som Bølgen blaaner;
Moders Røst er den Spædes Fryd,
Og glæder, naar Issen graaner,
Sødt i Lyst og sødt i Nød,
Sødt i Liv og sødt i Død,
Sødt i Eftermælet!

Moders Røst er den Vuggesang,
Der huer os bedst af alle;
Modersmaal har en himmelsk Klang,
Naar Børnene „Moder“ lalle.

Modersmaal er de Fagres Sprog,
Os tryller i Ungdomstide;
Modersmaal er de Kjæres og,
Vi favne som Duer hvide.

Modersmaal var de Kongers Sprog,
Vi mindes med Fryd og hædre;
Modersmaal var de Kjæmpers og,
Vi kalde med Stolthed Fædre.

Modersmaal er det Kraftens Ord,
Som lever i Folkemunde;
Som det elskes i Syd og Nord,
Saa sjunges der sødt i Lunde.

Modersmaal er det Rosenbaand,
Som Store og Smaa omslynger;
I det lever kun Fædres Aand,
Og deri kun Hjertet gynger.

Modersmaal er vort Hjertesprog,
Kun løs er al fremmed Tale;
Det alene i Mund og Bog
Kan vække et Folk af Dvale.

Modersmaalet ved Øresund,
Og trindt i de grønne Lunde,
Deilig klinger i allen Stund,
Men deiligst i Pigemunde,
Sødt i Lyst og sødt i Nød,
Sødt i Liv og sødt i Død,
Sødt i Etermælet!

238. Nordens Enhed.

271

Længe var Nordens
Herlige Stamme
Spaltet i trende
Sygnende Skud;
Kraften, som kunde
Verden behersket,
Tiggede Sul fra
Fremmedes Bord.

Atter det Skilte
Bøier sig sammen;
Engang i Tiden
Vorder det et; —
Da skal det frie
Mægtige Norden
Føre til Seier
Folkenes Sag!

239. Thyre Danebods[1]) Vise.

271

Danmark, deiligst Vang og Vænge,
Lukt med Bølgen blaa,
Hvor de vakre danske Drenge
Kan i Leding gaa
Mod de Tyske, Slaver, Vender, 272
Hvor man dem paa Tog hensender!
En Ting fattes ved den Have:
Ledet er af Lave.

Belt og Sund lod Gud indhegne
Daners Liv og Lyst,
Bølgen alle vide Vegne
Værner om vor Kyst;
Ingen Seiler, som vil vinde,
Tør paa Danmark gaa iblinde;
Fik istand vi Vangeledet,
Da var Marken fredet.

Meilfar-Sund os Fyn beskytter,
Tryg staar Møens Klint,
Ind til Gedsør ingen Rytter
Ride skal for svindt,
Guldborg Sund for Lolland gjenner,
Øresund er Sjælands Tjener;
Saa har hver sit gode Lukke; —
End maa Jylland sukke.

Holster, Vagrer, Lyneborger,
Som en farlig Flod,
Gjør os Jylland mange Sorger,
Tørster efter Blod.
Lægges af maa slig Uvane,
Skam det er at lade rane
Fra vor Mark den mindste Tue; —
Pil vi har og Bue.

Det var Ord af Dronning Thyre,
Ret kaldt Danebod,
Kvinden, som ved Danmarks Styre
Sad med Mandemod:
„Kom, lad Gabet os tillukke,
Saa vi ei os lader pukke!
Rose skal da af sit Bytte
Ingen Løbeskytte.

Fra Moradset vest ved Strande
Til Møsund ved Sli,
Skal en mægtig Vold opstande,
Som gjør snever Sti;
Med Forlov! skal Tysken sige,
Vil han ind i Danmarks Rige;
Ingen skal igjennem fare 273
Der med stjaalne Vare.“

At des bedre drives kunde
Værket med Besked,
Dronningen fra grønne Lunde
Satte der sig ned;
Borg og Bur hun lod sig bygge
Klogelig i Voldens Skygge;
Rart[1]) sig noget ret vil føie
Under fremmed Øie.

Efter Ønske voxte Volden,
Danevirke kaldt,
Som har mangen Tørning holden,
Før den slet forfaldt;
„Ledet," sagde Dronning Thyre,
„hængt vi har, — Gud Vangen hyre,[2])
Saa dem selv det maa fortryde,
Som vil Freden bryde!"

Danemark vi nu kan ligne
Ved en hegnet Vang;
Rigelig den Gud velsigne
I al Nød og Trang!
Gid som Korn opvoxe Knegte,
Der vil frisk for Marken fægte,
Føre Danebod paa Tale,
Naar hun er i Dvale.

---

[1]) Var Dronning til Gorm den Gamle, der samlede Danmark henimod Aar 900 efter Christus. Hun var baade kristelig, kraftig og klog og er bekjendt for at have bygget Volden „Danevirke" paa Grændsen mod Tyskland, altsaa ved Eiderstrømmen mellem Slesvig og Holsten. Nu er dog Volden for længe siden ødelagt.

240. Julesang.

273

Velkommen igjen, Guds Engle smaa,
Fra høie Himmelsale
Med deilige Solskins-Klæder paa,
I Sorgens Skyggedale!
Trods klingrende Frost, godt Aar I spaa
For Fugl og Sæd i Dvale.

Vel mødt, under Sky, paa Kirkesti,
Paa Sne, ved Midnatstide!
Udbære vor Jul ei nænner I,
Derpaa tør vi vel lide;
O, ganger dog ei vor Dør forbi,
Os volder ei den Kvide!

Vor Hytte er lav, og saa vor Dør, 274
Kun Armod er derinde,
Men gjæstet I har en Hytte før,
Det drages vi til Minde;
Er Kruset af Ler, og Kagen tør,
Deri sig Engle finde!

Med venlige Øine himmelblaa,
I Vugger og i Senge,
Vi Puslinger har i hver en Vraa,
Som Blomster gro i Enge;
O, synger for dem, som Lærker slaa,
Som hørt de har ei længe!

Saa drømme de sødt om Betlehem,
Og, er det end forblommet,
De drømme dog sandt om Barnets Hjem,
Som laa i Krybberummet;
De drømme: de lege Jul med dem,
Hvis Sang de har fornummet!

Da vaagne de mildt i Morgengry
Og tælle mer ei Timer;
Da høre vi Salmen, som paany
Sig ret med Hjertet rimer,
Da klinger det sødt i høien Sky,
Naar Juleklokken kimer!

Da vandre Guds Engle op og ned
Paa Salmens Tonestige;
Da byder vor Herre selv Guds Fred
Til dem, den efterhige;
Da aabner sig Himlens Borgeled,
Da kommer ret Guds Rige!

O, maatte vi kun den Glæde se,
Før vore Øine lukkes,
Da skal, som en Barnemoders Ve,
Vor Smerte sødt bortvugges!
Vor Fader i Himlen, lad det ske!
Lad Julesorgen slukkes!

---

1) Sjelden.
2) Vogte.

241. Kjeld Stub.

Med Fløiels Hue, med sølvgraat Skjeg
Og lange sorte Kappe
For Folket, som sad inden Kirkevæg,
Op over den høie Trappe
Der gik Hr. Kjeld, af hellig Bog
De Texter at forklare;
Med hellig Iver i Stol han slog,
De Synder ei vilde han spare.

I Frankers Land og Gange-Rolfs Egn
Hr. Kjeld havde baaret Sværdet,
Hans Pande bar endnu Mærketegn;
Fra Ungdoms Tid saa hærdet,
Hr. Kjeld var lidt at spøge med;
Hr. Hannibal 1) Manden kjendte;
Thi kaldte han Kjeld af Kirken ned
Og saa til Manden sig vendte.

„Hr. Kjeld! I ser, hvad Tid her er:
At Svensken er rundt om paa Færde;
Vel have vi samlet en Bondehær,
Men faa den at føre er lærde —
I Kongens Navn, for Fødeland,
Hr. Kjeld, I Sværdet gjentage!
I være for Grændserne Tilsynsmand!
Hr. Gunnar skal med eder drage.“

Hvor Brand har været, i Aske varm
Tidt ligger en Gnist tilbage,
Saa lumrer der noget Hr. Kjeld om Barm,
Og stryger han sig om Hage: —
„Hr. Hannibal! — da jeg var ung — —
(Nu pegte han paa sin Skramme),
Men nu er Haanden for Sværdet tung,
Og borte er Ungdoms Flamme;

Dog Nøden raaber, — og ve den Mand,
Som Hjælp i Nøden negter!“
Saa taler Hr. Kjeld, og strax paa Stand
Op Kappen fra Skulder han hægter —
Saa lader han sadle sin Ganger graa,
Tolv Svende ved sin Side,
Tolv Svende, som var at forlade sig paa,
Dem byder han hos sig ride.

Med disse ved Side og følgende Trop
De usikre Landets Grændser
Fra Bahus til øverste Thrøndelag op
For fremmede Skovtrold han renser;

Der var paa den Strækning intet Fjeld, 276
Den tordnende Præst jo besøgte;
Til Kjernen af Sverig om norske Hr. Kjeld
Gik rundt om i Dalene Rygte.

Den Feide endes; sin Rytterhest
Nu lader Hr. Kjeld afsadle,
Sin Kappe gjentager den kjekke Præst —
Lad høre, ham nogen tør dadle!
Sig nu: den norske Præst kun staar
For Alter sit Offer at tage!
Nei, kaster han Kappen, forvist jeg spaar
Dig ingen hellige Dage.

Tak, norske Præst, tak nu din Gud!
Naar nu du færdes om Bjerge,
Ei nødes du drage med Sabel ud,
For Fødelandet at værge.
Kan Dalens Præst ei vinde Ros,
Om han ei er Holger Danske[1])?
Til Urter at sanke og Korkemos
Behøves vel ingen Staalhandske.

1) Hannibal Sehested, Statholder i Norge.

242. Lodsen. 276

H. Bentzen

De norske Lodser ere raske Svende.
Som Uveirsfugle færdes de paa Sø.
For Dybets Farer ingen Frygt de kjende,
Med Løvemod i Bølgens Favn de dø.

Men ingen var blandt Vovens kjekke Sønner
Saa djærv som Nils fra Agders vilde Kyst.
Saalænge Havet mod dens Klipper drønner,
Hans Minde leve skal i Sømænds Bryst.

Hans Hjem var Dybet. Gjennem Stormens Tuden
Han fløi i Mulmet over Bølgens Magt;
Med stolte Seierssmil han borded' Skuden,
En Frelsens Engel i en Søguts Dragt.

Naar Nattens Vinger Havets Ørken skjulte,
Og Søen rullede med Tordengny,
Han førte Skibet, mens det skarpest kulte,
Imellem blinde Skjær til Havnens Ly.

Det var en Høstnat sort. Orkanen suste 277
Med rædsom Vælde fra Sydost mod Land;
Henover skjulte Klipper Bølgen bruste
Og jog i Stormflugt mod den nøgne Strand.

Fra Kysten Lodsen speided' skarpt og nøie,
Den vilde Brændings Torden om ham lød,
Da fjernt paa Dybet saa hans Falkeøie
Et Lys, der blinked' lig en Stjerne rød.

Hans Blikke lynede. Han maatte drage
Paa Søen ud til Kamp paa Liv og Død;
Han trodsede sin Hustrus Bøn og Klage
Og rev sig modig ud af hendes Skjød.

Han sine Sønner kjekt fra Moderbarmen
Med Tordenstemme kaldte nu i Hast;
De skulde følge ham i Bølgelarmen
Og sætte Livet paa et Terningskast.

De unge Ørne skulde med ham prøve
At redde Seileren, som var i Nød;
De skulde Heltedaad paa Dybet øve,
Hvad heller finde der en Heltedød.

Forgjeves for sin Stolthed og sin Glæde
Den ømme Moder bad med bitter Graad.
For med sin Fader Pligtens Vei at træde,
Steg Lodsens Sønner i den lette Baad.

Det var en kulsort Nat. Som Bjerge høie
De vilde, skumbedækte Bølger gik;
Men Lodsen regned' ikke sligt saa nøie
Og gjennembored' Mulmet med sit Blik.

Han for i Stormen paa de mørke Vande
Til Skibet, hvis Lanterne ei blev slukt.
Det var en engelsk Brig, der maatte strande,
Som drev mod Klipperne i rædsom Flugt.

Han fæsted' om sig Linen, som man sendte;
Han sprang i Dybets kolde Vover kjek.
Med vaade Lokker, men med Blik, der brændte,
Besteg han, lig en Havgud, Briggens Dæk.

Han øined' Redning for den skjønne Skude.
Dens Klyver flux blev heiset paa hans Bud;
Men Seilet fløi i Pjalter og i Klude,
Af Stormen sprengt, i Uveirsnatten ud!

Han løb fra Rattet. Tid var ei at spilde; 278
Han sprang i Mulmet paa den høie Raa.
At ingen mere Solen skue vilde,
Han saa, hvis Fokken ikke kunde staa.

De stærke Seisinger med Mod og Ilen
Han kappede. Det hvide Seil blev spændt.
Det trodsed' Stormen. Briggen fløi som Pilen
Og fik sin Stavn fra Klipperevet vendt.

Da tænkte Briterne ei mer paa Fare;
Et dobbelt „Hurra!" over Havet lød
For Norges Søfolk fra den kjekke Skare,
Som Englands Snekke førte i sit Skjød.

Og Lodsen styrede med Haand og Øie
I Mulmet mellem Klipperne dens Flugt.
Henover Bølgerne, som rulled' høie,
Den fløi i Stormens Gny til Havnens Bugt.

Der trykte Faderen med salig Glæde
De brave Sønner til sit Heltebryst.
Man saa hans brune Kind en Taare væde,
Og Øiet straale af en himmelsk Lyst.

Da trak Kapteinens unge Viv henrykket,
Med vaade Blikke, af sin Liljehaand
En Ring med funklende Brillanter smykket
Og rakte Lodsen den med takfuld Aand.

Men Ringen Havets Søn med stolte Blikke
Tilbagegav. „Jeg bærer ikke sligt;
Det paa en beget Næve passer ikke.
Vi har inat alene gjort vor Pligt.“

1) En kjæmpestærk dansk Helt hos Karl den store; han skal efter Sagnet endnu komme Danmark til Hjælp, naar det er i Nød.

243. Morgenvandring.

278

Med lette Fjed vandrede vi i den kjølige Morgenluft indover Moen, idet vi valgte Sæterveien, som gaar gjennem Skaret paa Haver-Aasen. Ingen Oppakning besværede vore Skridt; thi mit lille Knytte af Smørrebrød var for intet at regne, ja ikke engang Fiskerens sædvanlige Byrde, Stangen, hindrede os; thi Bersvend mente, vi kunde skjære os et Par Birkestænger, naar vi kom høit op i Lien.

Men inde i Furuskoven begyndte allerede Taagen at trække op, og, idet den i tætte Floker samlede sig om Trætopperne, der syntes, som om de endnu vilde holde den fast, kom den blaa Himmel alt mere og mere tilsyne.

Veien gaar tæt forbi en liden Trø eller Indhegning med en grøn Bygagerflek. Nei se! Der sidder alt Haren og holder sin Frokost og venter ikke at blive overrasket saa tidlig paa Morgenstunden. To Stykker springe op og smutte ud igjennem Hafælden; men den 279
tredie bliver siddende inde i Ageren og tror sig useet og sikker, uden at tænke paa de forræderske lange Øren.

Skoven aabner sig atter. Vi ere ved Kojebakken i den indhegnede, halvt opryddede Havnegang, som hører Gaarden til. Denne Bakke, der ved en Dal og en Myr skilles fra Lien, som her saa smaat begynder at hæve sig, var et af mine kjæreste Steder. Herhen valfartede vi som oftest de smukke Sommeraftener for at møde Hjemkjøerne, der uden Gjæter fra den tidlige Morgenstund gik i Marken og sædvanlig ved et bestemt Klokkeslet kom nedover igjen. I Bakkehældet sad vi da og lyttede efter Lyden af Kobjelden oppe i Lien, og, naar vi saa hørte den, og Moder eller Pigen begyndte med sin Kojen eller Lokkesang, som Ekkoet mangefold gjentog, da fik strax Klokken en stærkere eller hurtigere Klang, og den Ko, hvis Navn blev lokket, undlod sjelden at svare med sin kjendte Røst. Der var en forunderlig melankolsk Stilhed ved dette Sted, hvor man foruden Myren og den lille Bæk dernede, ikke saa andet end den mørke ensformige Skovli, bag hvilken Tronen i sin barske Majestæt stiger op. Paa dette Sted var ogsaa engang for et Par Aar siden hændet mig noget Underligt. En Søndags-Aften var jeg med flere Børn der inde i Skoven og pillede Blaabær. Jeg var bleven skilt fra mine Kammerater og kom omsider hen paa Kojebakken, hvor jeg satte mig ned. Som jeg sad der, Gud ved i hvad for alvorlige Betragtninger, afbrødes Stilheden pludselig af en høitlydende, vidunderlig Musik. Det var lange, udholdende Toner, der i harmoniske Akkorder lød over fra Skoven; men for mit Øre hørtes det, som om disse Toner samlede sig fra flere Kanter og derpaa ligesom flagrede hen i Luften over mig, men spredtes atter og hendøde en efter en. Jeg blev underlig tilmode og lyttede længe, om ikke Tonerne atter skulde komme tilbage; men, uagtet jeg blev siddende indtil Aftenens voxende Skygger forjog den sidste røde Solstraale fra Haver-Aasens Top, hørte jeg dog intet mere. Da stod

jeg op og gik stille hjem til Huset, hvor man undredes over min lange Udeblivelse; men jeg havde ingen Lyst til at deltage i de øvrige Børns Leg siden om Kvelden. Bedstefader mente, at det vel maatte være Toner af en Lur, som, mangfoldiggjorte af Ekkoet, frembragte disse forunderlige Lydbølger. Men nei, det lød ikke som Lurtoner[1]). Jeg har aldrig rigtig tilfredsstillende kunnet forklare mig det.

244. Hardanger.

279

Gives Sted paa Jorden, hvor
Gammel Kummer, ved at stemmes
I Naturens blide Toner,
Kan bedøves og forglemmes, —
Hvor sig Had med Had forsoner, —
Hvor usalig Lyst til Synder 280
Dæmpes, Lidenskaben tæmmes,
Løven lig i Barnets Snor,
Kun ved Syn af Egnens Ynder,
Tanken om en Guds Nærvær
I Naturens Majestæt,
I hans Almagts Høihed klædt,
Og ved Følelsen af Freden,
Der er over Egnen gleden
Som et paradisisk Skjer,
Som en Glories Straaleære,
Hvormed Høi og Tinde pranger:
— Da for vist det Sted maa være
I det deilige Hardanger.

Gives Sted paa Jorden, hvor
Gudløs Last, som kommer did
Flygtig, ved et vildt Tilfælde,
Bliver from med et og tror . . .
Sted, hvor en fortvivlet Anger
Føler klart sin Skabers Vælde,
Men ei Giften af sit Bid
Mere Hjertet at fortære:
— O, da maa vel Stedet være
I det deilige Hardanger.

Gives der paa Jorden Sted,
Hvor, om tvende Fiender mødes,
Uvilkaarligen de nødes
Til at standse sine Fjed
Og udrække Haanden begge,
Venlig Arm i Arm at lægge,
Slagne af den søde Fred
I Naturens Herlighed . .
Hvor Forfængelighedsflammen
Synker i sin Aske sammen,
Og Erobrer, hvis han kom,
Om med Blusel vilde vende,
Retsom bange for at skjænde
Hellig viet Tempeldom . . .
Hvor Naturen taler Trøst:
Fjeldet som den issehvide
Børnekjære Oldefader,
Der sin gamle Favn oplader,
Dalen med en Moders blide
Uforglemmelige Røst,
Elven, som en trofast Sanger,
Der vil Hjertet atter lære 281
Gamle Toner, svunden Lyst:
— O, da maa vel Stedet være
I det deilige Hardanger.

Ak, om saa livsaligt Sted
Findes paa vort Jorderige,
Hvor i blaanende Geled
Alper frem af Dalen stige, —
Hvor ved den krystalne Bræ
Blomstrer snehvidt Abildtræ,
Medens i en Snefons Spor
Vilde Rose lystig gror, —
Hvor en Kilde først sin Sang
Kun mundharpespæd begynder
Murmlende blandt Mos og Stene,
Men saa under Orregrene
Fra sin Afdal ud sig skynder,
Dreven af ungdomlig Trang
Til med Hoveddalens Ynder
I sin Glands sig at forene;
Og, lig David Harpeslager,
Fra en Hyrde bleven til
Dalens Konning ved sit Spil,
Stolt og mægtig gjennemdrager,
Under tordnende Befalen,
Alt sit skjønne Rige, Dalen . . .
Ja, hvor findes saadant Sted:
Majestæt og Yndighed
I en inderlig Forening,
Hvor ifra den hvide Fon
Brede sig i hvid Forgrening
Fagerliers grønne Baand, —
Hvor de blide Bakkehæld,
Som forbinde Fjord og Fjeld,
Glide ud i løvbekrandste
Grønne Odders Fryndserad,
Der sig speile som i Bad.
Hvor de synes halvveis standste,
Saa de ei forentes med
Fjordens anden skjønne Bred,
Og hvorfra et Hyttehjem
Titter mellem Birke frem,
Fra hvis Tag, med mild Betoning
Over alt, en Røg fremblaaner,
Og det hele Synet laaner
Af et Offer og Forsoning —
O, hvor findes saadant Sted, 282
Disse løvbekrandste Tanger
Med den fromme Hyttes Fred,
Uden i din Herlighed,

Underdeilige Hardanger?

1) Disse Toner ere ganske vist frembragte af en Flok forbidragende Svaner; thi Beskrivelsen passer særdeles godt.

245. Kong Beles og Thorsteins 1) Visdomssprog.

282

Kong Bele lænt til Sværdet i Kongshal stod,
Og hos ham Thorstein Vikingsson, den Bonde god,
Hans gamle Vaabenbroder, snart hundredaaret,
Som Runestenen arret og sølverhaaret.

„I Sønner," sagde Bele, „min Sol gaar ned
Og eders op, — styr Riget i Broderfred;
Thi Enighed gi'r Styrke. Den er som Ringen
Om Landsen; den foruden, er Kraften ingen.

Lad Styrken staa ved Grændsen som Landets Skjold,
Og Freden blomstre inden befæstet Vold!
Til Værn blev Sværdet givet, men ei til Skade,
Og Hængelaas er Skjoldet for Bondens Lade.

Sit eget Land nedtrykker blot uklog Mand;
Thi Kongen kan alene, hvad Folket kan.
Naar Stammens Marv hentæres blandt nøgne Stene,
Da visner ogsaa Kronen med Løv og Grene.

Paa fire Søiler 2) støtter sig Himlens Rund;
Men Tronen hviler alene paa Lovens Grund.
Naar Vold paa Thinget dømmer, staar Uret nære,
Men Ret er Landets Lykke og Kongens Ære.

Vær altid fast, Kong Helge, men haard ei vær!
Det Sværd, som let sig bøier, tidt skarpest er,
Og Mildhed pryder Kongen, som Skjoldet Blommer,
Og mer end Vintren bringer den blide Sommer.

En Mand foruden Venner, hvor stærk han er,
Dør hen som Stammen, hvoraf man Barken skjær.
Den Vennesæle trives som Træ i Skoven,
Hvor Bækken er ved Roden og Sol foroven.

Pral ei af Fædres Ære; hver har blot sin. 283
Kan du ei spænde Buen, er den ei din.
Hvad vil du med den Hæder, som er begravet?
Stærk Strøm med egne Vover gaar gjennem Havet.

Et muntert Sind er, Halfdan, vis Mands Gevinst;
Men Daarskab pryder ingen og Kongen mindst.
Med Humlen brygges Mjøden, ei blot med Honning;
Læg Staal i Sværd og Alvor i Legen, Konning.

For meget Vid fik ingen, hvor vis han hed,
Men lidet nok ved mangen, som intet ved.
Enfoldig Gjæst i Høibænk faar ingens Øre;
Hvor lavt den Vise sidder, vil man ham høre.

Vælg ikke til Fortrolig hvem helst, som vil!
Tomt Hus staar gjerne aabent; rigt lukkes til.
Vælg en; unødigt er det paa to at lide,
Og Verden ved, o Halfdan, hvad trende vide.“

Derefter opsteg Thorstein og talte saa:
„En Konge bør ei ene til Odin gaa.
Vi deled Livets Glæder og Sorger, Bele;
Og Døden, vil jeg haabe, vi ogsaa dele.

Søn Fridthjof, Alderdommen har hvisket mig
I Øret mangen Varsel; den gives dig.
Som Odins Fugle1) stille paa Æthøi dale,
Paa Oldingslæben vugger sig Visdomstale.

Først ær de høie Guder! thi Ondt og Godt,
Som Storm og Solskin, komme fra Himlen blot.
De se i Hjertets Lønhvælv den skjulte Brøde,
Og Aar for Stundens Feiltrin maa ofte bøde.

Lyd Kongen! En maa styre med Kraft og Ret.
Mørk Nat har mange Øine, men Dagen et.
Den Bedre, Fridthjof, taaler helt godt den Bedste,
Og Eg har Sværdet nødig, men ogsaa Fæste.

Høi Kraft er Guders Gave; men uden Aand
Og Vid er Styrken ringe. For en Mands Haand
Tidt med sin Tolvmandsstyrke faldt Bjørn i Skoven.
Mod Sværdhug holdes Skjoldet, — mod Vælde Loven.

Af faa den Stolte frygtes, men hades af enhver, 284
Og Overmod en Fader til Faldet er.
Høit saa jeg mangen flyve, som gaar med Krykke;
For Høsten raader Veiret, og Vind for Lykke.

Dag skal du prise, Fritdhjof, naar Solen sig har dulgt,
Og Øl, naar det er drukket, og Raad, naar fulgt.
Paa meget vel forlader sig Ungersvenden;
Men Striden prøver Sværdet og Nøden Vennen.

Natgammel Is tro ikke, ei Vaardags Sne,
Ei sovnet Orm, ei Møen, sat paa dit Knæ!
Thi Kvindens Barm er dreiet paa Hjul, som ruller,
Og Vægelsind sig under de Liljer skjuler.

Du selv skal dø, og dø skal hvad dig tilhør;
Men en Ting, ved jeg, Fridthjof, som aldrig dør;
Det er den Dom, vi over de Døde høre.
Hvad Ædelt er, du ville — hvad Ret, du gjøre!"

Saa klang fra Gubbens Læber de Ord af Staal,
Som Skalden siden satte i Haavamaal[1]); —
Fra Slægt til Slægt de vandre, og lige friske
Endnu fra Kjæmpegraven i Nord de hviske.

---

1) Fridthjofs Fader Thorstein — dette Kvad er nemlig taget af den bekjendte „Fridthjofs Saga" — skal have boet paa Framnes i Sogn i Bergens Stift, og Kong Bele paa Syrstrand paa den anden Side af Fjorden.
2) At Himlen bæres af „4 Søiler" eller Støtter (egentlig af 4 Dverge), hørte til den gamle Tro.
1) Ravnerne Hugin og Munin (den tænkende og den erindrende), der daglig fløi al Verden rundt for at bringe Odin Nyheder.

246. Ny Kjæmpevise.

284

Sagnets Hellig Olaf seiled engang før
Gjennem Bjerge, over Dale;
Naar han banked' paa en Jutuls haarde Dør,
Aabned' brat sig Bjergets Sale.
Hist og her i Landet Alfarvei der blev,
Seilbar under Kjøl, som dybe Runer skrev;
Sagnets Drot forsvandt,
Og hans Mage fandt
Man først nu i Norges Dale.

Nys en sælsom Helt hel stærk til vældig Kamp
Dukked' op af Tidens Bølge;
Kroppen var af Jern, og Aanden var — en Damp.
Saga skal det ei fordølge.
Med befolket By den Kjæmpe flyver frem,
Snart i Fuglens Rige, snart i Jutuls Hjem;
Uden Seil og Raa,
Uden Sø og Aa
Seiler han med talrigt Følge.
Helten er ei heller nogen Lækkerbug;
Vand og Stenkul er hans Føde;
Skjønt han bær i Skjødet mangen Tønde Rug,
Mangen Dunk med Vine søde.
Haardfør — ja Stærkodder selv han overgaar,
Midt i Sneen selv hans Bryst i Flammer staar;
Men, skjønt stolt og stærk
I sit Kjempeværk,
Lystrer han dog — selv den Bløde.

Fyrigt Borgersind han fordrer kun som Løn,
— Borgeraanden er hans Fader —
Borgervelstand er hans elskelige Søn,
Ve da den, som Helten hader!
Hellig Olafs Ætling — Held med dine Spor!
Hæv til Glands og Hæder selv vort høie Nord!
Bryd hver Modstands Vold!
Knus hvert Fordoms Trold!
Dig hver Døl sin Dør oplader!

1) Saa kaldes en af de gamle Eddasange, der indeholder en Mængde Tankesprog og Leveregler.

247. Ludvig Holberg.

Før var der knapt skrevet paa Dansk en Bog
Som ret kunde Hjerterne hue,
Kun Eventyr, brugbart i Kakkelovnskrog,
Kun Vise til Spinderskens Stue.

Hver Mand, som med Kløgt gik i Lærdom til Bund,
Latin paa Papiret kun malte,
Med Fruerne Fransk, og Tydsk med sin Hund
Og Dansk med sin Tjener han talte.

Da seiled et Skib fra Bergens Fjord,
En kostelig ladet Snekke;
Thi Ludvig Holberg var der ombord;
Han stirred saa vide fra Dække.

Og Øiet opdaged ved Øresunds Kyst
De Taarne, som kneise mod Himmel;
Da banker hans Hjerte af salig Lyst
At skue Axelstads Vrimmel.

Og snildt han ser paa det brogede Spil,
Smil funkler i Øinenes Lue;
„Nu, der skal en dygtig Lugekniv til
Det Ukrud i Væxten at kue!

Von Tybo kneiser saa strunk som et Siv; 286
Hvad om han bøied sig noget?
Magistren om Pavens Skjeg ypper Kiv
Og er baade skimlet og kroget.

Sjør Herman pudser paa Folk og Land;
Hvad om han polered sin Kande?
Og, hvad om Frants Hansen fik hjemme Forstand
Og skaante de fremmede Lande?“

Og Holberg sin mandige Røst oplod
Om Daarernes Lader og Fagter,
Saa levende, som de gik og stod
Med Ansigt, med Tale og Dragter.

Som rensende Stormvind hans Tale klang
Til Solskin i kommende Dage;
Indsmuglede Noder som Græshopper sprang
Den Vei, de var komne, tilbage.

Vel føres fra fremmede Lande herhid
Ret meget, hvorved vi oplives;
Men Latter, saa sund som ved Holbergs Vid,
Kan ikke med Posten forskrives.

Han lærte de Danske, at Danske er fød
At tale med Fædrenes Tunge;
Thi hjemmebrygt var jo den herlige Mjød,
Som styrkede Hjerter og Lunge.

Og Tanken fløi fra sit taagede Skjul,
Behøved om Ord ei at lede,
Ret som naar til Sang opvaagner en Fugl,
Naar Morgensol hilser dens Rede.

Saa længe som derfor med Liv og med Aand
Den Danske kan synge i Lunden,
Saa længe som ikke hans Smilebaand
Af Moden i Knuder er bunden;

Saa længe en Draabe gammeldags Blod
Kan Vei gjennem Hjerterne finde;
Saa længe som Bøgen ved Sorø slaar Rod,
Skal leve vor Holbergs Minde.

248. De Kristnes Jaggernaut.

286

H. Wergeland

Jaggernaut er de hinduiske Østindianers forfærdeligste Afgud. Paa en uhyre Vogn sættes Afgudsbilledet, og saa slæbes det afsted gjennem den mylrende Folkemasse, og 287
enhver er glad ved at kunne komme til at trække i et af Tougene. Det holdes ogsaa for en priselig Gjerning, der forvisser om Saligheden, at kaste sig under Hjulene, for at sønderknuses. Dette synes os nu pur Galskab, og dog have vi en Jaggernaut, der kræver endnu flere Offere end hin, og som er omgiven med endnu flere tusinde vanvittigt Jublende, og denne de Kristnes Jaggernaut er — Brændevinsflasken. Ingen Afgud paa Jorden har flere og ivrigere Dyrkere. Mangfoldige Mennesker have dandset om hans Alter, og mange forlade det ikke mere, før de tumle sig og knuses, før Ære, Sundhed, Velfærd og huslig Lykke tilintetgjøres, og den sidste Sjelskraft radbrækkes paa det Ynkeligste.

En engelsk Kunstner har fremstillet Fylderiet og dets Følger paa en Tavle saaledes: det viser sig i Jaggernauts fæle Skikkelse, ført af en umaadelig Skare Elendige gjennem en Egn, som bedækkes af en skummel Taage, overalt hvor Toget er gaaet frem, og gjennem denne skimtes Galger med Hængte i, afbrændte Huse og mange andre Tegn paa Forbrydelser og Elendighed. Den Egn af Landet derimod, hvor Fylderiet endnu er ubekjendt, viser sig rig, yndig og solbeskinnet. Og mon ikke hos os Forholdene ere temmelig lige? Har vi ikke Galger, saa have vi Selvmordernes Træer og Stolper, Dolhusets Sprinkler, Ligfærd, forfaldne Hytter, Betlernes Nøgenhed og Slavens Lænker. Man skal saaledes ikke kunne klage over, at vor Jaggernaut ikke lønner sine Dyrkere eller ikke efterlader sig Mærker. Men ned med den knusende Afgud! ned med Flaskens Herredømme! Den har regjeret og er bleven dyrket længe nok og har knust Offre nok. Jaggernaut siges dog at gaa mer og mer af Mode imellem Hinduerne; lad det ogsaa blive Tilfældet mellem de Kristne!

287

249. Dyre Vaa.

Den gjeveste Bonde i Vinje Gjeld
Var Dyre fra Vaa at nævne.
Han var saa sikker og stø som et Fjeld
Og eiede tolv Mands Evne.
Hans Grander sagde saa stort et Ord:
„Du turde vel prøve en Leg, som Thor,
Med Trold og med Bjerguhyre!“
„Ja, om det var mørkt,“ sagde Dyre.

Saa skulde det hænde, at Dyre Vaa
Sad lunt i Julekveldsgilde.
Mens Øllet gik rundt, og Natten faldt paa,
De drukke saa meget, de vilde.
Med et blev der tyst i det lystige Lag;
Der hørtes fra Fjeldet et grueligt Brag
Og et Brøl som af hundrede Tyre.
„Nu er det vel mørkt,“ sagde Dyre.
Og Dyre gik flux til Totak-Vand 288
Og løste sin Baad behændigt;
Men, da han kom nær til den anden Strand,
Det raabte ham an ubændigt:
„Hvem er det, som pusler i Kjernet nu?“
„Det er nok Dyre fra Vaa! — End du,
Der rusler i Urer og Myre,
Saa mørkt som det er?“ spurgte Dyre.

„Jeg er fra Aashaug og skal afsted
Til Glomshaugs-Moerne mine;
Læg hid til Stranden og tag mig med
Og brug saa Kræfterne dine!“
„Ja let dig først,“ gav Dyre til Svar,
„For Prammen er klein, og jeg tænker, du har
En Krop som de sværeste Fyre,
Og husk, det er mørkt!“ sagde Dyre.

Saa skrumpede Trolden sig dygtig ind
Og sad som en Dverg paa Tilje;
Men da fik Dyre et andet Sind
Og meldte paa Stand sin Villie:
„Aa, syn mig nu, hvad Rise du er!“
Men Trolden brummede studs og tvær:
„Nei stop, den Lyst faar du styre!“
„Ja, mørkt er det og,“ sagde Dyre.

Men Trolden gjorde sig blid om lidt,
Og sagde ved Fartens Ende:
„Jeg lægger et Mærke i Truget dit,
Hvoraf du mit Maal kan kjende.
Se vel under Toften, naar det er Dag,
Og tag, hvad du finder for din Umag;
Det er din Færgemandshyre!“ —
„For nu er det mørkt,“ sagde Dyre.

Det var en Vantefinger af Uld,
Der laa under Dyres Tofte;
Med fire Skjepper den maaltes fuld,
Og Dyre har maalt den ofte.
Da blev det for Alvor et stadigt Ord,
At Dyre var Karl for at gaa, som Thor,
Mod Trold og mod Bjerguhyre. —
„Helst, naar det er mørkt,“ tænkte Dyre.

250. Børneeventyret.

288

J. Moe

Kjære Børn! Jeg ønskede, hvis jeg kunde, i nogle faa Ord at forklare eder, hvad Nytte og Værd Eventyr kunne have. Det er et rigtig vanskeligt Arbeide; men Sagen er vigtig, og 289
jeg vil forsøge derpaa og gjøre det saa godt, jeg kan. Jeg siger, at det er en vanskelig Sag, fordi der er saa mange Mennesker, der kalde sig selv rigtig kloge og forstandige, som rynke paa Næsen til alt, hvad der heder Eventyr, og kalde saadant Ammestuesnak og Regler; og dem kunde vel ogsaa I have truffet paa. Men simpelt, saa I forstaa det, at gjendrive deres Tale, er ikke let. Hør nu om en slig Mand: det er intet Eventyr, det er en sandfærdig Historie. Paa eders Alder havde jeg gaaet i Skole sammen med en Gut, som jeg holdt meget af; han var dengang snil og godslig, og vi havde mer end engang moret os sammen. Jeg kan ikke mindes det; men jeg tænker, vi ogsaa havde hørt Eventyr sammen. Han reiste langt, langt bort, til Afrika etsteds, og, da han efter mange Aar kom tilbage, var han saa rig, at han kunde kjøbt sig den største Herregaard i Norges Land og endda havt Penge tilovers. Men gammel var han bleven før Tiden baade paa Sind og Skind. Da vi traf sammen, spurgte han mig, om jeg havde levet godt, og om jeg var bleven rig. Jeg svarede ja til begge Dele: Gud havde velsignet mig og ladet mig lære adskilligt, og han havde hver Dag givet mig alt, hvad jeg behøvede, og mere til. „Hvor mange Penge har du?“ sagde han. „Her kan du selv tælle efter,“ svarede jeg; „du er jo en god Regnemester;“ dermed tog jeg min Pung op og holdt den hen til ham. Det var vist et Par Daler i Pungen og ikke sandt? det er ikke saa lidet. Men det syntes ikke han. „Stakker, har du ikke mere? Hvad har du da taget dig til?“ spurgte han. „Ja, det tør nok hænde, du vil forundre dig, naar du hører det. I den sidste Tid har jeg arbeidet mest paa at samle Eventyr.“ (Det gjorde jeg ogsaa dengang; siden har Herren sat mig til en vigtigere Gjerning). „Er det virkelig sandt?“ Jeg bekræftede det. „Du burde sultet ihjel, naar du

ikke har taget dig Nyttigere fore," sagde han, og dermed var han færdig at gaa. „Nei, bi lidt, min Ven! nu falder det mig til at spørge; hvordan har du levet, og hvor rig er du bleven?" „Jeg har levet slet; jeg har havt anderledes Slid og Slæb og Ængstelse og Bekymring, end der er ved at sanke Eventyr. En Klat har jeg lagt mig til — en 70–80,000 Daler eller saa i eders Mynt." „Saa er du vel rigtig glad og takker vor Herre, som har hjulpet dig til denne Formue?" „Aa, selv har jeg fortjent mig den, du, med mange, sure Timer; den er ikke falden mig i Skjødet, mens jeg sad og dreiede Tommelfingrene om hinanden. Men det er for lidet. Derfor er jeg kommen hjem, for at se, om ikke her skulde være mere at tjene ved mine Midler." „Stakkers min Ven! Du er det sørgeligste Bevis, jeg endnu har havt, paa, at Mennesket ikke lever af Brød alene," sagde jeg, og vi skiltes ad. — Men der er mange slige Mennesker i Verden; de spørge bare efter det, de kalde Nytten: hvorledes de skal tjene flere Penge, faa smukkere Klæder og lækrere Mad. At de af Gud har faaet en Sjæl, som engang maa forlade alt, hvad de har samlet, meget eller lidet — det glemme de rent. Denne Verdens Omsorg har ganske fortrængt det barnlige Sind hos dem, og derfor tykkes alt, som Børn glæde sig ved, dem naragtigt og uselt. Se, disse maa 290
omvende sig og blive som Børn igjen, før de kunne more sig ved et Eventyr og skjønne, at ogsaa det har sit Værd.

Men der er et andet Slags Mennesker, der ere saare agtværdige, ja hvem vi i meget maa ønske at ligne, men som ogsaa ofte afsky Eventyr, Sagn og alt saadant. De ere komne til en levende Bekymring for at blive salige; de fornemme, at de ere arme Syndere, og ville saa gjerne faa sine Sjele frelste. „At vinde Christum og findes i ham" — det er deres alvorligste Formaal. Ogsaa mange saadanne, af Guds Naade opvakte Sjele fordømme Eventyrene, kalde dem Verdens Tant og ville ikke, at Børn skulle høre dem. De have for en Del Ret: der gives mange, mange stygge Eventyr, som Børn slet ikke bør høre. De bære i sig Forgift, der høilig kan skade, ja dræbe det Liv, Gud i Daaben har skabt i et Barnehjerte. For de Lærde kunne saadanne Eventyr nok være nyttige at kjende, fordi de vise, hvor fordærvet det naturlige Menneskehjerte er, som glæder sig i at opfinde slige fæle Digtninger til Morskab for sig selv og andre; Børn derimod og Enfoldige maa paa det alvorligste sky dem. Men, naar mange for Salighedssagen Bekymrede fælde den samme Dom over alle Eventyr og kalde dem alle skadelige og fordærvelige for Børn, da have de neppe rigtig tænkt over Tingen. Der gives mange, ikke blot morsomme, men gode og lærerige Eventyr, som kunne sysselsætte Børns Sjele paa en oplivende og gavnlig Maade. Hvor morsomme de kunne være, ved I selv, kjære Børn! Og det, som rigtig tiltaler eder og vækker eder til inderlig Deltagelse, det opliver ikke blot, det øver ogsaa eders Sjelskræfter, — og hvor gavnligt er ei det? Men dernæst ligger der ogsaa paa de gode Eventyrs Bund en Betragtning af Livet, som just bør føres ind i Barnehjertet; ak, der kommer siden nok, som vil trænge denne Betragtning ud igjen af Sindet. I have vist lagt Mærke til, at i de gode Eventyr gaar det altid den Fromme og Forstandige vel, den Onde, Taabelige og Daarlige ilde; det er ikke Fødsel, Stand og udvortes Kaar, som gjør Udslaget. Ofte gaar det hel underligt til, saa at de uanseligste Ting, de stakkers Dyr, som den medlidende Gut hjælper, et ubetydeligt Træ, som den deltagende Pige tager sig af, eller andet Lignende — siden frelser og bringer Lykke. Men saaledes gaar det, naar du ser med det rette Blik, ogsaa til i Verden: der fører ogsaa alt til Lykke og Gavn for den Fromme og Forstandige, til Skade og Fordærvelse for den Onde og Daarlige, om ikke altid eller strax i de udvortes Kaar, saa ganske vist i de indvortes og mod Enden. Og ofte, ja langt oftere, end vi tænke derpaa, bruger Gud det Smaa og

Ubetydelige til at fremlede Held og Lykke for Sine. Disse Sandheder, som mangt et Eventyr smukt og klart lærer, kan du aldrig dybt nok indprente dig, kjære Barn! Din Lykke beror paa, at du ret eier dem. — I Eventyret er der intet Livløst; alt lever, taler og handler. Se, saaledes er det i Grunden ogsaa i Skabningen omkring os, og Barneøiet ser ofte Livet der, hvor den Ældre med det sløvere Blik slet ikke opdager det, og hører grant Talen der, hvor den Ældre tykkes, alt er tyst og stumt. Har du ikke selv, kjære Barn! t. Ex. mange Gange seet, hvorledes i Sommertiden, naar Vindpust gaa over Engen, 291
Blaaklokkerne stod og svaiede og ringede for de andre Blomster og Græsstraa rundt om, som om de sagde: „Lad os holde Gudstjeneste, Herren til Ære!“ — og har du ikke seet, hvorledes Urter og Straa efterkom Kaldet og bukkede sig og neiede sig for ham, der gjorde Himmelen og Jorden? Har du ikke hørt, hvad Svalen i Luften og Bækken, der bruser ned over Fjeldet, og Trætoppene i Skoven udsjunge og udrisle og udsuse? O, kjære Barn! lad kun Eventyret lære dig med opladte Sandser at gaa om mellem Alskabningen; da skal den, hvor du færdes, tale til dig og sige: „Herre, hvor mange ere dine Gjerninger, og du gjorde dem alle viseligen.“ Og da er du bleven gjort til en enfoldig Vis ved det enfoldige Børneeventyrs Visdom.

Nu — saa vælg dine Eventyr og glæd dig ved de gode!

251. Bergens Stift. 291

Nu gaar Østenvinden
Med et Suk igjennem Linden,
Og mod Vesten glider Skyen blidt,
Og min Længsel følger
Til de fjerne Bølger,
Hvor min Barndom gyngede saa tidt.

Mine Barndomsdage
Er en billedsmykket Sage,
I hvert Billed er en Tone lagt.
I min Drøm paa Fjeldet,
Under Fossevældet
Har en Huldre mig sin Harpe rakt.

Kjender du de svale,
Mørke, kirkestille Dale
Uden Arner, uden Sti og Navn?
Ved de sorte Elve
Taarebirke skjælve;
De har nævnt mig alle mine Savn.

Har du seet Skoven
Hænge frodigt over Voven
Fra det lune, farverige Fjeld?
Der, blandt Blomsterbede
Under Droslens Rede
Sprang min dybe Sjeleglædes Væld.

Ved mit Edens Gjærde
Er en Kjæmpevagt paafærde:
Vilde Jøkler splitte Skyen ad;
Men i Styrkens Belte 292
Om de barske Helte
Har en Dise virket Rosens Blad.

Der er nøgne Strande,
Hvor de klippestore Hvaler lande
Under Tordens og Orkanens Gny;
Der er dybe Bugter,
Hvor de røde Frugter
Gro ved Bredden af din Snekkes Ly.

Der har Herren stillet
For din Ringhed Almagts Billed,
Der er Orgelklang fra Fjeld og Fjord;
Der vil Droslens Tone
Kvæge og forsone
I det klippehvalte Tempelkor.

Der var godt at blunde
I de lyse, duftopfyldte Lunde,
Hvor min Vugge overskygget stod;
For hver kvalfuld Slummer,
For hver vaagen Kummer
Er min Vuggegave Lægerod.

Hil dig, Norges Bringe!
Under Stormens vinterlige Vinge
Er du hærdet til din Jættedyst;
Men bag Pandsrets Bue
Blusser Fromheds Lue,
Banker Hjertet mod Naturens Lyst.

252. Nordmandssang.

292

Blandt alle Lande i Øst og Vest
Er Fædrelandet mit Hjerte næst.
Det „gamle Norge“
Med Klippeborge
Mig huer bedst.

Fra Vesterhavet til Kjølens Rand,
Fra Nordishavet til Kristianssand,
Der har jeg hjemme
Og kan istemme:
Mit Fædreland!

Jeg elsker eder, I gamle Fjeld
Med høie Tinder og dybe Væld,
Med Skog om Barmen
Og Jern i Armen
Til Tidens Kveld!

Jeg elsker eder, I Bække smaa,
I stolte Fosse, I Fjorde blaa,
I Sjøer blanke,
Hvis stille Tanke
Kan Stjerner naa!

293

Jeg elsker Furu- og Bjerkelund
Med Toneklangen fra Fuglemund;
Og meget aner
De dunkle Graner
I Vaarens Stund.

Jeg elsker Bølgen, hvor Frihed gror,
De dybe Dale, hvor Freden bor,
De Lier fagre,
Og gyldne Agre
Paa Odelsjord.

Kun høit i Norden, trods Mørkets Baand,
Kan Sommerlyset faa Overhaand,
Saa Aftengløden
Og Morgenrøden
Gaa Haand i Haand.

Selv Norges Vinter med Sne og Is
Har Flammefarver, som vinde
Pris.
Den Nordlysvrimmel
Paa høien Himmel
Er fuldt Bevis.

I Berg og Kiste vi mangle Guld,
Men Forsyns-Haanden er stedse
fuld;
Arbeider, beder!
— Den Brød bereder
Af Sten og Muld.

Ei alt, hvad glimrer, er stort
og godt;
Det tidt var bedre, som syntes
smaat.
Jeg vil ei bytte
Min norske Hytte
Med fremmed Slot.

Jeg elsker alt, som er ægte norsk,
–Fra Folkelivet til Sild og Torsk,–
Som fremad skrider,
Om end det glider
En Smule dorsk.

Jeg elsker høilig mit Modersmaal,
Der klinger kraftigt som hærdet
Staal,
Fra Hjertets Grunde,
I Folkemunde
Hos Per og Paal.

Dog mest jeg elsker det Folkefærd,
Som har sit Hjem mellem Fjeld
og Skjær,
Hvor Unge hædre
De gamle Fædre,
Som bygde her.

Jeg elsker Bonden i Kofte graa,
Og Fattigmanden, hvis Seng er
Straa,
Og alle Magter,
Som ei foragter
De simple Smaa.

Vi alle udsprang af fælles Rod,
Til fælles Lykke, med fælles Blod;
Og fælles Minder
Som Bølger rinder
I Tidens Flod.

Her finder Aanden en Hjertegrund
Med aabent Øre og villig Mund.
De lyse Nætter
Os snart forjætter
En fager Stund.

Ja, Folkehaabet er ankerfast,
Saa her i Norden det aldrig
brast.
Lad Skyer true,
Vi vil ei grue
For Bølgekast.

Nu klarer Livet sig Dag for
Dag,
Til Sandhed vinder et Hovedslag;
Thi Ordets Værge
Mod Trold og Dverge
Er Aandens Sag.
Er Hjernen endnu tildels for 294
spansk,
Og Tankegangen for tysk og
fransk,
Mens Folk i Sale
Som Bøger tale
For meget dansk, —

Lad Nordenvinden gaa Landet om
Og blæse heden det falske Skum,
Som gamle Noder
Og nye Moder
Har givet Rum!

Saa vaagner Folket en Morgenstund
Med Liv i Hjerte og Lys i Mund,
Og sødt det sjunger
Med løste Tunger
Om Livets Grund.

Da samles ogsaa den Trillinggren,
Som var — trods Bølge og Mærkesten
Og alskens Trætte
Paa Fjeld og Slette —
I Aanden en.

Paa AandensHimmel med Bue blaa
Skal Nordens Stjerne som Vaarsol gaa
Og skabe Sommer
Med Sang og Blommer,
Mens Hjerter slaa.

253. En simpel Mand.

294

E. Sundt

Det er allerede 6 eller 7 Aar siden, og det var her paa Østlandet: jeg var paa en Skydsstation, satte mig i Slæden og kjørte af Gaarde, og snart kom jeg i Samtale med Skydsmanden, som stod bagpaa.

„Siden vi skal være sammen en Mil, saa faar jeg Lov at spørge: hvad er du for en Mand?“

„Aa, jeg er bare en simpel Mand.“

„En simpel Mand? — Hvad vil det sige, at være en simpel Mand?“

„Aa, det er ikke andet end saadan en simpel Mand.“

Lidt efter lidt fik jeg dog vide, at Manden, som havde Kone og Børn og kunde være paa Alder med mig selv, var Husmand og desuden havde den Bestilling hos Husbonden, at han skulde passe de fire Heste paa Gaarden — deriblandt da ogsaa den, som jeg nu kjørte med.

„Og det kalder du en ringe Bestilling? Men jeg kalder det en Kunst at passe Heste. Der skal ikke bare Samvittighed til, men Forstand. Og den rette Forstand paa Tingen faar ingen, uden han driver sin Dont med samvittighedsfuld Omhu. Jeg kan ikke passe Heste, langt fra det; men jeg kan begribe, at du maa give nøie Agt og have godt Skjøn paa hele Dyrets Natur, naar du paa en Gang skal spare paa Fodret og holde Dyret i god Stand. Om dig, min Ven, vil jeg helst tro, at du er en ligesaa brav og dygtig Karl i dit Kald, som din Bestilling er vanskelig og vigtig, — og da kalder ikke jeg dig en simpel Mand.“

Omtrent saa talte jeg og gjorde mig Flid for at overvinde det Mismod hos Manden, som syntes mig at lyde gjennem de Ord: „bare en simpel Mand.“

Og efter denne Begyndelse har jeg saa tidt i disse Aar tænkt paa, hvordan det egentlig har sig med den simple Mand, og tilsidst er jeg kommen til at forundre og glæde mig ved at se, hvor meget der bor i den norske Almuesmand, sandelig meget af baade Kundskab og Dannelse.

En simpel Mand kan maaske ikke engang renlæse skikkelig, og han pleier nu end 295
mindre kunne skrive. Men endda kunde en saadan Mand tjene som Kulfoged ved et af vore Jernværker. Forvalteren har fortalt mig det. Manden kunde have at modtage en ti Tusinde Læster Kul og derover i Løbet af en Vinter, og paa en enkelt Dag kunde der komme hundrede, ja halvandet hundrede Bønder og levere hver en Læst, halvanden Læst og saa bort efter. Efterhvert som en Kulbonde havde faaet sit Læs maalt og modtaget, gik han til Forvalteren og gav op, hvor meget det var; men om Aftenen maatte igjen Kulfogden give op, hvilke Bønder han havde modtaget Kul af, og hvor meget af hver, — og altid stemmede hans Hukommelse med, hvad de mange Bønder Dagen igjennem havde opgivet. Stundom syntes Forvalteren, han maatte sætte ham paa Prøve: „Men du, Lars, han Per Høibakke gav op en Læst og sex?“ „En Læst og tre; har han givet op mer, saa har han ljuget.“ Det glap aldrig.

Se, saadant Taalmodigheds-Arbeide og betænkt Væsen hører den simple Mand til. Saa vidt jeg har faret i Landet, har jeg fundet det igjen, i hver en Krog.

Ja, just i en Krog dybt nede i Røraas Værks Gruber viste Bergmandsfolkene mig engang et Syn, som gjorde Indtryk paa mig. To Bergmænd udgjorde et lidet Arbeidslag for sig selv og gav sig netop ifærd med Minerings-Arbeidet; medens den ene spyttede i Næverne og greb om Skaftet paa Slæggen, satte den anden Boret an mod Fjeldet — og det med stor Betænksomhed: ret ind, paa skraa nedad, paa skraa opad eller til Siden — det gjælder om at vælge Stillingen ret; thi derpaa kommer det an, om Mineskuddet skal give stort eller lidet Udslag, som det heder i Bergmandssproget, og derpaa kommer det igjen an, om de to Mænd skulle bringe stort eller lidet Udbytte med sig hjem af den Bergmaaneds Møie, og Bevidstheden herom under de mange Aars Arbeide har tilsidst givet dem en fuldendt Indsigt i den Maade, hvorpaa Stenen og Bjerget vil behandles for at lystre Mennesket. Den, som har naturlig god Begavelse, bringer det naturligvis videst.

End Agerdyrkeren — den norske Agerdyrker, som saa ofte har kunnet læse paa Prent (hvis han har befattet sig med at kjøbe Bøger og holde Aviser), at han staar saa aldeles tilbage og mangler Indsigt i Grundene for sin Bedrift! Jeg selv forstaar nu sagtens ikke disse Ting saa nøie; men det var dog en Gang, jeg fik ligesom en Tanke om, hvordan det har sig.

Det var paa Lom. Jeg var der i Sommertiden og saa dette Stel med Agervandingen, som var saa nyt for mig. Jeg gik hen paa Ageren og betragtede Arbeidet og gav mig i Samtale med Tjenestegutterne, Husmændene og Bønderne. Jeg fik et Vink hist, lagde Mærke til et Træk her, kom omsider saa vidt, at jeg skimtede lidt af Vanskeligheden og formaaede at stile Spørgsmaal angaaende Fremgangsmaaden og Grundene. Saa var der tilsidst en Bonde (et af de klareste og skarpsindigste Hoveder), som forstod mit Ønske og sad sammen med mig i samfulde to Dage og gik ind paa mine Spørgsmaal om hvorfor og hvorledes, og han anstrengte sig for at trænge til Bunds og gjøre mig det Hele 296
begribeligt. Tilslut udbrød han selv i Forundring: „Jeg tør sige, jeg er en med de Bedste i Bygden til at vande Ager; men først nu, formedelst dine Spørgsmaal, har jeg faaet Grundene klarere for mig.“ Men jeg betragtede med stor Tilfredshed denne den simple Mands Kunst: paa den beroede det, om Folket skulde lide vel eller ilde, og kanske alt fra

Halfdan Svartes mørke Tidsalder er den da, ved Slægternes anspændte Skarpsindighed, bleven udviklet saaledes, at selve Agerdyrkningens stolte Videnskab skulde prise den, om den blev fuldstændig fremstillet ved Skribentens Haand, medens den hidtil kun har været stillet til Skue paa selve Ageren ved den simple Mands Haand.

Nu staar der for mit Syn et meget vakkert og venligt Billede: paa en Fjeldgaard høit oppe i Sundalen var hele Familien samlet ude paa Tunet, og nogle hjalp til, og andre stod og saa paa, medens Sønnen paa Gaarden lagde Kløven paa Hesten, for at drage op til en Fjeldslaat, hvor han skulde være en Uge eller to, og altsaa maatte have med sig Niste, Sengklæder, Redskaber. Disse Kløv-Greier ere saa overmaade ringe at se til, naar de hænge paa Væggen i Redskabs-Skjulet, — ringe at se til, som Bonden selv mangen Gang kan se simpel ud. Men, hvor det morede mig nu at lægge Mærke til alt: paa Hestens Ryg og med fuld Oppakning var Kløv-Sadlen med Tilbehør mig et Billede paa Sindrighed: hver Ting var saa vel betænkt, indrettet paa det Bedste for Dyret, som skulde bære, for Varerne, som skulde flyttes. Indretningen kan gjerne have været ganske ligedan paa Kong Sverres Tid; det har ikke været nødvendigt at prøve paa nogen Forbedring siden.

En anden Hest og en anden Gut. Det var en simpel Tjenestekarl. Han fulgte Præsten, som han tjente hos, paa en Reise til Annexet; Veien gik over en Hei; det var en graa Høstdag i det sydlige Norge, i Kristiansands Stift. Midt ude i en Elv blev de var en Hest staaende paa en Sten; den havde tydeligvis villet svømme over og havde saa sparket sig op paa Stenen og derved faaet Hagen af den ene Bagbens-Sko fast i en Vidje-Spænding, som hørte til en Helle paa et af Forbenene, — og der stod den altsaa fjetret. Præsten, hvem jeg ellers kjender som en ualmindelig snarraadig Mand, saa ikke Raad her; thi Strømmen var for rivende og dyb. Men Gutten fandt udaf det: et Stykke fra stod en Tør-Gran, den brød han af og tog i Haanden; saa gik han et Stykke op med Elven, sprang ud og kom sig til at sidde skrævs over en Tømmerstok, som kom ned med Strømmen, og med Gran-Lurken roede og stagede han sig ud til Stenen, hvor det var et Øiebliks Værk for hans Tollekniv at skjære Vidjen over, saa Dyret var befriet. Præsten saa til med Angst; men Gutten røbede ikke og nærede vist heller ikke nogen Tanke om, at han her havde udmærket sig ved Raskhed og Mod. Men i Elven havde han faaet sig et koldt Bad, og trods det, at han søgte at holde Varmen i sig ved at gaa stærkt, paadrog han sig en voldsom Nervefeber, som hans unge friske Liv maatte bukke under for, faa Uger efter. Nu er jeg bedrøvet over, at jeg, som dog for kun et Par Maaneder siden hørte Fortællingen af Præsten selv, ikke lagde mig hans Navn bedre paa Minde, — det skulde 297
staaet her.

Den simple Mand! Maler Tidemand har malet en rigtig simpel Mand: det er en Fisker paa Bergens-Kanten, staaende ved Siden af sin Baad, speidende ud over og grundende paa, om han skal gaa ud. Det blæser maaske stærkt, eller det ser truende ud; men, trøster en saadan Mand sig til at sætte Seil til, saa gaa kun med: han er som Erfarenheden selv. Eller kommer Stormen og Snekavet over eder derude, saa stol kun paa ham: kan Aandsnærværelse og Sømandsdygtighed hjælpe, saa har det ingen Fare, saa længe der er en saadan Høvedsmand ved Roret.

Og nu tænker jeg paa den Uendelighed af Nes og Holmer, af Skjær og Grunde, som vort Norges-Kart kun giver et svagt Billede af, men som det hører til vore Fiskeres og Lodsers Videnskab at kjende. De kjende dem ogsaa ud og ind. Men hvilket Arbeide Slægterne have havt, Arbeide og Møie med at gjøre alle disse Opdagelser og at fastholde dem i Hukommelsen! Man kan da ogsaa se Faderen sidde og forklare og beskrive for

Sønnen, hvad Mærker han skal gaa efter, for at finde hin Fiske-Grund eller dette Skibsløb, og det er Guttens Ærgjerrighed at blive rigtig stø i Læren.

Omtrent saaledes som nu paa Papiret udbredte jeg mig i en Samtale for nogle Uger siden over den simple Mands Skjønsomhed og Indsigter i de Ting, som angaa ham, og da blev det sagt af en, at det stemmede overens med et Ord, han havde hørt af Agronom Lindekvist: „Dersom man skulde skrive op alt, hvad den simple Bonde ved, saa vilde det blive store Bøger, og der er desuden det Gode ved det, at det er lutter nyttige Kundskaber, som han daglig har Brug for.“ Her har Lindekvist just truffet det rette Ord.

Men Minering, Agerdyrkning, Sømandsskab, som jeg hidtil har talt om, — alt dette hører jo til den simple Mands Næringsdrift. Og derfor, kan nogen sige, er det ikke at undres over, at han er hjemme i de Ting; men prøv ham i nogen af de dannende Videnskaber, i Historie f. Ex., og der vil han nok staa tilbage.

Jeg ved ogsaa, at jeg selv mangen Gang har været utilfreds over at finde, at den norske Almuesmand for det meste kjender saa overmaade lidt til Fædrelandets Historie, saa han af Sagaens mærkelige Mænd neppe ved om mere end en, som de kaldte St. Olaf. Han har indskrænket sig til at lytte til de Historier, som gaa i Bygden om Bygdens egne Begivenheder og Personer i de sidste to — tre Menneske-Aldre.

Men engang, jeg hørte en Bygdemand fortælle slige Bygde-Historier, fik jeg Forestilling om, hvilken Menneskekundskab og historisk Sands der ogsaa saaledes kan udvikles. Og siden jeg først engang blev opmærksom paa det, har det siden stadig fornøiet mig at høre vore Almuesmænds Fortællinger; der er noget af de gammel-norske Sagaers eiendommelige Art i dem, saa det er, som saa du den hele Begivenhed, hvordan den gik for sig, og kjendte paa dig, hvad der rørte sig i det Menneskes Hjerte og Sind, som der fortælles om. I saadanne livagtige, men ellers simple Fortællinger glimter stundom Geniet frem.

Geni hos den simple Mand? Henrik Wergeland vilde, at de Genier eller begavede Sjele, 298
som monne fødes blandt Fattigfolk, skulde opdrages paa Statens Bekostning, at der kunde blive store Mænd af dem, til at lyse for Nationen som Stjerner over Landet. Men, da jeg engang sad i en Skolestue i Lom i Gudbrandsdalene og saa en liden rødkindet en og lagde Mærke til, hvorledes han hang med Øinene ved den gamle Skolemesters Læber, da maatte jeg tænke ved mig selv, at, dersom denne Otteaarige skulde blive en simpel Mand som Husmanden, hans Fader, saa var det jo netop Guds kjærlige Villie, at denne simple Stand ikke skulde mangle begavede Aander. Under den udvortes Ringhed kan der jo ogsaa saa vel trænges til Begavelsens Lys og Aandens Opløftelse.

Det kan være artigt at høre en Udlændings Dom om den simple Mand i Norge, og jeg blev ialfald selv opmærksom paa Ting, som jeg ikke havde tænkt paa før, da jeg traf til at læse følgende Fortælling af Engelskmanden Forbes, en anseet Lærd, som reiste her i Landet i Aaret 1851. Jeg tror nok, jeg skal mindes Gangen i Fortællingen. Fra Bergens By gjorde en norsk Herre ham Selskab ind til Mauranger, og herfra vilde de tage lige op og gaa over Folgefondens Snefjeld til nærmeste Bygd paa den anden Side. En Bondemand og hans Datter (det maa da vist have været hjertelig simple Folk) paatog sig at gaa med som Veivisere og bære Tøiet og Nisten. Midtveis forfærdedes Engelskmanden for sin Reisekammerat, der var uvant med dette Slags Anstrengelser og ikke orkede at gaa mere; det gjaldt om Livet her i denne Sne-Ørken; nogen Hvile og et Glas Vin styrkede dog den Udmattede, og langt om længe naaede de ned af Fjeldet did, hvor de agtede sig, og med usigelig Glæde saa de allerede et Hus med rygende Skorsten i Nærheden. Men her satte

Bonden og Bondepigen sig ned, tog Byrderne af Ryggen, aabnede et Knyte, som de havde med for sig selv, og lod til at give sig god Tid. Engelskmanden spurgte, hvad dette skulde betyde; men de forstod det ikke. Han skjændte; men det forstyrrede dem heller ikke, og de blev ved sit. Endelig skjønnede den Fremmede det: de vilde ordne paa sine Klæder, for at se lidt pyntelige ud, før de gik ind paa den fremmede Gaard. Dette slog den Reisende, og hans Utaalmodighed vendtes til Velvillie og Agtelse for disse simple Folk, som røbede saa megen Selvagtelse. Saa vidt han havde faret, i Schweiz og ellers videnom i Udlandet, syntes han ikke at have seet saadant før.

Men det er saa gjennem-norsk, dette Træk, lige ens i alle Norges Stifter. En Arbeids-Bonde gaar ikke lettelig i et Snar-Ærinde ind til Naboen paa samme Gaard, uden ialfald at rette lidt paa sin Dragt; skal han hen paa en anden Gaard, maa han ialfald have en bedre Trøie paa, og han er søndagsklædt, naar han skal et Ærinde udenfor Bygden. Og som Bonden, saa Husmanden, og som Husmanden, saa den vel opdragne Tjenestekarl og Gjætergut, efter fattig Leilighed.

Det skulde føre mig for vidt, om jeg ogsaa vilde forsøge paa at forklare den Betænksomhed og Finhed, hvormed denne samme simple Mand ved at belægge sine Ord, 299
naar han skal indlede og fremføre sit Ærinde. Jeg skal kun sige, at, dersom nogen lider af Heftighed og Fremfusenhed, saa skulde han søge Leilighed til at komme i Lag og omgaaes fortrolig med den norske Almuesmand, for at lære Sindighed af ham.

Pigen fra Mauranger har jeg kanske talt med; men da kom jeg ikke Fortællingen ihu. Det var en Kvinde fra den samme Bygd, nu gift Kone og boende i en Nabobygd. Der var smaa Kaar, og der skulde Anstrengelse og Omtanke og Forsigtighed til, for at holde Mangelen ude. Men hun var Sjelen i Husholdningen, og jeg mener, at hendes Æresfølelse og Arbeidsvane skal udrette store Ting. Jeg ser hende endnu, med det fint rynkede Ansigt: hun er en af disse mangfoldige Almueskoner, hvis Indsigter og Dyder jeg har lært at høiagte, og som jeg i Dagenes Løb kan glæde mig ved at mindes.

Ja, der bor meget i den simple norske Mand og Kvinde, og det mærkes paa deres Kundskab og Dannelse, at den sunde norske Folke-Skik kan give Ungdommen en ypperlig Opdragelse.

OM NORGES FORTIDSLEVNINGER.

254. Indledning.

299

Naar vi opspore og bevare de Ting, som vidne om, at der har levet Mennesker før os, da sker dette ikke saa meget for Tingenes egen Skyld som for de Lærdomme, vi deraf kan uddrage. Disse Levninger ere ligesom en Bog, hvori de forudgangne Mennesker fortælle os om sit eget Liv. Vi sættes derved istand til at dømme om, hvad Slags Folk der til forskjellige Tider boede paa hvert Sted, og hvorledes de havde det.

Jo længer vi gaa tilbage i Tiden, desto vanskeligere bliver det dog at komme til klar Kundskab om hine Ting. Thi baade blive selve Levningerne færre og færre, og de Hjælpemidler ringere, som kan give Oplysning derom. Stille vi os Nutiden nærmere, saa har vi ikke alene Levningerne at holde os til, men ogsaa Tegninger, Bøger og skrevne Optegnelser, hvoraf manglende Kundskab kan hentes. Gaa vi længer tilbage, findes der hverken Bøger eller Tegninger. Og gaa vi endnu længer tilbage i Tiden, træffe vi paa Folk, som hverken kjendte Bogstaver eller andre Tegn til dermed at udtrykke sine Tanker.

Ordsproget siger, at der er intet Nyt under Solen, og at Mennesket overalt er sig selv ligt. Dette maa dog ikke forstaaes saaledes, at enhver menneskelig Handling eller Frembringelse er en Gjentagelse af, hvad der før har vist sig. Thi ligesom den ene Draabe Vand ikke aldeles ligner en anden, og der ikke gives to Mennesker, som ere aldeles lige, saaledes viser der sig i det Enkelte aldrig nogen fuldkommen Gjentagelse. Alligevel kommer der en vis Regel tilsyne i al menneskelig Udvikling.

Naar Mennesket endnu ikke har faaet nogen Kundskab i Arv fra ældre Slægter, maa det hjælpe sig, som det kan. Er Stedets Veirlag saadant, at Mennesket ikke kan leve der i nøgen Tilstand og uden Tag over Hovedet, saa trænger det til Klæder og Boliger. I alle 300
Tilfælde trænger det til Føde, og, frembringer ikke Jorden denne af sig selv, maa der hittes paa Midler til at skaffe den tilveie. Desuden maa Mennesket værge sig mod Overfald af andre Mennesker eller vilde Dyr. Til alt dette kræves visse Redskaber, og disse gjøres da først af Emner, som ligge nærmest for Haanden: Træ, Ben eller Sten. Men disse Emner ere ikke haarde og seige nok, hvorimod Metaller ere hensigtsmæssigere. Først lærer da Mennesket det Metal at kjende, som lettest udvindes, nemlig Kobber, og for at gjøre det haardere, giver man det en Tilsætning af Tin. Herved fremkommer den Blanding, som kaldes Bronse. Efter lang Tid opdager Mennesket endelig det hensigtsmæssigste Emne, Jernet, og faar Kyndighed i at fremdrage det af Myrer eller Sten, og lærer at smelte og smede det.

Ogsaa med Hensyn til Forsiringer eller den Maade, hvorpaa Redskaberne blive prydede, har man iagttaget en vis Regel. I Begyndelsen bruges kun saakaldte mathematiske Figurer, Prikker og Linjer. De sidste anvendes da forskjelligt, enten som Striber, brækkede Streger (Siksak), eller krummede som Cirkler, Bølgelinjer og Spiraler (i Form af Uhrfjere). Der gaar lang Tid hen, inden man efterligner virkelige Ting: Grenene med sine Bøininger, Planter, Blade, Dyr og Mennesker.

Paa Grund af de forskjellige Emner, som har været brugte til Redskaber, taler man om en Stenalder, en Bronsealder og en Jernalder. Dette er dog ikke saaledes at forstaa, som om den tidligere Alder overalt i Verden eller endog kun i et enkelt Land var endt, forinden den senere begyndte; eller saaledes, at man ikke længer brugte Stenredskaber, da Bronsen var bleven kjendt, eller Bronseredskaber, efterat man havde faaet Jern. Thi dengang hengik der endnu længere Tid end nu, førend de nye Opdagelser udbredte sig overalt, og imidlertid var der mange Folk, som fremdeles stode paa det lavere Trin.

255. Stenalderen og Bronsealderen.

300

Ogsaa i Norge har der engang levet Mennesker, som brugte Redskaber af Ben eller af Sten, og da ofte Flint. Levningerne er ikke mange, kun endel Øxer, Knive, Kiler, Meisler, Pile og Spydodder. Stenredskaberne ere ofte raat tilhugne; men nogle af dem ere meget fint slebne, og man finder undertiden ogsaa de Stene, hvorpaa de ere slebne. Disse Levninger træffes altid løse i Jorden, sjelden flere sammen, og kun i Landets lavere Strøg, især paa saadanne Steder, som ikke ere langt borte fra Søen, Vande eller Elve. Med yderst faa Undtagelser ere de hidtil kun fundne søndenfor Throndhjems-Fjorden, i Kristiania Stift især langs Kysterne, og i Kristianssands Stift mest paa Jæderen. Noget fast Bosted eller nogen Begravelse fra denne Tid er endnu ikke truffet. Paa Grund heraf maa det antages, at Folket, som brugte hine Redskaber, ikke har været talrigt, og at det førte et omflakkende Liv i de fladere Egne, medens Fjeldene og de tætte Skove, som dengang maa have bedækket Landet, hindrede dem fra at udbrede sig videre.

Ligesaa faa eller kanske endnu færre Levninger have vi fra Bronsealderen. Ogsaa disse 301
ere næsten alle fundne søndenfor Throndhjemsfjorden og for det meste enkeltvis og løse i Jorden. Dog har man truffet nogle runde Gravhauger fra denne Tid paa Jæderen og i Ryfylke. Den Afdøde var begraven enten i ubrændt Tilstand med omgivende Gravkammer af Stene, eller i brændt Stand, saaledes at Asken var samlet i Lerkrukker. Foruden de sidstnævnte Ting har man fundet Sværde, Spydodder og Paalstave[1]), men yderst sjelden Hals- eller Armringe og Naale, de sidste enten af simpleste Slags eller som Haarprydelser. Sammen med nogle af disse Sager er en enkelt Gang fundet Guld, i Form af en liden snoet Fingerring. Redskaberne ere fint arbeidede og prydede med Prikker, Cirkler, Trekanter og Linier, dels i Form af Siksak, dels som Bølgelinjer og Snoninger.

Hverken paa Stenalderens eller Bronsealderens Levninger har man opdaget Skrift, og man kan derfor ikke vide, hvad Slags Sprog disse Folk havde, eller hvilken Folkestamme de tilhørte. Dog er det sandsynligt, at de stenbrugende Mennesker have været Lapper og de bronsebrugende Kelter.

Naar vi, hvad Sten- og Bronsealderen angaar, sammenligne Norge med vore to nærmeste Nabolande, viser der sig baade Ligheder og Uligheder. Medens det egentlige Sverige eller den Del, som ligger nordenfor de store Søer, er ligesaa fattigt paa Levninger

fra disse Tider, som Norge, er der stor Rigdom derpaa i det sydlige Sverige og i Danmark, især i det sidste Land. Vi træffe her ikke alene samme Slags Sager, som i det nordlige Sverige og i Norge, og i langt større Antal; men der findes og en hel Del andre Redskaber og Prydelser. Fra Stenalderen træffes desuden paa Steder, hvor dens Folk i længere Tid har holdt til, forskjellige Levninger efter deres Maaltider, og paa andre Steder lange Begravelsesrum, opførte af svære Stene. Ogsaa fra Bronsealderen er der en hel Del Gravhauger, ja saa mange, at, naar undtages de nysnævnte fra Stenalderen, skrive næsten alle de Gravsteder, som findes i Danmark, sig fra Bronsealderen. Der er neppe heller noget Land, som kan fremvise saadan Rigdom paa Bronseredskaber fra denne Tid og saa vakre, som Danmark.

256. Jernalderen.

301

Jernet kom til Norge med den germaniske Folkestamme, som siden har boet der. Den havde tilforn i længere Tid været bosat i det Indre af Rusland. Det var engang en almindelig Mening, at dette Folk fra Rusland havde taget Veien gjennem Tyskland til Danmark, og derfra udbredt sig til Sverige og Norge. Men nyere Granskninger have forkastet dette. De første norske Historiegranskere anse det nu rimeligst, at dette Folk fra Rusland først drog over den finske Bugt til Sverige, og tog fast Bolig der under Navn af Sviar, medens en anden Gren noget senere tog Veien dels om Botnhavet over Land og dels langs Ishavets Kyster til Helgeland, som blev deres første faste Sæde i Norge, hvorfra de udbredte sig sydover i Landet og senere i Forbindelse med Svenskerne i større 302
Skarer trængte ned til Danmark. Ogsaa flere danske Historikere og Oldgranskere synes nu at samstemme deri, at Norge og Sverige ikke kan have modtaget sin germaniske Befolkning fra Danmark, men nordenfra; hvorimod de antage, at dette Folk kom til Danmark over Østersøen og gjennem det sydlige Sverige. Saa meget er vist, at vi finde vore Forfædre bosatte paa Helgeland allerede et Par hundrede Aar før Christi Fødsel. De kaldte sig selv Nordmænd eller norrøne Mænd; Ordet Norsk kom først i Brug i det 15de og 16de Aarhundrede. De havde en egen Skrift, Runer, et udviklet Familieliv, en ordnet Rets- og Statsforfatning, en dybsindig Troeslære, og dyrkede sine Guder i Templer. Derimod forstode de sig ei paa Stenbygningskunst og byggede derfor sine Templer og Huse af Træ. Af deres Bygninger er ingen tilbage; men Sagaerne vise, at Husene vare byggede paa samme Maade, som endnu bruges, nemlig af Laft. Ildstederne vare midt paa Gulvet, og Røgen derfra steg op igjennem Ljoren, som ogsaa bragte Lysning ind i Rummet, da Vinduer vare ukjendte.

[1]) Et meiseldannet Redskab eller Vaaben.

257. Levninger fra Jernalderen.

302

De fleste Levninger fra Jernalderen staa i Forbindelse med Begravelser. De ere: Gravhauger, Bautastene med eller uden Runeindskrift, stensatte Pladser og Helleristninger.

Gravhaugerne kaldes ofte Kjæmpe- eller Risehauger; men disse Navne grunde sig paa den urigtige Tro, at Menneskene dengang vare meget større end nu, eller paa den Vildfarelse, at det kun er Kjæmper og Vikinger, som ligge begravne der. Gravhaugerne ere enten runde, aflange eller trekantede. Ofte have de ved Foden en omgivende Rand af liggende Stene og undertiden ovenpaa en eller flere opreiste Stene, de saakaldte Bautastene eller Mindestene over den Afdøde. Disse Stene ere almindelig fra 3 til 6 Alen høie, men ofte høiere, endog indtil 12 Alen.

Haugerne ere sammensatte af Sten eller Sand eller begge i Forening. Ikke sjelden ere de omgivne med en Grøft, hvis Hensigt maa have været at fri de nedlagte Sager fra Væde; denne Omhu viser sig endnu større, naar der, som af og til træffes, er Hulrender fra Haugens Indre til dens Yderkanter.

Som oftest ligge Haugerne enkeltvis eller kun færre sammen; undertiden er der større Samlinger deraf paa et Sted, endog indtil flere hundrede. Paa saadanne Steder har der formodentlig været fælles Begravelsesplads for hele Bygden.

Deres Størrelse er meget forskjellig; de runde fra ½ Alens Høide med 3—4 Alens Omkreds indtil 12 Alens Høide med en Omkreds af 100—200 Alen. De aflange og trekantede Hauger ere altid lavere, sjelden over et Par Alens Høide; men de første have ofte en Længde af 40—50 Alen med en forholdsvis ringe Bredde.

De runde Hauger findes paa alle Kanter af Landet, Langhaugerne mestendels nordenfor Dovre og vestenfor Langfjeldene, de trekantede Hauger næsten kun i Thrøndelagen, paa Jæderen og i Ryfylke.

Det er kun yderst sjelden, at man af Sagaerne eller af andre ældre Optegnelser kan 303
slutte sig til, hvem der ligger begraven i Haugerne. Nogle Exempler herpaa kan nævnes. Saaledes maa den allerede før 1230 udkastede Grav, hvoraf tilforn saaes Spor i Nordvest for den gamle Gar-Kirkes Tomt ved Haugesund, have været den samme, hvori Harald Haarfagre blev lagt; ligeledes er det sandsynligt, at den saakaldte Kongshaug paa Seim i Nordhordland maa være den, som blev opkastet over Haakon Adelstensfostre; og flere af de store Gravhauger, som findes i Borre Sogn i Jarlsberg, dels paa Præstegaardens dels paa Nabogaarden Volds Grund, indeholde rimeligvis Levninger af Ynglinge-Kongernes ældste norske Stamfædre.

258. Fortsættelse. 303

Hvad Gravhaugernes Indre angaar, have de paa Bunden ofte et Rum af forskjellig Størrelse, fra 1 til 6 Alen langt og fra 1 til 2 Alen bredt. Dette Rum indsluttes af flade Heller eller paa de fire Sider af mindre Stene, som ere lagte paa hinanden med en flad Overligger. Hvor der intet saadant Gravkammer findes, har i mange Tilfælde den Afdøde været lagt i en Baad eller et Skib. Herfra hidrøre de Klinknagler og Baadesøm, som ofte træffes ved Udgravninger. Undertiden ere endog mindre Dele af Fartøiet med vedhængende tjæret Drev bevarede; derimod har man endnu ikke fundet større Dele eller endog et helt Fartøi.

Mangfoldige Gravfund have styrket Snorres Udsagn, at man her i Landet meget længe vedblev den gamle Skik at brænde de Døde. Ja, det synes endog, at denne Skik maa have været almindeligst, og at den holdt sig næsten ligetil Kristendommens Indførelse. Efterat Liget var brændt, nedlagdes da Benstumperne og Asken i Kar af forskjellig Slags: Potter

af brændt Ler eller af Grøt- eller Klæbersten, Skaaler af samme Sten eller Messing, Kjedler af sammenklinkede Jernplader eller af Messing, og smaa Bøtter eller Spand af Træstaver, enten helt omgivne af Messingblik eller kun med Gjorder af Messing. Ved Siden af Karrene nedlagdes Redskaber og Prydelser, som den Døde havde brugt. Sjelden træffes Prydelser af Guld eller Sølv, mest kun smaa Fingerringe eller tynde snoede Guld- og Sølvstænger. De sidste ere de saakaldte Betalingsringe, hvoraf man huggede Stykker og betalte dermed efter Vægt istedetfor Mynt. De fleste Prydelser, som træffes, ere enten smaa Halsperler af Glas og brændt Ler, eller forgyldte Messingspænder af forskjellig Form og Rigdom. Eiendommelige for Jernalderens sidste Tid ere de aflange skaalformede Spænder, omtrent 4 Tommer lange og 2 Tommer brede med mange ophøiede og gjennembrudte Forsiringer. Af andre Sager findes mest forskjellige Slags Vaaben, saasom Sværde, Spyd, Pileodder, Øxer, Knive, Dolke, Skjoldbuler, sjeldnere derimod Ringbrynjer og Hjelme. Sværdene ere især eiendommelige og aldeles forskjellige fra Brontsealderens. Klingen er indtil 30 Tommer lang, enten enegget eller tveegget; Heftet udmærker sig ved sin bene Parerstang og en trekantet Knap øverst oppe; begge ere ofte prydede med indlagte Forsiringer af Guld, Sølv eller forgyldt Messing; selve Haandtaget er kun til en Haand og almindelig ikke meget over 3 til 4 Tommer langt, saa at de, som 304
brugte det, ikke kan have havt store Hænder. Undertiden træffes i Forbindelse med Sværd ogsaa Levninger af rigt forsirede Skeder og Bælter. Af andre Ting, som findes i Gravhaugerne, kan mærkes: Ambolter, Hammere og Tange; Paalstaver, Ljaaer, Sigder og Plogjern (Ard); Pander til at stege Brød paa, Hekler til Lin eller Hamp, Saxe, som de nuværende Saudesaxe, Stene (Kljaastene) til at hænge i Enden paa Traadene i de dengang brugelige opretstaaende Vævstole (Opstadgogn), Skaalevægter og Lodder, Nøgler og Benkamme; Drikkekar af Dyrehorn, sjeldnere af Glas, Terninger og Bendupper til et eget Slags Brætspil; i et enkelt Tilfælde blev paa Hedemarken fundet et helt Skakspil. Ikke sjelden indeholde Gravhaugerne ogsaa Ben af Dyr, især af Heste, endog af flere i samme Grav. I Forbindelse dermed træffes Mundbid af Bidsler, Stigbøiler, Levninger af Sadeltøi. Iblandt de sidste maa fremhæves nogle rigt forsirede Sadelknapper af forgyldt Messing og med to gjennemgaaende Huller, hvori der har været indsat Stene (Glasflus) af forskjellig Farve.

Som anført finder man sjelden i Gravhaugerne Sager af Guld eller Sølv. Disse træffes derimod ellers løse i Jorden og bestaa af Hals- og Armringe, Spænder, Hængesmykker til at have om Halsen, fremmede Mynter og de saakaldte Brakteater. Ved de sidste forstaaes smaa runde Stykker af tyndt Guld- eller Sølvblik, som have indslaaede Forsiringer, for det meste kun paa en Side, og brugtes som Smykker. En stor Del af disse Sager ere indkomne fra Udlandet, og det er ofte vanskeligt at sige, om de ere nedlagte i Jernalderens Tid eller først senere.

Af faste Mindesmærker fra Jernalderen er der foruden Gravhaugerne endel andre, hvis Betydning ikke er klar, saasom runde Pladse med eller uden Stenlægning (paa Jæderen og i Ryfylke kaldte Alfedans), runde eller aflange Pladse, omgivne med opreiste Stene (urigtig, som det synes, kaldte Offer- eller Thingsteder) og Helleristninger. Ved de sidste forstaaes Indhugninger i fast Fjeld af nogle Figurer, som uden tvivl skal forestille Skibe og Baade, tildels og Hjul. Endnu vanskeligere er det at sige, om en Slags Befæstninger eller Skandser, som findes paa flere Steder (i Smaalenene, paa Eker, i Nedenes, paa Lister, Jæderen, i Ryfylke, Hardanger og Nordhordland), skrive sig fra

Jernalderen eller fra kristelig Tid. De ligge altid paa en Klippetop, som er ubestigelig paa en eller flere Sider, og paa de andre Sider er der dannet Volde af Sten.

259. Fortsættelse.

304

Hvad der skarpt adskiller Jernalderen fra Bronsealderen, er ogsaa Forsiringsmaaden. I Bronsealderen brugtes hertil mest kun mathematiske Figurer. Forsiringerne ere i det Enkelte som i sin Helhed vakre, men gjøre dog et Indtryk af Tomhed og Fattigdom. I Jernalderens Forsiringer viser sig derimod meget Liv og stor Rigdom; vi træffe en Mangfoldighed af Ting: græske og romerske Mønstre, Slyngninger, Fletninger, Mennesker og forskjellige Dyr, især Orme og vingede Drager. Disse Ting ere stillede ved Siden af hverandre, vel i en Slags Orden, men ofte dog uden mindste Sammenhæng, og 305
Enkelthederne ere raat udførte. Vi se heri et ungt Folk, som har faret videnom og søger at efterligne, hvad det har seet, men paa en barbarisk Maade. Alligevel er der i disse Forsiringer ogsaa noget Eiendommeligt, som mere og mere kom frem, men i Hedendommens Tid kun tildels fik et Præg af Skjønhed.

Af Levninger fra Jernalderen findes der mindst i Tromsø Stift. I de øvrige Stifter er Forholdet omtrent saaledes: i Throndhjems Stift udmærke sig især Nordmøre og Strøgene omkring Throndhjemsfjorden; i Bergens Stift Søndmøre, Sogn, Søndhordland og Hardanger; i Kristiania Stift Hedemarken, Hadeland, Ringerike og Jarlsbergs og Laurviks Amt; endelig i Kristiansands Stift Lister, Jæderen og Ryfylke. De to sidste ere endog, med Hensyn til Levninger ældre end Kristendommen, de rigeste i Landet. Thi her findes ikke alene Levninger baade fra Sten-, Bronse- og Jernalderen; men vi træffe Gravhauger fra Bronsealderen, og af faste Mindesmærker fra Jernalderen møder os her næsten alle de forskjellige Slags, som kjendes i Landet: runde, aflange og trekantede Gravhauger, Bautastene med og uden Runeskrift, runde Pladse med og uden Stenlægning, Kredse af opreiste Stene og Befæstninger.

Sammenligne vi Norge under Jernalderen med de to andre nordiske Lande, saa møder os et omvendt Forhold af, hvad der fandt Sted under den foregaaende Tid. Medens Danmark er saa rigt paa Levninger fra Sten- og Bronsealderen i Forhold til Sverige og Norge, viser det sig meget fattigt i Jernalderens sidste Tid. Grunden er endnu ikke klar. Vist er det, at man i Danmark næsten ei træffer Bautastene, og kun meget sjelden Gravhauger fra denne Tid, hvorimod Jernsagerne mest findes indlagte i naturlige Sandbanker eller løse i Jorden. Kun sjeldnere finder man Sværde, Øxer og Spyd, neppe nogensinde de aflange skaalformede Spænder, og af den Skik at begrave de Døde i Skib eller Baad er der ikke fundet Spor. Det egentlige Sverige har derimod stor Lighed med Norge. Derfor kan det vistnok med fuld Grund siges, at ligesom Nord-Sverige og Norge, hvad Landets Natur, Folkets Sindelag og Sprog angaar, nutildags komme hinanden meget nær, medens Danmark staar fjernere, saaledes er det egentlig kun, eller i alle Fald mest, i Nord-Sveriges og Norges Fortidslevninger, at man finder det Liv udpræget, som var eiendommeligt for de hedenske Nordboer. I en Henseende er der dog en større indbyrdes Forskjel mellem alle tre Lande. Norge har kun meget faa Indskrifter med de almindelige nordiske Runer, og de fleste yngre end Hedendommen; Sverige har derimod baade mange flere og ældre; men i Danmark findes de fleste og ældste. Af en ældre Slags Runer, de saakaldte gotiske, er der endnu ikke fundet nogen Indskrift paa et fast

Mindesmærke i Danmark, men kun i Norge og Sverige. Sproget i de sidste Indskrifter er ikke nordisk, men gotisk.

Med Hedendommen endte den Skik at gravlægge Mennesker paa vild Mark sammen med Ting, som de havde brugt i levende Live. Derfor er der fra Tiden efter Kristendommens Indførelse og indtil Reformationen kun faa Levninger af Vaaben og 306
huslige Redskaber. Disse ere mest Sværde, Spyd, Hellebarder, Skjolde, Øxer, Knive, Buer og Drikkehorn. Nogen Forandring af den ældre Form viste sig ikke strax, men kun lidt efter lidt og delvis. Navnlig var det Sværdene, som, især hvad Heftet angaar, fik den Form, som brugtes andre Steder.

260. Kirkelige Redskaber. 306

De fleste Levninger, vi have fra Middelalderen, ere kirkelige Redskaber og dels kirkelige, dels andre Bygninger. Efter den forskjellige Smag og Stil, som gjaldt i Middelalderen, kan denne inddeles i to, Tidsrummet før og efter omtrent Aaret 1200. Særkjendet for det første Tidsrum er den runde Bue i Form af en Halvcirkel, for det sidste Tidsrum Spidsbuen eller den Bue, som fremkommer, naar man med en Passer slaar to Buer, som skjære hinanden. Da Kristendommen i Norge blev indført især ved engelske Lærere, saa fik den Smag, som gjaldt i England og Nordmandiet, den største Indflydelse hos os. Dette varede ved til henimod Slutningen af det 14de Aarhundrede. Efter den Tid var det især Tyskland og Nederlandene, hvorfra Indvirkningen kom; men denne fik dog ikke stort Raaderum.

Efter Reformationens Indførelse søgte man at borttage af Kirkerne, hvad der var brugt under den katholske Gudsdyrkelse, da man frygtede for, at Menigheden skulde hænge ved de gamle Skikke. Dog gik man, som det altid ved saadanne Leiligheder pleier at ske, for vidt, idet man i flere Kirker endog har borttaget Stenpladerne af Alterbordet og lagt dem som Dørtrin udenfor Kirken. Alligevel er der endnu levnet en hel Del kirkelige Sager, hvoraf de fleste ere indkomne til vore Museer. Disse ere især Røgelsekar af Jern, Kobber eller Messing, undertiden forgyldte, Lavatorier, det vil sige Vandkar, af Metal, enten i Form af Kander eller i Lignelse af forskjellige Dyr, Døbefonter, enten af Klæbersten eller Træ, Kalke, Lysekroner og Lysestager, Relikvieskrin af Messingblik og Træ, mest i Form af Kirkebygninger, Fanestænger med Faner, Krucifixer, Helgenbilleder, Processionsstokke, malede Trætavler, dels til at sætte foran Alterbordets tre Sider (de saakaldte Antipendier) og dels til at opstille paa Alteret, endelig Alterskabe med to Døre, indvendig forsirede med udskaarne Helgenbilleder og udvendig med Malerier. De fleste af disse Ting ere vel gjorte her i Landet, og Træsagerne i alle Fald, naar de ere af Furu. De sidste og navnlig Tavlerne ere behandlede paa følgende Maade. Lige paa Træet eller over et Mellemlag af Lærred eller Pergament (Skind) er der lagt en Kridtgrund, og paa denne er der malet Figurer eller Forsiringer. Som oftest ere de umalede Steder dækkede med Forgyldning. Paa Tavlerne og i de udskaarne Figurer i Alterskabene fremstilles af og til en hel Legende, det vil sige en Historie om en Helgens Liv. Farverne ere blandede med Lim, da Oljemaleri først blev opfundet i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede og her i Landet neppe kjendtes før efter Reformationen.

306

261. Stavekirker.

Hvad Bygningerne angaar, vedblev man fremdeles at bygge af Træ; men ved 307
Kristendommens Indførelse lærte vore Forfædre ogsaa at bygge af Sten og Kalk. Vi skulle først omhandle de forskjellige Træbygninger og dernæst Stenbygningerne.

Naar man her i Landet før Reformationen brugte Træ som Bygningsemne i Kirker, bleve de ikke, som senere, tømrede op af Laft, men vare Reisværks- eller Stavbygninger. I det Hele kan det antages, at der i Landsbygderne har været mindst 500 saadanne Kirker. Flere af dem vare vel simple, men mange udførte med den største Omtanke og Kunstfærdighed. Største Delen deraf er nu nedtagen, dels fordi de bleve for smaa, dels vistnok ogsaa fordi de vare ødelagte ved ukyndige og daarlige Istandsættelser. Naar undtages 3—4 af lidet Værd i Romsdals Amt og paa Nordmøre, er der levnet omtrent 25 Stavekirker, som findes i Gudbrandsdal, Valders, Hallingdal, Numedal, Sandsvær, Thelemarken og Sogn. Men selv disse ere saa forandrede og have faaet saamange senere Tilsætninger, at vi kun efter en nøiere Undersøgelse kan sige, hvorledes de fra først af saa ud. De havde dengang hverken Taarn eller Spir, men dog vistnok som oftest midt paa Skibet et lidet Klokkehus, med sædvanligt Tag og Gavler mod Øst og Vest. Vinduer fandtes ikke, men kun nogle faa runde Glugger, omtrent en halv Fod brede, som vare udskaarne i en Rad paa hver Side af Kirken et Stykke nedenfor det øverste Tagskjeg. Dette havde vel sin Grund dels deri, at Glas dengang var lidet kjendt og desuden meget kostbart, og dels i, at man ikke trængte dertil, da Menigheden ingen Salmebøger havde, og det meste af Gudstjenesten blev udført i Koret under Lysning af Voxkjerter. Taget i Kirkerne, som oftest ogsaa Væggene, var belagt med Træspon, og til at fæste disse, ligesom til alle andre Forbindinger, brugtes Trænagler; Jern findes kun anvendt til Dørenes Hængsler og Beslag. Som oftest var hele Bygningen omgiven af en Svalgang med større eller mindre Aabninger. Indvendig var der intet Loft, saa at man, ligesom i de nuværende Sperrestuer, kunde se helt op i Taget. Sammensætningen i en Stavekirke er væsentlig gjort paa følgende Maade. Under ligge svære Sviller, som ere sammenbundne i Hjørnerne, hvorpaa der reiser sig runde Staver. Disse have i Enden en Indhugning, saa at de gaa ned over Svillerne og omslutte dem. Mellem Staverne er der en Væg af staaende Planker eller kløvede og telgjede Stokke, som ere pløiede ind i hverandre, og saaledes at de Planker, som ved hver Side staa nærmest Staverne, gaa ind i en Fuge, som findes paa disse. Ved Foden ere Plankerne nedfællede i Svillerne. Over hele Væggen er der igjen en Sville eller Stavlægje, som sammenholder Plankerne og Staverne paa samme Maade som nedentil. Paa Overkanten af Stavlægjerne ligge Tagsperrer, og disse skraane derfra opad enten imod den nærmest staaende høiere Væg eller ind til der, hvor de mødes med Sperrerne fra den modsatte Side af Bygningen. Om vore Forfædre først lærte denne Bygningsmaade med Kristendommen fra England og Irland, eller om de allerede i Hedendommen kjendte den, kan være uvist; men det sidste er vel det rimeligste. Hvad derimod Kirkernes Former angaar, saa har vel enkelte ogsaa sin Grund i
Stavsammensætningen. Navnlig synes dette at være Tilfældet med Svalgangen, som vel 308
havde til Hensigt dels at støtte Bygningen paa alle Kanter, dels at fri Væggene og Svillerne fra Væde. Men i Hovedsagen ere Stavekirkerne en Efterligning af de udenlandske Stenkirker i det vestlige Europa, og disse havde igjen til Forbillede de romerske saakaldte Basiliker. Det sidste Forbillede viser sig tildels i Korets halvrunde Ende, men dog allerklarest i de rigere Stavekirker, hvor Rummet efter Længden ved

fritstaaende Staver er delt i tre, et høiere Mellemskib og to Sideskibe, og hvor Staverne ogsaa ere forenede med Buer og bære Mellemskibets øverste Vægge. I det Ydre af den sidste Slags Stavekirker fremkommer saaledes tre forskjellige Høider eller Stokværk med hver sine Tage: nederst Svalgangen, dernæst Sideskibene og øverst Mellemskibet. Medregnes ogsaa det omtalte lille Klokkehus paa Taget, saa bliver der fire forskjellige Høider. Naar vi se Kirken fra Siden af og i østre Ende, faa vi endog 5 Afsatser eller Trin: Svalgangen, Kor-Rundingen, Korets Mellemskib, Langhusets Mellemskib og endelig Klokkehuset. Det Hele stiger saaledes taarnmæssigt i Veiret. Ingen af de nuværende Stavekirker har i det Ydre beholdt sin gamle Form; mest er det Tilfældet med Borgunds Kirke i Sogn. Den gjør et høist eiendommeligt Indtryk og udmærker sig ogsaa ved meget gode Forhold. Indvendig derimod er Urnes Kirke, ligeledes i Sogn, den vakreste af alle Stavekirker, det vil sige, naar man tænker sig de senere Tilsætninger borte. Med faa Undtagelser ere Stavekirkerne ældre end 1250, de fleste endog ældre end 1200, og man ser derfor næsten overalt i deres Former kun den rundbuede Stil. Endnu maa det tilføies, at, da det oven omtalte Klokkehus paa Taget ikke var stærkt nok til større Klokker, saa har man til saadant Brug som oftest opsat en egen Klokkestøpel et Stykke fra Kirken. Men i den gamle Smag er der nu ingen saadan tilbage undtagen ved Borgunds Kirke.

262. Verdslige Træbygninger.

308

Af verdslige Træbygninger fra Middelalderen er der endnu færre levnet, i det Hele kun 6, som findes paa følgende Gaarde: Finne paa Voss, Landsvik i Herlø Sogn paa Nordhordland, Uf i Rennebo i Orkedalen, samt Raudland i Opdals Præstegjeld, Kravik i Nore og Alfstad i Rollags Præstegjeld i Numedal. Bygningen paa Finne har to Stokværk, det underste af Laft, det øverste derimod af Stavværk. De andre Bygninger ere derimod alene af Laft. Tømmeret er fint høvlet eller telgjet og nøie sammenpasset baade i Lafterne og Hjørnerne. I nogle af dem, ligesom i flere lignende nu nedrevne Huse skal der have været Strimler af rødt eller blaat uldent Tøi imellem Stokkene istedenfor Mose, og, naar Væggene ikke vare af kløvede Stokke, men af rundt Tømmer, blev dette ringhugget, det vil sige, hugget gjennem en Jernring, saa at hver Stok var lige tyk i begge Ender. Fra først af havde ingen af de nævnte Bygninger Vinduer. Stuen paa Landsvik er uden Loft og med Ljore i Taget; det samme har været Tilfældet med Stuerne paa Uf og Raudland, og idetmindste i disse to var Aaren (Ildstedet eller Gruen) paa Gulvet lige under Ljoren. Denne gamle Skik holdt sig længe. Vel gjorde allerede Olaf Kyrre, som var Konge fra 1066 309
—1093, den Forandring paa Kongsgaardene, at Ildstedet blev henlagt fra Gulvet til et Hjørne, hvor han indrettede „Ovne," der maa have været opmurede af Sten og uden Pibe. Som det synes, blev dette ikke nogensinde efterlignet af andre søndenfor Dovre og østenfor Langfjeldene, hvor vi endnu i Sætersdal kan træffe Stuer med Aare eller Ildsted midt paa Gulvet. I hele det øvrige Land derimod er Skikken, som det synes, temmelig tidlig bleven optagen, og den blev her lidt efter lidt ganske almindelig; vi kan endnu se den brugt paa mange Steder inde i Fjordene i Bergens Stift. Den bestaar deri, at man i Hjørnet af Stuen istedenfor Peis med Skorsten har en saakaldet Røgovn, det vil sige, en firkantet Indretning, opført af store Stene, hvori der er en mere høi end bred Aabning til Ildstedet; da der ingen Pibe er, maa Røgen fra Ovnen søge ud af Aabningen mod Stuen og op igjennem Ljoren. — Bygningerne paa Alfstad og Krakvik ere begge paa to

Stokværk og have mere Lighed med de nuværende østlandske Stabbure. Af de sidste er der vel neppe noget ældre end et Par hundrede Aar, flere skrive sig endog først fra Slutningen af forrige Aarhundrede; alligevel er det klart, at der i deres Form har vedligeholdt sig en Skik fra Middelalderen, ja endog fra Hedendommen; Svalgangen, som omgiver øverste Stokværk, er sammensat af Stavværk. — En anden Slags Bygninger ere Ramstuerne, hvoraf der nu kun findes meget faa, næsten alene i Loms Præstegjeld i Gudbrandsdal, og Barfrøstuerne i nordre Østerdal. I Ramstuerne har den ene Ende af Huset kun et Stokværk, hvori der er en stor Stue med aabent Loft, medens der i den anden Ende tvers over Husets Bredde er endnu et Stokværk, som kaldes Ramen. Barfrøstuerne har sit Navn af en firkantet taarnmæssig Bygning, som er sat foran Indgangen paa Husets Langside; det underste Stokværk, danner en Forgang, og det øverste indslutter et Kammer med Navnet Barfrø. Heller ikke nogen af de nuværende Huse af denne Slags er ældre end et Par hundrede Aar; men, at Ramstuer allerede vare i Brug i Middelalderen, synes at fremgaa af et gammelt Brev. Det samme var maaske Tilfældet med Barfrøstuerne. Navnet er en Forvanskning af det gammeltyske Bercvrit (udtaltes Berkfrit), som betyder, hvad der „bjerger“ eller skaffer „Fred“, og brugtes først om en Slags Taarne paa Landegrændserne. Senere brugtes det om Forsvarstaarnene paa Borgene eller Vagttaarnene i Byerne i Tyskland, Frankrige og England. Til os maa Ordet nærmest være kommet fra Normandiet, da det i Frankrige hed berfroi.

263. Stenkirker.

309

Som anført, lærte vore Forfædre først ved Kristendommens Indførelse den Kunst at bygge af Sten og Kalk. En stor Del af disse Bygninger er nu forsvunden, navnlig det meste af, hvad der var opført i vore gamle Byer (Oslo, Hamar, Tunsberg, Stavanger, Bergen og Nidaros), og mange af Landskirkerne. I det Hele er der omtrent 170 Stenbygninger tilbage fra Middelalderen, som endnu ere i Brug, dog med større eller mindre Forandringer. De fleste ere i rundbuet Stil og derfor ældre end Aaret 1200; kun meget faa ere yngre end 1300. Den nordligste er Throndenes Kirke i Finmarken, som 310
derhos er en af de største og vakreste Landskirker. Den ældste er Mosters Kirke i Søndhordland; den blev opført mellem Aarene 996—1000 og er rimeligvis nu den ældste Bygning i de tre nordiske Riger, ligesom Throndhjems Domkirke engang var den største og pragtfuldeste.

Naar vi nøiere undersøge vore Stenbygninger fra Middelalderen, viser der sig i det Mindre det samme, som vi træffe i andre Lande paa denne Tid. I Middelalderen blev der anvendt mange Penge og stor Arbeidskraft paa Bygninger, især Kirker; alligevel havde man ikke Raad til at udføre de Anlæg, man havde gjort, eller til at fuldføre en Bygning saaledes, som den var begyndt. Vi kan træffe ualmindelig vakre Former, fint Stenhuggerarbeide, baade i simplere Dele og i de mest kunstige Forsiringer, nøiagtig Muring og udmærket Kalk; men vi træffe ogsaa mange Skjevheder af Mangel paa rigtigt Maal. Ofte ere Grundvoldene daarligt lagt, eller man har brugt Sten dertil, som ikke staar sig godt mod Veiret, og, om end Murene synes stærke som Fjeld, saa ere de dog kun hule eller dobbelte, det vil sige, at kun den indre og ydre Side er fast Mur, medens Mellemrummet er fyldt med Kalk, Grus og Smaastene. I flere Bygninger kan vi se, at Koret, der sædvanlig byggedes først, er vakkert gjort, men, jo længere mod Vest, desto

simplere og fattigere bliver Arbeidet; og, naar man i Vestenden har villet have et Taarn, saa er det undertiden knapt kommet saa høit op som til Gavlen af Kirken.

Vore Bygninger fra Middelalderen og navnlig Landskirkerne ere for det meste opførte af tugtet Graasten, dog i mange Tilfælde med Hjørner af huggen Sten. Ikke sjelden ere Murene endog helt opførte af Kvaderstene eller firhugne Stene. Hertil er i Kristiania Stift mest brugt Kalksten, i de øvrige Stifter næsten uden Undtagelse den ypperlige Klæbersten, som lader sig saa let tildanne og staar sig bedst af al Sten mod Veiret. I nogle faa Kirker, navnlig i Throndhjems Domkirke, er der ogsaa brugt Marmor. Teglsten derimod eller Sten af brændt Ler var den Tid kun lidet kjendt her i Landet og neppe før 1250. Ingen af de staaende Bygninger er opført af denne Sten.

Hvad Stenkirkernes Former angaar, ser man i mange Tilfælde endnu klarere end ved Stavekirkerne, at deres Forbillede er hentet fra engelsk-nordmandiske Kirker. Det maa dog lægges Mærke til, at de nuværende Spir, Trætaarne og Tagværk hidrøre fra nyere Tid; ligeledes ere Vaabenhusene og de fleste Vinger (Kors) og Sakristier senere Tilbygninger. Kun yderst faa have fra først af havt muret Taarn, medens alle de andre dengang overhovedet vare uden Taarn; Klokkerne hang da vistnok enten paa Loftet indenfor en Aabning i vestre Gavl eller i en egen Støpel, opført i Nærheden af Kirken. Før 1200 vare de større Rum altid dækkede med Træloft; det samme var for det meste Tilfældet ogsaa efter den Tid, da Stenhvælvinger kun kjendtes i de største Kirker. Men Træloftene vare ikke altid flade og lukkede; i flere Tilfælde har der, som vi endnu kan se, været faa eller ingen Tverbjelker, og man kunde ligesom i Stavekirkerne se helt op i Taget eller Spærreværket. De faa Vinduesaabninger, som fandtes, vare kun smaa, og Buen 311
mellem Skibet og Koret yderst trang.

De simpleste Kirker udgjøre kun en aflang Firkant, saa at der i det Ydre ikke er nogen Forskjel paa Skib og Kor. I de fleste Tilfælde er dog Koret baade lavere, kortere og smalere end Skibet, og ikke sjelden ender det i en Halvrunding. Rigere er derimod Formen, naar Kirkens Langhus ved Søiler eller Piller deles i et Mellemskib og to Sideskibe, saaledes som i Akers, Grans og Ringsakers Kirker. Endnu rigere var Formen, naar der foruden den nævnte Inddeling fandtes et Taarn, som i Stavangers Kirke, eller endog to Taarne, som i Mariekirken i Bergen, ved vestre Side. Men den rigeste Form, som kjendes her i Landet, er den, som træffes i Throndhjems Domkirke. Her møder os ei alene den omtalte Inddeling og to Taarne i Vestenden, men omtrent paa Midten af Kirken er der et Tverskib eller til hver Side en Vinge, og, hvor dette Tverskib støder sammen med Langhusets Mellemskib, reiser der sig et tredie stort Taarn. Saaledes var det og i Hamars Domkirke, som nu er nedfalden.

264. Andre Stenbygninger. 311

Af vore Klosterbygninger er omtrent Halvdelen forsvunden; af den anden Halvdel staa endnu større eller mindre tagløse Dele paa Hovedøen ved Kristiania, Lysekloster i Søndhordland, Selje i Nordfjord, Rein og Tauters ved Throndhjemsfjorden. Levningerne af Klosteret paa Nidarholm, eller nu Munkholmen i Throndhjemsfjorden, have vel Tag over sig, men ere meget forandrede og indbyggede i en nyere Bygning; dog sees det, at Hovedformen har været rund, en Form, som ellers ikke er truffet i Norge. Et Par mindre Rum af Nonneseter Kloster i Oslo have endnu sine Hvælvinger og findes i den derværende

Bispegaard; ligeledes er et Par lignende Rum dels af Nonneseter Kloster paa Lungegaarden i Bergen og dels af Jonsklosteret i samme By endnu bevarede i derværende private Huse. Kun af to Klostre bruges endnu større Dele til kirkeligt Brug, nemlig Domkirken i Bergen og Utsteins Klosters Kirke i Ryfylke. Begge ere i spidsbuet Stil og have rige Forsiringer omkring Døre og Vinduer.

Af Biskopsgaarde er der kun levnet en, nemlig den saakaldte Kongsgaard eller Artillerigaarden i Throndhjem; ved Stavangers lærde Skole staar der et meget vakkert Kapel, som engang hørte til den nedrevne Biskopsgaard, og ved Grans Præstegjeld paa Hadeland er der en liden simpel Stenbygning paa 3 Stokværk, hvori Biskopen af Hamar holdt til, naar han var paa de Kanter.

Ogsaa de kongelige Borge eller Kasteller ere mestendels forsvundne; dog er der endnu nogle Mure tilbage af det saakaldte Mjøskastel, som Haakon Haakonssøn reiste paa en liden Holme ligeud for Gaarden Sten paa Hedemarken; og af det ene af de Kasteller, som han byggede paa det nuværende Bergenhus, findes enkelte Levninger i det derværende store Taarn. Dette blev for største Delen opført i Aarene omkring 1563 af Lensherren Erik Rosenkrants, men har nu faaet det urigtige Navn Valkendorfs Taarn. Kun en eneste verdslig Stenbygning er for største Del endnu levnet, nemlig Hallen paa Bergenhus. Den er 312
opført i spidsbuet Stil af Haakon Haakonssøn mellem Aarene 1247 og 1263, og var fra først af bestemt til en kongelig Gjæstebudssal; hertil blev den rimeligvis ogsaa brugt endnu omkring 1350. Men fra Slutningen af det 17de Aarhundrede har den været Kornmagasin, og er derfor nu i en sørgelig Stand; dog tør man vel haabe, at der kommer en Tid, da Regjering og Storthing ville gjøre sit til, at den kan faa et værdigere Brug. Bygningen var fra først af delt i tre Stokværk. Det nederste, hvori tre Kjeldere, havde ingen Lysaabninger og var dækket med et fladt Træloft; det mellemste havde ligeledes tre Rum, syv smaa Vinduer og fire Piller, som bare Hvælvingerne. I det øverste Stokværk, eller den egentlige Festsal, var der paa Langsiden syv store Vinduer og i Endevæggen et meget bredt Vindu med saadan Høide, at det gik et Stykke op i Gavlen, og under dette Vindu stod rimeligvis den kongelige Trone; Rummet var ikke dækket med fladt Loft, hvorimod dette var aabent, saa at man kunde se op i Sperreværket, som formodentlig var prydet med Udskjæringer. Bygningens Form, navnlig i det øverste Rum, er den samme, som træffes i engelske og nordmandiske Haller. Salen er endnu den største her i Landet; den er 52 Alen lang, 21 Alen bred og 12 Alen høi i Murene eller dertil, hvor Sperreværket begyndte.

265. Forsiringer.

Ved vore Bygninger fra Middelalderen maa endnu omtales nogle Enkeltheder og den Forsiringsmaade, som brugtes. I Stavekirkerne bleve Tagene og de Vægge, som vendte mod Luften, tjærebredte; indvendig derimod havde Træet sin naturlige Farve; kun var der i de Høvelspor, som findes visse Steder, navnlig paa Buerne, Sperrerne og Stavlægjerne, strøget sort Limfarve, for end mere at fremhæve saadanne Fordybninger. Udskaarne Figurer træffes indvendig som oftest kun i Toppen af Staverne, hvor der sees fæle Dyrefjeser og Menneskeansigter med store Knebelsbarter. Sjeldnere træffes Udskjæringer paa Søilernes eller de fritstaaende Stavers Hoveder, og kun i Urnes Kirke i Sogn ere Staverne ogsaa ovenfor disse Hoveder prydede paa denne Maade. Udvendig derimod findes næsten altid Udskjæringer af det eiendommeligste Slags paa de Poster, Planker og Buer, som danne Dørenes Omgivelser. Arbeidet er meget godt gjort, og

Tegningen i Mønsteret vakker. Vi gjenkjende vel tildels de samme Forsiringer, som brugtes i Udlandet dengang; men i Hovedsagen træffes et Arvegods fra Hedendommen, dog udført i langt større Maalestok og med større Kunstfærdighed og Smag. Det sædvanligste Mønster fremviser to vingede Drager, som bugte sig opad Døraabningens Sider og over Buen nærme sig hinanden med opspilede Gab. Omkring deres Kroppe slynger sig mindre Drager og Orme, som bide over sin egen Hale eller over de nærmeste Slyngninger. Ogsaa i Tagenes Kamme og paa Vindskierne fandtes Udskjæringer, men af simplere Slags. — Stenbygningerne fremviste udvendig Stenenes naturlige Farve, indvendig derimod vare de Flader, som ikke bestode af huggen Sten, afpudsede med Kalk; hvor der var Hvælvinger, bleve deres Kapper eller Flader overstrøgne paa samme Maade, 313
hvorimod de Gurter eller Ribber, som bare Hvælvingen, vare uden Kalk; i Stavangers Kirke har man truffet Spor af, at Ribbernes Hulkiler og Lister vare overstrøgne med forskjellige Farver. En anden Prydelse viste sig i Vinduerne, naar der var Glasmalerier; saadanne omtales ved Stavangers Kirke, og Levninger deraf bleve fundne ved Udgravningen af Hovedøens Kloster. I Gulvene var der undertiden Teglstensfliser af forskjellig Farve, vel som oftest uden Figurer; dog fandtes i sidstnævnte Kloster en Del Fliser med indbrændte mærkelige Forsiringer.

Mange af vore mindre Kirker ere næsten aldeles glatte uden nogensomhelst Udhugning; flere af dem have dog eller har havt Listværk omkring Døre og Vinduer, og indvendig omkring Korbuen; ligeledes træffer man Udhugninger paa Søilernes og Pillernes Hoveder. Forsiringerne vise i den ældre Tid eller før 1200 for det meste saadanne Figurer, som Siksak, Tandsnit, snoet Tougværk, senere mest Blade og Blomster. Overalt have Forsiringerne stor Lighed med dem, som brugtes i England og Nordmandiet; dog er der ogsaa af og til Spor af de samme, som sees i Stavekirkerne. Af Stenbygninger med udhuggede Forsiringer træffes kun meget faa i Kristiania Stift, derimod de fleste i det Strøg af Landet, som ligger mellem Ekersund og Throndenes i Finmarken. Det fineste og rigeste Stenhuggerarbeide træffes i Stavangers og Throndhjems Domkirker, dog kan ingen Bygning maale sig med den sidste.

266. Slutning.

Naar vi til Slutning sammenligne Norge med de to andre nordiske Riger, saa viser Forholdet sig noget anderledes end det var i Hedendommen. Som ovenfor anført, vare Levningerne fra Hedendommen meget lige hinanden i Norge og Sverige. Under Middelalderen derimod stod Norge mere for sig selv, idet endog Nord-Sverige nærmede sig til Danmark. Dette viser sig især i Bygninger og hænger sammen med forskjellige Omstændigheder. For det første brugte man i Sverige langtfra saameget at bygge af Træ som i Norge, og i Danmark var det kun Tilfældet i de første Tider efter Kristendommens Indførelse. Der er nu ingen Trækirker levnet i Danmark, og af de korte Beretninger, som haves, kan man ikke faa nogen klar Forestilling om deres Udseende; navnlig er der intet, hvoraf vi kan slutte, at de lignede vore Stavekirker. I Sverige findes der vel endnu et Par Kirker af Reisværk, men, som det synes, i flere Henseender ulige vore, navnlig derved, at de mangle Udskjæringer. En anden Forskjel viser sig deri, at man i Danmark og tildels ogsaa i Sverige meget ofte brugte Teglsten som Bygningsemne, medens dette næsten slet ikke var Tilfældet i Norge. Hertil kom, at den udenlandske Smag, som gjorde sig gjældende i Norge, næsten udelukkende hidrørte fra England og Nordmandiet, medens Sverige og især Danmark hentede sit Forbillede mest fra Tyskland. Men ved Siden af

denne Paavirkning udenfra vedligeholdt der sig i Norge en gammel indenlandsk Bygningsskik og Smag i Forsiringer, medens denne i de to andre Lande snart tabte sig. I det Hele taget blev der vel i hvert af disse to Riger bygget flere og i Almindelighed større 314
Kirker end i Norge; men i Forhold til Folkemængden stod Norge neppe lavest; derimod blev der i Sverige og Danmark efter det fjortende Aarhundrede dels af Kongerne, dels af Adelen opført endel verdslige Stenbygninger, hvortil Norge intet Sidestykke havde, fordi vor Konge holdt til udenfor Landet og vore Stormænd byggede som Borgerne og Bønderne af Træ. Men, naar man engang faar nøiere Kjendskab end nu til alle Bygninger, som findes i disse tre Riger, vil det maaske vise sig, at endog Stenbygningskunsten stod høiere i Norge end i Nabolandene før 1350. Herved maa det tages med i Betragtning, at Norge dels ved Ildebrande, dels ved Nedrivning har lidt langt større Tab endog paa sine vakreste Bygninger, end Sverige og Danmark. Som Følge af disse Ødelæggelser findes her nu heller ikke nogen Begravelse fra Middelalderen, og saaledes fremkommer der en mærkelig Egenhed for vort Land. Vi kan endnu sige, hvor flere af vore hedenske Konger ligge begravne eller idetmindste paavise Stedet; men alle de Gravrum, som indeholdt Levningerne af vore Konger og Stormænd imellem Kristendommens Indførelse og Reformationen, ere sporløst forsvundne.

267. O hil dig, Norge. 314

O hil dig, Norge,
Med Dal og Fjeld!
Jo færre Borge,
Des mere Held!
Paa dine Gaarde
Blandt Klipper haarde
Er Byrden let;
Der Grander trygge
Til Bonde-Lykke
Har Odelsret!

Dig selv du ligne,
Da faar du Pris!
Dig Gud velsigne.
Da blir du vis!
Lad Tro og Tale
I alle Dale
Sig røre frit!
Da Friheds Smykke,
Da Liv og Lykke
Og Lys er dit!

SPROGPRØVER FRA ÆLDRE TIDER.

268. Af Haavamaal eller den Høies Sang.

(Dette Digt i den ældre Edda er ældre end Kristendommens Indførelse).

Bú er betra,
þótt lítit sé,
halr er heima hverr;
þótt tvær geitr eigi
ok taugreptan sal,
þat er þó betra en bœn.

Bú er betra,
þótt lítit sé,
halr er heima hverr;
blóðugt er hjarta
þeim er biðja skal
sér í mál hvert matar 1).

Deyr fé,
deyja frændr,
deyr sjálfr it sama;
en orðstírr
deyr aldregi
hveim er sér góðan getr.

Deyr fé,
deyja frændr,
deyr sjálfr it sama,
ek veit einn
at aldri deyr:
dómr um dauðan hvern 2).

269. Af Snorre Sturlassøns Heimskringla.

(Skrevet omtrent 1225).

Hákon konungr var auðkendr meir en aðrir menn; lýsti ok af hjálminum, er sólin skein á; var vápnaburðr mikill at hánum. Þá tók Eyvindr Finnsson hött ok setti yfir hjálm konungs. Eyvindr skreyja kallaði þá hátt: leynist Norðmanna konungr nú? eða hefir hann flýit, eða hvar er nú gullhjálmrinn? Eyvindr gékk þá fram, ok Álfr bróðir hans með hánum ok hjoggu til beggja handa ok létu sem óðir eða galnir væri. Hákon konungr mælti hátt til Eyvindar: haltu svá fram stefnunni, ef þú vilt finna Norðmanna konung. Var þá ok skamt at bíða, áðr Eyvindr kom þar ok reiddi upp sverðit ok hjó til konungs. Þórálfr skaut við hánum skildinum ok stakraði Eyvindr við; en konungr tók sverðit kvernbít tveim höndum ok hjó til Eyvindar ofan í hjálminn ok klauf hjálminn ok höfuðit allt í herðar niðr. Þá drap Þórálfr Álf askmann 3).

270. Et Brev fra Eidsberg.

(Dateret 24 November 1501).

Ollom monnom them som thetta bref se eller høre sendæ Torgyls Evindsson ok Hans Hakonsson svorne lagrettismen kvedju guds ok sinæ, kunnukt görendæ at á sunnedegi nest fore sanctæ Karins dag anno domini[1]) 1499 varom mith i Eidsbergs kirkie, sagom ok hördom at thau heldæ handom saman sire[2]) Gudmund Elifsson ok Amund Halvardsson med them skilordom at fornemdæ Amund Halvardsson gaf til Eidsbergs prestebol 2 öres bol jerder i Brandsrudi liggjendæ i Herelandz sokn for sek ok for sinom faders ok moders ok syskinæ sælom[3]) them ok sek til everdælighæ bönehold fra sek ok sinom ervingom ok til fornemdæ Eidsbergs prestebol til everdelighæ eighæ. Till yttermeire sanind her om hengom mith okker incigl for thetta bref; skrifet ok giort anno domini 1501 in profesto sancte Katerine virginis et martyris[4]).

1) „Eget Bo er bedst, skjønt lidet det er; enhver er Herre i sit Hjem. Eier man kun to Gjeder og et vidjetækt Hus, det er dog bedre end Bøn. Eget Bo er bedst, skjønt lidet det er; enhver er Herre i sit Hjem. Blodigt er Hjertet hos den, som skal tigge sig Mad i hvert Maal."

2) „Gods forgaar, Frænder dø, selv dør man ogsaa; men et hædret Navn dør aldrig for den, som det erhverved. Gods forgaar, Frænder dø, selv dør man ogsaa; men et veed jeg, som aldrig dør: Dommen om enhver Død."

3) Kong Haakon var let at kjende, mere end andre Mænd; derhos lyste det og af Hjælmen, som Solen skinnede paa; derfor rettedes ogsaa alle Vaaben mod ham. Da tog Eyvind Finnssøn en Hætte og satte den over Kongens Hjælm. Eyvind Skreja raabte da høit: „Skjuler nu Nordmændenes Konge sig, eller har han flygtet, eller hvor er Guldhjælmen?" Eyvind gik i det samme frem og Alf, hans Broder, med ham; de hug til med begge Hænder og bar sig, som de vare rasende eller galne. Kong Haakon sagde høit til Eyvind: „Hold saaledes frem, som du stevner, om du vil finde Nordmændenes Konge." Længe var det da ei at bie, inden Eyvind kom did, løftede Sværdet og hug til Kongen. Thoralf skjød Skjoldet for ham, saa at Eyvind ravede derimod; men Kongen tog Sværdet Kvernbit med begge Hænder, hug til Eyvind oven i Hjælmen og kløvede Hjælmen og Hovedet alt ned i Herderne. I det samme dræbte Thoralf Alf Askmand.

271. Af Bonden Laurentz Hanssøns Oversættelse af norske Kongesagaer.

(Omtrent 1550).

Och war Hakon kong ödhkend fram for andre paa hialmenn och solskin war om daghen. Dy war meghin wabnebyrd der szom Hakon kong war i slaghith. Ewindt Ffintzen heed enn mand szom paa thenn annen side war kongenn hand sette hatt offuen paa kongenns hialm. Ewind Skreye robedh daa höwgt. hwar løner seg nu Nordmanna konghenn. haffuer hand flydt. huor er nu gulhielmen. Gaar hann och hans broder Alff frem szom de war oder och galner. hugge paa baade hender. Hakonn kong rober till Ewind Skreye. holt szaa din steffne fram. thet war stacket emellem att Ewind kom der fram szom Hakon kong war bar opp swerdidh och hiogh till Hakon kong. Toralff sködh widh kongen skioldin. Hakon kong hioggh till Ewindh twihendt med swerdidh kwernbiidh. kloff hielm och howdh Ewindz nider i herderner. Thenn same tyd drap Toralff thenn annen Broder Askmann.

272. Af Peder Claussøns Oversættelse af Snorre Sturlassøns norske Kongesagaer.

316

(Fra omtrent 1600; trykt Aar 1633).

Oc var Kongen mest kiend i Striden, for den forgylte Hielm gaff it Skin fra sig mod Solen, huorfore der bleff oc mest vabneburd mod Kongen. Vdi den anden Hær fremginge udi lige maade haardeligen Evind Skreja oc Alff Askmand, oc hugge ned for fod. Oc der de saae huor Kongen gick i Striden, oc kiende hannem ved hans forgylte Hielm, giorde de sig Vej met deris Suerde igienem Hærren, at de kunde komme til Kongen. Der Evind Findsøn det saa, tog hand en Hætte, oc drog den ofuer Kongens Hielm. Da raabte Evind 317
Skreja højt oc sagde: Skiuler nu Nordmanna Konning sig, eller er hand falden, eller flydde hand aff Striden, thi nu er den forgylte Hielm blefuen borte, oc Evind oc hand oc hans Broder Alff ginge hart fram, oc hugge paa baade Hender, oc skrege, oc lode som galne eller vilde mend. Kong Hagen sagde til Evind, holt fram som du stefner, om du vilt finde Nordmanna Konning. Da vilde Torjolff gaa mod Evind, men Kongen sagde, mig vilde hand finde, sielff vil jeg oc møde hannem. Da kom Evind hasteligen, oc hug til Kongen, men Torjolff skiød sin Skiold der imod, saa hart, at Evind rafuede der ved, oc hugget feilede hannem, oc Kongen greb sit Suerd Quærnbider i baade Hender, oc hug til Evind, oc kløfuede hans Hielm og Hofuet ned i Hærderne, oc Torjolff dræbte strax Evinds Broder Alff Askmand.

---

[1]) Anno domini (Latin) Herrens Aar.
[2]) sire Præst.
[3]) sælom Sjæle.
[4]) in profesto sancte Katerine virginis et martyris (Latin) Dagen før den hellige Jomfru og Martyr Katarines Dag. Hendes Festdag var den 25de November.

273. Huorledis at Løwen som var Konge offuer alle Diur, lod vdrobe en fast Fred, och bod alle Diur komme til Herredag.

317

Paa Pingetz dag ville i det mercke,
Da hørde mand siunge gøg oc Lærcke.
Skoffuene stode grøne store oc smaa,
Jorden gaff sine Blomster huide oc blaa.
Grøne oc gule met herlig luct,
Alle smaa fule de siunge smuct.
En saare lystig Dag vden Rægn oc Vær,
Alle vaare glade som der vaare nær.
Nobel offuer alle Diur en Kong,
Han haalt sit hoff alt samme gong.
Vdi en Stad som hed Lemuig,
Thi han vaar veldig, stor oc Rig.
Han loed vdrobe i sit Land,
En Herredag faar menig Mand.
Der saffuedis mange store Hanse,
Fruer oc Jomfruer som gerne dantze.
Almuens folck desligest vden ende,
Der kom oc Tranen huo hende kende.
Thi Kongen vilde det saa rætte,
Oc alting vel til rette sette.
Oc vilde der holde erligt Hoff,
Alt hans Rige til ære og loff.
Han haffde oc forscreffuit deslige,
Alle Diur baade fattige oc Rige.
Store oc smaa offuer alle sine Land,
Vden Reffuen hin røde den falske Mand.
Han haffde wskickelige holdet sig,
Mod Kongen oc hans Vnderdane met suig.
Thi torde han icke gaa obenbare, 318
Han bar alt faar sine gerninger fare.
Huo ille leffuer met falsk oc suig,
Han skyre vist liuset tro du men mig.
Saa giorde oc Ræffuen den listige skalck,
Han torde ey komme faar Kongen oc hans folck.
Den tid de begynte at rette Sager,
Da maatte mand der høre mange klager.
Aff alle Diur som der vaare hoss,
Alle kærde de paa denne Foss.
Vden Greuingen som vaar hans frende til grunde
Hand forsuarede hannem det beste han kunde.

274. Om Bergens Oprindelse og Tilvæxt.

318

L. Holberg

Bergen, en berømmelig Handel-Stad udi Norge, var i gamle Dage kaldet Bjørgvin. Hvoraf den saaledes er kaldet, derom ere adskillige Meeninger. Nogle meene, den har faaet sit Navn af at bierge eller biørge, hvilket er det samme som at forvare og skiule: Andre af de høye Bierge, hvoraf den er omringet, af hvilken Tanke de tvende Lærde Bergenser Arnoldus de Fine og Mag. Gert Miltzow findes at have været. Men man kand sige, at dette falder ud paa et, saasom det er troeligt, at det Ord berge, forberge eller skiule, saavel udi det Tydske som Danske Sprog kommer af Bierge, som dertil ere beqvemme. De andre Meeninger, som Mag. Evert Evertsen udi sin Bergens-Beskrivelse anfører, nemlig at Staden saa kaldes enten af Bær, som Jord-Bær, eller af Biering etc. synes at være noget vidtløftige.

Stedet, førend det blev bebygged, var besatt med adskillige slags Træer, saasom Hassel- og Fyrre-Træer, Eeg og andre: Og vidner forbemeldte Mag. Evertsen udi hans Tiid paa det Sted, som kaldes Engen, at have været opgravne adskillige heele Eege og Fyrre-Træer med Greene og Rødder af Moratzerne, af hvilken Aarsag Stedet, førend Byen blev anlagt, var kaldet Hasselviig eller Faugreviig, som Mag. Absalon udi sit Manuscript om Bergen beretter. Der var omkring Hafbredden, hvor nu Staden ligger, god Græsgang for Qvæg, efterdi det var Mark og Eng, som tilhørede en fornemme Herremand, som boede paa Aarstad: Og meenes der, at samme Aarstad eller rettere Alrikstad at have været de første Kongers, nemlig Kong Harald Haarfagers og Hagen Adelsteens Residentz.

Staden er ellers ikke meget gammel; thi den blev allerførst anlagt 1070.1) udi Kong Ole Kyrres Tiid, hvilket viiser, at den efter Mag. Evertsens Sigelse ikke kand være omtalt af Plinio som levede fast 1000. Aar før den Tiid. Derforuden sees at den Bergos, bemeldte Romerske Skribent omtaler, ikke har været en Stad, men et Land eller en Øe. Hvad som gav Anledning til at bebygge Stedet var den Overflod af Fisk og Sild, som fandtes udi den Bugt, som nu kaldes Bergens-Vaag; thi det var i den Henseende, at Fiskere 319
i Begyndelsen der satte sig ned og byggede nogle Huuse ved det Sted kaldet Communen, gemeenligen Cammunen, hvor Kong Oluf siden lod bygge en liden Stad, og der lod opreise den første Christen-Kirke, som han kaldede Dom-Kirken, hvoraf siges, at Communen, som nu er en øde Plads bag Slottet, var det første Sted, som blev bebygged og den gamle Bye.

Saasom Kong Oluf stod i Venskab med Engeland, forundte han Engelske Undersaattere Frihed efter Begiering at handle og vandle udi sin Nye Stad Bergen, og indrømmede dem den Plads i Viigen, som siden blev indtagen af de saa kaldne Skoemagere, og endnu kaldes Skoestrædet. Paa denne Plads satte de Engelske sig ned, opreisede deres Boder, og der en Rum Tiid dreve Handel, og seer man deraf, at de Engelske af alle fremmede Nationer have været de første, som have haft deres Boepæl udi Bergen. For at befordre denne Nye Stads videre Opkomst begavede Kongen Borgerne med store Privilegier, og tillod dem i sær Frihed at fare paa Nordlandene, tilstedede ogsaa Færøe, Hetland, Ørkenøer, Grønland, Island og andre Øer som laae under Norge, Frihed at drive deres Handel paa Bergen.

Det Verk, som var begyndt af Kong Oluf, Kyrre blev besynderligen forfremmed af hans Sønne-Søn Kong Østen, hvilken der beskikkede de første Bispe og Kanniker, og gav

meget Gods til deres Underholdning. Han lod ogsaa oprette det store Kloster Munkelef ved Nordnæs, item St. Michels Kirke, den statelige Steen-Munster og Apostel-Kirke udi Kongens Gaard, item den store Sal udi Kongs-Gaarden, som var det skiønneste Træe-Huus, der har været bygget i Norge.

Under de efterfølgende Konger haver Staden meer og meer tiltaget udi Bygningen, først ved den høyre Side af Vaagen under Sverrisborg, og hvor nu Contoret er, saaat samme Bygninger have strakt sig til de Engelskes Boeliger eller Skoestrædet. Derimod vare paa den Venstre Side, som nu kaldes Stranden, udi de første 400. Aar ingen Huuse; men alleene nogle Nøste for Jagte og Skibe, item nogle Kirker og Klostere, som laae her og der adspredde, indtil de Hansestædeske eller Contorske udi det Aar 1435. bemægtigede sig med Vold Borgernes Huuse ved den høyere Side, hvor nu Bryggen er, og tvunge de Norske til at begive sig til den Venstre Side eller Stranden, hvilken de ey heller lode dem gandske beholde, saa at end ogsaa paa den Side Contorske Huuse vare bemængede med Norske. Heraf sees ved hvilken Leilighed Stranden, som nu er Kiernen af Staden, er bleven bebygd, nemlig af de betrængte Bergenske Borgere, og at de der i lang Tiid ikke kunde have deres Boeliger i Roe, saa at Kong Christopher af Bayeren omsider maatte strængeligen befale, at de Contorske enten skulde nedrive de Bygninger, de havde ladet bygge ved den venstre Side af Staden eller forflytte dem til sig paa Bryggen. Dog blev den Befalning ikke efterlevet førend Aar 1489. da de paa nye opbyggede Bryggen, som Aar 1463. var bleven afbrændt: thi da blev holden en Commission, hvorudi Erke-Bisp Gaute af Nidraas, Bisp Hans af Bergen, Christen Pedersen Provst til Apostel-Kirken, Alf Knudsen Ridder og Otto Madsen Høvedsmand paa Kongens Gaard i Bergen paa en Løverdag efter Michaëlis dømte saaledes, at de Tydske 320
Kjøbmænd inden en vis Tid skulde enten sælge eller nedbryde de Huuse, som de mod Rett og Billighed havde opreist ved Stranden, og, hvis det ikke skeede, skulde Huusene være forfaldne til Kronen eller Staden; Dem blev ogsaa forbudet at bygge viidere ved Stranden under fornævnte Faldsmaal.

1) Rami Norges Beskrivelse sætter 1069.

275. Allehaande Fugler og flyvende Diur i Nordlandene.

Først ville vi sammen, een Dag eller toe,
Paa 1) Toe-rømmet Færing, om Øerne roe,
Kom, jeg og du, bare, selv anden;
Vor riflede Børser vi gjøre maa klar,
Jeg meener vi bliver Vild-Gjæsserne var,
Her nogensteds ude ved Stranden.
Hun plejer gemeenligen holde sig der,
Hvor Sevet opvoxer i Valle og Skjær,
Der plejer og Svanene svæmme.
Men vaer, hvor du kryber, om Steenene frem,
At du ikke kommer i Vinden for dem,
Da kand de dig straxen fornemme.
Der siges at Gaasen drar Vind som en Hund,
Jeg haver dend Savn udaf Skytterens Mund,
Forfarenhed vil det vel lære;
Hun klækker sine Unger, i Tue og Moes,
Der værper Valmaasen, og Sæingen hos,
Samt Rypen med spraglede Fiære.
Hvad Rype, spør du, hvad er det for et slag?
Det er et slags flyvende, som under Tag,
Ey gierne vil bygge sig Reeden;
Men haver i Lynget, saa hemmelig Hull,
At hvoe det vil finde, vel Tii gang' i Tull,
Hand løbe maa hisset og heden.
Fru Rype er tilmed, og ikke saa slæt,
Hun er Alemodig, og holder sig næt,
Kand klæde sig om, naar hun lyster;
I Lynget hun fører brun-spraglede Pragt,
I Sneen hun drager een sneehviden Dragt,
Og sig imod Frosten beruster.
Nu vel min Medbroder, skuv Baaden af Land,
Her ligger en Holme paa høyre Haand,
Der er vel eet hundred' og fleere;
Hvad hundred', jeg meener, Udfuglernes Eg,
Som Unger af bliver med Laar og med Læg,
Halv-stroppen og enda vel meere.
Ey Broder, hvad er det du bilder mig ind, 321
Halv-stroppen Æg er jo med Fier og med Skind,
Jeg meen' du fordrager dem ikke;
Ach Broder dend Ræt er vel lækker og sund,
Og helst for vor Halvor, hand sig vel om Mund,
For eet af dem ti gang skal slikke.
Og har du een snees, jeg forsikrer ræt nu
Skal hand dem fortære med Ruf og med Stuv,
Hvor store de siunes at være;
Jeg siger: Een snees, efter Maaltid er giort,

Een udsulten Bonde Bug, votter 1) ey stort,
Slig Byrde i sig til at bære.
Nu vel an, saa læg da til Holmen din Baad,
Got slaper die bauren, hvad er der Forraad,
Hvad er der mangfoldige Tender;
Jeg frygter snart hun med sit tich-ticheder,
Opfylder mit Øre, jeg hører ey meer,
Hun skriger i hvor jeg mig vender.
Saa gik jeg paa Holmen, saa sagtelig frem,
Der laa Tende-Rederne fire ja fem,
Ja femten og fembten tillige;
Jeg næppelig satte paa Landet min Fod,
Eet Reede mig straxen jo kom udi mod,
Jeg næppe for Æg kunde stige.
Saa løb jeg paa Skieret eengang om i tuld,
Det varet ey længe før Hatten blev fuld,
Vi hented af gandske Formue;
Da saae vi vor Halvor var knap paa sin Haand,
Saa sparet dend goe Karl, og ey for sin Tand,
Der Bryllupet stod i dend Gruve 2).

---

1) En liden Baad der roes af 2de Mænd med 2 par Aarer.

PRØVER AF FOLKESPROGET.

276. Forord.

321

Efter de Sprogprøver, som findes i Skrifter fra forrige Tider, skulde man tro, at den danske Sprogform for mere end tre hundrede Aar siden var bleven fuldkommen herskende her i Landet, og at altsaa det egentlige norske Sprog ikke længere var til. Men saaledes forholder det sig alligevel ikke. Den største Del af den norske Almue bruger endnu et Sprog, som ikke kan forklares af Dansken, men derimod nærmer sig meget til det gamle norske Sprog saavel i Ordforraadet som i Formerne. Man kan saaledes sige, at Landets Tungemaal har vedligeholdt sig i Talen rundt om i Bygderne, uagtet det ikke er blevet brugt i Bøger. Men med dette Talesprog er Forholdet ligedan her som i andre Lande, at det deler sig i flere Landskabsmaal med særegne Afvigelser og Forkortninger, 322
som ofte falde besværlige baade for Skrivningen og Læsningen; medens derimod en regelbunden eller normal Sprogform efter de bedste Bygdemaal naturligvis vilde falde meget bekvemmere. Paa Grund heraf have nogle Mænd forsøgt at skrive i en saadan normal Sprogform, hvoraf nogle faa Prøver nedenfor blive meddelte.

---

1) Agter.
2) Ildstædet i Kiøkken Skorsteenen.

I BYGDEMAAL:

277. Søfjoren.

Harangurfjoren kløyve sæg i tvo Greiner inst inn i Land'e, aa dan lengsta Grein'æ æ den, so dei kalla Sø-fjoren; han skjer'u beint i ein Sør aa æ mesto tri Mil lang'u. Dar æ godt Jorkynde 1) aa gilde Garar, men dar æ 'kje manga Slettenna elde mangje Moanne; fyre Straandæ æ javnaste brott aa berguttu, aa Fjedl'æ standa so ein Vegg paa baa'a Siur aat Fjoren. Dar æ langje Stykkjæ, so æ berre Skreeløp 2), aa dar kann ingjen byggja; fyre dar ryn'u 3) aa rudlar jamt aa samt, Mold aa Stein um Hausten, aa Snjo um Vøtren aa Vaaren. Dar æ da berre djupa Giiljanne 4) mæ bratte Rindar imydlo, aa Jor'æ æ so laus aa sundurivæ, at dar fær ikje festa sæg nokon Graasvor paa henne. Men da æ 'kje allesta'ar so held'u, maa du tru. D'æ mangje Staer, at Markj'æ æ tolle' jovn alt ifraa Fjøro aa upp-unde Eggj'æ, so dar gjengu ingna Skreur, so æ te seia taa. Dar æ da gjilda Jorer aa slette Bøar ne mæ Sjødnen 5), aa stora Skoga-Liar aavanfyre. D'æ meste Parten Lauvskog, so veks'u dar: Ask aa Bjørk aa Orr aa mangje are Veaslag 6); aa endaa Fjedl'æ æ mykje-godt høgje, so naar daa Skogjen alt upp i Eggjabar'e 7) fyre da mesta, so han ser ut mesta so eit Duunfring um Nutanne i øfsta Upsalogjæ 8) aa i Fjellskar'æ upp i Himmelsyndæ 9). Dar æ no sagta dei Fjedl'æ og, so æ so høgje, ate dar inkje veks'u Skog paa dei; men dei liggja attanfyre dei fremste Fjedl'æ, so ein fær ikje sjaa dei, førr ein kjem'u litevetta uppi Høgd'æ. Dar æ ein fæl'u Mengde mæ Stein i Jor'æ, men da æ go Jor likavæl baate mæ Høy aa Kodn, naar ho vett uppbrotæ aa hævda. Aa mykje Slæp aa Arbei heve dar vore lagt paa Jor'æ og. Dei so alti ha' so mykje te lasta paa Bonden, aa seia han æ lat'u aa ørestelaus'u 10) dei sku sjaa adle Steinrøysanne i Harangur, so kunde da hendt, at dei fekk are Tankar. Dar ligg'u Røysanne langs ette Fjøro so stora aa langa, at dei sjaa ut mesta so smaa Nutar; da æ Merkje paa, ate dar hev' ikje alti vore so fin'u Aakur aa Eng, so no æ dar. Aa Apla-Garar 11) aa Kissebærhagar æ dar mesta paa kvar einaste Gar, so dar gjeng'u mang ein go'u Aldufarm 12) te Bydn um Haustanne. Dar æ eit serdeildes godt Alduland; da kjem'u taa da, at Jorkynde æ godt, aa Luft'æ so maatele' vorm um Sumaren; inkje æ ho so gyrmæ 13) aa raa so ut mæ Hav'e, aa inkje held'u æ ho so turr aa skorp so i Fjedlbygdanne austupaa. Æg kann ikje anna seia, elde dar æ sagta veent aa hugnale' i Harangur um Vaaren, naar Soleiunna æ uppkomna 1) aa Alduhaganne bløma paa da besta; daa æ dei so kvite so Snjo, aa Blomen lave 2) taa kvar ein Kvist, so ein mest inkje kan sjaa ei Blokka 3); aa Angjen 4) stend'u so sterk'u taa Blomen, at ein kjenne han langa Lei'æ. Aa daa stendu Lauvskogjen grøn'u upp ette adla Lianne, aa Fossanne hanga likaso kvita Borur 5) utyve Bergj'æ, aa Bekkjenne sikla i

322

323

Dalslo'æ, 6) aa Fuglanne syngja paa kvar dan Kvist. Dan so kan sjaa paa slik ei Prya aa høyra paa alt da, so syng'u aa frygdar sæg paa adla Siur, aa endaa inkje kann kvikna aa kjenna sæg gla'u, han maa antan vera ein tankalaus'u Gap, elde maa han hava ei tung Sorg te bera.

---

1) Jordbund.
2) Skredløb.
3) styrter ned.
4) dybe Furer, især efter Skreder.
5) Søen.
6) Træarter.
7) Fjeldets øverste Kant eller Rand.
8) Horisontal Række af Smaaklipper.
9) Fjeldrand, Horisont.
10) skjødesløs.
11) Æblehaver.
12) Frugtladning.
13) taaget, fugtig.

278. Magnus aa havfrúva.

323

Dæ va' aarle um morgenen,
naar sóli ry i lundi,
daa sat der ei havfrúve, gilja ti ein svenn
alt mæ sí listige tunge.

Greivi Magnus trúlovar du meg!
eg be no deg saa gjønni:
du maatte fulla seia meg ja! ja!

„Eg sko' gjeva deg snekkja den,
hó gjenge paa sylvesleipar,
hó gjenge saa væl paa den grøne eng,
som uppaa den bylgja bleike.

Eg sko' gjeva deg folen den,
den yppaste du vi' ríe,
han løype saa væl paa bylgja blaa,
som úti di grøne líar.

Eg sko' gjeva deg brynja ný,
den yppaste, du vi slíte.
dæ svær æ' alle í væri ti,
som uppaa brynja kan bíte.

Eg sko' gjeva deg sværi dæ,
der henge í femta gullringar,
kvaar den dage, du tenkjer paa meg,
saa sko' du seier vinne.

Høyr du greivi Magnus: 324
vi' du no vera meg hull,
saa sko' eg gjeva deg skjurta den,
æ' stikka mæ røde gull.

Eg sko' gjeva deg skjurta den,
den yppaste, du vi' slíte;
kvaar den saum, paa hæna æ',
æ' sauma mæ silkji kvite."

„Du vene havfrú, du skjøne havfrú!
eg hev alli sett dín líkji,
men eg hev meg ei skjøn jomfrú fest,
hæna kann eg inkji svike."
Greivi Magnus trúlovar du meg
eg be no deg saa gjønni:
du maatte fulla seia meg ja! ja!

---

1) Markblomsterne ere udsprungne.
2) lave: hænger ved i stor Mængde.
3) Blad Smaaløv.
4) Lugten.
5) Border, Strimler.
6) Sænkning, Hulning.

279. Reisi til Sætren. 324

Markje grønas, Snjogen braana[1]), Fjell bli bært, aa Lauve sprætt,
Murinykjel[2]) staar ti Dalom, Kue seg fæ eta mætt;
Alt, som livi, byrja kræke[3]), Bjønnen kjem taa Hie fram,
Utur Fjose spring fornøgde Ku og Kalv og Sau og Lam.

Alle Fugle læ seg høyre, Tiur sit paa Furukvist,
Kvar, som kjenne att sin Maakaa, syng mæ Hogna[4]): Tak for sist!
Blanda Saang ti Fjelle ljoma, Gauk og Røi og Jerp og Trost
Kappas um, kem best kan rope Glede ut for slutad Frost.

Sole skjin paa Aakerreinom, Tælan retnaa borte æ,
Ølen[5]) er ti Være komin, Plog og Horv lyt laagaas te;
Guten vele om Hagfellun[6]), Engje skal og røjas naa,
Dæ betye for Budeia: Bøling skal te Sæters gaa.

Kom no Fena, kom me følgje, kom Guldrople, kom Spelin!
Kjyr og Kalve! døkk eg føre vil ti Sæterkvie in;
Utan Fare skal os leva, Busveinn hell os fri for Bjønn;
Kva han inkje haanom frykta, frykta han Budeias Honn.

Feite Grase skal døkk eta, drikke klaare Kjelda te,
Kvar ein Dag skal Gjæstbod vera, Mat skal naa aat døkre Kne;
Døkk for Vinters Frost og Kalde, Svelt og Hunger, Ret skal faa;
Ingor Hulder bedre Kryttur hell som døkk skal sia haa.
Mjolk og Rjume, Smør og Kjuke1), Ost og kva som forkunt2) æ, 325
Mysu, slikt og anna meire vist os her ovfellun3) fæ.
Saa skal os i Somaar leva, te's dæ Snjogen bli for slejm,
Derme vende os aat Bygden, fær me Smør og Bøling hejm.

---

1) smelter.
2) Marie Nøgel, en Blomst.
3) krybe.
4) Glæde.
5) Varmen.
6) Efterser Gjærdet.

280. Hejmreisi fraa Sætren. 325

Os har gjort kva gjeras skulle, ysta Ost og kjinna Smør,
No staar att aa kløvja4) Øykjom, sætja Laas for Sæterdør.
Korkje5) fins dæ mejre Føe her for Heje hell for Krist6),
Gla æ os, os slepp aat Bygden, mejre gla æ Kue vist.

Farvel Mark, som Fenan gnaagaa, der eg gjætte mangen Gaang;
Farvel Skog, som ofte ljoma7) taa min Lur og Stut og Saang;
Farvel Hulder, som der budde! fløt no du ti Sæle ind;
Vinters Ti er ilt aa liggje ute baa' for Ver og Vind.

Kom no alt ti Sætre finnast, kom og følg aat Bygden ne!
Hejle Jore er no røjugt, kvart ejt Straa højr Fenan te;
Skund døkk, Folkje venta hejme, Bufærslefsa vil dom haa:
Her æ inkje mejre gjera! Folk og Fena, læt os gaa!

I NORMALSPROG.

281. Norske Ordsprog.

Han skal myket røyna, som lenge skal liva. — Det er kleent Ty, som inkje toler, at ein ser paa det. — Det er vondt at vada, der ein inkje ser Botnen. — Skade og Skam lærer Folk fara visare fram. — Det veks inkje alt, som saatt er; det verd inkje alt, som spaatt er. — Det er inkje stor Gris, fyrr han skal slaa Krok paa Rova. — Godt Mod er vissaste Verja. — Det læt seg mange Ord tala, men inkje alle til svara. — Det vil gode Ord til ei laak Ærend. — Det er litet Liv i den, som døyr av store Ord. — Det høgg inkje alt, som held i Skaftet. — Det legst alltid Visa til, fyre den, som kveda vil. — Æra er snart gjengi; ho er inkje snart atter fengi. — Den som gjerer fyrste Skaden, fær Skuldi fyre den andre. — Det er inkje beste Bukken, som hever høgste Horni. — Langt ifraa er alle Fuglar fagre. — Det kostar at vera Folk; det kostar meir at vera Fant. — Den, som agalaus liver, han ærelaus døyr. — Den eine Ramnen vil, at hin skal vera lika svart. — Den, som kliv for høgt, han dett for hardt. — Den, som lyfter Hamaren for høgt, han slær for lint. — Det, ein inkje kann faa, skal ein venda Hugen ifraa. — Den, som vil vada i alle Votn, han kjem paa ymis Botn. — Det er betre verkja i Handi en i Hugen. — Sidste Gjesten fær laagaste Sessen. — Den, som kjem etter hinom, fær eta med Svinom. — Det er seint at stengja Stallen, naar Folen er burte. — Han vinn, som traa er, og tapar, som braad er. — Den, som trøyter Alni, kann og trøyta Spanni. — Ein skal fyrst ro fyre næste Nes. — Ein skal inkje varpa meir, en ein kann veva. — D'er mangein lang og lat, og mangein liten og kvat. — D'er kleen Saud, som inkje kan bera sitt eiget Røyve. — Den, som inkje fær varma seg, han brenner seg inkje helder. — Det er Vissa, ein hever, og Voni, ein fær. — Rosa inkje Fisken, fyrr han er paa Disken. — Ein skal inkje selja Hudi av Bjørnen, fyrr han er skoten. — Ein Sup i Senn: det tømer ei Tunna med Tidi. — Den, som gøymer i Nøgdi, han hever i Naudi. — Kraaka giv Ungom sinom det, ho inkje vil hava sjølv. — Det er lett at rista breide Reimar av annan Manns Hud. — Det er godt baade aust og vest, men endaa er heima best. — Det er vondt at køyra, naar den eine Meiden er undan. — Det hever alle gjenget i Barnaskoen. — Dugleg Dreng verd ein hæv Husbonde. — Som Husbonden fer, so fylgja Sveinarne. — Den eine Ramnen høgg inkje Augat or hinom. — Det er Skil paa Folk og toma Tunnor. — Naar ein vesall fær Vald, veit han inkje Atterhald. — D'er Trøs i alle Skogar. — Kvar ein kjem, snur Durstokken paa tvert. — Kor ein snur Huset, stend Vinden i Dyrri. — Kor Vinden blæs, er det ein, som fær Andror. — Der alle vil styra, kan ingen sigla. — Meir Føda og mindre Møda er alle Manns Ynske. — Det vil ein sterk Rygg til at bera gode Dagar. — Det vil ein hard Hug

til ein laak Lagnad. — Han er inkje beste Mannen, som mest fiskar. — Det verd alt feigt, som født er. — Dauden er viss, men Dagen er uviss. — Den Dagen, som er gjengen, verd aldri atter fengen. — Soli kjem atter, men same Dagen kjem inkje. — Det høver inkje ein Hatt aat alle Hovud. — Ein fær skapa Skoen etter Foten, og inkje Foten etter Skoen. — Smaa Fuglar verpa smaa Egg. — Det høver inkje, at Krubba er høgre en Hesten. — Det er ingen so stor, han ei fær Fanget fullt. — Store Stokkar faa harde Hogg. — Det er leidt at hava Valet og taka Skalet. — Det er leidt at standa i Ljoset og myrkja seg sjølv. — Det er vondt at tru alle, det er verr at tru ingen. — Han finn alltid sin Like, som leitar. — Han fær ymist lida, som alltid vil strida. — Han fær sjølv vera Hund, som med Hund skal bitast. — Det vil alle kliva den Garden, som laagast er. — Av annan Manns Skade verd ein viis og inkje rik. — Fyrste Skaden er best at bøta. — Det er best at bøta, fyrr Bresten veks. — Det er lett at laupa, naar Lukka fylgjer. — Lukka er liksom Sjøen: stundom fell og stundom fløder. — Det er inkje Tre i Skogen, som skapar seg sjølv. — Lauvet skal inkje lægja aat Roti. — Det er kleen Fugl, som skjemmer sitt eiget Reid. — Var alle Mann rike, vilde ingen ro Baaten fram. — Ein fær vel fljuga, um ein inkje er Falk. — Var alle Fuglar som Hauken, fekk ingen høyra Gauken.

---

1) fersk Ost.
2) lækkert.
3) overflødigen.
4) kløve, (belæsse).
5) hverken.
6) hverken for Fæ eller Folk.
7) gjenlød.

282. Merkedagarne.

326

I. Aasen

Den Tidarekningi, som no er gjengeleg, med tolv Maanadar i Aaret og med eit Tal fyre kvar Dag i Maanaden, er fulla ein myket gamal Skipnad, men hever likavel inkje voret i 327
nokot aalmennelegt Bruk i vaart Land, fyrr en no i dei sidste Tider. I fyrre Tider reknadest Dagarne mest etter ymse Helgar og Minnedagar, som me kunna sjaa i gamle Brev, der me ofta raaka paa slike Dagsetningar som til Exempel „sjau Næter etter Hallvards Messa“ (d. e. 22de Mai), elder „næste Dagen etter Jakobs Voko“ (d. e. 26de Juli), og so vidare. Desse Dagarne ero uppsette til Minne um ymse Hendemaal elder historiske Tilburdar, og soleides hava dei myket ujamne Millombil, so at dei inkje gjera nokre jamlange Avdeilder i Aarsens Tider. Etter Solargangen og Daglengdi skulde ein fyrst hava tvau store Tidamerke i Aaret, eit fyre Solkverven ved Midsumar og eit annat ved Midvetter, og dernæst andre tvau fyre Jamdøgri um Hausten og Vaaren; dermed vilde Aaret vera avdeilt i fjore jamstore Fjordungar, som sidan kunde deilast i mindre Bolkar. Men etter den aalmennelege Sedvanen verda Solkvervarne jamnaste kallade etter den Helgi, som fylgjer næst etter deim; Sumars-Solkverven er berre tri Dagar fyre Jonsvoko-Dag, og Vetters-Solkverven er tri (elder fjore) Dagar fyre Joladag; og difyre taka me sedvanlega Jonsvoka i Staden fyre Midsumar, og Jol i Staden fyre Midvetter. Jamdøgri um Haust og Vaar verda inkje stort umtalade; men derimot hava me tvau andre Tidamerke, som falla inn um tri Vikor etter baade Jamdøgri og som fraa gamla Tider

hava voret myket kunnige og aalment gjeldande her i Landet; det er Sumarnæterna (14de April) og Vetternæterna (14de Oktober). Med desse Merki verd Aaret avdeilt i tvo Halvdeilder elder Holvor, som er Sumarsholva og Vettersholva.

Dei andre Merkedagarne ero Minnetider fraa Upphavet til Kristendomen elder sidan upptekne til Minne um ymse Heilagmenne, som enten hadde lidet Pinsla og Daude og soleides vordet Martyrar (elder Vitne) fyre den kristne Trui, elder som hadde voret Vekkjarar og Maalberarar fyre Kristendomen imillom Heidningom, elder som paa andre Maatar hadde gjort seg verdige til at hava eit Minne i den kristne Kyrkja. I den Tidi, daa den romerske (elder katholske) Kyrkje-Seden var mest aalmenneleg, vordo slike Dagar heilaghaldne i Kyrkjom og Klostrom med Bøn elder Messa, og stundom var det tillagt eit Bønahald um Natti fyreaat; difyre heiter det stundom „Vaka“ elder Voka (paa Latin vigilia), avdi at Kyrkjetenararne skulde vaka og vera uppe til den rette Bøna-Timen[1]). Av detta hava desse Dagarne fenget Namn; dei fleste av deim kallast Messa, til Ex. Mariemessa (ofte avkortat til Marimess elder Marimøss); og nokre Dagar um Sumaren kallast Voka, til Ex. Olafsvoka (oftaste avkortat til Olsoko elder Olsok). Stundom hava ogso baade desse Ordi voret brukte til Skiftes, f. Ex. Jonsmessa og Jonsvoka, som soleides baade hava same Tydning.

Dei Merkedagarne, som hava voret mest kunnige her i Landet, ero desse: 328

I Januar Maanad. Trettande-Dagen (den 6te), ogso kallad Trikongadagen til Minne um dei vise Menner, som komo fraa Austerlandom og vilde sjaa den nyfødde Messias. (Matth. 2, 1 o. f.). — Eldbjørg-Minne (den 7de) og Brettive-Messa (den 11te) hava ymist voret nemnde, men Grunnen til deim er oss nokot ukunnig. — Tjugande-Dagen (den 13de) er kunnig som Enden paa alle Jola-Gaman. — Paalsmessa (den 25de) er teken til Minne um Apostelen Paulus og hans Umvending til Kristendomen.

I Februar. Kyndelsmessa (den 2dre) hever Namn av det gamle „Kyndill,“ d. e. Ljos (latinsk candela) og tyder soleides Ljosmessa, av den gamle Seden, at Kyrkjeljosi vordo innvigde paa den Dagen. — Petersmessa (den 22de), som er nemnd etter Apostelen Petrus, er litet kjend. — Mattismessa (den 24de) er nemnd etter Apostelen Matthias, men er oftare kallad Laupaarsmessa av den Skipnaden, som er gjord fyre fjordekvart Aar, at ein Dag verd innskoten elder tilreknad næst etter Mattismessa, so at Februar fær 29 Dagar i Staden fyre 28; daa heiter det Laupaar elder Skotaar.

I Marts. Gregorsmessa (den 12te), er nemnd etter Gregorius den store, som var Pave i Aari 590 til 604. — Bendikts Dag (den 21de), so kallad etter den heilage Benediktus av Nursia († 543), er det same som „Jamvaar“ elder Jamdøgri um Vaaren; dess lenger det daa er til full Maane, dess seinare kjem Paasken. — Mariemessa (den 25de), til Minne um Guds Bodsending til Jomfru Maria (Luk. 1, 26), heiter ogso Vaarfrumessa, som paa ymse Stader er forvendt til Voffermess, Vorsmyss o. fl., avdi at Ordi „vaar Fru“ (d. e. Jomfru Maria) hava voret mistydde.

I April. Sumarnæterna elder Sumarmaal (den 14de) er fyrste Dagen i Sumars-Halvaaret. — Magnusmessa (den 16de), til Minne um Magnus den heilage, Jarl paa Orknøyom (drepen i Aaret 1115), er no litet kjend. — Gangdagen (den 25de) er ogso litet kjend; han hadde sit Namn av den Seden, at Prest og Aalmuge skulde ganga i Fylge kring um Kyrkja med høgtidlega Bøner. Andre Gangdagar vaaro Helge-Torsdagen (Christi Himmelferd) og dei tri næste Dagarne framanfyre.

I Mai. Krossmessa (den 3die) var ein Fest til Minne um, at den heilage Krossen i Jerusalem vardt atterfunnen av Drotning Helena, Moder til Konstantin den store. —

Hallvardsvoka (den 15de) er nemnd etter Hallvard den heilage, som var Nordmann og Systkinbarn til Kong Olav den heilage, ættad fraa Husaby i Lider (nær ved Dramn); han vardt drepen saklaus av ein Ovundsmann (ved Aar 1043), men var sidan kallad heilag og skrinlagd i Oslo. — Bjørnvoka (den 22de) finst paa Primstaven; men maa vera tilkomi ved Mistak av Bernhardsdag, som er den 20de Mai.

I Juni. Kolbjørn elder Kolbansdag (den 9de) er til Minne um den heilage Kolumba (Columbanus), som var Klostermann og Kristnemaalberar i Skotland i sette Aarhundradet 329
(† 597). — Botolfsvoka (den 17de), avkortat til Bolsoko, er nemnd etter den heilage Botolf, Klosterherre i Engelland i det sjaunde Aarhundradet. — Jonsvoka (den 24de), som er Minne um Johannes Døyparen, er reknad som Midsumars Helg og er soleides eit stort Tidamerke. Namnet verd avbrøytt til Jonsoko, Jensuku, Jonsok og fl. — Petersvoka (den 20de) er litet kjend.

I Juli. Sviftunsvoka (den 2dre) hever Namn av den heilage Svithunus, som var Bisp av Winchester i Engelland, 837 til 862; Namnet verd avbrøytt til Syftunsoko. Syftesok, Setsok og fl. — Seljevoka (den 8de) er mesta avgløymd; Dagen var sett til Minne um den heilage Sunneva og hennar Fylge, som etter ei gomol Segn hadde rømt ifraa Irland fyre Heidningom og vordo avdrivne av Storm til Selja i Nordfjord, der dei ogso vordo forfylgde og leto Livet. — Margretarmessa (den 20de) og Jakobsmessa (den 25de) ero litet kjende — Olavsvoka (den 29de hever Namn etter Norigs største Heilagmenne, Kong Olav Haraldsson (Sankt Olav), som fall i Slaget paa Stiklastad i Aaret 1030. Namnet verd avbrøytt til Olavsoko, Olsoko, og Olsok.

I August. Lavrantsvoka (den 10de), avkortat til Larsvoka (Larsok) er nemnd etter den heilage Laurentius, som leid Martyrdauden i Rom i Aaret 258. — Andre Mariemessa, elder Marie Himmelferd (den 15de) er no litet kjend. — Bardsvoka (den 24de) er nemnd etter Apostelen Bartholomæus, men Namnet er myket avkortat, oftast Barsoko elder Barsok.

I September. Ædismessa (den 1ste), nemnd etter den heilage Ægidius fraa Athene, er litet kjend. — Sidare Mariemessa, elder Marie Fødslodag (den 8de), ogso litet kunnig. — Krossmessa um Hausten (den 14de) var innsett til Minne um, at den heilage Krossen, som Persarne hadde teket burt, vardt atterteken av Keisar Heraklius og uppreist paa sin Stad i Jerusalem, i Aaret 628. — Mikjalsmessa (den 29de) er Minnedag fyre Kristendomsens Sigervinning og hever Namn av Texti um Engelen Michael og hans Strid med Draken. (Johannis Openberring 12, 7).

I Oktober. Britemessa den 7de, so kallad etter den heilage Birgitta av Sverike († 1373), er litet kjend. — Vetternæterna (den 14de) gjera Inngangen til Vetters-Halvaaret. — Jomfrudagen (den 21de) er nemnd etter ei gomol Segn um Kongsdottri Ursula, som med eit Fylge av elleve tusund Jomfruer hadde rømt fyre Heidningom ifraa Britland til Tydskland, der dei sidan vordo drepne av andre Heidningar. — Simonsmessa (den 28de) var Minnedag etter tvo Apostlar, Simon og Judas (Thaddæus); paa sume Stader heiter Dagen „Fyrebod," av di at daa er Snjoen ventande.

I November. Helgamessa (den 1ste) var ein Dag til Minne um alle heilage Menner og Kvende; difyre heiter det ogso Allhelgamessa (Allhelmøss). — Marteinsmessa (den 11te) hever Namn av den heilage Martinus, Bisp av Tours i Frankrike, Aar 375 til 400. — Klemetsmessa (den 23de) er nemnd etter Clemens, som var ein av dei fyrste Bispar i Rom 330
og skal hava døytt som Martyr i Aaret 102. — Andresmessa (den 30de) er nemnd etter Apostelen Andreas.

I December. Barbraa-Døgri (den 4de) hava Namn av Jomfru Barbara den heilage, som var fraa Nikomedia i Litle-Asia og leid Martyrdaude ved Aaret 236. — Nilsmessa (den 6te) er nemnd etter Nikolaus den heilage, Bisp av Myra i Litle-Asia († 343). — Lucie Dag (den 13de), nemnd etter den heilage Lucia av Syrakus, Martyr ved Aar 310. — Thomasmessa (den 21de), kallad etter Apostelen Thomas, er næste Dagen ved Vettersolkverven og soleides den stuttaste Dag. — Joladagen (den 25de) er den største av alle Helgar.

Detta er altsaman berre faste Minnedagar, som alltid fylgja same Dagatal og koma atter paa same Tid i Aaret. Ymse andre Helgar ero derimot rørlege elder flytjande, med di dei inkje fylgja detta Dagatalet, men retta seg etter ein annan Skipnad. Paaskadagen fell alltid paa Sundagen etter den Fullmaanen, som fylgjer næst etter Jamdøgri um Vaaren (21de Marts); han kann soleides koma anten i Marts, ifraa den 22de, elder i April, framtil den 25de. Og sidan er det mange andre Helgar, som retta seg etter Paasken; soleides er Igangssundag (Fastelavn) sjau Vikor fyre, og Kvitsunndag sjau Vikor etter Paaskadag; Skirtorsdag er næste Torsdagen fyre, Helgetorsdag er sette Torsdagen etter. Hertil kjem ogso det, at Vikotalet inkje kann fylgja jamt med Dagatalet, avdi at Aaret hever ein Dag (og Skotaari tvo Dagar) meir en 52 Vikor, og detta gjerer eit Framskot fyre kvart Aar, so at naar det eine Aaret byrjar med ein Maandag, so byrjar det andre med ein Tysdag o. s. v. Dei Helgar, som alltid fella paa ein Sundag elder annan Vikodag, kunna soleides inkje reknast etter det aalmennelege Dagatalet, med di at Vikotalet gjeng etter ei onnor Rekning.

---

[1]) I det gamle Maalet verda Formerna skilde soleides, at det Fallet, som er kallat Namnaformi (Nominativ), heiter „Vaka," men Eigeformi (Genitiv) og eit Par andra Former heita „Vøku" elder „Voko."

283. Haralds Haugen.

330

Her ser eg Haralds
Haug fyre Augom;
Lenge var eg lystad
At lydast til honom.
Botnad paa Berget
Berrsynt mun han standa
Millom Hump og Hamar
Paa Hauga-Landet.

Vist er han vorden
Vonom mindre:
Grunnen er graven,
Grassvorden riven;
Aaker er upplagd
Um allan Haugen;

Aksi glima globjart
Paa gløymde Gravi.

Her hever Fagna Folk
Faret or Heimen;
Her hev' ein gild Gut
Gjenget til Kvila.
Harald Haarfagre
Høyrde du vel gjetet;
Nog er i Norig
Namn hans kunnigt.

Ung av Alder
Til Ufred nøydder,
Reiste han Riket, 331
Den raadstore Konung.
Der sat sidan
Son etter Fader,
Hugstore Høvdingar
Av Haralds Ætti.

Lidna ero langa
Ljosa Tider.
Daa var Daad og Dygd
Med Dovralands Gutom,
Stod i blidom Blome
Blaaberg-Landet;
Heider og Heppa
Var i Haralds Rike.

Lidna ero langa
Laaka Tider.
Haralds Ætti øyddest,
Og ilt var Skiftet;
Maattlaus, modlaus,
Minnelaus vardt Lyden;
hædt og herjat
Var Haralds Rike.

Endaa trur eg, Anden hans
Yver oss mun sviva,
Lydast um Landet,
Leita etter Storverk.
Myket mun han fegnast,
Naar Manndom han finner,
Naar som Lands Lyden
Likjest Forfedrom.

Fram daa, Frendar,
I fredlege Kappstig!
Rette det, som rengt er,
Reise det, som velt er;
Byggje og bøte
Med Bot, som duger;
Gjere Verk, som vara,
Til Verdi øydest!

284. Rundarne.

331

A. Vinje

Eg lengtade etter at sjaa Hovudi paa Rundarne. Der er tri liksom paa den græske Helhunden Cerberus, og det er Store-Runden austlengst og Millom-Runden og Diger-Rund. Eg baud Farvel til den snille Kona paa Straumsbu og henar flinke Born, som drogo Lauv ned ifraa Buskarne og inn under Staburet, og desse gudbrandsdalske Husmenn. So tok eg Skreppa paa Ryggen og gjekk nordigjenom og saag Rund etter Rund, og tenkte: nei dette kann ikki vera den rette Runden. Med eit reiste han sit blaae Hovud haagt yvir alle andre upp mot Himilen. Der er nokot unevnelegt med det, som er stort; nokot blaatt og himilsk var ikring desse svarte Fjøllveggirne, som eg stirde ende upp til. Det tok liksom og lyfte i meg, daa eg saag Runden straks etter i Kveldsoli med ein Straalering mot den myrke Himilen som eit heilagt Hovud paa eit Maalarstykke.

So gjekk eg innom ein Husmannsplass der tett inn med, og raakade paa ein gamal Reinsdyrskyttare, som hadde lesit meir enn Folk flest af det Slag. Han fortalde, at han hadde vorit uppaa Runden, daa Lieutenant . . . . mælte honom, og ellers paa sine Skyttarferdir. Me saago paa Vedret, og han meinte, at han nok skulde fylgja meg uppaa næste Dag; men daa Vedret var so ustødt, at Toka og Vind og Sky kunde koma paa os som or ein Sekk, fyrr me vitste af det, so maatte eg gjeva upp den kjære Tanken at koma dit, og eg hadde ikki Tid til at bida. „Han er listig Runden," sagde Mannen, „du kann tru, at 332
det er Karl, naar han rett kjem; han kann vera so still og varm, at du kann sova der uppe, og med eit er det Vind og Snjo, so det er paa Livet." „Han er liksom dei store gamle Kongarne," sagde eg, „som smila i Dag og i Morgon taka Livet dit elder landlysa deg." „Ja nettupp slik er han," sagde den Gamle. So gingo me upp i Bakken lenger og saago gjenom Kikeren hans alle Topparne burtetter paa Millom-Runden og Diger-Rund, som liggja vestetter som Piggar imillom paa ei hakkute Egg i eit Knivsblad. So er der

Afgrunnar og liksom Sadlar og Stølir etter Jøtunar, som hava sett seg ned i Berget og liksom trykt Sæte etter seg. Og so er det store Raasir og Urdir og Snjofenner. Det var inkje Under, at vaare gamle Forfeder sette dei vonde Magtirne til at bu i slike Heimar. Men trulegt er det, at det gjekk soleides til, at desse eldre Ibuarar af Landet, dei store Jøtunar, som Thor stødt og stendugt slost med, det er trulegt, at det gjekk desse som dei seinare Illgjerningsmenn, som toko til Illmanndalen, at dei maatte røma burt i slike Afdalar og ifraa denne Jøtunheimen sin komo fram i Bygderne imillom for at faa seg Mat og Klæde til sit arme Liv. Og naar daa Thor som den sterkaste Kjempekarlen kom med sine Folk burt i desse Afdalar og Afgrunnar og trillade Stein paa desse Jøtunar, so var det daa Folketrui gjorde dette til det, at han slog ned Fjøll til Urdir med Hamaren sin. Eg tykktest at sjaa han Thor burt paa Runden med denne Hamaren sin, som vist var daarleg Verja mot ei Smidjusleggja no. Der kunde det taka, at rulla Stein nedetter desse vist tvo tusind Fot haage slette Fjøllveggir; endaa Thor vaagade seg vist ikki so langt fram paa Bruni som desse Engelskmenn af „Alpeklubben“ no gjera. „Det er fæle Karlar til at vaaga seg desse Engelskmenn,“ sagde denne gamle Mannen min, „eg vilde ikki gjeva fire Skilling for Livet mit, naar eg skulde vaaga meg so langt fram paa Glupen.“

285. Vaaren.

332

Enno ein Gong fekk eg Vettren at sjaa
For Vaaren at røma;
Heggen og Tre, som der Blomar er paa,
Eg atter saag bloma.
Enno ein Gong fekk eg Isen at sjaa
Fraa Landet at fljota,
Snjoen at braadna, og Fossen i Aa
At fyssa og brjota.
Graset det grøna eg enno ein Gong
Fekk skoda med Blomar.
Enno eg høyrde, at Vaarfuglen song
Mot Sol og mot Sumar.
Enno ein Gong den Velsignad eg fekk,
At Gauken eg høyrde;
Enno ein Gong ut paa Aakren eg gjekk, 333
Der Plogen dei køyrde.
Saagiddren[1]) endaa meg untest at sjaa
Paa Vaarbakken dansa,
Fivreld[2]) at flagsa og fjuka ifraa,
Der Blomar seg kransa.
Alt dette Livet eg atter fekk sjaa,
Um Hausten me miste;
Men eg er tungsam og spyrja meg maa:
Tru det er det sidste?
Lat det so vera! Eg myket av vænt
I Livet fekk njota;
Meire eg fekk, en eg havde forteent,
Og alting maa trjota[3]).
Eingong eg sjølv i den vaarlege Eim,
Som mettar mit Auga,
Eingong eg der vil meg finna ein Heim
Og symjande lauga.
Alt det, som Vaaren i Møte meg bar,
og Blomen, eg plukkad'
Federne's Ander eg trudde det var,
Som dansad' og sukkad'.
Derfor eg fann millom Bjørker og Bar
I Vaaren ei Gaata;
Derfor det Ljod i den Fløyta, eg skar,
Meg tyktest at graata.

286. Dei Gamle.

333

Her ser eg fagre Fjord og Bygdir,
Som mange gamle Kjempur bar,
Med mange slike store Dygdir,
At tidt me tru det Gudar var.

Dei Ord dei til os hava skrivit,
Dei glima som i Soli Dogg,
For Tanken kvast dei gjekk paa Livet
Som Mannen sin med harde Hogg.

Dei kjærleg Leik og Lengtan kjende,
Og aatte denne Livsens Glod.
Dei vermde vel, men meir dei brende,
Og seig som Soli ned i Blod.
I myrke Villa tidt dei ravad' 334
Men endaa er det sanne Ord:
Dei aatte det, som du maa hava,
Um eigong du skal verda stor.

Sit Blod som Vatnet burt dei øydde,
Med Leik sit Hjartesaar dei saag;
Ja endaa i den Stund dei døydde,
Paa Tunga Vit og Logi laag.

---

[1]) Saagidder: synlige Dunster tæt ved Jorden.
[2]) Papilion „Sommerfugl."
[3]) faa Ende.

287. Sigurd Jorsalafare.

334

E. Sommer

Magnus Berføtte hadde tri Søner. Eystein Magnusson var 15 Aar; Sigurd, Broder hans var 14 Aar, og Olav var berre 5 Aar gamal. Dei vordo tekne til Konungar alle tri etter Fader sin; dei tvo eldre Brøderne skulde styra fyre Olav, til dess han vardt vaksen.

Litet fyre den Tidi hadde Folk ifraa dei fleste kristne Landi teket til aat fara i Krosferd. Dei Kristne hadde i lang Tid voret vane aat fara til Jerusalem (som Nordmennerne kallade Jorsaler) i Judaland og gjera Bøni si til Gud der paa Christi Grav, og der søkja seg Bot fyre Saali si; fyredi dei meinte, at med slik Ferd og Gjerning komo dei nærre til Gud og Himelsæla; so var Trui den Tidi. Men siden hadde dei vantrue Tyrkarne fenget Vald i Judaland; og dei Kristne, som foro til dei heilage Staderne der, dei luto tola myket vondt av Tyrken. Det vardt klagat myket paa detta fyre Paven i Roma. Han sende Bod til dei Kristne i alle Landi med Uppmaning til di, at dei skulda fara til det heilage Landet og taka det ifraa Tyrken. Daa for det fyrst ein stor Her avstad og sidan

fleire. Dei som vaaro med i denne Ferdi, feste ein raud Kross paa Ryggen sin; difyre kalladest desse Ferdamennerne Krossfarar, og Ferdi var kallad Krossferd. Høvdingen fyre den fyrste Kross-Heren var Gotfred av Bullion, han tok Jerusalem ifraa Tyrken (Aar 1099); sidan raadde ein kristen Konung der, som heite Baldvin. Sume av dei Nordmennerne, som hadde fylgt Skofte og Sønerne hans, dei komo heim atter og fortalde myket um Krossfararne og Storverki deira. Daa vaaro inkje Nordmennerne dei, som vilde sitja atter heima. Mange Høvdingar og Menner baado Kongarne um det, at dei maatte bua til ei Krossferd or Noreg ogso, og ein av Konungarne maatte fylgja med og vera Høvding. Daa samnadest dei hævaste Mennerne med dei største Skipi, og Sigurd Konung for av Landet med 10 Tusund Mann paa 60 Skip. Han vitjade Konungen i England og for sidan sud med Frankrike og stridde med dei vantrue Arabarne i Spania og Portugal og vann myket Gods ifraa deim og drap mange; fyredi dei Kristne meinte den Tidi, at dei tenade Gud med di, at dei slogo i Hel vantrue Folk. Sidan komo Nordmennerne til Judaland. [335]
Det er so fortalt, at daa Baldvin Konung fekk Spurn av Ferdi hans Sigurd Konung, so vilde han fagna honom med stor Heider; han let leggja fagert Klæde paa Vegen, der som Sigurd skulde koma, og han sagde so til Mennerne sine: „No kjem det her ein stor Konung ifraa Nordlandi, og vida gjeng det Ord um hans Vit og Storverk; difyre vil eg gjera honom stor Ære; so faa me og sjaa, um det er so vordet med Hævleiken hans, som det verd sagt. Rider han no beint fram yver Klædet, so kann eg vita, at han er van med slik Storvis; men kvider han seg fyre aat rida paa Klædet, so vyrder eg honom inkje myket.“ Sigurd Konung traadde myket etter Vyrding og Ære; daa han kom ridande med Mennerne sine til denne Klædebrui, so sagde han til deim, at dei skulde fara aat so som han; og so rido dei alle i sterkaste Renn og letst so, som inkje var metande. Baldvin Konung gjorde stora Veitslor aat Sigurd og Nordmennerne. So gjorde dei Bøni si paa Christi Grav; og Baldvin fylgde Sigurd til Jordans-Elvi, og dei laugade seg der, som Krossfararne vaaro vane. Sidan hjelpte Sigurd honom Baldvin aat taka Byen Sidon ifraa Tyrken. Baldvin Jorsala-Konung og Prestarne i Jerusalem gaavo honom Sigurd Konung ei Treflis, som dei sagde var ein Mole av Christi Kross; difyre lovade Nordmanna-Konungen, at han skulde fremja Kristendomen av alt sit Evle i Noreg, han skulde setja ein Erkebiskops-Stol, og telja Aalmugen til aat gjeva Tiend til Prestarne og Kyrkjorna, Kross-Molen skulde han leggja ned med Heilagdomen hans Olav Konung i Nidaros. Etter det foro Sigurd og Nordmennerne til Myklegard og vitjade Græka-Keisaren, og han gjorde Sigurd Konung so stor ein Heider, at han bad honom rida igjenom den Porten, som Keisaren reid igjenom, berre naar han hadde vunnet ein stor Siger. Keisaren baud Sigurd anten 6 Skippund Gull elder ein stor Leik, som kostade lika myket, so han kunde sjølv velja. Sigurd vilde, at Grækarne skulde faa den Meiningi um honom, at han var hardla rik og veldug; difyre valde han Leiken, og daa visste inkje Grækarne, kvat dei skulde tru um denna Gull-Vandaren. Keisaren gjorde Veitslor aat Konungen og Nordmennerne. Sidan vilde Sigurd og gjera Veitsla aat Keisaren og Keisarfrua, og han let raada til allting som hævast og dyrast. Men so er sagt, at Keisarfrua vilde meinka honom og sjaa, um han kunde greida seg ut or Uppraadi. Ho forbaud Grækarne at selja Ved til Nordmennerne. Huskarlarne sagde Konungen, at dei fingo ingen Ved aat koka med. Men Konungen sagde: „Daa kunna De kaupa Valneter, so hava de Ved.“ Det luto dei no gjera, endaa det var dyr Ved. Daa Veitsla vardt, so fekk Keisarfrua sjaa, at allting var væl lagad, so det syndest ingen Skort kvaarkje paa Ved elder annat. Daa sende ho Menner avstad til at njosna etter, kvat dei hadde til Eldeved; og dei kunde segja henne, at

Konungen hadde kaupt eit Hus fult me Valneter, som dei brende i Kokarhuset. Daa sagde Keisarfrua so: „Detta er ein storhugen Konung, han sparer inkje Gull fyre Æra.“ Konungen vilde fara Landvegen heim atter, og han gav Keisaren Skipi sine, og Keisaren gav honom ein Bibel med Gullbokstavar i. Grækarne sette det gylde Drakahovudet av 336
Kongs-Skipet upp paa Peters-Kyrkja til Pryda og til Minne um Gjestingi hans Sigurd Konung. Sigurd for med Fylgjet sit igjenom Ungaraland og Tyskland og vitjade Tyske-Keisaren og andre hæve Høvdingar og kom yver Danmark heim i Noreg (1111), daa han hadde voret burte inn paa 4 Aar. Det var aalment Ord, at ingen hadde gjort større Heidersferd or Noreg, en denne var.

PRØVER AF DET SVENSKE SPROG.

288. Svenska ordspråk.

336

Öst, vest! hemma bäst! — Han är ej fattig, som rår om sitt. — Bondens fjät gör åkern fet. — Det är alltid frusen jord för lata svin. — Det är en dålig smed, som är rädd för gnistorna. — Den, som slagtar kalfven, föder ej upp oxen. — Hvad gagnar, att kon mjölkar väl, när hon sjelf slår omkull byttan?

Bittida herre blir länge dräng. — Den icke lärt att lyda, vet ej heller att befalla. — Den, som blyges att fråga, skämmes vid att lära. — Han har väl hört klockan, men vet ej, hvar hon hänger. — Lärospån är icke något mästerstycke. — Unga hundar hafva skarpa tänder. — När man intet vill se, hjelper hvarken ljus eller glasögon. — För katten till England, så jamar den ändå! — Åsnan grånar i moderlifvet, och är intet klokare för det.

Hvar mans vän är hvar mans narr. — Näsvisers knif är alltid först i smöret. — Östanväder och kärringeträta börjas med storm och slutas med väta. — Genvägar äro senvägar. — Hunger är god,för matleda.

Af ljudet kännes malmen. — Djupa strömmar löpa tyst. — Tomma käril slamra bäst. — Ingen rädder! sad' gossen, sprang för haren. — I rad, i rad! sade bonden, hade inte mer än en ko.

Galgen är afskaffad, men skälmarne har man qvar. — Lögnaren och tjufven äro syskonbarn. — Afund fräter, der han bor. — När du vill göra ondt, så sök ett ställe, der Gud ej ser dig. — Ingen sorg utan syster. — Såret läkes sällan så väl, att icke ärret synes. — Endrägt när, tvedrägt tär. — Krig har sköna blomster, men elak frukt.

289. Necken.

336

En prest red en aftonstund öfver en bro och hörde, då han kom deröfver, toner af det ljufligaste strängaspel. Han vände sig om och såg en ung man, till midjan naken, öfver flodytan, med en röd mössa och gula, kring skuldrorna hängande, lockar samt en guldharpa i handen. Han märkte, att det var Necken, och tilltalade honom i sitt nit: „Hvad är det, att du så gladligen slår din harpa? Förr skall denna torkade rörstaf, som jag 337
håller i min hand, grönskas och blomstra, än du får förlossning.“ — Den olyckliga bedröfvade harpospelaren kastade då sin harpa mot vattnet och satt, bitterligen gråtande, på floden. Presten vände sin häst och for sin led; men, si, hunnen ett stycke väg, märkte han rundt omkring sin gamla vandringsstaf, som han höll i handen, gröna skott och blad

hafva gått ut och de härligaste blomster derimellan. Då tycktes honom detta vara en vink från himmelen, att annorlunda predika försoningens trösteliga lära, och han skyndade tillbaka till den ännu alltjemnt klagande flodmannen, visade honom den grönskande stafven och sade, „Ser du, nu grönskar och blomstrar min gamla staf, såsom en telning i rosengård; så må och hoppet blomstra i alla skapade väsendens hjerta; ty deras Förlossare lefver!“ — Häraf tröstad, tog Necken åter sin harpa, och glada toner ljödo kring stranden hela den långa natt.

Bittida, tidlig. Lärospån, Prøveklud, første Forsøg. Käril, Kar. Frätar tærer. Flodytan, Elvfladen.

290. Dödskallen.

337

En gammal dödgräfvare gick en lördagseftermiddag, med spaden i sin hand, på socknens kyrkogård, och lagade sig långsamligen till att uppkasta en graf för någon afliden, hvars själlösa stoft dagen derpå skulle invigas åt jorden. Som han först, med en mera van än stark hand, satte spaden till marken, fästade han händelsevis sina blickar på en för flera år sedan tillsluten graf, hvars nuvarande invånare han under dess lifstid väl känt och ännu icke kunnat glömma. Denna grift hade likväl sedermera mer än en gång blifvit omgräfd, och den första innehafvarens benknotor, hvilka måst lemna rum för efterkommande, lågo nu kringströdda på dödens åker. Emellertid visste gubben ganska väl, hvem som först blifvit på detta ställe herbergerad, och suckade djupt, hvar gång han tänkte på den beskedliga och gästfria gästgifvaren Lars Månsson, i hvilkens hus han ofta åtnjutit välfägnad, och om hvars plötsliga, nästan hemlighetsfulla död en lång tid mycket glunkats i orten, till dess detta prat, liksom mycket annat, sedan folket ledsnat dervid, hunnit vandra till det tysta.

När nu dödgräfvaren en stund stått och bligat på detta för honom, och kanske för flera, minnesrika hvilorum, blir han helt oförmodadt varse en dödskalle, som vaggade af och an, och i det han visade tänderna, tycktes hafva lust att spatsera ett stycke väg. Vid denna åsyn högeligen förvånad, och, ehuru kraslig af ålder, oförskräckt till sinnes, går gubben fram emot dödskallen, och ser tydligen, hur han rullar hit och dit, liksom af sig sjelf. Han fattar honom, efter någon betänkningstid, med handen, lyfter honom upp, och i samma ögonblick faller ur den ihåliga, numera hjernlösa hufvudskålen en groda ned till 338
marken. Men der befann sig ännu något mer, som icke föll neder. Der satt nemligen en stor, rostig sextumsspik, säkert och djupt inslagen genom hjessan.

„Aha!“ tänkte dödgräfvaren — „det här ser underligt ut.“ Och han gick genast, för att lätta sitt hjerta, med den genomspikade dödskallen till församlingens kyrkoherde, en vördnadsvärd och äfven till ålders kommen man, hvilken icke litet förundrade sig, när dödgräfvaren framvisade detta sitt fynd.

„Hvar har du hittat den der, min kära Jonas?“ frågade prosten.

„På kyrkogården, vördig prost!“ svarade dödgräfvaren.

„Det kan jag någorlunda föreställa mig; men vid hvilken graf? Jag vet, att du känner dem alla.“

„Vid den graf, der vördig prosten, för elfva år sedan, jordfästade Lars Månsson.“

„Tack, min gubbe!“ sade prosten. „Gå in i köket, så får du dig litet till bästa. Den här behåller jag så länge.“

Dödgräfvaren bugade sig och gick ut. Men prosten satt en lång stund i sin enslighet och betraktade den på bordet framför honom liggande dödskallen. Han hade natten förut haft en besynnerlig dröm, hvilken, jemförd med hvad han nu tydligen och med kroppsliga ögon såg framför sig, syntes i hans inre stadga en fast orubblig öfvertygelse. Innan kort ringde han i en klocka. En piga kippade in i studerkammaren och erhöll befallning, att tillsäga stalldrängen, att han skyndsamligen skulle spänna för kareten. Så skedde, och prosten reste ensam ut genom gårdsgrinden; ingen visste hvart.

Men prosten visste, hvart han for. Efter ett par timmars maklig färd, steg han af vid gästgifvaregården i socknen, der Lars Månssons enka, redan längesedan omgift, lefde i allsköns ro och välstånd.

Han träder i den snygga stugan, helsar på Mor Maja, hvilken tycktes något förlägen vid ett så oväntadt besök. Det låg något i prostens blick, som man kunde kalla förkrossande. Gästgifvaren var också inne, bugade sig och bad prosten sitta ned.

„Hit är jag icke kommen för att sitta ned," utlät sig prosten. „Jag är kommen för att helsa eder från de dödas rike. Med mig förar jag och derifrån en gåfva, på hvilken jag önsker I måsten kunna se med lugn och torra ögon."

Och dermed framdrog prosten den grinande dödskallen, med spiken uti, och lade den på bordet i stugan.

På samma stund uppgaf hustrun ett anskri, omfattade prostens knän och bad honom 339
förskona henne för en sådan anblick. Mannen stod, blek som ett lik, lutad mot spiselmuren, med händerna sammanknäppta bakom ryggen.

„Gud förlåte eder!" sade prosten. „Jag är icke eder anklagare, än mindre eder domare, och kan blott såsom Christi tjenare förmana eder till uppriktig ånger. I hafven mycket att afbedja. — Nu vet jag, hvad I gemensamt bedrifvit. — För menniskor yppar jag intet. Hållen inför detta vittne — (då pekade han på dödskallen) edra gemensamma botöfningar. Jag vill bedja den stränga, men milda guden för eder.

Och när prosten yttrat dessa ord, gick han ut ur stugan, satte sig i kareten och for hem igen.

Bestörta och mållösa stodo gästgifvaren och hans hustru ensamme qvar. Dödskallen låg på bordet. Hämnden blickade på dem ur de tomma ögonhålen.

Följande dagen gingo de båda till länsmannen och angåfvo sjelfva sitt brott.

Hunnen, naaet. Telning, Kvist. Dödskalle, Dødninghoved. Dödgräfvare, Graver. Afliden, afleden, død. Hvars, hvis. Stoft, Støv. Benknotor; Knogler. Åtnjutit, nydt. Välfägnad, god Modtagelse. Glunkats, var blevet ymtet. Orten, Egnen. Ledsnat, var blevet kjed. Bligat, stirret. Af och an, frem og tilbage. Kraslig, skrøbelig. Ihåliga, hule.
Groda, Padde, Gro. Sextumsspik, Sextomsspiger. Församlingens, Menighedens. Kyrkoherde, Præst. Vördnadsvärd, ærværdig. Äfven, ligeledes. Köket, Kjøkkenet. Kroppsliga, legemlige. Stadga, bestyrke. Orubblig, urokkelig. Öfvertygelse, Overbevisning. Kippade, kom i en Fart. Hvart, hvorhen. Redan, allerede. Ro, Moro. Snygg, ren, net. Förkrossande, sønderknusende. Lugn, Ro.

291. Björnens födo-ämnen. 339

Bland våra rofdjur är björnen det mest växt-ätande, likasom han bland alla har de knöliga kindtänderna mest utvecklade. Betrakta vi uppmärksamt en björns tandbyggnad,

så finna vi, att dess kindtänder hafva stor likhet med Svinets, under det att dess framtänder och hörntänder likna mera de andra rofdjurens. Dess tandsystem synes i någon mån vara liksom sammansatt af Vildsvinets och Vargens. Och då kindtändernas form har största inflytande på djurens diet och lefnadssätt, så kunna vi redan häraf sluta, att björnen likasom svinet måste hufvudsakligen lefva af vegetabilisk föda, ehuru han, som rofdjur, äfven kan förtära kött. Också består björnens mesta och egentliga föda af vegetabilier. Isynnerhet tycker han om saftiga växt-stjelkar, t. e. angelika, fjälltistel, o. d., samt rötter och mogen säd, t. e. hafre, och framför allt bär, t. e., blåbär, lingon, hjortron, hallon, rönnbär o. s. v. Likväl händer det ej sällan, att han anfaller och dödar större boskapsdjur, såsom hästar, kor, renar o. s. v. Men kreaturen äro ofta sjelfva orsaken härtill, emedan de först anfallit och retat honom. Man har exempel på björnar, som i flera år vistats helt nära betande boskap, utan att göra den någon skada; men blifva de en gång retade och få vana att slå boskapen, så blifva de farliga skadedjur. Det är derföre, som de äldre svarta björnarne äro mer skadedjur och slå oftare boskap än de yngre, hvarföre de också fått namn af Slagbjörnar och Hästbjörnar. Dessa ega en förvånande styrka och glupskhet. Vi nämde, att björnen med ett slag slår den största oxe till jorden, och han kan på ett dygn uppäta en lagom stor ko. Men ej blott efter åldern och 340
vanan, utan äfven efter olika väderlek skall björnen vara mer eller mindre skadlig. I torra och varma somrar skall han mindre ofreda kreaturen, än under kalla och regniga. — Då björnen fällt ett djur, bär han det merendels bort, antingen genast eller följande afton, och nedgräfver det i ett kärr, der han efter en eller två dagar infinner sig för att förtära det. Efter håning är björnen mycket begärlig, och han stjäler stundom bi-kupor vid skogstorpen. Myror upphemtar han med ramen ur myrstacken och äter dem som en läckerhet; förmodligen tycker han om deras syra. Om något af dessa små-kräk sticker honom på ett ömtåligt ställe, blir han genast ond och kring-sprider hela myrstacken.

Spiselmuren, Skorstensmuren. Yppar, aabenbarer. Ögonhålen, Øiehulinger. Brott, Brøde. Knöliga, knudrede. Ehuru, ihvorvel. Lingon, Tyttebær. Hjortron, Multebær. Hallon, Bringebær. Retat, opirret. Vistats, opholdt sig.

292. Om Frodefriden. 340

Frode den fridgode var konung i Danmark. Mellan honom och konung Fjolner i Svithiod rådde sådan endrägt och vänskap, att de ofta drogo till hvarandra och under dessa ömsesidiga gästningar tillbragte många fröjdfulla dagar tillsammans.

Då funnos i Svithiod tvenne ryktbare trälinnor, Fenja och Menja, stora och starka tärnor. De voro döttrar af tvenne jättar och hade såsom leksystrar i nio vintrar blifvit uppfödda långt under jorden, hvarest de redan som unga flickor utfört storverk, flyttat klippor från stället och vältrat dem till jättens gårdar. Sedan kommo de till Svithiod och blefvo der vanda till strid; de mättade björnar, klöfvo sköldar, höggo djupa sår med skarpa svärd, blodfärgade klingor och banade sig vägar midt igenom gråbrynjad här; de störtade höfdingar, hjelpte andra och öfvade länge slika bragder, så att de blefvo mycket stridskunniga. Dessa trälinnor köpte Frode den Fridgode.

Den tiden funnos i Danmark tvenne qvarnstenar, så stora, att ingen förmådde draga dem. Sjelfva qvarnen kallades Grotte och hade den egenskap, att på den samma maldes allt det, som den malande sjöng om. Till denna qvarn lät konung Frode föra trälinnorna.

De satte qvarnen i gång och kringvredo hurtigt den surrande stenen. I början sjöngo de om guld, lycka och frid, och malde åt Frode gyllene tider. Men han, ännu icke nöjd med allt det goda, som tillflödade honom, pådref deres arbete så hårdt, att dem icke förunnades någon hvila och icke längre sömn, än göken teg eller en visa kunde sjungas. Då beklagade tärnorna bittert, att vara komna till konungens gårdar och såsom slafvar obarmhertigt behandlas; grus frätte deras fötter, kölden skakade deras lemmar, tråkigt funno de att vara hos Frode. Då sjöngo de om krig och blodiga strider och malde åt sköldungen olyckor och fall. Vreda voro tärnorna och brukade styrka, så att stora flisor flögo från qvarnen, handtaget skalf, qvarnstenen sköts ned, och den tunga hällstenen brast 341
midt i tu. Samma natt kom en sjökonung, hvars namn var Mysing, och öfverföll Danakonungen i dess egen borg. Frode stupade, och vikingarne togo mycket byte. Så slutades Frodefriden.

Lagom, tilpas, middels. Ofreda, (ufrede), anfalde. Genast, strax. Ramen, Labben. Småkräk, Smaakryb. Ömtåligt, ømfindtligt. Ställe, Sted. Bragder, Idrætter, Bedrifter. Tråkigt, kjedeligt.

293. Lefnadssättet på Gustaf Wasas tid. 341

Tarflighet och enkelhet i hvardagslag, utsökt prakt, ofta smaklös och löjlig, vid högtidliga tillfällen, sådant var tidens kännetecken. Många af våra beqvämligheter saknades. Fönsterglas var ännu högst sällsynt; i stället för de fordna skjutluckorna användes fint gallerverk, lärft eller pergament. Spislar i stället för kakelugnar bibehöllo sig ännu öfver tvåhundrade år. Mattor, hos de fattiga grofva, hos de rika stickade med guld och silke, betäckte timmerväggarna. Kring desamma voro tjocka, väggfasta bänkar, hos de förmögnare af ek. Framför dem stodo stora långa bord, lika tjocka. Inga stolar, utan lösa bänkar och smärre pallar flyttades kring rummet. Tallrickar voro sällsynta; de ombyttes ej, äfven om rätterna voro aldrig så många och olika. Knif, gaffel och sked måste hvarje gäst medföra[1]). Urverk voro så sällsynta, att då storfursten i Ryssland vid denna tiden erhöll ett sådant till skänks af konungen i Danmark, trodde han det vara ett trolldomsdjur, ditsändt till hans ok rikets förderf, hvarför han med största hast skickade det åter till Danmark igen. Middagen åts kl. 10, qvällen kl. 5. Kl. 9 till 10 gick man till sängs, steg så mycket bittidare upp. Kläderna gjordes till det mesta af ylle; linne räckte knappt till nästkläder. Helgdagskläderna voro dyrbara, men starka. En kjortel tjenade ofta mormor, mor och dotter efter hvarandra till högtids. Qvinnorna hade uppstruket hår, långa tätt åtsittande klädningar med höga spetskragar. Karlarna nyttjade spanska drägten. Deras hår var i början långt, och skägget rakadt; men det förändrades snart, så att blott presterna bibehöllo det långa håret och släta hakan. De andre började hafva kort hår och långt skägg. Blott kyrkorna nyttjade vaxljus, de förnämasta talgljus, folket torrvedsstickor. Sängarna voro breda, väggfasta, icke många; gästerna lades flere tillsammans, ofta med värden sjelf. Så skedde till och med hos furstliga personer. Vägarna voro ganska dåliga och få, så att vagnar sällan kunde nyttjas. Under Johan III:s tid inkom den första öfvertäckta vagn. De flesta resor skedde till häst, och då det regnade, togo de kungliga prinsessorna stora vaxdukskappor öfver sig. Höga titlar brukades icke. Konungen kallades Hans Nåd, prinsarne Junker, prinsessorna Fröken. Om adelsherrarna nyttjades ej deras slägt- utan fadersnamn;

Fönsterglas, Vinduesglas. Gallerverk, Gitterværk. Ylle, Uld. Drägten, Klædedragten. Vägarne, Veiene. Ganska, meget.

t. ex. i st. f: Ture Roos eller Lars Sparre, skref och sade man Ture Jönsson, Lars 342
Siggesson, eller ännu kortare herr Ture, herr Lars. — Hos hela folket rådde mycken vildhet och oordning, följder af tiden sjelf och de många inbördes krigen. Näfrätten anlitades mer än lagen. Vapen och vapenöfningar nyttjades beständigt. Enligt gammal sed stego riddarne helt och hållet jernklädda i brudsängen. Men likasom de fordna riddarne voro de äfven högst okunniga, i synnerhet de äldre. Många af konung Gustafs höfdingar och ståthållare kunde ej ens läsa, ännu mindre skrifva. De måste hålla en särskilt man för att läsa och besvara konungens bref. Katolska läran var väl afskaffad, men mycket af dess vidskepelse blef qvar, och icke blott allmogen, utan äfven de förnämare och högste trodde på trolleri, skogsrå, tomtegubbar, necken, m. m. Läkarekonsten bestod också till det mesta uti böner och besvärjningar.

1) Derför var det ett gammalt ordspråk: „Den, som vill till hofva naska, Måste ha knif och sked i taska.“

294. Glacieren på Sulitelma. 342

Vid snögränsens nedra kant bilda sig på fjällen de stora isfälten, eller hvad norrmannen kallar isbräden (glaciererne). Den vetterligen största glacier i Skandinavien, ej eftergifvande de största af Alpernas, är den af Wahlenberg besökta och beskrifna på fjället Sulitelma.

Till en half mils längd och flera hundra fots höjd ser man den utsträcka sig såsom en öfverhängande och fjällets sidor betäckande isvägg, här och der med ofantliga hvalf, omgifna af stora, spetsiga ispyramider; och emellanåt remnor så vida och djupa, att stundom lappar med hela deras renskara i dem för alltid försvunnit. Hela denna ofantliga ismassa är i oupphörlig skridning nedåt. Beständigt underskuren vid sin nedra brädd af det ned i remnorna och ur de djupa hvalfven strömmande isvattnet, äfvensom af jordens egen värma (ty den sträcker sina utskott hela 700 fot nedom snögränsen), tryckes den med sin egen tyngd utföre, och uppskjuter derigenom framför sig höga, gyttjiga jordryggar — glacierens bålverk, hvilka göra dess kant svart och ohygglig, och smutsa det derifrån nedbrusande vattnet. Man kan göra sig ett begrepp om den ofantliga kraft, hvarmed ett sådant isfält skrider, då dessa ryggar, som utmärka dess kant, ofta kunna bestå af tusentals stora stenblock, hvardera till flera famnars diameter, underskjutna och hopade på hvarandra till en ansenlig höjd. Man hör denna glacierens rörelse. Den knakar och brakar oupphörligt. De stora ispyramiderna störta ständigt med dån tilsammans och ned öfver de djupa hvalfven, som synas vara öppningar til sjelfva underjorden. Det mörka vattnet sorlar och brusar i afgrunden.

Ingen lefvande varelse vågar nalkas en sådan brädd, och all beskrifning kan af detta fasans skådespel blott ge en ofullkomlig afbild. Finner man något ställe, der glacieren är snöbetäckt och tillgänglig, och vågar bestiga den (då flere följeslagare måste gå på något 343
afstånd från hvarandra med rep emellan sig, för att frälsa den, som kunde nedfalla i någon af snön dold spricka), återstår en half mils väg uppför en brant snösida till fjällets topp, der den stora höjden dock gör, att allt utom närmaste fjällspetsar nedsjunker i en

ödslig och omätlig dunkelhet. Is är ej ännu bilden af den största köld. Än högre fuktas snön aldrig af någon regndroppe, mjuknar aldrig för solens strålar, och blir genom sin ålder blott sammanpackad till en oerhörd hårdhet.

Vidskepelse, Vildfarelse. Skogsrå, Skovtrold. Tomtegubbar, Nisser. Bilda, danne. Ofantliga, overordentlig store. Gyttjiga, dyndede. Varelse, Væsen, Skabning. Fasans, Rædselens.

295. Liten Karin.

343

Och liten Karin tjente på unga kungens gård;
Hon lyste som en stjerna bland alle tärnor små.

Hon lyste som en stjerna allt bland de tärnor små,
Och unga kungen talte till liten Karin så:

„Och hör, du liten Karin! säg, vill du blifva min?
Grå hästen och gullsadelen, dem vill jag gifva dig.“

Grå hästen och gullsadelen jag passar inte på;
Gif dem din unga drottning; låt mig med äran gå.

„Och hör, du liten Karin! säg, vill du blifva min?
Min rödaste gullkrona, den vill jag gifva dig.“

Din rödaste gullkrona jag passar inte på;
Gif den din unga drottning, låt mig med äran gå.

„Och hör, du liten Karin! säg, vill du blifva min?
Mitt halfva kungarike, det vill jag gifva dig.“

Ditt halfva kungarike jag passar inte på;
Gif det din unga drottning, låt mig med äran gå.

„Och hör, du liten Karin! vill du ej blifva min,
Så skall jag låta sätta dig i spike-tunnan in.“

Och vill du låta sätta mig i spike-tunnan in,
Guds englar små, de se, at jag oskyldig är dertill.

De satte liten Karin i spiketunnan in,
Och konungens små svenner de rullade henne kring.

Så kom det ifrån himmelen två hvita dufvor ner;
De togo liten Karin, och strax så blev det tre.

Följeslagare, Ledsagere. Dold, dulgt, skjult. Dufvor, Duer.

296. Karl den tolfte.

344

Kung Karl, den unga hjelte,
Han stod i rök och dam.
Han drog sit svärd från bälte
Och bröt i striden fram.
„Hur svenska stålet biter,
Kom låt oss pröfva på.
Ur vägen, Moskoviter,
Friskt mod, I gossar blå!“

Och en mot tio ställdes
Af retad Vasason.
Der flydde, hvad ei fälldes;
Det var hans lärospån.
Tre konungar tillhopa
Ej skrefvo pilten bud.
Lugn stod han mot Europa,
En skägglös dundergud.

Gråhårad statskonst lade
De snaror ut med hast:
Den höga yngling sade
Ett ord, och snaran brast.
Högbarmad, smärt, gullhårig,
En ny Aurora kom:
Från kämpe tjugeårig
Hon vände ohörd om.

Der slog så stort ett hjerta
Uti hans svenska barm,
I glädje som i smärta
Blott för det rätta varm.
I med- och motgång lika,
Sin lyckas öfverman,
Han kunde icke vika,
Blott falla kunde han.

Se, nattens stjernor blossa
På grafven längese'n,
Och hundraårig mossa
Betäcker hjeltens ben.
Det herrliga på jorden,
Förgänglig är dess lott;
Hans minne uti Norden
Är snart en saga blott.

Dock — än til sagan lyssnar
Det gamla sagoland,
Och dverga-låten tystnar
Mot resen efterhand.
Än bor i Nordens lundar
Den höge anden kvar,
Han är ej död, han blundar,
Hans blund ett sekel var.

Böj, Svea, knä vid griften,
Din störste son göms der.
Läs nötta minnesskriften,
Din hjeltedikt hon är.
Med blottadt hufvud stiger
Historien dit och lär,
Och svenska äran viger
Sin segerfana der.

297. Den lilla Kolargossen.

344

I skogen vid milan sitter far,
Mor sitter hemma och spinner;
Vänta! jag blir väl också karl,
Får en fästemö efter mit sinne.
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

Tidigt med solen jag hemifrån gick!
Friskt lif medan solen glimmar;
Till far skall jag bära mat och drick;
Nu komma snart qvällens timmar.
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

Jag är ei rädder på liten grön stig, 345
Der jag ensam i skogen månd'
gånga.
Men furorne se så mörkt på mig,
Och bergen kasta skuggor så långa.
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

Tralala! Friskt sinne som fågeln
i flygt!
Nu vill jag springa och sjunga. —
Hu! utur berget det svarar så
styggt,
Och orden de komma så tunga.
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

Ack, vore jag väl hos min gamle far!
Jag björnen hör brumma och
sjunga;
Och björnen han är den starkaste
karl
Och skonar hvarken gamla eller
unga.
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

Och skuggan faller så tjock, så tjock,
Som en fäll, öfver ensamma leden.
Det tassar, det braskar öfver sten
och stock,
Och trollena träda på heden.
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

Ack Gud! der är ett, der er två —
i sitt garn
De mig ta — se hur granna de
svinga!
De vinka — Gud trösta mig, fattiga barn!
Här gäller för lifvet att springa.
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

Och natten nedsteg, och timman
blef sen,
Och villare och villare blef leden.
Det tassar, det rasslar öfver stock
och sten;
Den lille springer på heden.
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

Med pickande hjerta, med rosblommand' kind
Vid milan hos sin far han faller ner.
„Välkommen, välkommen, kär sonen min!“ —
Ack, jag har sett trollen och väl mer!
Det är så mörkt långt, långt bort
i skogen.

„Min son, jag satt här i så månget år,
Och är med Guds hjelp välbehållen.
Den rätt kan läsa sitt Fader vår,
Han rädes hvarken fan eller
trollen,
Fast det är mörkt långt, långt bort
i skogen.“

Hjelte, Helt. Dam, Støv. Hur, hvor. Dundergud, Tordengud. Smärt, smekker. Aurora, den for sin Fagerhed navnkundige Aurora Königsmark, som blev sendt af August af Sachsen for at underhandle, forsøgte forgjeves at vinde Kong Karl. Blossa, blusse, tindre. Lyssnar, lytter. Resen, Kjæmpen. Sekel, Aarhundrede; denne Sang er nemlig skreven 1818 ved Karl den Tolvtes Mindefest, 100 Aar efter hans Død. Göms, gjemmes. Nötta, udslidte. Viger, indvier. Kolargosse, Kulsviergut.

298. Den Gamle.

345

En af de gamla Caroliner
Jag kände i min barndoms dar.
På jorden stod han ännu qvar,
Ett segertecken i ruiner.
Från hundraårig hjessa sken
Allt silfver, som den gamle hade,
Och ärren på hans panna sade
Hvad runor på en bautasten. 346
Väl var han fattig, men förtrogen
Med nöden, lekte han med den;
Som förr i fält han lefde än,
Och bodde i ett torp i skogen.
Dock ägde han klenoder två,
Mot dem han ansåg verlden ringa:
Sin bibel og sin gamla klinga
Med Carl den tolftes namn uppå.
Den store konungens bedrifter,
Som letas nu i hundra skrifter
(Ty vida kring den örnen flög),
De stodo i den gamles minne,
Som kämpeurnorna stå inne
Uti en grönklädd ättehög.
O! när han talte om en fara
För kungen, för hans gossar blå,
Hur högt han bar sitt hufvud då,
Hur tindrade hans ögon klara,
Och kraftigt som et svärdshugg klang
Hvart ord, som från hans läppar sprang.
Så satt han ofta långt på natten
Och talte om den fordna tid.
Och hvar gång Carl blef nämnd dervid,
Han lyfte på den slitna hatten.
Förundrad stod jag vid hans knän
(Ty längre opp jag då ej räckte),
Och bilden af hans hjelteslägte
Den har jag från min barndom hän.
Och månget dunkelt sagominne
Bor sedan dess uti mitt sinne,
Svärdsliljan likt, när i sitt frö
Hon sofver under vintrens snö.
Den gamle hvilar hos de döde.
Frid med hans aska! Sagans ord
Har jag af honom. Tag den, Nord,
Och gråt med mig vid Axels öde!

Ärren, Arrene.

299. Vårt land.

346

Vårt land, vårt land, vårt fosterland,
Ljud högt, o dyra ord!
Ej lyfts en höjd mot himlens rand,
Ej sänks en dal, ej sköljs en strand,
Mer älskad än vår bygd i nord,
Än våra fäders jord.

Vårt land är fattigt, skall så bli
För den, som guld begär,
En främling far oss stolt förbi;
Men detta landet älska vi,
För oss med moar, fjäll och skär
Ett guldland dock det är.

Vi älska våra strömmars brus 347
Och våra bäckars språng,
Den mörka skogens dystra sus,
Vår stjernenatt, vårt sommarljus,
Allt,allt,hvad här som syn,som sång
Vårt hjerta rört engång.

Här striddes våra fäders strid
Med tanke, svärd och plog,
Här, här, klar som mulen tid,
Med lycka hård, med lycka blid,
Det Finska folkets hjerta slog,
Här bars hvad det fördrog.

Hvem täljde väl de striders tal,
Som detta folk bestod,
Då kriget röt från dal till dal,
Då frosten röt med hungrens qval,
Hvem mätte allt dess spillda blod
Och allt dess tålamod?

Och det var här det blodet flöt,
Ja här för oss det var,
Och det var här sin fröjd det njöt,
Och det var här sin suck det gjöt,
Det folk, som våra bördor bar
Långt före våra dar.

Här är oss ljuft, här är oss godt,
Här är oss allt beskärdt;
Hur ödet kastar än vår lott,
Ett land, ett fosterland vi fått,
Hvad finns på jorden mera värdt
Att hållas dyrt och kärt?

Och här och här är detta land,
Vårt öga ser det här;
Vi kunna sträcka ut vår hand
Och visa gladt på sjö och
strand
Och säga: se det landet der,
Vårt fosterland det är!

Och fördes vi att bo i glans
Bland guldmoln i det blå,
Och blef vårt lif en stjernedans,
Der tår ej gjöts, der suck ej
fanns
Till detta arma land ändå
Vår längtan skulle stå.

O land, du tusen sjöars land,
Der sång och trohet byggt,
Der lifvets haf oss gett en strand,
Vår forntids land, vår framtids
land,
Var för din fattigdom ej skyggt,
Var fritt, var gladt, var tryggt,

Din blomning, sluten än i knopp,
Skall mogna ur sitt tvång;
Se, ur vår kärlek skall gå opp
Ditt ljus, din glans, din fröjd,
ditt hopp,
Och högre klinga skall en gång
Vår fosterländska sång.

Ättehög, Ættehaug. Bilden, Billedet. Sköljs, beskylles.

300. Hell dig, du höga Nord.

347

Hell dig, du höga Nord!
Hell dig, vår fosterjord!
Kraft och mod, lif och blod
Vi ofra för din ära.

Hell dig, du fria strand!
Hell dig, du hjeltars land!
Enighet, trofasthet
Är dina söners lära.

Hell er, I gamla berg!
Jätter med järn till merg!
Fjäll och haf aldrig slaf
I Mannhem skola bära.
Lefve, lefve vårt Fosterland!

Röt, brølede. Måtte, maalte. Ödet, Skjæbnen. Guldmoln, Guldskyer. Skyggt, sky, ræd. Mogna, modnes.

Rettelser og Tillæg,

351

som bedes bemærkede og af Lærerne anførte i Bøgerne, før disse tages i Brug.

I første Skoletrin.

S. 2 L. 2 f. o. staar: Du løber ei; læs: Du løb nok ei.
» 6 » 5 f. n. — De to Krebs; bedre: De to Krabber.
» 35 » 23 f. o. — somme Tider; læs: alle Tider.
» 45 » 10 f. n. — Løv; læs: Lav.
» 59 » 20 f. n. — 12000; læs: 1200.
» — » 18 f. n. — nordfor; læs: nord- og vestfor.
» 62 » 1 f. n. — ved Nordsøen; læs: ikke langt fra Nordsøen.
» 65 » 21 f. o. — Her; læs: I dem.
» 65 » 3 f. n. — mellem „Rhinen“ og „har“ indskydes „og Zürich.“
» 70 » 17 f. n. — længste; læs: største.
» 73 » 14 f. o. — Jevnsides med; læs: Ovenfor.
» — » 16 f. n. foran Andesbjergene tilføies: i Sydamerika.
» 75 » 11 f. n. staar: indiske; læs: stille.
» — » 5 f. n. — Svanefloden; læs: Floden Murray.
» 76 » 3 f. o. — „til Øen van Diemens Land“ o. s. v. gjælder ikke længere.

I andet Skoletrin.

S. 20 L. 6 f. o. staar: det; læs: den.
» 83 » 4 f. n. — 20 Millioner Mile; læs: 20 Millioner geograf. Mile (14 Mill. norske).

» 87 » 6 f. o. — som farer en norsk Mil; læs: som gik 100 norske Mile.
» — » 7 f. o. — 27; læs: 20.
» — » 20 f. n. kan efter „Kanon“ tilføies: (500 Alen i Sekundet).
» — » — f. n. staar: 77; læs: 96.
» — » 18 f. n. — 3; nøiagtig: 2⅔.
» 88 » 9 f. o. — „Denne Bredde — Solen“ udgaar.
» — » 12 f. o. — Denne Kreds; læs: Den Kreds.
» 90 » 3 f. n. udelades: saa godt som.
» 91 » 28 f. o. staar: sextusinde. læs: femtusinde.
» 93 » 18 f. o. — henved halvhundrede; læs: over hundrede.
» 100 » 23 f. n. — Luftfarve; læs: Luftform.
» 105 » 16 f. n. — 2 Dele Zink; læs: 1 Del Zink.
» 108 » 8 f. n. — undgaar; læs: indgaar.
» 109 » 17 f. o. — vigtigste; læs: rigeste.
» 110 » 17 f. o. — vor; læs: ren.
» 120 » 19 f. o. — Hyascyamus; læs: Hyoscyamus.
» 120 » 9 f. n. — patteformige; læs: potteformige.
» 121 » 23 f. o. — Hvidbed; læs: Hvidkløver.
» — » 26 f. o. — rørhunnede; læs: rørhannede.
» — » 28 f. n. — Dylten; læs: Dyllen.
» — » 10 f. n. (og flere Steder) staar: Trebo; læs: Tvebo.
» 122 » 8 og 12 f. o. staar: passe; læs: præcise.
» 125 » 12 f. n. — paa; læs: fra.
» 135 » 4 f. o. — ude; læs: inde.
» — » 10 f. o. — Igelkatten; læs: Igelkotten.
» 136 » 3 f. o. — treklovede; læs: tveklovede.
» — » 7 f. n. — Blodmaven; læs: Bladmaven.
» 137 » 4 f. o. — Knær; læs: Laar.
» 138 » 11 f. o. — Finnerne; læs: Fødderne.
» 140 » 4 f. n. — gjennem; læs: over.
» 142 » 6 f. o. — fem; læs: fire.
» 146 » 4 f. n. — mindre; læs: Næsten mindre.
» 149 » 25 f. o. og S. 150 L. 3 f. o. staar: Havgyllingen; læs Haagyllingen.
S. 152 L. 4 f. n. staar: fin; læs: fur. 352
= 153 = 16 f. o. — fine; læs: fire.
= 156 = 14 f. n. — udenfor: læs indenfor.
= 158 = 21 f. o. — fine; læs: fem.
= 168 = 22 f. o. — Øst til — det døde Hav; læs: et godt Stykke hinsides Jordans Elv og til det døde Hav.
= 169 = 27 f. o. — første; læs: største.
= 174 = 19 f. o. — Kisan; læs: Kison.

I tredie Skoletrin. 352

S. 12 L. 28 f. o. staar: sang; læs: hang.

= 14 = 23 f. o. — men (2 Gange); læs: med.
= 22 = 2 f. o. — Rundane paa Dovre; læs: Rundane mellem Gudbrandsdalen og Østerdalen.
= — = 3 f. o. — Gudbrandsdalene (fl. St.); læs: Gudbrandsdalen.
= — = 15 f. n. — den gjennemstryger Hamar Stift; læs: den gjennemstryger med sine Fortsættelser Soløer, Vinger og Odalen, Hamar Stift o. s. v.
= — = 12 f. n. — som falder; læs: som under Navn af Klar-Elv falder o. s. v.
= — = 2 f. n. — Østerdalen udbreder sig o. s. v.; læs: Nedenfor Øieren udbreder sig en betydelig Slette, under Navn af Romerike, paa begge Sider af det nysnævnte Elvedrag, Glommen.
= 23 = 10 f. o. — 50; læs: 15.
= — = 23 f. o. — Randsfjorden er o. s. v.; læs: Randsfjorden, omringet af de frugtbare Bygder Hadeland og Land, er o. s. v.
= 26 = 20 f. o. — Nordishavet; læs: eller i Golfstrømmen eller maaske kun i Nordsøen.
= — = 9 f. n. — til Rusland; læs: til Sverige, Rusland o. s. v.
= — = 8 f. n. — Dette skaffer o. s. v.; læs: Vaarsildfisket skaffer Landet en Indtægt af næsten 2 Mill. Sp.
= 27 = 16 f. n. — Hummerfiskeriet; læs: Sommer- og Høstsildfiskeriet og Hummerfiskeriet.
= 28 I Slutningen af Stykket om Fiskerierne kan tilføies: Værdien af alle Fiskeriets Produkter anslaaes til omtr. 7 Mill. Spd. om Aaret.
= — = 18 f. o. — dyrkbart Land; læs: Agerland.
= — = 21 f. o. — og i Fjordene vestenfjelds; læs: de indre Fjordbygder vestenfjelds samt i Nordland og Finmarken.
= — = 4 f. n. — 8; læs: 11.
= 30 = 14 f. o. — 12; læs: 16½.
= — = 15 f. n. — Sagproduktionens; læs: Skovproduktionens.
= — = 15 f. n. — 4; læs: 9.
= 33 = 20 f. o. — i Horten; læs: paa Horten.
= — = 3 f. n. — omtrent udgaar.
= 35 = 21 f. o. — ved udgaar.
= — = 12 f. n. — 14,000; læs: 12,000 foruden Befalingspersonalet.
= 36 = 10 f. n. — 50,000; læs: 56,000.
= — = 1 f. n. — Ladestedet udgaar.
= 43 = 17 f. n. — opsøge; læs: afsøge (ɔ: gjennemsøge).
= 46 = 5 f. o. — Stenuglen; læs: Sneuglen.
= 56 = 3 f. n. — Knapningen; læs: Knepningen.
= 57 = 17 f. n. — knappe; læs: kneppe.
= 80 = 13 f. n. — sorte; læs: store.
= 120 = 2 f. n. — uærlige; læs: ærlige.
= 207 = 21 f. o. — henved 100; læs: henved 500.

Fortegnelse over endeel af J. W. Cappelens Forlags- og Commissions-Skrifter.

Aall, Jacob. Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800–15. 2den Udgave i eet Bind med nogle Rettelser og Tillæg, udgivet af Chr. C. A. Lange. Med Forfatterens Portræt og hans Biographi af Amtmand J. C. Aall. 1859. VIII. og 776 Sider, stor 8vo. 1 Spd., smukt indb. 1 Spd. 48 ß a 1 Spd. 60 ß.

Abbot, Joh. S. C. Den lille Naturforsker. 1845. 126 S. 16mo. 12 ß.

Alice Beresford. En Skildring af det huuslige Liv af Forfatteren til „Tales of Kirkbeck". 1863. 230 S. 8vo. 48 ß.

Andersson, Charles John. Floden Okavango, Reiser og Jagteventyr. Med 16 større Illustr. 1863. 14¼ Ark stor 8vo. 1 Spd. 24 ß.

Arentz, H. S. Pagten med Gud, Confirmationsgave for nysløste Confirmander. 3die Oplag. 1856. VIII. & 96 S. 8vo. 36 ß, indb. 60 ß, 72 ß og 108 ß.

Bang, Karen D. Fuldstændig norsk Kogebog til Brug saavel i større som mindre Huusholdninger. 2det Oplag. 1845. 116 S. 8vo. 12 ß, indb. 24 ß.

Bien. Et Maanedsskrift for Morskabslæsning. Enkelt Bind a 30 ß.

Billed-Magazin for Børn. Redigeret af M. C. Hansen og R. D. Knudsen. 2 Bind. 1838 og 1839. 576 S. 4to. Indb. 1 Spd 48 ß.

Blom, P. Andagtsbog for Sømænd. 36 ß.

Bullock, Charles. Veien hjem. Betragtninger over Lignelsen om den forlorne Søn. (Efter det Engelske). Med Forord af Pastor Julius Brun. 1863 VI. og 190 S. 8vo. 48 ß.

Castberg, Joh. En kortfattet Udvikling af Statsøkonomiens vigtigste Læresætninger. 1863. IV. og 84 S. 8vo. 30 ß.

Criminallov, Norges af 20de Aug. 1842, forsynet med de fornødne Henviisninger. 1844. 171 S. 16mo. 12 ß. Indb. i Skindbind 24 ß.

Dass, Peder. Luthers Katekismus forfattet i bekvemme Sange under føielige Melodier. Kjøbenhavn 1845. 258 S. 8vo. Indb. 30 ß.

Delitzsch, Frantz. Fadervor. En Andagtsbog for enhver Christen. Samlet paany og ledsaget med et Forord. Oversat af C. U. Sundt, Sognepræst til Rygge. Andet Oplag. Med 8 fine Staalstik. 1857. IV. og 346 Sider 8vo. Indb. 1 Spd., 1 Spd. 36 ß, 1 Spd. 48 ß og 1 Spd. 96 ß.

Dehn, Israel (Frithjof Foss). For halvandet hundrede Aar siden. Novelle. 2det Oplag. 1862. 162 Sider 8vo. 48 ß.

— Skizzer fra London. 1862. 146 Sider 8vo. 48 ß.

— Se Tiden an. Novelle. 2 Dele. 1862. 296 Sider 8vo. 96 ß.

— Et Ægteskab. Novelle. 1863. 184 Sider 8vo. 60 ß.

— Excelsior. Novelle. 1863. 280 S. 8vo. 96 ß.

Digte til Udenadlæsning. Samlede af B. Essendrop og Jørgen Moe. 3die Oplag. 1863. 44 S. 8vo. Indb. 14 ß.

Eberhard, A. G. Hanna og Rosinærne. Oversat fra Originalens 9de Oplag ved C. U. Sundt. 1848. 155 S. 12mo. Pris smukt indb. 72 ß. Guldsnit 84 ß.

Fordum og Nu. 1800–1838. 1849. 417 S. 16mo. 48 ß.

Forskrifter til Brug for Almueskolerne i Norge, udgivne af den Kongl. Norske Regjerings Departement for Kirke-og Underviisningsvæsenet. 4de forbedrede Udgave. 30 Plader 8obl. 40 ß, indb. 56 ß, opklæbede paa Pap og i Futeral 96 ß.

— Nye latinske. 1846. 6 Plader 8obl. 12 ß.

— Nye norske. 1846. 6 Plader 8obl. 12 ß.

Begge tilsammen 24 ß. Indb. 36, opklæbede paa Pap og i Futeral 60 ß.

Fortællinger for Børn. Efter 28de engelske Udg. 1860. 140 S. liden 8vo. 30 ß, indb. 48 ß. 354

Grimkjeldsøns, Hørd, saga eller de fredløse på holmen. hisorisk skildring fra det tiende århundredes anden halvdel. Oversat fra oldnorsk af Fr. Brandt. 1849. 96 Sider 8vo. 18 ß.

Grossererens Familie. En Fortælling. 1862. 329 S. 8vo. 96 ß. indb. 1 Spd. 12 ß.

Grundlov, Kongeriget Norges, tilligemed en Samling af de Lovbestemmelser, der danne Norges konstitutionelle, unionelle og kommunale Forfatning. 1844. 157 S. 16mo. 12 ß. indb. i Skindbind 24 ß.

Hansen, Otto M. Geistlig Stat og Kalender for Kongeriget Norge. Tredie forbedrede Udgave. 1863. 108 S. 4to., indb. 48 ß.

Hjerte-Speilet, billedlig fremstillende Menneskehjertet som et Guds Tempel eller som Satans Bolig i 10 Figurer. Til det christelige Livs Opvækkelse og Befordring. Paany oversat. 1849. VI. og 38 S. 8vo., indb. 12 ß.

Hofacker, Ludvig, Mag. Prædikener paa alle Søn- og Helligdage tilligemed andre Taler. Oversættelsen gjennemseet af Biskop A. Grimelund. 1857. XLIII. og 914 S. stor 8vo., 96 ß, indb. 1 Spd.; trykt paa finere Papir: heftet 1 Spd., indb. 1 Spd. 48 ß, 1 Spd. 72 ß, 2 Spd. 24 ß og 2 Spd. 96 ß.

Jensen, P. A. Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet. Udgiven efter offentlig Foranstaltning. 640 S. 8vo. Indb. i eet Bd. 36 ß, i tre Bd. 50 ß.

I de lange Nætter. Af Forfatterinden til „Amtmandens Døttre.“ 1863. XIII. og 276 Sider 8vo. 108 ß.

Islandske Folkesagn efter Arnason, Maurer o. Fl., i Oversættelse og Sammendrag ved G. A. Krohg. 1863. 204 S. 8vo. 48 ß.

Junker. Regenttabeller. Første Række, indeholdende 32 Tabeller med Facitbog. Opklæbet paa Pap og i Futteral 36 ß.

Keyser, Jacob Rudolph. Normændenes Religionsforfatning i Hedendommen. 1847. 177 S. 8vo. 60 ß.

Knudsen, K. O. Læsebog for Almueskolens mellemste Klasse. 6te Udgave. 1859. 160 S. 8vo. indb. 24 ß.

Kraft, Jens. Historisk topographisk Haandbog over Kongeriget Norge. 1845—48. 716 S. st. 8vo., indb. 2 Spd.

Krummacher, F. A. Søndagen, et Folkeskrift. Oversat af Edv. Munch. Andet Oplag. 1843. 144 S. 8vo., 24 ß. indb. 30 a 36 ß.

Lambert, Jenny. Den nye Hæklebog eller udførlig Anviisning til farvet Hækling. 1847. VII. og 179 S. 16mo. med 153 Mønster paa Plader. 48 ß.

Lambrechts, B. Veileder i Huusdyrstellet. Anden forbedrede Udgave, med 136 oplysende Tegninger. 1860 VIII. og 248 S. 8vo. 48 ß. indb. 66 ß.

Lille Alice og hendes Søster. Efter det Engelske. 1861. 139 S. 8vo. 24 ß.

Lindeman, J. A. Choralmelodier for Psalmodikon til de i Kingos, Guldbergs og den evang.-christ. Psalmebog forekommende Psalmer, udsat i Ziffre, tilligemed en Veiledning til Brugen af Psalmodikon. 4de forbedrede Udgave. 1859. 144 S. 8obl. Indb. 36 ß.

— Ludv. M. 47 Choraler for 2 lige Stemmer, Sopran og Alt eller Tenor og Bas, samt 10 Choraler for 3 eller 4 lige Stemmer. 1861. 64 S. 8vo., stivt heftet 24 ß.

— 30 norske Kjæmpevisemelodier med fuldstændig Text harmoniserede for 3 lige Stemmer (2 Tenorer og Bas eller 2 Sopraner og Alt). Texten besørget af Cand. J. E. Nielsen. 1863. 96 S. st. 8vo., indb. 36 ß.

Linderot, Lars. Prædikener paa alle Søn- og Helligdage tilligemed 9 Skriftetaler og 8 andre Prædikener. 4de efter Originalen gjennemseede Oplag. 1863. VIII. og 973 S. 8vo., indb. i presset Skindb. 1 Spd.

Listov, A. Luthers Huusliv. 1525—1546. En historisk Skildring. Andet Oplag. Kjøbenhavn 1862. VI. og 250 S. 8vo. 99 ß.

— Luthers Ungdomshistorie. 1483—1517. Efter Merle d'Aubigné. Andet Oplag. Kjøbenhavn 1862. VII. og 163 S. 8vo. 61 ß.

Lommeordbog, dansk-tydsk og tydsk-dansk. 12mo., indb. 1 Spd.

— dansk-fransk og fransk-dansk. 12mo., indb. 1 Spd.

— dansk-engelsk og engelsk-dansk. 12mo., indb. 1 Spd.

Love, Anordninger, Resolutioner m. m. vedkommende den norske Geistlighed, Kirker, 355
Skoler, Hospitaler, Enke- og Pensionsanstalter, anførte i chronologisk Orden, fra Juli 1609—1829 incl. og samlede af Thom. Stang. B. I. 1835. XXII. og 558 S. 8vo. Fra 1ste Januar 1830 til 31te Decbr. 1835. B. II. H. 1. 1839. 144 S. 8vo. 1 Spd.

Lovsamling for Hvermand, Norsk, indeholdende Norges Grundlov og de samme supplerende Bestemmelser tilligemed de Love, der ordne Communalvæsenet og de vigtigste borgerlige Næringsveie, samt Criminalloven, den sidste forsynet med Henviisninger. 1844. 384 S. 16mo. 36 ß. indb. i Skindbind 48 ß.

Lundeqvist, N. W. Haandbog i Jordbruget. Oversat fra Svensk efter 2den omarbeidede Udgave af J. Woll Gram. Andet Oplag, paany gjennemseet efter 3die omarbeidede svenske Udgave. 1854. XII. og 496 S. 8vo. med 4 Plancher. Heftet 48 ß, indb. 60 ß.

— Bondepraktika for Ager og Eng samt Kreaturrøgt. Med en Fortale af Professor Maschmann. 1847. 182 Sider 8vo. Indb. 24 ß.

Lundh, Peter G. K. Juridisk Stat og Kalender for Kongeriget Norge. 1861. IV. & 124 S. 4to. 96 ß.

Luther, Martin, Dr. Prædikener over alle Søn- og Festdages Evangelier og Epistler samt Lidelseshistorien. Den gamle Oversættelse efter Benjamin Lindners tydske Udgave. Nyt Oplag, gjennemseet af en Geistlig og forøget med Luthers Levnet og Portræt. (Bergen.) 1858. XVI. & 1145 S. 4to. 1 Spd. 24 ß, indb. 1 72 ß.

— Fortaler til det gamle og det nye Testamentes Bøger. Oversat fra Tydsk af J. Belsheim, Cand. theol. 1860. 144 S. 8vo. 24 ß.

Læsebog for Almuskolernes nederste Klasser. Tildeels efter Viisdomsbog for Børn i Hjemmet og Skolen, og, 9de Oplag af Hallagers Læsebog for de første Begyndere. Tredie forøgede Oplag. 1858. 160 S. l. 8vo. indb. 20 ß.

Munch J. A. Professor. Almenlæsning. Maanedsskrift for det norske Folk. 1849. 384 S. 8vo. 72 ß, indb. 96 ß.

Naadestolen. Guds Børns daglige Adgang til; eller udvalgte Morgen- og Aftensukke samt Sange paa alle Dage i Ugen. 1858. 96 S. 8vo., indb. 16 ß.

Niels Lycke. Drama i fem Akter af Forfatteren til „Thorarin og Valgerd." 1860. 178 S. 8vo. 48 ß.

Norges, Sveriges og Danmarks Historie til Skolebrug. En Omarbeidelse af „Chr. C. A. Langes Udtog af Norges Sveriges og Danmarks Historie“, ved Siegwart Petersen. 1861. VI. og 275 S. 8vo. Indb. 72 ß.

Petersen, Siegwart. Norges Historie. Læse- og Lærebog for Almue- og Borgerskoler. 4de Udgave. 1863. 192 S. l. 8vo. indb. 24 ß.

— Verdenshistorie. Læse- og Lærebog for Almue- og Borgerskoler. 1850. 192 S. l. 8vo. indb. 36 ß. Andet Oplag under Pressen.

— Jordbeskrivelse. Læse- og Lærebog for Almue- og Borgerskoler, 192 S. 8vo. indb. 24 ß.

— Fortællinger af Fædrelandets Historie. Folkelæsning. 1863. 640 S. 8vo. 1 Spd.

Pohlmann, O. M. von. Norske og latinske Forskrifter til Brug for Almue-Skoler og ved Selvunderviisning. 1860. 30 Plader 24 ß.

Pontoppidan, Erik. Troens Speil eller Guds Børns Kjendetegn. Oversat fra Tydsk af Vesti Egeberg. (Kjøbenhavn.) 1857. VIII. og 248 S. 8vo., indb. 48 ß.

Rolfsen, O. H., Høiesteretsadvocat. Den norske Landmands juridiske Pligter og Rettigheder eller norsk Landboret. 2det Oplag. Med Supplement af Cand. juris L. Thurmann, udgivet under Forfatterens Tilsyn 1850, 390 S., indb. 48 ß.

Saxild, V. Naturkundskab. Læsning for Almueskolen. Tildeels efter 36te Udgave af M'Cullocs Cours of elementary Reading in Science and Litterature. 1861. VIII. og 175 S. 8vo., stivt heftet 36 ß.

Schjøth, Anton. Anviisning til hurtig, praktisk Regning i de fire Species og Regula de tri, til Skolebrug og Selvunderviisning. 1852. IV. og 87 S. 8vo., indb. 24 ß.

Schübeler, Fr. Chr. Havebog for Almuen. I. Kjøkkenhaven. 3die forøgede Oplag. 356
Udgivet efter Opfordring og med Understøttelse af det kgl. Selskab for Norges Vel. 1859. 32 S. 8vo. 4 ß.

— Om Dyrkning og Behandling af Kjøkkenvæxter. Med et Tillæg om Nytte, Anlæg og Behandling af levende Hegn. Med Steentryktegninger. XII. og 298 S., indb. 108 ß.

Sere, S. A. Aritmetikens første Elementer. 1862. 106 S. st. 8vo. indb. 36 ß.

Siewers, H. Geographisk Børnelærdom, bearbeidet efter Løvenbergs „Lænderfibel“. Med 21 af Professor P. A. Munch tegnede Karter samt Text i Vers 1848. 39 S. 4obl. 72 ß.

Smith, J. G. En Hviletime i Naturen. Nyt og Gammelt. 1863. 60 ß.

Sverdrup, Jacob. Den erfarne Landmand. Andet Oplag. 1844. 186 S. 8vo., indb. 24 ß.

Sømænds søde Sjæle-Ro, eller aandelig Lysthauge, hvor den troende Sjæl søger sin Hvile i Gud. Af J. H. Heitmann. 1848. XVII. og 366 S. 8vo. Indb. i Skindbind 60 ß.

Tegnér, Esaias. Frithjofs Saga. Oversat af H. Foss. 1857. VII. og 198 S. 8vo. med 8 lithographerede Tegninger, heftet 60 ß, smukt indb. 84 ß.

Tegnér, Esaias. Frithjofs Saga. 1860. XI. og 160 S. 24mo. 24 ß. indb. 36 ß.

Testamente. Vor Herres og Frelsers Jesu Christi nye. Gjennemseet af E. Corneliussen. 1847. Lommeformat, indb. i Skindbind. 24 ß.

— Vor Herres og Frelsers Jesu Christi nye, med Davids Psalmer. Efter en Udgave af 1744. 1849. Indb. i Skindbind 30 ß.

Theiste, J. M. Theoretisk-praktisk Regnebog til Brug i Borgerskoler og ved Selvunderviisning. 5 Oplag. 1861. 144 S. 8vo., indb. 36 ß.

Wallin, Joh. Ol. Prædikener over de aarlige Søn- og Helligdages Evangelier. Ny Aargang. Oversatte fra det Svenske. 1854. 570 S. Heftet 1 Spd. 36 ß, indb. 1 Spd. 60 ß., 1 Spd. 72 ß, 1 Spd. 96 ß, og i Guldsnit 2 Spd. 24.

Veiledning til at læse Haandskrifter for Borger- og Almueskoler. Tidligere udgivne efter Foranstaltning af Departementet for Kirke- og Underviisningsvæsenet. Andet forøgede Oplag. 1858. 40 S. 4to., stivt heftet 24 ß.

Westermeyer. Den christne Kirkes Historie. 1861. 1—3 1696 S. 8vo. 2 Spd. 48 ß.

Wexels, W. A. Christelig Huuspostille eller Betragtninger til hver Søn- og Helligdag i Aaret. Andet Oplag. 1862. VIII. og 648 S., heftet 1 Spd., indb. 1 Spd. 36 ß.

Winsnes, Hanna. Væver-Bog eller Underviisning i Dreiels- og Mønstervævning med simple Væverstole. 1850. 100 S. 12mo. med 3 lithogr. Plader, indb. 48 ß.

Visebog for norske Selskabskredse indeholdende 550 Sange. 1851. 824 S. 12mo. heftet 72 ß, indb. 96 ß.

Wittrup, Edw. Engelsk Læsebog for Yngre. Forsynet med Ordbog. 1858. II. og 233 S. 8vo., indb. 48 ß.

— Norsk-engelsk Ordsamling og Parleur. 1856 VII. 144 S. 8vo., indb. 48 ß.

— Engelsk Gramatik; femte paany gjennemseede og forbedrede Udgave. 1860. 167 S. 8vo., indb. 48 ß.

— Engelske Stiiløvelser. 1857. II. og 146 S. 8vo., indb. 48 ß.

— Engelsk Læsebog for Viderekomne. Med oplysende grammatiske og lingvistiske Bemærkninger. 1854. 258 S. 8vo. indb. 48 ß.

Volqvartz, M. C. Sjælens Luth. op stemt med adskillig Strengeleg, 1847. 190 S. 8vo., indb. 30. ß.

Forøvrigt er min Boglade altid forsynet med samtlige her saavel til Kontor- som Skolebrug almindelige Karter, ligesom Søkart, danske og norske, bestandig haves paa Lager, hvorhos det bemærkes, at de af Opmaalings-Direktionen udgivne Amtskarter samt Søkarter ere overdragne min Boghandling til Udsalg.